This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

~~4 Nath 387.8~~ KG 67

Harvard College Library

FROM THE BEQUEST OF

HENRY WARE WALES, M.D.

Class of 1838

FOR BOOKS OF INTEREST TO THE
SANSKRIT DEPARTMENT

TIJDSCHRIFT VOOR NEDERLANDSCH INDIË.

II.

TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCH INDIË

VAN Dr. W. R. BARON VAN HOËVELL

VOORTGEZET ONDER REDACTIE VAN

I. D. FRANSEN VAN DE PUTTE, Mr. C. VAN HEUKELOM, Mr. L. E. LENTING,
Mr. C. J. F. MIRANDOLLE, HENDRIK MULLER Szn. en Prof. P. J. VETH,

EN MET MEDEWERKING VAN

Een aantal andere Staatslieden en Geletterden.

DERDE SERIE.

3de Jaargang.

TWEEDE DEEL.

TE ZALT-BOMMEL BIJ JOH. NOMAN EN ZOON.
1869.

P Math 367.3

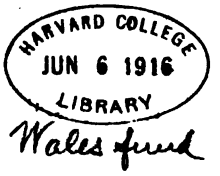

INHOUD.

Zevende Aflevering.

Bladz.

Volkstelling op Lombok. Door H. 1

Iets over de aanspraken der bevolking van Java op de onontgonnen gronden. Door M. 11

De verdediging van Java (Tweede Gedeelte). Door X. 29

De nadere regeling van de op hoog gezag ingevoerde suikercultuur. Door S. 52

Varia. — Een paar taalkundige opmerkingen. — Eenige Maleische woorden in de Nederlandsche taal. — Een bom die zijn werking mist. — Voorbeelden van Westersche begrippen bij de Javanen. — De oorzaken der kwijning van den lijnwaadhandel op Java. — Nieuwe werken over den Indischen Archipel 66

Achtste Aflevering.

De verpanding van akkers op Java. Door P. J. Veth 75

Het Maleische dorp. Door A. W. P. Verkerk Pistorius 97

Aanteekeningen 110

Nog iets over Poelau Loos. Door L. 120

Boekaankondiging. — *De opkomst van het Nederlandsch gezag over Java. Verzameling van onuitgegeven stukken uit het oud-koloniaal archief, door Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge. Eerste Deel.* Door L. Ed. L. . . . 123

Varia. — De reorganisatie van den Raad van Indië. — Communicatiën tusschen Riouw en Singapore. — Ontwerp van kopermijn-ontginning op Timor. — Zwarte en gevlekte luipaarden. — De overzeesche bezittingen op het Statistisch Congres 142

Negende Aflevering.

Het boschwezen op Java. Door G. H. van Soest 151

I 152

II 158

III 166

Bladz.

Het Maleische gezin en het erfrecht in de Padangsche Bovenlanden. Door A. W. P. Verkerk Pistorius 172
Aanteekeningen 194
Het beratip beamal in Bandjermasin. Door P. J. Veth 197
Boekaankondiging. — *Schets van de residentie Amboina door E. W. A. Ludeking.* Door P. J. Veth 203
Varia. — De koffiecultuur in de Preanger. — De zendelingen in de Minahassa. — Het Mohammedaansch recht op Java. — Wat wordt in de Pesantrèn onderwezen? — Onnauwkeurigheden in de Bijlage op de Memorie van Toelichting bij de Agrarische Wet. — Nog een woord over hoog en laag Soendasch. — Taalkundige aanmerkingen op recensiën van Grambergs »Madjapahit." — Verbeteringen van het vorig nommer 215

Tiende Aflevering.

De arbeid in de Padangsche Bovenlanden. Door A. W. P. Verkerk Pistorius 231
Aanteekeningen 255
De vulkaan Tengger op Oost-Java *(Naar het Hoogduitsch van Emil Stöhr).* Door W. E. de Haan 258
Het inlandsch onderwijs in Nederlandsch Indië volgens het Verslag over 1866. Door Viruly Verbrugge 291
§ 1. Algemeene bepalingen. De kweekscholen 292
§ 2. Scholen op Java en Madura 294
§ 3 Scholen op Sumatra 316
§ 4. Scholen op Borneo en Celebes 325
§ 5. Scholen in de Molukken en verdere Buitenbezittingen . . . 331
Gouvernements-wisseltrekking te Batavia. Door N. P. van den Berg . . 338
Varia. — De zendelingen in de Minahassa en het Tijdschrift voor Ned. Indië. — De Indische begrooting en het leger. — Men moet de huid niet verdeelen voor de beer gevangen is. — De Nederlandsche taal bij het onderwijs in Indië en de opleiding van inlandsche onderwijzers in Europa 344

Elfde Aflevering

Het budget van Britsch-Indië. Door S. 359
Iets over de verhouding der geslachten onder de Javanen op verschillende tijdstippen. Door Bleeker 364
De fierheid der Maleiers en de slaafschheid der Javanen. Door P. . . . 371
Iets over de geneeskunde der Javanen. Door Dr. J. A. van Dissel, eersten stadsgeneesheer te Samarang 375
Een Maandblad voor de Minahassa. Door G. K. N. 386
Boekaankondiging. — *Catalogus der Bibliotheek van het Indisch Genootschap te 's Gravenhage, op nieuw bewerkt door J. Boudewijnse.* Door Dr. T. C. L. Wijnmalen. — *Java! hoe het te verdedigen tegen een Europeeschen vijand? door Tento.* Door X. — *As Possessões Portuguezas na Oceania, por Affonso de Castro.* Door L. 390

Bladz.

Varia. — Sporen van het verblijf der Spanjaarden in de Minahassa. — Wat beteekent *kabesaran?* — De beteekenis van het woord *dapo*. — De traktementen der officieren in Indië in den tijd van Daendels. — Het Indische »Circumlocution office" 415

Twaalfde Aflevering.

De Priester en zijn invloed op de samenleving in de Padangsche Bovenlanden. Door A. W. P. Verkerk Pistorius 423
Aanteekeningen 453
Het boschwezen op Java. Door G. H. van Soest 456
IV 456
V 462
VI 469
Geen praatjes meer! Door S. 478
Nog iets over de vermeerdering van Java's bevolking sedert 1795. Door Bl. 488
Boekaankondiging. — *Erinnerungen aus der Laufbahn eines Indischen Officiers von W. A. van Rees, übersetzt von Wilhelm Berg. Erste Serie. Erster Theil.* Door P. J. Veth 491
Varia. — Het Departement van circumlocutie en de verordening op het inlandsch onderwijs. — De vrees voor leêgloopers getoetst. — Eene zonderlinge vergissing 494

VOLKSTELLING OP LOMBOK.

Dezer dagen verscheen een ontwerpprogramma van het zevende internationale congres voor de statistiek, dat in September 1869 te 's Gravenhage zal worden gehouden.

De Rijkscommissie, belast met de voorbereiding van dat congres, heeft terecht begrepen, dat in een programma voor te houden beraadslagingen over statistiek, in Nederland opgemaakt, de *overzeesche bezittingen* niet mogen ontbreken. Zij heeft van de vijf afdeelingen, waarin zij de uitgebreide wetenschap heeft gesplitst, er ééne gewijd aan de statistiek der overzeesche bezittingen van Europeesche Staten. »In die landen," zegt zij, »is de groote massa der bevolking samengesteld uit inboorlingen, die, zoowel door hun trap van beschaving als door hun karakter en hunne zeden, van de Europeanen, die zich in hun midden gevestigd hebben, aanmerkelijk verschillen. Zelfs onder een Europeesch bestuur wordt eene organisatie der statistiek, overeenkomende met die welke in beschaafde landen is aangenomen, door hunne maatschappelijke instellingen, hun bijgeloof en meer dergelijke oorzaken belemmerd en bemoeilijkt." Van dit begrip uitgaande, heeft de Rijkscommissie eenige vragen gesteld, allen de strekking hebbende, om den eigenaardigen toestand der statistiek in de overzeesche bezittingen der onderscheidene Europeesche Staten te leeren kennen.

Hoogst belangrijk komen ons die vragen voor, en wij hopen, dat velen zullen medewerken, om, door het leveren van bijdragen ter beantwoording, licht te verspreiden over een onderwerp, dat tot dusverre te weinig is gekend. Indien bij voorbeeld, op dit internationale congres, Engelschen bouwstoffen leveren voor de kennis der statistiek in Britsch Indië, Spanjaarden voor die van de Philippijnsche eilanden, Portugeezen voor Timor-Deli en hunne bezittingen in Congo en Mozambique, Franschen voor Algiers, Nederlanders voor den Indischen Archipel, dan zal

1869 I

uit die verschillende bouwstoffen een algemeen en vergelijkend overzicht kunnen worden opgemaakt van den toestand, waarin de statistiek zich in die bezittingen bevindt, — één overzicht dat op de verbetering van dien toestand allergunstigst zal kunnen werken.

Indien wij ons eene aanmerking op de vragen, zooals zij door de Rijkscommissie gesteld zijn, mochten veroorloven, zouden wij in bedenking geven, of niet één gewichtig punt is voorbijgezien. Terecht gaat zij uit van de stelling, dat de Europeesche overheersching een belangrijken invloed heeft uitgeoefend op de ontwikkeling der statistiek in de overzeesche bezittingen. Terecht doet zij daarom vragen, die de strekking hebben, om dien invloed te doen kennen. Zoo vraagt zij: »De meeste der overzeesche bezittingen werden vroeger door handels-compagniën tot eigen voordeel geëxploiteerd. Heeft het overgaan van het bestuur van die handelslichamen op de Kroon of aan het Gouvernement eenige gunstige resultaten gehad voor de organisatie der statistiek en voor de verspreiding der statistieke studiën?" 't Is eene belangrijke vraag. Maar moest er niet ééne voorafgaan? Om den invloed der gewichtige gebeurtenis van 't verdwijnen der handelslichamen als bestuurders op den toestand der statistiek aan te toonen, dient men dien toestand ook onder de compagniën te kennen. Maar verder gaat de vraag niet. En moest zij toch niet verder gaan?

Welke was de toestand der statistiek in de overzeesche bezittingen, vóór zij Europeesche bezittingen werden? Welke was die toestand, toen zij zich nog onder het bestuur hunner oorspronkelijke vorsten bevonden? Welke is nog die toestand in zulke landen, welke wel als bezittingen van Europeesche staten erkend zijn, maar waar de inlandsche vorsten nog het zelfbestuur hebben behouden en de invloed van het algemeene Europeesche Gouvernement zich, althans direct, nog weinig of niet doet gevoelen?

Wij gelooven, dat het wenschelijk is, het ontwerp-programma met zulke vragen aan te vullen.

Misschien zal men ons tegenwerpen, dat zulke vragen niet te beantwoorden zijn, omdat in zulke landen de statistiek totaal onbekend is. Maar zulk een antwoord zouden wij toch zeer gewaagd vinden. Een opzettelijk onderzoek zou wel eens tot zeer merkwaardige resultaten kunnen leiden.

In de eerste plaatsen wijzen wij op het feit, dat in vele overzeesche bezittingen het Mohammedanisme was ingevoerd, lang vóór de Europeesche overheerschers er zich vertoonden. En nu is er geen twijfel aan, of voor de regelmatige werking der staats-inrichtingen, gegrond op de islamietische instellingen, is eene zekere mate van statistische kennis onmisbaar. Naarmate nu de Islam in de overzeesche bezittingen, vóór de komst der Europeesche overheerschers, dieper wortelen had

geschoten, is het waarschijnlijk, dat ook duidelijker sporen van statistiek zullen worden aangetroffen.

Maar ook zelfs in niet-Mohammedaansche landen is het niet onmogelijk, dat men opmerkelijke verschijnselen van dien aard aantreft. Wij werden dezer dagen in die vooronderstelling bevestigd door 't geen, nog niet lang geleden, op Lombok plaats greep. Ofschoon de oorspronkelijke bevolking van het eiland, in naam althans, Mohammedaansch mag zijn, behooren de vorsten, de hofgrooten en alle besturende ambtenaren tot den Hindoe-godsdienst, die nog op het naburige Bali algemeen is. In dat Lomboksche rijk nu gevoelde de vorst, hoe eene nauwkeurige telling der gansche bevolking voor hem allernoodzakelijkst was; en in een voortreffelijk werk over den Indischen Archipel, dezer dagen verschenen, wordt verhaald, op welke schandere wijze hij die telling tot stand bracht (1). Wij laten dat verhaal hieronder volgen, en twijfelen niet of de Redactie van het Tijdschrift zal later den Nederlandschen lezer nader met dit hoogst verdienstelijk boek bekend maken.

De Radja van Lombok is een zeer verstandig man, die zijn doorzicht bovenal heeft ten toon gespreid door de wijze, waarop hij de hem toekomende belasting regelde. De lezer moet weten, dat de voornaamste inkomsten van den Radja bestaan in een hoofdelijken omslag in rijst, van welk product jaarlijks eene kleine hoeveelheid door ieder man, vrouw en kind op het eiland aan den Souverein moet worden opgebracht. Er was geen twijfel aan of iedereen betaalde deze belasting, want zij was zeer weinig drukkend en het land is vruchtbaar en het volk welvarend; maar de opgebrachte belasting moest door vele handen gaan, vóór zij de gouvernements-magazijnen bereikte. Wanneer de oogst was ingezameld, brachten de dorpelingen hunne rijst naar den kapala-kampong of het dorpshoofd; en soms had deze gewis medelijden met de armen en kranken en schold hunne kleine opbrengst hun kwijt; soms ook was hij verplicht eene gunst te bewijzen aan hen, die zich over hem hadden te beklagen; daarbij kwam, dat hij zijne eigen waardigheid moest ophouden door zijne voorraadschuren beter gevuld te hebben dan zijne naburen; en zoo gebeurde het, dat de hoeveelheid rijst, die hij aan den »wedono", het districtshoofd, uitkeerde, over 't algemeen aanzienlijk minder was, dan zij had moeten zijn. En al de wedono's gezamenlijk moesten voor zich zelven zorgen; want zij zaten allen in schulden, en

---

(1) The Malay Archipelago: the land of the orang utan and the bird of paradise. A narrative of travel, with studies of man and nature, by Alfred Russel Wallace. II Vol. London, 1869.

't was zoo gemakkelijk een weinig van de gouvernementsrijst af te nemen; er bleef immers nog genoeg voor den Radja over. En de »goesti's" of prinsen, die de rijst van de wedono's in ontvangst namen, voorzagen op diezelfde wijze in hunne eigen behoeften; zoodat, wanneer de oogst afgeloopen en de rijst-schatting opgebracht was, de hoeveelheid, die de Radja ontving, ieder jaar minder bevonden werd dan het vorige. Ziekten werden in het eene district, koortsen in een ander, misgewas in een derde, als oorzaken van dien achteruitgang opgegeven; maar als de Radja zich om te jagen naar den voet van den grooten berg begaf, of een bezoek bij een goesti ging brengen aan de andere zijde van het eiland, zag hij de dorpen overal bevolkt met menschen die er goed gevoed en welvarend uitzagen. Daarbij merkte hij op, dat de krissen zijner hoofden en beambten gedurig fraaier en kostbaarder werden, en dat de gevesten, die vroeger uit geel hout bestonden, nu in ivoor werden veranderd, en die van ivoor waren, in goud, terwijl op velen edelgesteenten schitterden; zoodat hij zeer goed begreep, welken weg de rijst-schatting opging. Maar daar hij geen bewijzen had bleef hij zwijgen en nam zich voor, om een middel te zoeken, waardoor hij het cijfer zijner bevolking zou leeren kennen, ten einde niet van meer rijst beroofd te worden, dan redelijk en billijk was.

Maar de moeilijkheid was, hoe deze volkstelling te verkrijgen. Hij kon niet in eigen persoon naar ieder dorp en ieder huis gaan, om te tellen; en als hij het zijne gewone ambtenaren liet doen, zouden zij al spoedig begrijpen, waarvoor het moest dienen, en zou de volkstelling ongetwijfeld in volkomen overeenstemming zijn met de hoeveelheid rijst, die hij 't vorige jaar ontvangen had. Daarom was het duidelijk, dat, wilde hij zijn voornemen ten uitvoer leggen, niemand moest bevroeden hoe de volkstelling plaats had, en ten einde haar zeker te maken zelfs niemand moest weten, dat eene volkstelling gehouden werd. Dat was een moeilijk op te lossen vraagstuk; de Radja peinsde en dacht na zoo diep en zoo ernstig als een Maleische vorst voorondersteld kan worden te kunnen denken, maar hij kon het niet oplossen; en zoo gevoelde hij zich zeer ongelukkig, en deed niets dan rooken en betel kauwen met zijne meest geliefde vrouw, at zeer weinig, en scheen, als hij zijne hanengevechten bijwoonde, er zelfs geen notitie van te nemen of zijne beste hanen wonnen of verloren. Dagen lang bleef hij in dien treurigen toestand. Geheel het hof was bevreesd, dat eenig kwaad oog den vorst betooverd had; en een arme Iersche kapitein, die voor eene lading rijst was binnengevallen, en die schrikkelijk scheel zag, was er na aan toe gekrist te worden, maar ontving, na in de tegenwoordigheid van den vorst gebracht te zijn, genadiglijk het bevel, om zich aan boord te begeven en daar te blijven zoolang het schip in de haven lag.

Nadat deze ongewone melancholie ongeveer een week had geduurd, greep op zekeren morgen echter eene gelukkige verandering plaats, want de Radja liet al de hoofden, priesters en prinsen, die zich toen te Mataram, zijne hoofdplaats, bevonden, bijeenkomen; en toen allen in angstige verwachting bijeen waren, sprak hij hen aldus aan:

»Mijn hart is vele dagen lang zeer krank geweest, ik weet niet hoe; maar nu is alle smart bij mij geweken, want ik heb een droom gehad. In den vorigen nacht is de geest van den »Goenoeng Agoeng" — den grooten vuurberg — mij verschenen, en heeft mij aangekondigd, dat ik den top van dien berg moet beklimmen. Gij allen kunt mij vergezellen om den top te naderen, maar dan moet ik dien alléén bestijgen; dáár zal de groote geest mij op nieuw verschijnen en mij mededeelen wat voor mij en voor u en voor 't gansche volk van het eiland van 't uiterste gewicht is. Gaat nu, gij allen, en maakt dit in geheel het rijk bekend, en laat elk dorp volk leveren, om voor ons een weg gereed te maken, ten einde door het bosch te kunnen trekken en den berg beklimmen."

Zoo werd het nieuws over 't gansche eiland verspreid, dat de Radja den grooten geest op den top van den berg zou gaan ontmoeten; en ieder dorp zond zijne mannen af, die een weg in de wildernis maakten en bruggen over de bergstroomen sloegen en de ruwe plaatsen voor den Radja effen maakten. Als zij kwamen aan de ruwe en steile rotsen van den berg, zochten zij de beste paden uit, soms langs de bedding van een stroom, soms langs de smalle keten van zwarte rotsen; hier een hoogen boom vellende om er een brug over een ravijn van te maken, ginds ladders vervaardigende, ten einde de gladde wanden van een afgrond op te klimmen. De hoofden, die den arbeid bewaakten, bepaalden den duur van elke dagreize, in overeenstemming met den aard van den weg, en kozen aangename plekjes uit aan den oever van heldere stroomen en in de nabijheid van schaduwrijke boomen, waar zij loodsen en hutten van bamboe bouwden, goed met de bladeren van palmboomen gedekt, in welke de Radja en zijne volgelingen, aan 't einde van elken dag, zouden eten en slapen.

Toen nu alles gereed was, verschenen de prinsen en priesters en hoofden weder voor den Koning, om hem mededeelen wat er verricht was en hem te vragen wanneer hij den berg zou wenschen te beklimmen. De dag werd door den vorst bepaald en hij gaf het bevel, dat ieder man van rang en gezag hem zou verzellen, ten einde den grooten berggeest, die hem dezen tocht bevolen had, te vereeren, en te toonen hoe gewillig zij zijne bevelen volbrachten. Nu hadden op het gansche eiland groote voorbereidingen plaats. Het beste vee werd geslacht en het vleesch gezouten en in de zon gedroogd; een overvloed van roode

peper en zoete aardappelen werd bijeengebracht; de hooge pinang-boomen werden beklommen om de geurige pinang-noot te plukken; het sirih-blad werd in bundels saamgebracht, en iedereen vulde zijn tabakszak en kalkdoos tot den rand, opdat hij gedurende de reis geen gebrek mocht hebben aan de materialen voor het kauwen van de verfrisschende betel. De voorraad van provisies werd een dag vooruit gezonden. Den dag vóór dien waarop het vertrek bepaald was, verzamelden al de hoofden, groot en klein, zich te Mataram, de residentie van den Koning, met hunne paarden en bedienden en de dragers van hunne sirih-doozen en van hunne slaapmatten en provisies. Zij leiden zich neêr onder de hooge waringin-boomen, die al de wegen van Mataram omzoomen, en verjaagden met vlammende vuren de ghoels en booze geesten, die 's nachts in de donkere lanen rondwaren.

In den vroegen morgen vormde zich een lange optocht, om den Radja naar den berg te begeleiden. De koninklijke prinsen en de betrekkingen van den Radja bestegen hunne zwarte paarden, wier staarten den grond zweepten; zij gebruikten geen zadel of stijgbeugels, maar zaten op een kleed van levendige kleuren; het gebit was van zilver en de toomen waren van veelkleurige koorden. Het geringere volk reed op kleine sterke paarden van verschillende kleuren, bijzonder geschikt voor een bergreis; en allen, ook de Radja, hadden de beenen tot boven de knie naakt, en droegen slechts een katoenen schanskleed van lichte kleur, een zijden of katoenen buis en een breeden doek met smaak om het hoofd gevouwen. Ieder werd vergezeld door een of twee volgelingen, die zijn sirih- en pinang-doozen droegen en eveneens op kleine paarden reden; en een veel grooter aantal was vooruitgegaan of wachtte om de achterhoede uit te maken. De mannen van gezag waren er bij honderden en hunne volgelingen bij duizenden, en geheel het eiland was in gespannen verwachting, welke groote dingen uit dit alles zouden geboren worden.

De eerste twee dagen trokken zij langs goede wegen en door vele dorpen, die er net uitzagen, en waar helder doek uit de vensters wapperde. Al het volk viel, overal waar de Radja voorbijtrok, vol eerbied op den grond, en ieder ruiter, die hem ontmoette, steeg van zijn paard en knielde eveneens, en zeer velen uit het dorp waar men door trok, voegden zich bij de processie. Waar men den nacht doorbracht, had het volk aan beide zijden van den weg, in 't front van de huizen, staken geplaatst, kruisgewijze aan den top gesplitst. In de spleet waren kleine lampions van klei geplaatst, en tusschen deze waren de groene bladeren van palmboomen gestoken, die, door den avond-dauw besproeid, tusschen de vonkelende lichtjes prachtig schitterden. Slechts weinigen sliepen dien nacht tot het morgenuur, want voor ieder huis bevond zich

een kring van levendige praters, die menigen betelnoot gebruikten en die onuitputtelijk waren in conjecturen over 't geen uit dit alles zou voortkomen.

Den tweeden dag liet de optocht het laatste dorp achter zich en trok de wildernis in, die den grooten berg omgeeft. Men overnachtte in de hutten, die aan den oever van een stroom van koel en bruisend water waren opgeslagen. De jagers van den Radja, met lange en zware geweren gewapend, spoorden herten en wilde stieren op in de omliggende bosschen, waarvan in den vroegen morgen het vleesch door hen werd te huis gebracht, dat vooruit werd gezonden om voor het middagmaal bereid te worden.

Den derden dag brachten de tochtgenooten het zoo ver als de paarden hen konden brengen, en kampeerden zij aan den voet van hooge rotsen, tusschen welke slechts nauwe voetpaden naar den top van den berg geleidden. Toen de Radja den vierden morgen opbrak, werd hij slechts door een gering aantal priesters en vorsten met hunne vertrouwdste volgelingen vergezeld. Met groote moeite beklommen zij den hobbeligen weg, soms gedragen of ondersteund door hunne volgelingen, tot zij de hooge wouden en daarna de doorn- en struikgewassen voorbij waren; en boven deze klommen zij over de zwarte en verschroeide rotsen van het hoogste gedeelte van den berg.

Toen zij bij den top waren genaderd, beval de Radja aan allen dáár te blijven, terwijl hij alléén zich naar den top begaf, om den grooten geest te ontmoeten. Slechts door twee jongens was hij vergezeld, die zijn sirih en pinang droegen. Weldra bereikte hij de uiterste spits van den berg, tusschen zware rotsblokken, aan den rand van den diepen afgrond, waaruit onophoudelijk damp en rook opstijgt. Daar vroeg de Radja om sirih, en beval de jongens zich achter een der rotsblokken neêr te zetten, naar den voet van den berg hunne blikken te richten en zich niet te bewegen tot hij bij hen terug zou komen. Daar zij zich vermoeid gevoelden en de zonnestralen warm en aangenaam waren en de rots hen tegen den kouden wind beschutte, vielen de jongens in slaap. Op eenigen afstand zette de Radja zich achter een ander rotsblok, en daar ook hij vermoeid en het plekje warm en aangenaam was, viel hij almede in slaap.

Zij, die beneden den top op den Radja wachtten, verbeeldden zich dat de vorst al heel lang wegbleef, zoodat de groote geest hem veel te zeggen had, en begonnen te vreezen dat hij den vorst met zich weg had gevoerd, of dat deze bij het terugkomen het rechte pad had gemist en verdwaald was. Zij waren juist aan 't beraadslagen, of zij hem niet zouden gaan opzoeken, toen zij hem met de beide jongens zagen terugkeeren. Toen hij hen ontmoette, had hij een zeer ernstig voorkomen,

maar zeide niets. Allen daulden nu gezamenlijk den berg weder af, en de processie keerde terug gelijk zij gekomen was. De Radja begaf zich naar zijn paleis, de hoofden naar hunne dorpen en de mannen uit het volk naar hunne huizen, om hunne vrouwen on kinderen alles te vertellen wat er was voorgevallen, in gespannen verwachting van wat er nu nog zou gebeuren.

Drie dagen later ontbood de Radja de priesters, de vorsten en de hoofden van Mataram, om hun meê te deelen wat de groote geest hem op den top van den berg had gezegd. Toen allen bijeen waren en de pinang en sirih van hand tot hand waren rond gegaan, verhaalde hij hun wat er gebeurd was. Op den top van den berg was hij in geestverrukking geraakt, en was de groote geest hem verschenen met een gelaat als van schitterend goud, en had aldus tot hem gesproken: »Radja, allerlei plagen en ziekten en koortsen zullen over geheel de aarde zich verspreiden, en menschen en paarden en runderen teisteren; maar daar gij en uw volk mij gehoorzaam zijt geweest en tot mijnen berg zijt gekomen, wil ik u leeren, hoe gij en al het volk van Lombok aan deze plagen kunt ontkomen."

Allen verlangden nu met vurige begeerte te vernemen, hoe zij van zulk eene vreeselijke volksramp gered konden worden. Na een kort stilzwijgen nam de Radja weder het woord en berichtte hun, dat de groote geest bevolen had, dat twaalf krissen zouden worden vervaardigd, en dat daartoe ieder dorp van ieder district een bundel naalden moest leveren — één naald voor ieder hoofd in het dorp. Wanneer dan eenige zware ziekte zich in eenig dorp mocht vertoonen, zoo moest een dezer heilige krissen derwaarts worden gezonden; en als dan ieder huis in dat dorp het juiste getal naalden had gezonden, zou de ziekte onmiddellijk ophouden; maar als het getal der gezonden naalden niet nauwkeurig mocht geweest zijn, zou de uitwerking der kris krachteloos blijven.

Onmiddellijk deelden de vorsten en hoofden het wonderbaarlijke nieuws aan hunne dorpen mede, en allen haastten zich, om de naalden met de meeste nauwkeurigheid te verzamelen; want zij vreesden, dat als er maar één mocht ontbreken, het gansche dorp er onder zou lijden, Zoo leverden de dorpshoofden een voor een hunne naaldbundels in; zij die dichtst bij Mataram gelegen waren, kwamen het eerst, en die 't verst verwijderd waren, kwamen het laatst; en de Radja nam de naalden met eigen handen in ontvangst, en sloot ze in een binnenkamer zorgvuldig weg in een kamferhouten kist, waarvan de hengsels en sloten van zilver waren; en op elken bundel was de naam van het dorp in het district geplaatst, vanwaar hij gezonden was — zoodat het bleek, dat allen de bevelen van den grooten geest hadden gehoord en waren nagekomen.

Toen nu de zekerheid verkregen was, dat ieder dorp zijn bundel had ingezonden, verdeelde de Radja de naalden in twaalf gelijke deelen, en gaf bevel aan den besten wapensmid van Mataram, om zijne smidse, zijn blaasbalg en hamers naar 't paleis over te brengen, en de twaalf krissen te vervaardigen onder 't oog van den Radja en onder 't oog van allen die uitgekozen werden om toe te zien. Toen zij gereed waren, werden zij in foudralen van nieuwe zijde gestoken en zorgvuldig weggeborgen tot zij noodig zouden zijn.

De reis naar den berg was in den tijd der Oostewinden ondernomen, wanneer geen regens op Lombok vallen. Kort nadat de krissen gereed waren, viel de rijstoogst in, en leverden de dorpshoofden en districtshoofden hunne schatting in, in overeenstemming met het zielental in hunne dorpen. Op hen wier bijdrage van het volle bedrag maar weinig verschilde, maakte de Radja geen aanmerking; maar tot hen, die slechts de helft of een vierde van 't geen waartoe zij verplicht waren, inzonden, zeide hij welwillend: »De naalden, die gij uit uw dorp hebt gezonden, waren veel meer dan die van dit en dat dorp zijn gekomen, en toch is uwe schatting geringer dan de hunne: ga terug en onderzoek, wie zijne schatting niet heeft betaald." Het volgende jaar nam de opbrengst der schatting aanzienlijk toe; want zij vreesden dat de Radja hen, die voor een tweede maal in gebreke bleven de juiste schatting op te brengen, ter dood zou laten veroordeelen. En zoo werd de Radja zeer rijk en vergrootte zijn leger en gaf goud en juweelen aan zijne vrouwen, en kocht kostbare zwarte paarden van de Hollanders, en richtte groote feesten aan, wanneer hem kinderen werden geboren of zijne zonen en dochters werden uitgehuwelijkt; en geen der Radja's of Sultans onder de Maleiers was zoo groot of zoo machtig als de Radja van Lombok.

De twaalf heilige krissen waren van groote kracht. Wanneer zich eenige ziekte in een dorp vertoonde, werd eene daarvan er heen gezonden. Soms hield de ziekte op, en dan werd de heilige kris met groote eerbewijzen teruggebracht, en kwamen de voornaamsten van het dorp om den Radja de miraculeuse kracht van de kris te vertellen en hem te bedanken. Soms wilde de ziekte niet wijken; dan hield iedereen zich overtuigd, dat er eene vergissing in 't getal der naalden, die uit het dorp waren gezonden, had plaats gehad; daaraan was het toe te schrijven, dat de heilige kris geen uitwerking had; zij werd door de hoofden terug gebracht, met bedroefde harten maar toch met alle eerbewijzen; — want was niet de fout aan hen zelven te wijten?

Wij gelooven, door het mededeelen van dit verhaal, een bewijs te hebben geleverd, dat wij niet ten onrechte aandringen op eene aanvulling van het programma van het aanstaande internationale congres voor statistiek. De behoefte van de juiste kennis van zijn volk, die de Radja van Lombok gevoelde, moet zich overal elders doen gevoelen, waar de vorst directe heffingen doet van zijne onderdanen. De curieuse wijze waarop de Radja het juiste cijfer zijner bevolking wist te vinden, was volkomen berekend, zoo wel naar de vooroordeelen en het bijgeloof der ingezetenen, als naar het natuurlijke verlangen der hoofden, om het juiste cijfer te verbergen en zoo laag mogelijk te doen voorkomen. Misschien hebben andere inlandsche vorsten er wat anders op gevonden. Misschien zal het, bij een opzettelijk onderzoek, blijken, dat ook in andere opzichten, door eigenaardige en merkwaardige middelen, statistieke kennis is verzameld en verkregen. Wij hopen, dat de Rijkscommissie den wenk, dien wij ons veroorloven haar te geven, niet geheel verwerpelijk zal vinden.

H.

IETS OVER DE AANSPRAKEN DER BEVOLKING VAN JAVA OP DE ONONTGONNEN GRONDEN.

Bij de zoogenaamde Agrarische Wet werd door den minister de Waal eene uitvoerige memorie van toelichting aan de 2de Kamer der Staten-Generaal medegedeeld, die onder andere ook deze verdienste heeft dat zij duidelijk het standpunt aangeeft, waarop de Regeering zich bij de regeling van het hoogst gewichtige onderwerp heeft geplaatst. Te betwijfelen is het echter of dit door de Regeering ingenomen standpunt wel het juiste is. De Minister schijnt uit te gaan van het denkbeeld dat de Staat *jure civili* eigenaar is van alle gronden op Java, zoo bebouwde als onbebouwde, en daaraan de bevoegdheid ontleent om de rechten op den grond aldaar te regelen. In de eerste plaats is het bewijs voor dat eigendomsrecht van den Staat uiterst zwak, indien het zelfs een bewijs mag heeten. In de machtiging, bij art. 62 Reg.-Regl. aan den Gouv.-Generaal gegeven, tot verkoop van kleine stukken gronds, een bewijs te zoeken dat de Nederlandsche Staat, die deze machtiging gaf, het bewustzijn heeft eigenaar van den grond te zijn, gaat wat heel ver, en dergelijke bewering mag niet zonder protest worden voorbijgegaan; maar ook de geheele redeneering, dat de Staat, blijkens tal van aangehaalde besluiten en verordeningen, zich steeds als eigenaar gedragen heeft en *daarom* ook inderdaad dien eigendom heeft, is zoo onjuridisch, en ik zou haast zeggen onlogisch, dat bij het geringste nadenken het onhoudbare der redeneering in het oog springt. Mij dunkt dat in deze de Regeering een ander uitgangspunt had moeten kiezen. De regeling van de rechten op den grond, zoo bebouwd als onbebouwd, is eene dringende noodzakelijkheid, eene zaak die in het algemeen belang *moet* plaats hebben. De Regeering, geroepen om in de eerste plaats het algemeen belang te bevorderen, is krachtens haar souverein recht verplicht en bevoegd de daartoe strekkende maatregelen te nemen, mits die met de rechtvaar-

digheid en de billijkheid strooken en niemands verkregen rechten verkorten. Op dit standpunt was het geheel en al onverschillig of voor de oude meening, dat de Staat eigenaar is van allen grond op Java, al of niet wezenlijke bewijzen zijn bij te brengen. Voor de bebouwde gronden is dit onverschillig, omdat bij niemand het voornemen bestaat de rechten der bevolking daarop, welke die dan ook zijn mogen, te verkorten, maar integendeel allen zonder onderscheid die rechten wenschen te verzekeren, te waarborgen en zoo mogelijk uit te breiden. En voor de onbebouwde gronden is het dit niet minder, omdat geene andere aan de particuliere industrie ter ontginning zullen worden afgestaan, dan die, waarop geene rechten verkregen zijn. Het moeilijke vraagstuk van den eigendom van den grond op Java, dat in de koloniale quaestie zulk een groote rol heeft gespeeld en dat reeds meermalen stof opleverde voor zeer geleerde, maar met weinig practisch nut gevoerde discussiën, ware dan geëcarteerd, en de rechte basis voor deze wettelijke regeling ware wèl zoo juist en wèl zoo zeker aangegeven.

Met deze regeling beoogt de Minister aan de bevolking op Java het gebruik en het genot van den door haar bebouwden grond te verzekeren; hij wenscht haar als het ware daardoor op te leiden en rijp te maken voor een volledig eigendomsrecht op den grond, dat hij haar dan ook, zoodra zij dit verlangt en het haar zonder nadeel kan geschonken worden, werkelijk wil geven. Maar is het dan niet volmaakt onverschillig of die eigendom al of niet bij den Staat berust, daar deze van dat recht toch geen gebruik wil maken, maar het aan de bevolking wil afstaan? Daargelaten nog dat, naar mijne overtuiging, het niemand zal gelukken het bewijs te leveren, dat zulk een staatseigendom jure civili ooit heeft bestaan.

Bij de uitgifte van gronden in erfpacht daarentegen is de casus-positie eenigszins anders; uit de woorden der tweede alinea: »de Gouv.-Gen. zorgt dat geenerlei afstand van grond inbreuk make op de rechten der inlandsche bevolking," volgt dat wij hier alleen met onontgonnen, zoogenaamde woeste gronden te doen hebben. Deze nu behooren, volgens art. 520 Ned. Ind. Burg. Wetb., aan den lande. Doch ook dit is eene juridische fictie. Die gronden worden geacht aan den Staat te behooren, omdat zij aan niemand toebehooren, en de Staat dus daarover vrijelijk kan beschikken, zonder iemands rechten te krenken; en de fictie houdt op zoodra iemand op die gronden eenig recht kan doen gelden, dat door de beschikking van den Staat zou worden verkort. De Staat kan over die gronden krachtens zijn souverein recht in het algemeen vrijelijk beschikken, niet omdat hij eigenaar is van den grond, maar omdat, en zoolang, hij door die beschikking het algemeen belang bevordert, zonder dat aan iemand onrecht wordt aangedaan.

Nu moge het oppervlakkig van zeer ondergeschikt belang schijnen, of de Staat zijne bevoegdheid tot de uitgifte van woeste gronden in erfpacht op zijn recht van eigendom op die gronden baseert, dan wel op zijn souverein recht, inderdaad is dat verschil niet zonder beteekenis. Bij de 2de alinea wordt wel is waar aan den Gouverneur-Generaal de zorg aanbevolen, dat bij die uitgifte geen inbreuk gemaakt worde op de rechten der bevolking; maar het spreekt toch van zelf dat indien de Staat als eigenaar optreedt, die rechten der bevolking, welke dan alleen uit het dulden en toelaten der Regeering ontsproten konden zijn, een geheel ander karakter zouden aannemen, dan wanneer de Staat zijne bevoegdheid ontleent juist aan de omstandigheid dat nog niemand rechten op die gronden heeft doen gelden. In die verschillende gevallen worden de rechten uit een geheel ander oogpunt beschouwd, en het kan niet anders of dit moet op het oordeel een grooten invloed uitoefenen.

Bij de discussiën over het wetsontwerp Trakranen, waaruit voor de behandeling van deze Agrarische Wet veel leering kan worden geput, had juist bij de bespreking van die rechten der bevolking op de onontgonnen gronden, welke men thans ook wil waarborgen, eene zeldzame ontmoeting plaats van de heeren Thorbecke en Rochussen. De heer Thorbecke, die verklaarde de wet *wel* te willen, wenschte bepalingen in de wet opgenomen te hebben, die volkomen den bijval verwierven van den heer Rochussen, die verklaarde de wet *niet* te willen. Aan beiden komt de eer toe, hoewel met verschillende bedoelingen, gestreden te hebben voor de rechten der inlandsche bevolking; maar blijkt het ook niet uit de discussie dat beiden zich een onjuist denkbeeld daarvan vormden?

Het afgetreden conservatieve kabinet, dat op koloniaal gebied zooveel prijs stelde op onderzoek, heeft ons in staat gesteld die vraag, met verwijzing naar officiëele bescheiden, met eenige zekerheid te beantwoorden. Door den minister Hasselman werd toch op den 2den April 1868 aan de Kamer een bundel stukken overgelegd *betreffende een in de verschillende gewesten van Java en Madura ingesteld onderzoek naar de aanspraken der inlandsche bevolking op onontgonnen gronden.* Reeds toen werd eene zekere naïveteit van den Minister voorondersteld, die door de overlegging dezer stukken vele van de bezwaren der conservatieve partij, waarmeê hij zich echter vereenigde, tegen de uitgifte van woeste gronden in erfpacht weêrlegde. Doch hoe dit zij, ook met terzijdestelling van alle dergelijke beschouwingen hebben die stukken groote waarde tot bepaling van de beteekenis der woorden van de 2de alinea der Agrarische Wet, en zullen de regelen volgens welke gronden op Java in erfpacht kunnen worden uitgegeven, met het door die enquête aan het licht gebrachte in overeenstemming moeten zijn.

Het kan wel niet anders of in de verschillende gewesten op Java

zullen ook de aard en de omvang der aanspraken van de bevolking op de om en nabij hare dessa's gelegen woeste gronden verschillend zijn. Want dit heeft Java met alle andere landen gemeen, dat, naarmate de toestanden zich wijzigen, ook de gebruiken en gebruiksrechten wijziging ondergaan. En ook hierin weder, gelijk in iedere andere quaestie die een punt van opzettelijk onderzoek heeft uitgemaakt, blijkt hoe onhoudbaar de vaak verdedigde stelling is, dat Java een geheel exceptioneel land is te achten, waarop de begrippen niet zijn toe te passen, die in het Westen heerschen. Zelfs in dit zoo geheel eigenaardig Javaansch onderwerp blijken de begrippen veel meer Westersch te zijn, dan dit wel algemeen wordt gedacht.

Het verschil in de aanspraken die de bevolking doet gelden, is niet willekeurig, maar heeft zijn oorsprong en aanleiding in de verscheidenheid der toestanden waarin zij zich bevindt. Zoo hebben wij, alleen ons gezond verstand raadplegende, de hulp eener officiëele enquête niet noodig, om te begrijpen dat de bevolking eener dessa geene aanspraken zal doen gelden op gronden in ontoegankelijke wildernissen gelegen. Ook begrijpt iedereen dat daar waar meer grond is dan door de bevolking in cultuur gebracht kan worden, gelijk hare belangen, zoo ook de aanspraken der bevolking op den onontgonnen grond anders zijn dan daar, waar zij inderdaad behoefte gevoelt aan het gebruik der omliggende gronden om gedeeltelijk in haar levensonderhoud te voorzien. Door de overgelegde stukken worden wij met al die verscheidenheid van toestanden en aanspraken bekend gemaakt; zij geven ons in dien doolhof een leiddraad, die thans vooral van nut kan zijn.

Door hen die het conservatief beginsel op koloniaal gebied in meest absoluten zin voorstaan, ik zou haast zeggen de radicalen van het behoud, worden twee stellingen gehuldigd, die elkander min of meer vernietigen, maar welke dan ook alleen naar de behoeften van het oogenblik worden gebruikt. De eene stelling is: de eigendom van alle gronden behoort aan God en aan diens Stedehouder hier op aarde, den Souverein; terwijl volgens de andere stelling al de gronden, van de toppen der bergen tot aan het zeestrand, behooren aan de verschillende dessa's, die zeer nauwkeurig de grenzen hebben bepaald binnen welke haar eigendomsrecht zich uitstrekt. Volgens de eerste stelling zou de bevoegdheid van den Staat om gronden in erfpacht uit te geven, alleen begrensd worden door de uitgestrektheid zelve van het geheele eiland, en zou de Regering *zonder schroom* van die bevoegdheid kunnen gebruik maken. Het eigendomsrecht van den Staat zal toch wel de bevoegdheid in zich sluiten om afstand te doen van hetgeen hij in eigendom heeft. Maar volgens de andere stelling zou zich die bevoegdheid tot niets reduceeren, daar het toch niet zou aangaan iets af te

staan dat aan een ander, in casu de aangrenzende dessa, toebehoort. Beide stellingen vindt men ook in het Rapport terug, maar daarnaast ook de wederlegging, zoodat men thans met grond mag verwachten, dat de conservatieve partij, die zooveel waarde aan dit onderzoek hechtte, nu de resultaten daarvan bekend zijn, niet meer die oude stellingen als argumenten zal gebruiken, maar aan de officiëele wederlegging zal indachtig zijn. Behalve toch dat de Mohammedaansche leer, dat alle eigendom bij God is (1), geen distributief eigendom bedoelt, zoo is ook bij de bevolking op Java de Mohammedaansche leer nog zoo weinig in het leven doorgedrongen, dat ook dit dogma, even als zoovele andere, bij haar rechtsbewustzijn zonder invloed en in de praktijk buiten toepassing blijft. Met dat exclusief eigendomsrecht van den Staat op alle gronden kan trouwens onmogelijk worden overeengebracht het recht dat de bevolking zich toekent en in praktijk brengt om woeste gronden, tot eigen nut en voordeel, zonder eenige toestemming van wien ook, te ontginnen, In welken rechtstoestand de ontginner, ten gevolge van die ontginning, tegenover zijne hoofden en zijne dessagenooten geraakt, kan hier nu buiten beschouwing blijven; maar dit staat vast, dat overal en zonder onderscheid de bevolking op Java zich het recht toekent om niet-ontgonnen gronden door ontginning in bezit te nemen en daarop rechten uit te oefenen, zonder dat iemand er aan denkt dat de Staat eenig recht op dien grond kan doen gelden, veel minder dat het exclusieve eigendomsrecht van dien grond bij den Staat zou berusten. De Javaan huldigt, evenals de Romeinsche Jurisconsult, de leer dat de grond in den natuurstaat een res nullius is, waarop hij zich, door dien in bezit te nemen en te ontginnen, rechten schept (cedit occupanti) (2), en bij die handeling blijft zijn eerbied voor het dogma, dat alle eigendom bij God en bij diens stedehouder op aarde, den Souverein, is, ongeschonden.

Niet minder duidelijk brengt die enquête ook aan het licht, dat, hoewel alle gronden op Java, van de toppen der bergen tot aan het zeestrand, binnen de grenzen der verschillende dessa's liggen, die grenzen niet zijn eene aanduiding van den eigendom der dessa's op die gronden, maar

(1) De Koran zegt in den meest algemeenen zin: dat de aarde aan God behoort; maar dat daaruit eenig eigendomsrecht van den Souverein zou zijn af te leiden, zooals eenmaal door v. Hammer beweerd, en sedert duizendmaal hem nagezegd werd, is reeds lang door de beoefenaars van het Mohammedaansche recht wederlegd. Zie b. v. Worms, *Récherches sur la constitution de la propriété territoriale dans les pays Musulmans*, p. 182. Doch het schijnt dat men op een zoo weinig bekend gebied dezelfde dwaling lang kan herhalen, zonder dat zij ook voor de meest gegronde tegenspraak wijkt.

P. J. V.

(2) En dit is geheel overeenkomstig de zuivere leer van het Mohammedaansche recht, zooals o. a. duidelijk blijkt uit art. 214 en 215 van de *Kitab Toehpah*.

P. J. V.

alleen politieke grenzen, evenals ook in ons Vaderland alle grond tot de eene of andere gemeente behoort, zonder dat die gemeente, op grond van zoodanige grensbepaling, het recht van eigendom op die gronden kan doen gelden. Door den Resident van Pasoeroean worden twee voorbeelden aangehaald, die, zooals hij zich uitdrukt, volkomen »het ongerijmde »van de bewering, dat alle gronden in den zin van eigendom tot zekere »bepaalde dessa's behooren", aantoonen. »De ingezetenen van Modjo»kerto," zegt hij, »beletten de ingezetenen van Bangil niet om zwavel »uit den bergtop, die tot hunne jurisdictie behoort, te verzamelen, en »tot eigen voordeel te verkoopen. — Immers degenen die hier de be»zitters zouden zijn, kunnen van dat bezit geen voordeel trekken, omdat »de plaats voor hen niet anders dan langs een grooten omweg over het »gebied eener andere residentie toegankelijk is."

Het andere voorbeeld is niet minder opmerkelijk. De vogelnestklippen aan het Zuiderstrand, benoorende tot het regentschap Malang, werden verpacht. Met welk recht, zou men kunnen vragen, werden die vogelnestklippen door het Gouvernement verpacht, indien zij reeds lagen binnen de jurisdictie van het regentschap Malang en daarom het eigendom der ingezetenen van dat regentschap waren? Het rechtsbewustzijn van hen die beweren, dat de politieke grenzen ook de grenzen van eigendom uitmaken, had daartegen behooren op te komen. Die pacht gaf aanleiding tot groote misbruiken, en daarom werd, bij besluit van 9 Juni 1863, die pacht ingetrokken en »de quaestieuse vogelnestklippen »werden tot wederopzeggens afgestaan aan de bevolking van het district »waarin zij gelegen zijn, zonder haar daarom met eenige belasting te »bezwaren. Blijkens het aangehaald besluit geschiedde die afstand als eene »vergoeding. Dit beteekent: als eene vergoeding voor de kwellingen »door de vroegere pachters der bevolking aangedaan!" Van dien afstand, en dat nog wel als eene soort van schadeloosstelling voor geleden onrecht, kon toch wel geen sprake zijn, indien hetgeen afgestaan werd, reeds het eigendom was van de bevolking aan wie die afstand geschiedde. Door al de stukken der enquête heen vindt men dergelijke bewijzen, dat noch bij de Regeering, noch bij de bevolking, ooit het begrip is opgekomen om aanspraken te doen gelden op den grond *omdat* die binnen de grenzen van de eene of andere dessa was gelegen. Ook zijn er geene voorbeelden dat de bevolking aanspraken heeft doen gelden op eenige schadeloosstelling, wanneer de Regeering woeste gronden aan particulieren afstond of wel die aan particuliere ondernemingen werden dienstbaar gemaakt.

Noch de stelling, dat alle gronden aan den Staat toebehooren, noch die, dat alle gronden het eigendom van de naburige dessa zijn, schijnt in het rechtsbewustzijn van den Javaan te zijn opgenomen. Doch welke zijn dan de aanspraken die de bevolking op onontgonnen gronden doet

gelden? Zooals reeds boven gezegd is, behoort hier het verschil der toestanden goed in het oog te worden gehouden. Buiten en behalve de politieke grenzen der dessa's, welke, zooals reeds aangetoond werd, eene geheel andere beteekenis hebben dan het omschrijven van het terrein waarop door de bevolking aanspraak wordt gemaakt, blijkt het dat nog om elke dessa als het ware een denkbeeldig rayon getrokken kan worden, dat den grond bepaalt die als gemeene weide of tot inzameling von boschproducten wordt gebruikt. Naarmate dat er veel of weinig beschikbare grond is, of ook naarmate van de meerdere of mindere vruchtbaarheid van den grond, zal dit rayon meer of minder uitgestrekt zijn; ook de voortbrengselen van dien onontgonnen grond zullen op de uitgestrektheid van dien denkbeeldigen kring haren invloed uitoefenen, doch zelden zal deze zich verder uitstrekken dan ongeveer 3 palen van de dessa. Al wat nu buiten dien kring gelegen is (tanah oetan besar), is res nullius, of behoort, zoo men wil, volgens de fictie van het Burg. Wetboek, aan den lande. Niemand doet daarop eenige andere aanspraak gelden dan het recht, hetwelk een ieder toekomt, om de res nullius te occupeeren. De reden waarom men op die gronden geen aanspraken doet gelden, zal wel deze zijn, dat zij in den regel te ver van de woningen der dessabewoners verwijderd zijn, om de vruchten, welke die dan ook zijn mogen, en die gewoonlijk ook niet veel waarde hebben, geregeld in te zamelen. Ook met de Javaansche begrippen schijnt het overeenkomstig, dat het geisoleerde feit, dat eens een enkel individu van die gronden eene enkele vrucht geplukt heeft, niet voldoende is om daarop eenig praeferent recht te baseeren.

Binnen dit rayon nu, dus op gronden die in de onmiddellijke nabijheid der dessa's gelegen zijn, doet de bevolking aanspraken gelden. Van belang is het na te gaan welke die aanspraken zijn, terwijl men in het algemeen bij de beoordeeling dier aanspraken wel in het oog mag houden hetgeen door den Resident van Kediri wordt opgeteekend, betreffende de afdeeling Toeloeng Agoeng: »In deze afdeeling doet de bevolking »over het algemeen, met uitzondering van die op het gebergte Wilis, »dus verre van de dessa's gelegen, aanspraken gelden op de onontgon»nen gronden, hetgeen is toe te schrijven aan de omstandigheid, dat de »bevolking van de Zuidkust niets uitricht en weinig of geen sawah's of »tegalvelden bewerkt, en zich liever vergenoegt met hetgeen zij uit de »bosschen trekken kan.

»Men kan dit *nemen* evenwel niet als aanspraak doen gelden, maar »wel beschouwen als een verregaand misbruik.

»Aan het Wilis-gebergte, waar behoorlijk dessa's gelegen zijn en de »bevolking in het bezit is van sawah's en tegalvelden, doet zij dan ook »die aanspraken niet gelden, welke trouwens op niets gebaseerd zijn.

»De bevolking hierin tegen te gaan, zoolang van die gronden en die »voortbrengselen geen gebruik gemaakt wordt, zou tot niets leiden, »maar haar dien ten gevolge rechten op den grond toe te kennen, komt »mij niet wenschelijk voor. Dat zou gelijk staan alsof men bij het »recht van sprokkelen in de bosschen in Nederland ook het recht gaf »op de bosschen en den grond.

»De Regeering heeft dit stelsel bij het bosch-reglement (Staatsblad »1865, N°. 96) dan ook niet gevolgd".

Die beschouwing verdient de overweging; het is niet genoeg dat men van aanspraken spreekt, men dient ook aan te toonen waarin die aanspraken bestaan en waarop zij gegrond zijn.

Niet alleen naar den aard der in de onmiddellijke nabijheid der dessa gelegen gronden en naar het gebruik dat men van die gronden wil maken, zijn de aanspraken verschillend, maar ook de omstandigheid dat in die dessa het communaal of wel het individueel bezit praevaleert, doet haren invloed daarop gelden.

In Bantam, Krawang en andere residentiën wil het gebruiksrecht, dat hij die een stuk grond ontgint, daarop voor altijd het recht van eigendom voor zich en zijne rechtverkrijgenden behoudt. Dat beginsel van individueel eigendom, dat daar met zooveel kracht op den voorgrond treedt, kan geene gemeenschappelijke aanspraken van de dessa als universitas naast zich dulden; vandaar dat in die streken de bevolking ook gezamenlijk geen aanspraak hoegenaamd op de woeste gronden, in de nabijheid harer dessa gelegen, doet gelden, en alleen de individu's, wanneer zij gronden ter bebouwing noodig hebben, tot ontginning overgaan, door welke ontginning volgens hun gebruiksrecht de in cultuur gebrachte grond het eigendom wordt van den ontginner of zijn rechtverkrijgende. In de streken dus waar geen communaal of dessa-bezit bestaat, is de toestand wel het eenvoudigst: zoolang de grond nog niet ontgonnen is, is hij in den volsten zin res nullius; door de ontginning (occupatie) wordt hij het eigendom van hem, die zich in het bezit daarvan gesteld heeft. Op die plaatsen dan zal het voorschrift om bij de uitgifte van woeste gronden in erfpacht zorg te dragen, dat op de rechten der inlandsche bevolking geen inbreuk gemaakt wordt, zeer gemakkelijk worden nageleefd, daar hier de bevolking volstrekt geene aanspraken op die gronden heeft of doet gelden.

Het kan echter niet wel anders of daar waar het communaal bezit vigeert, moet de toestand geheel anders zijn. Wanneer daar behoefte aan grond of zelfs aan de voortbrengselen van bosch of wildernis wordt gevoeld, zal aan die behoefte niet voldaan worden door het initiatief van het individu en geheel en alleen te zijnen behoeve, maar zal die handeling altijd min of meer een communaal karakter dragen. Zoo zal

men in die dessa's, wanneer de veestapel dat noodig maakt, weiden aantreffen die tot algemeen gebruik voor de geheele dessa bestemd zijn. Liggen in de onmiddellijke nabijheid van die dessa bosschen, of velden met alang-alang begroeid, dan zal de bamboe en de alang-alang als het ware door de dessa gemeenschappelijk en niet door het een of ander individu voor zich worden geëxploiteerd, en zal dus door die bevolking op die voortbrengselen aanspraak gemaakt worden. Dit natuurlijk uitvloeisel van de rechtsbegrippen en den rechtstoestand eener dessa die hare gronden communaal bezit, wordt door de enquête ook geheel als in de praktijk geldende bevestigd. In alle districten waar het communaal bezit de regel is geworden, zien wij dat de bevolking aanspraken maakt op den onontgonnen grond nabij de dessa gelegen, doch ook alleen op dien in de onmiddellijke nabijheid, want, zooals reeds boven is aangehaald, buiten een rayon van hoogstens 3 palen van de dessa houden alle aanspraken op en komt men altijd weder op het terrein van tanah oetan besar.

Maar ook de aanspraken op de gronden binnen dat rayon zijn verschillend, naarmate van hunne voortbrengselen en ook naarmate der meerdere of mindere behoefte daaraan. Zoo ziet men dat de bevolking haar recht op de gemeene weiden vrij algemeen met uitsluiting van andere dessa's doet gelden; daarentegen worden inwoners van vreemde dessa's vrij algemeen toegelaten om met de bewoners der dessa in wier nabijheid die velden gelegen zijn, de alang-alang te snijden en het wildhout of ook de bamboe te kappen. Nu eens moet de vergunning daartoe gevraagd worden, dan weder is het zelfs zonder die vergunning geoorloofd. Op sommige plaatsen wordt die vergunning alleen gegeven tegen eene retributie aan het hoofd der dessa (hetwelk allen schijn heeft van een ingeslopen misbruik te zijn), in andere weder tegen betaling aan de dessa van eene kleine som geld (mesi), gewoonlijk een paar duiten. In enkele dessa's, waar die voortbrengselen schaarsch en voor de behoeften der dessa niet voldoende zijn, wordt elke vreemdeling van die gronden geweerd en behouden de dessagenooten die producten voor zich alleen. Eene opsomming van al de producten, als wildhout, glagah, alang-alang, gras, bamboe enz., waarop die dessa's aanspraken doen gelden, is hier onnoodig; maar van meer belang is de vraag, of die aanspraken, welke men in billijkheid en ook uit een politiek oogpunt behoort te eerbiedigen, wel aanspraken of rechten *op den grond* zijn.

Van de gemeene weiden, die bij de dessa worden gevonden, zou kunnen gezegd worden, dat op die gronden door de bevolking een recht wordt gesustineerd, — wel een zeer eigenaardig recht, doch dit doet hier minder ter zake: zoodra er rechten op dien grond bestaan, behooren zij ongeschonden te blijven. Een onderzoek naar den aard en het wezen dier rechten moge uit een wetenschappelijk oogpunt belangrijk zijn, voor ons

is het, geloof ik, genoeg dat zij bestaan en door de bevolking, die met de strekking en toepassing dier rechten volkomen bekend is, worden geëerbiedigd, en dat zij dus ook door ons niet mogen worden gekrenkt. Daarom ook heeft de vergelijking tusschen deze rechten en die der gemeene marken weinig practisch nut. Indien toch in sommige opzichten eenige overeenkomst bestaat, dan zijn de afwijkingen niet minder menigvuldig. Men is dus, wanneer men heeft aangetoond, dat de gemeene weiden op Java en de marken in Drenthe eenige overeenkomst met elkander hebben, op het practisch gebied van wetgeving niets gevorderd,. vooral ook omdat in het Parlement die leden, welke het best met het markerecht bekend zijn, in den regel niet even vertrouwd zijn met den aard van het dessabezit op Java, terwijl, wanneer beiden even goed bekend zijn, de interpretatie van het een door het ander overtollig is. Voor den wetgever is het thans genoeg te weten, dat de rechten der bevolking op die gemeene weiden bestaan en nauwkeurig omschreven zijn en dat hij ze heeft te eerbiedigen. Wat nu dat recht betreft, hetwelk de dessa's doen gelden op de inzameling van vruchten en houtgewas, hetwelk de natuur zonder menschenarbeid voortbrengt, ook dat behoort zonder twijfel te worden geëerbiedigd; maar is dat een recht op den grond? Ik meen dit te moeten betwijfelen. Indien het al waar is dat het recht op den grond ook het recht op de voortbrengselen van den grond medebrengt, zoo zal toch niemand het tegenovergestelde beweren. Men denke hier slechts aan de Gouvernements koffietuinen. De toepassing dier argumentatie daarop zou eene geheele revolutie in ons financiewezen te weeg brengen. Ook de Javaan schijnt het niet zoo te begrijpen; nergens blijkt het toch dat de ontginning van die gronden verboden zijn zou; en zoo die ontginning al verplichtingen jegens de dessa met zich voert, dan ligt de oorsprong daarvan niet in het recht op den grond dat de dessa zich aanmatigt, maar in het communaal bezit. Ook schijnt de bevolking dat recht van inzameling wel onder zekere omstandigheden tegenover andere dessa's te doen gelden, maar niet tegenover den Staat. Nergens toch deed de bevolking ter zake van den afstand van gronden door het Gouvernement aan de particuliere industrie, een eisch tot schadeloosstelling. Nu kan de oorzaak daarvan ook liggen in de omstandigheid, dat nimmer dergelijke gronden zijn afgestaan; maar zij kan evenzeer liggen in de erkenning van het recht van den Souverein tot dien afstand, eene erkenning die het recht der inlanders op dien grond uitsluiten zou. De resident der Preanger-regentschappen doet de distinctie waarvan hier sprake is zeer goed uitkomen, als hij zegt: »Het vorenstaande resumeerende, blijkt »daaruit dat de bevolking in dit gewest geene aanspraken doet gelden »op nog onontgonnen gronden, doch wel op winstgevende gewassen of »boomen in de wildernissen voorkomende." Maar hoe dit zij, is het recht

van den Staat om over die gronden te beschikken onbetwistbaar, even onbetwistbaar is ook, volgens de eerste beginselen van rechtvaardigheid, de aanspraak der bevolking op schadevergoeding. »Hoe zal men die schadevergoeding berekenen?" vroeg de heer Thorbecke, bij de behandeling van het ontwerp Trakanen. Ik beken dat die berekening niet gemakkelijk zijn zal, maar onmogelijk is het toch niet dat beide belanghebbende partijen door eene soort van dading het daaromtrent eens worden, zonder dat daarom de berekening tot den laatsten cent behoorlijk gejustificeerd en met bewijzen gestaafd is. Men vergete daarbij niet dat de bevolking eener dessa zeer groot voordeel hebben kan van eene nabijgelegene onderneming van landbouw, welk voordeel ook niet met juistheid in cijfers te brengen is, en dat die overweging bij het vaststellen van haren eisch tot schadevergoeding zeer goed bij haar gelden kan. Bij de discussie over het ontwerp Trakanen wees de heer Keuchenius reeds op het gevaar dat men liep, van tegen het welbegrepen belang der inlanders te handelen, door die vestiging van ondernemingen van landbouw uit overdreven vrees voor krenking der rechten van de bevolking tegen te gaan. »Ik heb hier »voor mij," zeide hij, »eene verhandeling, opgenomen in het Tijdschrift »voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, over het district Djampang-»Tengah, van den controleur W. F. Hoogeveen. Dit district is gelegen »in het zuidelijk gedeelte van de Preanger-regentschappen, en was vóór »den heer Hoogeveen, als ik mij niet vergis, nog nooit door een Euro-»peaan bezocht. Na somtijds op handen en voeten de met zware rots-»brokken gevulde bergstroomen doorwaad te hebben, heeft hij niet dan »met veel moeite de plaats kunnen bereiken. Hij vond daar enkele »kampongs die reeds geheel verlaten waren, omdat de bevolking verplicht »was geweest, de vele tijgers die in hare nabijheid huisvestten te ont-»vluchten. Daaromtrent schrijft hij: »Ofschoon van af de plaats waar »ik de rivier was begonnen af te varen behalve Ramboi, tegenwoordig »nog slechts ééne kampong, met name Bodjong Kaso, en wel op den »oostelijken oever daarvan, bestaat, zag ik langs dezelve vele overblijfsels »van sedert korteren of langeren tijd verlaten kampongs, die, door de »menigte klapper-, pinang- en andere vruchtboomen, welke daar in »groepen stonden, een minder woest en een meer aangenaam voorkomen »aan de oevers gaven, maar tevens de duidelijke bewijzen opleverden »van de treurige noodzakelijkheid, waarin de bewoners van deze streken »verkeeren, om telkens de aanvallen der tijgers te ontvluchten. Deze zijn »de eenige oorzaak van het gedurig verlaten en verplaatsen der kampongs, »waartoe de bevolking niet alleen overgaat, wanneer onheilen haar daartoe »nopen, maar ook ten einde het plaats vinden daarvan te voorkomen." »Ik verbeeld mij dat het eene weldaad zou zijn voor de Inlandsche be-»volking, wanneer Europeesche industrieëlen in staat wierden gesteld

»zoodanige wildernissen in vruchtbare streken te herscheppen en die voor »de inlandsche bevolking toegankelijk en bewoonbaar te maken. Maar »wanneer uit overdreven zorg voor hetgeen gezegd wordt tot eene dessa »te behooren, het tal van belemmeringen die de uitgifte van gronden in »huur of erfpacht ontmoet, moet worden vermeerderd, dan zullen die »verlaten kampongs, die weinige klapper-, pinang- en andere vrucht- »boomen, die men hier en daar aantreft, en die sporen dragen van »vroegere vestiging, een gereed beletsel moeten opleveren om alle ont- »ginning ten eenenmale te verhinderen. Ik acht mij daarom verplicht »de vergadering ook tegen zulke overdrijving van zorg, die in het nadeel »der bevolking uitloopt, te waarschuwen."

Die woorden van den heer Keuchenius zijn de aandacht van den wetgever, die de regelen zal hebben te stellen volgens welke de uitgifte van gronden in erfpacht zal moeten plaats hebben, nog altijd overwaardig. Men leert daaruit dat men door overdreven zorg voor de bevolking hare belangen zeer benadeelen kan, en dat zelfs wanneer het moeilijk mocht zijn de schadeloosstelling te bepalen, die haar zou toekomen voor het verlies dat zij ondergaat, wanneer gronden, welker vruchten zij gewoon is in te zamelen, aan haar onttrokken en aan de particuliere industrie afgestaan worden, het toch oneindig beter is zich over die moeilijkheid heen te zetten, dan die gronden voor uitgifte niet vatbaar te verklaren, omdat het voor diezelfde bevolking oneindig beter is eene onderneming van landbouw in hare nabijheid te zien ontstaan, zelfs op de gronden waarvan zij gewoon was eenige weinige vruchten in te zamelen, dan door de tijgers zelfs uit hare bebouwde gronden te worden verjaagd. Ook de Minister van Koloniën schijnt hierop het oog gehad te hebben, als hij in de Memorie van Toelichting zoo bijzonder den nadruk legt op het woord *de rechten* der bevolking, waardoor hij alle aanspraak die niet gewettigd is, als hinderpaal voor de uitgifte van woeste gronden in erfpacht schijnt te willen écarteeren. Maar zelfs de rechten die de bevolking doet gelden, ofschoon dan ook niet zoo zeer tegenover den Staat als wel tegenover andere dessa's, zoodat zij meer een recht van praeferentie dan een uitsluitend recht schijnen te zijn, — ook die rechten, met uitzondering van die op gronden welke reeds ontgonnen of tot gemeene weiden bestemd zijn, behooren niet als een onoverkomelijke hinderpaal tegen ontginning dier gronden te worden aangemerkt, indien de particuliere industrie tot die ontginning mocht genegen zijn. Wel is waar mag onteigening alleen ten algemeenen nutte geschieden, en zou hier sprake zijn van het nut, niet van het algemeen tenzij in indirecte beteekenis, maar van een individu; — doch er behoeft hier ook geene onteigening plaats te hebben. Indien over die gronden alléen dan door den Staat ten behoeve van den particulier wordt beschikt, wanneer kan worden aan-

getoond, dat men omtrent de schadeloosstelling met de bevolking is overeengekomen, bestaat er geen gevaar, dat de berekening van die schadeloosstelling tot moeilijkheden zal aanleiding geven, daar de bevolking ook zeer goed van hare zijde in rekening zal brengen het indirecte voordeel dat haar de nabijheid eener Europeesche onderneming van landbouw, mits in vrijen arbeid geëxploiteerd, aanbrengt.

Indien wij dus resumeeren hetgeen ons omtrent de rechten der bevolking op onontgonnen gronden door de enquête geleerd wordt, blijkt het vooreerst, dat in de dessa's waar individueel grondbezit heerscht, geene aanspraken op den woesten grond gemaakt worden; maar dat die als res nullius wordt geoccupeerd en ontgonnen naarmate er behoefte daaraan bestaat, waardoor de nieuw ontgonnen gronden het eigendom van den ontginner worden. Voorts, dat alleen door die dessa's waar het communaal bezit vigeert, aanspraken op de onontgonnen gronden nabij de dessa gelegen gemaakt worden; dat dit echter alleen geldt van de gronden in de onmiddellijke nabijheid der dessa binnen een rayon van hoogstens 3 palen gelegen, daar hetgeen daar buiten ligt als wildernis beschouwd wordt, waarop men geene aanspraken kan maken en die daarenboven ook niet zou kunnen handhaven. Dat van die in de onmiddellijke nabijheid der dessa gelegen gronden eenige als gemeene weiden gebruikt worden, waarop ieder lid der gemeente zijn vee mag laten grazen, op welke gronden dus eenige aanspraak door de dessa's gemaakt wordt; maar dat de verdere aanspraken zich bepalen tot een nu eens uitsluitend, dan weêr praeferent recht der dessagenooten om de voortbrengselen van de gronden in te zamelen. Dat dit gebruiksrecht niet wel een recht op den grond kan genoemd worden, en dat dus de eerbiediging van dat recht de ontginning van den grond niet mag onmogelijk maken, maar zich tot eene aanspraak op schadevergoeding moet reduceeren.

Ook deze enquête heeft weder geleerd, dat die geheimenissen der Javaansche huishouding en die eigenaardigheden der Javaansche rechtstoestanden, waardoor de invoering van Westersche begrippen en Westersche toestanden zoo gevaarlijk zou zijn, van nabij beschouwd, zoo al niet geheel, dan toch grootendeels verdwijnen. Alleen daar waar communaal bezit bestaat, schijnen de begrippen omtrent de rechten op den grond eenigszins anders te zijn dan bij de Westersche volken, die van de plaag van dat communaal bezit reeds lang verlost zijn; bij hen die individueel bezitten, zijn de begrippen en de toestanden volkomen Westersch. Indien men bij dat gedeelte der bevolking kon spreken van eenig recht op den onontgonnen grond, dan zou dit bestaan in het recht van ontginning. Daar nu ook dit recht, telkens wanneer er sprake is van uitgifte van woeste gronden, door enkele Javanen-vrienden zoo krachtig in bescherming wordt genomen, en als een onoverkomelijke hinder-

paal wordt beschouwd om tot die uitgifte te geraken, is het misschien nuttig ook dat recht eenigszins van nabij te beschouwen. Wel is reeds meer opgemerkt, dat het voor den Javaan wenschelijker geweest was dat men, in plaats van dien grooten eerbied voor dat nevelachtig recht van ontginning, wat meer eerbied gehad had voor zijn positief recht op den door hem ontgonnen grond en op de door hem bewoonde huizen en erven. Zij toch die zoo zeer vreezen, dat door de uitgifte van woeste gronden aan de particuliere industrie een tijd geboren zal worden waarop voor den Javaan geen grond meer zal overblijven om te ontginnen, hetgeen bij den grooten aanwas der bevolking op Java volgens hen binnen betrekkelijk korten tijd gebeuren moet, hebben, niettegenstaande die angstvallige zorg voor het welzijn van den Javaan en die groote vrees om zelf de minste zijner rechten te krenken, indien daardoor in de toekomst eenig nadeel voor hem ontstaan zou, nooit anders dan goedkeurende bewondering gehad voor een stelsel dat gebaseerd was op de willekeurige beschikking over de ontgonnen gronden en de vruchten van den arbeid van den Javaan. Doch hoe dit zij, indien wij al het onrecht afkeuren, dat op den bodem van het cultuurstelsel ligt, dan mogen wij daarom nog geen ander onrecht plegen, al ware dit oneindig minder. De balk der voorstanders van het tegenwoordige exploitatiestelsel is geen verontsshuldiging voor splinters bij de tegenstanders. Is dat recht van ontginning waarop de Javaan aanspraak maakt, inderdaad een hinderpaal voor de uitgifte van woeste gronden op Java? De heer Wintgens was van dat gevoelen toen hij, bij de behandeling van het ontwerp Trakranen, de volgende woorden van den heer Baud citeerde: »Gesteld dat »door de samenwerking van deze gunstige omstandigheden de bevolking »van Java zich in 100 in stede van 35 jaar verdubbelde, dan moeten »er jaarlijks nieuwe ontginningen plaats hebben, voldoende om 100000 »menschen of 20000 huisgezinnen te voeden. Men rekende in 1843 »dat (met uitsluiting van de particuliere- en vorstenlanden) Java ongeveer »1,200,000 landbouwende huisgezinnen bevatte, die voor eigen gebruik »1,400,000 baoe's van 500 vierkante roeden beplantten, hetwelk 1⅙ »baoe per huisgezin is. Zal nu de landbouw der Javanen in dezelfde »evenredigheid als hun getalsterkte toenemen, dan zullen (met uitslui»ting zooals boven) jaarlijks niet minder dan 15000 baoe's woeste gron»den onder den ploeg moeten worden gebracht, terwijl de huisgezinnen »uit die nieuwe ontginningen gevoed, bovendien behoefte zullen hebben »aan ongeveer 8000 baoe's woeste gronden voor weide, bamboe, rotan, »alang-alang, brandhout en andere boschproducten. Eene verdubbeling »der Javaansche bevolking in 100 jaar onttrekt derhalve twee millioenen »baoe's land aan de ontwerpen van den heer Sloet, en dan vragen wij: »wat blijft er over? Dus toont Baud aan," vervolgt de heer Wintgens,

»dat er wel degelijk bezwaar ontstaat voor den Javaan, wanneer men »hem de onmogelijkheid ontneemt de woeste gronden te ontginnen; dat »men een direct nadeel toebrengt aan de inlandsche maatschappij en »een wezenlijk gevaar voor de bevolking te weeg brengt, wanneer men »dien weg opgaat, zooals de Regeering hier voor heeft. *Men tast in »rechten die men als heilig moest eerbiedigen.*" Is die voorstelling juist, en wat bewijst zij? Daargelaten nog dat, volgens de redeneering van den heer Baud, het einddoel waartoe de landbouw op Java bij de hoogste ontwikkeling zou kunnen geraken, dit zijn zou, dat er nog altijd tegen 15000 baoe's bebouwden grond 8000 baoe's woesten grond moesten overblijven, hetgeen allicht de vraag zou doen ontstaan of er dan geen betere weg te bewandelen is, die althans een gelukkiger einddoel aan de ontwikkeling van den landbouw op Java stelt dan dit treurige resultaat; — vragen wij met den heer Thorbecke, die waarlijk bij deze discussie de rechten en belangen van den Javaan niet uit het oog verloor: »Men zegt dat de bevolking van Java sneller toeneemt »dan wij in eenigen Europeeschen staat kunnen opmerken. Ik laat de »statistieke cijfers daar, die men ons van Java mededeelt, en waarvoor »ik geen overgroot crediet heb. Doch ik wil een zeer rasschen wasdom »aannemen. Dan beantwoorde men de vraag: hoewel nieuwe gronden »zijn er in de laatste 30, 35 of 40 jaren door de Javaansche bevolking »ontgonnen? Hoeveel nieuwe dessa's zijn er in dien tijd ontstaan? »Eene vraag die ik daarom zou wenschen beantwoord te zien, dewijl »het dan, meen ik, blijken zal, dat de woeste gronden niet enkel op »het initiatief der bevolking mogen wachten."

In het stellen dier vraag ligt het antwoord reeds opgesloten. De officiëele bescheiden, welke waarde men ook aan de Indische statistiek moge hechten, leeren ons, dat de ontginning geen gelijken tred houdt met den aanwas der bevolking. In het algemeen belang is het dus niet alleen wenschelijk, maar noodzakelijk, dat die ontginning zich uitbreide. Is nu de Javaansche bevolking onmachtig daartoe in die mate als vereischt wordt mede te werken, dan is het de plicht der Regeering daartoe de medewerking van Europeesch kapitaal en Europeesche industrie in te roepen, door de uitgifte van die woeste gronden. Niet alleen brengt het algemeen belang in den uitgestrekten zin van het woord dit mede, maar ook de inlandsche bevolking wordt daardoor gebaat. De ontginning geschiedt dan toch niet anders dan door Javaansche werkkrachten en deze kunnen niet in het werk gesteld worden dan tegen gedeeltelijken afstand der vruchten van die ontgonnen gronden, op welke wijze hun ook het loon voor hunnen arbeid betaald wordt. Nu zal de Javaan tegen dat loon niet willen arbeiden indien hij daardoor zijne positie niet verbetert, maar verkiest hij zijne dessa te verlaten en bij

den Europeeschen landontginner te arbeiden, dan bewijst hij daardoor dat die ontginning in zijn voordeel was. Er zullen dus geene ontginningen plaats hebben, dan waar, en voor zoover als, de inlandsche bevolking door die ontginningen gebaat wordt; anders zullen zij wegens gebrek aan werkkrachten onmogelijk zijn. Zoolang de ontginning op Java plaats heeft door de Javanen zelven, alleen onder leiding van Europeesche kennis en gesteund door Europeesch kapitaal, mist dat beweren, dat daardoor de Javaan zou worden benadeeld, allen grond, en is het met de waarheid en met het gezond verstand in openbaren strijd. Alleen dan wanneer de Europeaan, met eigen handen werkende, zonder de hulp van den Javaan, die ontginning tot stand bracht, zou die bewering een schijn, maar toch ook niet meer dan een schijn, van waarheid voor zich hebben.

Maar, zou men kunnen beweren, het moge waar zijn, dat door die ontginning het algemeen belang en zelfs speciaal het belang der inlandsche bevolking wordt bevorderd, dit neemt niet weg dat die bevolking zelve een recht van ontginning op de woeste gronden heeft, en dat dit recht, zij het dan ook in haar belang, wordt verkort door den afstand dier gronden aan de particuliere industrie. Doch in de door den minister Hasselman overgelegde stukken zal men te vergeefs naar eene juridische definitie van dat recht van ontginning zoeken. Zij die met de enquête belast waren, hebben meer op het feit dan op den rechtsgrond gelet, doch uit hunne voorstelling blijkt, dat reeds door den heer Pijnappel, tijdens diezelfde discussiën over het ontwerp Trakranen, dat recht bij uitnemendheid gedefiniëerd is als eene expectance, in tegenstelling van een verkregen recht. Eerst dan wanneer de Javaan ontgonnen heeft, ontstaat een verkregen recht; vóór dien tijd verkeert hij in den toestand dat hij onder zekere omstandigheden, in casu de ontginning, een recht verkrijgen kan. Met zoo'n recht van expectance moet rekening worden gehouden; maar het spreekt van zelf dat de wetgever daaraan niet het gewicht van een verkregen recht kan toekennen. In alle wetgevingen zien wij, dat, naarmate de rechtsbegrippen veranderen of zelfs de toestanden verandering ondergaan, die rechten van expectance worden gewijzigd, zonder dat iemand er aan denkt daarin het plegen van onrecht te zien. Men denke slechts aan de vele wijzigingen die het erfrecht bij versterf bij ons in den loop der tijden heeft ondergaan. Ook bij dit onderwerp zal, wellicht na verloop van tijden, het recht van den Javaan zich wijzigen en zelfs geheel te niet gaan, wanneer eenmaal de uitgifte van die gronden op groote schaal heeft plaats gehad.

Bij de regeling der uitgifte van woeste gronden nu kan dat recht geheel onaangeroerd op den achtergrond blijven. Niemand met de zaak eenigzins bekend stelt zich voor; dat die millioenen bouws vruchtbare

grond, die thans nog op Java onbenut liggen, binnen een kort verloop van tijd zullen ontgonnen worden. In de eerste eeuw zal aan den Javaan de gelegenheid om woesten grond te ontginnen, niet ontnomen worden; zoolang er nog gronden voorhanden zijn, behoeft de wetgéver zich met dat recht niét in te laten; maar ook in geen geval behoeft de Regeering zich te onthouden van den afstand van grond, omdat mischien iemand der Javaansche bevolking dien zou willen of kuunen ontginnen. En is in den loop der tijden, door dat alle woeste gronden ontgonnen zijn, ook dat recht vernietigd, dan zal een ieder die Java lief heeft zich daarover verheugen en de strengste jurist zal nooit kunnen beweren dat er onrecht gepleegd is, omdat door verandering in den toestand een recht van expectance op Java te loor-ging, zooals er reeds overal en altijd zoovele zijn verloren geraakt. Noch het recht, noch het belang van den Javaan zal kunnen worden ingeroepen om op dien grond de uitgifte van gronden in erfpacht tegen te gaan. Alleen dan wanneer van dat recht gebruik gemaakt is, en er grond is ontgonnen, waarop dus rechten verkregen zijn, bohooren die rechten als *heilig te worden geëerbiedigd.*

Indien nu de discussiën in het Parlement gehouden, zoo dikwerf er sprake was van uitgifte van woeste gronden op Java, in het licht beschouwd worden dat door de enquête over de aanspraken der bevolking op die woeste gronden is opgegaan, dan zal niemand het in den minister de Waal afkeuren, dat deze de taak der wetgevende macht hier voor een groot deel verlichtte, en dat deel van dien arbeid waarvoor zij blijkbaar niet berekend was, bij den kolonialen wetgever wenscht over te brengen. De vraag zal echter nog beantwoord moeten worden, of bij het wetsontwerp de Waal niet al te veel aan den invloed van het Parlement is onttrokken, en of de leer, door dien Minister toch ook gehuldigd, dat de algemeene beginselen waarop de koloniale ordonnantiën moeten rusten, door den Nederlandschen wetgever moeten worden vastgesteld, niet wat te weinig in dit ontwerp is gevolgd.

Mocht men er toe willen overgaan in de wet waarborgen op te nemen, dat door die uitgifte van woeste gronden geen inbreuk op de rechten der inlandsche bevolking gemaakt zal worden, dan zou de volgende wijziging in de laatste alinea van art. 62 Reg.-Regl. dit doel volkomen doen bereiken. »De Gouverneur-Generaal kan gronden uitgeven in huur *of erfpacht*, volgens regels bij algemeene verordening te stellen. Onder die gronden worden niet begrepen de zoodanige door inlanders ontgonnen of als gemeene weide tot de dessa's behoorende. Wanneer de bevolking aanspraken doet gelden op de voortbrengselen van eenigen grond, wordt die niet afgestaan dan nadat omtrent de schadevergoeding voor het verlies dier rechten met de bevolking is overeengekomen." Door in de wet

dit als beginsel aan te nemen, zou men wel de deur weder openen voor uitvoerige discussiën over het ontginningsrecht en de aanspraken van den inlander op de onontgonnen gronden op Java, doch die discussie ontloopt men bij eene wijziging van art. 62 Reg.-Regl. (en de Agrarische Wet is niets anders) toch niet. Die discussiën zullen thans echter op meer vasten bodem gevoerd worden, nu de Vertegenwoordiging, dank zij den minister Hasselman! met die aanspraken der bevolking bekend is geworden. Bij de behandeling van het ontwerp Trakranen moge de 2de Kamer het bewijs geleverd hebben, dat de beoordeeling der aanspraken van de bevolking op de onontgonnen gronden eenigszins buiten haren gezichtskring lag, thans zijn die aanspraken, ten gevolge eener enquête in loco gehouden, bekend, en mag men dus op die discussiën zich niet beroepen om de regeling daarvan aan den invloed der wetgevende macht te onttrekken en aan het uitvoerend gezag over te laten.

Voor den minister de Waal schijnt de schoone taak te zijn weggelegd het koloniale vraagstuk voor een groot deel op te lossen. Hij spiegele zich daarbij aan hetgeen met art. 56 Reg.-Regl. gebeurd is, en leere daaruit dat het verschuiven of ontduiken eener moeilijkheid iets anders is dan haar op te lossen, en dat die oplossing alleen mogelijk is door vaste beginselen in de wet neêr te leggen, die voor het uitvoerend gezag den weg afbakenen, langs welken het de regeling der détails moet tot stand brengen. De uitgifte van woeste gronden in erfpacht op Java wordt door de groote meerderheid der Vertegenwoordiging wenschelijk geacht. Men regele die nu zoo, dat, na de aanneming der wet, dit gedeelte van het koloniale vraagstuk nooit meer in de Kamer behoeft te worden ter sprake gebracht. Maar dit kan alleen plaats hebben door de beginselen waarop de koloniale wetgeving betreffende dit onderwerp moet gebaseerd zijn, bij de Wet, in overleg met de Vertegenwoordiging, vast te stellen. Onbekendheid met de rechten van den Staat en de aanspraken der bevolking zijn thans geen hinderpalen meer; het onderzoek van het vorige kabinet heeft aan dit voorwendsel alle recht en kracht benomen.

M.

DE VERDEDIGING VAN JAVA.

(*Vervolg.*)

Wij zullen nu een overzicht trachten te geven van de bestaande werken en hunne defensieve waarde, die, in het algemeen beschouwd, door bevoegde beoordeelaars niet hoog gesteld wordt. Men heeft er naar gestreefd de versterkingen zoo klein mogelijk te maken, waardoor ze te bekrompen zijn geworden om het vereischte getal verdedigers te kunnen opnemen of voor dépôt-plaatsen van het leger te kunnen dienen, hetgeen bij een welbegrepen offensief verdedigingsstelsel hare voornaamste bestemming had moeten zijn; ook zijn de onderscheidene deelen daardoor te zeer op een gedrongen, om eene krachtige verdediging toe te laten; eindelijk zijn ze niet meer bestand tegen de uitwerking van het getrokken geschut, dat sedert zij ontworpen zijn, is uitgevonden. Dit zijn zoo vele redenen, die verbieden aan haar behoud te hechten, voor zoo ver zij immers niet op belangrijke strategische punten zijn aangelegd; men zou daarom, zoowel uit een oogpunt van spaarzaamheid, als om krijgskundige redenen, aan hare sloping de voorkeur moeten geven.

Met West-Java beginnende, treft men de volgende versterkingen of stellingen aan.

1°. Bij Batavia:

a. De reeds voltooide maritieme positie van Onrust.

In de memorie van den generaal von Gagern is de waarde dezer stelling niet gunstig beoordeeld. Hare grootste gebreken zijn: hare geïsoleerde ligging in zee en de geringe bescherming die zij aan de in hare nabijheid geankerde schepen verzekert, welke uit de verte beschoten en vernield

kunnen worden. Het eerste gebrek ware te verbeteren, door de positie met den wal van Java te verbinden, zooals aanvankelijk het plan is geweest, doch waarvan men wegens de hoogere kosten heeft afgezien; maar het nadeel, dat de hier geankerde schepen niet gedekt en niet tegen de werking van het vijandelijk geschut beveiligd zijn, kan niet worden weggenomen. Bestond er een middel, om de positie veilig te maken en als steunpunt onzer oorlogsvloot of schuilplaats voor de koopvaardijvloot te doen dienen, dan zou dit de kosten daarvoor gevorderd wel waard zijn. Doch daaraan is niet te denken, en het kwaad is nog aanzienlijk toegenomen, door de zwaardere bewapening en het vèr dragende geschut dat thans door de oorlogschepen gevoerd wordt. Dit is te betreuren, want de ligging der positie in de nabijheid der straten Sunda, Banka en Karimata is zoo voortreffelijk uit een offensief en defensief oogpunt tevens, dat zij onze zeemacht langen tijd een overwicht en een ruim veld van werkzaamheid had kunnen verzekeren. Doch in den staat waarin de positie feitelijk is, zal men wel doen er gedurende eenen oorlog niet veel op te rekenen.

b. Eenige reeds voltooide batterijen tot verdediging der rivieren die door het moerassige strand bij Batavia in zee vloeien. Haar doel is, om daar eene landing te beletten en den vijand te noodzaken het landingspunt eenige marschdagen van de hoofdplaats verwijderd te kiezen, waardoor deze tegen ondernemingen die geene verovering bedoelen, zal worden gevrijwaard, terwijl men verwachten mag dat de vijand die eene blijvende vestiging beoogt, Batavia niet licht tot uitgangspunt zijner operatiën zal kiezen.

Als den vijand de landing in de rivieren bij Batavia belet wordt, vindt hij ten Westen der hoofdstad geen ander landingspunt dan eene strook grond tusschen Tandjong-Kaïk en Tandjong-Boerong, dat is: ruim 25 kilometers westelijk van Batavia, waar hij wel vasten grond vindt, maar geene bruikbare wegen. De geheele strook strand tusschen Batavia en Tandjong-Boerong is moerassig, onbegaanbaar en doodelijk voor de gezondheid. Eene poging, om met sloepen en prauwen de rivier Tjidani (rivier van Tangerang) op te werken, is wel schijnbaar maar niet in de praktijk mogelijk, wegens het tijdverlies dat het stroomopwaarts roeien veroorzaken zou. En ofschoon, was de tocht eenmaal volbracht, eene vestiging te Tangerang gemakkelijk zou zijn, is de weg van Tangerang naar Batavia moerassig en met weinig moeite onbruikbaar te maken, en zal de aanvoer van des vijands benoodigdheden langs de rivier zeer bezwaarlijk en onzeker blijven, weshalve hij zich aan zoodanige operatie ook niet zal wagen er behoeft dus van die zijde geene vrees te zijn en daarom is eene landing aan de Westzijde van Batavia niet waarschijnlijk, en zou zij in elk geval niet gevaarlijk zijn.

Minder verwijderd is eene landingsplaats ten Oosten van Batavia,

tusschen Tandjong-Priok en Tjilintjing, waar ook de Engelschen in 1811 geland zijn. Het strand is er zuiver en zandig, en groote schepen kunnen tot op 600 meters naderen en de landing ondersteunen. Doch landwaarts is het strand door begroeide moerassen en lage natte rijstvelden, dus door onbegaanbaren grond, gedekt, en de weg dien de Engelschen in 1811 gevolgd zijn, is door de zee weggespoeld en niet hersteld. Er bestaat echter nog een weg geschikt voor voetgangers en ruiters, maar onbruikbaar voor voertuigen.

Eene landing ten Westen of ten Oosten van Batavia zou slechts door eene groote macht kunnen beproefd worden, en dan niet zonder met groote bezwaren te kampen te hebben; want het gemis van goede wegen en middelen van vervoer doet zich meer gevoelen naarmate de troepenmacht grooter is. De strandbatterijen aan de rivieren Antjol, Tjiliwong en Anké zijn dus zeer voldoende, om de stad tegen strooperijen en ondernemingen van ondergeschikten aard te beschermen. Bij het aannemen van een geconcentreerd stelsel van verdediging zijn zij al wat noodig is, om aan het oogmerk te voldoen. Mocht de vijand, tegen verwachting, met eene aanzienlijke macht pogen te Batavia te landen, dan zouden meerdere versterkingen hem evenmin tegenhouden.

c. Verder heeft men te Batavia het reeds voltooide fort of citadel Prins Frederik, met de beoogde doch onbereikbare bestemming, om den vijand door de beschieting en vernieling der huizen onzer landgenooten het rustige bezit er van te betwisten. Ook zijn op hooger last projecten gemaakt voor het aanleggen van meer uitgebreide versterkingen, die echter wel nimmer zullen worden uitgevoerd, als men de betere begrippen omtrent de verdediging van Java blijft huldigen, die meer en meer veld hebben gewonnen.

Als van de bevestiging van Weltevreden en van Oud-Batavia wordt afgezien, zal men zich kunnen bepalen tot eene verbetering van de strandverdediging, en wel door vereenvoudiging en vermijding van uitbreiding, en dus door alleen datgene te doen wat noodig is, om de werken te kunnen verdedigen met de weinige troepen, die, na de samentrekking van het leger in Midden-Java, zullen worden achtergelaten, ten einde Batavia, met behulp der schutterij, tegen kleine aanvallen, strooperijen en dergelijke beleedigingen te beschermen. Voor dat geval kan ook de citadel, nu zij er eenmaal is en omdat haar bezit den vijand weinig voordeel geven zal, behouden blijven. De bewapening die daarvoor gevorderd zal worden, is niet aanzienlijk, en wellicht kan het fort nuttig zijn als centraal dépôt voor de stranddefensie, en om aan de weinige troepen die daarvoor bestemd zijn, tot verblijf te strekken, of om hun gelegenheid te geven derwaarts terug te trekken, als zij door eene landing te Tjilintjing mochten worden afgesneden, en aldus eene eervolle capitulatie te bedingen.

Doch van overwegend belang is dit niet. Kan men dus voor de citadel in het publiek belang eene andere nuttige bestemming vinden, dan aarzele men niet haar daarvoor af te staan. Haar behoud als versterking kan slechts worden aangeraden als men er geene andere bestemming voor heeft, in het vertrouwen, dat zij als zoodanig niet schaden zal en er geen misbruik van zal worden gemaakt. Want bestond zij niet, men zou haar gewis thans niet meer bouwen, en daarom kan men ze ook gerust ontmantelen, als er eene betere bestemming voor kan worden aangewezen.

2o. Te Samarang.

Even als te Batavia heeft men ook hier eenige strandbatterijen en eene citadel, die het acces langs de rivieren Samarang en Torbaja verdedigen, en te zamen de landing te Samarang beletten moeten. Aan de citadel is door den ontwerper ook nog de taak opgelegd, om door de beschieting van de stad het rustige bezit daarvan aan den vijand te onthouden, eene taak echter, die hier evenmin als te Batavia uitvoerbaar kan geacht worden.

Al deze werken zijn voltooid, doch op hooger last zijn nog ontwerpen gemaakt, om de redoute van Torbaja te vergrooten, en ten Oosten van Samarang eene inundatie te stellen, terwijl voor de verdediging van de stad gerekend is op de medewerking van het mobiele leger, om haar door eene barrikade-verdediging aan den vijand te betwisten.

De generaal von Gagern kent aan de citadel Prins van Oranje weinig waarde toe en volstrekt geen invloed op de krijgsoperatiën. Voegt men hierbij dat ook later, wegens den slappen grond waarop de citadel gebouwd is, de wallen op verscheidene plaatsen ingestort en de grachten gedeeltelijk opgevuld zijn; dat het reduit aanmerkelijk is gezakt en zijn kommandement op de voorliggende werken heeft verloren; dat de herstelling van het een en ander aanzienlijke uitgaven zal vorderen; dat bovendien het fort weinig waarde heeft, en, door zijne ligging aan het strand, in handen des vijands voor dezen een vast steunpunt en eene dépôt-plaats kan worden, waaruit hij niet zonder groote offers zal kunnen worden verdreven; dan ligt de conclusie voor de hand, dat eene ontmanteling, met het behoud slechts van het reduit en de kazernen en magazijnen, in het belang der verdediging raadzaam is. Het mobiele leger zal daardoor met ruim 1100 man worden versterkt, en de begrooting van het Departement van Oorlog worden ontlast van de kosten voor het aanschaffen en het onderhoud eener kostbare bewapening, die toch veel kans heeft om in 's vijands handen te vallen.

De inundatie ten Oosten van Samarang is door gebrek aan water nuitvoerbaar bevonden, waardoor ook aan de uitbreiding van de redoute

Torbaja geene behoefte meer bestaat. Men zal ook wel doen, om van de barrikade-verdediging der stad af te zien. Behalve dat zij deze aan vernieling zal blootstellen, en bij inneming met geweld ook aan plundering en al hare afschuwelijke gevolgen, zullen ook de troepen van het mobiele leger, met de verdediging belast, in gevaar komen van te worden afgesneden en voor de defensie verloren te gaan. Het mobiele leger moet zich enkel met de verdediging van de accessen der rivieren en het beletten eener landing, dus met het terrein vóór en achter de stad, inlaten.

Het strand te Samarang is slap en moerassig. Eene ontscheping van troepen en materiëel kan alleen geschieden door de twee aldaar uitmondende rivieren. Ten Westen van Samarang is het terrein nog minder gunstig en de rivieren zijn er te ondiep voor de ontschepings-vaartuigen, terwijl het vlakke strand, de moerassen en het bosch van Wileri het land genoegzaam dekken, om er eene landing van eene aanzienlijke macht onmogelijk te maken, die eerst nabij Pekalongan uitvoerbaar wordt. Ten Oosten van Samarang blijft het strand moerassig tot voorbij de rivier Tangoelanging, en kan eerst bij Djapara eene landing plaats vinden, doch ook hier moeten de schepen ongeveer 2000 ellen buiten den wal blijven. Betere gelegenheid voor ontscheping van troepen en materiëel wordt gevonden te Lassem, waar eene aanzienlijke scheepswerf is, en de schepen dicht aan wal kunnen komen.

De landing te Samarang is dus te beletten door de accessen der rivieren Samarang en Torbaja en het te maken havenkanaal te verdedigen, hetwelk met de strandbatterijen en eenige versperringen en eene brigade van het mobiele leger zeer goed te bereiken is, zonder dat daarvoor meer werken behoeven te worden aangelegd, noch de citadel behoeft te worden behouden. Het zal voldoende zijn, om de strandbatterijen, voor zooveel noodig, in verband met het aan te leggen havenkanaal te verbeteren. Hierdoor erlangt men meer eenvoudigheid, minder kostbaarheid en meer degelijkheid in de verdediging.

Zijn toch de strandbatterijen in goeden staat en maken zij het hoofdpunt der defensie van Samarang uit, dan zal de vijand van eene landing aldaar moeten afzien en die meer oostelijk of westelijk moeten beproeven. Eene landing te Pekalongan, om vandaar op Samarang te marcheeren, is niet waarschijnlijk. De afstand is $65^1/_2$ paal of 98 kilometers, waarvoor minstens 8 marschdagen vereischt worden, ongerekend de moeilijkheid, om voldoende transportmiddelen te vinden, ten einde in slagvaardigen toestand te Samarang aan te komen. Er zouden dus vele en tijdroovende voorbereidingen moeten gemaakt worden, om daartoe te kunnen overgaan. Bovendien zou de vijand ook gevaar loopen zijne gemeenschap bloot te geven aan onze ondernemingen uit het gebergte over

Bator en Batang, hetgeen hem noodzaken zal een goed deel zijner krachten tot verzekering dier gemeenschap achter te laten.

Meer waarschijnlijkheid is er dus voor eene landing te Lassem of Djapara, waar des vijands vestiging minder door onze ondernemingen uit Samarang wordt bedreigd, omdat de groote weg, door laag en dras land loopende en aanzienlijk opgehoogd zijnde, gemakkelijk te versperren is. De vijand zal dus voor zijne gemeenschap minder te vreezen hebben, als hij zich zuidwaarts wil begeven, om ons leger op te zoeken, of westwaarts, om op Samarang te marcheeren. Maar hij zal dan weder met andere bezwaren te kampen hebben; hij moet daarvoor over een aanzienlijk transportpark kunnen beschikken, dat niet gemakkelijk te vereenigen en ook niet gemakkelijk in beweging te stellen is. De veldtocht der Franschen in Mexico heeft getoond, dat het in een tropisch bergland zoo gemakkelijk niet is, zelfs voor een aanzienlijk en dapper leger, om de gemaakte veroveringen te verzekeren, wanneer de tegenstand ernstig gemeend is. Het is waar dat de Franschen daar met het nationale gevoel van een deel des volks te kampen hadden, terwijl bij eventueelen oorlog op Java op de sympathie des volks van onze zijde weinig te rekenen valt. Doch het is te hopen en zelfs waarschijnlijk, dat met der tijd gewenschte veranderingen in het N. I. regeeringsstelsel er toe leiden zullen, dat ook het Europeesche gezag op Java op de sympathie, en, ingeval van oorlog, op de medewerking van het volk zal kunnen staat maken. Bovendien vergete men niet, dat niet het geheele Mexicaansche volk tegenover de Franschen stond, en dat zij in de aanhangers van keizer Maximiliaan eene partij hadden, die hunne operatiën zeer bevorderde. Een latere oorlog, die der Engelschen in Abyssinië, heeft geleerd wat doelmatige voorzorgen en volharding vermogen, om het gemis aan plaatselijke vervoermiddelen en geschikte wegen te overwinnen; maar ook dit voorbeeld is niet afdoende. Een Europeesch leger, op Java opereerende, zal een geheel anderen tegenstand ondervinden dan de negus Theodorus van Abyssinië heeft kunnen bieden, en vrij wat meer moeite hebben om het plaatselijk gemis van al wat voor het onderhoud van een Europeesch leger noodig is, of van goede wegen en middelen van vervoer te neutraliseeren. De uitslag van dien veldtocht zou natuurlijk geheel anders geweest zijn, indien de Britsche expeditie overal in het gebergte tegenstand had gevonden; indien zij in haren marsch in front ware tegengehouden, in den rug en in de flanken ware bedreigd en aangevallen; indien hare parken waren opgelicht of verstrooid, kortom indien alles gedaan ware wat in dergelijke gevallen de krijgskunst leert te doen.

Dit gevaar zal ook eene vijandelijke Europeesche legermacht loopen, die van Djapara of Lassem zuidwaarts wil oprukken, om ons leger op

te zoeken, terwijl, in geval van eenen marsch westwaarts naar Samarang, het bedreigen der gemeenschap des vijands van uit Serang, door den aanleg van den spoorweg eene gemakkelijke zaak is geworden. Ons leger is ook door dien spoorweg, nog beter dan te voren, in de gelegenheid gekomen den vijand te gemoet te gaan en zich met de hoofdmacht op zijne onbeweegbare kolonnes te werpen, hetwelk een ondernemend veldheer gewis niet zal en niet mag verzuimen. De slotsom is, dat de vijand zich niet aan eene zoo gevaarlijke beweging zal blootstellen en dat eene landing te Djapara of Lassem voor hem even onuitvoerbaar is als die te Pekalongan. Als dus de verdediging der accessen te Samarang met gunstig gevolg geschieden kan en de landing aldaar kan worden belet, dan zal er voor een aanval op Midden-Java weinig kans op goeden uitslag overblijven, waaruit blijkt dat de verdediging dier accessen voor de verdediging van Java van bijzonder gewicht is.

3o. In de vallei van Ambarawa.

Op nagenoeg twee dagmarschen ten zuiden van Samarang vindt men de positie der Toentang, waarvan nog slechts de vesting Willem I voltooid is.

Willem I is een gebastionneerde vierhoek met voorliggende ravelijns, waaraan men den naam van vesting gegeven heeft, doch die op verre na den omvang en de binnenruimte niet heeft, die men zich van zoodanige versterking voorstelt en die zij ook zou behooren te bezitten; de versterking is niet veel meer dan een groot gebastionneerd fort, waarin geene andere dan militaire gebouwen zijn, die echter bijna de geheele binnenruimte hebben ingenomen en weinig ledige plaats voor de beweging van troepen hebben overgelaten. De vesting is bestemd, om de accessen naar de Vorstenlanden, waarvan het eene beoosten den berg Merbaboe over Kadoe naar Djokjokarta, en het andere bewesten dien berg over Salatiga naar Soerakarta gaat, te sluiten. Tot dat einde moet de weg, die zich nu bij Bawen, d. i. ten Noorden der vesting, in zuidwestelijke en zuidoostelijke richting splitst, verlengd worden in eene zuidelijke richting, om tusschen de vesting en de rawa of het meer Pening, gaande langs het glacis, op Banjoebiroe, ruim 4 à 5 kilometers ten Zuiden der vesting, uit te komen, en zich daar te verdeelen in twee takken, waarvan de eene in zuidoostelijke richting achter de rivier Toentang op den ouden weg naar Salatiga, en de andere in zuidwestelijke richting op den weg naar Kadoe moet uitkomen. De wegen thans van Bawen naar de Toentang en over Djamboe naar Kadoe gaande, moeten tot aan het snijpunt van de nieuwe richting worden vernield, ten einde geene andere uitwegen dan die langs de vesting te behouden; doch het is te voorzien, dat de oude richting, in spijt der voorschriften,

zal blijven bestaan, als verbinding tusschen eene aaneenschakeling van sterk bevolkte dessa's en belangrijke koffie-aanplantingen, die deze gemeenschap niet kunnen ontberen.

De Nederlandsche voorschriften behelzen de aanbeveling, om het verdedigingsvermogen van Willem I te verhoogen, door het aanleggen van gekasematteerde traversen in de ravelijnsgrachten van het front van aanval, en om achter de vesting, te Banjoebiroe eene reduitstelling voor het veldleger aan te leggen, welke met de vesting door inundatie verbonden moet worden. Die stelling is bestemd, om ons geslagen leger op te nemen en tot toevlucht te dienen, totdat zich weder eene gunstige gelegenheid opdoet, om offensief te handelen.

Eén hoofdgebrek der vesting is hare ligging nabij haar gedeeltelijk omringende bergen en heuvelen, waardoor zij, juist aan de zijde vanwaar de aanval te wachten is, sterk wordt gedomineerd. De taktische waarde der vesting is daardoor zeer verminderd, vooral sedert de belangrijke verbeteringen in de artillerie-wetenschap de trefkans en de uitwerking van het geschut op groote afstanden, zoo aanzienlijk hebben verhoogd, en uit dien hoofde zal ook de aanleg van de gekasematteerde traversen in de ravelijnsgrachten van het front van aanval, die aan het rechtstreeksche vuur uit de verte niet kunnen worden onttrokken, hare waarde niet verhoogen, en zullen de uitgaven daarvoor geheel nutteloos zijn.

Ook de ontworpen reduitstelling, in den rug en in de flanken door een zestal forten en in front door eene inundatie te versterken, is op zich zelve wel sterk, maar heeft het groote nadeel, dat een leger 't welk daarbinnen is getrokken, zijne vrijheid van beweging verliezen en er niet altijd uitkomen kan, alzoo de stelling slechts drie defilématige uitgangen heeft, die gemakkelijk te blokkeeren zijn; voorts dat de positie omgaan kan worden en ons leger gevaar kan loopen zijne terugtochtslijn naar Setjang, en vandaar door de vallei van de Serajoe op Tjilatjap, te verliezen; en eindelijk dat de stelling geene ruimte genoeg heeft, om het leger met al zijne aankleven op te nemen. Men vreest alzoo, dat het bezetten dezer, op de aangegeven wijze ingerichte stelling, het leger aan geheele vernieling zal blootstellen.

De ontwerper ging echter van de meening uit, dat het leger, in de reduitstelling teruggetrokken, gemeenschap behouden zal met de vesting Willem I, en behalve met den weg naar Samarang, ook nog met de wegen naar de Vorstenlanden over Salatiga en over het Djamboe-gebergte naar Kadoe; en wel, omdat het gebergte Telemojo, Merbaboe en Merapi tusschen de wegen naar de Vorstenlanden en Kadoe ligt en slechts paden over dat gebergte voeren, en derhalve de vijand de beide wegen niet te gelijk kan sluiten, dan door verdeeling zijner macht, waarbij elk deel van zijn leger, verstoken van de rechtstreeksche hulp van het andere,

gevaar zal loopen partiëel verslagen te worden, indien wij ons vereenigd op een zijner korpsen werpen.

In beginsel is deze redeneering juist, doch even waar is het, dat ons leger, als het zoodanig geleden mocht hebben, dat het niet meer offensief kan optreden en zich in de reduitstelling terug trekken moet, spoedig daarin zal zijn opgesloten. Een zegevierende vijand zal de gelegenheid niet laten voorbijgaan, om daarvan partij te trekken; want ons leger heeft slechts met de vesting zekere gemeenschap en zal het sluiten der uitgangen naar Salatiga en Kadoe niet kunnen beletten. Het gevaar voor den vijand, als hij de beide wegen te gelijk sluit en wij ons met de geheele macht op een zijner korpsen werpen, is ook meer denkbeeldig dan wezenlijk en behoeft den vijand niet te verhinderen om de blokkade te beproeven; want wij kunnen onze macht slechts door nauwe defilés doen deboucheeren, waarin geene meerderheid van macht baat omdat zij zich niet ontwikkelen kan. In 1796 werden de 20,000 man van den maarschalk Wurmser in Mantua geblokkeerd door de 7000 man sterke divisie van den generaal Serrurier; ondanks zijne overmacht kon Wurmser de blokkade niet forceeren. Ook is het niet noodig de beide uitgangen even sterk te bezetten; de vijand behoeft slechts den weg naar Kadoe te sluiten, om ons van onze gemeenschap en den aanvoer van levens- en oorlogsbehoeften af te snijden. Door den spoorweg, die in 's vijands handen is, kan over Djokjokarta geen aanvoer uit Kadoe plaats hebben en het leger zou spoedig door gebrek tot eene capitulatie gedwongen kunnen worden. De reduitstelling, zooals in de Nederlandsche voorschriften bedoeld wordt, kan inderdaad voor de verdediging gevaarlijk worden.

Het schijnt dus raadzaam, om de stelling van Banjoebiroe op de aangegevene wijze niet te voltooien, hoewel daarom de grondgedachte niet behoeft te worden opgegeven. Beter komt het ons voor het leger, als het door geledene nederlagen verplicht is bescherming achter de linie der Toentang te zoeken, zoodanig te doen kampeeren, dat het de volkomene vrijheid zijner bewegingen behoudt. Dit kan geschieden door eene minder ineengedrongen stelling in te nemen, met den rechtervleugel te Salatiga en den linkervleugel op de oostelijke helling van het Djamboegebergte. Men beschikt dan over al de hulpmiddelen, die uit het bezetten eener grootere uitgebreidheid gronds voortvloeien, en blijft meester van de wegen die de vijand zich zou kunnen ten nutte maken, om onze stelling om te trekken, terwijl men tevens ook de insluiting ontgaat. De samentrekking van het leger kan in weinige uren plaats hebben, als de vijand tot den aanval overgaat, en onverhoeds kan deze bij ook maar gewone zorg niet plaats hebben. In deze stelling, die even veilig is als de reduitstelling, behoeft men van het offensieve handelen niet geheel af te zien en onderdrukt

men dus het zedelijk gevoel van het leger niet; men bespiedt hier beter de bedoelingen en bewegingen des vijands en kan, zonder omslachtige voorbereidingen, van elke verkeerde beweging, die hij doen zal, gebruik maken, om hem afbreuk te doen. Onze troepen blijven ook beweegbaarder en marcheeren zonder overtollige parken mede te voeren; want deze stelling blijft het uitgangspunt der offensieve bewegingen.

Als dit denkbeeld beaamd wordt zijn ook al de forten niet noodig, die tot voltooiing der reduitstelling gebouwd moeten worden, maar kan men volstaan met een minder getal. Men zou daarentegen bezijden en ten Westen der vesting door een paar forten de domineerende hoogten kunnen in bezit nemen, waardoor men tevens een versterkt slagveld zou bekomen en de taktische waarde der vesting verhoogen. Hiervoor is slechts noodig eene permanente redoute, ten Zuiden van de brug over het ravijn Pandjang, en eene andere, maar kleinere, 500 à 600 ellen meer westwaarts; deze zullen onze stelling dekken tegen eene omtrekking langs den weg van het Djamboe-gebergte, en voor ons leger, met den rechtervleugel tegen de vesting en den linker- tegen de redoute geleund, en in front door het ravijn Pandjang gedekt, een zeer sterk slagveld uitmaken. De afstand tusschen de vesting en de redoute is 1300 ellen, die door eene brigade van zes bataillons infanterie, elk van 600 man, met eene batterij artillerie kan worden gesloten. Drie brigades kunnen daarin in twee of drie liniën worden opgesteld en met voordeel slag leveren.

Willem I kan beschouwd worden als eene eerste basis voor de operatiën van ons leger in Midden-Java. De vesting is voor ons leger tevens eene dépôt-plaats en een steunpunt; zij is eene versperring van den hoofdweg naar de Vorstenlanden en het Zuiden van Midden-Java; door haar is het mobiele leger vrij in zijne bewegingen en kan het den vijand allerwege te gemoet gaan, waar hij ook landen moge, zonder gevaar te loopen zijne gemeenschap te verliezen of dat de vijand de linie der Toentang, dat is den weg naar de Vorstenlanden, forceere; de vijand kan de vesting ook niet voorbijtrekken dan in geval eener zeer aanzienlijke overmacht, welke van eene overzeesche expeditie niet te verwachten is.

Willem I en de stelling der Toentang hebben, zelfs onder deskundigen, bestrijders gevonden; doch wat men daarvoor ook hebbe aangevoerd, het was onjuist en grootendeels voortkomende uit eene minder grondige studie van het verdedigingsstelsel, dat voor Java het beste en eenig aannemelijke is. Ook de meening dat de vesting door de aardbeving van 1865 veel zou geleden hebben, is onjuist. Even verkeerd is wat men op het gezag van Junghuhn beweerd heeft, als zou Willem I op een ingezakten krater gebouwd zijn.

Deze natuurkundige zegt op bladz. 371, tweede deel, van zijn werk: »Java, zijne gedaante, zijn plantentooi en inwendige bouw," van Am-

barawa: »De dalketel van Ambarawa is een van die weinige ketelvormige meerbekkens, welke tusschen vulkanische bergen op Java worden aangetroffen; terwijl Soematra zoo veel grootere en diepere meren van dien aard oplevert, zooals b. v. de meren Danoe en Singkara, benevens het dal Silindong in de Batta-landen, welk laatste, even als Ambarawa, gevuld en droog geworden zijnde, eene sawah-vlakte vormt, die met een groot aantal dorpen bezaaid is. Een grooter bekken van dergelijken aard, op Java, is het plateau van Bandong." Op bladz. 413 van hetzelfde deel zegt hij: »dat de laatste uitbarsting van den Merbaboe heeft plaats gehad in het jaar 1560 na Christus geboorte, en dat met veel waarschijnlijkheid mag worden aangenomen, dat de Merbaboe is uitgebluscht." — Het is dus eene ijdele vrees die men heeft pogen te verspreiden, door te beweren dat de natuur van den bodem waarop Willem I gebouwd is, mag doen vooronderstellen, dat die eens zal inzakken of door aardbevingen onbewoonbaar zal worden gemaakt.

4°. Te Tjilatjap.

Te Tjilatjap zijn twee kustbatterijen — Karang-Bollong en Banjoe-Ngappa — voltooid. Zij liggen op het eiland Noesa-Kembangan, hetwelk op 600 ellen van de Zuidkust van Java of de zoogenaamde landtong van Tjilatjap gelegen, de haven van Tjilatjap vormt. Het ontwerp der bevestiging behelst het plan om nog eene batterij op Noesa-Kembangan en eene hoofdversterking met bomvrije gebouwen voor logies en hospitaal op de uiterste punt der landtong te bouwen, opdat die gezamenlijk de haven verdedigen. Deze versterkingen maken van Tjilatjap eene veilige oorlogshaven en een hoofddépôt-plaats voor het mobiele leger.

De haven wordt, zooals gezegd is, gevormd door een zeearm, die tusschen den Java-wal en het eiland Noesa-Kembangan stroomt en slechts één ingang heeft, geschikt om groote schepen binnen te laten (de oostelijke), terwijl de westelijke in- of uitgang allengs ondieper en nauwelijks voor sloepen bevaarbaar wordt. Dit water is als door de natuur bestemd voor eene der veiligste havens die men wenschen kan, gedekt tegen alle winden en het verst dragende geschut. Aan de westzijde van de landtong is eene vrij ver landwaarts inloopende kreek, die tot uitwatering dient van de naburige moerassen, door de schuring daardoor ontstaan diep gehouden wordt en aan 200 tot 300 schepen van groot charter, zelfs linieschepen, tot ligplaats zou kunnen dienen. Dit water, Tjidonan genoemd, is 7000 ellen achter de batterij Karang-Bollong gelegen, die den ingang van de haven dekt. Vóór de haven is eene bank, waarop gewoonlijk 20 voeten water staat, over welke slechts zeer bekwame loodsen, en dan nog geholpen door eene opvolging van merken, een schip durven binnenbrengen; gewoonlijk staat op de bank

eene lastige deining, en neemt men de merken weg, dan is voor een binnenvallend schip eene stranding bijna zeker. Hoewel bezwarend in gewone tijden, maakt dit de haven voor de verdediging veiliger. De Oceaan, die tot aan de Zuidpool open en waartegen hier geenerlei dekking is, rolt en beukt in het droge jaargetij of den zuidoost-moeson met groot geweld op de kust, die veelal rotsachtig en steil is en slechts hier en daar een afloopend strand heeft. Dit maakt eene blokkade van de haven moeilijk, en veroorlooft de schepen, daar geankerd, te allen tijde uit te zeilen of uit te stoomen en gemeenschap met het buitenland te houden, wat wederom eene gunstige eigenaardigheid van deze haven is; — want eene blokkade moet effectief zijn en door voldoende macht gehandhaafd worden, om verbindend te zijn of den toegang te beletten. Ware ook Tjilatjap aan de Noordzijde van Java gelegen, dan zou men geen betere maritieme positie kunnen verlangen; doch aan de Zuidzijde is zij te ver van het veld gelegen waarop onze zeemacht moet werkzaam zijn, om in allen deele aan de vereischten van eene geschikte oorlogshaven te voldoen. Intusschen kan de haven nuttig zijn als veiligheidshaven voor de koopvaardijvloot of toevlucht voor de zeemacht, als zij, door de overmacht der vijandelijke eskaders, buiten de mogelijkheid geraakt is om in zee te blijven. Aan de landzijde is de landtong ten Westen gedekt door eene moerassige oppervlakte van bijna 500 vierk. palen uitgebreidheid, die natuurlijk onbewoond en uiterst ongezond is, en aan de Oostzijde eveneens door moerassen en de 700 meters breede rivier Serajoe, zoodat bewegingen van een Europeesch vijandelijk leger in dat onherbergzame en ongezonde oord als ten eenenmale onmogelijk kunnen beschouwd worden.

Men heeft wel beweerd, dat de vijand troepen in de nabijliggende Schildpaddenbaai kan ontschepen, waar een paar schepen beschutting onder kaap Karang-Bollong (niet te verwarren met de batterij Karang-Bollong) kunnen vinden. Onmogelijk is het niet; maar als de macht eenigszins aanzienlijk is, zou de ontscheping achtereenvolgens moeten geschieden en de vloot kruisende moeten blijven, want meer dan een paar schepen kunnen onder Karang-Bollong niet in veiligheid ankeren; men begrijpt dat dit te gewaagd is om daarvoor vrees te kunnen hebben. Ook heeft men beweerd dat eene goede ligplaats te vinden is aan de Westzijde van Noesa-Kembangan in de Penandjongbaai, op de kaarten voorkomende onder de namen van de Vries- en Mauritsbaai. Doch ernstige operatiën tegen Tjilatjap kunnen noch uit het eene noch uit het andere landingspunt worden ondernomen. Landingsdivisiën moeten óf vaste punten aan den wal hebben, om tot basis voor hunne operatiën te kunnen dienen en tot dépôt-plaats te strekken, óf zij moeten eene verzekerde gemeenschap hebben met de vloot, om uit deze voorraad te trekken en op deze te kunnen terugtrekken; maar noch het eene noch het andere is mo-

gelijk voor eene krijgsmacht, die in de Penandjongbaai ontscheept, om tegen Tjilatjap te opereeren. De legerafdeeling, die in deze baai ontscheept en tegen de hoofdversterking oprukt, verliest hare gemeenschap met de vloot; zij hangt in de lucht, en vindt geene wegen en geene transportmiddelen, noch iets om zich te proviandeeren; zoo iets is dus ondenkbaar. Niet beter is het gesteld met eene operatie waarvan de Schildpaddenbaai het punt van uitgang zou zijn. Behalve dat de vijand eene brug ter lengte van 600 à 700 meters zou moeten slaan over de Serajoe, wier snelle stroom tot dusver het leggen eener brug niet gedoogd heeft, en zich dan in de ongezonde moerassen der landtong zou moeten legeren, zou hij noch zijne gemeenschap met het landingspunt kunnen verzekeren, noch vervoermiddelen vinden om levensbehoeften aan te voeren. De stelling van Tjilatjap, wat men ook zeggen of bedenken moge, om het tegendeel te betoogen, is inderdaad ongenaakbaar.

De vijand zou echter eene landing aan de Zuidzijde van Noesa-Kembangan kunnen beproeven, onze batterijen aldaar in den rug nemen en de hoofdversterking op de landtong onhoudbaar maken. Waarschijnlijk en gemakkelijk uit te voeren is dit niet, wegens de buitengemeen groote terrein-hindernissen, die de vijand op dit onbewoonde eiland aantreffen zal, en omdat daarvoor in elk geval geene aanzienlijke macht kan worden bestemd. Doch het is raadzaam op eene dusdanige operatie bedacht en daartegen gewapend te zijn. Uit dien hoofde is het noodig, op Tjilatjap niet als eenige dépôt-plaats voor het leger te velde te rekenen, en er ook nog eene andere binnenslands op te richten. Daartoe is de aandacht gevestigd op eene positie nabij Adjibarang, regentschap Poerwokerto, in de residentie Banjoemas. Men bevindt zich daar in het sterk doorsneden en ongenaakbare terrein Daja-Loehoer, als zoodanig op Java alom bekend. In den rug en in de rechterflank gedekt door een ongenaakbaar terrein, in front door groote natuurlijke hindernissen, die door kunstwerken nog vermeerderd kunnen worden, en op de linkerflank in gemeenschap met den licht te bewaken weg naar Tagal, is deze positie bij uitnemendheid geschikt, om er de magazijnen van het leger te velde te plaatsen en niet van Tjilatjap alleen afhankelijk te blijven. Het is onnoodig daarvoor permanente werken aan te leggen; de natuur heeft zooveel voor deze stelling gedaan, dat zij met soliede veldwerken in korten tijd in verdedigbaren toestand is te brengen. Men kan dus het oprichten der magazijnen en versterken der positie gevoegelijk uitstellen, tot dat Java met een oorlog of eene landing bedreigd wordt.

5°. Te Ngawi.

Aan de vereeniging der rivieren Solo en Madioen heeft men het fort van den Bosch, bestemd om het oostelijk acces naar Midden-Java te

sluiten. De generaal von Gagern heeft, terecht, aan dit fort weinig waarde toegekend, maar het toch in het verdedigingsstelsel doen blijven, »omdat het er eens is en nuttig kan zijn, om er eene kolonne te verzamelen, die den vijand en zijne magazijnen bij Rembang of Poerwodadi kan verontrusten". Neemt men echter in aanmerking het geringe defensieve vermogen van dit fort, zijne geringe ruimte en zijn gemis van bomvrije gebouwen; overweegt men tevens dat de bedoelde kolonne noch uit de troepen van het garnizoen kan worden getrokken, noch van elders kan worden verkregen; wijders dat zoodanig verontrusten van 's vijands magazijnen te geringen invloed op de operatiën hebben zal, dan dat men daarvoor het behoud eener overigens nuttelooze versterking zou kunnen rechtvaardigen, en ook dat eene demonstratie tegen Poerwodadi beter van uit Willem I kan geschieden, waartoe men tot Serang, circa 15 palen ten Zuiden van Poerwodadi, gebruik kan maken van den spoorweg, dan wordt het antwoord gemakkelijk te geven op de vraag, of dit fort zijne aanzienlijke kosten voor onderhoud en bewapening wel waard is, en of niet eene ontmanteling, gelijk ook voor de citadel Prins van Oranje te Samarang is aanbevolen, raadzaam en in het belang der verdediging zijn zal. Behalve de besparing van geschut en belegeringsmateriëel en kosten van onderhoud daardoor verkregen, zal ook de sterkte van het mobiele leger daardoor met ruim 600 man kunnen verhoogd worden.

6°. Te Soerabaja.

Daar heeft men de citadel Prins Hendrik, verbonden met eene linie of vesting, die de stad omgeeft, en kustbatterijen aan zee ter bescherming van het bassin en het maritieme établissement, — terwijl het nog steeds sedert vele jaren een punt van onderzoek schijnt uit te maken, of straat Madura al dan niet versterkt en het binnendringen eener vijandelijke zeemacht belet kan worden. Het is noodig dat dit laatste beslist en daaraan ernstig de hand gelegd worde; van die mogelijkheid toch is eeniglijk de waarde der vesting afhankelijk.

De citadel en de kustbatterijen zijn voltooid, maar van de vesting is slechts een gedeelte gereed; van het Westerfront zijn de wallen niet afgewerkt en die van de zuidelijke en oostelijke fronten moeten belangrijke wijzigingen en verbeteringen ondergaan om verdedigbaar te zijn.

Over den geringen invloed dien Soerabaja als vesting op de verdediging van Java uitoefent, beter ware te zeggen, den nadeeligen invloed, dien het daarop hebben zal, is reeds gesproken. Er zouden evenwel redenen kunnen zijn, om de vesting te behouden, als Straat Madura tot eene geschikte oorlogshaven kan worden ingericht en voldaan kan worden aan den eisch om onze zeemacht nabij het veld van hare werking ten

minste ééne veilige haven te geven. De haven van Tjilatjap is wel sterk, maar, zooals reeds onder dat hoofd gezegd is, te ver van de wateren verwijderd, waar de zeemacht zal moeten strijden, om voor haar in hare offensieve handelingen nuttig te kunnen zijn. Dit is ook het geval met de verschillende toevluchthavens, die door eenige deskundigen zijn voorgesteld. Elke versterkte haven, die elders dan aan Java's Noordkust gelegen is, en niet in gemeenschap staat met de autoriteit aan wie de hoofdleiding der verdediging is toevertrouwd, zal òf de eigenschap missen, om aan het eskader het zelfvertrouwen te geven, dat vereischt wordt om een maximum van stoutheid aan te wenden, — want daarvoor is noodig dat de kommandeerende officieren het bewustzijn hebben, dat zij de geleden schade in eene nabijgelegen haven kunnen herstellen; — òf zij zal tot geïsoleerde en niet genoeg naar één doel strevende handelingen aanleiding geven, waarvan de uitkomsten, hoe loffelijk soms op zich zelve beschouwd, voor de verdediging weinig nut zullen aanbrengen. Evenzeer als de landmacht heeft ook de zeemacht behoefte aan vaste en goed versterkte steunpunten en dépôt-plaatsen, waar de averijen hersteld en de voorraad van krijgs- en levensbehoeften en van steenkolen weder aangevuld kunnen worden. Stoomschepen hebben daaraan nog grootere behoefte dan zeilschepen, en de stoomschepen maken tegenwoordig de meerderheid der schepen van een eskader uit.

Dat de positie te Onrust niet aan de vereischten van eene goede oorlogshaven voldoet, is reeds te voren gezegd. De reede van Soerabaja is beter daarvoor geschikt en zou eene der beste havens zijn die men verlangen kan, als de mogelijkheid om ze naar eisch te versterken boven twijfel ware; maar tot dus verre is dit het geval nog niet. Bedenkt men echter dat tegen Java niets ernstigs kan ondernomen worden, zoo lang onze zeemacht nog sterk en overwegend genoeg is, om zee te houden, dan zal ook de bevestiging der straat Madura eene zaak van hoog belang zijn. Geene offers kunnen daarvoor te groot zijn, mits het oogmerk werkelijk bereikbaar is, de technische bezwaren daaraan verbonden niet onoverkomelijk zijn, en voor de verdediging geene krachten worden vereischt, die na eenige stremming der gemeenschap met Nederland niet meer aanwezig zullen zijn en dus ook niet meer beschikbaar kunnen worden gesteld. Het baat niet ontwerpen te maken, die op zich zelve goed zijn, wanneer zij onze middelen aan levende strijdkrachten te boven gaan, en door het gemis daarvan de versterkingen niet bezet en niet verdedigd kunnen worden, en ophouden voor den vijand een beletsel te zijn om zijne oogmerken te bereiken.

Tot dus ver hebben de onderzoekingen den twijfel omtrent de verdedigbaarheid van Straat Madura nog niet opgeheven, en de voorbeelden aan den laatsten oorlog in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika ont-

leend, hebben dien twijfel nog meer voedsel gegeven. Forten van graniet en metselwerk schijnen tegen de uitwerking van zwaar geschut niet bestand te zijn, en slechts borstweringen van zand en pantserplaten schijnen voldoende sterkte te bezitten, om daaraan weêrstand te kunnen bieden. Maar dergelijke sterkten op te richten in Straat Madura en op afstanden die goed bestrijkende vuren geven, zal aan groote technische bezwaren onderhevig zijn; men zou de batterijen in zee op eene diepte van circa 20 voeten moeten fundeeren, en het staat te bezien of dit mogelijk is met de weinige middelen waarover men in Indië kan beschikken. Om Straat Madura te kunnen sluiten, moet zij aan de oostelijke en westelijke ingangen versterkt worden; de westelijke of zoogenaamde Trechter heeft eene breedte van 3600 meters, en de oostelijke meet 3800 meters op de kleinste breedte. Zelfs voor zwaar kanon zijn die afstanden te groot, om op belangrijke uitwerking te kunnen rekenen. Stoomschepen, die eene vaart hebben van 15 mijlen en met ingaanden stroom binnenvallen, verplaatsen zich 400 à 500 meters per minuut, en hebben van batterijen die 3600 of 3800 meters van elkander verwijderd zijn, niet veel te vreezen. Het aanbrengen van versperringen om de schepen onder het vuur der batterijen op te houden, schijnt op zoo aanzienlijke breedte en diepte en bij zulk een zwaren stroom ook niet veel te beloven, en de batterijen dichter bij elkander te brengen door ze in diep water te fundeeren, schijnt almede, daar er vier zulke batterijen zouden moeten worden aangelegd, vele technische en financiëele bezwaren te hebben, zeker te groot zoolang er nog onzekerheid blijft bestaan of ze uit een krijgskundig oogpunt voldoen zullen.

Zonder eene goede en deugdelijke sluiting van de beide ingangen der Straat Madura, is echter van de verdediging der reede van Soerabaja niets goeds te wachten, en zullen noch de daar geankerde schepen veilig, noch de maritieme inrichtingen voldoende beschermd zijn. Of de marine zelve, door monitors en gepantserde schepen, die taak zal kunnen op zich nemen, is nog niet uitgemaakt; maar zoo ook al die vraag bevestigend kan worden beantwoord, hetgeen vooralsnog twijfelachtig is, zou wederom eene andere vraag rijzen, namelijk, of daardoor de zeemacht niet te veel aan de verdediging dezer reede gebonden zou zijn en niet te veel zou worden afgetrokken van hare eigenlijke hoofdbestemming, die toch zijn en blijven moet om zee te houden en den vijand van onze kusten te weren, ten einde het overbrengen van eene landingsafdeeling moeilijk, zoo niet onmogelijk te maken.

Maar, vraagt men dus te recht, welk nut heeft dan de bevestiging van Soerabaja, als noch de reede, noch de maritieme inrichtingen tegen vijandelijke ondernemingen gedekt kunnen worden, en met welk oogmerk heeft men dan den kostbaren arbeid aangevangen? Een goed antwoord

is moeilijk te geven, en de ontwerper van het verdedigingsstelsel zou vermoedelijk thans evenmin als eenig andere krijgskundige eene goede oplossing kunnen vinden. Gedeeltelijk zal zij daarin gezocht moeten worden, dat men in 1834 nog voor mogelijk hield wat het thans niet meer is, nu de omstandigheden zoo verbazend veranderd zijn. Voor een ander deel moet men vooronderstellen, dat men zich bij het ontwerpen van het stelsel niet ernstig genoeg heeft afgevraagd, wat de eischen zijn eener goede verdediging, en wat de gevolgen zullen wezen van het verspreiden van een aantal versterkingen op zeer verwijderde punten, wier bezetting en verdediging de krachten van het leger verre overtreffen. Zooveel is toch zeker, dat omtrent de mogelijkheid, om het vaarwater in Straat Madura tegen het binnendringen van vijandelijke schepen te sluiten, in 1834, en later, toen met de uitvoering der vestingwerken begonnen werd, geene zekerheid bestond, en dat het zware kanon waarover men destijds beschikken kon, daartoe onvermogend was. Dit was reeds gebleken in 1807, door de geringe uitwerking van de batterij Sambilangan — aan de westelijke punt van Madura — welke den Engelschen admiraal Pellew niet verhinderd heeft, om naar binnen te zeilen, ofschoon zij de schepen met gloeiende kogels beschoot (zie Tijdschr. voor Indische taal-, land- en volkenkunde, dl. IV, bl. 355). Het is ook bekend dat de Fransche admiraal de Sercy, die in 1799 met een eskader Soerabaja bezocht, om raad gevraagd zijnde, de vruchteloosheid om den doortocht te betwisten betoogd heeft, en den raad gaf om de batterij te Sambilangan te ontwapenen, ten einde geene strenge represailles uit te lokken. Die toestand is wel door het bouwen van het fort Oranje, op bevel van Daendels, veranderd; maar in 1834 was het reeds bekend, dat het vaarwater zich verlegde en het fort tot afsluiting van den ingang geene werking meer had. Daarom is ook de invloed dien het fort Oranje heeft op de verlegging van de geul, die het vaarwater uitmaakt, nog eene waarschuwing tegen het bouwen van andere forten in diep water, vermits de deskundigen beweren, dat de invloed daarvan op de verlegging van den stroom niet te voorzien is.

Hoe dit zij: het is zeker dat men in 1834 niet alles voorzien en zich misrekend heeft; dat men te veel waarde heeft gehecht aan het denkbeeld, om den vijand het rustige bezit van dit en andere belangrijke punten te onthouden, en daarbij over het hoofd heeft gezien, dat de daardoor ontstaande verzwakking van het mobiele leger een ander en grooter nadeel zou te weeg brengen, door het buiten staat te stellen, om den vijand in het open veld het hoofd te bieden. Men heeft gemeend dat de vijand niet nalaten kon de versterkte punten te belegeren, en niet bedacht dat hij integendeel eene beslissing zou zoeken door het mobiele leger te verslaan en in de onmogelijkheid te stellen het veld te houden. Toen

men het begon in te zien hebben de eigenliefde en andere redenen verhinderd het te erkennen; men wilde het reeds verrichte niet afkeuren en onbruikbaar verklaren en ging voort met nutteloos te bevestigen en nutteloos geld te verspillen. Zal men thans, nu men tot betere begrippen is gekomen, toch op dien weg voortgaan? Het is te vreezen, als niet een man van zedelijke moed den voortgang stuit en de verantwoordelijkheid op zich neemt, om de slooping van het overtollige en schadelijke te gelasten.

Doch keeren wij tot Soerabaja terug. Mocht het uit een grondig onderzoek blijken, dat Straat Madura goed versterkt en verdedigd kan worden, zonder de aanwezige middelen te zeer uit te putten, dan is de bevestiging van Soerabaja, als aanhangsel daarvan, in zoover noodig als zij vereischt wordt tot beveiliging van de maritieme inrichtingen. Maar deze liggen aan zee, werwaarts ook de fabriek van de marine en het stoomwezen en de magazijnen der gouvernements-producten reeds zijn of zullen worden overgebracht. Zij liggen dus buiten de vesting en zijn door deze niet beschermd, zelfs niet eens volkomen tegen aanvallen die van de landzijde komen. Door de vereeniging van al de groote gouvernements-inrichtingen aan den mond der Kali-Mas worden de vestingwerken om de stad overbodig en is de citadel alleen voldoende, om met nog eenige minder beduidende werken, in verband met de geringe begaanbaarheid van den grond, alles wat wij te Soerabaja hebben tegen pogingen van de landzijde te beschermen. Die pogingen toch zullen nimmer in een geregeld beleg overgaan en slechts in geweldige aanvallen, zoogenaamde coups-de-main, bestaan, die met de bedoelde werken wel te weren zullen zijn.

Wel is waar blijft dan nog de militaire constructie-winkel onbeveiligd, — maar dat zal een zoo groot kwaad niet zijn; want als de vijand op Java geland zal zijn, zal het er weinig toe doen of de constructie-winkel voor aanranding beveiligd is of niet, vermits de gemeenschap met Midden-Java spoedig gestremd zal wezen en van den constructie-winkel ten behoeve van het leger geene partij zal te trekken zijn. Men zal dus bij uitbrekenden oorlog voor het opleggen van eenen toereikenden voorraad aan materiëel, en voor werkplaatsen in de dépôt-plaatsen der operatielijn van het leger moeten zorgen.

Hoe men het ook beschouwe: van de pas half voltooide vestingwerken van Soerabaja kan alleen de citadel nuttig zijn, en dit alleen nog onder voorwaarde dat Straat Madura in goeden verdedigbaren staat te brengen en tot oorlogshaven in te richten is. Kan dit echter niet, moet men daarvan voor goed afzien, dan zal ook de citadel eer nadeelig dan voordeelig zijn, omdat hare verdediging meer strijdkrachten zal vorderen, dan voor Soerabaja, wegens het geringe nut dat daarvan voor de verdediging van Java in het alge-

meen zal getrokken worden, mag worden afgezonderd. Als de citadel onvolkomen bezet en niet goed verdedigd wordt, zou de vijand haar kunnen bemachtigen, om de stad, die toch door hem niet behoeft gespaard te worden, in bedwang te houden, en zich aldus het rustige gebruik der maritieme inrichtingen te verzekeren. En vermits de gemeenschap der citadel met de vloot gemakkelijk te onderhouden is, zou hij ook uit die veste niet gemakkelijk, en slechts ten koste wellicht van de vernieling van een deel der stad, na een langdurig beleg, te verdrijven zijn. Het ware dus mogelijk dat de vijand, nadat hij op alle andere punten geslagen en tot het wederinschepen zijner hoofdmacht genoodzaakt ware geworden, nog te Soerabaja vasten voet hadde gehouden. Die vooronderstelling is geenzins overdreven; want òf het leger te velde moet in sterkte en gehalte der troepen ten behoeve van Soerabaja verzwakt worden, en dan gaat de kans verloren, om, ter plaatse waar de hoofdbeslissing vallen zal, eene overwinning te behalen; òf de bezetting van Soerabaja moet ten behoeve van de mobiele strijdkrachten in sterkte en gehalte der troepen op een minimum worden gebracht, dat wel eens niet in staat zou kunnen zijn, om den vijand het bezit der citadel te betwisten, en dan zou het geval zich kunnen voordoen dat wij zoo even vooronderstelden. In beide gevallen zou dus de citadel schadelijk zijn geweest.

Zal het ons echter wel benadeelen, zoo den vijand de gelegenheid wordt gelaten om het niet bevestigde Batavia te bemachtigen, als de strandbatterijen eene landing niet hebben kunnen verhoeden, of om zich meester van Soerabaja, ja, van beide deze steden tevens te maken, en zich van de hulpmiddelen te bedienen, die men meent dat hij daar vinden zal en dat hem de gelegenheid zullen openen om krachtiger tegen Midden-Java op te treden, dan hij zonder de beschikking daarover zou kunnen doen? Wij zeggen zonder aarzelen: neen, honderdmaal neen! De inbezitneming van ééne dezer plaatsen, of van beide, brengt den vijand in de noodzakelijkheid om daarvoor belangrijke detacheeringen te doen, die natuurlijk zijne hoofdmacht moeten verzwakken. Deze fout zal de vijand niet begaan, zoo lang hij geen beslissend overwicht in Midden-Java heeft verkregen, of indien hij ze begaat zal zij hem het bekomen van dat overwicht bemoeilijken. Ook moet men de voordeelen der hulpmiddelen die in de genoemde hoofdplaatsen gevonden zullen worden, niet overschatten; en men doet dit wanneer men van de vooronderstelling uitgaat, dat des vijands uitrusting zoo gebrekkig of onvolledig is, dat hij de hulpmiddelen in deze steden te vinden niet ontberen kan. Dit is toch wel al te geringen dunk van zijne voorzorgen hebben. De waarheid zal wel zijn, dat de vijand er a priori op rekenen zal, dat hij voorzien moet zijn van alles, wat hij voor den oorlog zal noodig hebben. En heeft hij dit gedaan, dan zal de bevestiging der beide hoofdplaatsen

hem hoogstens wat ongerief veroorzaken, waarin hij echter voorzien kan door eene der naburige steden tot zijn hoofddepôt uit te kiezen. De handel en de nijverheid, die slechts zoeken geld te verdienen, zullen hem evenzeer in deze als in gene plaats hunne diensten aanbieden. Daarentegen zal het niet bevestigen der voornoemde plaatsen hem wellicht eenig, maar toch niet veel beteekenend gemak aanbieden, doch dit voordeel zal gewis niet van zoo overwegenden invloed op zijne oorlogshandelingen kunnen zijn, dat wij bereid zouden moeten wezen, om het te verhoeden, een aanzienlijk deel van onze krachten en onzen krijgsvoorraad, die toch wellicht zeer beperkt zullen zijn, te versnipperen en daaraan ten offer te brengen. Het schijnt inderdaad ongeraden om zoo te handelen en men kan er niet genoeg op aandringen dat men zich wachte om in deze fout te vervallen, die ons het behoud van Java zou kunnen kosten.

Onze studie loopt ten einde. Zij is langer geworden dan wij hadden gewenscht en toch hebben wij de hoofdpunten slechts aangestipt en veel weggelaten, wat tot verduidelijking van ons betoog zou zijn noodig geweest. Onze hoofdgedachte was, om te betoogen, dat, het voor Java vastgestelde stelsel van verdediging te veel omvattend en daardoor gebrekkig en niet uitvoerbaar is, terwijl daarentegen met een eenvoudiger stelsel Java goed en met aanwending van minder kosten te verdedigen zou zijn.

Hierbij kunnen wij niet onopgemerkt laten, dat de formatie van het Indische leger, zoo als zij tot uitvoering van het verdedigingsstelsel, gegrond op de voorstellen van den generaal von Gagern, wezen moet, nog niet in haar geheel is in werking gekomen, en nog met 75 compagniën Pradjoerits, sterk 11,183 man, ingedeeld in twaalf en een half bataillon, moet vermeerderd worden, waarvan de kaders met de Europeesche en Amboneesche flankcompagniën, sterk 1283 Europeanen en Amboneezen, benevens 3300 inlanders bij 50 centercompagniën, op voet van vrede onder de wapenen moeten blijven, terwijl de nog ontbrekende 6600 inlanders eerst bij ontstaanden oorlog moeten worden in dienst gesteld: De begrooting voor het Indische Departement van Oorlog bedraagt voor het jaar 1869 reeds 21 millioen gulden en zal met twee à drie millioen gulden moeten worden verhoogd, indien de voorgeschrevene formatie, waartegen men in Indië velerhande bezwaren heeft ingebracht, omdat het gehalte der aldus te verkrijgen bataillons voor het gebruik tegen eenen Europeeschen vijand weinig vertrouwen inboezemt, zal moeten worden uitgevoerd; — terwijl, indien men in die formatie verbeteringen wil aanbrengen, deze alleen zullen verkregen kunnen worden door ze nog kostbaarder te maken. Zal men in gemoede tot die verhooging van uit-

gaven kunnen overgaan met de wetenschap, dat zij strekt tot uitvoering van een stelsel dat aan deskundigen geen vertrouwen inboezemt, en aangenomen en ter uitvoering aanbevolen is, zonder aan een contradictoir onderzoek, zonder aan eene kritische beoordeeling onderworpen te zijn geweest; van een stelsel dat alom voor ondoelmatig, onuitvoerbaar en eene nuttelooze verspilling der geldmiddelen en der materiëele en levende strijdkrachten gehouden wordt? Een meer geconcentreerd verdedigingsstelsel daarentegen geeft, bij besparing in het personeel van het leger en al de takken van het militair beheer, grooter kansen op succes. Door de garnizoenen voor Weltevreden, Samarang, Ngawi en Soerabaja te besparen, bezuinigt men 10,812 man, te stellen op p. m. 10,000, als daarvan afgetrokken wordt wat voor de stranddefensie van Batavia en Samarang zal noodig zijn, welke laatste plaats door den spoorweg in weinige uren eene aanzienlijke versterking van alle wapenen bekomen kan.

Bij het aannemen van een meer geconcentreerd verdedigingsstelsel zou het Indische leger geene uitbreiding meer noodig hebben, en zouden de 16 bataillons infanterie met de aanwezige cavalerie en batterijen artillerie, die bij de tegenwoordige formatie voor het eiland Java bestemd zijn, — versterkt met hetgeen uit de Buitenbezittingen zal getrokken worden, aangezien deze in geval van oorlog niet meer troepen behouden moeten dan voor het behoud der rust noodig is, en alle krachten op Java vereenigd behooren te worden, — voldoende zijn voor het mobiele leger, dat door den generaal von Gagern berekend is op 13,044 man infanterie, 1292 artillerie, 1308 cavalerie en 400 sappeurs. Dan zullen de korpsen der inlandsche Vorsten geen deel van het mobiele leger behoeven uit te maken, maar gebruikt kunnen worden om de posten in de tweede linie te bezetten, waar zij in praktischen dienst en militairen geest geoefend kunnen worden, om wellicht later met meer vrucht tot aanvulling der verliezen bij het mobiele leger te kunnen worden aangewend. Het is hier de plaats niet, om in bijzonderheden te treden van hetgeen op Java gedaan kan worden, ten einde ook op andere wijze de aanvulling der verliezen te verzekeren, en voor eene reserve van gedeeltelijk in den wapenhandel en manoeuvres geoefende manschappen te zorgen, opdat aan de verdediging eene gedurige kracht en offensief karakter worde gegeven. Genoeg zij het te zeggen, dat in handen van een goed bestuur en een ervaren bevelhebber de middelen daartoe niet ontbreken; wellicht komen wij daarop terug, als het ons blijken zal, dat aan deze studie een goed onthaal te beurt valt.

Daar wij echter meermalen er op gewezen hebben, dat eene der voorwaarden van het verdedigingsstelsel zijn moet, den vijand naar het binnenland te lokken, om de beslissing te doen plaats hebben verwijderd van zijne vloot, waarin zijne natuurlijke operatie-basis zal zijn te zoeken

en hem het bekomen van transportmiddelen moeilijk te maken, laten wij hier nog eenige bijzonderheden volgen betreffende den veldtocht der Engelschen in Abyssinië, ten bewijze hoe bezwaarlijk het is, om Europeesche legers in tropische berglanden te doen marcheeren, te voeden en te verplegen.

Deze expeditie heeft Bombay verlaten den 16den September 1867, sterk 4 regimenten Europeesche en 10 regimenten inlandsche infanterie (1), 2 escadrons Europeesche en 4 regimenten inlandsche cavalerie, 5 batterijen artillerie, 1 compagnie Europeesche en 9 compagniën inlandsche sappeurs, een administratief personeel naar evenredigheid en een groot getal bedienden en volgelingen, wijders transportmiddelen van allerlei aard. De sterkte der combattants was 500 officieren van alle rangen, 4500 Europeesche en 9500 inlandsche onderofficieren en soldaten; het getal volgelingen was 27000 man. Aan dieren waren er 2500 rij- en trekpaarden voor de cavalerie en artillerie, 16000 muildieren, 1600 draagpaarden, 6000 kameelen, 1800 ezels, 7000 trek- en draagossen en 44 olifanten, bestemd voor het dragen van het kanon in de bergstreken. Om van de geheele sterkte der expeditie een beter overzicht te geven, melden wij dat na den afloop van den veldtocht te Zoulla, het landingspunt, 42,699 man weder ingescheept zijn.

De sterkte der expeditie schijnt te groot te zijn geweest in verhouding tot het oogmerk van den veldtocht; men vergete echter niet dat zeer groote moeilijkheden werden voorzien en de Britsche regeering geen échec wilde lijden. Het leger van den negus Theodorus werd geschat op 100,000 à 150,000 man, en men voorspelde dat de veldtocht meerdere jaren duren zou. Dit alles kon niet in den wind geslagen worden, en dan schijnt een leger van 14000 man niet te groot. Maar de 27000 volgelingen, en de bijna 16000 trek- en draagdieren van de grootste soort verwekken verwondering; doch hier moet ook bedacht worden, dat de behoeften der legers in tropische landen verre die der Europeesche legers overtreffen. En toch hebben de troepen in Abyssinië zich groote ontberingen moeten getroosten, hetwelk echter wel minder het gevolg zal zijn geweest van eene onvoldoende uitrusting, dan van de moeilijkheid, om het medegevoerde naar behooren zich ten nutte te maken en te distribueeren. Wie eenige ondervinding van overzeesche veldtochten heeft, weet hoe moeilijk het is, om den voorraad aan den wal en onder beschutting te brengen, en voor bederf te bewaren, dien in juiste evenredigheden aan de oprukkende colonnes mede te geven en daarvan regelmatige uitdeelingen te doen plaats hebben, den dienst van het transportwezen, van de magazijnen en hospitalen, na de ontscheping

(1) Wat men in Engeland een regiment noemt is, volgens de Nederlandsche terminologie een bataillon van 10 compagniën, gewoonlijk elk 80 tot 100 man sterk.

te organiseeren en zonder stoornis te doen werken; en die moeilijkheden groeien natuurlijk aan naar gelang de voorraad grooter is.

De Engelschen hebben weinig tegenstand in hunnen moeilijken tocht naar Magdala ondervonden, omdat de vazallen van Theodorus hem allen verlaten hadden. Men beseft echter dat de uitslag der expeditie anders zou geweest zijn, indien zij door gedurige gevechten op- en tegengehouden en hunne konvooien opgelicht waren geworden. Neemt men aan dat bij eenen eventueelen veldtocht tegen Java dezelfde voorzorgen kunnen genomen worden, die in Abyssinië werden in werking gebracht, om het onderhoud van het leger uit eigene medegevoerde middelen te verzekeren, men zal dan toch eenen anderen tegenstand te overwinnen hebben. Het landingsleger zal niet zonder weêrstand te ontmoeten, zonder op allerhande wijzen opgehouden, bedreigd en geharceleerd te worden, het binnenland kunnen bereiken; zijne parken zullen niet onaangevallen blijven en groote dekking behoeven, en wanneer het, in enkele kolonne marcheerende, op moeilijke bergwegen, waarop het eene diepte van verscheidene kilometers zal beslaan, in den opmarsch wordt aangevallen, is het schier onmogelijk dat het niet zeer zal gedeerd worden.

Eene sterkte van 14000 man is voor eene verovering van Java ook niet toereikende; de sterkte moet aanzienlijker, de voorbereidingen moeten omvangrijker zijn, zij moeten o. a. door de geheele vernietiging onzer zeemacht worden voorafgegaan. De expeditie tegen Abyssinië heeft aan de Britsche schatkist eene buitengewone uitgaaf van 9 à 10 millioen ponden sterling gekost; wat zal eene verovering van Java dan wel kosten? Engelands staatkunde schijnt niet meer mede te brengen om uitbreiding zijner koloniale bezittingen te verlangen; van die mogendheid hebben wij dus niets te vreezen; maar zij is toch die, welke door hare Indische bezittingen het best in de gelegenheid zou zijn, eene expeditie tegen Java uit te rusten. Doch als de bezwaren daarvan reeds voor Engeland oneindig groot zijn, wat zullen zij dan niet wezen voor andere mogendheden, die geene bezittingen in de nabijheid hebben, welke tot punt van uitgang kunnen dienen? Is dus het oorlogsgevaar en de bedreiging met eene landing minder groot, dan men oppervlakkig zou kunnen denken, des te meer grond bestaat er, om het stelsel van verdediging op eenvoudige en weinig kostbare grondslagen te doen rusten.

X.

DE NADERE REGELING VAN DE OP HOOG GEZAG INGEVOERDE SUIKERCULTUUR.

Voor omstreeks twintig jaren woonde in eene onzer provincie-steden een deftig burger, eigenaar van eene vrij aanzienlijke fabriekzaak. Hij was een godsdienstig man, getrouw kerkganger, mild voor de armen, voorbeeldig echtgenoot, die aan zijne kinderen eene uitmuntende opvoeding gaf. Maar ook hij was niet volmaakt, ook hij struikelde; gedurende ettelijke jaren had hij het gebod overtreden: »*geef den Keizer, wat des Keizers is!*"

Toen, ten gevolge van de steeds klimmende behoeften van zijn gezin, het evenwicht tusschen 's mans inkomsten en uitgaven was verbroken, had hij aanvankelijk het voornemen zijne fabriek uit te breiden en meer in overeenstemming te brengen met de eischen van den nieuweren tijd. Op aanraden echter en met behulp van zijn meesterknecht, een bekwaam en slim man, koos hij een veel gemakkelijker middel om spoedig tot zijn doel te geraken. Hij werd smokkelaar en dat wel met uitmuntend succes. Gedurende vele jaren genoot hij kalm en tevreden zijn voorspoed. Plotseling scheen zijn geweten wakker te zijn geworden. Hij werd zenuwachtig, kon niet goed meer slapen en in de kerk gevoelde hij zich niet meer op zijn gemak. Sprak de predikant over eerlijkheid of schijnheiligheid, hij zag daarin toespelingen op zijn persoon. Daaraan moest een einde komen! 't Middel lag voor de hand — niet meer zondigen! Maar dan moest hij zijne levenswijze geheel veranderen. Onmogelijk. De opvoeding van zijne kinderen was nog niet voltooid, — hij kon die kunstmatige inrichting tot vulling van zijne schatkist niet ontberen. Van de oneerlijkheid van zijn bedrijf was hij volkomen overtuigd; gaarne zou hij daarin verandering brengen, maar ieder verstandig man, die zijne positie kende, zou toestemmen, dat dit op dezen oogenblik niet van hem kon worden gevergd.

Maar dat geweten! Ook dat werd te vrede gesteld. De man sloot zich op in zijne binnenkamer en ontwierp een stuk, dat inderdaad, juist om de goede trouw van den ontwerper, allercurieust mocht worden genoemd.

Hij begon met een betoog, waarin hij al het slechte en ongeoorloofde van het smokkelen aantoonde. Had hij dat vroeger zoo niet ingezien, thans waren hem de oogen opengegaan, — 't was zijn plicht als christen en staatsburger een einde te maken aan zijn oneerlijk bedrijf, dat is, zoodra hij die buitengewone winsten niet meer noodig zou hebben. Hij was echtgenoot en vader en ook als zoodanig waren hem plichten opgelegd. Na nauwkeurige berekening was hij tot de overtuiging geraakt, dat hij na verloop van eenige jaren die ongeoorloofde winsten, althans gedeeltelijk, zou kunnen missen, en nu stelde hij voor zichzelven een wet op, waarin hij met groote nauwkeurigheid het tijdstip en de wijze aangaf waarop hij langzamerhand zijn oneerlijk bedrijf zou verminderen, om het eindelijk geheel te staken, op het oogenblik dat de opvoeding van al zijne kinderen zou voltooid zijn en hij de fabriek aan zijne beide oudste zonen zou kunnen overdragen. Daartoe verbond hij zich op de meest plechtige wijze.

Nadat hij alzoo den eisch van zijn geweten in overeenstemming had gebracht met de behoeften van zijn gezin, keerde de kalmte in s' mans gemoed terug. Met volkomen gerustheid en dankbaarheid bleef hij de geldelijke voordeelen genieten, die hij op kunstige wijze ten koste van den fiscus wist te verkrijgen.

Het was voor den man niet weggelegd het tijdstip van zijne algeheele verlossing van de zonde te beleven. Hij stierf weinige jaren na het opstellen van even bedoeld stuk.

Het bleek mij dat de man zijn geslacht uitmuntend had gekend. Toen ik als zijn executeur testamentair, op zijne uitdrukkelijke begeerte, die curieuse memorie aan zijne beide oudste zonen had voorgelezen, viel er een traan van aandoening uit hun oog, en met eerbied en bewondering riepen ze uit: »Wat een braaf man!"

Het Dagblad van Zuid-Holland deelde in zijn nummer van Zondag en Maandag 20 en 21 Juni l.l. aan zijne lezers mede, dat aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal was ingezonden een wetsontwerp ter nadere regeling van de suikercultuur. Het blad verwachtte echter, dat dit nieuw product der radicale sloopingspartij niet door den druk ter kennis van het publiek zou komen, vóór den afloop der verkiezingen. Wetende hoe goed het Daglad gewoonlijk is ingelicht, meende ik dat wij ons zouden mogen verheugen in een wetsontwerp waarin op radicale wijze

een einde werd gemaakt aan een onrecht dat, nemine contradicente, door de op hoog gezag ingestelde suikercultuur gedurende zoovele jaren jegens de Javaansche bevolking is gepleegd.

Zelden ben ik zóó teleurgesteld. Van radicale maatregelen geen zweem. De meest bedachtzame regels voor de verre toekomst. De willekeurige beschikking over den grond van den Javaan, den dwangarbeid, ja verminderen en eindelijk wegnemen, doch geen vermindering vóór het jaar 1878, — niet vóór 1890 zal het onrecht geheel ophouden!

Eu toch, de met veel talent gestelde Memorie van Toelichting vangt aan met een veroordeelend vonnis over de gouvernements-suikercultuur. 't Is *onrecht:* daaraan moet een einde worden gemaakt. Maar eerlijkheid is niet de eenige plicht die op Nederland rust. Ook op de schatkist, ook op de belangen der suiker-contractanten, dient te worden gelet. Onrecht doen ophouden, eerlijk worden, uitmuntend! Maar, langzaam, met bedachtzaamheid, — ons belang gedoogt niet, dat daartoe onmiddellijk worde overgegaan. Van ons heilig voornemen om in 't vervolg waarlijk eerlijke lieden te worden, zullen we echter nu reeds doen blijken — en dat niet door een eeuvoudig koninklijk besluit, zoo als de minister Hasselman dat wilde, — neen bij de *wet.*

Ter geruststelling van het geweten van het Nederlandsche volk, wordt nu al aanstonds de gedwongen suikercultuur ter dood veroordeeld, — maar het vonnis zal niet dan na verloop van twintig jaren in zijn vollen omvang ten uitvoer worden gelegd. Het zal voorts worden uitgesproken bij de *wet*, met dat praktisch gevolg, dat aan een opvolgend, wellicht radicaal minister de bevoegdheid wordt ontnomen, om zonder medewerking van de volksvertegenwoordiging, in strijd met het welbegrepen geldelijk belang van het Moederland, het *onrecht* eerder te doen ophouden!

Is het wellicht geen *onrecht?*

Bij het geven van een antwoord op die vraag, dient in de eerste plaats te worden gelet op het oordeel van den oud-minister J. C. Baud, zooals dit door hem is neêrgelegd in eene memorie over de suikercultuur op Java, onder dagteekening van 21 Juni 1853, gericht aan den toenmaligen Minister van Koloniën. Die memorie was tot nu toe onbekend gebleven, en ofschoon de minister de Waal het stuk niet voor overlegging geschikt acht, heeft hij echter vrijheid gevonden het samengetrokken oordeel mede te deelen, 't welk de genoemde staatsman, nu reeds zestien jaren geleden, over die dwangcultuur uitsprak.

»In dat belangrijke, voor overlegging niet geschikte stuk," — zoo lezen wij op bladz. 1 van de Memorie van Toelichting — »wordt her»innerd, dat het ook bij de invoering der suikercultuur »in de oogmerken

»des stichters van het cultuurstelsel lag", de »adat" te eerbiedigen, »maar de dienovereenkomstig gelegde grondslagen in de praktijk on»houdbaar bevonden werden, voornamelijk sedert »de toestand waarin »het Moederland in 1830 gebracht werd, eene toenemende behoefte aan »verplichten arbeid deed ontstaan." En zoo," dus vat de Memorie het gebeurde na 1834 samen, »kwam een samenstel van inrichtingen tot »stand, waarvan men niets te veel zegt wanneer men beweert, *dat daar»door aan de Javaansche Maatschappij eene gedeeltelijk reeds volbrachte »omwenteling is voorbereid, die noch met de eischen der rechtvaardig»heid, noch met die van het Staatsbelang kan worden overeengebracht.*"

Als bijzondere bezwaren der op hoog gezag ingevoerde suikercultuur noemde de heer Baud:

a. het beschikken over velden door de Javanen aangelegd voor den rijstbouw en sedert onheugelijke tijden daarvoor gebezigd;

b. het jaarlijks, ten koste van veel arbeid, verwisselen van die velden en de bezwaren daaruit voor den landman ontstaande, waaronder de vermindering van het rijstproduct, zoowel door uitputting van den grond, als door gebrek aan tijd voor eene behoorlijke bearbeiding;

c. het beschikken ten behoeve van de suikerfabrieken over een gedeelte van het water der leidingen, aangelegd voor den rijstbouw en het tweede gewas der Javanen en sedert onheugelijke tijden voor die vrije cultures gebezigd;

d. het verstoren der aloude eigendoms- of andere rechten onder de Javanen, vooral ten aanzien van het gebruik der rijstvelden en het genot van hunne opbrengsten;

e. het vernietigen van het verschil der standen en van hunne voorrechten en het doen afdalen van allen, zonder onderscheid, tot de klasse der arbeiders (1)."

Het eigen oordeel van den minister de Waal wordt ons kenbaar gemaakt in § 4 der Memorie van Toelichting.

---

(1) De oud-gouverneur Duymaer van Twist zegt in zijn uitnemend betoog over art. 56 van het Regeeringsreglement, geplaatst in de „Bijdragen tot de kennis van het Staats-, Provinciaal- en Gemeentebestuur in Nederland", negende deel, bladz. 8:

„Maar ik heb nooit kunnen begrijpen, en begrijp nog niet, hoe men ooit met grond heeft kunnen beweren:

„dat hij, die slechts het recht had om $^1/_5$ te eischen van de *vruchten*, die de inlander op zijne velden zou telen, ook het recht zoude hebben, om $^1/_5$ van de *gronden* voor zich te nemen, en daarop de producten te doen telen, die hij goed vond;

„dat de teelt der producten voor de Europeesche markt niet meer arbeid zou vorderen, dan de rijstteelt;

„dat het telen van producten voor de Europeesche markt, het oogsten, vervoeren en bereiden dier producten in de daarvoor bestemde fabrieken, volgens de zeden en gewoonten der Javaansche bevolking, zou kunnen gebracht worden onder de op haar rustende verplichting tot heerendiensten."

»Dus onbevangen," — zoo lezen wij op bladz. 10, — »de op hoog »gezag ingevoerde suikercultuur beschouwend, zal ieder in haar bespeuren »eene bovenal *financiëele* onderneming; eene kunstige staatsinrichting »tot vulling van de schatkist. Deze onderneming bracht in de laatste jaren »omstreeks 5 millioen gulden 's jaars op. Maar gelijk uit § 2 dezer »Memorie blijkt, is men het nagenoeg algemeen daarover eens: om de »voortzetting der zaak mogelijk te maken, zal de Staat zijne heffing »moeten verminderen.

»Over de hoegrootheid der onvermijdelijke vermindering heerscht ver»schil. Een voormalig Minister, bij uitstek deskundig, stelde een maat»regel voor die haar opvoeren zou tot omstreeks 2 millioen. Misschien »kan een kleiner som volstaan. Men neme aan dat, zonder de verplichte »mildheid jegens de fabriekanten door de inlandsche bevolking te doen »vergoeden, doch overigens op den tegenwoordigen voornamen agrari»schen grondslag, de derving zich bij anderhalf millioen kunne bepalen. »In dat geval geldt het hier, over het geheel der bestaande gouvernements»suikercultuur, eene inkomst van voortaan $3^1/_2$ millioen 's jaars. Natuur»lijk indien de marktprijs dezelfde blijft.

»Om die inkomst van $3^1/_2$ millioen 's jaars te verkrijgen, zou het Gouver»nement voor de afloopende ondernemingen, tot eene gelijke uitgestrekt»heid als thans, moeten voortgaan met hetgeen het regeerings-reglement »noemt: »beschikking over de gronden door de inlandsche bevolking voor »eigen gebruik ontgonnen." Het is bekend wat het woord »beschikking" »euphemisch te verstaan geeft. Die beschikking treft veelal de beste velden. »De bevolking wordt wel is waar daarvoor betaald en het loon werd »in de laatste jaren verhoogd, terwijl vele nevenregelingen haar belang »behartigden; doch met dat al heeft men haren afkeer van de zaak zelve »niet kunnen overwinnen. Niet zeer lang geleden, onder den tegenwoor»digen Gouverneur-Generaal, verklaarden de residenten der suikergewes»ten, op de bepaalde afvraag of meer ingenomenheid met de Gouvernements»suikercultuur viel op te merken, schier eenparig het tegendeel. En »hierbij worde wèl voor oogen gehouden, dat de voormelde verplichtingen »niet zijn algemeen, maar bij willekeur opgelegd hier en daar, in streken »die aan het bestuur geschikt voorkwamen. De ongelijkmatigheid der »heffing blijkt reeds dadelijk uit het feit, dat de sawah's in de gouver»nementslanden op Java eene oppervlakte van 2 millioen bouws beslaan, »waarvan omstreeks 40,000 jaarlijks met dezen bijzonderen last beladen »worden.

»Indien de bezitters (gebruikers) der 40,000 bouws verzochten te »mogen weten, waarom juist hun de bebouwing naar goedvinden van den »voor eigen gebruik ontgonnen grond niet wordt vergund, men zou geen »beter antwoord voor de hand hebben, dan dat hunne velden voor de

»verplichte suikercultuur goed gelegen zijn. Zou van zoodanige beschik-»king ooit de getuigenis kunnen worden afgelegd, dat zij, gelijk het »regeerings-reglement zegt »te willen," met billijkheid geschiedt? Ziedaar »het vraagstuk tot zijn eenvoudigsten vorm herleid.

»Heeft men nu besloten ook in staatszaken aan het zedelijk besef het »oor te leenen, dan is het onmogelijk uit de vorenstaande onpartijdige »beschrijving der op hoog gezag ingevoerde suikercultuur een betoog te »trekken voor hare instandhouding op den tegenwoordigen grondslag."

Is eene sterkere veroordeeling van hetgeen de Nederlandsche Regeering tot dus verre deed, in een van diezelfde Regeering afkomstig staatsstuk mogelijk?

En toch, hij die zou meenen, dat het loslaten zoodra mogelijk van dat veroordeeld stelsel, van die kunstige staatsinrichting tot vulling van de schatkist, het noodwendig gevolg moest zijn van dat zoo diep gevoeld zedelijk besef, van die juiste waardeering van onze staatkundige verhouding tot de inlandsche bevolking, wier afkeer van dat stelsel van dwang en onrecht door allen wordt erkend, hij zou zich zeer bedrogen vinden!

De Minister van Koloniën laat op het bovenstaand helder en bondig betoog, onmiddellijk deze conclusie volgen:

»*Nogtans ziet de ondergeteekende zich genoopt deze* (dwangcultuur) »*nog een vrij geruimen tijd aan te raden.*

»*Eene overwichtige reden daartoe is de gegeven toestand der finan-*»*ciën. De schatkist kan een bedrag van* 3 *à* 4 *millioen 's jaars niet* »*op eens missen. Billijke middelen die terstond dat bedrag zouden* »*opbrengen, heeft nog niemand aangewezen!*"

Ik wensch geen nader oordeel uit te spreken. Ik verwijs slechts naar mijn ouden fabriekant, zooals ik dien hierboven heb geschetst.

Mij dunkt, de gelijkenis is treffend!

Dankbaar moet echter worden gelet op de verklaring des Ministers, dat ook hij een einde aan dat ellendig stelsel wil gemaakt hebben. De wijze waarop die verklaring wordt afgelegd, getuigt van warme belangstelling in het lot van de arme, zoo zwaar gedrukte bevolking.

»Doch dit staat in de overtuiging van den ondergeteekende vast:" — zoo spreekt de Minister in de Memorie van Toelichting, bladz. 11, — »aan de gedwongen afgifte door den Inlander van den voor eigen gebruik »ontgonnen grond *moet*, na een te bepalen tijd, een einde komen. En »die tijd moet, gelooft hij, *nu* bepaald worden."

Waarom nu? In 't belang van den Javaan? Zal het onrecht langer

duren, als de denkbeelden van den Minister niet aanstonds tot wet worden verheven?

Ik meen dat te mogen betwijfelen. Laat ons zien op welke wijze de Minister aan de Staten-Generaal voorstelt, den eisch van het Nederlandsch geweten in overeenstemming te brengen met de belangen van de Nederlandsche schatkist.

De Minister stelt in art. 1 van zijn wetsontwerp voor om, ten aanzien van de op hoog gezag ingevoerde suikercultuur, art. 56 van het Regeeringsreglement te vervangen door de volgende bepalingen:

1°. Nieuwe invoering van deze verplichte cultuur heeft niet plaats.

2°. Waar zij bestaat eindigt de verplichting der inlandsche bevolking tot afgifte van den voor eigen gebruik ontgonnen grond met den aanplant van het jaar 1890. Na den aanplant van het jaar 1878 wordt, behoudens reeds verkregen rechten, de krachtens deze verplichting af te geven oppervlakte voor elke onderneming trapsgewijze verminderd.

3°. Bij de regeling van den verplichten aanplant en bij de overeenkomsten voor de verwerking van het riet, neemt de Gouverneur-Generaal in acht:

a. dat geene onderneming met verplichte cultuur worde voortgezet, waar de druk voor de bevolking, in verband met de voorschriften van deze wet beschouwd, overschrijdt hetgeen het financiëel belang van den Staat in billijkheid vorderen mag;

b. dat gelijktijdig over niet meer dan één vijfde der velden van elke betrokken dessa worde beschikt, tenzij de bevolking zelve afwijking van dit voorschrift verlange;

c. dat de bevolking voor de afgifte van den grond behoorlijk worde schadeloos gesteld en voor haren arbeid behoorlijk betaald;

d. dat de middelen tot verwerking van het riet geëvenredigd zijn aan de uitgestrektheid van den aanplant;

e. dat voor het drijven der molens of andere toestellen niet beschikt worde over water, benoodigd voor den landbouw der bevolking;

f. dat tot het verkrijgen van arbeiders en andere hulpmiddelen, zoo voor het snijden en vervoeren van het riet, voor werkzaamheden in en bij de fabriek, voor den afvoer van de suiker, als anderszins, de tusschenkomst des bestuurs aan de ondernemers niet verleend worde, buiten volstrekte, telkens te bewijzen onmisbaarheid;

g. dat aan den lande een billijke cijns verzekerd worde, zoowel voor het product van den vrijen, als voor dat van den verplichten aanplant;

h. dat elke overeenkomst en elke wijziging, beide terstond na de sluiting, worde openbaar gemaakt in het officiëele nieuwsblad.

Die bepalingen laten zich aangenaam lezen. Alles ademt een geest van billijkheid, van rechtvaardigheid, van mildheid, gelijk men dien sedert

meer dan dertig jaren in zoo menige Indische ordonnantie tot regeling van dwang en willekeur aantreft. Op de uitvoering en toepassing komt het aan. Naar echt Indisch costuum is ook aan de meeste der bovenstaande bepalingen eene clausula salvatoria toegevoegd, die aan het uitvoerend gezag alle vrijheid geeft, om naar eigen subjectieve opvatting te handelen. Daarenboven, met uitzondering van de trapsgewijze vermindering sub 2°. bedoeld, de bepaling sub 3°. *g* strekkende om voor de schatkist ook cijns te kunnen heffen van den vrijen aanplant, en de verplichte openbaarmaking van elke overeenkomst, wordt niets gevonden, wat niet even duidelijk bij het regeerings-reglement of latere ordonnantie was voorgeschreven. Zijn die voorschriften wellicht tot heden niet uitgevoerd? Zal men van de uitvoering verzekerd zijn, wanneer die voorschriften nog eens bij eene nieuwe wet worden vastgesteld?

Laten wij het toch erkennen, al die voorschriften, 't zijn ijdele klanken. Een stelsel van dwang, van willekeur, van roof, kan niet naar milde, vrijgevige, eerlijke regels worden ten uitvoer gelegd. Wil men het stelsel behouden, men zorge dan ook uitsluitend voor het belang van de schatkist, maar men late die schijnheilige voorschriften en proclamatiën achterwege!

Evenwel, de bepaling sub 2o. van art. 1 van het wetsontwerp is van geheel anderen aard. In de daar bedoelde trapsgewijze vermindering van de af te geven oppervlakte voor elke onderneming, en in het vaststellen van den tijd, waarop de verplichting der inlandsche bevolking tot afgifte van den voor eigen gebruik ontgonnen grond eindigt, daarin moet de groote kracht, de groote verdienste van het wetsontwerp gezocht worden.

Wij die ons blijven stellen op het standpunt, 't welk de Minister heeft ingenomen bij het eerste gedeelte van zijne Memorie van Toelichting, waarin hij zoo uitnemend al het onbillijke en onrechtvaardige van den gedwongen aanplant betoogt, wij zouden van oordeel zijn, dat aan geene verlenging kan gedacht worden van overeenkomsten, die op verplichten afstand van grond en op gedwongen arbeid moeten steunen, — dat het streven der Nederlandsche regeering moet zijn, om, behoudens hare verplichting tot nakoming van datgene waartoe zij zich contractuëel jegens de ondernemers heeft verbonden, den last en de nadeelen voor de inlandsche bevolking zooveel doenlijk te verlichten en te verminderen. Op die wijze zou het bestaand onrecht, dat ook de Minister zoo afkeurt en betreurt, reeds met het einde van 1871 voor meer dan een derde ophouden.

Wanneer men de twee ondernemingen in Tagal en Pekalongan, die reeds zijn afgeloopen maar jaarlijks worden verlengd, en waarvan in de Memorie van Toelichting geene nadere bijzonderheden worden medege-

deeld, niet in rekening brengt, dan blijkt het dat op Java zijn 92 ondernemingen, te zamen in cultuur hebbende 39540 bouws. Daarvan loopen af:

in 1869	1	contract	hebbende	in	aanplant	150 bouws.
» 1870	1	»	»	»	»	400 »
» 1871	33	contracten	»	»	»	13920 »
» 1872	13	»	»	»	»	6780 »
» 1873	18	»	»	»	»	6390 »
» 1874	3	»	»	»	»	1850 »
» 1875	2	»	»	»	»	880 »
» 1876	7	»	»	»	»	3310 »
» 1877	1	contract	»	»	»	210 »
» 1878	6	contracten	»	»	»	2700 »
te zamen	85	»	»	»	»	36590 »

Alzoo, na den aanplant van het jaar 1878, zijnde het tijdstip waarop die precieuse trapsgewijze vermindering van de af te geven oppervlakte grond voor *elke* onderneming eerst zal aanvangen, zouden er niet meer over zijn, dan 7 ondernemingen, te zamen in aanplant hebbende 2950 bouws, en waarvan de laatste twee zullen afloopen met het jaar 1882. En wat wordt daarvoor, in 't belang altijd der Javaansche bevolking, dat ook den Minister zoo zeer ter harte gaat, in de plaats gesteld?

Dat, in stede van reeds in 1873 voor meer dan twee derden van het door allen erkend onrecht te zijn ontslagen, men dat onrecht volkomen op den ouden voet tot en met 1878 zal behouden; — dat de last na 1878 trapsgewijze zal worden verminderd, om eerst na 1890 geheel te eindigen!

De vraag schijnt niet ongepast, waarom, indien toch eerst na 1878 de trapsgewijze vermindering zal worden ingevoerd, waarom dan *nu* reeds bij de wet te regelen, hoe wij na verloop van negen jaren zullen beginnen wat meer billijkheid jegens de inlandsche bevolking in acht te nemen, — waarom nu reeds met zekeren ophef bij de wet vast te stellen, dat wij *niet* dan na verloop van 20 jaren, met terzijdestelling van onze financiëele belangen, eerlijk kunnen of willen worden?

Mij dunkt het antwoord ligt voor de hand. De Minister wil, in 't welbegrepen geldelijk belang van 't Moederland, *die financiëele onderneming*, *die kunstmatige staatsinrichting tot vulling van de schatkist*, al is het dan ook gewijzigd en wellicht verbeterd, nog gedurende 20 jaren voortzetten. Uit de wijze waarop de Minister met de meeste openhartigheid zijne plannen voor de toekomst mededeelt, is het, naar ik meen, duidelijk, dat het voornemen is om *al aanstonds*, *zoo spoedig doenlijk*, al de fabriekanten over te halen, om met het oog op de voor-

gestelde verlenging (voor sommigen gedurende 20 jaren) en eene vermindering in cijns, tot de nieuwe regeling toe te treden. Er moeten dus nieuwe contracten worden gesloten. De Staat der Nederlanden moet zich op nieuw contractueël verplichten tot handelingen, die de Minister in beginsel zoo sterk als iemand afkeurt. Daartoe wenscht hij de machtiging van de wetgevende macht te bekomen. De Raad van Indië getuigde in een advies van Mei 1867, om staatkundige redenen het als *zeer gewaagd* te beschouwen, »in de beschikking over den grond en over de werkkrachten der bevolking en in de regeling der inkomsten van den Staat, de toekomst voor een tijdvak van 20 jaren aan het belang van bijzondere personen te verbinden."

In 1857 legde het eerste lid der commissie voor het suiker-onderzoek, iemand wien men — volgens de eigen verklaring des Ministers — zeker geene plaats onder de »sloopers" toekennen zal, de merkwaardige verklaring af, dat hij zich niet gerechtigd achtte aan te raden, de »dwangcultuur zonder noodzakelijkheid voor langer dan 10 jaren na afloop der toenmalige contracten" te behouden, of wellicht beter gezegd, zich voor langer dan bepaald noodig is, bij contract tot het opleggen van dwangcultuur aan de bevolking te verbinden, en zulks mede vermits politieke omstandigheden het voor de Regeering wel eens wenschelijk zouden kunnen maken, zoo spoedig mogelijk van alle contracten met dwangcultuur ontslagen te zijn." Mem. van Toel. bladz. 12.

Dat was de verklaring van een deskundige in 1857. Twaalf jaren later acht de Minister van Koloniën zich niet alleen gerechtigd, maar zelfs verplicht, aan de wetgevende macht voor te stellen, zich nog voor den tijd van 20 jaren bij contract tot de toepassing van de »dwangcultuur" te verbinden!

Daartoe wordt nu de medewerking van de Staten-Generaal gevraagd. De Regeering vraagt van de wetgevende macht de volmacht om, door met den meesten spoed te sluiten nieuwe overeenkomsten, gedurende den tijd van 20 volle jaren oneerlijke winsten voor de Nederlandsche schatkist te behouden, — winsten, die, bij de dagelijks toenemende belangstelling in en kennis van den waren toestand onzer Koloniën, zeer spoedig door gansch het Nederlandsche volk zullen worden gevloekt; maar die men dan zal moeten blijven ontvangen, tenzij men millioenen schats zal willen opofferen, om vóór het jaar 1890 te worden ontslagen van de contractueële verplichtingen, die men thans alleen ter wille van het lieve geld op zich zal nemen!

Die zucht voor 't lieve geld, immers voor zooverre daarmede het dadelijk belang van de schatkist is gemoeid, is nu wel de *overwichtige*, doch niet de eenige reden, die den Minister tot zijn voorstel heeft geleid. De billijkheid vordert, dat te erkennen. De Minister meent, dat het plotseling opheffen der verplichte afgifte van den benoodigden grond in die streken waar de suiker-contracten met het Gouvernement weldra verstrijken, en alzoo het plotseling overlaten van de houders der fabrieken aan eigen krachten tot verkrijging van èn grond èn arbeiders om hunne fabriek voort te zetten, de vernietiging van een aanzienlijk kapataal, eene geweldige vermindering van het nationaal vermogen ten gevolge zou hebben, 't geen vermeden dient te worden.

Ofschoon nu die groote zorg voor het Europeesch kapitaal wel wat zonderling afsteekt bij de geringe achting die men heeft voor het kapitaal en de werkkrachten van de inlandsche bevolking, waarover men willekeurig beschikt, zoo willen wij toch gaarne toegeven, dat ook op het belang van den fabriekant dient te worden gelet. Daarmede zijn belangen verbonden, die nauw samenhangen met de welvaart der kolonie. Maar gaarne zouden wij aan het bij uitstek helder oordeel van den Minister de bedenking willen onderwerpen, of deze zijde van het vraagstuk wel genoegzaam tot zijn eenvoudigsten vorm is herleid. — met andere woorden, of dit oeconomisch koloniaal belang door den Minister wel is overwogen geheel afgescheiden van het dadelijk belang van de Nederlandsche schatkist? Wij meenen, 't zij met bescheidenheid gezegd, dat de gedachtengang des Ministers altijd vergezeld wordt door, of liever steeds geheel vereenzelvigd is met de overwichtige praemis: »de schatkist kan een bedrag van 3 à 4 millioen 's jaars niet op eens missen". Vandaar ook de syllogismus, waaraan gansch het voorstel te danken is. De schatkist kan de millioenen niet op eens missen; — *billijke* middelen die *terstond* dat bedrag zouden opbrengen, heeft niemand aangewezen; — ergo stel ik voor nog gedurende 20 jaren voort te gaan met de *onbillijke* middelen!

Indien men zou willen beginnen met alle denkbeeld aan dadelijke winst voor de schatkist te laten varen, en de belangrijke suikerindustrie op Java te beschouwen van het standpunt 't welk de Regeering tegenover de industrie in Nederland inneemt, mij dunkt, de toestand der bestaande fabrieken zal blijken niet zoo ongunstig te zijn, dat daarom met het onrecht moet worden voortgegaan.

Wij hebben boven gezien, dat op Java bestaan 92 fabrieken, te zamen hebbende een aanplant van 39540 bouws, en leverende aan het Gouvernement ruim een millioen pikols suiker. Gemiddeld alzoo een aanplant van ruim 400 bouws per onderneming, leverende aan het Gouvernement jaarlijks 10,000 pikols. Volgens de berekening ons door den Minister

medegedeeld, geven die 10,000 pikols eene netto winst voor de schatkist van ongeveer *f* 50,000. Men behoeft geen deskundige te zijn om, met het oog op de tarra, die in de noot op bladzijde 10 van de Memorie van Toelichting is opgegeven, verzekerd te zijn, dat die 10,000 pikols, waren ze aan den fabriekant verbleven, voor hem eene grootere waarde dan *f* 50,000 zouden vertegenwoordigen. Men kan gerust aannemen, dat de 10,000 pikols, die de fabriekant aan het Gouvernement moet leveren, voor hem eene waarde vertegenwoordigen van *f* 6 per pikol of *f* 60,000. Daarop moet dus de cijns geschat worden, die thans door den fabriekant aan den lande wordt betaald. In de nu bestaande vennootschap zijn geinteresseerd drie vennooten: het Gouvernement, dat niets doet en toch het deel van den leeuw trekt; — de inlandsche bevolking die den grond levert en den arbeid verricht en daarvoor ontvangt *f* 90 à *f* 120 per bouw, — naar de meening des Ministers eene behoorlijke betaling, — en eindelijk de fabriekant, die zijn kapitaal heeft uitgelegd, de suiker moet maken en die, als hij voor zijne zaak berekend is en niet onder den druk van zijne schuldeischers zit, nog heden ten dage eene winst maakt.

Stel nu voor een oogenblik, dat die leeuw, die niets aanbrengt en niets doet dan met het grootste aandeel in de winst te gaan strijken, zich terug trok en alzoo gelegenheid gaf aan de beide overblijvende vennooten, om de winst ad *f* 60,000 onder elkander te deelen. Zou men niet met gerustheid kunnen aannemen, dat die beide vennooten het onderling wel zullen vinden en de zaak zullen continueeren?

Het is zoo, er bestaat weêrzin bij den inlander tegen de suikercultuur. Maar die tegenzin is niet het gevolg van de soort van cultuur, wel van het feit, dat men hem tegen zijn zin, zonder zijne toestemming, zijn grond afneemt en hem daarenboven dwingt (vroeger met de rotting), om dien grond te bebouwen met producten, die de despoot verkiest daarop te doen planten en ten eigen bate te verkoopen. Houd op met dat onrecht, niet langzaam en onmerkbaar, maar daar waar het kan, waar de contracten afloopen, voor goed, in eens, opdat de inlandsche bevolking het duidelijk verneme, dat de despoot in een rechtvaardig bestuurder is veranderd!

Onder de argumenten die de Minister gebruikt, ik zeg niet om het onrecht te rechtvaardigen, maar om zich te verontschuldigen, om zijn geweten en dat van de Nederlandsche natie in slaap te wiegen, behoort ook dit, dat de inlandsche bevolking, in die streken waar de suiker contracten weldra afloopen, toch geene opheffing van de bestaande verplichtingen verwacht! Zou het niet meer dan tijd zijn, om, al ware het alleen om redenen van goede staatkunde, door een flinken en krachtigen maatregel den slechten dunk, dien de inlandsche bevolking,

blijkens dat argument, van onze eerlijkheid en rechtvaardigheid heeft, weg te nemen?

Geef vrijheid van beschikking over grond en arbeid, ook in de districten waar de suikerondernemingen zijn gevestigd, en ook daar zult gij de vrije industrie zien bloeien. Al die bezwaren tegen vrije industrie zijn gebleken, niet anders te bestaan, dan in de verbeelding van hen, die in de ontwikkeling van den vrijen arbeid, den ondergang van het nooit volprezen cultuurstelsel meenen te zien. Men lette op hetgeen omtrent de vrije suikercultuur reeds in 1864 gezegd is door den oud-gouverneur-generaal Duymaer van Twist en in het door hem aangehaald rapport van de heeren Umbgrove en Wiggers! Men zegt de Javaan is lui en vadsig van aard, hij moet tot den arbeid worden gedwongen! 't Is het oude refrein. Wie herinnert zich niet hoe dit argument telkens heeft gediend tot bestrijding van zoo menige onderneming, b. v. van den spoorweg Samarang-Vorstenlanden? Hebben er vrije arbeiders bij dat groote werk ontbroken? Is daar dwangarbeid gebezigd? En toch geen vrije arbeiders ten behoeve van de suikercultuur! Neen, als men den arbeider blijft betalen, zooals thans, eenige maanden na volbrachten arbeid, — als de goede werkman moet arbeiden voor den luien en ongeschikten en toch niet meer loon trekt. Maar wel arbeiders, en flinke arbeiders, als men ze goed betaalt, iederen avond na volbrachte taak, en naarmate en in evenredigheid van ijver en bekwaamheid!

Het kan niet worden ontkend, dat de vreemdsoortige verhouding die tot nu toe tusschen de inlandsche bevolking en den fabriekant bestaan heeft, hier en daar toestanden heeft te weeg gebracht, die het, althans in de eerste jaren, voor den ondernemer moeilijk zullen maken, geschikte gronden in vrijwillige huur van de bevolking te verkrijgen. Wanneer echter aanbod tot ruime geldelijke vergoeding gepaard gaat met rechtszekerheid zoo voor den Javaan als voor den fabriekant, met een openlijk breken van het Gouvernement met den ouden toestand, met oprechte aanmoediging van de vrije cultuur, de moeilijkheden zullen zeer spoedig verdwijnen.

Met het einde van 1871 vervallen 33 suiker-contracten. Welnu, de Regeering make het nu reeds aan de fabriekanten en aan de bevolking bekend, dat de contracten *niet* zullen worden vernieuwd; maar de Regeering make tegelijk die 33 ondernemingen tot het voorwerp van hare bijzondere zorg, trachte zooveel doenlijk de goede verstandhouding tusschen fabriekant en inlander te bevorderen. Zijn eens die 33 ondernemingen goed geregeld, met de overblijvende contracten, die niet weêr in zoo grooten getale tegelijk afloopen, zal men geen moeite hebben. Men heeft nu nog twee jaren tijd om den nieuwen toestand behoorlijk voor te bereiden. Durft men niet met 33 ondernemingen tegelijk be-

ginnen, men kieze de meest geschikte uit en verlenge de andere contracten tijdelijk, zooals in Tagal en Pekalongan is geschied; doch men binde het Gouvernement niet langer dan telkens voor één jaar.

Op die wijze zal langzamerhand een gezonde toestand ontstaan, die in de allereerste plaats, als voordeelig voor en rechtvaardig jegens den Javaan, onze verhouding tot de inlandsche bevolking zal verbeteren en ons gezag zal verhoogen; — daardoor zal de energie van den ondernemer worden opgewekt en aan de geheele suikercultuur op Java gegeven worden onafhankelijkheid en zekerheid, die ze thans mist, en die wellicht de aanleiding zou zijn, om in Indië te verkrijgen wat er thans ontbreekt, — kapitaal!

Zou de minister de Waal, door dien breeden, koninklijken weg der vrije ontwikkeling te bewandelen, zich geen duurzamer aanspraak op de dankbaarheid van Java en Nederland verzekeren, dan door, overeenkomstig zijn voorstel, gedurende twintig jaren eenige millioenen voor de schatkist te heffen, door middelen, waarvan de eerlijkheid door den Minister zeker als zeer twijfelachtig wordt voorgesteld?

Ik treed in geene nadere bijzonderheden. Ik heb slechts den algemeenen indruk willen mededeelen, dien de lezing van het ontwerp en daarbij gevoegde stukken op mij heeft gemaakt. Mocht het blijken dat, gelijk bijkans niet kan worden betwijfeld, het door mij uitgesproken ongunstig oordeel algemeen wordt gedeeld, hartelijk hoop ik, dat de Minister van Koloniën daarin aanleiding moge vinden, om op zijne denkbeelden terug te komen.

In de door hem aangeboden agrarische wet zijn zoovele juiste en gezonde denkbeelden neêrgelegd, — ook de Memorie van Toelichting, die zijn wetsontwerp tot nadere regeling van de suikercultuur vergezelt, getuigt van zooveel talent, — dat het mij, en zeker velen met mij, inderdaad leed zou doen, indien de heer de Waal de schoone taak niet zou kunnen volvoeren, die voor hem schijnt te zijn weggelegd, om de moeilijke en gewichtige koloniale quaestie tot aanvankelijke oplossing te brengen. En toch, de Minister gelieve dat wel te bedenken, het blijven vasthouden aan de door hem voorgestelde suikerregeling zal ook zijne agrarische wet, zoo bij uitnemendheid eene wet van vertrouwen, in ernstig gevaar brengen!

S.

VARIA.

In een schrijven van den heer A. W. P. Verkerk Pistorius, gedagteekend Boengamas (Palembang) 20 April 1869, wordt mij de volgende opheldering gegeven aangaande de beteekenis van het Mal. woord *latjoet*, voorkomende in een opstel van gemelden schrijver in dit Tijdschrift, Jaarg. 1867, Dl. I, bl. 324, — een woord uit de taal der Padangsche Bovenlanden naar welks beteekenis ik zelfs geene gissing had durven wagen. »*Latjoet*", zegt hij, »beteekent zoowel: *slaan met de zweep*, als: *in den grond slaan*. Het zou juister zijn te zeggen, dat het in die beide beteekenissen gebruikt wordt."

In een ander opstel van denzelfden schrijver, opgenomen in dit Tijdschrift, Jaarg. 1868, Dl. I, bl. 341 vv., heb ik overal, volgens des schrijvers handschrift, »Pagar-oedjoeng" laten drukken, maar in eene noot op blz. 357 aangeteekend, dat, zoo ik wel onderricht was, die naam »Pagar-roejoeng" moest luiden. De heer Verkerk Pistorius schrijft mij in gemelden brief daaromtrent het volgende: »Houd mij de opmerking ten goede, dat gij-zelf aan die kleine misstelling schuld zijt. In uwe artikelen in »de Gids" over de geschiedenis van Sumatra lees ik overal Pagar-oedjoeng, zoodat ik mij, tegen beter weten in, op uw gezag aan die schrijfwijze heb gemeend te moeten houden."

Ik had niet gedacht dat eene feil door mij in het jaar 1849 begaan, bijna twintig jaren later een schrijver, persoonlijk met de Padangsche Bovenlanden bekend, tot navolging zou verleiden. Ik heb destijds de schrijfwijze gevolgd die ik vond in door mij gebruikte stukken, te meer daar zij eene zeer goede verklaring toeliet, maar werd terecht gewezen door den heer H. M. Lange, in zijn werk; »het Nederlandsch Oost-indisch leger ter Westkust van Sumatra", Dl. I, bl. 45 noot. Daar het werk van den heer Lange buiten militaire kringen niet algemeen bekend schijnt te zijn, zal ik hier zijne aanteekening inlasschen, om aan de verkeerde schrijfwijze, zóo mogelijk, voor goed een einde te maken.

»Door de meeste schrijvers over Sumatra wordt de naam van deze plaats geschreven *Pagar-oedjong*, en ook wij schreven hem voorheen aldus, omdat deze naam op die wijze uit twee algemeen bekende Maleische woorden was samengesteld. Maar onder de bescheiden welke voor de samenstelling van dit verhaal ter onzer beschikking zijn gesteld, vinden wij een stuk, waaruit blijkt dat de heer Landré, die in der tijd Adsistent-Resident was in de Padangsche Bovenlanden, en zich bijzonder heeft toegelegd op de Maleische taal, zooals deze op de Westkust van Sumatra gebruikelijk is, *Pagar-roejong* schreef, en daaraan de volgende beteekenis gaf: *pagar*, omheining of heg, en *roejong*, knuppel, zoodat *Pagar-roejong* zou beteekenen: *eene omheining van knuppels*, of een *staketsel* of *palisadeering*. Van deze omstandigheid hebben wij mededeeling gedaan aan den Hoogleeraar voor de Oostersche talen P. J. Veth, die tot dusverre almede *Pagar-oedjong* schreef. Naar aanleiding van deze mededeeling helt genoemde Hoogleeraar over tot het gevoelen om aan de schrijfwijze *Pagar-roejong* de voorkeur te geven; ook op gezag van Marsden, die lang op Sumatra is geweest, de Maleische taal bijzonder beoefend heeft, en in zijne »History of Sumatra" *Pagar-roejong* schrijft. Ook de heer Francis schrijft *Pagar-roejong* in zijn korte beschrijving van het Ned. grondgebied ter Weskust van Sumatra, 1837, opgenomen in het »Tijdschrift voor Ned.-Ind.", Jaarg. II, Dl. I."

P. J. V.

In »de Gids", 1861, Maart-nummer, plaatste ik een artikel getiteld: »Oostersche woorden in de Nederlandsche taal", waarin ik eenige woorden in onze taal aanwees, die uit den Indischen Archipel afkomstig schijnen te zijn. De optelling was zeker verre van volledig, maar had ten doel met de aanwijzing dezer woorden althans een begin te maken. Wat mij meer van dien aard mocht voorkomen, stel ik mij voor in de Varia van dit Tijdschrift mede te deelen. Ziehier enkele woorden, waaronder zelfs zeer bekende, die aan de in »de Gids" vermelde kunnen worden toegevoegd.

Feziken, niet algemeen bekend, maar gebruikelijk te Dordrecht en elders in den zin van: *fluisteren*, *stil praten*. Weiland schrijft *fezikken* en geeft als voorbeeld op: »ick sit ... te fesikken van u." Westerbaen. Dit woord, waaraan bezwaarlijk een Germaansche oorsprong kan worden toegekend, schijnt mij het Mal. *bisik*, fluisteren, te zijn, dat in het Jav. ook *wisik* luidt. Men gebruikt in 't Maleisch gaarne den gereduplicéerden vorm: *bisik-bisik*.

Kajate-hout, een naam voor *djati*-hout, dien men soms van onze timmerlieden hoort, is eene verbastering van *kajoe-djati*. Daar *kajoe* reeds *hout* beteekent, is de bijvoeging van *hout* eene overtolligheid, die natuurlijk niet wordt opgemerkt, omdat men met den oorsprong van het woord onbekend is.

Kajaputolie, verbastering van *kajoe-poetih*-olie, de olie verkregen van de *kajoe-poetih*-boomen, zoo menigvuldig op Timor en Boeroe.

Kakketoe of *kakatoe*, de bekende papegaaien-soort, in het Mal. *kakatoea*. Volgens den heer Klinkert beteekent het woord in het Maleisch ook *nyptang*, en eene soort van *pagaai* of *schepriem*. De kakketoe is een vogel die oorspronkelijk alleen in de Molukken en Nieuw-Guinea te huis is. Zijn naam zal dus ook wel in het Maleisch van vreemden oorsprong zijn.

Lorre, *lorretje*, zeer gebruikelijk als eigennaam voor een huispapegaai, o. a. in Potgieters »Liedekens van Bontekoe," in het refrein:

Ei lorretje,
Kaporretje,
Kapoe, kapoe, kapoe,
Steek me je bekje toe.

Lorre en bij de ornithologen *lori* zijn verbasteringen van het Maleische (oorspronkelijk misschien Alfoersche of Papoesche) *loeri* of *noeri*, waarvan ook het Spaansche *loro*.

Orang-oetan, de bekende menschvormige apensoort, van de Mal. woorden *orang*, mensch, en *oetan*, bosch, dus z. v. a. *boschmensch*.

Tali. Het Mal. *tali*, touw, zoo bekend o. a. door de *tali-api*, heeft ons de volgende zeetermen verschaft: *rif-* of *reeftali* (touwtjes waarmede de zeilen worden ingereefd), *noodtali*, *inhaaltali*, *Spaansche tali*, *talilooper* en zelfs *tali* in het algemeen voor *takel*, *takelaadje*. Bij Baldaeus, »Afgoderij der Heidenen," heb ik ook *tali* voor *touw* in het algemeen gelezen, maar ik kan de plaats niet terugvinden.

Zonnehout voor sånå-hout. Zie Pijnappels *Geographie*, blz. 28. *Sånå* zal wel komen van het Sanskritsche *sana*, licht, glans, zoodat *sånå-hout* z. v. a. glanshout, vuurhout zal beteekenen. Hangt hiermede ook samen het Soendaneesche *sĕnĕh* of *seuneuh*?

P. J. V.

Het artikel over »individueel grondbezit" in den Java-bode van 20 April, juist in mijne handen gekomen op het oogenblik dat ik de proef

corrigeerde van een artikel, waarin ik op de groote gehechtheid van den Javaan aan den grond dien hij individueel en erfelijk bezit, had gewezen, had op mij eenigermate de uitwerking van den bom die voor de voeten van den secretaris van Karel XII van Zweden losbarstte, toen deze vorst in Straalsund belegerd werd. De massa feiten, schijnbaar lijnrecht strijdig met mijne bewering, zoo plotseling als op mijne tafel geworpen, bracht een schrik bij mij te weeg, waarvan ik mij niet zoo dadelijk geheel kon herstellen, en waarvan, met hoeveel terughouding ik mij ook uitdrukte, misschien wel eenig spoor is overgebleven in de noot die ik onder den verschen indruk van het gelezene aan mijn opstel toevoegde. Maar met meer recht zeker dan waarmede Karel XII aan zijn secretaris te gemoet voerde: »Wat is er toch? Wat heeft die bom te maken met hetgeen ik u dicteer?" had een kalmer bijstander tot mij de vraag kunnen richten: »Waarom zoo ontsteld? Wat hebben de woorden van den Java-bode te maken met hetgeen gij hebt geschreven?"

Aan eene betere appreciatie der in den Java-bode medegedeelde bijzonderheden door personen van plaatselijke kennis en ervaring, dan mij mogelijk was, waarop ik aan het slot der bedoelde noot aandrong, ontbreekt het reeds nu niet, en ontbrak het zelfs niet toen ik die noot schreef. Toen was nog niet ter mijner kennis gekomen eene merkwaardige brochure van den heer E. A. J. Francis, getiteld: »Iets over de particuliere landerijen bewesten de rivier Tjimanok" (Utrecht, 1869), waarin door een man van groote zaakkennis geheel dezelfde quaestie die in den Java-bode was besproken, en niet als polemiek daartegen, maar op een geheel daarvan onafhankelijk standpunt, is behandeld. Evenmin had ik toen gelezen wat de heer John W. Woltzen, in een brief uit Bogor van 19 April 1869, opzettelijk ter wederlegging der beweringen van den Java-bode, wel wat noodeloos breedsprakig, maar met blijkbaar nauwkeurige kennis van de inlandsche maatschappij, in het »Nieuw Bataviaasch Handelsblad" heeft geschreven. Na de lezing dezer stukken zal men zich gemakkelijk kunnen overtuigen, dat de Java-bode den waren aard der feiten die hij mededeelt, in het geheel niet heeft begrepen, en daaruit geheel averechtsche gevolgtrekkingen gemaakt heeft.

Door de heeren Francis en Woltzen is duidelijk in het licht gesteld, dat de verkoop van landen, waarvan de Java-bode zooveel ophef maakte, niets anders is dan eene verpanding van sawahs, door inlanders op de particuliere landerijen bewesten de Tjimanoek, krachtens het reglement van 1836, in erfpacht bezeten, en dat deze verpanding doorgaans plaats heeft onder omstandigheden, die, wel verre van te bewijzen dat de inlander geneigd is zijne rechten op den grond te verkwanselen, integendeel toonen dat hij voor die rechten vaak een wanhopigen strijd voert, die alleen uit groote gehechtheid aan zijn erfelijken grond te verklaren is.

En niet minder duidelijk wordt het uit die stukken, dat de conservatieven slechts bewijzen geven van onkunde en gebrek aan doorzicht, wanneer zij quaestiën als deze moveeren; daar eene juiste kennis der zaak tot de overtuiging moet voeren, dat de eenige rationeele oplossing juist in de door hen zoozeer verafschuwde toekenning van eigendom, of, zoo al niet eigendom, althans van een behoorlijk gevestigd en wel beschreven recht der inlanders op hunnen grond is gelegen.

Voorloopig zij dit genoeg, doch de quaestie is wel waard dat wij er nader op terugkomen. Het verpanden van akkers is niet tot de particuliere landen beperkt, maar komt ook elders op Java voor, waar individueel grondbezit bestaat. Ofschoon men zich te Delft jaren lang met de studie, zoo het heette, van het inlandsch recht heeft bezig gehouden, zijn wij daarmede niet veel verder gekomen dan tot de kennis, hoe de rechtstoestand op Java, als Mohammedaansch land, behoorde te wezen, maar bleef er dichte duisternis heerschen omtrent de rechtstoestanden zooals ze werkelijk zijn. Inzonderheid geldt dit van alles wat tot het gebied der zakelijke rechten en daartoe betrekkelijke rechtshandelingen behoort. De behandeling dezer quaestie heeft nu aanleiding gegeven, dat althans een tip van dien sluier werd opgelicht en wij met de verpanding van onroerend goed, zooals die op Java gebruikelijk is, hare aanleiding, voorwaarden en rechtsgevolgen, vrij nauwkeurig zijn bekend geworden. Toch is er in deze geheele zaak op sommige punten nog eenige duisterheid overgebleven, terwijl op andere de berichten van de heeren Francis en Woltzen niet geheel schijnen overeen te stemmen. Ik wil daarom in een volgend nommer, voorgelicht door de kennis en het oordeel van rechtsgeleerde vrienden, eene nauwkeurige behandeling der geheele quaestie beproeven, die tevens, naar ik vertrouw, ten duidelijkste bewijzen zal, dat ik omtrent de onhandigheid en onkunde, in het artikel van den Java-bode aan den dag gelegd, niet te veel heb gezegd.

P. J. V.

Wij hebben meermalen over de vrees voor de toepassing van Westersche begrippen op Java gesproken, die een der krachtigste middelen is waardoor hervorming bestreden en onrecht bestendigd wordt. Herhaaldelijk hebben wij door voorbeelden getoond, hoe weinig liefde voor Oostersche misbruiken bij de Javanen gevonden wordt, en hoe gemakkelijk zij er toe gebracht worden Westersche rechtszekerheid boven Oostersche willekeur te stellen. Zelfs vindt, wonder boven wonder! de Javaan onze econo-

mische begrippen zoo ongerijmd niet. De heer Holle vermeldt in de »Snippers", die hij van tijd tot tijd in de Indische tijdschriften mededeelt, onder het hoofd: »Westersche en Oostersche brgrippen" het volgende:

»Een oud inlander zeide mij laatst: »Mijnheer, nu moet u tabak planten. Eerst is er veel op gewonnen; toen wou iedereen tabak planten, hetgeen ten gevolge had, dat de markt overvoerd werd en de tabak met schade verkocht moest worden. Nu zijn de meesten bang om te planten en zal de prijs enorm stijgen."

»Is dat geen begrip van de regeling van den prijs naar vraag en aanbod?

»Een gewezen hoofd kwam mij eens op Waspada opzoeken. Toen hij zag wat ik in ruim $2^1/_2$ jaar met plus minus 200 man had uitgevoerd, ontviel hem de uitroep: »Geld is toch machtiger dan prentah!" (*Enja doewit kawasa manan prentah!*")

»Zeker geen Oostersch idee, zullen sommigen zeggen. Ik noem het een gezond idee, dat even goed opkomt in een Oostersch als in een Westersch brein, dat oplet en nadenkt."

Hoe zal de heer Busken Huet zulke feiten met de uitkomsten zijner vergelijkende taalstudie rijmen?

In ons nommer van December 1868 deelden wij een Soerabajaasch marktbericht mede omtrent den ongunstigen staat van den lijnwaadhandel in Indië, die daar aan de verarming der inlanders ten gevolge van het oude, uitputtende regeeringsstelsel werd toegeschreven.

Het is misschien als een echo van dit marktbericht te beschouwen, dat wij in de verslagen der Twentsche Kamers van Nijverheid over 1868 (Tijdschrift der Twentsche vereeniging van Nijverheid) het volgende lezen:

»Evenmin als van het jaar 1867 gezegd worden kon, dat het voor de hoofdindustrie alhier, zijnde de katoen-nijverheid, gunstig was, kan zulks in het algemeen worden vermeld van het afgeloopen jaar 1868. De prijzen der ruwe katoen en der garens waren weder aan groote fluctuatiën onderhevig.... Dit was voor den voordeeligen afzet der productie niet gunstig. De buitenlandsche handel in lijnwaden gaf bovendien op de hoofdmarkt, namelijk de Ned. Oost-indische, bij nagenoeg gelijke uitzending daarheen, als in het vorig jaar, weder weinig bevredigende resultatie, waarvan overvoering der markt, geringe vraag voor consumtie, belangrijke faillissementen in Indië en de verderfelijke invloed van het nog vigeerend cultuurstelsel, waardoor de welvaart onder de Inlandsche

bevolking sterk afneemt en de koopmacht des Javaans uitgeput wordt, als redenen zijn op te geven."

Ook in Indië is die kwijning van den lijnwaadhandel, naar aanleiding van het bedoelde marktbericht, veelvuldig besproken. Het volgend artikel uit het »Soerabajaasch Handelsblad" van 22 April jl., dat, gedeeltelijk althans, daarvoor andere oorzaken aanwijst, en waarbij onze aandacht bijzonder werd bepaald, mag om den wille der onpartijdigheid niet onopgemerkt blijven. Wij laten het in zijn geheel volgen, vertrouwende dat het tegenspraak vinden zal, indien het soms onjuistheden of slechts halve waarheid behelst. Het is een ingezonden stuk en draagt tot opschrift:

»EENE VEEL BESPROKEN ZAAK."

»Zeker Soerabajaasch marktbericht heeft veel alarm te weeg gebracht: er is veel over geschreven en nog meer over geredeneerd, maar op de vraag hoe het nu dan toch eigenlijk met die zaak staat, heb ik, althans in een publiek geschrift, nog geene opheldérende berichten ontmoet. Ik heb mij bijverd om, wat de residentie Soerabaja betreft, te weten te komen, hoe het daar met den afzet en het verbruik van katoenen goederen in de binnenlanden tegenwoordig is gesteld, en geef den lezer het resultaat van mijn navragen.

»Zij die zich erneren met den détailhandel van verschillende soorten van lijnwaden en katoenen goederen lijden veel schade, want:

1°. Het aantal kleinhandelaars is zeer groot geworden, zoodat niet meer allen veel konden verdienen;

2°. De kleine man kent tegenwoordig den prijs der goederen nauwkeurig; ook weet hij dat de prijzen zeer gedaald zijn en het nog doen; hij wil dus geene hooge prijzen betalen;

3°. De kleinhandelaars moeten hun kapitaal spoedig omzetten, en de kontanten moeten binnen zekeren tijd binnen zijn: hun wordt geen crediet verleend gelijk vroeger; daarom kunnen zij ook niet meer op crediet verkoopen, en de kleine man — die tegenwoordig ook niet dan tegen hooge rente of pandgeving geld kan te leen krijgen — heeft maar op zekere tijden des jaars over kontanten te beschikken;

4°. De goederen zelve zijn van veel minder goede qualiteit dan vroeger en daardoor niet meer zoo gewild, en de koopers hebben er meer verstand van;

5°. De inlandsche vrouwen zijn zelve begonnen op eene andere dan de oude manier te batikken; de Samarangsche wijze van drukken — eenigszins meer machinaal dan de oude manier — wordt algemeen en hoe langer hoe meer in praktijk gebracht; het werk is zoo keurig niet, maar het is toch goed en kan spoediger en goedkooper gemaakt worden.

»Ziedaar de verschillende redenen die mij zijn opgegeven van den achteruitgang van den handel in geïmporteerde goederen. Ik moet aanmerken betreffende het onder 3°. gezegde, »dat de inlander tegenwoordig niet kan leenen dan tegen rente en pand", dat daarmede niet bedoeld worden groote sommen, verstrekt door lieden die er hun métier van maken, maar kleine sommen die inlanders leenen onder elkaâr. Oude Javanen klagen dat de adat is veranderd, dat men vroeger een bos padi gaf aan zijn buurman, en ook een bos padi terug ontving bij den oogst, maar dat nu bij de kleinste hulpverleening berekend wordt, hoeveel bossen meer men na ieder tijdverloop zal moeten terug hebben; de een handelt met den ander als met een vreemde.

»Dat achteruitgang in welvaart oorzaak zou zijn dat minder wordt gekocht, bleek uit geen der gegeven antwoorden; integendeel er wordt gezegd: »de kleine man heeft minder druk dan vroeger, minder heeredienst te praesteeren, en al de leveringen (poendoeten) hetzij in geld of goederen hebben opgehouden.

»Vraagt men mij nu: is de bevolking, met name de landbouwende bevolking, welvarend, dan antwoord ik: zij is noch arm, noch welvarend; ieder die een stuk sawah heeft, heeft te eten met zijn gezin; ieder die een paar armen aan het lijf heeft, kan een stuk sawah krijgen. Vooruitgang in welvaart wordt alleen bij hen opgemerkt, die daarenboven handel drijven; op enkele daarvoor gunstig gelegene punten in deze residentie vindt men zelfs zeer welvarende inlanders, en bij de zoodanigen valt het in 't oog, dat zij zich betere huizen bouwen en solider dan vroeger. Ik bedoel hier niet de bewoners der hoofdplaats; die zijn en blijven, met loffelijke uitzonderingen, de oude feestvierders en verkwisters.

»Ik eindig met een wensch die pedant zou klinken als hij zonder voorbehoud werd gedaan. Mogen anderen, die daartoe door hunne relatiën beter in de gelegenheid zijn, mijn voorbeeld volgen, opdat wij omtrent eene zaak van zoo uiterst gewicht tot klaarheid komen. Het voorbehoud dat ik er bijvoeg, is dit: mogen zij mij refuteeren als ik niet goed ben ingelicht geworden.

»Sic."

In de Varia van het Januari-nummer dezes jaars maakten wij gewag van eenige werken van vreemdelingen over den Indischen Archipel. Thans kunnen wij weder eenige nieuwe geschriften aan die lijst toevoegen. Bickmore's belangrijke reis werd weldra gevolgd door het

nog veel belangrijker werk van den heer Alfred Russel Wallace, getiteld: »the Malay Archipelago", waaruit reeds het een en ander door ons werd medegedeeld, en waarvan wij vernemen dat eene Nederlandsche vertaling met aanteekeningen op de pers is, die ook al de platen van de oorspronkelijke uitgave zal bevatten. In Duitschland verscheen onlangs, als vijfde deel eener reeks van studiën en reizen door Dr. Bastian, onder den algemeenen titel: »Die Völker des östlichen Asiën", een werk dat er ontzaglijk geleerd uitziet, maar waarvan wij na voorloopige kennisneming niet gelooven dat er veel degelijks uit te leeren valt, getiteld: »Reisen im Indischen Archipel, Singapore, Batavia, Manilla und Japan" (Jena, 1869). Uit België kwam tot ons het reeds in de Varia van het Februari-nummer dezes jaars vermelde werk van den heer Jules Babut, getiteld: »Felix Batel ou la Hollande à Java." Het werk viel ons niet mede, noch van de aesthetische zijde, noch wat de nauwkeurigheid der voorstelling van den toestand van Nederlandsch-Indië betreft. Het wemelt van grove misslagen. In een volgend nummer hopen wij er meer van te zeggen.

Ook in Nederland zijn dit jaar reeds onderscheidene belangrijke werken over den Indischen Archipel in het licht gegeven. Het »Aardrijkskundig en Statistisch Woordenboek van Ned.-Indië", voor elf jaren aangevangen, werd eindelijk voltooid. De laatste aflevering verscheen met eene voorrede van Prof. Veth, die van het ontstaan des werks rekenschap geeft. De heer de Hollander voltooide de tweede uitgave van zijne »Handleiding bij de beoefening der land- en volkenkunde van Ned. Oost-Indië", door ook het tweede deel, aanmerkelijk vermeerderd en verbeterd, in het licht te geven. Over het eerste deel van het hoogst belangrijk werk van den heer Jhr. Mr. J. K. J. de Jonge »de opkomst van het Nederlandsch gezag over Java", dat een vervolg uitmaakt op het vroeger in drie deelen verschenen werk »de opkomst van het Ned. gezag in Oost-indië" hopen wij in een volgend nummer breeder te spreken. Ten slotte vermelden wij nog: »Het Nederlandsch Zendeling-genootschap in zijn willen en werken, geschetst door J. Craandijk, doopsgezind predikant", een werk dat tot beter waardeering van vele gewichtige vraagpunten van groote waarde is.

DE VERPANDING VAN AKKERS OP JAVA.

Iets over particuliere landerijen bewesten de rivier Tjimanok, door E. A. J. Francis, Utrecht, Kemink en Zoon, 1869.

Individueel Grondbezit, door John W. Woltzen, in het *Nieuw Bataviaasch Handelsblad, editie voor Nederland van* 30 *April* 1869.

Onze lezers zullen zich herinneren dat wij in het vorige nommer van dit Tijdschrift het voornemen te kennen gaven om de verpanding van akkers op Java, naar het schijnt eene der meest gewone civiele rechtshandelingen onder de inlanders, aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen, ten einde na te gaan, in hoeverre uit de menigvuldigheid dier handeling met den Java-bode een bewijs kan worden getrokken voor »de zorgeloosheid" en „lichtzinnigheid", waarmede de Javaan zijn eigendom, of, zoo als de zaak thans staat, zijn recht op den door hem bebouwden grond »verkwanselt." Wij willen thans trachten ons van deze taak te kwijten.

Het is waar dat de Java-bode in het artikel waarop wij hier doelden, het woord »verpanden" niet noemt, maar spreekt van het »verkoopen van sawah's;" maar dat werkelijk niets anders bedoeld is dan de zoo gewone verpanding, het *anggadekhaké* (Ngoko) of *anggantossaken* (Krâmâ) [van *gadé* of *gantos*], waarvoor men in de Soendalanden *ngagadé* zegt, blijkt uit hetgeen aan dat woord *verkoopen* in parenthesi is toegevoegd, t. w. dat de inlander zich daarbij gewoonlijk het recht van wederinkoop voorbehoudt. Terecht toch heeft de heer Woltzen in het »Nieuw Bataviaasch Handelsblad" aangetoond, dat die woorden, die hier, als waren zij een bijzaak, in een parenthese zijn weggemoffeld, veeleer door cursiefschrift of anderszins aan de bijzondere opmerkzaamheid van den lezer

hadden moeten zijn aanbevolen, daar het juist deze conditie is die den aard en de waarde der transactie bepaalt. »Wanneer wij," zegt die schrijver, »het *ngagadé sawah* der inlanders door »verkoop met recht van wederinkoop" vertalen, dan is dat juridisch misschien juist, maar geeft desniettemin eene bekrompen voorstelling van de transactie. Eene *sawah gadé*, of sawah verkocht met recht van wederinkoop, is niets anders dan eene met hypotheek bezwaarde sawah, waarvan het recht van bewerking, gedurende de tijdsruimte der beleening, door den eigenaar der sawah aan den geldschieter, in plaats van eene geldelijke belooning of interesten, toegestaan wordt. De quasi-kooper wordt niet eigenaar van de sawah, want in dat geval zou hij die kunnen verkoopen of naar welgevallen daarmede handelen. Hij heeft alleen het vruchtgebruik daarvan gedurende den tijd dat zijne kapitalen in vruchtgebruik zijn van den eigenaar der sawah. De quasi-kooper spreekt van zulke sawahs ook nooit als »sawah koela," *myne sawahs*, maar van »sawah mennang ngagadé," *sawahs die ik in pand heb.* De quasi-verkooper daarentegen spreekt gedurende de beleening van »sawah koèla, tapi ajeuno di gadé koe si ano," MIJNE *sawahs*, *maar tegenwoordig in pand van X.*"

Het schijnt niet volkomen juist of eigenaardig, wanneer hier de heer Woltzen de *sawah gadé* »eene met hypotheek bezwaarde sawah" noemt. Die verpanding komt beter overeen met hetgeen het oude Romeinsche recht *fiducia* noemde, waaromtrent een rechtsgeleerde vriend mij het volgende mededeelt: »Door deze overeenkomst ging de eigendom van sommige goederen, t. w. van de zoodanige welke voor overdracht door *mancipatio* of *in jure cessio* vatbaar waren, aan den geldschieter (schuldeischer) over, onder beding dat die goederen weder aan den geldopnemer (schuldenaar) zouden komen, wanneer deze zijne schuld had afbetaald. Deze eigendomsoverdracht had ten gevolge, dat de schuldeischer zijn recht op het goed kon doen gelden, ook dan wanneer het zich niet in zijne hand bevond. Nu deed zich echter de noodzakelijkheid gevoelen dat hetgeen door pachters van gronden tot verzekering van de betaling der pacht werd verbonden, in handen van den schuldenaar kon blijven, en daar deze zaken niet behoorden tot de zoodanige waarop het *contractus fiduciae* toepasselijk was, werd door zekeren praetor het *interdictum Salvianum* gegeven, strekkende om den verpachter te handhaven in zijne bevoegdheid tot uitoefening van het pandrecht op de verbonden zaken, namelijk op de zoodanige, welke in *fundum ejus invecta*, *illata*, *importata* waren. Nevens dit rechtsmiddel, hetwelk het weghalen der *invecta*, *illata* enz. moest verhinderen, is nu door een anderen praetor eene zakelijke rechtsvordering, de *actio Serviana* uitgedacht, die echter vooreerst slechts op dezelfde soort van onderpand betrekking had, doch later, onder den naam van *quasi-Serviana* tot allerlei onderpand is uit-

gebreid. Door deze, of de eigenlijke hypothecaire rechtsvordering, geraakte de *fiducia*, waarvan het latere Romeinsche recht dan ook niet gewaagt, op den achtergrond. Wat het pandrecht zelf betreft, was er nu tusschen het eigenlijk pand en de hypotheek weinig of geen onderscheid, en van daar dat men in l. 5 D. de pignor. (20. 1) leest: »inter pignus et hypothecam tantum nominis sonus differt;" doch met het oog op het bezit der verbonden zaak was er verschil: »proprie pignus dicimus quod ad creditorem transit, hypothecam cum non transit nec possesiso ad creditorem." Hier intusschen hebben wij te doen met grondstukken welke in het bezit van den geldschieter zijn gesteld, gelijk de aard van het pandverdrag oorspronkelijk ook medebracht, en ontbreekt dus het kenmerkende van de hypotheek, die het bezit aan den geldopnemer overlaat. Dat desniettemin de heer Woltzen hier van een hypotheek spreekt, is waarschijnlijk alleen toe te schrijven aan de gewoonte (die trouwens al oud is, zie l. 238 D. de verb. sig.) om van hypotheek te spreken waar het onroerend, van pand alleen waar het roerend goed geldt."

Deze mededeelingen aangaande de *fiducia* van het oude Romeinsche recht hebben niet uitsluitend ten doel aan te toonen dat de heer Woltzen een minder juist woord gebruikte toen hij van »hypotheek" sprak; er wordt tevens een ander gewichtiger doel mede bereikt. De treffende overeenkomst tusschen de *fiducia* en het *ngagadé* toont ons op nieuw, hoe in het Oosten en in het Westen uit gelijke toestanden gelijke instellingen geboren worden, en dat, hoe groot ook het onderscheid moge zijn tusschen Polynesische en Indo-Germaansche talen, althans wat het recht betreft eene absolute tegenstelling van Oostersche en Westersche begrippen eene ongerijmdheid is. Het is doorgaans alleen onkunde omtrent vroegere toestanden in het Westen, die in de Indische instellingen zooveel bijzonder vreemds doet zien. Noch de verpanding van sawahs, noch zelfs de hooge interesten welke op die wijze voor het tijdelijk gebruik van vlottend kapitaal worden besteed, missen in het Westen hare wedergade.

Om dit nog duidelijker te toonen, wil ik nogmaals aan mijn rechtsgeleerden vriend het woord geven, waar hij aantoont dat dezelfde soort van verpanding ook aan het Germaansche recht niet vreemd is: »In de Duitsche landen was de hypotheek, waarbij het onderpand in het bezit des schuldenaars blijft, onbekend, totdat het Romeinsche recht er doordrong; doch ontilbaar zoowel als tilbaar goed werd *verzet*, d. i. verpand. Vandaar dat men dikwerf gewag gemaakt vindt van verpanding van geheele landen, burgen of steden, bij voorbeeld van Duisburg (Meerman, *Geschiedenis van Graaf Willem* II, 327). Onroerend goed werd dikwerf op die wijze voor een bepaalden tijd verbonden, onder voorwaarde dat, zoo alsdan de geleende som niet werd terugbetaald, het goed onherroepe-

lijk aan den schuldeischer, die intusschen gemeenlijk, in stede van interest, de vruchten van het goed had genoten, zou vervallen. Dit werd *pignus mortuum* of *vadium mortuum*, in de Normandisch-Engelsche rechtstaal *mortgage* geheeten (Walter, *Deutsche Rechtsgeschichte*, Bonn, 1853, § 533; Blackstone, *Commentaries*, II, 157). Doch het goed werd ook wel voor onbepaalden tijd en totdat het kapitaal zou terug betaald zijn, verpand, en in dat geval vindt men den vorm van verkoop met beding van wederinkoop geheel terug. Een voorbeeld geeft Zöfl, *Deutsche Rechtsgeschichte*, 1858, § 124[a], een ander Mieris, *Charterboek*, III, 49, waar Hertog Albrecht, als momber van zijn broeder Willem, het land van Wieringerland verklaart te hebben »in die hand geset en verkoft," behoudens dat »wij dit voorschreven land tot allen tijden wederroepen en lossen mogen." Als een middel om het verbonden goed in handen van den schuldenaar te laten en tevens de kerkelijke verbodswetten tegen den woeker te ontgaan, diende voorts de verkoop van jaarlijksche renten, met bevoegdheid van wederinkoop, uitvoerig beschreven en goedgekeurd door de Pausen Martinus V en Clemens III (Extrar. Comm. de emtione et venditione)."

Eindelijk mag ik hier nog bijvoegen, dat tot dien vorm van verkoop met beding van wederinkoop zeer naderen de nog heden op de Amsterdamsche beurs dagelijks voorkomende prolongatie-contracten, wanneer een houder van effecten onder verband van deze geld opneemt, doch de formaliteiten en kosten eener pandacte wil ontgaan.

Maar niet minder verdient het opmerking dat deze soort van verpanding, »het ngagadé sawah," dat zoovele punten van aanraking toont met de rechts-instellingen van het Westen, daarentegen onvereenigbaar schijnt met de Mohammedaansche rechtsbegrippen, die men doorgaans in veel te algemeenen zin als den grondslag der rechtsinstellingen en gebruiken van Java beschouwt. Het Mohammedaansche recht geldt er ten opzichte van de *'ibádat* of de religieuse voorschriften; het wordt ook toegepast bij huwelijken en boedelscheidingen, zaken die aan de geestelijke rechtbanken of priesterraden zijn overgelaten; maar in de meeste andere zaken schijnt de Javaan er zich weinig om te bekreunen en volgt hij de voorvaderlijke gebruiken.

Men weet dat de Koran (b. v. II: 276 vv.), in overeenstemming met de Mozaïsche wet (Deut. XXIII: 20), ten strengste den woeker verbiedt. Wij nemen hier het woord *woeker*, niet in den zin, dien het bij ons allengs verkregen heeft, van overmatige of ongeoorloofde renten, maar in den oorspronkelijken zin, waarin het alle renten van geleend of uitgezet geld aanduidt. De Koran, even als de Mozaïsche wet, wil niet dat men den nood des broeders als een middel zal gebruiken om winst te behalen; hij wil dat men slechts geld leene als eene weldaad, uit mensch-

lievendheid, en er zich niet voor late betalen. In de toepassing van het beginsel op andere geleende zaken, bestaat verschil tusschen de rechtsgeleerde scholen van den Islam, want men gevoelde dat het gebruik eener zaak waarde kan hebben, waarvoor het billijk is iets te betalen; maar ten opzichte van goud en zilver staat het bij alle scholen vast, dat niet meer dan het geleende mag worden teruggevorderd, dat geene winst met het in gebruik geven daarvan mag worden beoogd (verg. van den Berg, *de contractu do ut des*, p. 93 vv.). Aan de Javanen is dit verbod van renten te nemen bekend; maar zij beschouwen het meer als een voorschrift van zedekundigen aard, dan als een wetsvoorschrift, en, gelijk andere zedelijke voorschriften, wordt het door hen die minder nauwgezet zijn, dikwijls en straffeloos overtreden. Men herinnere zich b. v. wat in onzen vorigen jaargang, Dl. II, bl. 131, uit de reize van Poerwå Lelånå werd medegedeeld: „Langs den weg naar de groote markt te Djokjokarta en langs de groote markt zelve staan steenen huizen met steenen daken. De eigenaars zijn geringe Javanen, hadji's of santri's. Deze eigenaars zijn allen zeer rijk, zij bezitten honderd duizenden; maar de meesten houden zulk een grooten rijkdom verborgen in den grond en zetten slechts weinig uit, dat geleend wordt aan Javanen, Chineezen en Europeanen, tegen een interest van veertig gulden per honderd in het jaar. Ja zelfs komt het uit gebrek tot het dubbele; bijv. men leent honderd gulden in het jaar en krijgt twee honderd terug."

Doch in weêrwil hiervan ontbreekt het niet aan getuigenissen waaruit de juistheid blijkt van hetgeen de heer Woltzen zegt, »dat de zoogenaamde Mohammedaan-inlander een afschuw heeft van interesten in geld voor geleende kapitalen aan te nemen." Maar handelt hij wel een haar breed meer in den geest der Mohammedaansche instellingen, wanneer hij, volgens denzelfden schrijver, »er de voorkeur aan geeft, in plaats van interesten in geld, een stuk sawahland in vruchtgebruik te ontvangen en zoolang in vruchtgebruik te bewerken, als de eigenaar der sawah de hem geleende kapitalen in bezit heeft, en dat daaruit de aloude adat van eene sawah te beleenen »ngagadé" ontstaan is." Voorzeker niet! 't Is mogelijk dat door den Javaan het verbod van renten zoo letterlijk wordt opgevat, dat hij het niet geschonden acht, wanneer hij die renten in den vorm van het vruchtgebruik van zijns broeders sawah geniet; maar den Islam is het met het verbod van woeker ernst: het was den profeet bij zijn verbod om het weêzen, niet om den vorm te doen.

't Is intusschen waar dat ook de Mohammedaansche instellingen het geven van pand ter verzekering van de rechten van schuldeischers kennen, maar dit pandrecht is in hunne rechtsleer zeer weinig ontwikkeld. Bij het geven van pand wordt steeds het werkelijk ter hand stellen van het

pand aan den schuldeischer als een eerste vereischte beschouwd, en het blijkt dus dat de hypotheek, ofschoon naar men zegt niet geheel onbekend aan de Malekieten in Afrika, die haar echter onder den gewonen naam van pand, nam. *rahn*, begrijpen, aan het Mohammedaansch recht oorspronkelijk vreemd is. Volgens dat recht is het pand een verdrag waarbij de schuldenaar aan den schuldeischer eenige zaak, eigenlijk minder tot zekerheid der schuld, dan als bewijs van zijn recht, ter hand stelt, met verplichting tot teruggave zoodra de schuld is afbetaald. Uit de wijze waarop het pand beschouwd wordt, volgt dat het geven van pand geenszins voor de betaling der schuld in de plaats kan treden, en den eigenaar van het pand dus ook niet van de verplichting tot betaling kan ontslaan. Maar aan den anderen kant blijft ook het pand het werkelijk eigendom van den pandgever, en de schuldeischer kan het recht om zich van het pand tot verkrijging van het verschuldigde te bedienen, alleen door den dood of de insolventie van den schuldenaar erlangen. Verkoop van het pand tot voldoening der schuld kan wel plaats hebben, maar alleen met volledige toestemming van den schuldenaar, volgens de Hanefieten echter ook op last van den rechter. Ook erlangt de pandnemer geenszins het recht om van het pand gebruik te maken, tenzij de pandgever dit hem door eene bijzondere bepaling wil vergunnen. Regel is dat de vruchten die het pand afwerpt, eene bate blijven voor den eigenaar, die daarentegen ook met de kosten van het onderhoud van zijn pand belast blijft. Ook is de pandnemer verantwoordelijk voor alle schade die het pand lijdt terwijl het in zijn bezit is.

Het is niet noodig omtrent het pandrecht volgens de leer van den Islam in verdere ontwikkeling te treden. Wat ons van het »ngagadé sawah" bericht en reeds in de gewone vertaling van den naam door »verkoop met recht van wederinkoop" uitgedrukt wordt, toont ons duidelijk dat daarbij geheel andere begrippen gehuldigd worden. De pandnemer wordt schier volkomen eigenaar van het pand; hij geniet daarvan de vruchten als heer en meester; de akker is zoo goed als verkocht, behoudens alleen het recht van wederinkoop of lossing, »teboes," dat den pandgever verblijft, en dat hij te allen tijde, behalve zoolang de padi, door den schuldeischer gezaaid, nog op het veld staat, kan laten gelden, zoodra hij in staat is de voorgeschoten som terug te betalen. Deze verpanding komt dus, wat het begrip der zaak aangaat, evenmin met die van het Mohammedaansche recht overeen, als zij een Arabischen naam draagt. In het algemeen zal men in den Indischen Archipel rechten en instellingen die van Mohammedaanschen oorsprong zijn, doorgaans aan den Arabischen naam kunnen onderkennen.

Het »ngagadé sawah" is dus naar alle waarschijnlijkheid eene instelling die tot den voor-Islamietischen tijd opklimt; eene echt Javaansche in-

stelling, die echter in de Ommelanden van Batavia vooral de Chineezen zich hebben weten ten nutte te maken.

Maar hoeveel gelijkenis die verpanding, behoudens dat recht van wederinkoop, ook met een verkoop moge bezitten, de inlander blijft zich steeds van het onderscheid bewust. De heer Woltzen verzekert dat bij deze rechtshandeling de woorden *djoeal* en *bli*, verkoopen en koopen, nooit over de lippen van den inlander komen; en dat het »ngagadé", wanneer het door inlanders onder elkander wordt aangegaan, ook zelden voor een notaris geconstateerd wordt. Alleen waar er een Chinees of Europeaan in betrokken is, wordt daarvan eene notariëele acte opgemaakt, en het is alleen bij die gelegenheid dat de uitdrukking »djoewal dan boleh bli kombali" (verkoopen met recht van wederinkoop) als explicatie of amplificatie van »ngagadé" wordt gebruikt.

Het »ngagadé" zal vermoedelijk op Java overal in gebruik zijn, waar individueel grondbezit bestaat, misschien echter met eenige plaatselijke verschillen wat de gewone bedingen betreft. Maar slechts omtrent twee residentiën hebben wij daaromtrent eenigszins nadere berichten: omtrent Bantam en Batavia.

Vooral in deze laatste residentie, waaronder wij, naar de nieuwste indeeling, ook Buitenzorg begrijpen, schijnt het verpanden van sawah's zeer algemeen te zijn. De positie van den inlander is er een eenigszins bijzondere. Het Gouvernement heeft hier zijne rechten op den grond vervreemd en door verkoop aan particulieren afgestaan, en daaruit is het zoogenaamd »particulier landbezit" van Europeanen en Chineezen geboren.

Welke voorstelling men zich in vroeger dagen van de rechten der inlandsche bevolking op den grond van deze landerijen maakte, schijnt niet wel meer na te gaan. »Opmerkelijk" zegt de heer Francis, *Iets over de particuliere landen bewesten de Tjimanok*, bl. 11, »is de omstandigheid dat geen der oudere besluiten van een bepaald recht der bevolking op den grond spreekt." Het is dus, zoo gaat hij voort, moeilijk na te gaan, waardoor de Indische wetgever van 1836 (namelijk in het Reglement op de particuliere landerijen bewesten de Tjimanok, gepubliceerd *Ind. Staatsbl.* 1836, no 19) de bevoegdheid kreeg, deze bevolking (gelijk geschiedt bij art. 3 van dat reglement) in eens te begiftigen met een erfpachtsrecht op den grond, met der daad door haar bewerkt voor eigene rekening en risico, tenzij deze bepaling het uitvloeisel is geweest van de opvatting eener bepaling van het besluit van den 25sten Maart 1806, waarbij aan den inlander eene *praeferentie* is toegekend op de sawahs door hem zelven aangelegd." »Hoe dit zij," dus besluit de aangehaalde schrijver, »de wet heeft sedert 1836 den inlander, op de particuliere landen bewesten de Tjimanok, dit erfpachtsrecht toegekend, en door verloop van tijd is de bevolking zoo gewend geraakt aan dit denkbeeld, dat

elke bepaling waarbij haar dit recht weder ontnomen werd, door haar beschouwd zou worden als in de hoogste mate willekeurig en onbillijk." Art. 4 van het aangehaald Reglement op de particuliere landerijen kent aan de erfpachters de bevoegdheid toe om dit hun recht te verkoopen en te vervreemden, en bepaalt voorts dat zij er niet van kunnen verstoken raken anders dan op de wijze bij het Reglement zelf bepaald, terwijl in art. 5 als gevallen waarin het recht van erfpacht op last der plaatselijke autoriteit verkocht, of, wanneer daartoe geene gegadigden zijn, verbeurd verklaard kan worden ten profijte van den landheer, worden opgesomd: wanbetaling van des landheers aandeel in de opbrengst, verregaande verwaarloozing van den grond, veronachtzaming der bepaalde verplichtingen, en eindelijk wangedrag en misdrijf. In de Bijlage der Memorie van Toelichting op de Agrarische Wet, handelende over het grondbezit op Java, wordt gezegd dat in Batavia de ontginners of hunne erfgenamen hun erfpachtsrecht zeer goed tegenover den landeigenaar en de hoofden weten te verdedigen, ofschoon de aanteekeningen omtrent ontginning, verkoop, afstand of overgang van gronden, uitsluitend door den landheer in een register (kongsie-boek) worden gehouden, en zelfs het houden dier registers niet verplichtend is, en ook niet overal een extract van elke verandering aan belanghebbenden wordt uitgereikt. Men leert echter over die handhaving van de rechten der opgezetenen minder gunstig denken, als men de brochure van den heer Francis raadpleegt. Na herinnerd te hebben dat door art. 624 van het Burgerlijk Wetboek voor Ned. Indië, de invloed der voorschriften van dat wetboek op de bestaande rechten en onderlinge verhouding van opgezetenen en landeigenaars op de particuliere landen geheel wordt geweerd, gaat die schrijver aldus voort:

»Vóór 1836 bestond geen erfpachtsrecht ten behoeve der Inlandsche bevolking op de particuliere landen, en het Reglement zegt niets meer over dat recht, dan in art. 3—5 vermeld staat; gevolgelijk moeten de woorden van art. 4 van dat Reglement: »en van hetzelve niet verstoken geraken anders dan op de wijze bij dit Reglement bepaald," hoe bevredigend zij ook mogen klinken, als eene zuivere praesumtie van den wetgever beschouwd worden, *et praesumtio cedit veritati.* De ondervinding leert toch, dat het gebrek aan een schriftelijken titel, het stilzwijgen van de wet over de wijze van levering van dit zakelijk recht in geval van verkoop, en de moeilijkheden welke de eigenaar van dit recht ondervindt, wanneer hij het wil bewaren, menigmaal zoo vele wijzen worden, waarop dit recht kan verloren raken, in weêrwil van de bepalingen van dit Reglement."

Wij hebben ons hier niet bezig te houden met de voorbeelden door den heer Francis aangevoerd, ten bewijze hoevele bezwaren voor den Inlander, bij de handhaving zijner rechten, uit gebrek aan een geschre-

ven bewijsstuk ontstaan. Wij zouden daardoor van ons onderwerp afdwalen. Maar geheel op ons terrein komt wat hij op blz. 15 laat volgen over de nog veel grooter en treuriger bezwaren, ontstaande uit gebrek aan eene behoorlijke wijze van levering, wanneer de erfpachter zijne rechten verkoopt, of uit de moeilijkheid die hij ondervindt, om deze rechten te beleenen.

»Dikwijls toch," schrijft hij, »worden, na herhaalde misoogsten, erfpachters genoodzaakt, na alles wat zij aan gouden of zilveren waar bezitten, te hebben verpand of verkocht, zelfs het ploegvee te verkoopen, om zich de hoogst noodige levensmiddelen te verschaffen. Hierdoor komen zij in de onmogelijkheid om hunne sawahs te bewerken, en worden daardoor gedwongen tot elken prijs geld te zoeken, om zaad en ploegvee weder in te koopen. Dit geld krijgen zij dan door hunne erfpachtsrechten als onderpand te geven; maar daar zulke beleeningen onmogelijk op geregelde wijze kunnen gesloten worden, zoo laten respectabele credietinstellingen zich met zulke zaken niet in, en de erfpachters moeten dan hun toevlucht nemen tot Chineezen, die hun de gelden niet dan op zeer onereuse voorwaarden voorschieten.

»De praktijk namelijk heeft de volgende oplossing gevonden voor de moeilijkheden, welke het beleenen van erfpachtsrechten in den weg staan. Wanneer een erfpachter eene beleening moet hebben, dan gaan partijen naar een notaris en maken daar eene acte op van koop en verkoop van vast goed, met het recht van wederinkoop gedurende den tijd van twee of drie jaren, bij de bevolking bekend onder den naam van »soerat djoeal gadé." De verkoop geschiedt voor de som welke de erfpachter te leen krijgt; de geldschieter, of kooper, zooals hij in de acte wordt genoemd, geeft de verkochte pacht in bewerking aan den verkooper, aan wien een aandeel in den oogst wordt gegeven als loon, maar reserveert zich het recht te allen tijde een anderen bewerker aan te stellen."

Eer ik verder aanhaal twee opmerkingen. Vooreerst dat de heer Francis het »ngagadé sawah", naar ik meen, te veel beschouwt als eene plaatselijke, uit de bijzondere behoeften der erfpachters in de Bataviasche Ommelanden geboren instelling, terwijl zij integendeel eene oude Javaansche instelling schijnt te wezen, die men ook aantreft waar geen particuliere landheeren te vinden zijn. Ten andere dat in het hier gezegde eenige strijd schijnt te bestaan met de mededeelingen van den heer Woltzen in het Nieuw Bataviaasch Handelsblad. Dat de verkochte pacht, zooals Francis zegt, doorgaans aan den verkooper ter bewerking wordt gegeven, tegen een aandeel in den oogst als loon, is eene voorstelling die aan Woltzen geheel vreemd is, bij wien gesproken wordt van een geldschieter die de sawah zelf bewerkt of voor zijne rekening laat bewerken, zonder dat daarbij van den verpander eenig gewag wordt gemaakt. De oplossing kan misschien deze

zijn, dat Francis alleen het oog heeft op gevallen waarin de erfpachter zijn sawah aan *zijn landheer* verpandt. Men zal toch mogen aannemen dat die landheer, die zijne akkers niet zelf bebouwt, ofschoon als vruchtgebruiker der sawah optredende en die latende bewerken door wien hij wil, in den regel die bewerking aan den pandgever toevertrouwt, en hem het deel van den oogst dat hij hem overlaat, eenvoudig als loon geeft, op dezelfde wijze als hij dit ook aan iederen anderen bewerker zou betalen. Maar Woltzen schijnt vooral te denken aan het niet minder menigvuldige, ja misschien nog veel menigvuldiger geval, doch dat in den regel door geene notariëele acte geconstateerd wordt, waarin de eene Javaansche landbouwer den akker van den anderen tegen een voorschót in pand neemt, welken akker de geldschieter dan zeker wel meestal in eigen persoon zal bewerken. Een ander punt van verschil is, dat Woltzen niets weet van dien termijn van twee of drie jaren, waartoe bij het contract het recht van wederinkoop gewoonlijk zou beperkt worden. Hij erkent wel de mogelijkheid van zulk een beding, maar doet het voorkomen dat in den regel niets omtrent den tijd wordt bepaald, waar hij zegt »dat de geldschieter (tenzij dan dat iets anders uitdrukkelijk is bedongen) te allen tijde het recht heeft om zijn voorschot terug te vragen," en »in het geval, dat dan de eigenaar het opgezegde kapitaal niet kan bijeenbrengen" — dus ook te allen tijde — »het recht verkrijgt om de sawah gadé aan den meestbiedende te verkoopen." Men kan niet zeggen dat dit de zaak verbetert; dat onbeperkte recht om het kapitaal te allen tijde terug te vragen, zou de spoliatie al zeer in de hand werken. Maar terwijl volgens Woltzen de geldschieter een onbeperkt recht heeft om zijn kapitaal terug te vorderen, zou ook de pandgever zonder eenige tijdsbeperking het recht hebben om zijn verpanden akker te lossen, zelfs al mocht het kapitaal zijn opgezegd, zoolang slechts de geldschieter niet tot verkoop van den akker is overgegaan, en deze dus gebleven is in handen van den persoon met wien oorspronkelijk is gecontracteerd. Later wordt dat door den heer Woltzen nog breeder toegelicht: »Ik zeide reeds boven dat de geldschieter te allen tijde het kapitaal opzeggen kan, en dit hij het recht heeft, in geval de debiteur het kapitaal niet kan bijeenbrengen, het pand voor eigen rekening te verkoopen. Hij kan het evenwel niet als zijn eigendom beschouwen, hetzij dan in minnelijke schikking met zijn schuldenaar. Wil de eigenaar of schuldenaar zich niet schikken, verlangt hij b. v. te veel om den conditioneelen verkoop in een *bona fide* verkoop te veranderen, dan is de geldschieter gedwongen tot een verkoop aan wien ook, *of anders blijft de schuldenaar altijd eigenaar*. Dit recht van eigendom in »sawah gadé" wordt onder de inlanders heilig gehouden, en mij is een geval bekend, waarin in het derde lid, dus door de kindskinderen, een pand ingelost, eene gadé-

schuld afbetaald, of een sawah weder ingekocht werd." Het is dus duidelijk dat, volgens den heer Woltzen, het recht tot wederinkoop zelfs blijft aan de erfgenamen, en, tenzij anders bedongen is, niet verloren gaat dan wanneer de akker, door verkoop tot terugerlanging van het kapitaal, in andere handen is overgegaan.

De brochure van den heer Francis, waartoe ik thans terugkeer, geeft ons een zeer ongunstigen indruk van den toestand waarin de erfpachter op de particuliere landen, inzonderheid voor zoover deze aan Chineezen behooren, door de steeds toenemende verpandingen geraakt is. »De erfpachter onderwerpt zich aan de harde voorwaarden hem opgelegd, omdat hij nergens betere kan bedingen en het geld hoog noodig heeft. Hij hoopt door den verkoop van een gedeelte van zijn aandeel [het deel van den oogst dat hij als loon voor de bewerking ontvangt], binnen den gestipuleerden tijd zijne pachten weder in te koopen, maar misrekent zich in den regel, hetzij omdat de oogsten minder gunstig uitvallen, hetzij omdat hij zijne berekeningen slecht gemaakt heeft. Menigmaal gelukt het ook den geldschieter al zeer spoedig in het bezit der pachten te komen, door gebruik te maken van zijne bevoegdheid om eenen anderen bewerker aan te stellen."

Hier schijnt het nu duidelijk te worden, dat er werkelijk aan de voorstelling van den heer Francis iets hapert. Het maakt toch in de rechten van den pandgever en pandnemer op het verpande stuk grond geen verschil, of de pandnemer dien akker te zijnen behoeve door den pandgever zelven voor een deel der opbrengst als loon, of door een anderen bewerker, natuurlijk evenzeer voor een deel der opbrengst als loon, laat bewerken. Hij brengt het stuk grond door het laatste niet meer in zijne macht dan door het eerste. Hij gebruikt, indien dit werkelijk zoo vaak het geval is, den arbeid van den pandgever zelven waarschijnlijk alleen het liefst daarom, omdat deze zich doorgaans het meest gereedelijk aan hem aanbiedt. In het algemeen echter is het ons onmogelijk over het verschil in voorstelling tusschen de heeren Woltzen en Francis met zekerheid te oordeelen. Van belang zou het dus zijn, dat de zaak nader werd toegelicht, vooral door mededeeling van notariëele en zoo mogelijk ook van onderhandsche acten. Redeneeringen zijn minder noodig; zij wijken gewoonlijk te veel van elkander af, en wanneer de feiten maar goed bekend zijn, kan men de systematiseering gerust achterwege laten.

De heer Francis gaat dus voort: »Transactiën, zooals hierboven omschreven zijn, nemen dagelijks in getal toe en mogen zonder twijfel genoemd worden onder de voorname oorzaken van de sterk toenemende armoede onder de Inlanders in de Ommelanden der residentie Batavia. Zeker Chinees Tjoe Tiang, kort geleden te Batavia gestorven, liet een zeer aanzienlijk fortuin na en het bezit van 300 à 400 sawahs, bijna

allen opgekocht op het land Telok-Poetjoeng. Negen à tien jaren geleden was de man nog een klontong (marskramer).

»Deze armoede der bevolking heeft zich in de laatste tijden sterk doen gevoelen bij den handelstand door eene veel geringere consumtie van lijnwaden. Uitgestrekte erfpachtsrechten op de landen Telok-Poetjoeng, Poeloe-Gadong, Tanah-Rendah zijn reeds op die wijze in het bezit geraakt van eenige Chineesche geldschieters, zonder dat hiervoor eene æquivalente geldswaarde onder de bevolking is in omloop gekomen. Op het land Batoe-Tjepper is dit al heel erg; de meeste erfpachtsrechten zijn daar reeds in handen van eenige zoogenaamde téko-Chineezen (Chineesche landbouwers). Het is dus te voorzien in een niet zeer verwijderd tijdstip, dat, bijaldien ten deze geene behoorlijke maatregelen worden genomen, men op de landerijen in de Ommelanden van Batavia eene zeer verarmde bevolking zal krijgen, welke tegen loon op de pachten zal moeten werken, die zij, *uit gebrek aan behoorlijke wettelijke bepalingen, om hunne rechten te beschermen*, zullen verloren hebben, terwijl de inbreuk, bij art. 3 van het Reglement op de particuliere landerijen, op het onbezwaard eigendomsrecht der landheeren gemaakt [t. w. door het erfpachtsrecht aan de ingezetenen toegekend], dus tot niets anders zal geleid hebben, dan tot de verrijking van eenige listige Chineezen, die van de omstandigheden hebben weten te profiteeren."

De heer Woltzen schijnt de zaak minder donker in te zien. »Dat" zegt hij »door Chineesche landheeren bij wijlen knevelarijen gepleegd worden, wil ik niet bestrijden;" maar hij is verre van toe te geven dat al die acten van verkoop met recht van wederinkoop, waarvan de Java-bode zooveel ophef maakt, tot werkelijk verloren gaan van de rechten der erfpachters zouden leiden. De verpandingen zijn, volgens hem, inderdaad nog veel talrijker dan de acten waardoor zij geconstateerd worden, omdat, zooals reeds boven werd opgemerkt, indien dergelijke transactiën door inlanders onder elkander gesloten worden, daar zelden een notaris meê gemoeid wordt. »Op eenige particuliere landerijen geschiedt het bij onderhandsche acte voor den Pangoeloe en de oudsten, en in gevallen van groote waarde ook wel eens voor het districtshoofd, — op andere landen voor den Mantri of den Djoeragan tanah, die van dergelijke transactiën een register houdt, en daarvoor eene kleine belooning geniet. Wij kunnen dus gerust aannemen, dat buiten de 73 transactiën in sawahs van Inlanders aan Inlanders (waarvan de Java-bode spreekt) nog 73 onderhandsche transactiën voorvielen." Maar het is niet het aantal dier transactiën waarop het aankomt, maar het aantal der gevallen waarin zij tot vervreemding der erfpachtsrechten, tot spoliatie van den Inlander leiden. Die gevallen nu zijn, volgens den heer Woltzen, oneindig zeldzamer dan de voorstelling van den Java-bode zou doen ver-

moeden. De schrijver in dat blad heeft op westersche wijze geredeneerd, en gemeend dat bij een notariëelen verkoop ook de wederinkoop notariëel behoort te geschieden; maar hij heeft daarmede slechts getoond in de inlandsche instellingen een vreemdeling te zijn. »Het afbetalen der schuld, »*de teboes*" of de zoogenaamde wederinkoop heeft, bijna zonder eenige uitzondering, *niet voor den notaris*, maar privaat of in bijzijn van getuigen plaats. Het vroeger ontvangen bedrag wordt terugbetaald, de geldschieter geeft de notariëele acte terug, zij wordt door den eigenaar (lees: erfpachter) vernietigd, en de laatste is weder in het bezit van zijn eigendom (erfpachtsrecht)." Door die opmerking, waarvan mij de juistheid ook bevestigd is door een rechtsgeleerde die de praktijk in Indië heeft uitgeoefend, vervalt dus geheel de redeneering, door den Java-bode op het aantal van slechts 18 notariëel geconstateerde verkoopen van niet-inlanders aan inlanders, tegen 208 zoodanige verkoopen van inlanders aan niet-inlanders, gebouwd, — eene redeneering die hierop nederkomt, dat slechts ongeveer 9 percent van de inlanders die hunne akkers met recht van wederinkoop verkoopen, werkelijk tot dien wederinkoop geraken en in hunne rechten worden hersteld. Volgens den heer Woltzen kunnen die achttien verkoopen van niet-inlanders aan inlanders volstrekt niet als wederinkoopen beschouwd worden, daar deze niet notariëel geconstateerd worden; maar zijn zij integendeel juist de *bona fide* verkoopen, die uit de niet-aflossing van het pand voortvloeien, zoodat men eigenlijk daaruit veeleer zou kunnen afleiden, dat slechts ongeveer negen per cent van degenen die hunne akkers bij notariëele acte verpanden, in gebreke blijven die weder in te lossen. Geheel zuiver schijnt mij echter deze redeneering niet; want bij die *bona fide* verkoopen waarbij de aanvankelijk verpande sawahs in handen van inlanders komen, kan men zich ook nog gevallen denken waarbij de *bona fide* kooper een niet-inlander is. De percentsgewijze verhouding der niet geloste, maar aan wie het ook zij verkochte sawahs, tot de wel ingeloste, zou daardoor klaarblijkelijk moeten rijzen.

Door den Java-bode wordt bijzonder gewicht gehecht aan een geval, hierop nederkomende, dat in den loop van nog geen twee maanden door één niet-inlandsch landheer 30 aankoopen van sawahs aan inlanders behoorende gedaan zijn. Het is echter de vraag of ook dit feit wel zoo veel beteekenis heeft als het schijnt. Men kan zich althans zeer goed gevallen denken, waarin zich zoo iets volkomen laat verklaren, zonder dat het ook maar in het geringst, hetzij voor het ellendige van den toestand, hetzij voor de lichtzinnigheid, waarmeê de inlander zijn grond verkwanselt, bewijst, ja veeleer, om met den heer Woltzen te spreken, zou getuigen, »dat een flinke inlander op particuliere landerijen, hetzij deze aan Europeanen of aan Chineezen behooren, niet alleen in de gelegenheid

is de werkkrachten, die hem van de bewerking zijner eigen velden overblijven, aan den landheer te verzilveren; maar dat hij het ook doet.

»Gesteld eens," zoo redeneert de heer Woltzen, »een Chineesche suikerriet-verbouwende landheer heeft woeste gronden, die hij gaarne besproeibaar gemaakt zag. Hij zegt aan zijne opgezetenen: herschept van deze woeste gronden zoo veel als ge kunt of wilt in sawahs, en ik ben bereid die sawahs van jelui te koopen ad 3. — per bouw." De inlander, die juist zoo veel sawah-gronden heeft als hij zelf goed kan bewerken, zou zeker niet meer gronden ontginnen, tenzij dat hij wist in staat te zullen zijn, die voordeelig van de hand te zetten. Nieuwontgonnen gronden zijn niet zoo zeer gewild, de verkoop is onzeker totdat de grond getoond heeft voor de cultuur van padi geschikt te zijn. Hier evenwel is eene uitkomst; de landheer biedt zoo of zoo veel per bouw, zoodra als de velden besproeibaar zijn, en zonder conditie dat de padi-plant daarop moet kunnen tieren.

»Nu gaat de Inlander te werk in de maanden die hij anders aan den oever der rivier of op de balé-balé doorbrengen zou, verandert één of meer bouws woeste gronden in sawah-velden, en verkoopt die *bona fide* aan den landheer tegen den vooraf bedongen prijs. De landheer is in staat een paar bouws meer met suikerriet te beplanten en de inlander heeft voor zijn arbeid klinkende specie ontvangen, die hij nu tegen karbouwen verwisselen of op de ééne of andere wijze naar goedvinden besteden kan.

»Gesteld verder, dertig inlanders waren op deze prijzenswaardige wijze bezig geweest, en hadden op één en denzelfden dag bedoelde gronden aan den landheer overgeleverd of aan hem verkocht, dan zou de heer Huet in zijn tabel toonen kunnen, dat op één enkelen dag door één niet-inlandsch landheer 30 notariëele *bona fide* aankoopen van sawahs, aan inlanders behoorende, gedaan waren; maar hij zou wellicht vergeten daarbij de aanmerking te maken: evenwel zonder dat het totaal der door inlanders beplante sawah-velden ook maar in het geringste daardoor verminderde!" "

Men moet erkennen dat zulk een oplossing mogelijk is. Intusschen, zij is eene bloot hypothetische, en de heer Woltzen gaat daarom wel wat ver, wanneer hij triomfantelijk besluit: »Ziedaar de oplossing van het gruwzaam klinkende dertig-aankoopen-raadsel!"

Vergelijkt men de redeneeringen van den heer Woltzen met de mededeelingen van den heer Francis, dan kan men zich met de hoop vleien dat de toestand door laatstgemelden wat heel ongunstig zal zijn voorgesteld en de verarming van den Inlander in de Bataviasche Ommelanden minder algemeen is dan hij het doet voorkomen. Onmiskenbaar blijft het evenwel, dat in den bestaanden toestand de inlander aan verdrukking, knevelarij en

spoliatie is blootgesteld. Het schijnt echter dat er een groot onderscheid bestaat tusschen de particuliere landen aan Europeanen en aan Chineezen behoorende. Zelfs de Java-bode erkent dat de verkoopen schier uitsluitend plaats hebben aan Chineezen, de voorbeelden door den heer Francis aangehaald hebben alleen tot personen van die natie betrekking, en de heer Woltzen kon de hoop koesteren, dat de Europeesche landheeren, wien men niets schijnt te verwijten te hebben, vooreerst van hatelijke aanvallen en boosaardige insinatiën ten deze verschoond zullen blijven."

Wij hebben nu het »ngagadé" sawah in de residentie Batavia leeren kennen; ik wensch thans het bewijs te leveren, dat het ook bestaat in andere residentiën, waar een geheel verschillende rechtstoestand heerscht. Doch, gelijk reeds boven werd opgemerkt, alleen omtrent de residentie Bantam bezit ik op dit punt eenige gegevens.

In die residentie heerscht het individueel en erfelijk grondbezit van den inlander. Hij kan er den grond verkoopen, verhuren of verpanden naar willekeur, hij kan dien wegschenken bij zijn leven of nalaten aan zijne erven; hij is daarvan privaat-eigenaar, behoudens de rechten van den Souverein, over welker aard ik hier niet in discussie wil treden. Bij verkoop brengen de gronden vaak zeer aanzienlijke sommen op; en wanneer ook al deze verkoopen tot ophooping van land in de handen van inlandsche ambtenaren, geestelijken en meer vermogenden bijdragen, er is geen grond om aan te nemen, dat de verkooper er door wordt benadeeld. Maar de verpandingen met den aankleve van dien schijnen ook hier haren ongunstigen invloed niet te missen en tot spoliatie aanleiding te geven. »Het in pand geven van gronden," zegt de reeds aangehaalde Nota over het grondbezit, als Bijlage bij de Mem. van Toel. op de Agrarische Wet gevoegd, »geschiedt tegen eene bij de overgave gestorte som voor een onbepaalden tijd, en de pandgever kan lossen, wanneer hij wil. Hierbij schijnt de tusschenkomst van het Europeesch bestuur noodzakelijk, welke dan ook herhaaldelijk wordt ingeroepen. De resident die in 1863 het bestuur voerde, verordende dat van deze contracten door de districtshoofden registers zouden worden gehouden en aan partijen bewijzen uitgereikt."

Het komt mij (in weêrwil van het klein verschil omtrent de dagteekening) schier ontwijfelbaar voor, dat met de hier vermelde verordening bedoeld is eene circulaire van den Resident van Bantam aan de Adsistent-residenten, dd. 11 December, 1862, die ik hier in haar geheel laat volgen, eensdeels omdat zij ons met den aard, de regelen en de gevolgen dezer verpandingen in Bantam nader bekend maakt, anderdeels omdat zij eene curieuse bijdrage levert tot de kennis van de wijze waarop men in Indië het kwaad, door gebrekkige maatschap-

pelijke instellingen te weeg gebracht, tracht te stuiten. Men zal er uit zien dat in Bantam de verpander zijn sawah in den regel zelf blijft bewerken, maar de helft van den oogst als interest voor het geleende geld aan den geldschieter moet uitkeeren. De verpanding heeft dus hier meer het karakter van een hypotheek, maar op zeer onereuse voorwaarden.

De vraag blijft nog of het verschil met hetgeen in Batavia plaats heeft, inderdaad zoo groot is, als het schijnt wanneer wij ons aan de mededeelingen van den heer Woltzen houden. De voorstelling van den heer Francis komt wel eenigszins nader aan het in Bantam bestaande, en zou bij minder strikte interpretatie misschien daarmede in overeenstemming kunnen gebracht worden. Doch wij willen de circulaire zelve laten spreken.

Serang, den 11 December 1862.

De dagelijks toenemende en zeer ingewikkelde klachten van de bevolking omtrent het verpanden van sawahs of tegallans, welke quaestiën soms zoo duister worden voorgedragen, dat het allermoeilijkst is hierin recht uit te spreken, hebben mij, nadat een zeer streng onderzoek door mij ingesteld is geworden, tot de overtuiging gebracht, dat, zooals de wijze van verpanden hier geschiedt, niet langer op dienzelfden voet kan blijven bestaan.

Dat de eigenaar van gronden, zijnde sawahs of tegallans, zijn grond verpandt voor een zekere som gelds, b. v. *f* 100, en dit tegen afstand van de helft van het gewas totdat de geheele som is aangezuiverd, geschiedt overal en is eene billijke transactie; maar zeer ongehoord en hoogst onbillijk is het zooals zulks in deze residentie toegaat, namelijk dat de eigenaar van gronden jaarlijks de helft van zijn padigewas moet afstaan (na die gronden beploegd, beplant en geoogst te hebben voor eigen rekening) aan hem die geldschieter is, zonder dat die padi in mindering zijner schuld wordt afgerekend; zoodat, wanneer de helft van het gewas, zijnde een tjaing, berekend tegen *f* 40, aan den geldschieter jaarlijks wordt afgegeven, en dit gedurende 7 à 10 jaren heeft plaats gehad, hij dan als interesten genoten heeft *f* 280 à *f* 400 op de *f* 100 geleend, waarvoor sawahs of tegallans in pand zijn gegeven, terwijl het kapitaal nog te lossen blijft. Onder andere moet te Tjiomas een hadji zich bevinden, die reeds 26 jaren lang in het genot is van de helft van het padigewas der aan hem verpande sawahs.

Op grond van het bovenstaande en om reden:

1°. Dat de eigenaars van sawahs en tegallans (zijnde de bevolking), op eene ongehoorde en ongeoorloofde wijze benadeeld worden;

2°. Dat het zelden gebeurt, dat de werkelijke eigenaar zijne sawahs of tegallans terugkrijgt of kan lossen;

3°. Dat de pandhouder er altijd op werkt om die sawahs of tegallans zoo lang mogelijk in zijn bezit te houden, in de hoop van na verloop van eenige jaren, of bij overlijden van den eigenaar of van dengenen

die dezelve verpand heeft, zich dezelve te kunnen toeëigenen, hetgeen reeds meermalen in deze residentie heeft plaats gevonden;

4°. Dat hoofden (zonder onderscheid) zich ook in dusdanige transactiën hebben ingelaten;

5°. Dat het mij ten duidelijkste is gebleken dat dusdanige transactiën ingevoerd zijn door hoofden enkel en alleen om zoo doende aan sawahs te komen, en tegen welke onereuse handelingen de arme bevolking zich niet heeft durven verzetten en liever hare geboorteplaats heeft verlaten dan dat hoofd aan te klagen;

Heb ik alsnu, na den Regent en den Hoofd-djaksa van Serang hierover geraadpleegd te hebben, bepaald, dat;

a. Van af heden al de sawahs en tegallans, die reeds langer dan 3 jaren verpand zijn geweest, onmiddellijk teruggegeven zullen worden aan den rechtmatigen eigenaar of zijne aanverwanten.

b. Dat een register door den Regent en de districtshoofden aangehouden zal worden, volgens nevensgaand model, omtrent alle klachten van verpande sawahs, tegallans en vruchtboomen.

c. Dat bij ontvangst dezer aan alle districts- en dessa-hoofden dit bevel zal worden medegedeeld, met den strengen last om toe te zien, dat alle sawahs, tegallans of vruchtboomen, langer dan 3 jaren in het bezit van geldschieters, onmiddellijk aan den rechtmatigen eigenaar of diens aanverwanten teruggegeven zullen worden, van welke teruggave aanteekening in het bedoeld register opgenomen moet worden.

d. Dat alle maanden mij een afschrift van dat register toegezonden zal worden door den Regent en voor gezien geteekend door den Adsistent-resident.

e. Dat den Adsistent-residenten en Regenten bij dezen wordt aanbevolen, om aan de inlandsche hoofden die sawahs, tegallans of vruchtboomen in pand mochten hebben langer dan drie jaren, aan te zeggen, dat zij zich onmiddellijk aan deze bepaling gedragen.

f. Dat aan de controleurs wordt opgedragen om, bij elke tournée die zij maken, zich te informeeren bij de bevolking en mindere hoofden omtrent het verpanden van gronden of vruchtboomen en daarvan te doen blijken in hunne journaals.

g. Dat aan de Adsistent-residenten en Regenten opgedragen wordt om bij gelegenheid in persoon te onderzoeken, in hoeverre deze bepalingen opgevolgd worden, met uitnoodiging om telkenmale van hunne bevindingen te berichten ieder afzonderlijk.

h. En ten slotte dat de Adsistent-residenten en Regenten bij deze worden uitgenoodigd, om ten strengste toe te zien, dat de bevolking niet langer meer onder zulke lasten en onrechtvaardigheden van den kant harer hoofden, particuliere personen of handelaren gebukt gaat.

De Resident van Bantam, enz.

Nu wij den toestand zoowel in Bantam als in Batavia zoo goed mogelijk hebben leeren kennen, kunnen wij overgaan tot de behandeling der vraag, of de verpanding van sawahs werkelijk bewijst, dat de inlander zijn grondbezit lichtzinnig verkwanselt, en dus het belang der bevolking zelve medebrengt, dat tegen uitbreiding van het individueel grondbezit gewaakt worde, zooals de Java-bode ons wil doen gelooven. Om die vraag met juistheid te beantwoorden, is het noodig dat wij bij de oorzaken van het »ngagadé sawah" stilstaan, en het is vooral op dit punt dat de mededeelingen van den heer Woltzen onze bijzondere belangstelling verdienen. Wij zullen ons daarom hier eene langere aanhaling uit zijn opstel veroorloven:

»Het aantal dier oorzaken is legio. Nu eens is het doel om eene schuld af te betalen, dan weder eens om een paar gestorven buffels te remplaceeren, ook wel om zich het kapitaal voor eenen kleinen handel te verschaffen, en ook wel eens om feest te vieren enz. enz.

»Is de aanleidende oorzaak tot het »nagagadé sawah" het afbetalen eener schuld, die den Inlander drukt, en is de schuld groot en de sawah klein, zoodat de Inlander geheel zijn agrarisch eigendom verpanden moet, dan is het resultaat gewoonlijk dat gedurende zijnen leeftijd de sawah in pand blijft. Zijn »spirit," zijn energie is gebroken, zijn sawah is weg, en hem blijft niet eens een kapitaaltje als »modal" (1) om daarmede te woekeren, en dusdoende de schuld te kunnen aflossen. Hij werkt nu niet meer dan voor zijn onderhoud; — om door extra-werk iets voor aflossing der schuld af te zonderen, daartoe ontbreekt hem de moreele kracht. Onder dergelijke omstandigheden heb ik wel eens den kleinen man aangeraden, zijne sawah aan den meestbiedende *bona fide* te verkoopen, daar hij alsdan ten minste de volle waarde daarvan ontvangen zou. Maar neen! ofschoon zeker, dat gedurende zijn leven de sawah in vreemde handen zal blijven, wil hij toch niet tot een *bona fide* verkoop zonder recht van wederinkoop overgaan, want. . . . hij voedt de hoop, dat zijne afstammelingen, hetzij kinderen of kindskinderen, in staat zullen zijn de schuld af te lossen, en dus weder in het bezit te geraken van de geliefkoosde sawah. Zoo gehecht is de Inlander aan zijne sawahgronden!

»Is de aankoop van een paar buffels de oorzaak van het „ngagadé sawah," dan is het gevolg niet zoo twijfelachtig. Heeft hij zijn land al moeten verpanden, — hij heeft zijne buffels; hij geeft die uit in huur en werkt en tobt totdat hij in staat is het pand weder op te vragen.

»Heeft de landman een gedeelte van, of ook al zijne sawahs ngagadeet (verkocht met recht van wederinkoop) en het gemaakte geld als »modal" of werkkapitaal in een kleinen handel gestoken, dan kan men bijna zeker zijn, dat hij zijne sawah weder in handen krijgt; want in het werkkapitaal, in den »modal", ziet hij altijd zijne sawahs terug, en

(1) Een geldsom om een handel mee te beginnen.

dien »modal" aan te tasten, of daarvan te teren, is in zijne oogen een sacrilegium.

»Is eene feestviering de aanleiding tot het »ngagadé sawah," dan kunnen wij ook bijna als zeker vooruit zeggen, dat de man weder in bezit geraakt van zijn pand, als hij niet genoodzaakt geweest is al zijne sawahs aan zijn feest te besteden, — en dat de wederinkoop door hemzelven twijfelachtig wordt, in geval hij al zijne sawahs verpand, en de opbrengst daarvan, alsook al zijne buffels, aan het feest besteed heeft.

»In het algemeen kan men aannemen, dat de Inlander zelf weder in bezit van de door hem, met recht van wederinkoop, verkochte sawahs geraakt, wanneer hij 1°. niet genoodzaakt geweest is, zijn geheel agrarisch eigendom te verpanden, of 2°. wanneer hem voor het gemaakte geld, of voor een gedeelte van dat geld, geldswaarde in handen blijft; — en dat daarentegen de wederinkoop van bedoelde panden eerst in de volgende of zelfs derde generatie plaats heeft, wanneer de inlander al zijn agrarisch eigendom verkoopt, en de geheele opbrengst in de afbetaling van schulden, of in uitgaven voor een te geven feest aanlegt.

»Bona fide verkoopen," een zich ontdoen van zijn »agrarisch eigendom", vindt alleen in buitengewone gevallen plaats, waarvan ik boven voorbeelden gegeven heb. Eene notariëele tabel van bona fide verkoopen (zonder *recht van wederinkoop*), met opgave van de verkoopsprijzen, zal echter zeer interessant zijn, als de Java-bode zoo goed wil zijn om die aan te bieden.

»Ten slotte meen ik te mogen herhalen, dat de Javaansche landbouwer bewesten de Tjimanoek, zich van zijn agrarisch eigendom niet dan in den uitersten nood ontdoet."

Na deze uiteenzetting van den heer Woltzen is het zonneklaar, dat de overgang der akkers van den Javaan in handen van landheeren en hoofden, die zoo velen tot armoede brengt, niet is te verklaren uit de lichtzinnigheid van den landbouwer, uit zijne onverschilligheid omtrent zijn grondbezit, uit zijne geneigdheid om dit te verkwanselen, ten einde aan een tijdelijke luim of gril te voldoen; maar dat de oorzaak alleen gelegen is in gebrekkige rechts-instellingen, die aan den geringen man geene genoegzame bescherming verleenen tegen spoliatie door meer vermogenden, die van zijne positie misbruik maken. Zelfs wanneer de Javaan zich in schulden steekt voor het geven van feesten, en daardoor zijn akker verliest, mag men dit niet aan lichtzinnigheid en onverschilligheid toeschrijven. Hij is dan het slachtoffer van zijne gehechtheid aan hetgeen zijn stand en de adat van hem vorderen, even als ook bij ons zoovelen het slachtoffer worden van hun zoogenaamd »fatsoen;" want ook op dit punt is er tusschen het Oosten en Westen geen ander verschil, dan misschien een gradueel. Maar wellicht heb ik over de zaak in quaestie reeds te veel woorden verloren. Men behoeft toch inderdaad van de Javaansche »adat" geene bijzondere kennis te bezitten, om in te zien dat wat de Java-bode omtrent de »lichtzinnigheid" van den Inlander en zijne

zucht om zijn akker te »verkwanselen", aanvoert, niet kan bewezen worden door verkoopen, *waarbij het recht van wederinkoop bedongen wordt.* Bij eenig nadenken zal zich al spoedig de gedachte opdringen, dat iemand wien het er slechts om te doen is, zoo spoedig mogelijk de grootst mogelijke som gelds in handen te krijgen, zich aan een beding van wederinkoop niet laat gelegen zijn, daar dit toch, zoo het al niet bepaald schadelijk werkt op den koopprijs, nimmer van gunstigen invloed daarop kan zijn. Het beding bewijst dus veeleer gehechtheid aan de verkochte zaak, dan het tegendeel, en het verwijt van »lichtzinnigheid" zou, met meer recht dan tegen den Inlander, te richten zijn tegen de redactie van den Java-bode, die uit de haar medegedeelde feiten allerlei ongegronde gevolgtrekkingen maakt, zonder zelfs te vermoeden dat de aard der gemelde handelingen wel eens geheel anders zou kunnen zijn, dan zij zich dien voorstelde.

Het laatste punt waarbij wij nog willen stilstaan, zijn de middelen die tot verbetering van zoo gebrekkige en schadelijke rechtstoestanden kunnen worden aangewend. De Java-bode zelf, vergetende, dat het kwaad in de geaardheid van den Inlander schuilt, met andere woorden in al die onuitroeibare hoedanigheden en begrippen die met het gebruik eener Polynesische taal samenhangen, en hem in recht, moraal en geheele wereldbeschouwing den antipode van den Europeaan maken, laat een oogenblik het denkbeeld toe, dat wijziging der voorwaarden van het grondbezit de misbruiken en knevelarijen zou kunnen tegengaan. Zulk eene wijziging zou echter, naar zijne meening, slechts mogelijk zijn door eene onteigening, die eene ontzettende som aan schadevergoeding kosten zou. Hij geeft daarom het denkbeeld in wanhoop op, — een denkbeeld dat trouwens niet past in de geheele zienswijze van den redacteur, die de mogelijkheid om den luien en lichtzinnigen Polynesiër door betere rechtsinstellingen tot meer welvaart en ontwikkeling te brengen, niet toegeeft.

De heer Woltzen acht tot verbetering van den toestand een zoo kostbaar middel als algemeene onteigening der landheeren niet noodig; maar verwacht voldoende resultaten van eene verbetering van Politie en Justitie. »Niet" zegt hij, »alsof de aangestelde machten haren plicht niet vervullen; — integendeel, ik geloof dat zij veel meer doen dan hunnen plicht, en zeker is het dat zij meer werk hebben dan zij afdoen kunnen. Men leze alleen het »Indisch Weekblad van het Recht," op de bijzonderheden waarvan ik niet eens mag wijzen." Maar wat dan de heer Woltzen wel noodig acht, is vermeerdering van het personeel, die ook niet zonder vermeerdering van uitgaven, en dus zonder nadeel voor het batig slot, kan verkregen worden. There's the rub!

Ik wil niet betwisten dat vermeerdering van het personeel van Justitie en Politie eenige verbetering zou kunnen aanbrengen, maar ik geloof niet dat zij de kwaal in de hartader zou aantasten. Ik zou meenen dat alleen door betere wetgeving een einde aan de verkeerdheden te maken is.. Niet evenwel door willekeurig ingrijpen van plaatselijke autoriteiten, zooals door den resident van Bantam geschied is. Zijne circulaire is een merkwaardig voorbeeld van de wijze waarop de residenten, te midden van een kwalijk geregelden toestand, vaak zeker met de beste bedoelingen, met de rechten der bevolking omspringen. Wat is van deze circulaire het gevolg geweest? Misschien is zij niet nageleefd. Zoo ja, de gevolgen kunnen zeer nadeelig zijn geweest. Beter duur geld dan geen geld, en evenmin als woekerwetten in het algemeen den natuurlijken loop der zaken vermogen te stremmen, zal ook deze woekerwet van den Resident van Bantam blijvenden invloed op den prijs van het geld hebben geoefend.

De heer Francis heeft, geloof ik, beter begrepen wat in dezen de taak der Regeering is. Hij erkent dat het kwaad, voor zoover het reeds bestaat, moeilijk meer kan verholpen worden, maar wenscht dat door de wetgeving krachtige maatregelen zullen genomen worden, om het zoo spoedig mogelijk in zijn voortgang te stuiten.

»Elk verbod," zegt hij, »om het erfpachtsrecht te mogen verkoopen of vervreemden, zoo al een dergelijk verbod in billijkheid kon worden uitgevaardigd, — zou slechts den toestand van den erfpachter verergeren, door zijne rechten meer dan ooit in waarde te verminderen, terwijl de oorzaken hierdoor niet worden weggenomen, welke hem tot den verkoop of de beleening zijner rechten aansporen. De harde wet der noodzakeiijkheid zou, naar alle waarschijnlijkheid, al zeer spoedig een uitweg vinden, om eene dergelijke bepaling te ontduiken. Neen! tegen de kracht der omstandigheden, welke den erfpachter somtijds dwingt tot den verkoop of de beleening zijner rechten, kan de Staat hem niet beschermen; maar er kan gezorgd worden dat ten minste de waarde dezer rechten niet verminderd wordt uit gebrek aan behoorlijke wetten en instellingen van den lande. Men kan den erfpachter betere waarborgen geven voor zijn recht door hem een schriftelijken titel uit te reiken, door eene behoorlijke wijze van levering te bepalen, wanneer hij dit recht verkoopt, door eene behoorlijke wijze aan te geven waarop deze rechten kunnen beleend worden. De billijke aanspraken van den geldschieter moeten behoorlijk gewaarborgd worden, zoodat deze wijze van gelduitzetting met zoodanige zekerheid zal kunnen geschieden, dat geene overmatige rente gevraagd zal worden. Door zulke maatregelen zal het mogelijk zijn de waarde der erfpachtsrechten aanmerkelijk te doen stijgen en den erfpachter gehechter te maken aan zijne rechten."

De heer Francis heeft zich niet tot de ontvouwing dezer algemeene

beginselen bepaald; hij heeft ook eene in bijzonderheden tredende en door eene afzonderlijke memorie toegelichte »Ontwerp-regeling van het erfpachtsrecht der bevolking op de particuliere landerijen bewesten de Tjimanok" aan zijne brochure toegevoegd. In de bijzonderheden van dit ontwerp kan ik hier niet treden, maar ik ben overtuigd dat door hem het rechte spoor is ingeslagen. Eerst rechtszekerheid te geven, met zoo goed mogelijke regeling van de overdracht of het verband der sawahs en tegallans, en dan door de aanstelling van een voldoend personeel voor de handhaving dier rechtszekerheid en dier regeling te zorgen, ziedaar al wat aan deze zaak kan worden gedaan, ziedaar al wat, naar ik mij vlei, aan deze zaak behoeft gedaan te worden, om een dragelijken toestand te scheppen.

P. J. Veth.

HET MALEISCHE DORP.

Op een afstand gelijkt een dorp in de Padangsche Bovenlanden volkomen op een desâ op Java. Een woud van palmen, in groepen verdeeld en door eene zee van sawahs omgeven: zoo doet het zich voor uit de verte. Komt men naderbij, dan staat men verrast over den rijkdom van kleuren en bevallige vormen. Vooral in het frissche avonduur, wanneer de over dag zoo troebele lucht allengs is opgeklaard (1), en het schitterend licht der zon, waarvoor het sterkste oog zich sluit, in zachte kleuren overgaat. Daalt men des avonds van de bergen af, die het meer en het dal van Singkarah van weêrszijden insluiten, en nadert men van de oostelijke zijde de kota Singkarah (een dorp bij uitstek schilderachtig gelegen, maar overigens van geen ander verschillend) dan staat men verrukt over het heerlijke landschap. Het meer, waarin zich het avondrood spiegelt, fonkelt en schittert met verblindenden glans, en de trotsche Merapi, die, hoog boven het overige gebèrgte, de kruin tot in de wolken beurt, schijnt met purper en goud overdekt. — Het dorp zelf ligt aan den oever van het meer, in het midden der groote vallei, die van den Merapi in zuidelijke richting zacht glooiende oprijst tot aan den voet van den Talang (den rookenden vuurberg ten zuiden van Solok), en waarvan de noordelijke helft, die, zooals Junghuhn in zijne Battahländer zich uitdrukt, trogvormig uitgediept is, door het meer wordt ingenomen. Het uitgebreide sawahvlak, waarop men van de hoogte nederziet, en dat het dorp tot aan den oever van het meer omsluit, doet zich voor als mozaïek, verdeeld als het is in een menigte vakken van allerlei vorm en grootte, waarvan sommige met jong en krachtig groen, andere met ruwe stoppels of met gele halmen en aren bedekt zijn (2). Sneeuwwitte reigers (3) zoeken hier in ontelbare menigte des avonds eene schuilplaats. Langzaam strijkt de vlucht over het rijstveld heen, en laat zich neêr op een hier en daar in de sawahs alleenstaanden boom, die plotseling als met grootte witte bloemen bedekt wordt.

Naderkomend in het dal, hoort men den klank der kalintoeng (4), het klokje dat den forschen buffel aan den nek wordt gehangen. Een kleine jongen leidt de kudde van de geurige weide weêr terug naar de veilige schuilplaats onder de woning (5). Weldra onderscheidt men tusschen het sawahgroen den hoogrooden slendang, welken de Maleische vrouw, als zij op weg is, gewoonlijk om het hoofd heeft geslagen, en, volgt men het pad, dat door de velden leidt, dan achterhaalt men eene menigte mannen en vrouwen, die rustig van hun dagwerk huiswaarts keeren. Sommigen dragen een lichten ploeg (6) op den schouder, anderen houden eene duif (7) in de hand. Na overdag onder den gloeienden hemel te hebben gezwoegd, gaan ze, onder vroolijk gekout, de zoete rust te gemoet in de stille, belommerde woning. Vroolijk blinken de kruinen der palmen, in den avond als met goud overstrooid; luide weêrgalmt het gestamp in het rijstblok; allerwege heerscht leven en drukte. Doch weldra verflauwen de schitterende kleuren, die den hemel in het avonduur tooien; breede schaduwen breiden zich uit over het dal en de bergen, het gekweel der vogels verstomt, en met hen schijnen alle stemmen te zwijgen. Welhaast is alles ter ruste gegaan, en hoort men in de nachtelijke stilte alleen de zware ademhaling van het meer.

Laten we het dorp zelf (8) in den ochtend bezoeken. De meeste dorpen zijn aan elkander gelijk, houden we ons dus aan de kota Singkarah als type. Niet zonder moeite volgen we het smalle pad, dat in allerlei bochten de kampong-boschjes doorsnijdt: nu eens is het als met steenen bezaaid, dan weêr, onder het dichte loof der bamboe-stoelen (9), onbegaanbaar glad en modderig. Dicht gebladerte, waartusschen hier en daar een zonnetje speelt, sluit het pad van weêrszijden. Niemand komt ons tegen. De mannen van het dorp zijn aan het werk, daar buiten op sawah en ladang of aan koffietuinen en wegen, waarheen de vrouwen hen volgen met rijst, een paar potten of ander gereedschap. Er is nergens een levend schepsel te zien, behalve een enkelen karbouw, die ons aanstaart met wijd geopende oogen, snuivend op zij springt, zich losrukt van de heg, waaraan hij met een touw door den neus was gebonden en met den staart in de hoogte het op een loopen zet. — De veepest, die erger dan elders op Sumatra gewoed, en de welvaart van gansche streken verwoest heeft, zal thans maar weinig karbouwen in de negariën hebben overgelaten.

Van huizen is slechts weinig te zien. De meeste zijn bedekt door het loof van struiken en vruchtboomen (10), en door een dichte heg van koffieheesters of van de welbekende poeding (Justicia picta) met hare roode bladeren van het pad gescheiden. Slechts hier en daar komt tusschen het dichte loof en de bloemen der heesters, die om de woning geplant zijn, het hooge donkergrauwe idjoek-dak (11) en de bontgekleurde om-

wanding te voorschijn, of staart u, uit het omhoog getrokken vensterluik, met groote, verwonderde oogen een kind aan, dat, moedernaakt, met bontgekleurde kralen versierd is. Al voortgaande valt uw oog op eene inlandsche woning, die bij uitzondering vlak aan den weg is gelegen. Hare buitengewone lengte in verhouding tot de breedte valt in 't oog. In plaats van ééne woning, schijnt ze een rij van huisjes te zijn, die allen onder hetzelfde dak zijn gebracht. Gelijk de woningen in de Soendahlanden rust zij, vier of vijf voet boven den grond, op palen, die losweg op groote steenen staan, en, zoowel als de omwanding, aan de randen met snijwerk versierd zijn. De levendige kleuren, rood, zwart en wit, soms ook blauw, die het snijwerk en de gansche omwanding, in breede strepen bedekken; de blinkende spiegeltjes, die uitwendig aan de woning aangebracht zijn, en de glanzende blikken rand om het zwarte idjoek-dak — dat alles geeft aan de Maleische woning iets zeer eigenaardigs en vroolijks, in vergelijking van de inlandsche huizen op Java (12).

Het dak der Maleische woning loopt in spitse horens uit, gewoonlijk alleen aan de uiteinden, maar soms ook in het midden van den nok, ten getale van twee, zes of meer. Op karbouwen-horens gelijkend, hoewel ze gelijk het dak van idjoek gemaakt zijn, doen zij het vermoeden ontstaan, dat zij een embleem zijn van het oude Menangkabou, zooals men uit den naam zelven zou opmaken. Nogtans mag niet iedereen zijne woning met horens versieren; in het district Kota VII is dit bij uitsluiting het voorrecht der vrije Maleiers. Duiden de horens derhalve in zekeren zin aan, door wien het huis wordt bewoond, duidelijker blijkt dit uit de breedte van de woning. Rust zij in de breedte op vijf palen, dan mag men aannemen, dat ze het eigendom van een hoofd of een aanzienlijke is, en heeft zij de grootste breedte, die eene Maleische woning bereikt, rust zij namelijk in de breedte op zes palen, dan mag men veilig besluiten dat ze aan een man van hoogen rang behoort. De meeste woningen zijn slechts drie of vier palen breed, en hoewel ook vrije mannen daarin huizen, zijn de slaven tot het gebruik van zoodanige woningen bevoegd. De lengte der woning is van geen beteekenis. Karakteristiek is echter aan de Maleische huizen, dat sommige aan de breedtezijde oploopen, waardoor zij eenige overeenkomst hebben met een vaartuig dat op stapel staat.

Gaan we een der trappen op, die tegen de woning geplaatst zijn, en met hunne smalle, wijd van elkaâr staande sporten veel overeenkomst met een kippentreê hebben. Al klimmend vallen ons eenige duiven in het oog, in kooien onder den uitstekenden rand van het dak gehangen. Den ganschen dag laten ze in de inlandsche woning hun zacht en eentoonig gekir hooren. Iets verder hangen op dezelfde plaats een paar uitgeloopen klappernoten, waarvan de recht omhoog groeiende kiem soms boven den rand van het

dak uitsteekt. Ongemerkt door het gerimpelde moedertje, dat beneden de woning ijverig bezig is met weven, treden we het huis binnen. Hier valt het oog allereerst op een oven, die ter zijde van de deur is geplaatst. Een groote kat sluimert rustig op de warme asch. Tegenover de deur, aan den middenwand (want de woning is overlangs door planken of een bont gordijn in tweeën gescheiden), staan een paar groote kisten, die van koperen beslagen en zware sloten voorzien zijn. Waarschijnlijk zijn ze in de XIII en IX Kota gemaakt (13). De inhoud bestaat uit eenige kleedingstukken, die met goud zijn gestikt en met fraaie knoopjes bezet zijn; voorts uit gouden armbanden en hoofdtooisels van smakeloozen, maar eigenaardigen vorm (14). Iets verder, doch aan den buitenwand, staat een groote, van bamboe ruw gevlochten padikorf, die tot aan de zoldering reikt (15). Wel te onderscheiden zijn deze korven van de padischuren of rangkiangs, die op weinige schreden afstands vóór de woning geplaatst zijn, en eene opmerkelijke gedaante hebben. Even als de woning staan ze op palen, doch slechts ten getale van vier, die, in 't vierkant geplaatst, naar boven wijd uitloopen. Ook de rangkiang is met spiegeltjes, bonte kleuren en snijwerk versierd.

Op den vloer van het woonvertrek liggen matjes, eenige kussens en matrassen met bonte overtrekken, en ginds een paar uitgeholde pompoenen (16), waarin het drinkwater bewaard wordt. Langs den wand of aan bamboezen, dwars over het vertrek, hangen wanordelijk op en over elkaâr eene menigte doeken en kleedingstukken van allerlei vorm en kleur, een werpnet van de bekende rameh (17) vervaardigd, bossen agèn of koempoeh (18) (biessoorten die in menigte in de sawahs worden gevonden en tot het vlechten van mandjes en korven dienen), eenige donkergele djagongvruchten, die, gepoft, eene lekkernij voor den inlander zijn, en tusschen dat alles, in bonte wanorde, grove aarden schotels, borden en kopjes, van geen inlandsch fabrikaat, die olie, inlandsche medicijnen of allerlei andere zaken bevatten. — Vroeger at de inlander van een pisangblad, thans vindt men in bijna elke woning een bord. Men make echter hieruit niet op, dat Europeesche artikelen veel aftrek onder de bevolking vinden, want slechts zeer weinige zijn hun tot nog toe eene behoefte geworden. Wel vindt men bij hoofden en meer gegoeden stoelen en tafels, en zelfs Europeesche lampen, maar zij schaffen zich deze voorwerpen minder uit behoefte aan, dan wel ten gerieve van den Europeaan, die hen nu en dan komt bezoeken. Boven onze lampen b. v., die onder zijne handen spoedig bederven, verkiest de inlander voor eigen gebruik een walmende harspijp of, bij feestelijke gelegenheden, de traditioneele palita. Hoe weinig zelfs de meer beschaafde inlanders met het gebruik van Europeesche voorwerpen bekend zijn, blijkt o. a. uit het navolgend voorbeeld. Een penghoeloe kapala, het hoofd van eene negari,

kocht op de vendutie van een ambtenaar, die naar elders werd overgeplaatst, een tinnen meubel, zooals men er soms op onze slaapkamers aantreft. Kort daarop gaf hij een feest, waarop ook de controleur van het district werd genoodigd. Tot diens niet geringe verbazing, stond op het midden der feestelijk aangerichte tafel het aangeduide stuk, dat, blank geschuurd, met rijst was gevuld en de algemeene bewondering der aanwezigen opwekte. Tot heden toe geloof ik niet, dat die brave lieden vermoeden, waarom de eenig aanwezige Europeaan tot hunne teleurstelling verklaarde, dat het hem niet mogelijk was aan hun feestelijk onthaal de noodige eer te bewijzen.

In de kleine en benauwde slaapvertrekjes, die de andere helft van het Maleische huis innemen, vindt men gewoonlijk geen ander huisraad, dan een katoenen matras, met een bont en vuil gordijn overhangen. Soms staat er eene kist, waarin de hartå poesaká (geld en kostbaarheden) bewaard worden, die trouwens weinig zijn beveiligd door het bonte kleed, dat in geringe huizen de planken omwanding vervangt, waardoor de gansche woning overlangs in tweeën gedeeld wordt.

Na alles binnenshuis te hebben gezien, gaan we het pad weder op. Weldra valt ons oog op een vierkant gebouwtje, waarvan het dak niet in horens aan de uiteinden uitloopt, doch waarboven zich in 't midden een zoogenaamde pontjak verheft (19). Het is eene dorpsschool, eene soerou. De half-openstaande deur vergunt ons er een blik in te werpen. Ze is inwendig geheel naakt. In een hoek zit een knaap neêrgehurkt, die, met half geloken oogen, knikkebolt. De overige jongens, die hier 's morgens en een paar uren des avonds het onderricht bijwonen, zijn thans daarbuiten aan 't werk. Op zijde van de soerou ligt een kleine vijver, niet veel meer dan eene kom, waarin de afwassching verricht wordt en teyens eenige vischsoorten aangekweekt worden. In de lommer der ranke klapperboomen, die het vijvertje omringen, en der fraaie Si-kaladi en andere waterplanten, spartelen de visschen (20), soms hoog opspringend, in het koele water rond. De wijze, waarop ze gevoed worden, is overbekend.

Niet ver van de soerou, in 't midden van het dorp, is eene groote open ruimte, door zwaar geboomte beschaduwd. Krachtige stammen van waringins, djawi-djawi's, koebangs en andere ficus-soorten breiden er hunne knoestige takken en dicht gebladerte over uit. Een enkele ketaping (op Java zegt men ketapan) staat daartusschen, en steekt bij het overig geboomte af door zijne schrale gedaante en de in 't oog loopende kleur van de bladeren, die, bij het afvallen, helder rood en geel gekleurd zijn, gelijk in den herfst onze beuken en eiken. Deze open ruimte of plaats heet, volgens de letterlijke beteekenis van 't Maleische woord, de vredeplaats (21), waarschijnlijk, omdat hier de geschillen bijgelegd werden, die in vroe-

geren tijd nabij elkander gelegen negariën in aanhoudenden strijd wikkelden. Hier staat dan ook de balei-balei, het gebouwtje, waar de hoofden van het dorp recht spreken, en de belangen van hun negari behandelen. Gelijk alle gebouwen rust de balei-balei op palen, die, even als ook de omwanding, met bonte kleuren en snijwerk versierd zijn. Ze bestaat uit één vertrek, wanneer men althans dien naam mag geven aan de lange, smalle lade, die rondom, op de breedtezijden na, geheel open, de ruimte tusschen het dak en den vloer inneemt. Van buiten gezien, heeft de balei-balei, gelijk alle inlandsche gebouwen, die aan weêrszijden oploopen, den vorm van een schip op stapel. Niet in elk dorp heeft zij echter geheel denzelfden bouw. Een klein verschil in den vorm duidt de laras (22) aan, waartoe de balei-balei en de streek, waarin zij staat, behoort. In sommige negariën is zij namelijk in 't midden als in tweeën gescheiden. Het dak loopt door, maar in den vloer schijnen eenige planken te ontbreken. Zij heeft, zooals de Maleier zegt, een olifantenpad (23), of m. a. w. een olifant zou er door heen kunnen loopen. Dit is het kenmerk van de laras Kota Pilihan, een der twee groote stammen, waarin oudtijds de Maleische bevolking verdeeld was, en die, welk verschil er ook vroeger bestaan heeft, thans in zeden, gebruiken en instellingen, zoover ik weet, geheel overeenkomt met de laras Bodi Tjiniago. Nogtans weet elk inlander, tot welken van deze beide stammen hij oorspronkelijk behoort. De balei-balei van de laatstgenoemde laras onderscheidt zich hierdoor alleen van de reeds beschrevene, dat de vloer en de rand er om heen, ter hoogte van een voet ongeveer, over de gansche lengte van het gebouw onafgebroken doorloopen. Gewoonlijk staat er ook geen trap voor, die bij de andere balei-balei uit een paar groote steenen bestaat. Is er geen hadat-verschil meer tusschen de beide larassen, de landstreken waarover zij zich uitbreiden, hoewel overal in elkander loopend en elkander enclaveerend, onderscheiden zich hierin, dat, volgens den Maleir, het gebied der laras Kota Pilihan zich grootendeels tot het gebergte en dat van Bodi Tjiniago zich meer tot de vlakte bepaalt.

In 't algemeen mog dit waar zijn, al berust het ook op een bloote legende. Perapatih Sabatang, zegt de Maleier, was een werkzaam en ijverig man. Kjai Tommanggoengan, het hoofd der andere laras (Kota Pilihan), kwam meer met zijne stamgenooten in aard overeen, en schuwde voor alles vermoeienis en inspanning. Toen nu beiden hunne gemeenschappelijke woonplaats, Priangan Padang Pandjang, op de helling van den Merapi, verlieten, om elders vruchtbare gronden te zoeken voor hun steeds vermeerderende stamgenooten, wien de eerste plaats van hunne vestiging weldra te eng werd, bleek alras de groote ijver van Perapatih Sabatang, den stamvader en misschien den wetgever tevens van Bodi Tjiniago. Vóór dag en dauw was hij op. Zich te nauwernood rust gunnend

leide hij des nachts het hoofd op een steen, volgens eene andere lezing, op een klapperdop. Geen wonder, dat hij de mooiste gronden voor zijn aandeel nam! De inlander noemt de streek mooi, waar de gronden vruchtbaar en tot het aanleggen van sawahs geschikt zijn. Voor Kjai Tommanggoengan, en in 't algemeen voor de laras Kota Pilihan, bleef dus in den regel niet veel anders dan het bergland over. Weinige sagen zijn zoo algemeen als deze onder de bevolking verspreid.

Soms in of onder de balei-balei, maar gewoonlijk onder een afdak daarnaast, ligt de taboeh, een uitgeholde boomstam, aan een der uiteinden met een geitenvel overtrokken, zoodat, wanneer men hierop met een ruw stuk hout, zooals gewoonlijk, slaat, het doffe geluid zich wijd in den omtrek laat hooren. Het dient om de bevolking samen te roepen bij brand, de komst van een ambtenaar, in 't algemeen bij elke omstandigheid, die de opkomst van allen vereischt. In sommige negariën worden ook de dagelijksche gebeden op die wijze aangekondigd. Geldt het alleen, bevelen aan de ingezetenen te geven, of hun 't een of ander van bestuurswege mede te deelen, dan zendt het hoofd van de soekoe (een stam, — eenige stammen of groote familiën vormen te zamen de negari) des avonds, wanneer ieder te huis is, eenvoudig iemand rond, gewoonlijk den doebalang (een openbaar beambte). Deze slaat, gelijk een omroeper, op een koperen bekken (24), en roept luidkeels het bevel van het hoofd of de tijding om. Woont men in de nabijheid van een dorp, dan hoort men dit bijna elken avond, en denkt men zich onwillekeurig in het Vaderland verplaatst. Maar soms gebeurt het des nachts, dat de holle, doffe klanken van de galegå zich met korte tusschenpoozen doen hooren. 't Is het sein, dat zich olifanten in de nabijheid bevinden, die het jonge rijstgewas op de sawahs vernielen, of, hetgeen een enkele maal gebeurt, tot in het dorp hunne strooptochten uitstrekken. De galegå, die des nachts een huiveringwekkend geluid geeft, is soms alleen voldoende, om hen te verjagen; maar niet zelden is noch het woeste geschreeuw der sawah- of ladang-bewakers, noch een knallend geweerschot, noch de droeve klank der galegå bij machte, om de verwoesting te keeren, die soms het bestaan eener gansche familie vernietigt. In de onmetelijke wildernissen, in het oostelijk gedeelte van het district Kota VII, zijn olifanten niet de eenige nachtelijke bezoekers van het dorp. Zelfs tijgers wagen het kippen en geiten van onder de woning te rooven. Rhinocerossen, hoe menigvuldig in deze streken ook voorkomend, wagen zich zelden of nooit buiten hunne schuilplaats (25).

De balei-balei en de taboeh mogen, volgens de hadat, in de negari niet ontbreken. Zij kenmerken de negari; waar een van beide gemist wordt, heeft het dorp op dien naam geen aanspraak. Het is dan een

teratak (26), een gehucht, dat niet door eigen panghoeloe's bestuurd wordt, maar door mindere hoofden (toeâ's), die geheel afhankelijk zijn van het dorpsbestuur, waaronder de teratak behoort. Zetten zich eenige lieden ergens voor korten tijd neder, b. v. om ladangs te maken, dan heet zulk eene vestiging, die gewoonlijk uit eenige schamele woningen bestaat, oetan. In de laatste jaren echter wordt de hadat-negari niet streng meer gehandhaafd. Op vele plaatsen wordt de balei-balei vervangen door het gebouwtje, dat, hier tampat brenti en op Java pasanggrahan geheeten, tot nachtverblijf dient voor reizende ambtenaren. Op de vredeplaats treft men tegenwoordig ook menigmaal de taboeh niet aan, ofschoon elke panghoeloe er gewoonlijk een voor zijn woning geplaatst heeft. Maar in elke negari, zoover ik weet, is een misighit (de inlandsche moskee), een zuiver of soms langwerpig vierkant gebouwtje, dat inwendig niets anders vertoont dan een preekstoel en de gewone nis in den westelijken muur, waarheen de geloovigen, onder het gebed, het gelaat richten. Even als we bij de soerou reeds opmerkten, heeft het dak geen horens, maar zoogenaamde pontjaks, die in den regel ten getale van twee of drie, maar soms ook van vijf of zes, boven elkaâr uitsteken, zoodat het dak uit verscheidene boven elkander geplaatste daken samengesteld schijnt. De misighit moet in het midden van het dorp, op negari's grond, staan, zoodat men ze veelal in de nabijheid der vredeplaats aantreft. Komt men des avonds op dit vreedzame plekje, dan vindt men er gewoonlijk de ingezetenen van het dorp bijeen, de ouden in behagelijken kout op de groote zode rondom een klapperboom hurkend en liggend, terwijl de knapen en meisjes, in Edens kostuum, zich dartel met spelen en stoeien vermaken.

Wil men echter den inlander in zijn handel en wandel, in al zijn doen en laten, kortom in zijne volkseigenaardigheid zien, dan moet men de pasar bezoeken. Soms wordt deze op het bovengenoemd plekje gehouden; maar, wanneer de omstandigheden het toelaten, legt men de marktplaats bij voorkeur buiten het dorp aan. Sommige pasars liggen zelfs ver van eenige woonplaats, geheel op zich zelf, b. v. de pasar Soengei Lasi in de IX Kota of die van Sidjoendjoeng, waar ook de controleurswoning afgezonderd in de wildernis staat. — De reden daarvan ligt voor de hand. Vroeger, toen de hanengevechten (27) nog niet waren verboden, geschiedde dit op de pasar. Een menigte menschen wonen ook thans nog zulk een volksfeest bij (het is het meest verspreide en het eenig volksvermaak), hoewel zij, sedert ons bestuur de hanengevechten tegengaat en zelfs zwaar straft, zich daartoe naar de verborgenste hoeken van het gebergte of diep in de bosschen moeten begeven. De een brengt een kemphaan mede, de ander komt alleen om te wedden, en dit vooral is de oorzaak van soms groote ellende, die zich uitstrekt tot gansche familiën, en niet zelden tot

roof en doodslag aanleiding geeft. Een enkel man zet soms tot honderd gulden op, eene som, die slechts weinig inlanders bezitten.

Heeft hij al zijn geld verloren, zijn kostbaarheden en sawahs verpand of verkocht en zich zelf, zoowel als zijne familie, in armoede gedompeld, dan zet hij, even als de oude Gemanen, zijn eigen persoon op het spel, en wordt daardoor, werd vroeger althans, vaak levenslang de pandeling van een ander. Er bestaat dus reden genoeg, om de dobbelzucht van den inlander, en wat daartoe aanleiding geeft, met gestrengheid tegen te gaan, maar bij de gebrekkige middelen, die ons ten dienste staan, bij de meer dan onvoldoende contrôle, is het niet te voorzien, dat dit ooit zal gelukken. Oudtijds nu, toen de hanengevechten nog op de pasar geschiedde (en ook thans nog komt dit dikwijls voor) ontstonden uit het hartstochtelijke spel hevige en bloedige twisten, welke, door vrouwen en kinderen aangehitst, niet zelden tot al de aanwezige, soms honderden menschen, oversloegen. Gebeurde dit buiten het dorp, dan had men er vreê meê. Vandaar dat de pasar, de aangewezen plaats voor het houden van hanengevechten, niet binnen het dorp, op de vredeplaats b. v., maar daarbuiten aangelegd werd. Buitendien zijn de kleine woningen rondom de markt de plaats van bijeenkomst voor slecht volk en vagebonden; op marktdag hebben de meeste ongeregeldheden en misdrijven plaats. Er was, en ook thans nog is er reden te over, om zoo mogelijk in het dorp zelf, binnen den kring der aarden omwalling, geen markt te houden.

Gelijk de vredeplaats is de pasar zoowel in den omtrek als in 't midden met zwaar geboomte beplant. Aan de eene zijde is zij gewoonlijk geheel open, maar om het overig gedeelte zijn meer of min regelmatig eenige huisjes nedergezet. Zij onderscheiden zich van de gewone dorpswoningen door hunne mindere lengte. 't Zijn zoogenaamde lapou's, herbergjes, overigens licht te herkennen aan de bamboeze stellaadje, die er voor staat, en waarop de koeli, of wie in de lapou zijn intrek wil nemen, zijn vracht (zijn baban) nederlegt. Een gedeelte der marktgangers bestaat namelijk uit een klasse van handelaars, die alleen, of door een koeli gevolgd, soms weken lang van de eene markt naar de andere trekken, totdat zij hunne waar verkocht en hun zwerftocht volbracht hebben. Des avonds vóór pasardag komen deze lieden gewoonlijk op de pasar aan, en vinden voor eenige duiten in deze herbergjes nachtverblijf. Het meerendeel der lapou's is het eigendom der dorpshoofden, die er hun intrek nemen wanneer zij naar de pasar gaan, en de winstjes op het slijten van koffie of andere dranken aan hun zetbaas overlaten. Bezoekt men des nachts zulk een lapou, dan vindt men den ganschen vloer met slapende lieden bedekt, die half-naakt en dicht opeengedrongen bijeen liggen, of, ten halven ontwaakt, dommelende luisteren naar het oude

verhaal, dat een hunner, met een bril op den neus, uit een vuil, versleten en verfrommeld handschrift, op de eigenaardig dreunende wijs der inlanders, bij het walmende harspijpje voorleest.

Des morgens vroeg treft men weinig menschen op de pasar aan. Sommigen komen van veraf gelegen dorpen, zoodat zij er niet vroeg kunnen zijn; maar ook de anderen komen gewoonlijk niet vóór acht, negen ure ter markt. In 't algemeen is de inlander niet zoo vroeg bij de hand, als men geneigd is aan te nemen. Voor een deel moet dit worden geweten aan de bijeenkomsten, die soms tot laat in den nacht in de soerou's of elders worden gehouden. Eerst tegen tien ure is het op de pasar druk. Van alle kanten stroomen dan de menschen toe; de vrouwen met een vracht op het hoofd, waarover de bonte sarong in ruime plooien afhangt; de mannen, eveneens den zwaren last op het hoofd torschend, terwijl een krukje (koelipats), dat op den schouder geplaatst is, de baban aan de één zijde stut; eene menigte kinderen van beiderlei sekse, waarvan sommigen niet onbevallig met een donkerrooden sarong gekleed zijn, die helder afsteekt bij de blauwe met zilver gestikt en tot de knieën reikende badjoe. De kleeding der mannen is hoogst eenvoudig en doelmatig. Te huis en op het veld draagt de man niets anders dan een korte broek en den onmisbaren hoofddoek, waarboven soms een groote toedoeng, zoowel tegen de zon als den regen, geplaats is. Bij feestelijke gelegenheden schiet hij een donkerblauwe, nauw om het lijf sluitende badjoe aan, van voren bij den hals opengesneden, en van korte, wijde mouwen voorzien, die volgens de hadat niet verder dan tot den elleboog reiken. Over de broek hangt een sarong, die gewoonlijk opgehaald is, en om de lendenen of soms om de schouders wordt geslagen. Hoofden en gegoeden zijn op deze wijze gekleed; hunne kleederen, en vooral de buikband, zijn met goud- en zilverdraad gestikt en omzoomd, en in den regel dragen zij allen' eene kris. Het valt overigens licht, aan de kleederdracht de woonplaats van den man te herkennen. Zoo draagt de ingezetene van de XIII Kota eene korte broek, die ter nauwernood de knieën bedekt. Een Agamer vindt dit zeer onbehoorlijk, en draagt een lange broek. Zeer algemeen is bij zwervende lieden een dracht, die zich vroeger tot het Noorden van Sumatra bepaalde, de zoogenaamde Atjehsche broek, met een wijd en laag afhangend kruis, gelijk de pantalon der Fransche Zouaven.

De vrouw (men houde mij den weinig kieschen overgang ten goede, waartoe ik trouwens onwillekeurig geleid werd, daar de Maleische vrouw, hoe ondergeschikt hare stelling volgens de hadat ook zij, in vele gezinnen de baas is) is op eene wijze gekleed, die hare goede zijde op 't voordeeligst doet uitkomen. Op de donkere, nauwsluitende badjoe, die veel langer dan het buis der mannen, op den fraai gekleurden sarong

hangt, teekenen zich de kleine, in den regel fraai gevormde borsten; de sierlijke slendang, vooral de donkerroode, met goud gestikte kasoembå, die zij nu eens als een bandelier omgeslagen, dan weêr met afhangende tippen om het hoofd heeft gevouwen, verhoogt den glans der blauwzwarte haarvlechten of den gloed van het donkere oog; de gansche dracht is uitnemend geschikt, om de fijne en soms fraaie vormen, de slanke leest, de lenigheid en den luchtigen en zwevenden gang van de Oostersche vrouw te doen uitkomen. Dit geeft haar op een afstand iets bekoorlijks, maar hoewel de geelbleeke kleur het gelaat niet ontsiert, en veeleer aan de morbidezza der vrouwen in Zuidelijk Europa doet denken, brengt het gezicht der inlandsche vrouw, de stompe en misvormde neus, de roodgeverwde sirihmond met de zwarte afgevijlde tanden, en het uitgerekte oor, dat in de lel een sieraad (!) draagt, ter grootte van een rijksdaalder, — brengt dit alles den Europeaan, zoolang zijn smaak niet geheel is bedorven, van zijn gunstig oordeel over de inlandsche schoonen weêr spoedig terug. De pasar is trouwens geen goede gelegenheid, om de Maleische schoonen te zien. In vele negariën strijdt het tegen de hadat, dat de jonge meisjes ter markt gaan. Meestal ziet men er slechts getrouwde en bejaarde vrouwen. Zijn deze uit de XIII Kota afkomstig, dan dragen ze het haar in lange vlechten; de anderen hebben het tot een kondeh opgebonden. De kinderen dragen alle kleine haarvlechtjes. Er bestaat hier namelijk de vreemde gewoonte, om zoowel jongens als meisjes het hoofd te scheren, op enkele plekken na, waar men het haar tot staartjes vlecht. Kinderen van vrije Maleiers hebben gewoonlijk vijf van die staartjes; die van slaven dragen er niet meer dan vier.

Van de marktbezoekers, die in bonte mengeling van kleederdracht, ter nauwer nood een plekje op de pasar overlaten (trouwens zonder gedrang), gaan we tot een opsomming der meest gewone markt-artikelen over. Op de pasar koopt de Maleier bijna al zijne benoodigdheden; zij leert ons dus niet alleen de behoeften van den inlander kennen, maar tevens, bij analogie, den trap van beschaving, dien hij bereikt heeft.

De meeste waren zijn soort bij soort gerangschikt. De doordringende lucht van de gedroogde vischjes (28) doet ons het eerst bij deze belangrijke handelswaar stilstaan. Ze liggen in grooten voorraad opgehoopt, of versch en glanzige pisang bladeren, onder afdakjes in rijen geplaatst; of op sommige pasars in steenen loodsen. 't Zijn zeevischjes van allerlei soorten, die te Padang of te Priaman op het strand gedroogd, door inlanders naar de Bovenlanden vervoerd worden, en benevens de rijst het hoofdvoedsel zijn der bevolking. In 't binnenland wordt zelden vee geslacht; op de meeste plaatsen, waar de bevolking zich uitsluitend tot Maleiers bepaalt, alleen vóór de vasten; zelfs geiten en kippen worden

maar zelden als voedsel gebruikt. De gedroogde vischjes, zoo rijk aan proteïne, zijn dan een uitmuntend, onontbeerlijk surrogaat. Door hunne goedkoopte (voor weinige duiten (29) koopt men een handvol) zijn ze overigens voor ieder verkrijgbaar. Even belangrijk als dit voedingmiddel is de rijst, die als bras in kleine, van bladeren gevlochten zakken ter markt gebracht, en onder eindeloos loven en bieden door vrouwen verkocht, en in een kleine bamboezen maat, de tjoepak, uitgemeten wordt. De rijst van de Bovenlanden is in den handel weinig gezocht, daar zij aan spoedig bederf onderhevig, en dus weinig voor den uitvoer geschikt is. Een der redenen, zoo niet de hoofdreden, van dit spoedig bederf is wellicht, dat de padi, na gesneden te zijn, te langen tijd, soms tot twintig dagen, op het veld blijft liggen, alvorens uitgetreden, gewand en naar de rijstschuur gebracht te worden. De hevige gisting, die daardoor, vooral bij vochtig weder, in de rijstkorrel ontstaan moet, ontwikkelt wellicht producten, die den worm ten gevolge hebben. Bepaalt zich om deze reden de rijsthandel hier tot de inlandsche markt, toch gebeurt het niet zelden, dat deze van het voornaamste en onmisbare levensmiddel niet toereikend voorzien is. Mislukking van den rijstoogst heeft hier meermalen plaats. De oorzaak daarvan ligt vooral hierin, dat, zoo de rijstcultuur hier ook vooruitgegaan is, er nog altoos geen voldoende zorg aan de teelt wordt besteed. In vergelijking van den Oosthoek van Java althans, is die cultuur hier nog altoos ten achteren. In 't algemeen worden de sawahs hier slecht geploegd, slecht bewerkt, en vooral te weinig schoon gehouden; men plant hier ook te veel rijstplantjes, soms twintig in een bos bij elkander. De wijze van oogsten is hier echter beter dan elders, waar de padi halm voor halm afgesneden en in de aar opgeschuurd wordt. Met uitzondering van de Lima Poeloeh en de XIII Kota, waar op dezelfde wijs als op Java geoogst wordt, snijdt men hier op eens den ganschen padistronk met een soort van sikkel af. De tijd en arbeid die hierdoor bespaard worden zijn niet onbelangrijk.

Behalve rijst en vischjes is het zout een der voornaamste ingrediënten van een inlandsch maal. Op alle pasars in het binnenland is dit artikel van de slechtste qualiteit. Zooals het o. a. afgeleverd wordt uit het zoutpakhuis te Padang Pandjang, waar het door inlandsche handelaren onder de bevolking gebracht wordt, is het donkergrauw van kleur en vervloeit het schier in de vingers; aan eigenlijk zout (chloornatrium) is het dus zeker niet rijk. En daar hier niet, gelijk op Java, in de groote behoefte aan zout door den invoer van gezouten visch en op andere wijze voorzien wordt, verdient het de ernstige overweging van het bestuur, hoe den inlander beter zout kan verschaft worden. Te meer daar in 1847, bij de invoering der Gouvernements koffiecultuur, het Gouvernement de

verplichting op zich heeft genomen, om de bevolking het noodige zout te bezorgen.

Weder op een andere plek worden katoenen en zijden stoffen verkocht. De fraaie zijden kleedjes, met gouddraad gestikt, die door den inlander zelven worden vervaardigd (30), vindt men hier dooreengemengd met de welbekende madapollams, waarvan de eigenaardige teekening, zal zij aan den inlander bevallen, van den Europeeschen fabrikant zulk een groote mate van oplettendheid vordert. Behalve deze hoofdartikelen worden er nog eene menigte andere waren op de pasar verkocht. De voornaamste zijn: stofgoud, dat vooral bij mislukking van den rijstoogst ingezameld wordt; matjes van rotan gevlochten, waarop meer dan eenige andere de bevolking in de onafhankelijke staten zich toelegt; pijpen damar, in groote stapels opgehoopt; gambir in kleine schijfjes uit de Lima Poeloeh en allerlei soorten van inlandschen tabak, licht van kleur en van smaak, die vooral in den omtrek van het meer van Singkarah geteeld wordt. Ginds weder sirih en pinang; kleine witte schelpen, uit het meer van Singkarah afkomstig, die voor het sirih-kauwen de onmisbare kalk leveren; gebakken aarden potten van allerlei vorm en grootte en voor het meerendeel in Tanah-Datar vervaardigd; nipah- (uit de zuidelijke afdeeling), djagong- en pisangbladeren, in smalle reepjes gesneden en voor de inlandsche cigaretten bestemd; klappernoten; katjang, roode peper en andere toespijzen bij de rijst; ijzeren potten, enz.

Ten laatste verdienen nog vermelding de kramerijen, de soemanih, zooals de inlander zegt. Allerlei artikelen behooren daartoe: kleine spiegeltjes, koperen en blikken tabaksdoozen, kruid, grove bontgekleurde borden, knoopjes, zakmessen, speelkaarten, Chineesche verw, sleutels en hangsloten, spelden en naalden, bonte kralen in kwasten aaneengesnoerd (een sieraad voor kinderen), en daarnevens eene menigte soorten van specerijen en inlandsche geneesmiddelen, zooals foelie, notenmuskaat, die hier 20 cents de honderd noten kost, salpeter van den top van den Talang, zwarte peper, enz., te veel om op te noemen. En als een krans rondom de pasar zijn de vruchten uitgestald: de purperen manggis, de pisang, de djamboe, enz., die, op frissche bladeren neêrgelegd, gelijk de inlandsche lekkernijen van rijst, ketan en arengsuiker, door vrouwen verkocht worden.

Een vluchtige blik op de pasar heeft ons geleerd wat de behoeften van den inlander zijn; reeds voor eeuwen zijn ze zeker niet veel geringer geweest. Behalve de weinige artikelen van Europeeschen oorsprong, die gelijksoortige inlandsche producten hebben verdrongen, wordt der bevolking nog hetzelfde te koop aangeboden, als ten tijde van het Menangkabou'sche rijk. De bodem en de inlandsche nijverheid kunnen in deze gewesten oudtijds niet veel minder opgeleverd hebben dan thans. De Maleier kleedt en voedt zich op nagenoeg dezelfde wijs, als zijne voorouders;

zijne woning, huisraad en gereedschappen, zoowel als de kota, schijnen onveranderd gebleven, sedert Perapatih Sabatang en Kjai Tommanggoengan in het schilderachtig dal van Priangan Padang Pandjang de grondslagen legden van de Maleische samenleving. De aard en het karakter van het Maleische ras, zoowel als de natuur zelve en de omstandigheden, onder wier invloed de bevolking geplaatst is, mogen dit verschijnsel voor een groot gedeelte verklaren, — voorzeker ook, ten deele althans, de oude maatschappelijke instellingen, die de inlandsche huishouding beheerschen. In een volgend artikel zal ik beproeven die instellingen in hare hoofdtrekken te schetsen.

AANTEEKENINGEN OP »HET MALEISCHE DORP."

(1) Over dag is het tropische landschap als met een waas overdekt. Zie F. Junghuhn, Java, zijne gedaante, bekleeding, enz. I^{e} Afd., 2^{e} gedeelte.

(2) Elk sawah-vak (piring) is door een dijkje van de omringende sawahs gescheiden. Deze dijkjes (pamatang) dienen, om de sawahs op geregelde tijden te irrigeeren, en om ze weder voor het water af te sluiten. Planten, oogsten, enz. heeft dikwijls op nabij elkaâr gelegen velden te gelijker tijd plaats.

(3) De inlander noemt deze reigers, gelijk alle andere steltloopers, bangok. Vermoedelijk is deze soort Tantalus lacteus.

(4) De kalintoeng is een houten klokje, waardoor zoowel de tijgers afgeschrikt, als de herders op het spoor van hun vee kunnen gebracht worden.

Ook metalen klokjes (ganta) zijn hier in gebruik, doch gewoonlijk hangt men deze alleen het ploegvee om. Het schel geluid der ganta moedigt het trekbeest aan, zooals de inlander zegt.

(5) Het vee wordt in de Padangsche Bovenlanden in de open, soms door sasak of gevlochten bamboe afgeschoten, ruimte onder de woning gestald, en met een touw door den neus aan de palen, waarop de woning rust, gebonden. Op dezelfde plaats sluit men de geiten en het pluimvee op. De Maleiers wonen dus boven een mesthoop, dat niet anders dan nadeelig voor de gezondheid kan zijn. Verlichte inlanders althans geven dit als reden op, wanneer zij in dit opzicht van het oude gebruik afwijken, en elders voor hun vee een stalling zoeken. — Is er in de nabijheid van het dorp geene goede weide te vinden, dan legt men elders karbouwenkralen aan, welke door een sterke palisadeering tegen de invallen van wilde dieren beschut, en door den veehoeder in de naburige dangou (een kleine woning) bewaakt worden. Soms vindt men in het gebergte eenige karbouwenkralen bijeen. Te samen vormen zij wat de inlander een teratâk noemt. De oudste (toea kendang) staat in zulk een teratak aan het hoofd der overige veehoeders, en ontvangt zijne bevelen van de penghoeloe's in de kota.

(6) De Maleische ploeg verschilt weinig van dien op Java. Men vervaardigt hem van verschillende harde houtsoorten, en bij enkele slechts is het kouter van een ijzeren punt voorzien. De bewerking van den grond is hier dan ook zeer onvoldoende, de teelaarde wordt ter nauwer nood opengescheurd. Op moerassige sawahs (sawah rawang of s. bantjah) gebruikt men in 't geheel geen ploeg, maar drijft men het vee, karbouwen en djawi's, in gansche kudden voortdurend rond (rantjah), totdat de aardkluiten verkruimeld zijn. Het rondrijven van het vee, zoowel als het ploegen en het zware werk in 't algemeen geschiedt door mannen; vrouwen en kinderen planten, wieden, enz.

(7) Op het veld, op den weg of waar ook heeft de inlander gaarne eene duif bij zich, 't zij in een kooi, 't zij eenvoudig aan een matje gebonden. Zoo vindt men ook in de meeste Maleische woningen duiven, meestal de zoogenaamde balam, een wilde soort gelijk de katitiran en de poenei, maar die spoedig tam wordt.

(8) Het dorp zelf, de kota, waaraan weder het hoofd (kapala kota) en de staart (ikoer kota), of dat gedeelte, dat boven aan den stroom gelegen is, en het lagere gedeelte onderscheiden worden. Onder negari wordt de kota met haar grondgebied en terataks verstaan. De kampong is weder een onderdeel van de kota, of juister van de soekoe. De soekoe's gezamenlijk vormen de kota. In het dagelijksch gebruik worden die woorden echter dikwijls verward.

(9) De bamboe, 't is genoeg bekend, speelt een gewichtige rol in de inlandsche huishouding. Zij wordt schier tot alles gebezigd, gezamenlijk met de rotan (manou wordt dit gewas hier genoemd) en de bladeren (pelapa) van den klapperboom en andere palmsoorten. Buiten hetgeen door J. K. Hasskarl hierover medegedeeld wordt in zijne bekende »Aanteekeningen over het nut, door de bewoners van Java aan eenige planten van dat eiland toegeschreven, enz." moge er hier het volgende over aangestipt worden. Men onderscheidt de volgende hoofdsoorten: 1°. De betoeng, waartoe een aantal soorten behooren, die met de boeloe tot het bouwen der woning aangewend worden. 2°. De auer-soorten met haar fijn en sierlijk loof. De auer doeri dient als waterroer bij de kintjirs. (De kintjirs zijn schepraderen, waarmeê het water op de sawahs gebracht wordt.) Met dezelfde auer-soort beplantte men vroeger de wallen der kota's, toen deze elkaâr nog dikwijls bestreden. Tegenwoordig zijn de meeste dorpen in 't geheel niet meer of slechts met een levende heg of met stekelige anou-bladeren (anou wordt hier de areng genoemd) omheind. Van de fraaie, goudgele auer-koening wordt de baar vervaardigd, waarop men jonggestorvenen naar het graf draagt. Men snijdt er ook de fraaie sigarenkokers van, die, vooral in Agam, zoo kunstig met filagrijn worden versierd. 3°. De talang-soorten, die o. a. dienen, om er de Maleische lekkernij lamang in te bewaren.

(10) De flora der dorpsboschjes verschilt maar weinig van die der Javaansche desa; alleen zijn enkele plantennamen verschillend. De nangka heet hier tjoebadak, de mangga wordt pau genoemd, enz. Men raadplege den katalogus van 's Lands plantentuin te Buitenzorg.

(11) Idjoek is dezelfde stof, die op Java toek, of bewerkt, gemoeti genoemd wordt. Men geeft er hier, als bedekking van woningen, de voorkeur aan boven de ilalang (op Java zegt men alang-alang), de bladeren van den klapperboom, de roembia en de kapou; maar om hare kostbaarheid zijn er alleen de meer

aanzienlijke woningen mede bedekt. — De idjoek, zooals men weet, is de donkergrauwe, dradige stof, die, bij wijze van steunblad, om den voet der pelapa's van den anou-palm voorkomt. Zoowel om dit product, als om de suiker, plant men deze palmsoort vooral in het gebergte aan, waar de klapperpalm niet meer gedijt. Bezoekt men in het hooge gebergte een ladang (een kleine aanplanting van pisang, koffie, tabak, djagong, katjang, enz.), dan vindt men in sommige streken veelal in de kleine woning, welke door den eigenaar der ladang tijdelijk bewoond wordt, een grooten, ruwen, uit klei gevormden oven, die bijna het gansche vertrek inneemt. In de ijzeren pan boven den oven kookt en borrelt het anou-sap, dat tot een taaie, donkerkleurige zelfstandigheid uitgedampt en als suiker ter markt gebracht wordt. Voor een groot gedeelte wordt het sap ook gedronken. Men verkrijgt het overigens op dezelfde wijs als op Java. Uit eene insnijding in de vrouwelijke bloemsteng (de anou is eenhuizig) wordt het suikerhoudend vocht in lange bamboezen opgevangen, en door op geregelde tijden (gewoonlijk des vrijdags; want de vrijdag is een goede dag) op de bloemsteng te kloppen, wordt de toeloop der sappen bevorderd. Tegen de boomen, welke afgetapt worden, staan lange bamboezen, van inkervingen voorzien, die als trappen dienen. — Het verdient voorts nog opmerking, dat de moesang de vleezige, driehokkige vrucht van de anou, gelijk de koffiebeziën, inslikt en de harde, lederachtige zaden weêr uitwerpt. Deze zaden, van hun vleezig omhulsel ontdaan, komen ongeveer een maand vroeger op dan de andere vruchten.

(12) Behalve de dangou's in de sawahs en de wildernis, die soms op palen of bamboezen, maar gewoonlijk eenvoudig in een boom zijn geplaatst, en niet veel meer dan wachthuisjes zijn, onderscheidt de Maleier vier soorten van huizen.

1°. De lipat pandan.
2°. De belah boeboeng.
3°. De gadjah moharam.
4°. De soerambi.

Het kenmerkend onderscheid tusschen deze woningen bestaat in het aantal palen, waarop de woning in de breedte rust. De lengte der woning is geheel onbepaald, want bij vermeerdering der familie wordt telkens een vak in de lengte aangebouwd. De breedte daarentegen is aan vaste regels gebonden. Zoo rust de lipat pandan in de breedte op drie palen; heeft zij ook drie palen overdwars dan heet zij tiang sembilan. De tweede soort, de belah boeboeng, heeft vier palen in de breedte, de derde soort vijf palen en de soerambi zes palen. (Wel vindt men nog andere inlandsche woningen, maar deze zijn niet oorspronkelijk Maleisch; veelal zijn ze gebouwd volgens voorschrift van het Europeesch bestuur, b. v. de tampat brenti, of de pasanggrahan, zooals men op Java zegt). Ziet men de Maleische woning van buiten, dan schijnen de palen (tonggah), in regelmatige rijen (ririk), alleen den vloer te stutten, maar zij loopen door tot het dak, in dier voege dat de middelsten de hoogsten zijn. Zij vormen op die wijze in de woning vakken, roewang, (zoo noemt men de ruimte tusschen elke vier palen). De tiang sembilan heeft bijgevolg vier roewang, de gadjah moharam, indien zij acht palen overlangs heeft, acht-en-twintig roewang, enz. Naar het aantal roewangs in de breedte, regelt zich de grootte van het slaapvertrek (bilik). In de lipat pandan en de belah boeboeng

is de bilik één roewang breed, in de gadjah moharam een of twee roewang en in de soerambi twee roewang. De overige roewangs worden ingenomen door het woonvertrek (tengah roemah).

Gelijk in sommige streken de horens (tandoek) op het dak van de woning, zoo mogen ook de andjoengs de huizen van slaven niet versieren. Andjoeng noemt men het vertrek, dat, aan eene of beide breedtezijden van de woning aangebouwd, aan het uiteinde iets hooger dan het overig gedeelte der woning boven den grond uitsteekt. Dit meer verheven gedeelte van het huis is eene verlenging van de tengah roemah (de vloer van deze is gewoonlijk een paar voet lager dan die van de andjoeng) en wordt als zitplaats aan aanzienlijke gasten aangewezen. In de lipat pandan, de gewone slavenwoning, merkt men nooit een andjoeng op. Woont een slaaf in eene woning met andjoengs, dan woont hij bij een vrijen Maleier in. De belah boeboeng heeft soms, en de gadjah moharam gewoonlijk een andjoeng. De soerambi is altoos van een tot zes andjoengs voorzien. Elk dezer andjoengs vormt geen afzonderlijk vertrek, maar is als 't ware een trap, die een paar voet hooger ligt dan de onmiddelijk voorafgaande andjoeng, en welke te zamen den vloer vormen van het vertrek, dat zoowel als elk der trappen den naam van andjoeng draagt. De hadat verbiedt, dat het aantal van zes andjoengs overschreden wordt (soerambi's trouwens, en deze alleen hebben veel andjoengs, komen weinig voor; in het gansche district Kota VII is er slechts één). Wie zich in dit opzicht tegen de hadat bezondigt, wordt spoedig door een ongeluk getroffen. Zoo verhaalt men, dat het larashoofd van Soempoer (in Batipoe en X Kota), welke bedenkingen de overige hoofden daartegen ook inbrachten, zijn soerambi met zeven andjoengs versierde. Kort daarop werd hij uit zijn betrekking ontslagen, en sedert zijn dood, die hier spoedig op volgde, is zijn familie wijd uiteengespat.

Aan het snijwerk, dat de woning versiert, wordt zeer veel zorg besteed. Vooral de ingezetenen van Soli Ajer zijn om hunne vaardigheid in het beroekih, of, zooals men zegt b'oekiëh, bekend. Ze zijn echter niet in staat, om zulk dergelijk werk te leveren, als men gewoonlijk in de pendoppo's der inlandsche grooten op Java aantreft.

Bij aanzienlijke woningen is de omwanding geheel van hout, bij kleiner huizen gewoonlijk alleen de voorzijde; het overige gedeelte bestaat dan uit sasak, het gewone bamboe-vlechtwerk. Soms bestaat de geheele omwanding uit sasak, en loopt tot aan den grond door, zoodat zij ook de ruimte onder de woning omsluit. Dangou's zijn behalve van bamboe en takken, gewoonlijk van ruwgevlochten klapperbladeren gemaakt. — De vloer is van hout of bestaat eeneenvoudig uit sasak. — Gegoede inlanders bedekken den vloer met fijne rotanmatten, die grootendeels oostwaarts van het district Kota VII, waar nog niet alle manou in de bosschen weggekapt is, worden gevlochten.

Het huisraad is hoogst eenvoudig. De Maleier leeft buiten, in de open lucht; de woning is voor hem een nachtverblijf, waar hij tevens zijne goederen bewaart. Alleen de hoofdgereedschappen bij den maaltijd verdienen vermelding. Het zijn de pahar en de talam. Het eerste is een geelkoperen voetstuk, dat van boven wijd uitloopt, en als een tafelbord uitgehold is. Hierop, of liever hierin, staat de rijstschotel. Draagt men dezen van de eene plaats naar de andere, dan legt men er een van nipah gevlochten deksel (toedoeng) op, en spreidt hierover een fraai met gouddraad gestikt kleedje uit. Men noemt dit

kleedje delamak. De talam is een meer of min ronde bak of schaal van koper, waarop de schoteltjes met toespijs bij de rijst (goelei) neêrgezet worden. Een van deze schoteltjes, een aarden of porseleinen kom, die met rijst wordt gevuld, indien er op de pahar niet genoeg mocht zijn, draagt den naam van tjawan patamboehan. Een andere, evenzoo gevormde kom bevat de goelei. Behalve deze maakt men gebruik van twee kopjes, waarvan het eene voor vleesch, in stukjes gesneden, bestemd is, en het andere voor de inlandsche kerrie, waarvan klappermelk het hoofdingrediënt is. Behalve de talam en de pahar heeft men nog de bakas basoeh, een soort van koperen spoelkom, waarin de tjerek (een waterketeltje) geplaatst is. Men bedient zich hiervan zoowel, om vóór en na den maaltijd den mond en de vingers te reinigen, als om er uit te drinken. Bij groote maaltijden, waaraan een menigte menschen deel nemen, vindt men telkens deze voorwerpen voor eenige personen geplaatst, die er zich gemeenschappelijk van bedienen. Borden worden bij den maaltijd slechts zelden gebruikt; elk grijpt maar toe in de voor hem staande schotels.

De inlander maakt gewoonlijk van geen ander licht gebruik dan van een pijp brandende hars, die tusschen een paar houtjes gekneld en aan een ruwen houten standaard verbonden is. Deze dammar is afkomstig van de boomen batang marampih en batang rasak, die ten oosten van Sidjoendjoeng in het woud in grooten getale voorkomen. Men gebruikt ook de olie van de batang dammar boeah kras (Aleurites Moluccana Wld.), die men in menigte in de nabijheid van bijna elke kampong aantreft, en die aan hun ijle loofkroon zeer licht te herkennen zijn. Een met ruw katoen omwonden houtje wordt in deze olie gedoopt, en na gedoopt te zijn, zonder verdere bereiding aangestoken De palita wordt alleen bij feestelijke gelegenheden gebruikt; men brandt er gewoonlijk enkel klapperolie in. — Aan het einde van deze noot over huizen en huisraad, moge nog medegedeeld worden, dat ook hier, gelijk op Ceylon, de gewoonte bestaat, om bij feestelijke gelegenheden het vertrek rondom met katoenen kleedjes (tabir) te behangen, en boven de plaats die aan den voornaamste van het gezelschap aangewezen wordt, een fraai, soms rijk met goud bewerkt kleedje (langit) aan de zoldering te bevestigen.

(13) Vooral in Alahan Pandjang vervaardigt men deze kisten, en de sloten te Siroekam, nabij het goudrijke Soepajangin de afdeeling XIII en IX Kota.

(14) De rijkdom van den inlander bestaat, behalve in sawahs en vee, voornamelijk in gouden sieraden, waarin men een groote verscheidenheid opmerkt. Ik telde er niet minder dan zeventien verschillende soorten voor mannen en twee en twintig voor vrouwen. De meest algemeene zijn:

De gelang, een armband.

De soembang, een sieraad, dat de vrouwen in het oor dragen.

De singel, eene soort van diadeem, alleen door vrouwen gedragen.

De titi soengel, door vrouwen in de haarwrong gedragen en boven het hoofd uitstekende.

De gabei-gabei, een stuk rood laken, met goud bewerkt, dat om den hals wordt vastgehecht, en boven de badjoe de borst bedekt; eveneens een versiersel van vrouwen.

Bij feestelijke optochten, zooals bij huwelijken, ziet men gewoonlijk de opgenoemde versierselen. De bruidegom draagt bij die gelegenheid vaak een vergulden houten hoofddoek.

(15) Deze padikorven heeten kapoh, de rijstschuren rangkiang. De matten zijn van rotan of pandan gevlochten.

(16) Laboe, d. i. de uitgeholde vruchten van Lagenaria idolatrica L.

(17) De rameh-teelt, zoo bekend sedert de Ned. maatschappij van nijverheid er het eerst de aandacht op vestigde, bepaalt zich in de Padangsche Bovenlanden tot enkele streken. In het district Kota VII wordt zij in ééne negari met goeden uitslag gedreven.

(18) Deze biessoorten zijn voor den inlander bijna even onmisbaar, als de bamboe en de rotan. Pajakoemboeh, of, zooals het veelal wordt geschreven, Payacombo, de naam van de hoofdplaats der Lima Poeloeh, zou afgeleid zijn van paja, moeras, en koemboeh, eene verbastering van koempoeh, en zou dus beteekenen eene moerassige plaats, met biezen begroeid.

(19) Pontjah heet dit uitstekende dak, en zoo zegt men, roemah bertandoek, soerou berpontjak.

(20) In deze vijvers (tabeh) teelt men vooral de kaloes, de vischsoort, die op Java goerami genoemd wordt, en de minder smakelijke djaring en pawas. Niet alleen bij de soerou's, maar ook bij de woningen vindt men tabehs. Bij de misighit echter zelden of nooit, daar de grond rondom dit gebouw, en bij gevolg het water, dat tot de afwassching dient, negari-eigendom is.

(21) Perdameian heet deze plaats, ook wel perhimpoenan, in dien zin, dat hier de vergaderingen worden gehouden.

(22) Den naam laras geeft de inlander alleen aan de twee oude familiestammen Kota Pilihan en Bodi Tjiniago. In administratieven zin is de laras een verzameling van negariën, aan het hoofd waarvan een toeankoe laras geplaatst is.

(23) Labou gadjah.

(24) Een bekken, juister een soort van gong; want zoowel de momongan als de tjenang, die daartoe gebruikt worden, zijn gongs.

(25) Het verdient misschien opmerking, dat, behalve de genoemde dieren en tapirs, een enkele maal in deze wouden een koeda arou gezien wordt. Volgens de beschrijving der inlanders is de koeda arou een zebra, en werkelijk, hoe vreemd dit ook schijne, wordt deze gissing door Europeanen, die hun gansche leven op Sumatra doorgebracht hebben (in zooverre hunne meening waarde heeft) bevestigd.

(26) Men zou de teratak een gehucht kunnen noemen. Den naam van oetan geeft de inlander aan eenige bij elkaâr gelegen ladangs of aan kleine terataks.

(27) Eenige bijzonderheden nopens de hanengevechten zijn hier misschien niet misplaatst.

Op een afgesproken dag, en gewoonlijk eerst tegen tien ure des morgens, gelijk op de pasar, komen de lieden, die aan de feestelijkheid deel nemen, op een bepaalde plek in de bosschen of het gebergte bijeen. Hier en daar, soms op vrij grooten afstand van de kampplaats, posteert men, alvorens met het hanengevecht te beginnen, eenige lieden, ten einde, ingeval van onraad, gewoonlijk voor geweerschoten, een waarschuwend sein te geven. Want sedert het zoogenaamde menjaboeng verboden is, zijn de inlanders, hoewel zij er even sterk als vroeger aan zijn overgegeven, uit den aard der zaak op hunne hoede. De mannen die een kemphaan medegebracht hebben, (de vrouwen en kinderen dragen ververschingen aan) reiken dien aan de djoearou's over; zoo heeten de

personen die de hanen tegen elkaâr loslaten en aanhitsen. Het is aan de beslissing van dezen kamprechter overgelaten, welke hanen tegen elkaâr zullen strijden. Zijn twee djoearou's daaromtrent overeengekomen, dan ruilen zij onderling elk een der hanen, die men hun toevertrouwd heeft, en schatten nauwkeurig de sterkte van die dieren, om daarnaar te bepalen, waar de spoor moet aangebonden worden, opdat de twee strijders zooveel mogelijk van gelijke krachten zijn. Zijn beiden even sterk, dan bindt men elk een spoor (de tadji, die in fraaie bamboekokers bewaard worden) aan den rechterpoot, den sterksten poot. Is de eene haan zwakker, dan wordt hij aan den rechterpoot, en zijn tegenstander aan den linkerpoot van een spoor voorzien (boelang dagang). Of, naarmate een der hanen sterker is, bindt men dezen de tadji aan het zwakste van den poot (boelang djangkil), of aan den sterksten teen (boelang tjipei), of, tusschen de twee uiterste teenen (boelang toendjoeh tiga), of eindelijk aan den top van den sterksten teen (boelang lepas). Zijn de kemphanen zoo doende gewapend en tot gelijke sterkte toegerust, dan gaat men over tot de weddingschappen (saboeng). Elk zet naar verkiezing op een der hanen een som gelds, van 20 cents tot soms 500 gulden toe. Eerst dan, wanneer op beide hanen een gelijk bedrag gezet is, kan de strijd beginnen. De personen, die het geld der weddingschappen in ontvangst nemen, en op een matje voor zich leggen. heeten djadjanang; voor hunne moeite krijgen zij van elk der djoearou's, bij elk gevecht, een duit.

Nu plaatsen de twee djoearou's, elk met zijn haan in de hand, zich tegenover elkander; terwijl de toeschouwers in een wijden kring om hen neêrhurken. Woedend vliegen de hanen, gehitst en gesard, op elkaâr af, en onder luide kreten van bijval of afkeuring, is de strijd in weinige minuten beslist. Wie zijn weddingschap gewonnen heeft, ontvangt een gelijk bedrag als hij heeft opgezet, als winst, en ten slotte wordt aan den eigenaar van den overwinnenden haan diens doode tegenstander toegewezen — Er is nog een andere wijze van hanengevechten. Men bindt een kemphaan aan een boom, en gaat met de omstanders een weddingschap aan, dat geen hunner hanen b. v. in vijf aanvallen den vastgebondenen zal gedood hebben. Het gebruik wil nog, dat de overwinnende haan tot driemalen toe tegen den gedooden moet aangeduwd worden; pikt hij niet telkens in den kop van zijn verslagen vijand, dan gaat de weddingschap niet door, en neemt elk zijn inzet terug (baloes).

(28) Matjâ ên badar noemt de inlander deze vischjes.

(29) In het binnenland rekent men nog bij duiten, die trouwens nog in groote hoeveelheid in omloop zijn. En hoewel zelfs de bewoner van het binnenland reeds sedert lang de groote eenvoudigheid van ons muntstelsel heeft kunnen waardeeren, volgt hij nog steeds zijne oude berekening van geldswaarde. Vroeger namelijk bestond het inlandsche ruilmiddel voornamelijk in stofgoud, zoodat de waarde van een voorwerp door een goud-gewicht uitgedrukt werd. Die gewichten waren en zijn thans nog:

1 kati = 20 thail,
1 thail (het gewicht daarvan is gelijk aan vier guldens) = 4 pou
1 pou = 4 amas of reaal,
1 amas = 4 koepang,
1 koepang = 6 wang of boontji's.

De goudhandelaars bewaren deze gewichten in fraai uitgesneden doosjes, van

allerlei grillige vormen en kleuren. Gewoonlijk bevat zulk een doosje een halven thail (een vierkant, fraai bewerkt blokje koper), een pou, een halven pou en de overige gewichtjes, die van lood en allerlei materialen vervaardigd zijn.

Toen onze munten ingevoerd werden, heeft de inlander zijn oude berekening van geldswaarde op ons muntstelsel overgebracht, zoodat hij thans wel de waarde van een voorwerp in geld uitdrukt, maar daarbij, in plaats van de indeeling van ons muntstelsel, de oude namen en de indeeling van zijne goudgewichten volgt.

Acht duiten noemt hij namelijk een wang (boontji wordt nog uitsluitend als gewichtsbenaming gebezigd).

8 × 6 duiten = 48 d. (peking, piti) = 40 cents = 1 koepang.
192 duiten = *f* 1.60 = 1 reaal.
768 id. = » 6.40 = 1 pou.
3072 id. = » 25.60 = 1 thail. (De thail goud heeft daarentegen thans eene waarde van circa *f* 64. —)

In Agam, waartoe volgens de hadat ook de tegenwoordige adsistent-residentie Batipoe en X Kota behoort, en op sommige plaatsen in Tanah Datar (Batoe Sangkar, Padang Ganting, Soeroeasa, Pagerroejong, Tandjoeng Soenajang, Rau-Rau enz.) berekent men de wang op zes duiten. In deze streken is dus:

1 koepang	=	36	duiten	of *f* 0.30 cents.
1 reaal	=	144	id.	of » 1.20
1 pou	=	576	id.	of » 4.80
1 thail	=	2304	id.	of » 19.20

Overal elders heeft de wang 8 duiten.

Volgt de inlander geheel onze berekening van geldswaarde, dan geeft hij uit den aard der zaak aan onze muntstukken Maleische namen. Zoo noemt hij een halven gulden sa-soekoe (alsof dit de voet, de standaard, van ons muntstelsel ware), of ook wel sabelah (roepiah); den gulden roepiah, den rijksdaalder ringgit, het kwartje stali.

Tusschen de gewichten en de inhoudsmaten bestaat zeker verband, zooals uit het volgende blijkt:

De inhoudsmaten zoowel voor drooge als voor natte waren zijn:

1°. De tjoepak, een kleine maat van betoeng (een bamboe-soort) en door gevlochten rotan, als met hoepels, van boven en van onderen omsloten. Een tjoepak goede, drooge bras weegt 12 thails. De thail is de standaard van de Maleische maten en gewichten. Te Padang wordt de tjoepak, zoo ik wel onderricht ben, door een stempel geijkt. In de Bovenlanden is dit niet ingevoerd.

2°. De gentang. Deze maat houdt 4 tjoepak in, en wordt eveneens van bamboe en rotan vervaardigd.

Andere inlandsche inhoudsmaten komen, zoover mij bekend is, in de Padangsche Bovenlanden niet voor. Wanneer men echter groote hoeveelheden, b. v. bras, moet meten, en het gebruik der opgenoemde maten te tijdroovend is, meet men bij eenige gentangs te gelijk. Men vult een korf (ketiding) met bras, meet deze hoeveelheid nauwkeurig en gebruikt voorts den korf als maat.

Daar het gewicht van de tjoepak en de gentang drooge rijst nauwkeurig bekend is, bezigt men de namen van deze inhoudsmaten ook wel, om het

gewicht van een zwaar voorwerp aan te geven. Zoo zegt men b. v. van een olifantstand, dat hij 8 gentang zwaar is. Deze tand weegt dus $8 \times 4 \times 12 = 384$ thail.

De lengtematen, bij de bevolking in gebruik, zijn:

1°. De hampoe, de duim.

2°. De djarih, de vinger, de breedte van den vinger.

3°. De tampo, de breedte van de hand, of juister van de palm der hand.

4°. De eto, de afstand tusschen den elleboog en den top van den middenvinger.

5°. De dapo. Strekt men de armen horizontaal uit, dan is de afstand tusschen den top van den eenen middenvinger den top van den anderen middenvinger de lengte, die men dapo noemt. Dus ongeveer de lengte van het lichaam.

6°. Sa pandjang bahar. Staat men recht overeind, en steekt men den arm recht in de hoogte, dan vormt men de lengte-maat die sa-bahar heet: de afstand namelijk van den top van de opgestoken hand tot aan den voet.

Voorts rekent men bij de lengte van het menschelijk lichaam, b. v. lima tagah d. w. z.: vijf maal den afstand van de kruin van het hoofd tot aan de voeten.

Vlakte-inhoudsmaten kent de inlander niet. Wil hij de grootte of juister, de waarde van een sawah weten, dan vraagt hij naar de opbrengst in padi. Zoo zal men op de vraag aan een inlander, hoeveel sawah-grond hij heeft, ten antwoord krijgen: 5000 of 8000 of hoeveel het zijn moge. Dit beteekent dat zijne sawahs vijf- of achtduizend gentang padi opbrengen.

Bij de zeer geringe bevolking van Sumatra in verhouding tot de uitgebreidheid van dit eiland, is er geen gebrek, maar overvloed aan onbebouwde gronden. De grond heeft er dus weinig waarde. Vandaar dat de Maleier in de Padangsche Bovenlanden geen vlakte-inhoudsmaten kent of m. a. w. er geen behoefte aan heeft. Onze maten mogen op de hoofdplaatsen en hier en daar in de benedenlanden door sommige inlanders gebruikt worden, in het binnenland zijn ze nagenoeg geheel onbekend.

(30). Het weven van kleedjes in de Padangsche Bovenlanden is zeer algemeen. In de meeste dorpen van eenige beteekenis vindt men personen, bepaaldelijk vrouwen, die er zich meê bezig houden. De fraaie, met gouddraad gestikte kains van Agam en die van Siloengkang zijn wel 't meest bekend; ze munten in den regel uit boven hetgeen in andere negariën wordt geweven. Op de laatstgenoemde plaats, Siloengkang, leggen er zich een menigte personen op toe. Bijna onder elke woning ziet men den ganschen dag een vrouw aan het weven, en zonder ophouden hoort men het luide geklop op de reeds geweven en geverwde blauwe kleedjes, aan welke men een glanzige kleur geeft door er met een houten hamer op te slaan, of het snerpend geluid van de rotanslagen, waaronder het ruwe katoen een eerste bereiding ondergaat. Van deze ruwe kapas, die uit de onafhankelijke staten ingevoerd wordt (in de Padangsche Bovenlanden zijn de proeven om deze teelt in te voeren tot nog toe niet geslaagd), worden de grove kleedjes vervaardigd. Voor de fijnere kains worden Europeesche zijde en bereiden katoen en zelfs Europeesche verfstoffen gebezigd. De ingezetenen van Siloengkang koopt deze materialen te Padang in, en reist zelf rond om zijne kleedjes te verkoopen. Sommigen bezoeken Benkoelen en Indrapoera, of dringen in het Noorden zelfs tot Toba door, waar zij hunne waar tegen Bataksche paarden verruilen.

Men weeft te Siloengkang op de volgende wijze:

Eerst ondergaat de witte zijde, zooals men ze te Padang koopt, een kleine bereiding. Men windt ze op een bamboe-klos (koempar dengan taboeng) en daar de draden veelal te fijn zijn, strengelt men er telkens twee of drie ineen door middel van een rad (saring dengan kintjir). Na geverwd te zijn, 't zij rood met ambaloe pegou, 't zij blauw met indigo (sanem), hangt men deze fijne strengen op, wrijft ze in met ketan en schuurt er met de ruwe schaal van de klappernoot overheen. Zoodoende verwijdert men de minder goede draden; de overblijvende windt men op een rad (kintjir), vervolgens op bamboe-klossen, en van deze eindelijk op de loeli, die met onze weefspoel overeenkomt. Nu kan men met het weven beginnen. Het onder de woning geplaatste weefgetouw bestaat uit twee rijen of vakken van horizontaal, dicht boven elkaâr gespannen draden. De vrouw, die er op een plankje (palantak) vóór zit, werpt de klossen (kleine bamboe-kokers, welke de loeli bevatten) door het weefgetouw heen, en bij elken draad, die er zoodoende doorheen wordt geweven, trekt zij den kam (koeda koeda), die vertikaal op het weefgetouw staat, naar zich toe, om de draden vast ineen te doen sluiten.

In sommige kleedjes weeft men gouden sterretjes (tjoekir), waartoe men vergnld koperdraad (benang mas) of het veel kostbaarder makou (verguld zilverdraad) bezigt.

A. W. P. Verkerk Pistorius.

NOG IETS OVER POELAU LOOS.

In het Juni-nommer van het Tijdschrift van Nederlandsch Indië komt een artikel voor van den heer Klinkert over het eilandje *Poelau Loos*. Misschien is het niet ongepast dit met de volgende bijzonderheden aan te vullen.

De toenmalige luitenant-kolonel Elout, die (als adjudant van den Gouverneur-Generaal in 1818 ter beschikking gesteld van den Schout bij Nacht Wolterbeek) had medegewerkt tot het in dat jaar gesloten tractaat met den Onderkoning van Riouw (1), en die in 1824 als raad van legatie

(1) Wellicht is niet algemeen bekend het stuk, waarbij de Sultan van Lingen, als wiens gevolmachtigde de Onderkoning had gehandeld, dit tractaat bespreekt. Het luidt:

„Wij Sultan Abdul Rachman Sjah, opvolger van Sultan Mahamoed Sjah, Koning van Djohor, Pahang, Rio, Lingen en onderhoorigheden, met en benevens Radja Jafar, Onderkoning van Rio, welke als onze gevolmachtigde uit onzen naam heeft gehandeld in de zaken, waarvan bij dit geschrift gewag wordt gemaakt,

Maken bij deze openlijk en voor de geheele wereld bekend, hoedanig het zich heeft toegedragen, dat wij twee verbonden hebben aangegaan, een met de Engelsche Compagnie op den 19den Augustus 1818 en een ander met de Hooge Regeering van Nederlandsch Indië, gesloten op den 27sten Moeharam 1233, drie maanden na voormeld tractaat met de Engelschen.

Vooraf moeten wij zeggen, dat meer dan zes jaren geleden het rijk van Djohor het eerste verbond met de Hollandsche Compagnie heeft aangegaan, en dat de Vorst van Djohor in alle zaken zich steeds regelde naar de regeering van Malacca.

Sedert en lang daarna is wel is waar oorlog ontstaan tusschen de Hollandsche Compagnie en den Koning van Djohor, maar in het jaar 1784 is weder de vrede gesloten en een tractaat aangegaan, ten gevolge waarvan eene bezetting van de Hollandsche Compagnie op Rio werd gelaten.

Deze bleef daar ook tot in 1201 (1786 of 1788), toen zij verplicht was, de wijk te nemen, daar Rio door een zoo groot aantal zeeroovers van Ilhanon werd verwoest. Dit maakte natuurlijk, dat de betrekkingen tusschen de Hollandsche Compagnie en den Koning van Djohor niet zoozeer werden aangehouden, en toen daarna de Hollandsche vlag op Malacca werd nedergehaald, zouden zekerlijk de Engelschen, hadden zij dit verkozen, de Hollanders vervangen hebben; maar destijds zochten zij dit niet, en de Koning van Djohor

was gebruikt geworden bij de sluiting van het tractaat met Engeland, werd in 1827 naar Riouw gezonden, met het doel, om van die plaats een middenpunt te maken, dat eenigzins voor het verlies van Singapore kon schadeloos stellen en om een nieuw tractaat, ten gevolge van de gewijzigde toestanden, met den Sultan van Lingga te sluiten.

Hij vond den Onderkoning van Riouw in moeilijke geldelijke omstandigheden, en daardoor eenigszins afhankelijk. Eene zijner eerste bemoeiingen was, hem uit dien toestand te brengen. De Onderkoning, wenschende daarvoor zijn dank te betoonen en tevens zich te bevrijden van den last hem door zeeroovers op Loos berokkend, schonk den Luitenant-Kolonel en Resident Elout dit eilandje. Deze begreep, om dé goede gezindheid des Onderkonings te behouden, althans aanvankelijk, dat voor het beperkt

---

bleef van toen af geheel en al buiten betrekking tot in 1233. Toen eerst en juist zeer korten tijd vóórdat Malacca aan de Hollanders overging, kwam de Majoor Farquhar, President te Malacca, bij ons om een contract aan te gaan.

Hij overhaastte ons, en drong ten sterkste er op aan dit te doen. Wij hadden toen geene betrekking, wij wisten niet of van de zijde onzer oude vrienden de Hollanders, men gaarne de oude betrekkingen, die tusschen ons hadden bestaan, zoude vernieuwen

Wij hadden tijdingen en brieven door Engelsche grooten ons gezonden om ons te verwittigen, dat de Hollanders met eene menigte volks ons land kwamen innemen. In die brieven zeiden ons die Engelsche grooten, dat zij zich verwonderden hoe de Hollanders zoo konden handelen, naardien zij op die wijze afweken van een groot verbond tusschen Engeland en Holland gesloten.

Dit lezende kwam in ons op, dat, hoewel Malacca weder Hollandsch werd, mogelijk in dat groote verbond eenig punt kon voorkomen, dat omtrent ons land eene uitzondering maakte, en wij dachten, dat wij wellicht het tractaat met onze oude vrienden niet zouden kunnen hernieuwen.

Het is daarom alleenlijk dat wij, in goeden gemoede vertrouwende op hetgeen ons de Majoor Farquhar zeide, en geloof slaande aan het vermelde in den brief van dien anderen Engelschen groote, aannamen het door den majoor Farquhar ons aangeboden contract, hetwelk ons niet het minste voordeel aanbracht.

Daarna kwam de Schout bij Nacht Wolterbeek, nadat door hem de Nederlandsche vlag op Malacca weder was geplant, die ons aantoonde, dat al wat Hollandsch was geweest aan Nederland werd teruggegeven; uitzonderingen waren hierop, maar van Djohor werd in dat groote verbond in het geheel geen gewag gemaakt.

En alzoo zagen wij klaar en duidelijk, dat wij misleid waren, toen men bij overhaasting een contract met ons kwam aangaan; dat wij vooral bedrogen waren door hen, die ons berichtten, dat de Hollanders ons land kwamen innemen; want deze onze vrienden en bondgenooten van ouds wilden de oude betrekkingen op voordeelige wijze met ons hernieuwen.

Wij waren toen verheugd, dat de wensch van ons hart overeenkwam met hetgeen ons onze plicht gebood. Wij vernietigden het contract, dat in overhaasting was gemaakt, op een tijdstip dat zulks in geenen deele voegde, en het was met een waar genoegen, dat wij een tractaat met onze oude vrienden sloten, hetwelk van beide zijden wel overwogen werd tot voordeel voor ons land en het geluk van onze onderdanen.

Om dit geschrift, waarin de zaak volgens alle waarheid wordt bekend gemaakt, te bekrachtigen, zoo is het dat wij hieronder stellen onze zegels en handteekeningen.

Opgemaakt te Lingen op den 30en van Radjap van het jaar 1234 (25 Mei 1819).

inkomen van een resident anders niet voordeelig geschenk te moeten aannemen; doch de voorschriften omtrent het ontvangen van geschenken kennende, was hij spoedig bedacht op een middel, dat het heusch beantwoorden aan des Onderkonings welwillenheid met het zich vrijwaren van allen schijn van eigenbelang vereenigde.

De zendeling Gutzlaff was toen op Riouw werkzaam onder de talrijke vlottende Chineesche bevolking, en de Luit.-Kolonel Elout was hem daar behulpzaam geweest in de oprichting van school en hospitaal. De zendeling Wentink daarentegen was werkzaam onder de Maleiers. Door dezen een eigen standpunt en een goedkoop verblijf op Loos te bezorgen, en dit eilandje daartoe aan het Nederlandsch Zendeling-Genootschap af te staan, werd het aangeduid doel bereikt.

Daarvoor werd dan ook de vergunning der hooge regeering gevraagd.

De afstand door den Onderkoning aan den Luit.-Kolonel Elout had plaats op 22 September 1828. Het besluit, waarbij deze laatste gemachtigd werd tot den afstand aan het Ned. Zendeling-Genootschap (een besluit, waarbij, om der mogelijken gevolge wille, de eerste afstand niet kon worden goedgekeurd) was van 30 Januari 1829. De aanneming door dat genootschap kon eerst na de ontvangen machtiging gevraagd worden. Vanhier dat de acte van overdracht eerst in September 1829 werd verleden, en daarbij gedeeltelijk werden te goed gedaan de in dien tusschentijd bereids voor gebouwen gemaakte onkosten.

De zendeling Gutzlaff gevoelde zich weldra gedrongen zijne werkzaamheden onder de Chineezen op grooter gebied voort te zetten, en vertrok naar China.

De zendeling Wentink (wiens weduwe nog leeft en vele bijzonderheden zoude kunnen mededeelen) vestigde zich op Loos, met één Boegineesch huisgezin. Hij vertrok naar Depok eerst acht of negen jaren later, nadat hij de bevolking op Loos tot negentig huisgezinnen had zien toenemen, en in de opbrengst van rijke voortbrengselen van verschillenden aard de vruchten had geplukt van de zorg en moeite aan de verbetering van den landbouw besteed.

Zijnen opvolger en diens echtgenoote schijnt het echter, bij veel voortreffelijks, te hebben ontbroken aan de voor kolonisatie noodige eigenschappen, welke den Hollandschen zendeling-kolonist en diens gade bijzonder kenmerkten. Althans het werk is achteruitgegaan, en Loos tot den door den heer Klinkert beschreven toestand teruggekeerd. — Onder meerdere een leerzaam voorbeeld, hoe veel met volharding is te verwerven, hoe spoedig zonder die eigenschap het verworvene weder wordt verloren.

Juli 1869. E.

BOEKAANKONDIGING.

Jhr. Mr. J. K. J. DE JONGE. *De opkomst van het Nederlandsch gezag over Java. Verzameling van onuitgegeven stukken uit het oud-koloniaal archief.* 1e. deel 's Gravenhage M. Nijhoff, Amsterdam Fred. Muller 1869.

De adjunct-archivaris gaat steeds met onverdroten ijver voort, het oud-koloniaal archief dienstbaar te maken aan de verspreiding van licht over de feiten, die met de vestiging van het Nederl. gezag in den Indischen Archipel in verband staan, een licht, dat tot dusverre meestal ontbroken heeft. Het werk, waarvan wij hierboven den titel afschreven, en dat meer bepaaldelijk de geschiedenis van de worsteling op het eiland Java betreft, is het vierde deel van zijn werk: *De opkomst van het Nederl. gezag in Oost-Indië.* Dat de schr. eenen verdienstelijken arbeid verricht, door het archief, dat meer bepaaldelijk aan zijne zorgen is toevertrouwd, aldus te exploiteeren, behoeft geen betoog, evenmin als dat wij er dankbaar voor zijn.

En inderdaad ook op dat gebied is ontzaglijk veel te doen, en het is meer dan tijd, dat de officieele bescheiden uit het stof, waaronder zij sedert eenen geruimen tijd bedolven lagen, te voorschijn worden gehaald. »De geschiedenis van de vestiging en uitbreiding van ons gezag" — zeg de heer de Jonge — is door Valentijn gebrekkig geleverd. Geschiedschrijvers van lateren tijd, met uitzondering van sommigen, die zich tot monographiën bepaalden, waren òf niet in de gelegenheid, om de oorspronkelijke bronnen voor de geschiedenis van Neêrlands gezag over Java te raadplegen, òf indien zij daartoe al de gelegenheid hadden, lieten zij die bronnen ongebruikt liggen .... Het hoofddoel van ons werk is, de geschiedenis der Nederlanders op Java, uit de archieven toe te lichten: toch zal men somtijds ook belangrijke mededeelingen over de geschie-

denis, de inrichting van het bestuur, den toestand van het land en het volk van Java, vóór of tijdens de komst der Nederlanders daarin aantreffen. Die geschiedenis, dat bestuur en dien toestand te leeren kennen, schijnt niet geheel overbodig. Nog zeer kort geleden, werd ons in eene geschiedenis van het cultuurstelsel een tafreel van den Javaansche Staat, vóór de opkomst van het Nederlandsche gezag, opgehangen, waarin de Javaan werd voorgesteld, alsof hij onder zijne eigene vorsten leefde in een gelukstaat door Rousseau gedroomd of door Arkadische herders genoten; ja zelfs, de inrichting van het oude Javaansche Staatsbestuur werd er eene geädelde democratie genoemd. Indien men daarentegen in de oorspronkelijke stukken verhaald vindt, hoe ter bevrediging van de heerschzucht van één man, oorlogen werden gevoerd, die hongersnood, ziekte en dood over de bevolking verspreidden, hoe de geheele mannelijke bevolking, jaarlijks als slaven naar het leger en ten strijde werd gesleept of opgejaagd; hoe een dessa-hoofd om een gering verzuim van transportdienst, zonder vorm van proces door een regent bijna dood werd geslagen, hoe in 1628, zooals men in een volgend deel vernemen zal, de Panembaham van Mataram 774 zijne onderdanen liet krissen, omdat zij de overwinning in den strijd niet hadden bevochten, terwijl duizenden op eenen terugtocht in 1629 door gebrek aan levensmiddelen omkwamen, dan zal men toch tot de bekentenis moeten komen, dat zooal de Javaan, onder zijne eigene hoofden in den gelukstaat der democratie heeft geleefd, die democratie toch wel zeer bijzonder was getemperd" (1).

Het onderhavige deel van het werk van den heer de Jonge, omvat de jaren 1610 tot en met 1623. Het bestuur van de Gouverneur-generaals: Both, Reijnst, Reael en Jan Pietersz. Coen wordt achtereenvolgens behandeld.

Het is voor ons slechts te doen, de aandacht van het publiek op deze belangrijken historischen arbeid te vestigen. De ruimte, waarover wij te beschikken hebben, verbiedt ons meer te doen, dan de voornaamste punten daaruit aan te roeren. Het hoofdmoment is dan ook het eerste gouverneur-generaalschap van Jan Pieterszoon Coen, den grondlegger van Batavia, en daarbij willen wij dan ook voornamelijk stilstaan. Vooraf echter een woord tot inleiding.

Wel was bij het twaalfjarig bestand de vrije vaart op Indië niet ipsis verbis genoemd, maar de Spaansche afgevaardigden hadden verklaard, dat zij begrepen zou zijn in de bepaling, dat de handel der Vereenigde Gewesten vrij was in alle overige betrekkingen van Spanje, waarop door

(1) Voorrede blz. VII, IX en volg.

deze mogendheid aan hare vrienden en bondgenooten vrije handel was toegestaan. Zulk eene verklaring scheen niet voldoende, om in die overzeesche bezittingen de wapenen neder te leggen. Trouwens het lag ook niet in de bedoeling van Spanje, dat de O.-Ind. Cie. dáar uitsluitend zich vestigen, en den handel van Spanje vernietigen zouden. De Spanjaarden en Portugeeschen weigerden dan ook ginds het twaalfjarig bestand te erkennen, en gingen voort niet alleen elke vestiging der Nederlanders met geweld tegen te gaan, maar ook hunnen handel moeilijkheden in den weg te leggen. De oorlog werd voortgezet, en de uitkomst van dien strijd — een strijd op leven en dood — was, dat elk ander europeesch element uit de Indischen Archipel werd geweerd, en dat de O.-Ind. Compagnie ten langen laatste aldaar een alleenheerschend gezag uitoefende. Had de O.-Ind. Cie. zich tot dusverre steeds vergenoegd met uitzending van eenige ambtenaren, die bloot als kooplieden in de Molukken en op Java — te Bantam, Jakatra en Japara — voor de retourladingen zorg droegen, de vijandelijkheden en de belemmeringen van den handel vorderden een meer vast bestuur, met een Gouverneur-Generaal aan het hoofd van eenen Raad van Indie, ten einde het gezag der Compagnie te handhaven en voor alle eventualiteiten de noodige maatregelen te nemen. Verder scheen het noodzakelijk, dat zich daar een maatschappelijke toestand ontwikkelde. Daarvoor was het noodig, dat er eene volkplanting zich vestigde. Op die wijze kon in gindsche gewesten het Nederlandsch element vasten voet bekomen en zich staande houden. In 1610 zeilde dan ook Pieter Both de eerste Gouverneur-Generaal derwaarts met 8 schepen, voorzien van de noodige bezettingstroepen, van handwerkslieden, predikanten, vrouwen en kinderen. De Raad van Indië bestond, behalve den Gouverneur-Gennraal, uit vier leden, nl. de direkteur van het Bantamsche kantoor, en drie opperkooplieden.

De toetand in Indie, was op dat tijdstip alles behalve bemoedigend. De Spanjaard meester in de Molukken; de pogingen, om te Malakka een vast punt te verkrijgen, verijdeld; de handel te Bantam door tolverhoogingen en allerlei moeilijkheden belemmerd; het kantoor te Grisée door de Panenbahan van Mataram verwoest; de ambtenaren ontrouw en oneerlijk; overal misbruiken.

't Gelukte Both van den regent van Jakatra de vergunning te verkrijgen, om eene plaats uit te kiezen, geschikt voor het stichten van een fort. Ook dáar had gebrek aan takt, om met de Inlanders om te gaan, aan de Nederlanders veel kwaad gebrouwd (1). Aanvankelijk werd

(1) Zie den brief van P. Both aan de bewindhebbers der O. I. Comp. 1 Jan. 1641, waarin hij mededeelt, dat de Sabander van Jakatra zich beklaagd had, dat „Theunemans (een der ambtenaren der Comp.), een dronckaert zijnde, den coninck verscheyden reyzen zeer

slechts een klein huis opgetrokken, waarin Both een posthouder aanstelde. Hij zelf vertrok naar Amboina, waar hij de meeste der gehuwde lieden plaatste — de eerste volkplanting in Indië — die handel mochten drijven met de omliggende eilanden in eetwaren, katoenen kleederen enz. Van Amboina ging de G.-Generaal naar Banda, ten einde met de ingezetenen nieuwe contracten te sluiten, waarbij deze zich verbonden, om voor den tijd van 5 jaren hunne producten tegen vastgestelde prijzen aan de O.-Ind. Cie. te verkoopen. Doch de Bandaneezen bleven ook nu weder dit contract niet getrouw, en verkochten hunne waren aan de Engelschen.

Op Java was het rijk van Bantam voor de O.-Ind. Compagnie eene hoogst gewichtige plaats. Dáar werden de retourladingen door Nederland bijeengebracht en ingescheept; dáar groeide de peperrank — naast de specerijen, een belangrijk artikel — dáar werden de algemeene boeken gehouden en van dáar werden de specerij-eilanden van alle behoeften voorzien. Maar dáar oefende ook de rijksbestierder eenen machtigen invloed uit; de koning had schier niets te zeggen, en de Rijksbestierder was gelijk de voormalige Major Domus bij de Franken, de heerscher. Die hooge ambtenaar, die ons steeds geschets wordt als een fijn diplomaat, zelfs voor den wakkeren Coen te sluw, dulde niet, dat de Nederlanders vasten voet zouden bekomen op het eiland Java. Hij wilde hen steeds van hem afhankelijk houden; daarom legde hij steeds meerdere moeilijkheden in den weg. Vermoedelijk op zijnen last was dan ook de factory der Compagnie aldaar eene prooi der vlammen geworden, en waren eenige Nederlanders vermoord. Bij dat alles heerschte ook dáar de meeste verwarring ten gevolge van de ontrouw en oneerlijkheid der ambtenaren van de Compagnie. »Pieter Both bewees dan ook aan de Compagnie eenen zeer gewichtigen dienst, toen hij aan het hoofd van het Bantamsche kontoor eenen man verkoos, die binnen weinige jaren al hetgeen verloren was weder zou terugwinnen, rijke ladingen naar Nederland zenden, de Molukken geregeld van het noodige voorzien, de verwarde boekhouding herstellen, en met de meeste nauwkeurigheid bijhouden zou." (1) — Die man nu was Jan Pieterz. Coen, door Pieter Both aangesteld als boekhouder generaal, en direkteur van de kantoren van Bantam en Jakatra, en van wien hij betuigde »dat hij was een eerlijk en godvreezend jongman, zeer modest van leven, zedich, van goeden

---

qualijck heeft bajegent, alsmede anderen, eenige Javanen geslagen, dat het bloet haer by de ooren afliep; een Chinees geslagen en in de boeyen gestelt, onder den blauwen hemel in hette en coude, noch geen quitesel of te matgen boven zijn hoofd tegen de regen of son mochte hebben, dat oock sommigen van de onsen opwaerts varende in de rivier van de principalen haer vrouwen onbehoorlijk hadden aengetast en sijn wil daarmede doen." enz. bl. 10.

(1) Inleiding, blz. IX.

aert, geen dronckaert, niét hoovaerdich, in Raedt zeer bequaem, in 't stuck van de coopmanschap en het boeckhouden hem wel verstaande, voor desen gewoont in Rome zes of zeven jaren bij Sr. Justus Piscatore van Oudenaerden, van mij welbekendt. Ick verhope UEd. van desen zeer veel gedient sult wezen." (1)

Jan Pieterz. Coen was den 8 Januari 1587 te Hoorn geboren. Reeds vroeg was hij voor den handel opgeleid. Na zijn verblijf te Rome in het handelshuis van Piscatore was hij in 1607, in hoedanigheid van onder-koopman naar Indie vertrokken. In 1611 was hij daarvan teruggekeerd. In het volgende jaar hadden de bewindhebbers zijne talenten en kunde op prijs stellende, hem als opper-koopman en bevelhebber van twee schepen weder naar Indie gezonden (2). Hij had dus op het tijdstip zijner benoeming tot boekhouder generaal en direkteur van de twee gewichtigste kantoren nauwelijks den ouderdom van 27 jaren bereikt.

Was Bantam voor de O. I. Compagnie van belang, evenzeer kon dat van Jakatra gezegd worden. Het was leenroerig van Bantam, maar machtig genoeg, om de ijverzucht van dat rijk gaande te maken. Daarom moet men er zich op toeleggen, om steeds op goeden voet er meê te staan, teneinde, indien de belemmeringen door het Bantamsche bestuur den handel in den weg gelegd toenamen, in Jakatra's gunst vergoeding te zoeken. Bovendien was het vraagstuk, waar het algemeen rendez-vous — het middenpunt van het bestuur en den handel — zijn zou, nog niet opgelost. Zou dat Bantam, of Jakatra, òf een der aan de kust gelegene eilanden òf Malakka zijn? Daarom kon men Jakatra niet veronachtzamen. Toevallige omstandigheden zouden eindelijk Jakatra daarvoor aanwijzen, gelijk wij zoo aanstonds zullen zien.

Inmiddels was Gerard Reijnst in plaats van Pieter Both tot opperlandvoogd benoemd, en aan Coen de betrekking opgedragen van direkteur-generaal van al de kantoren in Indie en van president van de kantoren te Bantam en Jakatra; in die hoedanigheid zien wij hem nu ook zitting nemen in den Raad van Indië (13 Nov. 1614).

Tot dus verre had de Raad in Indië weinig nut opgeleverd, en merkwaardig is het oordeel van Coen, zooals het door den schrijver in de inleiding wordt medegedeeld (3), over de slechte werking van dat collegie, en welk oordeel wij hier afschrijven: »alzoo de G.-Generaal in het nemen van besluiten en in de regering van den algemeene Indi-

(1) Zie brief van P. Both aan de bewindhebbers der Generale O. I. Comp. dd. 1 Jan. 1614.

(2) Zie Valentijn, Oud en Nieuw Oost Indie; IV d. 1 st. blz. 271. Du Bois, vie des Gouverneurs généraux, page 33.

(3) Inleiding, blz. XIII en volg.

schen Staat door gebrek aan personen, geen collegie van den Indischen Raad geheel en voltallig bij zich houden kan zooals het behoorde, ... zoo is hij genoodzaakt en gedwongen geworden, om daarin te voegen den voet en de manieren, die tot nu in trein is geweest, dat is, van alles en in allen gevalle te delebereeren en te disponeeren, zooals hij G.-Generaal goed en meest raadzaam achtte, met advies en stem van alle zoodanige personen, die dan op dat oogenblik bij hem tegenwoordig waren, hetzij dat zij waren gouverneurs, kapiteinen, kooplieden of schippers, welke dan zonder onderscheid in den raad compareerden. ..... Of daaronder dan geen onbekwamen en incapablen compareerden, is kennelijk .... Gedurende den tijd, waarin de Nederlanders van deze Indischen vaart hebben gebruik gemaakt, zijn de raden, met welker stemmen de Staat geregeerd is, kapiteinen, kooplieden en schippers geweest, die allen van eenen bijzonderen aard of bijzondere vocatie zijnde, dientengevolge tegen elkander partij en vijand waren. Die vijandschap en haat is door dagelijksch en lang verkeer veel grooter dan de vijandschap, die men artisans of menschen van een bijzonder beroep uit de natuur elkander ziet toedragen. Zij schieten ook niet altijd, langs verschillende wegen, naar één doel, maar elk heeft dikwijls volgens zijnen bijzonderen aard, zijne natuur of complexie een bijzonder wit voor oogen, doch altijd onder pretext van het gemeene beste .... Wat inconvenienten de partijschappen van voormelde drie personen, de schippers, de kooplieden en kapiteinen, de onwetendheid, de nijd, haat en hunne bijzondere of contrarie affectie onder den gemeenen welstand medebrengen, bevinden wij dagelijks en gevoelt de Staat wel .... Deze inconvenienten zullen, zoo ik meen, verholpen worden zoodra de leden van het collegie, bestaande uit den persoon van den G.-Generaal en de Raden van Indië, geheel voltallig bij elkander zullen kunnen blijven, en dan worde er in dezen Raad gevonden: kennis van koophandel, navigatie, rechten, krijgshandel en voornamelijk kennis van Staat, en tegelijk een vroom gemoed. De raadspersonen moeten ook niet comtabel zijn, en hetgeen door dit collegie is besloten en vastgesteld, hebben de schippers, kapiteins en kooplieden te executeeren. Wil men van deze laatsten den raad inwinnen .... men vormen uit hen midden een consultatieven raad." enz.

Het is waar, door de benoeming van Coen tot Direkteur-Generaal van al de kantoren, was meer de eenheid gebracht in de handels-operatien, maar éene zaak ontbrak in Indië, en dat was genoegzaam kapitaal. De kamer der XVII eischte wel telkenmale rijke retourladingen, maar zij vergat de middelen daarvoor over te zenden. En al bekleedde Coen toen nog eene ondergeschikte betrekking, onverholen deed hij zijne waarschuwende stem hooren tegen een stelsel, dat maaien wilde, waar men niet gezaaid had

De grootste moeilijkheid bleef bestaan met Bantam. De Rijksbestierder wilde wel den handel dulden der Westerlingen, maar hij deed dat op zijne manier, dat is, hij haalde van hen, wat hij kon. Hij eischte groote geschenken voor zich; hij voerde telkens hoogere tollen in, en weigerde het bouwen van sterkten. Men houde echter in het oog, dat de Rijksbestierder vooreerst geheel een kind was van zijnen tijd, en hem dezelfde natuur eigen was als alle Oosterlingen, die gaarne geschenken aannemen, maar zelden geneigd zijn, geschenken te geven. Men vergete niet, dat hij het belang van zijn eigen land moest behartigen, en dat belang eischte, dat zoowel de Nederlanders als de Engelschen — die, gelijk wij straks zullen zien, eveneens pogingen aanwendden, om een gedeelte van den Indischen buit machtig te worden — op denzelfden voet behandeld werden. Dat hij het bouwen van sterkten niet duldde, was zeer natuurlijk; hij wilde meester blijven van die vreemdelingen, en hij mocht, als voorzichtig staatsman, niet toestaan, dat zij zich nestelden in sterkten, waaruit zij het land zouden kunnen bestoken. Zijn blik voorzag dat zij, als zij eerst vasten voet hadden gekregen, zich al verder en verder zouden uitbreiden. En eindelijk wat de hooge tolrechten betreft, de denkbeelden over vrijen handel zijn in de eeuw, waarin wij leven, nog dikwijls verre van algemeen; nog drukt schier overal het tariefstelsel, Hoe kan men verlangen, dat in Indië in het begin der 17e eeuw een Indisch staatsman heldere denkbeelden van vrijen handel zou hebben?

Was de Rijksbestierder sluw en listig, Coen bezat eene onbuigzame wilskracht. Zooals wij boven zagen, was zijne politiek om beurtelings Bantam en Jakatra te vleien, en al naar gelang van de omstandigheden, nu met deze dan met gene te onderhandelen.

Behalve met de sluwheid van den Bantamschen minister, had het Indisch bestuur te kampen met de Engelschen, »die overal waar de Nederlanders de baan gebroken hadden, zich achter deze vertoonden." In 1609 waren bij een nieuw charter van koning Jacobus aan hunne kooplieden meerdere rechten toegekend, en was het kapitaal der Engelsche Compagnie aanmerkelijk vergroot. Sedert 1614 hadden zij eveneens eene factorij te Makkasser gesticht. En zij zochten nu den Bantamschen Rijksbestierder afkeerig te maken van de Nederlanders. Het politiek stelsel dier dagen duldde geene mededinging. De grond moest gelegd worden tot het monopolie-stelsel, dat steeds de staatkunde van Nederl.-Indië heeft beheerscht. Alle andere mogendheden moesten geweerd worden, en zelfs de handeldrijvende Aziaten mochten niet geduld worden, en omdat doel te bereiken, werd niet alleen de kracht van wapenen aangewend, maar, om een voorbeeld aan te halen, dat door den schr. wordt medegedeeld, men besloot om bij den handel in de specerij-eilanden het geld uit de circulatie te houden, en alleen kleederen, rijst en andere

voorwerpen als ruilmiddelen aan te wenden. »Het dadelijk gevolg van het besluit was: een militair oproer; een meer verwijderd gevolg; de geheele ondergang van den handel in den Archipel der specerijen (1).

Meer en meer vestigde de Nederlandsche handel zich te Jakatra, waar weldra ook de Engelschen zich vertoonden, en aan de westzijde van de rivier de Tji Liwong tegenover de linkerzijde der Nederlandsche fatcorij, eveneens eene factorij bouwden; maar zij vonden in Jan Ptetersz. Coen eenen geduchten tegenstander, die hen weldra de scherpte van zijn zwaard zou laten gevoelen. Hunne haat tegen hem kende dan ook geen palen; »De hoogste galg van Oud Engeland," zeiden zij, »was voor hem niet hoog genoeg." De spanning werd vermeerderd door den bijstand, dien de Engelsche schepen telkens verleende aan ontsnapte gevangenen van het Nederl. gezag.

Terwijl dit alls plaats vond, was de G.-Gener. Reijnst op reis gegaan naar Japara, poelo Ay, Amboina en Ternate, om eenige orde te stellen op plaats gehad hebbende wanordelijkheden, en om nieuwe handelsbetrekkingen aan te knopen. Wij zullen hem op die reis niet vergezellen; alleen teekenenen wij hier ééne bijzonderheid aan, die door den schr. wordt medegedeeld, en die eene schets geeft van den indruk, die de Nederlandsche nederzetting op Banda had achter gelaten. Dáar was de druk van het Nederl. gezag gevoeld, en de ingezetenen hoopten van de Engelschen uitredding van den nood. »Zie," zeide eens een hoog bejaard Orang Kiai der Bandaneezen, met de hand naar de forten der Nederlanders wijzende tot den Engelschen kapitein George Cockayne.... »zie dat maakt, dat de oude lieden weenen, en de kinderen wenschen, dat zij niet geboren waren. Allah had ons een land gegeven; maar nu heeft Allah de Hollanders gezonden, die ons beoorlogen en ons land ons willen ontnemen, opdat zij ons een plage Gods zouden zijn." (2)

Helaas! hoe heeft het Nederl. gezag die profetie dáar bewaarheid!

Zooals wij boven aanteekenden, was de vraag, waar men den zetel van het bestuur en van den handel zou vestigen, sedert lang een punt van ernstige overwegingen geweest. Terecht merkt de schr. op, dat de vestiging van het Nederlandsch gezag op Java minder van de vrije keuze der Nederlanders dan wel door een samenloop van omstandigheden heeft plaats gehad. Ook Coen scheen langen tijd over die keuze geweifeld te hebben. Door eene vestiging op het een of ander punt op Malakka pleitten vele voordeelen. Dáar langs leidde de weg voor den handel met China; en ook voor den handel met de Ind. Archipel, met de Oostkust van

(1) Inleiding, blz. XXI noot 1.
(2) Inleiding, blz. XXII.

Vóór-Indië en voor den peperhandel op de Oostkust van Sumatra was Malakka het gunstigst gelegen, terwijl de vestiging aldaar nog dat voordeel zou hebben, dat de heerschappij van Portugal, dat zich van Goa tot Macao uitstrekte, gescheiden zou worden. Maar welk punt men ook koos, dit stond bij hem vast, de tegenwerking van Bantam moest gebroken worden, en de Engelschen mochten dáár geen vasten voet hebben; en door Malakka te kiezen zou men die beide doeleinden niet dan met veel moeite bereiken. Maar, zoo als wij boven reeds opmerkten, de omstandigheden hebben er toe geleid, dat Java dat middenpunt zou worden. »Het was," zegt de Hr. de Jonge, »alsof de Nederlandsche natie op ééne der schoone en meest bevolkte eilanden van den Ind. Archipel, op Java, tot de vervulling eener taak, tot bevrijding uit de banden van Oostersche willekeur en dwingelandij, tot verlichting en beschaving eener verdrukte bevolking werd geroepen en voorbeschikt. Zij zou wellicht tot het bewustzijn dier hooge roeping zijn opgeklommen... indien stoffelijke belangen haar niet hadden verblind, indien zij niet juist toen door hare leiders op het dwaalspoor waren gebracht van kwaadaardige twisten over de leer der kerk en het gezag in den Staat" (1).

In 1616 werd Bantam bedreigd met eenen aanval van de Spanjaarden en Portugeeschen onder da Silva. Coen, belast met de zorg voor het kantoor te Bantam, had gemeend de meeste kostbare waren te Jakatra te moeten bergen; ook had hij daar meer volk gebracht. Van den Regent van Jakatra had hij voor 200 realen de vergunning verkregen tot het bouwen van een steenen pakhuis met bovenwoning en gaanderij, zoodat het geschikt was, om zich er in te verdedigen. Weldra werden daaraan twee hoofdgebouwen gevoegd, die de namen van Nassau en Mauritius kregen; ruim driehonderd man bezetting lag er in.

Inmiddels had Reael zijn ontslag gevraagd en bekomen; Coen trad nu als zijn opvolger in de opperlandvoogdij op, en de geheele verantwoordelijkheid van het bestuur zou op hem rusten. Twee jaren na het bouwen van de sterkte, in 1818, vertoonden zich kenteekenen van eene algemeene samenzwering onder de Inlandsche vorsten. In het begin van Aug. van dat jaar was de factory te Japara op last van den Panembahan van Mataram afgeloopen, en waren eenige Nederlanders vermoord en anderen in de binnenlanden gesleept. Tegelijkertijd was de Pangéran van Bantam op het eiland Poetri met 300 man gelegerd, zoo het heette, om zich met de jacht en visscherij te vermaken. Coen was telkens door hem uitgenoodigd, om bij hem op genoemd eiland zijne opwachting te maken. Toen hij aan dien aandrang eindelijk had toegegeven (20 Aug.), vond hij bij zijne terugkomst de geheele gewapende macht van Jakatra

(1) Inleiding, blz. XL.

op de been. Na zijn vertrek was de Bantamsche Pangéran naar den dalam van den Regent van Jakatra gegaan, en had dáar den geheelen dag doorgebracht. Op den avond van denzelfden dag vervoegde zich de Pangéran van Bantam met 500 man aan de poort van het versterkt huis, en vroeg om ingelaten te worden. Aan dien eisch werd niet voldaan, dan nadat Coen alles in staat van tegenweer had gesteld, ten einde op alle eventualiteiten bedacht te zijn. Het bezoek had dan ook geene verdere gevolgen. De Pangéran vertrok zoo als hij gekomen was. Op denzelfden avond echter liep het gerucht te Bantam, dat alle Nederlanders vermoord waren. Latere berichten bevestigden dan ook zijne verdenking, »aen verscheyden inditien schijnt waerachtig te weesen, dat niet alleene by de coningen van Bantam en Jaccatra geconspireert sy, omme ons te vermoorden en UE. goederen te berooven; maer dat bijkans alle de Coningen van Java met den anderen verdragen zijn, om ons t' eenemael uyt te roeyen, en dat voornamelyck om het maecken van een generael-rendez-vous van haar quartieren te weeren, en haer alsoo te ontlasten van de groote vreese, die van UE. macht en welstandt hebbende syn.... Houden ook voorseecker, dat de Matteram en de Coninck van Cheribon van alles goede kennisse hebben, en dat de verraderije met haer wete en willen begost is. D' Engelschen schijnen ook niet vrij te wesen" (1). Dat zulk eene samenzweering bestaan heeft, is meer dan waarschijnlijk, en de gissing van Coen is niet overdreven, dat op Java onder de Inlandsche vorsten de vrees heerschte, dat de Nederlanders zich op dat eiland zouden nestelen, en dat zij dan eindelijk zich als overheerschers zouden gedragen, even als zulks in de Molukken had plaats gegrepen.

De toestand van het Indisch bestuur in het algemeen, maar van Coen in het bijzonder, was alles behalve gemakkelijk. De vorige G.-Generaal Reael had beste schepen naar de Molukken medegenomen. Coen zat te midden van vijanden en van verraad; de Engelschen op de hand van de Javaansche vorsten; hij had geen geld, geen genoegzame voorraad van amunitie, zonder goede schepen en zonder voldoende strijdkrachten. En evenwel drongen de bewindhebbers in Nederland steeds op rijke retourladingen; zij vorderden dat de Molukken, Amboina en Banda bezet zouden worden; dat de Engelschen uit dien Archipel zouden geweerd worden; dat de Spanjaarden in Manilla werden aangetast; zij verlangden, dat er handelsbetrekkingen aangeknoopt werden met China, dat er eene vloot naar Arabie en Sourathe gezonden zou worden. De lijst is breed van al hunne eischen, maar de middelen om daar aan te voldoen, ontbraken, en uit Nederland werd niets gezonden.

---

(1) Zie den brief van Coen aan de bewindhebbers dd. 29 Sept. 1618.

Wat te doen? In overleg met zijnen raad besluit Coen om zonder verdere vergunning van den Regent van Jakatra te vragen, de Nederl. Loge te versterken, en in zoodanigen staat van tegenweer te brengen, dat men tegen binnen en buitenlandsche vijanden gedekt zij. Hij »brengt bezetting aan wal, werft matrozen, die op het punt waren van naar het Vaderland terug te keeren, weder aan, bouwt bolwerken, werpt batterijen op, plant geschut, en neemt eindelijk den 22 October het voor de toekomst van Neêrlands gezag gewichtig besluit, »»een volkomen fort te voltrekken."" Den 12 November 1618 schreef hij dan ook met zekere voldoening: »'t Is alreede soo verre gebracht, dat.... dese huijzen niet alleen voor een aenloop sufficant zijn, maar dat wij moed hebben, met Godes hulpe alle gewelt van geheel Java van de Spanjaerden en Portugiesen, Engelschen ende anderen weder te staan." (1)

Welk eenen indruk deze houding van den Opperlandvoogd op den Rijksbestuurder van Bantam en op den Regent van Jakatra maakte, behoeft niet te vermeld worden; de laatste op eigen veiligheid bedacht, begon zijne dalam te versterken, en de stad met eene muur te omringen.

Onder de verschillende punten van de instructie voor Jan Pieterz. Coen, nam die, welke op eene kolonisatie, zooveel mogelijk, op Amboina, Banda en Poelo Run betrekking hadden, eene voorname plaats in. »Het denkbeeld, om koloniën, gevormd door Nederlandsche zeelieden, soldaten en handelaars, in Indië te planten, was bijna te gelijker tijd als de algemeene Oost-Indische Compagnie ontstaan." (2) In 1609 waren reeds een vijf-en-twintig tal huisgezinnen uitgezonden die later door Both op Amboina waren geplaatst. Aan deze huisgezinnen was het drijven van handel toegestaan onder zekere voorwaarden. Ofschoon die handel vrij heette, was hij toch »gelimiteerd." Het Opperbestuur verstond daaronder »het drijven van handel in de specerij-eilanden uitsluitend in rijst, sago, olie, hout, vee, zout en katoenen kleedjes, mits dat het laatst genoemd artikel door de Compagnie geleverd werd. Verder waren die handelaren verplicht, hunne vaste woonplaatsen te hebben binnen Maleyo op Ternate of in de valei achter het kasteel van Amboina of op de eilanden Neyra, Ay of daaromtrent." Zij mochten geenen handel drijven op de vaste kust op Azie, noch op Japan, noch op de Philippijnen, Java, Borneo, Celebes. Een huwelijk met inlandsche vrouwen was zonder toestemming der overheid streng verboden, in alle gevallen moesten de vrouwen tot het christendom overgaan. (3)

---

(1) Blz. 109.
(2) Inleiding, blz. LXVI.
(3) Ibid. bl. LVII.

Niettegenstaande in Engeland onderhandelingen aangeknoopt waren tusschen de Engelsche en Nederl. O. I. Comp., gingen de Engelschen in Indië voort zich vijandig tegen de Nederlanders te gedragen. Er bevonden in November 1618 zich in de Indische wateren vijftien goed bewapende schepen onder bevel van de vlootvoogden Thomas Dale en William Parker, en zij begonnen eenen toon aan te slaan, die aan overmoed grensde; »Zij zouden die Dutchmen de les lezen; niet alleen uit Amboina, Banda en de Molukken, maar uit geheel Indie zouden zij hen verjagen." (1) Niet te vreden met het uiten van dreigementen, begonnen zij de vijandelijkheden met het nemen van een Nederl. schip, genaamd de Zwarte Leeuw, dat rijk beladen van Patani terugkeerde, en bij Poelo Padjang aan den grond zat. Te vergeefs had Coen opheldering gevraagd. Zijn bode ontving een schamper en beleedigend antwoord. Hij had slechts zeven schepen bij zich, en daarvan waren twee volgeladen met kostbare waren, en vijf geheel onttakeld. Zijne beste schepen en zijne voornaamste krijgsmacht waren op Amboina, in de Molukken en op Banda, ten einde die eilanden tegen de Engelschen te beschermen. Immers daar bij waren de voornaamste handelsbelangen der O. Ind. Compagnie betrokken. Zoo weinig had het Opperbestuur in Nederland gezorgd voor eene voldoende bescherming van het gezag op Java, dat Coen, toen hij later het bericht zond van de gebeurtenissen uitriep »d'Almogende . . . , vergeve UEd. hare groote onachtsaemheid." (2). Te gelijker tijd begon ook de Regent van Jakatra zich vijandig te gedragen; uit zich zelven zou hij wellicht daar toe niet zijn overgegaan, maar hij werd gedwongen door zijnen leenheer, den Koning van Bantam. De Rijksbestuurder vreesde, dat Coen, te een of anderen tijd, zich meester zou maken van Jakatra, en dan zou dat punt wellicht een tweede Malakka worden.

Bovendien schijnt eene overeenkomst te hebben bestaan tusschen Thomas Dale met den Koning van Bantam, waarbij behalve eenige handelsvoordeelen ook bepaald was, dat beiden gemeenschappelijk het Nederl. fort te Jakatra zouden trachten te vermeesteren; de sterkte zou in handen komen van Bantam, en de Nederl. bezetting in de macht der Engelschen. Al meer en meer naderde de Regent met zijne bedekte werken het fort van de Nederlanders, zoodat Coen met recht kon zeggen, dat hij zich bevond »als in eene couwe (3) met diversche batterijen of bolwerken omringd, de rivier met palen bezet en op de plaats der Engelsche Loge eene gedekte batterij opgeworpen" (4) wel-

(1) Ibid. blz. LXXX.
(2) Zie pag 112.
(3) *Kooi.*
(4) Inleiding LXXXIII.

dra vernam hij het bericht, dat den 23 December een aanval plaats zoude hebben. Wat zal Coen in dien benarden toestand doen? Zal hij voor het vijandelijk geweld wijken? of zal men met de geringe hulpmiddelen den slag wagen? De Raad, aan wien de Opperlandvoogd die vragen had voorgelegd, besloot tot het laatste. Onmiddelijk werd daar toe overgegaan; de overgave van de batterij werd geëischt, en bij weigering werd zij stormender hand ingenomen en vernield. Te gelijker tijd werden ook de versterkte werken van den Regent van Jakatra vernield. De oorlog was uitgebroken.

Den 25 Dec. beantwoordde de Regent van Jakatra de vijandelijkheden van Coen met het openen van zijn vuur op het fort. Engelsche konstabels bedienden zijne kanonnen. Maar Coen's geschut bracht hen tot zwijgen. Reeds rukten echter eene Bantamsche legermacht op naar het fort, terwijl tevens het bericht vernomen werd, dat ook de Engelsche vloot onder zeil was. Zij vertoonde zich in het gezicht, eer men er aan dacht. Onmiddelijk werd al wat kostbaar was op de schepen — de onttakelde waren in alle haast weder opgetakeld geworden — geborgen, en Coen zelf nam het bevel op zich, terwijl de verdediging van het fort werd toevertrouwd aan Pieter van den Broecke. Ook de Raad van Indië bevond zich bij Coen.

Op Nieuwjaarsdag van 1619 had de ontmoeting tusschen de schepen plaats. Van beide zijden werd met kracht gestreden, doch geen der beide partijen mocht zich de overwinning toeëigenen. Den daaropvolgenden nacht besloot de Raad den ongelijke strijd niet verder te wagen. De geringe hoeveelheid van kruid, en het gevaar, dat de beladene schepen in handen der Engelschen vallen of in den grond geschoten worden zouden, was voornamelijk oorzaak van dit besluit. Men wilde naar Amboina doorzeilen, en zich met de dáar bevindende schepen vereenigen, om dan terug te komen en wrake te nemen over de ondergane beleedigingen. Aan van den Broecke werdèn bepaalde orders gegeven, hoe te handelen, en de meest mogelijke voorzichtigheid in acht te nemen.

Reeds boven teekenden wij aan hoe krachtig Coen zich over de groote onverschilligheid van de bewindhebbers beklaagde, die telkens en telkens verzuimden, al datgene te doen, wat de verdediging en het belang van den handel eischte. In denzelfden brief, dien wij boven aanhaalden, en dien hij schreef toen hij gereed stond, om den steven te keeren naar Amboina, liet hij zich daarover nog verder even gestreng uit. »Men heeft ons ten allerhoochsten gerecommandeert iewerts (1) een generale rendez-vous te begrijpen, sonder de behoorlycke middelen daertoe nodich

(1) *Ergens.*

te beschicken, desniettegenstaende hebben wy tot Jacatra door Goodes genade een fort gecregen; maer wat heeft het nu te bedieden (1)? T'is te besorgen, dat alles door gebreck van goede secourssen weder verloren gaen sal, jae, dat noch beclaechlycker is, dat de plaetse door gebreck aan cruyt tot onser wedercompste niet gehouden werden can. Heeft de Commandeur Spilbergen UEd. van onsentwegen niet aangedient, watter tot een generael rendez-vous vereyscht wierd, ende hoe men de saecke behoorde te vervolgen? maer te min, Godt betert, is daerop gevolcht; men heeft het voor beuzelinge en onmogelycke saecken gehouden, en daerover te min secours naer Indiën gesonden.... Ons voorstel is geweest, dat jaerlijcx van Nederlandt herwerts aen, groote menichte van volck gesonden most werden, insonderheyt menichte van soldaten en crychsverstandige (sonder menichte van schepen, een groote somme gelt en alle notelyckheden naer te laten).... UEd. seggen daertegen, dat de gelegentheyt van de Comp. de lasten niet dragen can en soo sulcx schoon deden.... De frivole tegenwerpinge dat de Heeren (2) soo grote retouren niet souden connen vertieren, meriteert geen wederlegginge, want de tydt sal de slyt wel geven.... Soo wy nu jaerlycx 80 a hondert tonnen gouts versonden, hoe soude de Comp. de lasten dan niet dragen connen van d'equipage, die wy jaerlycx eyschende syn.... De natuyre leert, dat de oorloch vrede baert, en die niet en saeyt, sal oock niet maeyen. Siet eens wat nu door caricheyt, die het gebreck van cruyt veroorsaect heeft, verloren werd.... Ik sweer u bij den Allerhoochsten, dat de generale Comp. geen vijanden heeft, die haer meer hinder en schade doen, dan d'onwetendheid en onbedachtheyt (houd het mij ten beste) die onder UEd. regneert en de verstandigen overstemt" enz. (3).

Wij hebben enkele gedeelten van dezen hoogst merkwaardigen brief afgeschreven, om duidelijk te doen uitkomen, dat ook toen reeds klachten werden gedaan, over de lauwheid en onverschilligheid van het moederland voor de belangen der jonge nederzetting. Reeds van de eerste tijden dus der nederzetting werd dezerzijds steeds veel van Indië geëischt, en weinig er voor gedaan, werd Indie beschouwd als de melkkoe, die ons rijk moest maken. De vorm is veranderd, maar de zaak is dezelfde gebleven. — Doch haasten wij ons met het vervolg.

Na het vertrek van Coen werd nu het Nederlandsche fort belegerd door de Bantamsche legermacht, waarbij zich de troepen van den Regent van Jakatra hadden gevoegd, terwijl de Engelschen door hunne scheepsmacht

(1) *Beduiden.*
(2) De bewindhebbers der O. I. Comp.
(3) Blz. 131 en volg.

de bewegingen van het vijandelijke leger ondersteunden. Doch te midden van de vijandelijkhen ontving van den Broek bericht, dat de Regent van Jakatra onderhandelingen wilde aanknoopen tot herstel van de vrede. Die onderhandelingen leidden tot het sluiten van eene overeenkomst, waarbij de Regent van Jakatra voor zich eischte de uitbetaling van een aanzienlijk bedrag realen, doch daarentegen beloofde hij voortaan de vroegere geslotene contracten te zullen eerbiedigen. Het fort, dat volgens hem in strijd met die contracten was gesticht, zou tot aan de terugkomst van Coen in stand blijven, enz. »Hiermede zou de vrede en vriendschap even als weleer tusschen de Hollanders en Jakatra weder zijn hersteld."

Van den Broecke had de onvoorzichtigheid, op uitnoodiging van den Regent, zich in diens dalam te begeven. Gelijk bekend is, werd hij gegrepen en geboeid, en zou men zich van hem bedienen, om de bezetting tot de overgave te dwingen.

Het gedrag van den nu gevangene van den Broecke, die als een tweede Regulus de bezetting tot krachtige tegenstand zou hebben aangemoedigd, in plaats van aan den eisch zijner vijanden toe te geven, is steeds in alle handboeken der geschiedenis hoog geroemd. De schr. bewijst met onwraakbare getuigenissen, »dat de heldendaad van van den Broeck slechts eene schepping is geweest van dichterlijke fantasie, en van de belegering blijft niet meer te zeggen, dan hetgeen Coen er van schreef » »hoe schandelijk het daar is toegegaen, sal in desen vervolgens verhaelt worde" " .... »Van den Broecke is even als zijne medegevangenen gebonden op de batterij gebracht, heeft van daar geroepen, hetgeen Engelschen en Javanen hem gelastten, maar wel verre van aan de bezetting moed in te spreken, heeft hij haar door zijne woorden den moed ontnomen en tot overgave aan de Engelsche overgehaald." (1)

Reeds de heer van der Chijs had zich in zijn verdienstelijk werk »de Nederlanders te Jakatra" een bescheiden twijfel aan den heldenmoed van van den Broek veroorloofd, maar kon de zaak, bij gemis van de oorspronkelijke bewijzen niet tot klaarheid brengen. De heer de Jonge heeft niet enkel de ongegrondheid van het sprookje aangetoond; hij heeft ook verklaard hoe het sprookje in de wereld is gekomen. Van den Broek zelf heeft in zijn werk: »Korte Historiael ende Journaelsche Aenteyckeningen," den eersten steen van het monument zijner gewaande helden-

(1) Terecht zegt de heer de Jonge van van den Broeck: „van den Broeck, het bleek reeds uit de brieven, welke hij met anstige haast, den een na den ander in het fort zond, was de man niet, om zóóveel zielskracht aan den dag te leggen. Nu tegenspoed en rampen hem troffen, verliet hem de moed, en in 1619 toonde hij zich reeds, zooals hij vele jaren later in 1640 bij de belegering van Malakka door het Indisch bestuur werd beoordeeld „een slecht krijgsman, die zijn kapitein al zuchtende volgt, en wiens propoosten procedeeren uit een gedecourageert gemoet of loszinnige hersenen". Blz. CV.

grootheid gelegd, door, in strijd met de waarheid, van zich zelven te getuigen: »Hierop staende strengelyck gebonden en de strop om den hals gaf ons volk moet ende couragie, in plaats van overgheven te roepen." »Van deze zinsnede," zegt de heer de Jonge, »maakte zich een poëet meester, die zijn Pegasus besteeg en vooraan in het boekje van van den Broek deze dreunende zangen plaatste:

„Sij knoopen om sijn hals een vreselike strop,
„En stellen hem voor 't fort, dat sij het gaven op:
„De dood ontset hem niet, hij roept met grootse woorden:
„Houd uwe sterkte vast, laet mij alleen vermoorden,
„Ghij siet hier vals bedrog en spiegelt u aan mij,
„Off anders raekter geen, noch ik, noch niemand vrij."

Onze ruimte verbiedt de geschiedenis van de belegering verder te behandelen. Genoeg zij 't, indien wij hier aanteekenen, dat de bezetting weldra geen ander middel zag tot redding, dan tot de overgave te besluiten, en zonder eenen samenloop van omstandigheden, »even merkwaardig als die waardoor de stichting van het fort is veroorzaakt," zou het opgehouden hebben te bestaan.

En die omstandigheden? Vooreerst de koning van Bantam verzette zich tegen de uitvoering van de capitulatie, waarbij de bezetting zich aan de Engelschen zouden overgeven. »De slimme Rijksbestierder van Bantam zag zeer wel in, dat indien de Engelschen het fort in handen kregen, Jakatra slechts van meester zoude veranderen, en dit was zijne bedoeling niet; hij wilde niet, dat eene versterkte plaats van Europeanen zoo min van Engelschen als van Nederlanders te Jakatra zou bestaan." (1) Hierdoor werd de positie veranderd; de oorlog dreigde nu tusschen de Engelschen en den koning van Bantam te zullen uitbarsten. De andere omstandigheid, die het fort onverwachts redde, was de inlijving van het rijk van Jakatra bij dat van Bantam, en de afzetting van den Regent, welke gebeurtenis plaats vond op den 1sten Febr. 1619. Nu deed de koning van Bantam het fort opeischen; maar de bezetting, die in de overgave aan de Engelschen minder levensgevaar had gezien, besloot thans zich heldhaftig te verdedigen. De verwarring en onordentelijkheden, die zoo even heerschten in het fort, werden bedwongen; met onverdroten ijver begon men de wallen te herstellen. Gelukkig werd het beleg slechts flauwelijk voortgezet. De terugkomst van Coen, twee maanden later, nl. den 10 Mei, bracht uitkomst. Hij kwam met 16 schepen terug. De Engelsche vloot ontplooide hare zeilen en vluchtte in allerijl. »Op den 30sten Mei 1619 stelde zich Jan Pietersz. Coen, met het rapier in de

(1) Inleiding CII.

vuist aan het hoofd van duizend welberaden mannen, die onder het geschal der trompetten en met vliegende vanen, over bolwerken, door staketsels en palisaden heen de stad Jakatra binnenstormden, en de Javaansche bezetting, meer dan drie duizend man sterk, als bladeren voor den stormwind voor zich uit deed stuiven. De stad werd in de asch gelegd, dalam noch mesdjid werden bespaard, en toen de avond viel, had Jakatra opgehouden te bestaan." (1)

Van dit wapenfeit doet Coen verslag aan de bewindhebbers, en hij eindigt zijn verhaal met deze merkwaardige woorden: »In dezer vougen hebben wy die van Bantam uyt Jacatra geslagen, *voet* en *dominie* in 't landt van Java becomen.... Het fondament van zoo lange gewenschte rendez-vous is nu geleyt. Een goet deel van 't vruchtbaerste landschap en de visrijcxste zee van Indië is nu uwe. Hierover bidde UEd. sent ons nu doch groote menichte van volck, met alle nootlijckheden, opdat een royaal fort en stadt, gelijck de Heeren ontworpen hebben, bouwen mogen. Weest doch niet meer onbedacht, noch onachtsaem, denckende dat wij ons hier wel redden kunnen (2).

De moeilijkheden en vijandelijkheden, door de Engelschen tegen de O. Ind. Compagnie gepleegd, hadden in 1618 tot onderhandelingen geleid tusschen de Staten-Generaal der Vereenigde gewesten en de Engelsche regeering (3), welke eindelijk tot resultaat hadden, dat de Engelsche en de Nederlandsche O. I. Comp. met elkander zouden leven en converseeren als getrouwe vrienden, naburen en geallieerden, terwijl de handel van ieder van haar vrij zou zijn, en zonder tusschen haar beiden in vele opzichten een gemeen overleg zou plaats vinden. Het bericht daarvan liet geen aangenamen indruk na bij het Ind. bestuur, dat zich nog te versch de beleedigingen van de Engelschen ondervonden herinnerde. Maar Coen onderwierp zich aan de beslissing in het Moederland gevallen. Hoewel aanvankelijk ook in Indië de vrede tusschen de Nederders en Engelschen gesloten werd, bleef aan hunne verhouding onderling de entente cordiale ontbreken.

Nu Jakatra gevallen was, werd op deszelfs puinhoopen de stad gebouwd, die, krachtens de aanschrijving van de vergadering der Zeventien, dd. 4 Maart 1621, den naam kreeg van Batavia. Coen koesterde groote plannen met deze vestiging. Niet alleen zou zij de stapelplaats moeten worden van den geheelen handel (4), maar zij moet ook eene echt Neder-

(1) Inleiding CXIII. (2) Blz. 179.

(3) Men vindt die onderhandelingen in den Codex Diplom. Neerlandicus van het Historisch Genootschap te Utrecht, 2e Serie, deel III, 2e afd., blz. 127 volg.

(4) Voor hen, die van Coen's denkbeelden over den handel meer weten willen, verwijzen wij naar de Kronijk van het Hist. Genootschap te Utrecht, jaarg. 1853, blz. 58 volg.

landsche volksplanting worden. En dat denkbeeld liet hij niet los. Dat was zijn droom, zijn ideaal voor de toekomst.

»Bij de beoordeeling der kolonisatie-plannen van Coen" — en met deze aanhaling besluiten wij ons verslag — moet men zich intusschen wachten van hem te willen afzonderen buiten den gedachtenkring der verlichte mannen van zijnen tijd. Hij had denkbeelden, waarvan sommigen zijnen tijd vooruit waren; maar geheel daar buiten stond hij niet. Men zou ook dwalen, indien men uit zijne brieven de gevolgtrekking maakte, dat hij het voornemen had van in dien zin Europeesche volksplantingen te stichten, dat de Europeaan zelf als arbeider in de tropische gewesten zou optreden. Zijne plannen waren van eenen geheel anderen aard. Hij verlangde in de eerste plaats — en daarin was hij verre vooruit aan de monopolie-begrippen van zijn' tijd, handelskoloniën te stichten. Geheel duidelijk was het denkbeeld bij Coen zelven nog niet ontwikkeld, toch straalt het in zijne brieven en adviesen door, hoe de overtuiging bij hem rijpte, dat wel de vaart en de handel tusschen Nederland en Batavia, een monopolie der O.-Ind, Comp. moest worden; maar dat de handel in Indië zelf, tusschen Vóór-Indië, Achter-Indië en den Archipel, in kleederen en allerlei waren, behalve in specerijen, langzamerhand moest worden vrij gegeven, aan vrijburgers of kolonisten, en dat de Comp. dien handel allengs moest laten varen. Batavia moest dan, naar zijne meening als een emporium, als algemeen middenpunt, de verzamelplaats van dien handel worden, alwaar de schepen der Comp. ten allen tijde retourlading voor het Moederland zouden vinden."

De Indische dagbladen door de laatste mail aangebracht, zijn schier geheel opgevuld met de bijzonderheden der feestviering, die ter gelegenheid van den 250sten verjaardag der stichting van Batavia in de hoofdstad van Nederlandsch Indië hebben plaats gehad. Over het gepaste dier feestviering was het oordeel zoowel in Indië als in het Moederland zeer onderscheiden. Maar hoe men ook daarover moge oordeelen, ieder moet zich verheugen, dat die feesten tot algemeen genoegen en zonder eenige stoornis zijn afgeloopen. Ook over het gepaste om voor Jan Pieterszoon Koen, die door de verovering van Jakatra en de stichting van Batavia, de grondlegger onzer macht in Indië werd, op Java zelf een standbeeld op te richten, en over de mate van politiek beleid die er in doorstraalt, dat de Gouverneur-Generaal in persoon den eersten steen van dat gedenkteeken heeft gelegd, kan men verschillend oordeelen; maar geen verschil kan er bestaan bij den Nederlander in de waardeering van den man, aan wien onze nationale grootheid zooveel verschuldigd is, en die de banier der Westersche beschaving in het verre Oosten heeft geplant. Een schooner gedenkteeken dan het schoonste

standbeeld wezen kan, is hem opgericht door het werk door den heer de Jonge in het licht gegeven. In het verhaal van dien geschiedschrijver is Koen de hoofdfiguur, en door de nieuwe feiten en bijzonderheden, die de heer de Jonge uit het archief heeft opgedolven heeft Koen in alle opzichten gewonnen. Zoo al niet als een beminnelijk karakter, vertoont hij zich als eene ware heldengestalte. Jammer dat de feestredenaar te Batavia, de heer Hoogeveen, die zich anders zoo wel van zijne taak gekweten heeft, met dit werk nog niet bekend kon zijn. Zijne voorstelling van Koen had er veel door kunnen winnen.

Hoe gaarne wij ons verslag over het overige gedeelte van het werk der Heeren de Jonge zouden willen vervolgen, wij zijn eindelijk verplicht onze taak hier af te breken. Wij eindigen met den wensch, dat de schr. zijnen arbeid met dezelfde nauwkeurigheid moge voortzetten, en dat wij binnen kort ons mogen verheugen in het bezit van het vervolg van de *Opkomst van het Nederlandsch gezag over Java.*

Zutphen, Juli 1869. L. Ed. L.

VARIA.

De Agrarische Wet is uitgegaan van het beginsel, dat de uitvoering van de wet grootendeels aan den kolonialen wetgever zou worden toevertrouwd. In het voorloopig verslag wordt de twijfel geopperd of bij het Indisch bestuur wel »die vastheid en onveranderlijkheid van inzichten te wachten is, die voor het doen eindigen der thans in Indië, omtrent zoo vele gewichtige belangen heerschende onzekerheid volstrekt noodig is?" Behalve dat de G.-Generaal om de vijf jaren aftreedt, heeft in de Raad van Indië eene onophoudelijke afwisseling plaats. Bovendien zouden het geringe aantal leden en de vele werkzaamheden, waarmede dat collegie overstelpt wordt, beletten, dat het zich met de oplossing der groote Indische vraagstukken onverdeeld kan bezig houden. Men vroeg of de Regeering, nu zij »den werkkring van den kolonialen wetgever zoo zeer uitbreidt, niet in de eerste plaats bedacht had moeten zijn op eene veranderde samenstelling van den Raad van Indië.

In de Algemeene Vergadering van het Indisch Genootschap van den 27 April 1869 heeft ook de heer van der Wijck denzelfden twijfel geopperd: »Wil men, hier slechts algemeene beginselen stellende, de uitvoering van die beginselen aan den G.-Generaal overlaten, dan dient men hem ook in staat te stellen aan zijne zware verplichting te kunnen voldoen. Ik geloof niet, dat, zooals de Indische Regeering thans georganiseerd is, zij in staat is goede wetten te maken" enz. De heer van der Wijck heeft in den loop van het debat zijne denkbeelden nader ontwikkeld. »Tegenwoordig," zeide hij, »is de Raad v. Ind. ten deele regeering, ten deele adviseerend lichaam en daarbij tevens met den G.-Gener. wetgever. Zijne adviseerende werkzaamheden geven hem zoo vele bemoeiingen, dat hij met geene mogelijkheid den tijd kan vinden, om eene wet behoorlijk voor te bereiden en uit te werken..." Ik geloof niet, dat het zoo moeilijk zou zijn zulk eenen wetgevenden raad samen te stellen.., Ik geloof, dat zulk een wetgevende raad zou kunnen worden samengesteld uit een vasten voorzitter, twee leden uit bekwame rechtsgeleerden of staatslieden uit Nederland te kiezen, voorts een paar leden van de rechterlijke macht, een paar leden uit den Raad van Indië, een paar hoofden van gewestelijk bestuur, een paar officieren en een paar kooplieden of industrieëlen. Drie leden zouden dan permament werkzaam kunnen zijn, en de overigen slechts twee à driemalen in het jaar

behoeven saam te komen, om over de wetten, die vooraf behoorlijk ontworpen waren te discussieeren en ze voorloopig vast te stellen. Dan kan de G.-Generaal tot goede wetten komen."

Wij kunnen ons niet vereenigen met de wijze, waarop de heer van der Wijck aan het gebrek wil tegemoet komen; maar de vraag is wel der overweging waard, of eene reorganisatie van den R. v. Indië niet eene behoefte is geworden? Inderdaad is het ledengetal te klein voor de omvangrijke werkzaamheden, die aan het collegie zijn opgedragen. Immers bij ziekte of sterfte, bij vertrek naar het vaderland of bij eene zending met eene commissie, brengt de daardoor ontstane vacature eene stremming in de werkzaamheden teweeg. Naar ons oordeel zou een getal van twaalf of vijftien leden, en eene splitsing in afdeelingen, even als bij den Raad van State, reeds eene groote verbetering zijn. Aan eene dier afdeelingen zoude dan het ontwerpen van ordonnanciën kunnen worden opgedragen. Hoe 't zij, de reorganisatie van den Raad v. Indië is eene belangrijke kwestie die wel verdient overwogen te worden.

L.

Te midden van de uitvoerige berichten omtrent de feestviering, die, hoe belangrijk ook voor de deelnemers, slechts eene belangrijkheid van voorbijgaanden aard bezit, bevatten de jongste Indische dagbladen nauwelijks iets, dat op meer duurzame belangstelling kan aanspraak maken. In verband echter met hetgeen wij vroeger herhaaldelijk over den vooruitgang en toenemenden bloei van Riouw mededeelden, vestigen wij de aandacht op het volgend bericht in een schrijven uit Riouw dd. 13 Mei jl., het eerste medegedeeld door de Soerabajasche Courant:

»Het belangrijkste nieuws, dat ik u te melden heb, is, dat er omstreeks veertien dagen geleden een kleine raderstoomboot in de vaart gekomen is tusschen hier en Singapore, terwijl al heel spoedig een tweede nieuw gebouwd scheepje is bijgekomen. Die twee zullen nu geregeld varen tot overvoer van passagiers en goederen, hetgeen ongetwijfeld veel tot den bloei van Riouw bijdragen en voor de bewoners groot gemak opleveren zal. De hoofdproducten van dit eiland, gambir en peper, worden toch hoofdzakelijk naar Singapore uitgevoerd, en het grootste gedeelte van de te Riouw ingevoerde artikelen komt vandaar."

Hoeveel hooger zou de bloei van Riouw gestegen zijn, indien men den weg, daar thans bewandeld, 40 jaren vroeger had ingeslagen! Doch laten wij dankbaar zijn, dat eindelijk betere inzichten hebben gezegepraald, en Riouw heeft aangevangen aan geheel Nederlandsch Indië den waren weg van bloei en ontwikkeling te wijzen.

De heer H. de Bruyn, oud-Directeur der burgerlijke openbare werken in Ned. Indië, heeft dezer dagen bij de Breuk en Smits te Leiden een »Ontwerp van kopermijn-ontginning op het eiland Timor," in het licht gegeven, waarop wij meenen de aandacht onzer lezers te mogen vestigen. De brochure vangt aan met zeer uitgebreide uittreksels uit de artikelen over Timor, door Prof. Veth geleverd in de nummers van Mei, Juni en Juli 1855 van het tijdschrift »de Gids." Deze uittreksels bevatten schier alles wat in die artikelen over de geologische gesteldheid van Timor, over het vroeger onderzoek naar koper aldaar, en over de bijna tot stand gebrachte mijn-ontginning door den heer Brouwer, die echter door zijn overlijden te niet liep, eindelijk ook over het klimaat en zijn invloed op de gezondheid wordt medegedeeld. De heer de Bruyn besluit deze uittreksels met de opmerking, dat reeds in 1855 het groote pleit beslecht was, en het eene uitgemaakte zaak mocht genoemd worden, dat op Timor rijke kopererts-aderen aanwezig en voor exploitatie vatbaar zijn. Dit wordt nog bevestigd door eene verklaring, die de Duitsche mineraloog Ferdinand von Sommer, den 18^{den} Juni 1849, te Atapoepoe op zijn sterfbed aflegde, en die wij als eene bijzonder afdoende getuigenis, hier uit het werkje van den heer de Bruyn overnomen:

»Ik ondergeteekende Ferdinand van Sommer, Dr. in de beoefenende wijsbegeerte en medicijnen, thans te Atapoepoe ten huize van den Nederl. Kommandant aldaar, verklaar, dat de stukken erts en steen, door den heer Mr. Anne Gerrit Brouwer, begeleid door den hier wonenden Chinees Tan Teliong en een Rottinees, op aanwijzing van het inlandsch hoofd Matias, wonende in Kampong Raitara, op den 13^{en} dezer verzameld van den heuvel Oen Bessie, zooals die vervat zijn in een zak gemerkt 23, en de in denzelfden zak vervatte stukken, gemerkt I, door hem verzameld van den berg Boesa Moetickoton, beide gelegen in het landschap Djenilo, en die door deze allen mij onmiddellijk zijn aangebracht en ter hand gesteld, en de stukken door den heer Brouwer op den 14^{den} dezer verzameld, onder geleide van den voornoemden Chinees Tan Teliong en twee inboorlingen, op aanwijzing van het inlandsche hoofd Nahak van de kampong Wai Kiar, van den berg en heuvel Bai Aba, gelegen in de landschappen Djenilo en Harneno, en die mij gelijkelijk door die allen onmiddellijk zijn aangebracht en ter hand gesteld, op beide dagen in tegenwoordigheid van den Kommandant alhier na onderzoek mij zijn gebleken, in verband tot de gesteldheid en ligging dier heuvels volledig te bewijzen, dat die altijd algemeen bekende koperrijke plaatsen zoodanige rijke koperaderen bevatten, dat zij met groot voordeel kunnen geëxploiteerd worden.

»Dat ik, niet willende, dat mijn onverwacht afsterven de voortzetting van de plannen tot exploitatie hinderen, of wel den heer Brouwer ver-

steke van de voordeelen, welke mijne onderzoekingen en eigenhandige rapporten bij het Ned. Gouvt. deswege zouden kunnen aanbrengen, den heer Kommandant alhier verzocht heb, deze mijne uitdrukkelijke verklaringen op schrift te stellen, en daarbij te willen vermelden, dat ik, met het oog op mijn eerstdaagsch verscheiden, die verzekering zoo getrouw naar waarheid en volle overtuiging doe, als ware zij door mij met plechtigen eede bevestigd; dat ik overigens den Kommandant voornoemd verzocht heb, de zakken met gevonden specimina te willen verzegelen ten einde er geene bedenking over de identiteit dier specimina zou komen, hetwelk in mijne tegenwoordigheid geschied is."

Nadat ook de heer Brouwer den heer von Sommer in het graf was gevolgd, bleef de zaak rusten tot zij in 1865 weder werd opgevat door een zeer intelligent en ondernemend man, den heer J. S. Crawfurd te Batavia, die zich daarop voorbereidde door naar Australie te gaan en dáar de kopermijnen en kopersmelt-établissementen nauwkeurig op te nemen. Zie hier wat de heer de Bruyn over den verderen loop zijner onderzoekingen mededeelt.

»Uit Australië komende, begaf hij zich, met voorkennis der regeering naar Timor, en ten einde zeker te werk te gaan, nam hij uit Melbourne en omstreken eenige praktische deskundigen mede, om bij het in te stellen onderzoek tegenwoordig te zijn, hem daarin te kunnen bijstaan en hun oordeel over de ontginning te kunnen uitspreken.

»De heer Crawfurd besteedde aan dat onderzoek zijn geheel vermogen, doch mocht ook de voldoening hebben, om in zijn volhardend pogen aanvankelijk te slagen. Hij kwam op Timor aan, vergezeld van den bank- en kopermijn-directeur te Milbourne, den heer T. J. Thomas, een minecaptain en vier kopermijnwerkers, opende in het ruwe mijngalerijen, en vond, wat hij trouwens kon verwachten, rijke en uitgestrekte koperertsaderen, met veel meer kans van goede winsten op te leveren, dan de welbekende kopermijnen in Australië, zoowel om het meerdere kopergehalte van het erts, als om de voordeelige ligging der aderen voor den wijnbouw en voor den eventueele afscheep.

»Op deze wijze zeker van den gunstigen uitslag der kopermijn-ontginning op Timor, begaf de heer Crawfurd zich naar Batavia, en vroeg aan de Nederlandsche Indische regeering, om eene concessie tot delving van koperertin op Timor, met opgave van de vindplaatsen. Te gelijker tijd bood hij ertsen ter analyse aan in het Gouvernements-Laboratorium, waarvan de uitkomsten waren:

»dat het erts van den bovengrond, met veel klei vermengd, bevatte 4 percent zuiver koper, en »dat het dieper liggende erts bevatte 15,484 percent zuiver koper."

Onderzoekingen van kopertin van Timor in Nederland, op verzoek van

den heer de Bruyn, door de hoogleeraren van der Boon Mesch en van Kerckhoff gedaan hebben deze uitkomsten bevestigd. De heer van Kerckhoff vond zelfs in een stuk malachiet met kiezelzure zouten vermengd, omtrent 33 pct. koper.

De Indische regeering achtte het beter geene van haar zelve uitgaande concessie te verleenen, maar verwees bij besluit van 10 April 1868, den heer Crawfurd naar de inlandsche hoofden van Djenilo, Beboki en Hurneno, met belofte, om wanneer hij van hen de concessie mocht verwerven en geene bezwaren tegen de eventueel met hen te sluiten overeenkomsten mochten bestaan, later zijne pogingen naar vermogen te bevorderen.

Wanneer men zich de tallooze bezwaren herinnert, die steeds aan elke concessie tot indrustrieële ondernemingen door de Indische Regeering in den weg schijnen te staan, zal men geneigd zijn met den heer de Bruyn uit te roepen; »Gelukkiger kon de heer Crawfurd het niet treffen!"

»De Regeering," dus gaat hij voort, »zag hier geheel af van eigene directe voordeelen, en ging bij de gewone beschikking blijkbaar uit van geheel andere beginselen, dan toen er questie was van het verleenen eener concessie van wijlen den heer Brouwer. De onderhandelingen met den ondernemer hadden toch tot grondslag eene aan den Staat uit te keeren belasting van 10 prcent van den netto opbrengst, en het door den heer Brouwer betalen der kosten, verbonden aan den bouw van het fort te Atapoepoe, en het onderhoud van het daarin te plaatsen garnizoen."

Niet onbelangrijk, met het oog op de veiligheid der onderneming, is het hierbij op te merken, dat sedert het vervallen der concessie Brouwer het Gouvernement zelf reeds, om geheel andere redenen tot het bouwen van een fort te Atapoepoe en de plaatsing van een garnizoen aldaar was overgegaan.

Met het besluit der Indische regering gewapend, keerde nu de heer Crawfurd naar Timor terug, en reeds in Juli 1868 kwamen, in het bijzijn van den gezaghebber te Atapoepoe en onder sanctie van het Ned. Ind. Gouvernement overeenkomsten met de hoofden van Djenilo, Harneno en Beboki tot stand, die door den heer de Bruyn in extenso worden medegedeeld. Die overeenkomsten geven aan den ontginner de meest uitgestrekte rechten tot delving van ertsen, zonder eenig ander bezwaar dan de jaarlijksche uitkeering eener som van *f* 600 aan de hoofden van Djenilo, en van eene gelijke som aan die van Harneno en Beboki, zoo lang ertsen uit de aangeduide gronden zullen worden gedolven. De heer de Bruyn is van oordeel, dat het belang der ondernemers zelve zal medebrengen, zoodra de ontginning de kosten zal hebben gedekt, deze uiterst geringe retributie aanmerkelijk te verhoogen, ten einde de vorsten meer aan de zaak te verbinden.

Uit eene nota van den heer Crawfurd over de Timorsche kopermijnen, vervolgens door den heer de Bruyn medegedeeld, halen wij nog de volgende zinsneden aan.

»De concessionaris is, na nauwkeurig de zeden en gewoonten van de zelfbesturende Timorsche vorsten en volkeren gade geslagen en bestudeerd te hebben, tot de overtuiging gekomen, dat het van het grootste belang voor het welslagen eener nijverheids-onderneming in die gewesten is en zijn zal, dat de ontginning zoo ingericht worde, dat men zich geheel onthoude van inmenging in het eigen landbestuur. Met het oog op deze overtuiging moet het politieke recht van bestuur der vorsten op de in eigendom afgestane gronden in hunne oogen blijvend worden gehandhaafd. De hoofden en de bevolking zullen daardoor voortdurend belang hebben bij de welvaart der onderneming."

En verder:

»De breedte der ertsaderen is in den beginne moeilijk te bepalen. In vorige berichten is gesproken van aderen van 60 tot 80 voeten. Dat komt een deskundige ongeloofelijk voor, maar de concessionaris is gedurende zijn tweede onderzoekingsreis in 1868 in de gelegenheid geweest, om in de kolossale scheuren der bergen, die verbazend breede, onafgebroken ertsaderen te bewonderen.

»Al deze aderen zijn niet verder dan ½ tot 6 Engelsche mijlen van goede, veilige kleine havens gelegen, hetwelk een groot voordeel oplevert in tegenstelling van de zeer aanzienlijke transportkosten, waarmede de Australische kopermijnen worden bezwaard, die voor het grootste gedeelte op zeer verre afstanden van de zee zijn gelegen.

»Hoewel de bergen, waarin de ertsaderen worden aangetroffen, grootendeels kaal zijn, zoo vindt men in de valeien eene meer dan voldoende hoeveelheid timmerhout voor het oprichten der gebouwen en het maken der mijngalerijen. Ook is er geen gebrek aan bamboe en zuiver drinkwater, — deze groote behoefte voor eene eerste vestiging.

»De havens van Atapoepoe en Tolgaritta, zoowel als de baai van Katimon, zijn in alle moesons veilige ankerplaatsen, en in de nabijheid daarvan heeft men gelegenheid tot het oprichten van depôts voor de afscheping van ertsen, en ook, casu quo, voor het bouwen van smelt-établissementen.

»Zoowel van het eiland Timor zelf, als van de dicht bij gelegene eilanden Samao en Rotti, kan men, tegen billijk loon, zooveel gewillige arbeiders verkrijgen als men verkiest, die alleen beleid vereischen, om hen tot nuttige en ijverige mijnwerkers op te leiden. Chineesche voormannen kunnen, zoo noodig, gemakkelijk van Singapore of uit China worden ontboden. Op beide plaatsen heeft de concessionaris relatiën.

Na deze getuigenissen zal men moeten erkennen, dat dit waarlijk

eene veel belovende onderneming is. Langen tijd werd de koperrijkdom van Timor hardnekkig geloochend, het klimaat van het eiland als een middel tot afschrikking gebezigd, van den onwil der bevolking, om tot de mijnontginning over te gaan, ja zelfs bij de onderzoekingen behulpzaam te zijn, een treurig tafereel opgehangen." Thans blijkt, dat de koperaderen even aanzienlijk van omvang als rijk van inhoud zijn; dat zij tot vervoer en afscheep van het product bijzonder gunstig zijn gelegen; dat de belangrijkste benoodigheden in den omtrek zijn te vinden; dat het klimaat, ook blijkens de ervaring door het garnizoen te Atapoepoe opgedaan, gunstig is te noemen; dat de inlandsche vorsten geen de minste zwarigheid hebben gemaakt, om tegen eene uiterst geringe retributie de koperterreinen aan de ondernemers aftestaan, en dat, zooals reeds bij de onderzoekingen gebleken is, de bevolking zich vrijwillig in voldoenden getale tot den mijnarbeid aanbiedt. Onder zulke omstandigheden kan, zooals de heer Crawfurd terecht aan het slot zijner nota opmerkt, »de mijnconcessie op Timor met weinig inlegkapitaal, eene grootsche exploitatie worden."

Zoo dacht er ook de heer Thomas over, die, na in de gelegenheid te zijn geweest zich in persoon van de soliditeit der onderneming te overtuigen, den heer Crawfurd schriftelijk ƒ 20,000 aanbood, om de zaak te beginnen, mits voor de helft deelende in de winsten. Deze som hoe aanzienlijk ook voor een enkel persoon, was echter ontoereikend, zoodat dit aanbod op zich zelf niet tot dadelijke verwezenlijking van het plan kon verleiden.

De heer Crawfurd wendde zich daarop tot den heer de Bruyn, die inmiddels met verlof naar Europa was vertrokken, en verzocht hem zich aan het hoofd der onderneming te stellen, en te trachtten voor de bedoelde mijnontginning in Europa het noodige kapitaal bijeen te brengen. Overtuigd van de soliditeit der zaak aarzelde deze geen oogenblik dezen voorslag aan te nemen. Zijn plan is tot dat einde eene commanditaire vennootschap op te richten met een kapitaal van een half millioen gulden. Als basis voor die som is genomen eene berekening der kosten van ondernemingen van dien aard in Indië, door den verdienstelijken mijningenieur P. van Dijk, waaruit blijkt, dat, zelfs zonder veel bezwarende omstandigheden, dan waarin de mijnontginning op Timor zal ondernomen worden, een kapitaal van ƒ 500,000 bij eene opbrengst van 3750 tonnen erts, houdende 12 percent koper, zeer voordeelige uitkomsten (10 percent van het kapitaal) kan opleveren.

Het groote voordeel, aan deze onderneming verbonden, is, dat de ondernemers den eigendom verwerven van den grond en zich als industrieelen geheel vrij zullen mogen bewegen, daar hun geene speciale verplichtingen hoegenaamd jegens de Regeering zijn opgelegd. »Dit laatste,"

zegt de heer de Bruyn, »verschaft hun eene positie van een onschatbaar voordeel en waarvan in Indië tot heden geen antecedent bestaat." »De Indische Regeering," dus gaat hij voort, »heeft in casu, voor het eerst wellicht, hare roeping goed begrepen. Er is hier geen questie van vaderlijke tusschenkomst, bekrompen toezicht of bijzonder bescherming. Men ontwaart hier integendeel het fiks weg overgeven van een belangrijken tak van nijverheid aan de vrije ontwikkeling der middelen, die een particulier weet aan te wenden, om het beoogde doel te bereiken. Mocht deze eerste stap op den goeden weg door meerdere worden gevolgd, dan zal de tegenwoordige treurige toestand onzer schoone bezittingen ook spoedig plaats maken voor eenen toestand van bloei en welvaart." Het is wel niet noodig, dat wij verklaren, deze opmerkingen geheel te beamen.

Wij besluiten deze beknopte mededeeling omtrent het nieuwe plan tot kopermijn-ontginning op Timor met de volgende woorden der brochure:

»Zoo is dan, gelijk werd gezegd, de heer Crawfurd aanvankelijk geslaagd in zijn volhardend pogen en de ondergeteekende heeft zich gaarne daarbij aangesloten op de overeengekomen voorwaarde.

»Boven heeft men gezien, dat sprekende van de concessie Brouwer, de hoogleeraar Veth uitroept: »De geheele onderneming, waarop zoo groote verwachtingen waren gebouwd, werd alzoo in de geboorte gesmoord. Wie zal haar weder in het leven roepen?

»De ondergeteekende antwoordt: IK, wanneer men mij daartoe in staat stelt door de verstrekking van het noodige kapitaal. En hij twijfelt niet aan het bekomen daarvan, wanneer het hem gelukt is, om door het bovenstaande bij anderen de overtuiging te vestigen, zooals die bij hem bestaat, dat de kopermijn-ontginning op Timor eene zeer winstgevende zaak is, waarvan de goede uitslag alleen afhangt van de directie."

Moge de heer de Bruyn in zijne goede verwachtingen niet worden beschaamd gemaakt! Het zou een treurig bewijs zijn voor de vaak verkondigde, maar naar wij ons vleien, niet geheel gegronde stelling, dat aan de Nederlandsche kapitalisten alle ondernemingsgeest ontbreekt.

In den zoölogischen tuin te Amsterdam heeft dezer dagen een zwarte Javaansche luipaard twee jongen geworpen, waarvan het ééne evenals de moeder zwart, maar het andere gevlekt is. Wat sedert lang door de zoölogen was aangenomen, dat de zwarte luipaard slecht eene variëteit is van den gevlekten, heeft hierdoor zijne volkomene bevestiging erlangd.

Wij hadden gehoopt in dit nommer aan de lezers van het Tijdschrift eene vertaling te kunnen aanbieden van het rappport of de memorie door de leden van de vijfde afdeeling der Rijkscommissie tot regeling der zevende bijeenkomst van het Internationaal Statistische Congres, die van 3 tot 12 September te 's Gravenhage zal gehouden worden, naar aanleiding der omtrent de statistiek der overzeesche bezittingen zoo van Nederland als van andere mogendheden gestelde vragen uitgebracht. Wij hadden gehoopt daardoor bij velen, die anders wellicht van het Congres eerst zouden hooren, wanneer het was afgeloopen, belangstelling in de werkzaamheden van de vijfde afdeeling op te wekken, en hen tot deelneming aan te sporen. Doch de groote vertraging, die de druk van de memoriën der leden van de bedoelde Rijkscommissie ondervonden heeft, maakt het ons onmogelijk aan dat voornemen gevolg te geven. Wij kunnen dus nu slechts met een enkel woord aan onze lezers doen opmerken, dat belangrijke quaestiën, de overzeesche bezittingen betreffende, op het Congres zullen behandeld worden. Zij betreffen de zwarigheden, die tegen eene goede organisatie der statistiek in deze bezittingen belemmeren; de middelen, die de verschillende Europeesche Gouvernementen bezitten, om met eerbiediging der begrippen en vooroordeelen van de inlandsche bevolkingen statistieke gegevens te verzamelen; den toestand der statistiek vóór en na de vestiging van het Europeesch gezag, vóór en na de meer of min doortastende pogingen, om de inlanders tot het Christendom te beheeren, vóór en na den overgang van het bestuur der bezittingen van de vroegere handels-compagniën aan de Kroon; voorts het bestaan, de inrichting, de rechten en verplichtiugen van statistieke bureaux of andere dergelijke instellingen en de resultaten daardoor verkregen, èn eindelijk den staat der bevolkingsstatistiek en de middelen om deze tot grootere volkomenheid te brengen. De Memorie waarvan hier sprake was, hopen wij thans later mede te deelen, maar uitgebreid en aangevuld met de feiten, die door de binnen- en buitenlandsche leden van het Congres zelf zullen worden aangevoerd. Zij zal daardoor ongetwijfeld in belangrijkheid en volledigheid winnen, maar als middel, om voor het Congres zelf belangstelling op te wekken, komt zij dan natuurlijk te laat.

HET BOSCHWEZEN OP JAVA.

De weelderige en indrukwekkende flora van Nederlandsch Indië treft de aandacht van den meest oppervlakkigen bezoeker der schoone oorden die door dezen administratieven naam worden aangeduid. Het tropisch klimaat, vochtig en warm, bevordert er een plantengroei zonder wederga. De verkoelende zeewinden die de eilanden van den archipel beademen, de verschillende altituden die zij bereiken, de beurtelings tertiaire, vulkanische en alluviale formatiën van den bodem, de ontelbare rivieren die hem bevochtigen, tot de nijverheid der bewoners, die hun geboortegrond in terrassen herscheppen en het water over duizenden en duizenden hectaren graanakkers verspreiden, zijn allen zoo vele omstandigheden die het Indische plantenrijk in kracht, sierlijkheid en verscheidenheid doen uitmunten. Enkele soorten zijn, door de uitstekende hoedanigheden der vruchten welke zij afwerpen, sedert eeuwen in Europa bekend: onder de *saccharifèren*, de suiker uit den rietstok; onder de *condimenten*, de specerijen; onder de *tincturen*, de kardemom en de indigo; vooral de tonische koffieboon, die meer en meer als eene eerste levensbehoefte tot in de gehuchten van het binnenland der beschaafde wereld zich opdringt. Een ander, niet onbelangrijk deel van den natuurlijken rijkdom der Indische eilanden, de *oleagineuze* zelfstandigheden, getrokken uit sommige gewassen, gelijk de kokosolie, zijn niet onbekend, doch worden reeds op veel mindere schaal verhandeld. De ondernemingsgeest der Europeanen verwaarloosde tot dus verre geheel een groot veld dat voor zijne bemoeiingen open ligt: het veld der vezelstoffen, van de nederige netelplant, de *rameh*, die de Europeesche vlas- en hennepsoorten zoo zeer overtreft, tot de reusachtige boomsoorten, bestemd om den palm op die der gematigde luchtstreken te behalen.

De verscheidenheid der houtsoorten van den Indischen archipel is zoo groot, dat, behalve de natuurkundigen, iedereen gewoonlijk de speciale

benamingen weglaat en zich bepaalt tot de groote massale onderscheiding van wildhoutsoorten en djati-hout. Die onderscheiding is als 't ware geijkt door de taal der gouvernements verordeningen. Men is er onwillekeurig toe gekomen omdat op Java de aaneengeschakelde wouden van djati-boomen zich in de werkelijkheid onderscheiden van de plekken door andere boomsoorten overschaduwd, en omdat de meerdere waarde, welke het djati-hout uit een industrieel oogpunt bezit, meer bijzonder de aandacht daarop moest doen vallen.

De djati (*Tectona grandis Linn.*) behoort tot het geslacht der Verbenaceën. De boom groeit gezellig en bereikt eene hoogte van 20 tot 30 meters. Na 80 tot 90 jaren, wanneer hij zijn vollen wasdom heeft verkregen, vormt hij stammen van 1 tot 1.50 meter middellijn. Op het voetspoor der inlanders, verdeelt men hem in vijf soorten: 1° de djati-*kapoer*, te erkennen aan zijne kalkachtige aderen en zijne met het eikenhout overeenkomende kleur, waarvan hij echter het weêrstandsvermogen zeer overtreft; 2° de djati-*soengoe* of echte djati, die bruiner van kleur, vaster gezet en nog duurzamer is; 3° de djati-*doeri* of *doereng*, aldus genaamd naar de dorens die aan den stam groeien, doch de hoedanigheid van het hout niet wijzigen; 4° de djati-*kembang* of bruin gevlamde djati; en 5° de djati-*gembol*, de meest olieachtige en daarom het meest geschikt voor verschillend gebruik. De djati-boom is te huis in de bosschen van Midden en Oost-Java. Het klimaat en de bodem van West-Java schijnen voor hem minder gunstig, althans hij tiert er niet weelderig en volbrengt zelden zijn vollen wasdom. Daar waar hij de voorwaarden voor zijne ontwikkeling vindt, levert hij het beste hout voor timmerwerken en voor den scheepsbouw. Het djatihout heeft niets te duchten van de witte mieren, maar vooral door het olieachtige vocht dat het, in plaats van looistof, bevat, bezit het eene wezenlijke superioriteit boven het eikenhout voor alle ijzer-constructies. Terwijl de verbinding van eikenhout met ijzer de oxydatie van het laatste bevordert, heeft het metaal niets te lijden van de samenkoppeling met het djati-hout. Vroeger altijd wenschelijk, wegens zijne duurzaamheid, bij de marine, is het thans eene noodzakelijke behoefte geworden voor ijzeren en gepantserde schepen. De studie van het boschwezen op Java moet dus, om meer dan ééne reden, bijzonder de djati-bosschen omvatten.

I.

Onder de voormalige Oost-Indische Compagnie deelden de djati-bosschen in het stelsel van »verplichte leveringen en contingenten." De regenten waren verplicht de nabij de bosschen gevestigde bevolking de houtwerken

te doen kappen welke in de veelvuldige behoeften der Compagnie moesten voorzien. Het hout voor hare pakhuizen, forten, werven, zeehoofden, voor alle openbare en bijzondere gebouwen, voor kleine kustvaartuigen en prauwen, werd op die wijze afgeleverd. De eenige regel dien men bij den aankap volgde, betrof de kappers en sleepers. Zoo veel mogelijk zonderden de regenten daarvoor af de ingezetenen van bepaalde dessa's, die gezamenlijk eene *blandong* vormden en van andere contingenten, verplichte leveringen of schatting aan den algemeenen landsheer werden vrijgesteld. Verder gold het alleen de vraag om op de minst bezwarende wijze aan de gestelde eischen te voldoen. Men kapte in het wilde heen, buiten eenig toezicht; men bekreunde zich noch om verwoestingen en beschadigingen tijdens den aankap aangericht, noch om beplantingen op de leêggekapte plekken.

Reeds in de vorige eeuw gevoelde men de ongelegenheden van dit wanbeheer der bosschen. In 1761 getuigde de gouverneur van Java's Noord-oostkust, Hartingh, »dat het hout in de Rembangsche bosschen, welke de groote timmerwerf van de Compagnie te Rembang van niet minder dan 3000 zware balken moesten voorzien, schraal werd, vermits men aldaar reeds zoo lang gekapt had; en dat men toen reeds verplicht was de houtwerken in het Blorasche district (verder landwaarts in onder het gebied van den Keizer gelegen) te zoeken, dat veel werk baarde om af te voeren." De Pamalangsche bosschen hadden, wegens hunnen uitgeputten staat, tien jaren stil gelegen. In Demak waren de bosschen uitgekapt; zij hadden volstrekt rust noodig om zich te kunnen verhalen, en met de regenten werd eene overeenkomst gemaakt, om, tegen betaling, eenige hunner blandongs naar de bosschen van Kaliwoengo te zenden, eene overeenkomst die moeilijk uit te voeren was, »daar het veel in heeft om den inlander uit zijne zeet en woonplaats te krijgen."

Twintig jaren later stond, volgens den gouverneur van der Burgh, de houtkap en leverantie onder Pamalang nog stil en hadden de djatibosschen van dit regentschap nog wel eenige jaren noodig om tot verhaal te komen. De bosschen van Weliri, in welke sedert geruimen tijd de blandongs van Batang en van Pekalongan te samen hadden gekapt, voorheen tot 1000, en sedert 1777 tot 800 balken 's jaars, waren genoegzaam geheel van zware boomen ontbloot, en in zoodanigen toestand dat zij wel 20 tot 25 jaren rust noodig hadden, wilde men er nog in de toekomst partij van trekken. De regenten van Kendal leverden nog jaarlijks 336, en die van Kaliwoengo 440 balken, uit de bosschen van het laatstgemelde district. De djatibosschen in het district Samarang konden niet meer dan 224 balken 's jaars opbrengen. In Demak lieten de regenten, sedert het jaar 1773, weder 1000 stuks balken 's jaars in de bosschen van hun district kappen, een feit hetwelk

bewijst dat Hartingh vroeger minder juist omtrent die bosschen werd ingelicht.

In 't algemeen waren, in de tweede helft der vorige eeuw, de meest genaakbare bosschen nagenoeg uitgeput. Het regentschap Rembang gaf bijna geen bruikbaar hout meer. Men moest gaan kappen in de wel is waar fraaie, doch moeilijk genaakbare bosschen van Toeban en Lassem, vanwaar het transport der houtwerken zeer bezwarend was. Bij eene acte van 30 Juni 1776 gaf de Soesoehoenan mede zijne nadrukkelijke toestemming voor den aankap in de djati-bosschen van Blora, alwaar de Compagnie de blandongs van Joana en Rembang, in weêrwil van den grooten afstand, te werk stelde.

Reeds in 1777 werd, uit vrees van houtschaarschte voor de Compagnie's behoeften, het timmeren van vaartuigen grooter dan van tien lasten, »voor anderen dan voor de Compagnie," onder het ressort van Rembang verboden; later strekte men dat verbod uit tot het ressort van Joana. De bedoeling was de twee timmerwerven, welke de Compagnie te Rembang en te Joana er op na hield, eene soort van houtmonopolie te verzekeren. Die bedoeling werd echter grootendeels verijdeld door hare beambten die, volgens Dirk van Hogendorp, ter sluiks aan Chineezen toestonden om »overal langs de kust eene menigte van vaartuigen, van »vijftien tot tweehonderd lasten groot, te bouwen, waartoe zij door »het huren der boschdessa's het hout bijna voor niet kregen."

In 1781 was men genoopt de zoogenaamde Bataviasche eischen te verminderen, »alzoo die met geen mogelijkheid van jaar tot jaar konden »voldaan worden, zonder de bosschen formeel te ruïneeren." Zeven jaren later bleek die vermindering nog niet voldoende te zijn om de Compagnie op den duur het noodige hout te verzekeren. In 1796, toen de gouverneur van Overstraten het bestuur van Java's Noord-oostkust aan zijn opvolger, van Reede tot de Parkeler, overgaf, zag het er nog treuriger uit met de houtcontingenten. Van den aankap in de Pamalangsche bosschen had men gedeeltelijk weder moeten afzien. De regentschappen van Batang en Pekalongan waren en bleven van de leverantie van houtwerken verschoond, uithoofde van den uitgeputten staat der bosschen. De contingenten van Japara en Koedoes had men met een vierde, of 500 balken 's jaars, moeten verminderen. In Joana en Rembang bleven de genomen voorzorgen even noodzakelijk, alhoewel 's Compagnie's timmerwerf te Joana reeds was afgeschaft, en de jaarlijksche aanbouw van vaartuigen voor Batavia aanzienlijk verminderd. De bosschen onder Rembang moesten, volgens eene in het jaar 1787 gemaakte schikking, wel dertig jaren blijven stil liggen; de bosschen in het district van den Keizer waren de eenige »ressource" geworden, doch ook daar begonnen de zware houtwerken schaarsch te worden, zoodat zij zeer ver moesten worden gesleept.

De gouverneur van Reede benoemde in September 1797 eene commissie, belast met het opnemen van den staat der lands houtbosschen in de residentiën Japara en Rembang. Na een, wegens den korten aan de zaak besteden tijd (de commissie diende reeds den 3 November 1797 haar rapport in), zeer oppervlakkig onderzoek, berichtte zij, dat de »bosschen »wederom vervuld waren met een zeer groot aantal middelmatige en »aankomende boomen en jonge spruiten, die door den tijd aanzienlijke »voordeelen konden opbrengen; dat echter vooralsnog daarin genoegzaam »geene zware houtwerken te vinden waren." De bosschen onder Japara en Koedoes konden nog wel acht tot tien achtereenvolgende jaren zoodanige hoeveelheid houtwerken opleveren als de Bataviasche eisch voor 1796 en 1797 had bedragen, doch om deze bosschen niet geheel, en binnen weinige jaren, van al het hout, bijzonder van balken van 25 voeten lengte, te ontblooten, was het noodig dat de remissie van 500 balken op het contingent der regenten ten behoeve der Japarasche zaagmolens bleef stand grijpen. De bosschen onder Rembang bestonden ook meerendeels uit spruitjes en jonge aankomende boompjes, waaronder slechts weinige van 10 tot 11 duim diameter, en daar een boompje van tien duim diameter 30 tot 40 jaren noodig had om een balk van 36 tot 40 voet lengte en 15 tot 16 duim dikte uit te leveren, stelde de commissie voor om, wanneer de tijd voor het stil liggen dier bosschen bepaald, te weten 1812 of 1817, zoude verstreken zijn, den termijn nog met 10 tot 15 jaren te verlengen. Treffend is hetgeen de commissie over het vervoer der houtwerken in het midden bracht: »De bosschen het »eerst uitgekapt zijnde, daar, waar zij het naast aan de stranden of »aan de rivieren grensden, is men al dieper en dieper het land inge»drongen, waarbij komende dat hetzelve bergachtiger wordt, naarmate »men zich van de stranden verwijdert, zoo wierden thans eens zooveel »buffels vereischt, dan bevorens, om het hout aan te sleepen." De commissie verwonderde zich hoe het nog mogelijk was om het hout uit Blora naar Rembang te sleepen, uithoofde van de onbegrijpelijke moeilijkheid der wegen. Zij haalde als voorbeeld aan een doortocht in het bosch Djorang Seno, bestaande in eene steil afgaande vallei, welke, oppervlakkig beschouwd, bijna met geen mogelijkheid te begaan, laat staan te besleepen was. Zij gaf daarom in overweging, om de contingenten der boschvolkeren tot op de helft te verminderen, dewijl men anders gevaar liep dat de blandongs van volk en buffels zouden ontbloot raken. Met de bosschen van het regentschap Lassem was het niet beter gesteld. Zij beloofden veel, maar niet eerder dan over 35 tot 40 jaren, en inmiddels konden zij alleen het benoodigde hout afwerpen voor de *pantjallang*, die aldaar jaarlijks aangebouwd en als contingent geleverd werd. Eveneens was het gelegen met de bosschen onder Toeban.

Tegelijkertijd werd onderzocht of uit de djati-bosschen onder Pamalang weder, gelijk voorheen, 500 balken konden geleverd worden. Uit het onderzoek bleek dat het beter ware de Pamalangsche bosschen vooreerst geheel te laten stil liggen en den regent te ontheffen van de nog jaarlijks door hem geleverd wordende 350 tot 400 kleine balkjes, ten einde hen niet geheel van het middelbare hout te ontblooten. Alleen in het bosch Goenong Kamoening stonden eenige redelijk zware boomen, doch zij waren niet te vervoeren langs de diepe valleien en over de hooge bergen, welke voor »menschen en beesten impracticabel waren."

Eindelijk blijkt de toestand der bosschen in Pekalongan uit een door Nederburgh bewaard schriftelijk bericht, gedagteekend 1798, van den resident Rottenbuhler, den eersten gezagzebber die voor herwouding zorg droeg: »De leverantie van houtwerken," aldus schreef deze intelligente ambtenaar, »heeft sedert het jaar 1781 geen plaats meer gehad, alzoo de bosschen meest uitgekapt waren, en de hooge regeering derhalve het besluit heeft gelieven te nemen, om dezelve te laten stil liggen tot het jaar 1806, wanneer, bij bevinding dat die weder genoegzaam van hout voorzien zijn, de aankap daarin zal hervat worden. — Dan het is te bejammeren dat deze bosschen zoo ver van hier verwijderd zijn, als liggende wel 10 tot 12 en meer uren gaans van hier, aan de grenzen van het Kendalsche en in het gebergte; zoodat de afscheep der houtwerken langs de rivier Bodri, die onder dat regentschap behoort, moet geschieden naar de mede daaronder sorteerende dessa Korowelang, om van daar vervolgens met de jaarlijksche vlotten te kunnen vervoerd worden; eene zaak die niet alleen den armen inlander zeer tot bezwaar strekt, dewijl hij dan gansche maanden achtereen zoo verre van zijne familie moet verwijderd blijven, en de grootste ongemakken uitstaan, vermits deze bosschen meestal geheel onbewoond zijn, en er zich veel wild gedierte in ophoudt; maar ook jaar voor jaar den regenten eene menigte buffels kost, die, bij gebrek aan het noodige voedsel, en door den zwaren arbeid, vergaan. Ik ben ook bij mijne aankomst alhier terstond op middelen bedacht geweest, om deze bezwaren te kunnen wegnemen, en heb met dit oogmerk in den jare 1795 het voorstel gedaan, om de Welirische wildernis, waarin geen djati-hout gevonden wordt, en die enkel met wilde onbruikbare boomen begroeid is, langzamerhand te laten uitroeien, en de ledige plekken gronds met djatipitten te beplanten, alzoo deze wildernis veel nader bij, en zelfs vlak aan zee gelegen is, en zich vele uren gaans langs het zeestrand uitstrekt, zoo dat de afscheep van daar met zeer geringe moeite zoude kunnen geschieden; en na hier op de toestemming van zijn Hoog Edele van Overstraten (destijds gouverneur van Java's Noord-Oostkust) te hebben bekomen, zoo heb ik met de uitvoering van dit plan ook dadelijk

een begin gemaakt, en het werkelijk daarmede zoo ver gebracht, dat ik thans zelfs meer dan 8000 jonge djati-boomen aldaar in groei heb staan, die allen er zeer fleurig uitzien, en waarvan er reeds velen tot 12, 14 en meer voeten hoog zijn, ongerekend eene menigte anderen die reeds zijn opgekomen; doch zonder dat de ingezetenen daarmede in het minste bezwaard worden, dewijl slechts zoodanig volk daartoe gebruikt wordt, dat zich aan dieverijen en andere kleine misdaden heeft schuldig gemaakt, en derhalve gecondemneerd is om voor den tijd van 2, 3 en meer jaren aldaar in de ketting te arbeiden."

De verwoesting van de djati-bosschen welke meer nabij de zetels der Compagnie's beambten lagen, de gebrekkige en onvolledige kennis van de binnenlanden in het laatst der vorige eeuw, brachten het bestuur in den waan dat op het boschrijke Java werkelijk het hout schaarsch was geworden. Onder andere werd in het jaar 1790 bij het bewind der Compagnie een voorstel overwogen, om de ontladen retourschepen te doen aanvullen met balken, krommers, knieën en zware planken, die men hier te lande bij het herstellen van schepen kon gebruiken. Op het rapport der commissie belast met het onderzoek van het voorstel, begrepen de zeventien bewindhebbers, in hunne hooge onwetendheid, »dat hetzelve berustte op onderstellingen die niet overeenkwamen met de daar van zijnde Indische berichten, nademaal, wel verre van daar uit te vernemen, dat er overvloed van die houtwerken te Batavia aan handen zoude zijn, integendeel uit de Indische brieven en papieren consteerde, dat de benoodigdheid daarvan door aanzienlijke inkoopen van hout, boven en behalve de contingenten, jaarlijks moest worden gesuppleerd."

Het kwam natuurlijk bij de Compagnie en bij hare voorstanders niet op, dat haar stelsel, en haar stelsel alleen, het groote struikelblok was voor de ontginning van Java's natuurlijke rijkdommen en deze treurige uitkomst gaf, dat, gelijk wij verder zullen zien, te midden van een ontzaglijken voorraad djati-bosschen, gebrek aan houtwerken werd gevoeld. Zelfs toen de gevolgen niet vielen te loochenen, zocht men naar uitvluchten om de ware oorzaak te verbloemen. Dirk van Hogendorp alleen leide den vinger op de wond. »Onze vloot is vernield," schreef hij in 1799, »onze handel kwijnt; onze scheepvaart gaat te gronde; wij koopen, met handen vol goud, houtwerken van de Noordsche mogendheden; en op Java laten wij oorlogs- en koopvaardijvloten met den wortel in den grond staan! Ja, de Javaansche houtbosschen hebben hout genoeg om in korten tijd eene aanzienlijke oorlogsvloot te bouwen, en daarenboven zoo veel koopvaardijschepen als wij noodig hebben.... De bosschen van Java zijn onuitputtelijk, vele zijn nog geheel onbekend; ten minste nooit door een Europeër gezien. Dan de tot hiertoe bekende alleen kunnen zelfs onnoemelijk veel hout opleveren.... De bosschen

zijn het eigendom van den Staat; men betale den Javaan voor het vellen en afbrengen der boomen, dat weinig kosten en den Javaan echter zeer wel tevreden stellen zal; dan zal men spoedig houtwerken genoeg hebben; en indien men dan kundige en getrouwe lieden tot opzieners over de houtbosschen aanstelt, die zorg dragen, dat de bosschen regelmatig gekapt, op zijn tijd gebrand en gezuiverd, en de ledige plaatsen weder aangeplant worden, zoo kan Java voor eeuwen lang al het hout opleveren, dat ons gemeenebest voor deszelfs oorlogs- en koopvaardijvloten noodig heeft.... Het is onbegrijpelijk, dat men tot nog toe, zoo al niet voor den Staat, ten minste voor de Maatschappij, niet gedacht heeft om hare schepen op Java te bouwen. Mogelijk heeft de prijs die daar voor de scheepjes en vaartuigen, die op Rembang en Joana gebouwd zijn, wierd aangerekend, afgeschrikt. En dit is geen wonder; doch ik kan verzekeren, dat onder een goed opzicht voor de helft van dien prijs naar evenredigheid gebouwd kan worden."

II.

Tot aan de komst van Daendels werd echter het boschwezen aan zijn lot overgelaten. De maatregelen sedert 1777 beraamd om het verval der bosschen te verhoeden, waren in den regel zonder uitwerking gebleven, daar de uitvoering was toevertrouwd aan den gouverneur en de residenten van Java, die belang hadden bij den ordeloozen toestand. Daendels verklaarde dat zij de inkomsten der houtbosschen beschouwden als emolumenten van hunne bedieningen en dat alleen de resident van Rembang jaarlijks niet minder dan 35 tot 40,000 rijksdaalders er uit haalde. Dit feit wijst tevens genoegzaam aan welken weg de betrekkelijk geringe betalingen namen, die de Compagnie voor de houtleverantiën uitkeerde. Zeker bereikten zij nimmer de kappers en sleepers, want ook Daendels getuigde, dat de blandong-bevolking vroeger de ellendigste onder de Javanen was, dat zij niet eens genoegzame rijstvelden had en zich moest voeden met wilde wortelen en eenige weinige vruchten.

Aan die ellende der blandongs even als aan het wanbeheer maakte de onverschrokken landvoogd een einde. Gedurende zijn driejarig bestuur (van 14 Januarij 1808 tot 16 Mei 1811) bracht hij eene radicale hervorming tot stand van het geheele boschwezen op Java. De administratie en het beheer der houtbosschen werd aan de residenten ontnomen en opgedragen aan een inspecteur-generaal, bijgestaan door een secretaris en fiskaal, en onder zich hebbende een collegie van administratie, bestaande uit een president en vier leden, met een secretaris tevens functie

doende van fiskaal (1). Aan ieder lid werd het beheer aangewezen van eenige boschdistricten en het bevel opgedragen over de Europeesche »boschgangers" of houtvesters en over de tot die districten behoorende blandongs. Overeenkomstig de hun gegeven schriftelijke instructiën, moesten zij de werkzaamheden in de bosschen voor het aankappen en het uitsleepen der houtwerken regelen, zorg dragen voor eene goede boschpolitie en alle boschmisdrijven collegiaal berechten. De uitgekapte houtwerken, op de stapelplaatsen bijeenverzameld, werden toevertrouwd aan Europeesche opzichters, die van hun beheer rekening en verantwoording moesten doen aan den commissaris der houtwerken, welke betrekking gelijktijdig werd waargenomen met die van commissaris-generaal der marine, later met de bepaald voor de houtstapelplaatsen geschapen betrekking van onder-commissaris der marine.

De Inspecteur-generaal had in last om, zoo spoedig doenlijk, eene opneming te laten bewerkstelligen van alle bosschen op het eiland Java, en van de daarvan op te maken algemeene kaart, *détail*-kaarten te doen vervaardigen ten gebruike van de leden der administratie. Hij moest zich bekend maken met de situatie der wegen en rivieren, ten einde daaruit het meeste nut te trekken bij het geven van orders voor de afzending der houtwerken. Hij duidde de bosschen aan, waarin gekapt moest worden, en de soorten van boomen die moesten worden geveld, alsmede de bepaling van de lengte der balken en de bewerking der kromhouten. Eerst na hem gehoord te hebben, stelde het Gouvernement de jaarlijksche eischen vast, zoo voor eigen gebruik als voor de benoodigdheden van partikulieren. De Inspecteur-generaal wees vervolgens de

(1) De voorname reden die Daendels bewoog het beheer der houtbosschen aan de residenten en regenten te onttrekken, is door hem o. a. in den considerans van de ordonnantie van 17 Mei 1809 opgegeven: „Overwegende dat er notabele gebreken en misbruiken in de presente inrigting der blandongs resideren, die in afwachting der nadere resultaten welke van eene exacte oculaire inspectie der bosschen, en een naauwkeurige opneem der onderscheidene blandongs kunnen worden te gemoet gezien, een onmiddelijk herstel vorderen, en daar onder in de eerste plaats dat de blandongs worden onttrokken aan het gezag en den invloed van prefecten en regenten, niet alleen ter voorkoming van alle conflict van autoriteit, tusschen de prefecten en de administratie der houtbosschen, maar ook om de boschvolkeren los te maken van den invloed dien de regenten op hen behouden, zoolang deze afscheiding van gezag geen plaats heeft, en waarvan vaak op de willekeurigste wijze wordt geabuseerd, terwijl door het voorbeeld van Rembang, alwaar de blandongs sedert jaren onder hunne eigene hoofden gestaan hebben, en voor zoo veel de vorige eigenbatige directie dit heeft toegelaten, steeds boven de andere blandongs in goede inrigtingen en welvaart hebben uitgemunt, de nuttigheid van deze mesure als met den vinger wordt aangewezen." Bij die ordonnantie werden dan ook, aan den eenen kant, de regenten ontheven van alle uitkeeringen aan den lande van geld en leverantiën uit de houtbosschen voortspruitende, en, aan den anderen kant, alle contributiën en voordeelen afgeschaft welke de regenten gewoon waren van de blandongs te genieten, zoo als het leveren van pieken, dragers, *magangers*, *inkapeles*, enz.

plaatsen aan, waar de houtwerken werden gekapt door de zorg van de administrateurs der houtbosschen. Over den voortgang van het werk, over de gedane gedeeltelijke of geheele afleveringen en alle voorvallende zaken, moest aanhoudend aan hem worden gerapporteerd, onverminderd de jaarverslagen welke de administratie verplicht was in te dienen. Evenzoo moest de commissaris der houtwerken specifieke opgaven inleveren van elke partij houtwerken door hem van de administratie in ontvangst genomen en verder door hem afgezonden, met vermelding van de personen aan wie en de plaatsen werwaarts zij waren geadresseerd.

Bij eene ordonnantie van 29 Augustus 1808 werd verboden alle afvoer, vervoer, doorvoer en debiet van houtwerken, welke niet van het Gouvernement waren ingekocht of met zijne voorkennis waren gekapt en verkregen, en ten blijke daarvan met het merk der administratie waren voorzien, op straffe van verbeurdverklaring der houtwerken en, voor de vervoerders, van kettingslag gedurende twee jaren. »Ofschoon »door deze bepalingen," voegde de ordonnantie er bij, »de weg tot »vorige misbruiken is afgesneden, zal een ieder in de gelegenheid worden »gesteld om het bij hem benoodigde hout, het zij tot den civilen of »scheepsbouw, te verkrijgen door middel, *of* van de periodieke ver»koopingen, die van tijd tot tijd van 's Gouvernementswege zullen worden »gehouden, *of* van tijdige aanvragen direct aan het Gouvernement in te »leveren en tegen de bepaalde prijzen (1)."

Ter bevordering van den landbouw was het evenwel den negorij-volkeren geoorloofd om, voorzien zijnde van een loodje of permissie-billet, kosteloos afgegeven door den president of eenig lid der administratie, mindere houtsoorten uit 's lands bosschen te kappen voor hunne huiselijke behoeften of voor het aanmaken van karren en ploegen. Het doel was zoo veel mogelijk het djati-hout en eenige andere duurzame houtsoorten, gelijk het *wadang*, voor lands gebruik af te zonderen, en het *waroe*, *waloe*, *koekoen*, *kassambi*, *ingas*, *teki*, *tengoeloeng*, *djanggoeli*, *woengo*, *poen*, *baros*, en alle overige houtsoorten voor particulier gebruik te bestemmen.

De zorg voor den aankap en voor deskundige behandeling blijkt uit de instructie voor den »boschganger" (2). De loerah's der blandongs, de kappers, drijvers of sleepers uit het district waarin hij was geplaatst, stonden onder zijne regtstreeksche bevelen. Hij had buitendien de noodige zorg te dragen voor de levering en de behandeling der trekdieren,

(1) Werkelijk konden particulieren bij het Gouvernement houtwerken aankoopen, tegen prijzen bij tarief bepaald, die, alhoewel voordeelig voor het land, toch niet onbillijk waren.

(2) De „boschgangers" waren in drie klassen verdeeld en genoten een tractement respectivelijk van 100, 75 en 50 rijksdaalders 's maands. Zij hadden den rang van kapitein eersten luitenant en luitenant.

alsmede voor alle tot den houtkap en den afvoer gebruikt wordende gereedschappen. Hij moest steeds aanwezig zijn bij de houtkappers, ten einde hun het werk aan te wijzen, dat zij dagelijks te verrichten hadden, en hen aan te toonen in welke richting zij den boom moesten nedervellen, ter vermijding van beschadiging van andere djati-boomen en om te voorkomen dat de boom zelf niet barstte, spleet of scheurde. Alvorens een boom nedergeveld werd, had men hem van zijne overtollige takken te ontblooten. Al het hout voor de artillerie, den scheeps- en huisbouw, moest uit boomen gekapt worden waarvan de sappen verdikt waren, of in het tijdstip dat de boom zijne bladeren verliest, terwijl men daarentegen tot houtwerken voor palen en beschoeiingen en tot plathout boomen moest kiezen die in hunne volle sappen stonden. De kappers moesten aan een gevelden boom arbeiden, totdat hij van zijn schors ontbloot was, en zoo niet geheel, ten minste in het ruwe, het begeerde formaat vertoonde. De »boschganger" had daarbij in last de kappers zoo spoedig mogelijk de handigheid te doen verkrijgen om met de horizontale zaag om te gaan en die alsdan te doen gebruiken om den boom door te zagen. De wortels van gevelde boomen werden met eene hefmachine uit den grond opgehaald of door buskruit verbrijzeld, waarna men het gat met aarde aanvulde. Daarvan waren natuurlijk uitgezonderd de stompen uit welke men meende kromhouten te halen. Al hetgeen van den afval onbruikbaar bleek te zijn voor kleine balkjes, planken, duigen, sirappen, moest op twee voeten lengte tot brandhout worden gekapt en de geheel onbruikbare afval, tot asch verbrand, als bemesting gebezigd worden. Geen hout dan bekwaam, of dat althans na onderzoek het uiterlijk aanzien als zoodanig had, mocht door den boschganger naar de houtstapelplaats afgezonden worden; bijzonder mochten geen balken van buitengewone grootte, als voor raamhouten, kielen of masthouten, van de kapplaatsen vervoerd worden, voordat men van de werkelijke deugdzaamheid ten volle overtuigd was, »ten einde zoo wel den tijd als den nutteloozen »arbeid van menschen en vee te besparen." Wanneer een dergelijk stuk hout onbekwaam werd bevonden, moest men daaruit, op het advies van den Inspecteur-generaal, de mindere stukken kappen welke het kon opleveren.

De »boschganger" moest alle perceelen die uitgekapt waren, nadat zij waren gezuiverd van wortelen, struiken en ander onkruid, terstond weder met djati-pitten beplanten. Te dien einde had hij te zorgen, dat de boschhoofden steeds eene voldoende hoeveelheid pitten verzamelden. Jaarlijks moesten ten minste een honderd duizend boompjes geplant en de daarvoor vereischte djati-pitten gestrooid of gezaaid worden. Tot de strooiing moest de »boschganger" een middelmatigen grond uitkiezen, alzoo de ondervinding had geleerd, dat de vette zoo wel als de magere gronden tot het aankweeken van djati-bosschen minder geschikt waren.

Zijne bijzondere oplettendheid werd gevestigd op het derde jaar der uitspruiting van de pitten, wanneer zij veelal aan het kwijnen geraken, »zorgende dat als dan de grond rondom dezelve worde los gemaakt, »ten einde aan den wortel het indringen te faciliteeren en aan de reeds »tot eenige consistentie gekomen jonge spruit het voedsel te bezorgen, »hetwelk deszelfs toegenomen wasdom vereischt." De tijd om de zaailingen in geregelde bosschen te verplanten, werd, naarmate van den meer of min voordeeligen groei, gesteld van het vierde tot het zesde jaar. Bij den aanleg van nieuwe bosschen moest gelet worden op de gesteldheid der plaats, de ligging van bergen, den doortocht van winden en andere omstandigheden, die van invloed konden zijn. De boomen moesten op een behoorlijken afstand van elkander geplant, alle boompjes die wegstierven of krom en scheef opgroeiden, uitgeroeid en door andere vervangen, en eindelijk de jonge plantsoenen tegen de buffels of ander vee beschermd worden.

Het tijdperk waarin deze voorschriften werden gemaakt, is te erkennen in de volgende bepalingen. In het bijzonder had de »boschganger" toe te zien en te letten, dat de boschvolkeren de hun toegekende verstrekkingen van rijst en zout of betalingen richtig erlangden. Alle billijke klachten van de aan hem ondergeschikten, »zoo ook alle aan hem »bekend wordende malversatiën en ontrouwe behandeling," was hij verplicht bij het betrokken lid der administratie aan te brengen, en indien het lid die verder mocht verzwijgen, kon en moest hij, »boschganger," zich tot den president van de administratie en tot den Inspecteur-generaal vervoegen. Tegen allen ongeoorloofden aankap in de djati-bosschen moest hij zorgvuldig waken, de daders zonder eenige oogluiking »apprehendeeren," en aan het betrokken lid van de administratie afgeven. Hij zou in gelijker voege handelen met alle dieven, boomschenders of andere suspecte personen. Eindelijk was het »aan alle »boschgangers ten strengste geïnterdiceerd, eenige willekeurige tollen »bij den aanvoer, doortocht of verkoop van goederen te heffen, op »poene van bij overtreding dezes arbitrairlijk en na bevinding van zaken »zelfs aan den lijve te zullen worden gestraft."

In de voorzieningen van Daendels betrekkelijk de werkzaamheden der blandongs munt vooral zijn genie van organisatie uit. Nadat de bosschen aangewezen waren waarin gekapt zou worden, begaf zich de helft van eene blandong met de trekbeesten, tegen medio Februari, derwaarts om de *pondokken* of loodsen op te slaan. Vóór den aftocht hielden de respectieve boschgangers en de bosch-hoofden eene nauwkeurige inspectie over het getal en de hoedanigheid der trekbeesten, mitsgaders over de *kompaks* of bijlen en verdere gereedschappen. Aanstonds na het opslaan van de pondokken, of uiterlijk met 10 Maart,

begonnen de werkzaamheden van het kappen, sleepen en afvoeren, en zij duurden tot ultimo November, om met Februari van het volgende jaar hervat te worden. Het boschvolk werd verdeeld in twee troepen, waarvan de eene in de bosschen werkzaam was en de andere in de dessa's uitrustte. Het werkzame gedeelte werd door het rustende geregeld afgelost om de acht dagen, wanneer de bosschen dicht bij de dessa's, en om de veertien dagen, indien zij ver afgelegen waren. Zoodra de aankap en afvoer der houtwerken was geëindigd, werden de blandongs gebezigd om de wortels en struiken der boomen met aarde te bedekken, ten einde hen tegen de lucht en de inwatering te beveiligen, zoomede om het jonge plantsoen gade te slaan, de bosschen te zuiveren, de ledige plekken te beplanten en al datgene te doen en te verrichten, hetwelk aan den welstand der bosschen bevorderlijk kon zijn. Tegen het einde van den kaptijd moesten mede de boschgangers en bosch-hoofden, zoo mogelijk, reeds de boomen aanwijzen en doen ringen of cerneeren, die men in het volgende jaar zou vellen, daar de ondervinding toen reeds had geleerd, dat daardoor de boomen gedurende den westmoeson hunne voornaamste sappen ontlasten, met minder moeite kunnen geveld en schielijker droog en tot het afvoeren en vlotten geschikt worden. Eindelijk leverden sommige blandongs nog de benoodigde manschappen en trekbeesten voor de werkzaamheden aan de houtstapelplaatsen, alsmede permanente wachten van twaalf en acht man onder kommandement van een hoofd.

Het was het vurig streven van den Landvoogd om de blandongs met hunne werkzaamheden te verzoenen. Voor het begin en tegen het einde van den aankap werd aan de kappers en sleepers eene »nationale vroolijkheid" in de nabijheid van hunne pondokken verschaft, waarvoor men telkens twintig rijksdaalders zilver aan iedere blandong gunde, en bij welke gelegenheid men eenige buffels slachtte, buitengewone rantsoenen rijst uitdeelde, enz. Gedurende den arbeid mocht het boschvolk op geenerlei wijze mishandeld, maar moest het daarentegen door eene zachte en billijke behandeling tot ijver, vlijt en genegenheid voor het werk aangemoedigd worden. Jaarlijks werd hun de noodige ammunitie gegeven om zich tegen het wild gedierte te beveiligen. De in de dessa's achtergebleven bosch-hoofden waren verplicht te zorgen dat de rustende arbeiders zich bestendig op den behoorlijken tijd naar de bosschen begaven. Bij hunne komst op de werkplaats, mocht het werkende gedeelte door geen bedwang en onder geen voorwendsel worden teruggehouden om huiswaarts te keeren. De hoofden der dessa's waaruit het volk voor de werkzaamheden in de bosschen werd getrokken, waren verantwoordelijk gesteld voor de door de arbeiders achtergelaten eigendommen. Buiten den houtkap werden de boschvolkeren en hunne

buffels vrijgesteld van alle andere diensten, als het maken van wegen, koffie-planten, transporteeren van landsgoederen enz. De administratie verstrekte kosteloos bijlen en andere gereedschappen aan de kappers. Op de kapplaatsen ontving ieder arbeider dagelijks een kati rijst en het noodige zout. De arbeid zelf werd bij voorbaat beloond met 16 stuivers per balk voorschot, waaruit gedeeltelijk de ontbrekende buffels werden bekostigd. Na de aflevering op de stapelplaatsen ontving iedere blandong het meerdere dat haar volgens tarief toekwam (1).

De manschappen die aan de stapelplaatsen arbeidden en wacht hielden, genoten daarvoor, behalve de gewone rantsoenen rijst en zout, de hoofden vier stuivers, de anderen twee stuivers daags. Deze betaling werd mede toegekend aan de niet bij de blandongs ingedeelde inlanders, die men elders voor de houttransporten requireerde. De vlottemakers van de kusten en de boorden der Solorivier, die reeds eene soort van eigenaardig gild vormden, genoten de vrij hooge betaling van vijf en twintig rijksdaalders zilver in de maand.

In 1810 was de boschbevolking van Java in elf blandongs ingedeeld, te weten: Oosthoek, Toeban, Lassem, Rembang, Joana en Pati, Demak, Japara, Samarang met Kaliwoengo en Kendal, Pekalongan, Tagal en Cheribon. De elf blandongs vormden vier bosch-departementen: 1°. Cheribon, Tagal en Pekalongan; 2°. Kaliwoengo, Samarang en Japara; 3°. Joana, Rembang en Lassem; 4°. de Oosthoek. Stapelplaatsen bestonden te Soerabaja, Grissee, Rembang, Joana, Samarang, Pekalongan, Tagal, Cheribon en Indramajoe, waaronder de verzamelplaatsen van Probolinggo, Sidajoe, Toeban, Lassem, Bantjar, Pepedangan, Tajoe, Korowelang, Demak, Bakoelang en Gangang ressorteerden. De stapelplaatsen werden beheerd door Europeesche opzichters, die een maandelijksch tractement van 75, 60 en 50 rijksdaalders genoten; de verzamelplaatsen

---

(1) Volgens het tarief genoten de blandongs voor een balk:

lang	18	tot	20	voet,	dik	9	tot	11	duim,	16 stuivers.
„	18	„	20	„	„	12	„	15	„	18 „
„	21	„	25	„	„	10	„	12	„	20 „
„	21	„	25	„	„	13	„	15	„	24 „
„	26	„	30	„	„	11	„	13	„	27 „
„	26	„	30	„	„	14	„	15	„	30 „
„	31	„	36	„	„	13	„	15	„	48 „
„	40	„	45	„	„	16	„	18	„	1 rijksdaalder, enz.

Bij eene ordonnantie van 12 Juli 1809 bepaalde Daendels buitendien o. a: „ten einde „de meting der balken op eene gelijke wijze op het eiland Java geschiede, en op de „aangave derzelve een vaste calculatie kan gemaakt worden, hetwelk tot nu toe, zoowel „door de onderscheidene maatstokken als de differente wijze van metingen, aan vele „variatiën is onderhevig geweest, dat alle houtwerken voortaan met Rijnlandsche voet-„maten van twaalf duimen zullen moeten gemeten worden."

door inlandsche hoofden, bezoldigd met 15, 12 en 10 rijksdaalders 's maands.

De exploitatie geschiedde niet alleen geregeld, maar gaf belangrijke uitkomsten. In het jaar 1810 werden gekapt en afgeleverd 33,000 balken (in 1809 ongeveer 40,000), 13,107 stuks licht scheepshout, 20,000 palissaden, 78,000 legger-duigen, 27,000 kruitvat-duigen, 77,000 sirappen, onverminderd eenige duizenden houtwerken voor verschillend gebruik en de gekapte doch onafgevoerde houtwerken. Ten einde de bezwaren van het sleepen te verminderen, werden rolwagens (mallejans of triquebals) ingevoerd, in weêrwil van den routine-geest, die nu eenmaal gewoon was aan den karavaansgewijzen uitsleep door onafzienbare ploegen buffels. Tegelijkertijd zorgde men voor het aanleggen van goede sleepwegen. Daardoor drong men tot negen en tien uren gaans in bosschen, die vroeger ongenaakbaar waren. Zoo had men onder andere in Kaliwoengo een weg geopend van twee uren, die reeds dadelijk de gelegenheid opende om een tien- tot twaalfjaarlijkschen aankap te organiseeren. Steeds werd voortgegaan met locale en practische opnemingen der bosschen, ook met het doel om de blandongs zoo doelmatig mogelijk nabij het terrein harer werkzaamheden in te deelen. Klachten der arbeiders werden welwillend aangehoord en de oorzaken hunner billijke grieven weggenomen, zooals onder andere blijkt uit het feit dat eene blandong, die zich beklaagde over den verren afstand van de stapelplaatsen te Samarang en Demak, waar zij tot dienstverrichting werd verplicht, daarvan ontslagen en door het volk uit naburige dessa's vervangen werd. De geregelde exploitatie der houtbosschen droeg het hare bij tot verzekering der algemeene veiligheid. Onder Pati bevond zich een kreupel-bosch, waarin zich land- en zeeroovers schuil hielden. Op last van Daendels werd het bosch aan eene blandong overgeleverd, die het weldra geveld en het terrein voor den landbouw geschikt gemaakt had. In den regel volgde echter op ontwouding herwouding. Zoo werden alleen in het jaar 1810 312,322 jonge djati-boomen aangeplant, 2,036,000 pitten in pépinières gepoot en 160 pikols djati-pitten gestrooid.

Ook de geldelijke uitkomsten waren gunstig. In 1810 werd voor eene waarde van 343,171 rijksdaalders aan hout geleverd. De uitgaven der administratie, tractementen, onkosten der stapelplaatsen, verstrekte gereedschappen, kruit, rantsoenen, buffelgelden en sleeploonen bedroegen 123,019 rijksdaalders, gevende een voordeelig verschil van 220,152 rijksdaalders.

Ongetwijfeld, indien het ideaal eener boschregeling is een goed georganiseerd leger, waarin ieder, volgens zijn rang, zijne taak verricht en het zeker genot bekomt van hetgeen hem de reglementen toekennen, dan mag de regeling van Daendels als een type beschouwd worden dat

men niet licht zal overtreffen. Doch het boschwezen behoort tot het gebied der nijverheid, gelijk de landbouw, het mijnwezen, het fabriekwezen; de arbeid die er bij verricht wordt, heeft aanspraak om te staan onder dezelfde wet die den arbeid in 't algemeen beheerscht; en wanneer het grondbeginsel van deze wet is: de vrijheid, mag zij evenmin tegenover den houthakker worden miskend, als tegenover den landman die zijn akker beplant, en den daglooner die zijn vlijt aan een werkverschaffer verhuurt.

III.

Het Britsch tusschenbestuur onttakelde de organisatie van Daendels, zonder daarom het beginsel dat er aan ontbrak, te huldigen. In plaats van den Inspecteur-generaal en de administratie der houtbosschen met hare vier departementen, stelde het een Superintendent aan, wiens functiën beperkt werden tot de residentie Rembang. De overige bosschen met de daartoe behoorende blandongs bracht het weder onder het bestuur der residentiën, waarin de bosschen waren gelegen. Uit de residentie Rembang trok men, bij voorkeur, al het noodige hout, en de Superintendent had de bevoegdheid om jaarlijks uit de andere residentiën blandongs op te vorderen. Door deze regeling werden de blandongs uit Rembang onevenredig bezwaard, terwijl die uit andere residentiën wel minder kapten en sleepten, doch daarentegen onder den last van moeilijke en verre tochten zuchtten. Aan het Britsch tusschenbestuur komt de treurige eer toe der vinding om de blandongs te beloonen *sans bourse délier*, namelijk door het loon voor kappen en sleepen tegen de door de kappers en sleepers verschuldigde landrenten in rekening te brengen. Blijkbaar was het boschwezen den Engelschen geene uitgaven waard. Zij beperkten die zooveel mogelijk. Daarentegen trachtten zij er al de inkomsten uit te halen met de jacht van lieden die, onzeker van de toekomst, van het heden de meeste partij willen trekken. Zij verkochten de groote houtvoorraden, op de stapelplaatsen voorhanden, tegen verminderde prijzen; later zelfs *à tout prix*. Ook werd aan iedereen verlof gegeven om in alle bosschen, tot op 12 mijlen van het strand, het noodige hout te vellen voor den scheepsbouw, tegen eene vergoeding aan het Gouvernement van 5, 7 of 10 Spaansche dollars, naar gelang het voor prauwen moest dienen die 1, 2 of 3 kojans konden inladen, of voor andere vaartuigen tegen eene vergoeding van 10 pct. van de waarde.

Bij de overgave van het bestuur door de Engelschen, was de verwarring in het boschwezen zoo groot, dat de Nederlandsche Commissarissen-Generaal al spoedig constateerden, »dat sedert geruimen tijd in »de houtbosschen, en op de stapelplaatsen, niet met die nauwkeurigheid

»en oplettendheid is te werk gegaan, als het belang van den lande »vordert, en wel bijzonderlijk, dat er ten aanzien van het kappen in de »verschillende bosschen, en in de beschikkingen over de gevelde boomen »en gestapelde houtwerken, veel willekeur heeft plaats gehad." Op grond waarvan zij op nieuw verboden allen aankap of vervoer van boomen uit de bosschen, alsmede allen verkoop, afstand of ruiling van houtwerken, in de bosschen en op de stapelplaatsen liggende, zonder kennis en toestemming van den Superintendent der houtbosschen, nadat daarop de goedkeuring der Commissarissen zou zijn verkregen, op straffe, dat zij, die tegen deze bevelen handelden, voor zoover zij ambtenaren waren, dadelijk zouden worden ontzet van hunne bedieningen, en wijders zij, gelijk alle anderen, die zich aan overtreding schuldig maakten, naar de wetten zouden gestraft worden (Publicatie van 8 October 1817, *Staatsblad* n°. 48).

Alles was echter op losse schroeven gebracht. Eene reorganisatie van het geheele boschwezen mocht niet uitblijven. De Commissarissen-Generaal kondigden haar af bij hunne besluiten van 9 Januari 1819 (*Staatsbladen* n°s. 17, 18 en 19). Zij droegen het algemeen beheer op aan eene directie der houtbosschen, bestaande uit een directeur, twee inspecteurs en een secretaris, met het noodige ondergeschikte personeel. Met het bijzonder beheer der houtbosschen, onder toezicht der directie, werden de residenten belast, die in de uitoefening van dit gedeelte hunner plichten, in overleg met de hoofdinspectie der financiën, op eene doelmatige wijze gebruik moesten maken van de aan hen ondergeschikte adsistent-residenten en opzieners der landelijke inkomsten. Behalve deze ambtenaren, werden in de residentiën Bezoeki, Pasoeroean, Soerabaja, Grissee, Rembang, Japara en Joana, Samarang, Pekalongan, Tagal en Cheribon aangesteld Europeesche opzieners, inlandsche boschhoofden, schrijvers en boschwachters, van verschillende klassen, en die uitsluitend tot het boschdepartement behoorden.

Overigens namen de Commissarissen-Generaal geene nieuwe beginselen aan voor het beheer en de exploitatie. Gelijk voorheen scheidden zij het beheer der bosschen af van dat der stapelplaatsen, welke laatsten aan de zorg der residenten bleven toevertrouwd. Gelijk voorheen (het besluit zegt, volgens oud gebruik) verplichtten zij de blandongs, om, bij afwisseling gedurende acht maanden van het jaar, al de werkzaamheden in de houtbosschen te verrichten, alsmede hunne buffels of andere trekdieren daartoe te leveren. Onder deze werkzaamheden werden begrepen de arbeid der herwouding en het aanleggen en onderhouden van de sleepwegen, waarin de blandongs echter zoo veel mogelijk werden geholpen door de inwoners van de dessa's nabij de bosschen gelegen, »welke, niet »tot de boschvolkeren behoorende, even als alle andere dessa's tot het »maken van wegen gehouden zijn."

De arbeid werd beloond op Engelsche wijze, namelijk door afstand van de rentvrije sawahs aan de hoofden, arbeiders en eigenaars van buffels. Eene zekere evenredigheid moest men daarbij trachten in het oog te houden. Een hoofd die het opzicht had over twintig tot dertig kappers, moest uit de afgestane velden een jaarlijksch inkomen kunnen halen van 20 tot 30 gulden; een kapper, een jaarlijksch inkomen van 6 tot 8 gulden; een hoofd over twintig tot dertig span buffels, een jaarlijksch inkomen van 20 tot 30 gulden; de eigenaar van een span buffels, de drijvers daaronder begrepen, mede een jaarlijksch inkomen van 20 tot 30 gulden. Voor de buffels die onder den arbeid bezweken, werd geene vergoeding toegekend. De kappers kregen gereedschappen en zout van gouvernementswege; rijst (een kati per man) werd alleen aan de kappers en sleepers uitgedeeld die op verre afstanden van hunne dessa's werkten.

Bij wijze van proefneming werden echter de kappers en sleepers in de residentiën Soerabaja en Pasoeroean in geld betaald en zouden de uitkomsten van deze proefneming in nadere overweging worden genomen. Omtrent de houtvlotters en hunne hoofden bepaalden de Commissarissen-Generaal mede, dat zij niet in rijstvelden, maar bij den dag zouden worden betaald, »tegen een billijk loon, naar de plaatselijke gebruiken »te bepalen." Over het algemeen waren zij behoedzaam en vreesden zij de grenzen der zuinigheid te overschrijden. Voor als nog handhaafden zij de verplichting der ingezetenen, om de bruggen van wild- of, in sommige gevallen, van djati-hout te maken, zonder daarvoor betaling te erlangen. Ook gaven zij wel eens goede raadgevingen ten beste voor degelijker voorschriften. Zoo, bij voorbeeld, werd aanbevolen om de kappers en sleepers, die bovendien aanplantingen van jonge djati-boomen hadden te bewerkstelligen, genoegzamen tijd te laten om tevens hunne velden te bearbeiden. Zoo moesten de residenten, bij het aanwijzen der terreinen, waar men geheel nieuwe aanplantingen zou aanleggen, acht slaan op de geschiktheid dier plaatsen tot gemakkelijken afvoer. Zoo moesten zij, in overleg met den directeur van de houtbosschen en van den hoofdinspecteur van de financiën, nauwkeurig den staat doen opnemen van de boschvolkeren die tot het werk der bosschen werden gebezigd en daarvoor op het bezit van velden, vrij van lasten, aanspraak hadden; en tevens zouden zij de dessa's opnemen welke aan de boschvolkeren moesten afgestaan worden, »daarbij, zoo veel mogelijk, »de wederzijdsche belangen van die volkeren en van den lande gade »slaande."

Het beginsel werd weder aangenomen om houtwerken, op de gouvernements-stapelplaatsen voorhanden, van tijd tot tijd, bij openbare veiling te verkoopen. Ten einde den kleinen scheepsbouw aan te moedigen,

zou men aan inlanders die op openbare veiling houtwerken kochten, een crediet van zes maanden verleenen, mits de kooper borg stelde, dat hij binnen den tijd van één jaar een vaartuig daarvan bouwde en, bij gebreke, op eene eventueele boete van 10 pct. boven den koopprijs. In enkele dringende gevallen, wanneer houtwerken, vooral voor de groote schepen, benoodigd waren, en zij noch bij de kooplieden, noch op de publieke veilingen te verkrijgen waren, konden zij, op bijzondere vergunning van de regeering, van de stapelplaatsen worden afgestaan tegen zoodanigen prijs, als in redelijkheid zou worden bepaald (1).

De bepalingen van de Commissarissen-Generaal waren noch mild voor de blandongs, noch doelmatig met betrekking tot het particulier houtverbruik. De regeering was er zich van bewust; want reeds in 1820 (resolutie van 6 Juli, *Staatsblad* n°. 29) poogde zij aan de boschvolkeren, buiten hunne gewone betaling, eenig meerder voordeel toe te voegen. Zij bepaalde, dat de korte stammen, wortels, gedeeltelijk verbrande of verrotte boomen, het dunne takhout, en dergelijke afval der djati-boomen, liggende in de perceelen waar gekapt werd, zouden beschouwd worden als aan het boschvolk te behooren. Daarvan konden de kappers, doch alleen wanneer zij hunne verplichte taak hadden volbracht, lichte houtwerken kappen, die zij dan verder aan het Gouvernement tegen vastgestelde prijzen moesten inleveren. Ook die prijzen waren vrij schraal berekend. Voor de honderd halve tonne- of leggerduigen, betaalde men aan de kappers 4 gulden; aan particulieren werden ze verkocht tegen 16.15 gulden of met 300 pct. winst.

Bij eene resolutie van 8 October 1822 (*Staatsblad* n°. 43) gaf de regeering eenige uitbreiding aan de bepalingen omtrent het particulier houtverbruik. Daarbij werd aan elk en een iegelijk het kappen en wegvoeren van hout vergund in eenige nader aan te wijzen bosschen. De afgestane bosschen zouden evenwel beperkt zijn »tot de zoodanige, »alwaar het hout schraal en kortstammig groeit, en welke mitsdien van »weinig belang voor den lande zijn; waarbij nog zal dienen te worden »gelet, dat die bosschen, zoo veel mogelijk, in de nabijheid der hoofd»plaatsen van de residentiën worden aangewezen, ten einde op dezelve »steeds gemakkelijk eenig toezicht te houden; dat door dien afstand »geene belemmering worde toegebracht in het bekomen van houtwerken »tot het onderhouden en vernieuwen van bruggen, poststations, enz.; »dat de bedoelde bosschen niet te na grenzen aan de goede bosschen, »waarin dadelijk door het Gouvernement wordt gekapt, en dat zij niet

(1) Bij eene resolutie van den Gouverneur-Generael in Rade, van 4 October 1819 (*Staatsblad* no. 75), werd een tarief vastgesteld voor de berekening der geldswaarde van houtwerken.

»aan dezelfde rivieren en sleepwegen als de Gouvernements-bosschen »liggen, als waardoor eene wijde deur voor clandestiene kapping en »afvoer van Gouvernements houtwerken zoude worden opengezet."

In dezelfde resolutie werd aan de dessa-bewoners, in de nabijheid der bosschen (ook de gereserveerde) wonende, vergund om hout te kappen voor eigen huisgebruik en ten dienste van den landbouw. Deze vergunning was echter beperkt tot houtwerken van 18 tot 20 voet lengte en 6 duim dikte maximum. Bovendien waren de dessagenooten verplicht om telkens het districts-hoofd kennis te geven van het doel, waartoe de aankapping geschiedde. Het districts-hoofd moest vervolgens, maandelijks, aan den resident verslag inzenden van de te zijner kennis gebrachte aankappingen, en onverwijld rapporteeren indien hij bevond, dat sommige dessa-volkeren het alzoo bekomen hout tot andere einden dan tot eigen gebruik bezigden.

De residenten werden gemachtigd, om van 's lands stapelplaatsen, aan een ieder die daartoe aanzoek deed, zoodanige houtwerken te doen verstrekken als voorhanden waren en geschikt voor vaartuigen, met welke de smalle handel en de visscherij uitgeoefend werden, mits zich verzekerende, dat die houtwerken inderdaad tot scheepsbouw en tot geen ander einde werden gebezigd. Die houtwerken werden verstrekt tegen 25 pct. beneden den tariefsprijs en voor de betaling werd een crediet van zes maanden verleend, voor zooveel noodig onder behoorlijken borgtocht, door den kooper te stellen. Voor aanbouw en reparatie van grootere schepen mochten de residenten ook ondershands houtwerken afstaan, doch zonder de vermindering van 25 pct. en tegen kontante betaling en behoudens de toestemming van den directeur der houtbosschen of van den chef van het marine-departement, wanneer belangrijke en soms moeilijk te verkrijgen stukken hout aangevraagd werden.

Eindelijk bepaalde de resolutie van 1822, »dat, voor zooveel aangaat »de residentie Cheribon, en alle de ten Oosten van daar gelegene »residentiën, het kappen van kreupel- en brandhout aan een iegelijk »vrij en onverlet zal blijven, en, voor zoover sommige kreupelbosschen »aldaar mochten zijn verpacht, zulks zal ophouden bij het verschijnen »der thans loopende pachttermijnen; blijvende van den kap in de be»doelde bosschen uitgesloten alle djati-boomen, welke het Gouvernement »uitsluitend aan zich voorbehoudt (1)."

Van lieverlede lostte zich min of meer, door de toepassing van de achtervolgens gemaakte bepalingen, het algemeen beheer der hout-

---

(1) Deze verpachtingen waren, hier en daar, overeenkomstig het besluit van 9 Januari 1819, *Staatsblad* no. 19, geschied met het doel om te voorzien in de behoefte van de bezitters aan suikermolens en andere ingezetenen van wild- en brandhout.

bosschen in het bijzonder beheer der residenten op. De algemeene directie gaf slechts weinig teekenen van leven. Zij was dan ook eene der eerste inrichtingen die door den Commissaris-Generaal du Bus de Gisignies werden opgeheven, ten einde uitvoering te geven aan den koninklijken last om het evenwicht tusschen de uitgaven en de inkomsten der Indische administratie te herstellen (Besluit van 21 Augustus 1826, *Staatsblad* n°. 40). Dientengevolge kwam het algemeen beheer of, gelijk het werd genoemd, het oppertoezicht over de landsbosschen, aan den directeur der landsproducten en civiele magazijnen, en werden de residenten voorzien van nieuwe gedetailleerde voorschriften voor het beheer der bosschen, het aanplanten, voortkweeken en vellen van djatihout op geheel Java (Reglement van 14 December 1829, *Staatsblad* n°. 125).

(*Wordt vervolgd.*)

HET MALEISCHE GEZIN EN HET ERFRECHT IN DE PADANGSCHE BOVENLANDEN.

De grondslag der Maleische samenleving is het erfrecht. Deze instelling is zoo verschillend van 't geen elders omtrent de nalatenschap is bepaald, zij is zoo in strijd met onze begrippen van orde en recht, dat ze bij den eersten oogopslag eene ongerijmdheid schijnt; maar beschouwt men ze in verband met de gansche inlandsche huishouding, en in de eerste plaats met het Maleische gezin, dan komt men spoedig van zijne eerste bevreemding terug. Het gezin en het erfrecht staan tot elkander in 't nauwste verband. Het erfrecht is niets anders dan het logisch gevolg, het natuurlijke uitvloeisel van de eigenaardige samenstelling der Maleische familie. Aan de behandeling van het eerste moet dus eene beschouwing der familie voorafgaan, waaraan zich als van zelf eenige opmerkingen over den levensloop van den inlander vastknoopen.

Het Maleische huis schijnt een aaneenschakeling van woningen. 't Is inderdaad eene kazerne, wat het aantal der bewoners betreft. In het district Kota VII vindt men tot zestig, elders zelfs tot tachtig menschen in ééne woning bijeen. Herinner ik mij wel, dan is er te Alahan Pandjang in de XIII Kota een huis van meer dan honderd menschen. Deze lieden, die allen tot dezelfde familie behooren, zijn in een aantal gezinnen verdeeld. De woning is namelijk aan de lengtezijde van verscheiden, op gelijken afstand geplaatste deuren voorzien, en naast elke deur bevindt zich, aan de binnenzijde natuurlijk, een oven: de personen nu voor wie op denzelfden oven gekookt wordt, vormen gezamenlijk wat de Maleier noemt een oven of keuken (sa-dapoor), en daar zulk een dapoor meestal uit eene moeder met hare kinderen bestaat, maakt hij gewoonlijk, in den Maleischen zin van het woord, een gezin uit (samandei of sa-hindoek). Eenige van deze gezinnen, die gezamenlijk een of meer huizen bewonen en allen van moederszijde aan elkander verwant

zijn, vormen de familie (sa-nènèk of sa-kawah-kawah). Het woord Kaun heeft een minder bepaalde beteekenis. 't Wordt zoowel gebruikt om het geslacht van een enkel persoon aan te duiden, als een ganschen volksstam. Men spreekt zoowel van Kaum Batak en Malajoe als van de Kaum Si-Anoe.

Volledigheidshalve lasch ik hier de verschillende benamingen in, die tot aanduiding der bloed- of aanverwantschap dienen, en, zoover mij bekend is, voor 't meerendeel in geen woordenboek voorkomen.

A. In de nederdalende en opgaande linie:

De vader = bapak (kandoeng) (1).
De moeder = iboe of mandei (kandoeng).
De kinderen = anak (kandoeng).
De kleinkinderen = tjoetjoek (kandoeng).
De achter-kleinkinderen = tjoetjoek pioeik (kandoeng).
De » achter-kleinkinderen = tjoetjoek moejang (kandoeng).
De » » achter-kleinkinderen = tjoetjoek tjitjik (kandoeng).
De » » » achter-kleinkinderen = tjoetjoek pindik (kandoeng).
De grootmoeder = nènèk (kandoeng).
De overgrootmoeder = nènèk pioeik (kandoeng).
De over-overgrootmoeder = nènèk moejang (kandoeng).

NB. De grootmoeder zoowel van moeders- als vaderskant, benevens de oudoom en oudtante, heeten allen nènèk. Ook de grootvader wordt nènèk genoemd, doch deze verschillende betrekkingen worden nader aangeduid door eene omschrijving. De grootmoeder en de grootvader heeten buitendien nènèk kandoeng, de oudoom en oudtante blootelijk nènèk.

B. In de zijlinie.

De oom van moederszijde, dus de broêr van iemands moeder, heet mamak, en wel:

de oudste = ma' toeå,
de tweede in leeftijd = ma' tengah,
de derde » » = ma' hangsoe,
en is er een vierde, dat zeldzaam is, dan heet deze oom = ma' antjoe.

De oom van vaderszijde heet, gelijk de vader, = bapak, en wel de oudste = pa toeå,
op één na de oudste = pa tengah,
de derde in leeftijd = pa hangsoe,
de vierde » » = pa antjoe.

Soms noemt men hen ook naar een uiterlijk kenteeken, b. v. pa-itam, pa-poetih, pa-koeniëng enz.

De tantes van vaders- en van moederszijde heeten handei of mandei toeå, tengah, hangsoe enz.

Neven of nichten van moederszijde heeten daunsanak iboe.
» » » » vaderszijde heeten daunsanak bapak.
» » » » grootmoederszijde heeten daunsanak nènèk iboe.
» » » » grootvaderszijde » » » bapak.

Neven en nichten worden natuurlijk onderscheiden door de toevoeging van padoesi of laki-laki.

Broeders en zusters heeten daunsanak kandoeng.

Zwager en zwagerin heeten ipar.

De kinderen worden weder onderscheiden in anak katoeâ of kakak en anak adik (ouderen en jongeren).

Een ongetrouwd meisje wordt aangesproken met si-opik of, gelijk vrouwen zonder rang in 't algemeen, met kou.

Een ongetrouwd jongman spreekt men aan met si-boedjang, of, zooals in 't algemeen mannen zonder rang, met awak ang, verkort tot awang.

De mamak noemt zijne neven en nichten van zusterszijde kamanakan, van broederszijde anak (daunsanak).

De tantes noemen de kinderen van hare zusters eveneens anak, het kind van eene jongere zuster anak adik, van een oudere zuster anak kakak, of ze gebruiken eene duidelijker omschrijving.

Het Maleische gezin, in de engere beteekenis van het woord (samandei), bestaat dus uit de moeder met hare kinderen. De vader behoort er niet toe. De betrekking waarin hij staat tot broeders en zusters, is nauwer dan die tot vrouw en kinderen. Ondanks zijn huwelijk blijft hij een lid van hetzelfde gezin waartoe ook de eersten behooren, en de woning van dezen blijft zijn eigenlijk huis (roemah kamanakan) — niet de woning waarin zijne vrouw is gehuisvest. Zoo ook is hij zijne vrouw wel in het bewerken van hare sawahs behulpzaam, en geeft hij haar nu en dan kleederen en onderstand; maar het gezin waartoe hij door zijne geboorte behoort, heeft in de eerste plaats aanspraak op zijne ondersteuning en bijstand. Aan dit gezin vervalt ook zijne nalatenschap. Door te huwen worden dus de banden niet losser waarmeê de inlander aan zijne bloedverwanten gehecht is; hij verlaat den kring niet waarin hij groot gebracht is, om zich des te nauwer te sluiten aan het nieuwe gezin, dat aan hem zijn ontstaan heeft te danken; maar de oude betrekkingen blijven onveranderd bestaan, en zoowel de man als de vrouw blijven levenslang één gezin uitmaken, elk met zijn eigen broeders en zusters.

Hierdoor laat zich al dadelijk verklaren, waarom in de Maleische woning zoovele personen bijeen zijn. Eene vrouw die in het huwelijk treedt, betrekt veelal geen afzonderlijke woning. Zij blijft in het huis van hare familie. De woning wordt dus weldra te klein. Telken jare

(maar weinige inlandsche vrouwen blijven zonder kinderen) gevoelt de jonge moeder behoefte aan meer ruimte. Er wordt nu voor haar geene nieuwe woning gebouwd, maar het gemeenschappelijk huis wordt eenvoudig verlengd; men voegt er een, soms twee nieuwe roewangs aan toe. Waartoe trouwens moeite en kosten aan het bouwen van eene nieuwe woning besteed? De vrouw blijft immers ook na haar huwelijk afhankelijk en onder het onmiddellijk toezicht van het hoofd van haar gezin; zij blijft immers, zooals te voren, een lid der familie, waarvan alle leden in hunne behoeften en levenswijze, in hunne eenvoudige begrippen en denkbeelden, geheel met elkaâr overeenstemmen en dus niet zonder noodzaak van elkaâr willen scheiden. — Over dag komt de man zijne vrouw eens bezoeken, en gebruikt met haar het middagmaal, nadat hij op hare sawahs gewerkt heeft — althans in de wittebroodsweken. Later komt hij gewoonlijk alleen 's avonds en blijft dan (als hij een braaf man is) tot den volgenden morgen (2). Zijn er knapen in huis, die wijs beginnen te worden, dan verwijst men hen 's nachts naar eene afzonderlijke woning. Er zijn echter ook verscheiden meer gegoede lieden, die een jaar getrouwd geweest zijnde, voor hunne vrouw een eigen huisje bouwen.

Het hoofd van het gezin is in den regel de oudste broeder van moederszijde, de mamak, zooals hij kortheidshalve genoemd wordt. Deze persoon is in zijne rechten en plichten de eigenlijke vader van de kinderen zijner zuster. Na het overlijden van al de mannelijke leden van het gezin in engeren zin (sa-mandei), waartoe de moeder niet door haar huwelijk maar door hare geboorte behoort (3), treedt de oudste zoon in de plaats der ooms op. Daartoe wordt niet vereischt dat hij een bepaald levensjaar heeft vervuld: de hadat schrijft niet voor, wanneer men meerderjarig wordt, en dit zou trouwens niet goed mogelijk zijn, want de inlander die nauwkeurig zijn leeftijd kan opgeven is zeldzaam. Maar in den regel wordt men meerderjarig geacht, zoodra men huwbaar is. Een knaap van veertien of vijftien jaren kan dus optreden als hoofd van 't gezin. Is echter nog geen der zonen op dien leeftijd, dan wordt de moeder met het bestuur van het gezin belast, en eerst dan, wanneer de moeder zoowel als hare broeders overleden en de kinderen minderjarig zijn, treedt de vader als hoofd van het gezin op. Van deze hoofden van gezinnen is weder één het hoofd der familie, en tevens hoofd van een huis (toengganei). — Het zal overigens wel geene opmerking behoeven, dat aan het woord meerderjarigheid bij den Maleier niet hetzelfde begrip wordt gehecht als bij ons. Men moet dus bij dit woord, waar het van den inlander wordt gebezigd, aan geene rechten en verplichtingen denken.

Daar de man in den regel niet voldoende in het onderhoud van vrouw

en kinderen voorziet, moet haar *gezin* zich hiermede belasten (4). Daartoe dienen de goederen van het gezin, de hartå poesakå, die, zooals het woord poesakå etymologisch reeds aanduidt, tot »onderhoud," tot »voeding" strekken. Dit fonds, dat het gemeenschappelijk en onvervreemdbaar eigendom van het gansche gezin is, heeft zijn oorsprong en instandhouding te danken aan de bepaling, dat de nalatenschap van elken Maleier aan zijn gezin moet vervallen. Alle goederen, door iemand nagelaten, 't zij hij getrouwd of ongetrouwd is, gaan op de betrekkingen over waaraan hij volgens 't Maleische begrip het nauwste verwant is. De nalatenschap van den Maleier gaat dus over op zijne broeders en zusters en later op de kinderen van deze, maar niet op zijne vrouw en de kinderen die hij zelf verwekt heeft. Na de voorafgaande verklaring, zal deze bepaling niet meer bevreemden; evenmin, dat de goederen, door de moeder verkregen, b. v. door het weven van kleedjes, het erfdeel zijn van hare kinderen.

De nalatenschap van den Maleier bestaat alleen uit de goederen, die hij door eigen vlijt of schenking heeft verkregen (hartå pentjarian). Zijn aandeel in het collectieve eigendom der hastå poesakå, die niet mogen vervreemd worden, kan in den wezenlijken zin van het woord zijn eigendom niet genoemd en dus ook niet tot *zijne* nalatenschap gerekend worden; hoogstens kan het een beperkt eigendom heeten. Behoudens de bepaling dat de hartå pentjarian aan het gezin moeten vervallen, kan de Maleier daarover gedurende zijn leven naar goedvinden beschikken. Hij heeft dus ook het recht ze aan zijne kinderen te geven (*hibah*: donatio inter vivos), maar wanneer dit niet overeenkomstig de hadat geschiedt, namelijk ten overstaan van zijne broeders en zusters, van de hoofden van het dorp en eene menigte andere getuigen, dan vervallen ook deze reeds weggeschonken goederen na zijn dood aan het gezin waartoe hij behoord heeft. Zoodra hij overleden is, spoeden zich zijne naastbestaanden naar de woning zijner vrouw, om de goederen op te eischen, die wellicht hier door den overledene zijn achtergelaten. En toch is de wettige wijze om goederen aan zijne kinderen te geven, de *hibah*, waardoor alleen het recht van eigendom wordt verzekerd, weinig in zwang, eensdeels omdat de naastbestaanden de hibah met hand en tand tegen gaan, wat hun niet moeilijk valt daar zij hetzelfde huis bewonen als degeen, die iets aan zijne kinderen wil geven; anderdeels omdat er te veel omslag en kosten aan verbonden zijn. In het district Kota VII (Sidjoendjoeng) heeft zij in de laatste twintig jaren geene enkele maal plaats gehad. Liever geeft men ter sluiks 't een of 't ander aan vrouw en kinderen, waardoor niet zelden wantrouwen tusschen broeders en zusters ontstaat. In vele gevallen wordt buitendien zulk eene onwettige schenking ontdekt; want de naastbestaanden waken er tegen

dat men iets aan zijne kinderen geeft, gelijk bij ons de kinderen er tegen op zouden komen, wanneer de vader zijne goederen aan neven en nichten vervreemdde.

In den regel vervalt dus de gansche nalatenschap van den Maleier aan zijn gezin, of, zijn alle leden gestorven, aan de familie, of mocht ook die uitgestorven zijn, aan de soekoe. Sterft een vreemdeling in de negari, en worden zijne goederen niet door zijne betrekkingen opgeëischt, dan vervallen deze goederen aan de negari (poesaka goentoeng). In deze beide laatste gevallen, dat de nalatenschap aan de soekoe of aan de negari vervalt, verdeelen de hoofden ze onder elkander.

Behoudens deze gevallen wordt de nalatenschap niet verdeeld, maar wordt zij het gemeenschappelijk eigendom van het gansche gezin. De goederen die zoodoende worden verkregen en gezamenlijk de harta poesaka uitmaken, dienen, zooals ik reeds zeide, tot onderhoud van het gezin, en in de eerste plaats tot het verleenen van hulp aan zulke leden van het gezin, als ondersteuning behoeven. Deze inrichting heeft dus ten doel dat het gezin niet tot armoede vervalt en zich dien ten gevolge ontbindt. Om te beletten dat dit fonds spoedig opgeteerd wordt, schrijft de hadat voor, dat de onroerende goederen niet mogen vervreemd, en, zoo mogelijk, vermeerderd aan de erfgenamen moeten worden overgedragen: de toeneming der harta poesaka moet, zoo mogelijk, gelijken tred houden met de uitbreiding van het gezin, en een gezin heeft zich na eenige generaties uit den aard der zaak tot eene familie uitgebreid. Alleen in uiterste gevallen, b. v. wanneer door een der leden van het gezin, tusschen welke, zoowel als tusschen de leden van eene soekoe en eene negari solidariteit bestaat, — wanneer door een der leden van het gezin de bangoen (de vergoeding in geld voor de bloedwraak, thans *f* 800) of eene andere groote schuld moet betaald worden, dan kunnen des noods de onroerende goederen verpand, en in het ergste geval verkocht worden. Strekken dus de harta poesaka in 't algemeen tot instandhouding van het gezin, vooral moeten zij dienen tot ondersteuning van de vrouwelijke leden, die niet, gelijk de mannen, zonder veel moeite in hun onderhoud kunnen voorzien. De vrouwen hebben dan ook het vruchtgebruik der onroerende goederen, en te haren bate vooral moeten ook de roerende goederen (geld, kostbaarheden) besteed worden.

Met het beheer van de harta poesaka is het hoofd van het gezin belast. In schijn wordt hem hierin de grootste vrijheid gelaten, maar, zooals uit het voorafgaande volgt, feitelijk is hij door de hadat aan vaste regels gebonden. Wel verre van over de sawahs te beschikken zooals hem dit goeddunkt, is hij gehouden ze onder de vrouwelijke leden van het gezin te verdeelen. Alleen in 't geval dat zijne vrouw in be-

hoeftige omstandigheden verkeert, kan hij, met toestemming zijner naastbestaanden, haar een gedeelte der sawah poesaka tijdelijk ten gebruike afstaan (sawah pembou); maar dit is uitzondering. In den regel worden al de sawahs onder de vrouwelijke leden van het gezin verdeeld, en ofschoon die verdeeling in naam naar willekeur geschiedt, is het inderdaad voor den beheerder der harta poesaka zeer moeilijk, om daarbij niet de meeste billijkheid in acht te nemen. De zusters zouden er anders spoedig genoeg tegen opkomen. Blijven dus de onroerende goederen onder het toezicht van de vrouwelijke leden van het gezin, ook de roerende goederen, b. v. geld, moeten volgens de hadat door de oudste zuster en wel in haar slaapvertrek bewaard worden. De beheerder kan dus ook hiervan moeilijk een ander gebruik maken, dan de hadat hem voorschrijft. Hij moet er zijne zusters en zoo noodig ook zijne broeders meê helpen.

Met geweld kan hem echter niet belet worden, dat hij de harta poesaka niet volgens hare eigenlijke bestemming aanwendt. Dit zou geheel in strijd zijn met het begrip, dat hij het hoofd van 't gezin is. Besteedt hij deze goederen aan 't hanenvechten, dobbelen enz., dan kan zijne oudste zuster zich hierover beklagen, hem over zijn wangedrag onderhouden en zich des noods tot haren penghoeloe vervoegen, maar ook de bemoeienis van dezen is bloot moreel. In geen geval, zelfs dan niet wanneer hij zijne broeders en zusters op allerlei wijze misleidt, kan aan het hoofd van 't gezin het beheer der harta poesaka ontnomen worden. Eerst dan wanneer hij schulden maakt, nadat de gansche nalatenschap opgeteerd is, kan hij, gelijk elk ander lid van het gezin, op verzoek van zijne naastbestaanden, uit zijn gezin verstooten worden. De hoofden, na de gegrondheid der klacht geconstateerd te hebben, begeven zich in dat geval naar de balei-balei en maken aan al de ingezetenen van de negari bekend, dat er geene solidariteit meer bestaat tusschen den verstootene en zijn gezin of familie of soekoe, zoodat de schulden die hij verder mocht maken, in 't vervolg uitsluitend door hem zelven voldaan moeten worden. Deze verstooting draagt den naam van boeang oetan of boeang tjiri, wel te onderscheiden van de boeang sirih, die bij het hanenvechten te pas komt en elders verklaard wordt, en van de boeang terbingkah. Bij deze laatste verstooting, die tegenwoordig maar zelden meer plaats heeft, wordt de verstootene op den top van een berg gevoerd, vanwaar men het grondgebied der negari overziet, en hem ten strengste verboden ooit weder een voet in zijne negari te zetten. Bij elke wijze van verstooting moet echter vooraf de volle schuld, des noods door de belanghebbenden, op wier verzoek de verstooting geschiedt, afbetaald worden.

De verstooting in 't algemeen is uit den aard der zaak uitzondering.

Het voortdurend toezicht van de naastbestaanden op het beheer der hartå poesakå maakt wanbeheer zeer moeilijk. Het heeft echter eene enkele maal plaats. In elk geval kan de inlandsche wet niet beletten dat de hartå poesakå niet tot het voorgeschreven doel aangewend worden. En dit heeft aanleiding gegeven tot het algemeene wanbegrip, dat het hoofd van 't gezin de *eigenaar* der hartå poesakå zou zijn, terwijl hij, volgens de duidelijke bedoeling der hadat, er slechts de *beheerder* van is. *Het gezin alleen is de eigenaar van de hartå poesakå.*

Na het overlijden van de mannelijke leden wordt het gezin ontbonden geacht. De hartå poesakå worden dan in gelijke porties verdeeld onder de nieuwe hoofden der gezinnen (5), die uit het eerste voortgesproten zijn. Zoolang de broeders van moederszijde nog in leven zijn, worden de kinderen nog niet als medeëigenaars van de hartå poesakå beschouwd; want het gezin waartoe de kinderen behooren, is niet geconstitueerd, zoolang er nog een mamak in 't leven is. De moeder alleen, als medelid van het gezin waaraan de hartå poesakå toekomen, heeft een aandeel in den gemeenschappelijken eigendom, en eerst dan, wanneer hare broeders overleden zijn, wordt het gezin dat uit de moeder en *hare kinderen* bestaat, de eigenaar van een gedeelte der hartå poesakå. Om dit wel te vatten, moet men in 't oog houden, dat alleen het gezin (sa-mandei) de eigenaar is der hartå poesakå, en dat de moeder, zoolang hare broeders nog in leven zijn, tot twee gezinnen tevens behoort, waarvan het jongste nog niet als zoodanig erkend wordt.

Bij verdeeling der hartå poesakå, ontvangt elke der zusters met hare kinderen (elk gezin), onverschillig hoe veel kinderen tot elk gezin behooren, eene gelijke portie. Is eene der zusters ongehuwd, dan erlangt toch ook deze eene gelijke portie als de gehuwde zusters. Is geene der zusters gehuwd, dan blijven de hartå poesakå veelal onverdeeld; zoodra echter eene van haar de verdeeling verlangt, moet hiertoe overgegaan worden. Is eene der zusters gestorven, dan krijgt haar achtergelaten gezin dezelfde portie als elk der overige gezinnen, en zoo ook, wanneer al de zusters overleden zijn, erlangt elk der achtergelaten gezinnen een gelijk aandeel. De wijze waarop overigens de hartå poesakå verdeeld worden, laat zich uit het hierboven ontwikkeld beginsel voor elk geval zonder veel moeite afleiden. Ik zal hier dus niet langer bij stilstaan, te meer niet daar hierover reeds in meer dan één geschrift is gehandeld. Eene toelichting van den oorsprong en het eigenlijke wezen van het in vele opzichten zoo vreemde Maleische erfrecht, kan van meer nut zijn.

Ik zal hier niet de overbekende legende herhalen, waardoor de Maleier het erfrecht verklaart, te meer niet, daar zij op de wezenlijke oorzaak van deze instelling geen licht werpt. Stellen we voorop, dat er, bij

't geen ons thans daarover bekend is, niets met zekerheid over den oorsprong van het erfrecht kan worden gezegd. Gelijk bij het onderzoek naar zooveel, dat tot de inlandsche huishouding behoort, stuit men ook hier op hoogst gebrekkige, onvoldoende tradities, waarnaar te luisteren, »mendengar koekoek ajam dan ketjou moerei (6)," en van zeer weinig nut is. Het eenige wat dus overblijft, is te redeneeren bij analogie, en hier op Sumatra biedt zich gelukkig een volk aan, dat nog in den natuurstaat verkeert en, in dezelfde omstandigheden geplaatst, in hoofdzaak denzelfden ontwikkelingsgang volgt als de Maleische samenleving. Misschien zal dat volk, de Koeboeks, ons dus eene verklaring kunnen geven van het raadsel (want raadselachtig is het Maleische erfrecht zeker; zoover ik weet, vindt men nergens iets soortgelijks). Is, met het oog op de Koeboeks, de oorspronkelijke oorzaak van die instelling deze, dat in den natuurstaat de verbintenis van man en vrouw zich bepaalt tot het vervullen van dien heiligen plicht, die, in vergelijking van andere, zoo licht valt? Waar de man slechts in 't voorbijgaan met eene vrouw in aanraking komt en niet duurzaam met haar blijft vereenigd, — waar het in de meeste gevallen geheel onbekend blijft, aan wien, bij de bevalling der vrouw, het vaderschap toekomt, en zich, indien hun belang er mede gemoeid was, meer dan één pretendent zou opdoen, — daar komt de jeugdige moeder natuurlijk ten laste van hare familie, en in de eerste plaats van hare moeder, broeders en zusters. Maar deze belasten zich uit den aard der zaak niet zonder weêrzin met de verzorging van kinderen waarop zij geen betrekking gevoelen. Weldra moet dus de behoefte ontstaan zijn aan een fonds, waaruit de zusters met hare kinderen konden verzorgd worden. En is het zoo onwaarschijnlijk, dat die instelling, van lieverlede tot haren tegenwoordigen toestand gewijzigd, bij den tragen vooruitgang der inlandsche huishouding, tot op den huidigen dag is blijven bestaan, ofschoon de toestand, waaraan de hartå poesakå haar ontstaan hebben te danken, thans kon worden vermeden, en er geene enkele goede reden kan opgenoemd worden, waarom tegenwoordig de vader van de verzorging zijner kinderen zou worden ontheven?

Eene andere gissing, mijns inziens minder waarschijnlijk, is deze: hebben de oorspronkelijke Maleische wetgevers door de instelling van 't erfrecht eene samensmelting der beide larassen, die wellicht in vele opzichten van elkander verschilden, willen voorkomen?

Doch, waaraan ook moet toegeschreven worden, dat de vader niet tot het gezin behoort, en zijne nalatenschap aan zijne broeders en zusters in plaats van zijne kinderen vervalt; 't zij hier aan eene oorzaak moet worden gedacht die gegrond is in de natuur der dingen, en dus bij elk volk in de eerste phases van zijne ontwikkeling tot analoge gevolgen

moet hebben geleid; 't zij dat het erfrecht, niet door den maatschappelijken toestand gevorderd, de vrucht is van eene politieke bedoeling, of welke dan ook, — het heeft op Sumatra eene orde van zaken in 't leven geroepen, gelijksoortig aan die, welke nog heden op een groot gedeelte van Java bestaat, beide berustend op vermoedelijk hetzelfde beginsel, dat zich op Java tot communaal grondbezit heeft ontwikkeld, en hier, op Sumatra, in zijn oorspronkelijken vorm is blijven bestaan: 't gelijke en 't gemeenschappelijke recht van alle leden der familie op al de goederen die, aanvankelijk door erflating verkregen, zich voortdurend op dezelfde wijs uitgebreid hebben. In beginsel, doel en strekking tevens, komen het gemeentelijk bezit en het fonds der hartå poesakå geheel overeen. Hier op Sumatra heeft de samenleving zich tot negariën ontwikkeld, gelijk op Java tot desâ's, maar is nog niet, gelijk op Java, de familie geheel in de gemeente opgegaan. Vandaar, dat hier op Sumatra de gezinnen, de familie's, de soekoe's nog op den voorgrond treden en deze haar eigen zelfstandig bestaan hebben, terwijl de gemeente op Java, tot meer ontwikkeling gekomen, het familiebestuur geheel heeft verdrongen. Vandaar ook, dat hier het gemeenschappelijk bezit zich tot de familie bepaalt, terwijl het op Java zich uitstrekt tot de gansche gemeente. Waar eene gansche gemeente gemeenschappelijk goederen bezit, moeten deze zich tot enkel onroerende goederen bepalen, en wel bij voorkeur tot gronden; want van deze alleen kan het vruchtgebruik onder alle leden gelijkmatig verdeeld worden, en op gronden alleen kunnen zoovele personen, die allen hetzelfde recht en hetzelfde belang hebben, bij voortduring een waakzaam oog houden; terwijl in den beperkten kring van het gezin in de Padangsche Bovenlanden allerlei goederen, zoowel roerende als onroerende, zonder bezwaar tot het gemeenschappelijk fonds kunnen gebracht worden. Op Java eindelijk moet al spoedig de behoefte ontstaan zijn, om jaarlijks de gemeente-gronden onder alle ingezetenen te verdeelen; terwijl op Sumatra, in den kring der familie, de verdeeling der hartå poesakå veilig aan het hoofd van 't gezin, onder zekere beperkende voorschriften, kan worden overgelaten. Het gemeenschappelijk bezit, dat misschien bij elk volk, toen de samenleving zich nog tot het familieleven bepaalde, bestaan heeft, is op Java tot zijn laatste stadium voortgeschreden: het communaal bezit, dat, bij verdere ontwikkeling van het maatschappelijke leven, denkelijk in individueel bezit zich oplossen moet. Of bestaat er een voorbeeld, dat gemeentelijk bezit zich uitgebreid heeft tot provinciaal bezit? Hier als elders, zoowel in het Zuiden van Rusland als op Java, is de gemeente eigenaar der gemeenschappelijke gronden. De onderstelling ligt voor de hand, dat men tegenwoordig op Midden- en een gedeelte van Oost- en West-Java slechts individueel grondbezit zoude aantreffen, gelijk in den Oosthoek en Soendah, indien de samen-

leving er nog eene schrede verder gegaan was, en de provincie, wanneer hier dat woord mag gebruikt worden, de gemeenten in zich opgelost had.

Het zal wel overbodig zijn, de eigenaardige voor- en nadeelen, aan het gemeenschappelijk bezit verbonden, naar aanleiding van 't Maleische erfrecht weêr op te sommen. De phalanstère, 't zij deze zich uitstrekt tot de gansche gemeente, of, gelijk op Sumatra, tot de familie alleen, levert overal hetzelfde verschijnsel op. Ze schijnt de materiëele welvaart tot stilstand te brengen, maar aan den anderen kant voorkomt zij de groote en ongeneselijke kwaal, die onafscheidelijk met bijzonder eigendom gepaard schijnt te zijn. 't Klinkt zonderling, wanneer men het zeker gewichtig bezwaar van 't onvermijdelijk proletariaat, dat nog altoos door velen tegen eene omkeering van communaal bezit tot privaat eigendom op Java aangevoerd wordt, met den naam van beuzelen hoort bestempelen, en dat, hoewel er nauwelijks een zestal jaren zijn verloopen, sedert de welsprekende mond van Lassalle, om geen anderen te noemen, zich gesloten heeft! — Van eene opheffing van 't gemeenschappelijk bezit op Sumatra kan overigens vooreerst nog wel geen sprake zijn; wèl van het ander beginsel van 't erfrecht, volgens 'twelk de vader niet behoort tot het gezin, en zijne nalatenschap dus aan broeders en zusters, maar niet aan zijne kinderen vervalt. Het beschaafdste deel der bevolking, en de gansche priesterstand, beämen de noodzakelijkheid, dat deze bepaling voor eene meer natuurlijke plaats maakt. In sommige streken, bepaaldelijk in de Benedenlanden, schijnt het oorspronkelijk erfrecht zich dan ook in zooverre te hebben gewijzigd, dat de nalatenschap van den vader voor de helft aan zijne kinderen vervalt. Elders mag men eene soortgelijke hervorming van 't erfrecht verwachten, waardoor het gezin zijne natuurlijke rechten herkrijgen en de gansche inlandsche huishouding gebaat zijn zal.

Eenige aanteekeningen over 't Maleische leven, en in de eerste plaats over de zeden en gebruiken in den cyclus van 't familieleven, mogen nu eene plaats vinden.

Wanneer het uur der bevalling nadert, wordt de doekoen (altoos eene vrouw) geroepen, die, zoodra de barensweeën beginnen, den Koran uit het huis brengt, opdat dit heilige boek niet verontreinigd zou worden, en, zoo er eene kist in de woning mocht zijn, deze doet openen. Volgens het volksgeloof kan eene gesloten kist de voorspoedige bevalling belemmeren en moet men de kwade geesten die er in huizen, de gelegenheid

geven om zich te verwijderen. Gedurende de bevalling mogen er geene mannen in huis zijn; zij verwijderen zich uit eigen beweging »om niet beschaamd te worden." Zoodra het wicht ter wereld is gekomen, wordt het gewasschen, maar deze eerste wassching bepaalt zich tot de ooren en den neus. Men wikkelt het vervolgens in een kleedje en legt het te slapen. Ook de moeder reinigt of baadt zich terstond na hare bevalling.

Drie dagen na de bevalling wordt er een feestje gegeven, bangkah genaamd, dat met een gebed begint en met een maal, bestaande uit een kip, gebakken rijst en groente, eindigt. Deze kleine plechtigheid wordt door de moeder met hare verwanten gevierd, eveneens het grootere en zuiver godsdienstige feest, dat ongeveer zeven dagen na de bevalling plaats heeft, en ten doel heeft om het pasgeboren wicht, als een pand van Allah, uit de hand van den priester aan de moeder, ten overstaan van hare familie, over te geven (di keikaken). De oelema zelf slacht bij deze gelegenheid een karbouw of een geit, die na afloop der gebeden wordt genuttigd, en ontvangt het pandgeld. Men scheert vervolgens het kind de weinige haren af en weegt deze. Zijn ze een mas of reaal zwaar, dan ontvangen de priesters, die er bij tegenwoordig zijn, twee mas geld (*f* 3.20); wegen de haartjes twee mas, dan geeft men aan de priesters vier mas in geld, en zoo voorts, telkens het dubbele in geld van het gewicht der haren.

Reeds kort na de geboorte van het kind begint voor de moeder een leven vol moeite en zorgen. Het onderhoud van het gezin rust voornamelijk op haar. Behoeftig zijnde, brengt zij het grootste gedeelte van het jaar op het veld door, waarheen zij den zuigeling, in een doek over den rug of de heupen gebonden, meêneemt. Maar met alle inspanning gelukt het haar maar al te dikwijls niet, om in de behoeften van haar gezin te voorzien. Vandaar, dat vele vrouwen de toevlucht nemen tot een schandelijk voorbehoedmiddel, dat zeer algemeen in de Padangsche Bovenlanden in zwang is: het afdrijven der vrucht. De mannen trouwens werken dit in de hand, door de vrouw die vele kinderen heeft belachelijk te maken. Ze zijn niet gesteld op zulke »pisangvruchten." Men zou hun de vraag kunnen doen: »Êtes vous orfèvre, monsieur Josse?" Aan dit schandelijk gebruik is voor een gedeelte de weinige vermeerdering der bevolking te wijten.

Onder zulke omstandigheden, waarbij de vader zich van alle zorg voor zijn kroost ontslaat, is het niet vreemd dat de kinderen zoo spoedig mogelijk geutiliseerd worden. Is de jongen een jaar of zeven oud, dan moet hij behulpzaam zijn op 't veld, of men vertrouwt hem eene kudde toe. Als herdersjongen heeft hij een vrij goed bestaan, daar de helft van het aantal kalveren, die de kudde werpt, zijn loon is. Kinderen van meer gegoede lieden gaan echter reeds vroegtijdig de wijde wereld

in, om zich op de groote soerou's te vormen. Vreemd is dit niet, evenmin als dat arme lieden zoo spoedig mogelijk van hunne kinderen partij trekken. Want bij gemis van een eigenlijk gezegden familiekring, waar moederlijke liefde en vaderlijke tucht alle leden met een vasten band omsloten houden, wordt de knaap spoedig zijn mamak (zijn oom, het hoofd van 't gezin) tot last, en daar de moeder in alles afhankelijk is van haar broeder, moet ze aan diens verlangen wel toegeven, om de lastige jongens maar uit het huis te doen gaan.

Wanneer ik spreek van gegoede lieden, bedoel ik daarmede geene bepaalde klasse, die scherp van de armen afgescheiden is. Na de verklaring van het erfrecht, zal het voor ieder duidelijk zijn, dat men evenmin rijken als armen in de Maleische samenleving vindt. Enkele inlanders hebben te Padang of eene andere hoofdplaats een klein fortuintje door den handel bijeengeschraapt, maar deze lieden zijn in het binnenland zeer zeldzaam. Ieder heeft in den regel het noodige, maar ook niet meer dan het noodige. De woorden, waarmeê Renan den toestand van het Joodsche volk tijdens het leven van Jezus beschrijft, kenmerken volkomen den materiëelen toestand der inlanders. Ils vivaient dans »cet état si commun en Orient, qui n'est ni l'aisance ni la misère. L'extrême simplicité de la vie dans de telles contrées, en écartant le besoin de confortable, rend le privilège du riche presque inutile, et fait de tout le monde des pauvres volontaires." Evenmin als zich eene scherpe grenslijn laat trekken tusschen rijken en armen, evenmin bestaat er groot verschil tusschen de verschillende rangen in de inlandsche huishouding. Men onderscheidt wel priesters, hoofden, fatsoenlijke lui (orang patoeb) en plebs (orang banjak), maar allen zonder onderscheid voorzien onmiddellijk en bijna zonder medewerking van anderen in hunne levensbehoefte. Allen zijn in de eerste plaats landbouwers, onder welken uit den aard der zaak geen groote afstand bestaan kan.

Geen wonder dus, om op het vorige terug te komen, dat de besnijdenis meestal voor gegoede knapen het sein is, om de moederlijke woning te verlaten. Vroeger althans, toen zij eerst op twaalf- of dertienjarigen leeftijd en bij meisjes iets vroeger plaats had. Tegenwoordig zijn er verscheiden inlanders die inzien, dat deze operatie gevaarlijker is naarmate er langer mede gewacht wordt, zoodat zij thans in vele streken verricht wordt wanneer de jongens zeven of acht jaren oud zijn. De wijze waarop zij geschiedt, is als volgt. Eenige dagen voordat ze moet plaats hebben, roept de moeder den moedin, iemand van den behoeftigen stand, en geeft dezen een paar dagen te eten, zoodat hij op den afgesproken dag, bij het aanbreken van den dageraad der olifanten (7), den patiënt naar de rivier brengt en hem een paar uren in het water laat blijven. Daarna begint de operatie. De voorhuid wordt zooveel mogelijk

naar voren geschoven en in een gespleten bamboesje bekneld. De jongen wordt geblinddoekt, waarna de moedin zoo snel mogelijk de voorhuid afsnijdt. De patiënt wordt vervolgens naar zijne woning gedragen, waar hij eenige dagen onbewegelijk met de beenen wijd uit elkander blijft liggen. Past men hem niet zorgvuldig op, dan kan hij het leven verliezen; niet zoo heel zelden heeft dit laatste plaats. Tot bloedstelping gebruikt men de bladeren van daun djapak (?)

Na de besnijdenis, wanneer deze plaats heeft op dertienjarigen leeftijd, ligt het huwelijk niet ver in 't verschiet. De gegoede inlanders trouwen voor de eerste maal op hun veertiende of vijftiende jaar. Heeft de moerid een tijdlang op een groote soerou doorgebracht, en wat hij daar leert zal ik in een ander opstel bespreken, of heeft de herdersknaap een duitje bespaard, dan moet hij, overeenkomstig de hadat, als welgeaard burger het huwelijk niet langer uitstellen. In den regel is de eerste vrouw van den inlander niet de vrouw zijner keuze. Hij volgt den zin van zijne moeder, die gewoonlijk reeds lang te voren een meisje voor haren zoon heeft gevonden. Is het eindelijk zoo ver dat deze kan trouwen, dan brengt zij een bezoek bij de moeder der aanstaande bruid, en legt de reden van hare komst onder het gewone aanbod van wat sirih bloot. Doordrongen van het gewicht der zaak (hoewel het eerste huwelijk door vele inlanders na zeer korten tijd wordt ontbonden), vraagt de gastvrouw, onder dankbetuiging voor het vereerende aanbod, een paar dagen uitstel om zich te bedenken en hare familie te raadplegen. Pour sauver les apparences, wordt ook de vader in die zaak gehoord. Weldra heeft eene tweede samenkomst der moeders plaats, om den dag te bepalen waarop de tandå zal worden overgegeven. De tandå is het een of ander voorwerp van waarde, dat aan de moeder van de bruid wordt gegeven ten teeken, dat het aanzoek om de hand van hare dochter ernstig gemeend is. Soms geeft de moeder, reeds kort nadat zij van een zoon is bevallen, zulk eene tandå aan eene van hare vriendinnen, en verbindt zich zoodoende, om haren zoon, zoodra hij den vereischten leeftijd zal bereikt hebben, met de dochter vun hare vriendin een huwelijk te doen aangaan.

Op den afgesproken dag waarop de tandå zal worden overgereikt, gaan de vrienden van den bruidegom (minstens 2 mannen en 4 vrouwen) naar de woning van de bruid, die, omringd van hare geheele familie: moeder, oom, vader enz., dit bezoek afwacht. Nadat men met elkaâr gegeten en gedronken en nu en dan een woordje gewisseld heeft, reikt een der vrienden van den bruidegom de tandå over aan den oom van het meisje. Deze bezichtigt de tandå, die gewoonlijk uit een paar armbanden (gelang en manik) bestaat, ziet nauwkeurig toe of er niets aan gebroken is (want na voltrekking van het huwelijk moet de tandå weêr

aan de moeder van den bruidegom teruggegeven worden, en stelt ze aan de moeder van de bruid ter hand. Tevens bepaalt men, wanneer de vrienden van den aanstaande weêr terug zullen komen, om gezamenlijk vast te stellen op welken dag het huwelijk zal worden voltrokken. Zooals van zelf spreekt, kiest men voor die plechtigheid een goeden dag: een zondag, maandag, donderdag of vrijdag. Eenige dagen vóór het huwelijk houdt men feestelijke optochten (berarak), waaraan behalve de betrokken families nog vele anderen deelnemen. Bij zulke processies zijn allen op 't fraaiste uitgedost. Voorop gaat de rijk gekleede bruid, en op zijde, iets achter haar, de bruidegom. Daarop volgt een stoet van vrouwen en eindelijk de mannen. Daar allen achter elkaâr gaan, vormen zij een lange rij. De fraaie gouden hoofdsieraden der vrouwen, haar bonte zijden kleederen en de vergulde houten hoofddoek waarmeê sommige jonge mannen getooid zijn, geven aan zulke optochten een vroolijk en feestelijk aanzien. Enkele vrouwen dragen ook groote koperen pahars op het hoofd, welke de moeder van de bruid met de geliefkoosde gele rijst of met andere lekkernijen gevuld heeft, en die gedurende den optocht aan eenige vrienden, of aan den penghoeloe, den manti en andere orang berhadat, bij ieder aan zijn huis worden overgereikt. Op zijne beurt biedt degeen die hiermeê begunstigd wordt, koffie en rijst aan en noodigt den stoet uit, om een oogenblik in zijne woning te vertoeven. Het aantal dagen, gedurende welke deze optochten aanhouden, regelt zich naar den stand en de gegoedheid der feestvierenden. Slachten dezen een geit, bij gelegenheid van het feest, dan duren de optochten doorgaans slechts twee dagen; slachten zij een koe, dan gewoonlijk drie dagen; en wordt een karbouw aan de feestgenooten aangeboden, dan gaan dezen tot zeven dagen in statigen optocht rond. Strikt genomen kan echter de duur der berarak geheel naar goedvinden worden geregeld. Duurt het eene maand of langer, zooals wel bij groote feesten plaats heeft, waarop eene menigte gasten van heinde en verre worden genoodigd, dan geeft men er den naam aan van menggalangkan.

Is eindelijk de dag van het huwelijk aangebroken, dan halen eenige vrienden den bruidegom af, en geleiden hem naar de woning van de bruid. Soms geschiedt dit 's morgens, soms overdag en ook wel 's avonds. Het voorvertrek (tengah roemah) in de woning der bruid is dan met bonte kleederen behangen en de vloer met matten en kussens bedekt. Aan de eene zijde zitten de vrouwelijke familieleden van de bruid bijeen, en ongeveer in het midden van 't vertrek de bruid. Niet ver van haar zet de bruidegom zich op eenige kussens neder, en naast hem, afgescheiden van de vrouwen, de mannelijke bloedverwanten, waaronder ook een viertal priesters als getuigen. Na gegeten en gedronken te hebben, wordt met de plechtigheid een aanvang gemaakt. Zij is zeer

eenvoudig en bepaalt zich hiertoe, dat de wali van het meisje (haar vader of, bij ontstentenis van dezen, haar oom) haar afvraagt, of zij genegen is met den bruidegom, die bij name genoemd wordt, in 't huwelijk te treden. Op het toestemmend antwoord wendt de laatstgenoemde zich tot den wali, biedt hem eene sirihdoos aan, waarin hij een stali (een kwartje) gelegd heeft, en vraagt vergunning tot het huwelijk. Na deze gegeven te hebben, noodigt de wali de vier aanwezige priesters uit, om getuigen van de voltrokken verbintenis te zijn, en biedt hun tevens de sirihdoos met de stali aan. Dit kleine geldbedrag deelen de priesters onder elkander. Nu worden nog eenige gebeden gepreveld, waarna de plechtigheid is afgeloopen. Men begeleidt de jonggetrouwden naar de woning van den jonggehuwden man en maakt de moeder en verwanten van dezen, die ondertusschen te huis zijn gebleven, met het huwelijk bekend. Heeft dit 's morgens plaats, dan brengen man en vrouw het overige gedeelte van den dag in deze woning door, en neemt de man eerst des avonds zijn intrek in de woning der vrouw, waar deze het eerste jaar van haar huwelijk op dezelfde plaats als vroeger blijft, om later in een eigen roewang, of ook wel, ofschoon zelden, in een afzonderlijke woning gehuisvest te worden.

Om haar in staat te stellen in haar onderhoud te voorzien, staat de mamak aan de jonggehuwde vrouw een deel der sawah poesaká af. In sommige streken geeft hij aan den jongen man eene som van tien tot twintig realen, die, ingeval van huwelijksscheiding, weêr terug moeten worden gegeven. Daar de man zijne eerste vrouw niet zelf kiest, heeft zulk eene scheiding maar al te dikwijls plaats. Van dat oogenblik af schijnt de man door niets meer gebonden en ziet hij in of buiten zijne negari naar andere vrouwen om. De hadat vergunt ook, dat de vrouw zelve een man ten huwelijk vrraagt (mendjapoet).

In den regel trouwt de vrouw op nog jeugdiger leeftijd dan de man. Tot dien tijd is zij altoos onder het toezicht van hare moeder gebleven, wie zij behulpzaam is in de huishouding of in de werkzaamheden op 't veld. De meeste vrouwen blijven van alle onderricht verstoken, en terwijl de man reeds als knaap zijne woonplaats verlaat, blijven zij haar geheele leven te huis. Zelfs na haar huwelijk mag de vrouw niet zonder toestemming van den penghoeloe naar eene andere negari verhuizen. Gelijk de slanke palm, die de inlandsche woning belommert, is zij onafscheidelijk aan de plaats gebonden, waar zij het levenslicht zag. Hoewel als kind reeds aan zwaren arbeid gewoon, reiken de krachten der moeder niet toe, om voor hare kinderen te zorgen. Wanneer het eerste jaar van haar huwelijk voorbij is, en daarmeê de eenige tijd van haar leven waarop zij van zwaren arbeid is vrijgesteld, dan breekt een tijd voor haar aan die onafgebroken zal voortduren: een tijd vol

ellende en kommer, waaronder de bloesem van vrouwelijke schoonheid in weinige jaren verkwijnt. Gehuwd met een man dien zij in de meeste gevallen niet kent en niet lief heeft en die haar dikwerf na weinige jaren of zelfs maanden verlaat, is er niets waardoor de zware levenslast dien de samenleving haar op de schouders gelegd heeft, ook slechts in 't minste verlicht wordt. Het is in dien toestand geen wonder, dat haar verstand, of liever hare geestkracht, die in hare jeugd heeft gesluimerd, niet zelden op verrassende wijze aan 't licht komt. Zoo beschroomd en bedeesd, zoo onnadenkend en hulpbehoevend zij als meisje is, zoo flink en welbespraakt, zoo overleggend en zelfgenoegzaam is zij dikwijls als vrouw. Een voorbeeld tot opheldering, overeenkomstig de woorden, die de Maleier steeds in den mond voert: djaoe bertoendjoekan, amping berkakokan (wat nabij ligt grijpt men [als voorbeeld] aan).

Een jeugdig hadji kwam, op zijne terugreis van Mekka, te Natal met een meisje in kennis en vroeg haar, tot groote blijdschap van hare familie (op Sumatra als elders is een geestelijke als schoonzoon gewild), ten huwelijk. Op zijne verzekering, nog niet getrouwd te zijn, toonde ook zij zich genegen, om den jongen priester als vrouw naar zijne woonplaats in Kota VII (Sidjoendjoeng) te volgen. Hier aangekomen, merkte zij weldra, tot hare groote teleurstelling, dat haar man onwaarheid gesproken en reeds vóór de bedevaart zich met eene vrouw verbonden had. Te vergeefs betoogde de hadji, dat die, trouwens reeds bejaarde vrouw eene versleten liefde van zijn jongenstijd was: zij bleef er op staan, dat hij onmiddellijk van die gewaande mededingster zou scheiden. Geldelijk belang hield hem daarvan terug. Maar zoete woorden en eindelijk gevoelige slagen, zooals de Koran ze voorschrijft, baatten hem niets. De Natalsche schoone bleef onverbiddelijk en nam eindelijk het kloeke besluit, om haar trouweloozen man te verlaten en geheel alleen, zonder middelen, naar Natal terug te keeren. Ik kwam haar in rouwgewaad op den grooten weg in de wildernis tegen en hoorde de eindelooze klacht, die hierboven in korte woorden is medegedeeld. Bij nader onderzoek bleek het, dat ze inderdaad de waarheid gezegd had — niet, gelijk zoovele anderen, ten opzichte van haren man: Toengou di sabrang laoetan nampah, gadjah di peloepor mata indak nampah (8).

Het loon voor hare cordaatheid bleef niet lang achterwege. Op nog geen tien dagreizen afstands van de plaats, waar zij met den hadji gewoond had, bracht het toeval haar in een soerou, waar zij, ziek en vermoeid, om huisvesting vroeg. 't Doet mij leed te moeten verhalen, dat hare Odyssea in deze soerou een eind had. Heeft men mij alles naar waarheid verteld, dan vroeg haar de priester die aan 't hoofd van de school stond, ten huwelijk, zoodat zij den zwaren sluier reeds

allei, nog voordat zij haar kloekmoedig besluit had volbracht. Er is geen reden om te denken, dat de kracht haar daartoe zou hebben ontbroken, indien die frissche en breedgeschouderde fakir haar niet tot inkeer gebracht had.

Dank zij de moeilijke omstandigheden waarin zij geplaatst zijn, is dus vastheid van wil en karakter bij de Maleische vrouwen niet zeldzaam. Maar zij onderscheiden zich niet door reinheid van wandel. Dit is voor een groot deel de schuld van de Maleiers zelven, die, getrouwd zijnde, hun vroeger zwervend leven niet opgeven. Geregeld elk jaar verlaten eene menigte inlanders hunne woonplaats, om elders, door handel te drijven of als koeli werkzaam te zijn, wat geld te verdienen. Na afloop van den rijstoogst, in den rusttijd (pendiaman) zijn in verscheidene dorpen gemiddeld drie-vierden der mannelijke ingezetenen afwezig. En welken invloed dit op de zeden heeft, blijkt hieruit, dat het besluit, waartoe men in zeker district was gekomen, om in het belang der gezondheid niet langer binnen de huizen, maar daarbuiten te koken, weêr ingetrokken moest worden, omdat van deze bepaling algemeen door de vrouwen gebruik werd gemaakt, om des avonds in 't geheim hare vrienden te ontmoeten. Het moet erkend worden, vele vrouwen weten zich in haren ongelukkigen toestand te troosten. Men beweert dus ten onrechte, dat de Maleische vronwen, wat hare zeden betreft, zich gunstig onderscheiden van de vrouwen op Java. Dit sprookje vindt hierin zijn oorsprong, dat zelden of nooit eene Maleische vrouw als huishoudster bij Europeanen in dienst is. De hadat gaat dit in alle opzichten tegen, ook door de bepaling, dat geene vrouw hare negari mag verlaten zonder toestemming van haren penghoeloe. In een enkel mij bekend geval, dat eene vrouw, ondanks die bepaling, een Europeaan in zijn huis was gevolgd, werd zij onmiddellijk door haren penghoeloe weder opgeëischt. In 't algemeen houden de vrouwen eene strenge afscheiding ten opzichte van Europeanen in acht. Enkele plaatsen uitgezonderd, zooals o. a. Boea, Sidjoendjoeng en Bondjol, zijn ze nergens dan met groote moeite te genaken.

Vreemd is dit niet, wanneer men in aanmerking neemt, hoe eenvoudig hare levenswijze, hoe afgezonderd en vooral hoe werkzaam het leven der inlandsche vrouw is. Terwijl de man nog gerust ligt te slapen, is zij vóór dag en dauw op, om koffie te koken, baras in het rijstblok te stampen, en voor het huishouden te zorgen of, dagen achtereen, bij den rijstoogst, op de sawahs te werken. Hoe minder beschaafd een volk is, des te zwaarder schijnt de vrouw met allerlei werkzaamheden belast, terwijl de man aan zijne vadsigheid botviert. — De Maleier vermoeit zich niet boven mate. De zon staat reeds aan den hemel, wanneer hij zijn slaapvertrekje verlaat, zich baadt, een handvol rijst en kahwah gebruikt,

om daarna zijn stroosigaartje te rooken. Hij gaat vervolgens aan 't werk: 't zij op sawah of ladang, 't zij aan wegen of koffieaanplantingen, waarbij hij steeds gedachtig schijnt aan de spreuk: kasawah indak berloeloeh, kaladáng indak berarang (9). Tegen 't middaguur houdt hij zijn hoofdmaal, dat uit wat droog gekookte rijst, toespijs (goelei), zout, een gedroogd vischje en den onmisbaren lombok bestaat. Een dergelijk maal wordt weder om zeven ure des avonds genuttigd, en, als altoos, door kahwah en een stroosigaartje gevolgd. Den avond, soms tot laat in den nacht, besteedt de inlander gaarne aan lange beraadslagingen. Aan onrustige tijden gaan gewoonlijk nachtelijke bijeenkomsten, waaraan de mannen bij uitsluiting deelnemen, vooraf. Is er geen dringend werk op het veld te verrichten, dan houdt de inlander zich bezig met hanenvechten, jagen en visschen. Voor 't laatste vooral schijnt hij groote neiging te hebben. Geene enkele wijze van visschen, die men in de Padangsche Bovenlanden niet aantreft: zoowel met de fuik als met den hengel, met het werp- als met het sleepnet. In de groote rivieren wordt des avonds, op dezelfde wijs waarop elders forellen worden gevangen, onder het zwaaien van flambouwen, de visch die op het roode licht aankomt, met messen gestoken. Elders weder drijven eene menigte lieden, in prauwen gezeten, de visch op naar eene plaats waar de rivier zich verwijdt (loeboe), en maken hier gewoonlijk eene rijke vangst, zoowel door het uitwerpen van netten, als door onder water te duiken en de visschen met fijngepunte stokjes te steken. Dit is wel de schilderachtigste wijze waarop de vischvangst hier plaats heeft.

Afgewisseld met deze en dergelijke bezigheden, gaat het in vele opzichten kommerlijke leven van den Maleier voorbij. Een gedeelte van het jaar zwerft hij rond, het andere gedeelte brengt hij in zijne negari door, zwoegend, dobbelend en, althans de gegoede, — want deze alleen veroorlooft zich de weelde der veelwijverij, — in aanhoudend krakeelen en twisten met zijne vrouwen, die met hare krijschende stemmen de onwelluidendheid der boeni-boenian (10) nog overtreffen. 't Is soms vermakelijk aan te zien, met welke stoïsche kalmte de inlander den vloed van verwijten en klachten kan aanhooren, waarmeê de oudere vrouw (die hij verwaarloost en met hare kinderen voor zich-zelve laat zorgen) hem soms dagen lang overstelpt, zonder ander gevolg dan dat de voor geen kleinigheid vervaarde man, in eene andere negari, bij eene jongere vrouw troost zoekt. Voorbeelden zal men niet verlangen. Evenmin zal het noodig zijn, bij den ouden dag te verwijlen, dien de Maleier, omgeven van zijne broeders, zusters en zusterskinderen, in kalmte doorbrengt, totdat de dood hem komt afhalen. — Treden we het sterfhuis binnen.

De vrouwelijke bloedverwanten van den overledene, en in het alge-

meen de vrouwen (die bij de wassching van het lijk niet tegenwoordig mogen zijn) verlaten de woning luid schreiende en weeklagende. Het lijk wordt naar het voorvertrek (tengah roemah) gebracht, en, nadat het van alle kleeding ontdaan is, met water begoten en gewasschen. Men bestrooit het vervolgens met eene geurige harssoort (benzoë?) en legt het, na deze eerste reiniging (mandi koebah), met bonte kleederen bedekt, op een pronkbed neder. Na dit verricht te hebben, verlaten de mannen het huis, om op de gemeenschappelijke begraafplaats der soekoe met eigen hand een graf te delven. Anderen geven de hoofden der soekoe van het sterfgeval kennis, en zorgen voor de noodige lijkkleederen (kafan). Onderwijl komen de vrouwen terug en omringen, luid jammerende, het lijk. Is eindelijk het graf gedolven, en zijn de panghoeloe, de malim, de manti en de mannelijke bloedverwanten van den overledene in het sterfhuis bijeengekomen, dan gaat men over tot de tweede wassching (mandi soedah), die op dezelfde wijs als de eerste en weder bij afwezigheid der vrouwen geschiedt. Is de gestorvene eene vrouw, dan zijn de vrouwen met de wassching belast. Na de mandi soedah wordt het lijk weder op het pronkbed gelegd. Men bindt het een kafan bij wijze van een destar om het hoofd, een anderen om het lijf bij wijze van een badjoe, en een derden als serawal om de beenen. Ook om de voeten wordt een doek gewikkeld. En nadat het lijk in de overige drie kafans gelegd is, bindt men het bed, waarop de overledene gerust heeft, als laatste bedekking om het stoffelijk overschot dicht. Onverwijld wordt nu het lijk naar buiten op de baar gebracht en door eenige mannen, gevolgd door de familie, doch slechts de mannelijke leden, grafwaarts gedragen.

Op weinige schreden van de begraafplaats, op den top van een heuvel, zet men de baar in het zachte gras neder. Op dit door palmen belommerde plekje, vanwaar men wijd in de rondte de bergen en het dal overziet (de begrafenis heeft te Siloengkang plaats), knielen een viertal priesters, in hunne lange gewaden, op eenige versch geplukte pisangbladeren voor de lijkbaar neder. Na zich de voeten te hebben gewasschen, gaat de oudste der priesters, het gelaat naar het Westen gekeerd, de overigen voor in het gebed, dat nauwelijks hoorbaar uitgesproken wordt. Na afloop daarvan wordt de baar de begraafplaats binnen gedragen.

Het Maleische graf bestaat uit een kuil van ongeveer vijf voet diepte, op den bodem waarvan een horizontale gang uitkomt, die juist hoog en breed genoeg is om het lijk te bevatten. Is dit, in de witte kafans gehuld, zachtkens in die opening geschoven, dan sluit men deze met eene plank, zoodat het stoffelijk overschot als in eene kist is besloten. Men vermijdt zoodoende, dat de aardkluiten en steenen, waarmeê de grafkuil

gevuld wordt, hardvochtig op den overledene worden nedergeworpen. Aan 't hoofden- en 't voeteneind van het graf plaatst men een steen of een paaltje, ter hoogte ongeveer van een voet. Alleen de graven van heiligen (kramat) en vorstelijke personen, zooals de Koeboer radja, waarin de vorsten van Menangkabou begraven liggen (nabij den Batoe Bertikam in het dorp Sentoeâ, een kwart paal van den post Melanah en ruim vier paal van Batoe Sangkar verwijderd), — deze graven zijn tot vier of vijf voet hooge heuvels opgehoogd, waarin rondom, ter bevestiging, groote steenen zijn gestoken. Maar op Sumatra mist men op de rustplaats der dooden, wat in het eenzaam gebergte op Java zoo treft. Over de graven buigt zich niet de troostende Kambodja, die, van alle bladeren beroofd, reeds lang schijnt gestorven, maar uitschiet in heerlijke bloemen, zoo rein en zoo blank als de lelie.

Terstond na de begrafenis wordt het graf met water besproeid (di mandikan), waarna de priester den steen, die aan 't hoofdeneind geplaatst is, met beide armen omvat, en onder het verrichten der salat een kort gebed prevelt. Een sedekah, waarbij de priesters gezamenlijk een luid gebed aanheffen (ratik), sluit de plechtigheid en is het teeken om uiteen te gaan. Maar de naastbestaanden van den overledene blijven achter, om boven het graf, tegen regen en hitte, een kleedje te spannen. Gewoonlijk scheuren zij dit kleed, opdat men het niet zoude wegnemen, en kunnen zij de kosten dragen, dan richten zij zoo spoedig mogelijk een kleine balei-balei op, waarin zij, boven het plekje, waar de overledene ter ruste gelegd is, soms nog jaren daarna zich menigmaal neêrzetten, om te bidden en aan 't verledene te denken.

Den dag, die op de begrafenis volgt, komen de verwanten met den panditâ weder op het graf bijeen, om te bidden en een hoofdstuk uit den Koran te lezen. Op den derden dag richt men een herinneringsmaal aan, waarop rijst en buffelvleesch, maar geene lekkernijen gebruikt worden. Zulk een biajâ heeft weder plaats op den zevenden, den veertienden, den honderdsten en den honderd-en-tienden, of, in sommige streken, den honderd-en-derden dag, waarmeê de plechtigheden ter nagedachtenis van den overledene een einde nemen. Het grootste feest wordt honderd dagen na de begrafenis gevierd, maar ook op elk der overige biajâ's eindigt de maaltijd met weegeschrei en klaaggejammer, dat tot diep in den nacht aanhoudt en de gansche kota vervult. — Met de plechtigheden houdt de herinnering aan den afgestorvene niet op. Elk jaar begeven de nabestaanden zich driemaal (eens in de maand Hadji, eens in de maand Moeloed en de derde maal in de Vasten) naar het graf, reinigen het van onkruid, en bestrooien het met bloemen, waaronder de geurige bloesem van de limou (citrus-soorten) niet mag gemist worden (11).

Ter nagedachtenis van aanzienlijken worden soms groote feesten op het

graf gevierd, waarop gasten van heinde en verre genoodigd, karbouwen geslacht en groote optochten gehouden worden (meharak?) Dit feest, djirah genaamd, mag echter niet plaats hebben, voordat alle geschillen in de negari bijgelegd en alle ingezetenen met elkander verzoend zijn.

Dit is in 't algemeen de wijze, waarop in een groot gedeelte der Padangsch Bovenlanden de begrafenis geschiedt en de gestorvenen herdacht worden. Alleen in sommige streken, zooals de XIII Kota, wijkt het gebruik in zooverre van het beschrevene af, dat na het bad koebah het lijk door luidjammerende vrouwen rondgedragen en bij de naaste verwanten voor eene korte poos in huis nedergelegd wordt.

Een terugblik op den ganschen levensloop van den inlander, om, zoo mogelijk, aan te stippen, welken invloed deze moet hebben op de vorming van het inlandsch karakter, en eene enkele gevolgtrekking uit hetgeen in dit opstel over het erfrecht en de inlandsche zeden en gewoonten gezegd is, zullen hier misschien niet misplaatst zijn. Als kind reeds van zijn vader onafhankelijk en vreemd aan vaderlijke tucht en zorg, mist de Maleier den kinderlijken eerbied, die bij de hoogere klassen op Java zoo in 't oog vallend door het kind aan zijnen vader wordt bewezen. Maar tengevolge van de groote vrijheid, waardoor de opvoeding van den Maleier zich kenmerkt; tengevolge daarvan vooral, dat hij op nog zeer jeugdigen leeftijd op eigen wieken drijft en zijne geboorteplaats verlaat; onderscheidt hij zich gunstig van den Javaan (zoo schijnt het mij toe) door zelfgenoegzaamheid, onafhankelijkheid, zelfstandigheid. De stelling van elken vrijen Maleier in de kleine inlandsche maatschappijen, het min of meer belangrijk aandeel dat ieder in het eigenaardig familiebestuur der kota neemt (al zou dit bestuur veeleer oligarchisch, dan, zooals men veelal zegt, demokratisch kunnen genoemd worden), brengen die karaktertrekken aan 't licht en werken voortdurend tot hunne instandhouding mede. Gewoon aan 't zwerven, is het voor den Maleier eene zaak van weinig gewicht, op welke plaats hij zich ophoudt, mits hij het vooruitzicht heeft, zijn ouden dag in 't midden van zijne soekoe te slijten en op de begraafplaats van zijne familie ter ruste te worden gelegd, en aarzelt hij niet, om, wanneer zijn belang hem dit voorschrijft, zich naar ver afgelegen plaatsen, des noods over zee, te begeven. Dit is een karaktertrek van het Maleische ras, die alleen gemist wordt bij diep in het binnenland woonende stammen. Ook in dit opzicht is dus de naam van Orang Malajoe gegrond. En ook hierdoor wordt de geest van onafhankelijkheid in de Maleische samenleving gevoed. Als handelaar, een noodzakelijk gevolg van zijn voortdurend reizen en trekken, munt hij eveneens uit boven 't meerendeel der Javaansche bevolking. Maar een blik op de Maleische negari, op het erfrecht zoowel als op de inrichting van het soekoebestuur,

en op de inlandsche huishouding op Java, leert overtuigend, dat de Maleische samenleving nog verre bij de samenleving op Java achterstaat. Hier, op Sumatra, is de familie, de stam nog niet voor de gemeente geweken, maar handhaaft zij haar eigen bestuur, dat zich uit den aard der zaak niet verder uitstrekt dan tot den bekrompen kring van de soekoe. De barbaarsche muziek van den Maleier, die met de Javaansche, hoe eenvoudig en oorspronkelijk de gamelan ook zij, niet in vergelijking kan komen; de uiterst lage trap waarop alles wat maar in de verte tot de kunst kan worden gebracht (van eigenlijke kunst is hier natuurlijk geen sprake) in het beschaafdste gedeelte van Sumatra staat (de arabesk is hier de hoogste en de eenige kunstvorm), de weinige beschaving in taal, zeden en manieren, in welke de aristokratische Javaan verre boven den Maleier uitmunt, — en bovenal, de wreede en barbaarsche wetten, die in 't oude Menangkabou, het middenpunt der Maleische beschaving, zeker nog algemeen zouden heerschen, indien ons bestuur er geen einde aan gemaakt had, — dat alles laat moeilijk twijfel meer over, dat zoowel de maatschappij als het individu op Sumatra, in zeden, gewoonten, gebruiken en instellingen, om van het overige te zwijgen, nog in eene phase verkeeren, welke de Javaansche beschaving reeds lang is te boven gekomen.

AANTEEKENINGEN OP »HET MALEISCHE GEZIN EN HET ERFRECHT."

(1) Kandoeng beteekent uterus.

(2) Men moet zich voorstellen, dat de mannen in het dorp des avonds „chassez, croizez" maken, en elk (ik spreek in 't algemeen), in eene andere soekoe dan de zijne, de moeder, de zuster of het nichtje van den ander in hare eigen woning gaat opzoeken. De huizen worden des nachts dus niet door hunne mannelijke eigenaars bewoond.

(3) M. a. w. de moeder met hare broeders en zusters, niet de moeder met hare kinderen. De moeder behoort tot twee gezinnen, zoolang hare broeders nog leven.

(4) Om misverstand te voorkomen, moet men nauwkeurig onderscheid maken tusschen de woorden *gezin* (sa-mandei) en *familie* (sa-kawah-kawah), en de beteekenis in 't oog houden, die het woord *gezin* voor den Maleier heeft.

(5) 't Is een bekend oendah-oendajâ-katâ, luidende: manoesiah berpangkat

toeroen, poelei berpangkat naik. Tot de kennis der inlandsche huishouding zijn deze aphorismen of oendah-oendajå-katå onmisbaar; zij bevatten de wijsheid der Maleiers.

(6) Deze spreekwijze wordt gebruikt van hen die het oor leenen aan sprookjes, die geen aandacht waard zijn. De *moerei* is eene soort van vogel, *ketjou* is *krassen*.

(7) De dageraad der olifanten. Daar ik tot nog toe geene volledige opgave der Maleische tijdberekening in eenig lexicon gevonden heb, moge er hier eene volgen:

Ten 4 ure 's morgens of liever 's nachts = deni hari gadjah.

Deze term is alleen bekend in streken waar veel olifanten zijn. Omstreeks dezen tijd namelijk schijnen deze dieren het meest in beweging te komen.

Ten ½ 5 ure ('t krieken van den dag) = deni hari.

Ten 5 tot ½ 6 ure (de dageraad) = terbit padjak.

Ten 6 ure ongeveer (zonsopgang) = terbit matahari.

Ten 7 ure. = sapenggalah matahari.

Wanneer men, staande met zoo recht mogelijk omhoog geheven arm, een stok, ter lengte van een dapo (*), in de hand houdt en rechtuit omhoog steekt, dan is de afstand van de voeten tot aan den top van den stok de lengtemaat, die de Maleier sapenggalah noemt. Tegen 7 ure ongeveer heeft de zon die hoogte boven den horizon bereikt.

Ten 8 ure = tarampei djemoer.

Tarampei beteekent uitspreiden. Op dit uur spreiden de vrouwen de bras, welke in den loop van den dag genuttigd zal worden, op een matje uit om te drogen.

Ten 9 ure = tengah naik (met het oog op de zon natuurlijk).

Ten 10 ure = panas hari.

Ten 11 ure = mendjalang tengah hari.

Ten 12 ure = tengah hari.

Ten 3 ure = tengah toeroen.

Ten 6 ure = terbanem matahari.

's Nachts wijst het hanengekraai den tijd aan: het eerste, tweede hanengekraai, enz.

De tijdslengte, die wij een uur noemen, heet bij den inlander: tiga kali pitanak, omdat in dit tijdsverloop drie hoeveelheden, b. v. gentangs, rijst achtereenvolgens gaar gekookt kunnen worden.

Behalve de opgenoemde tijdsbenamingen, gebruikt de inlander, zooals men weet, de Arabische.

(8) Toengou is een luis, nampah is zien, indak = tîdak.

(9) D. w. z.: het zich zoo gemakkelijk mogelijk maken.

(10) De meest gebruikelijke instrumenten, wanneer dit woord mag worden

(*) Dit woord is mij onbekend; toch kan ik uit het handschrift niets anders lezen.

P. J. V.

gebezigd van het geraasmakend tuig dat de boeni-boenian vormt, zijn: de gendang, de gong, de momongan (een kleine gong) en de tjènang (een nog kleinere soort van gong), voorts de rabab of de Maleische viool en eindelijk de seroenei (een fluit). De poepoeh is een eenvoudig rijsthalmpje, waarop de kinderen bij den rijstoogst blazen. De Maleische muziek, die nog onafscheidelijk gepaard gaat met den dans, waaraan, volgens de hadat, alleen mannen, soms als vrouw verkleed, deelnemen, — de Maleische muziek staat op zeer lagen trap en bereikt zelfs niet de eenvoudigste melodie. De dans, die, in allerlei vormen, tradities, verhalen en gebeurtenissen uit het dagelijksch leven plastisch voorstelt, is nog het hoofdelement der muziek. De dans-zelf verdient dus eene opzettelijke beschrijving, niet de muziek waarmeê hij gepaard gaat; misschien vind ik daartoe later gelegenheid.

(11) Die bloemen die meestal op het graf worden gestrooid, zijn behalve de limou, boengå pandjang? boengå tjakoe? alih hajar?

A. W. P. Verkerk Pistorius.

HET BERATIP BEAMAL IN BANDJERMASIN.

»Hoe weêrklonk niet op treurigen toon in ons land de gruwelijke moord van Bandjermasin in 1859, waarbij een groot aantal weêrlooze en onschuldige Europeanen door toedoen der hadji's op ellendige wijze omkwamen! Ambtenaren, mijnwerkers, zendelingen, vrouwen en kinderen werden geslacht.

»Nog herinner ik mij het treurig gelaat eener dame, de vrouw van een mijner Indische vrienden. Zij had op Borneo haar vader, een weêrloos zendeling, in stukken zien snijden, en — na jaren staat nog de schrik van dat oogenblik op haar bleek gelaat geteekend. Maar... de Dajaks hadden dat immers gedaan? Ja, zoo ver ging de invloed der hadji's, dat zelfs de heidenen op dat oogenblik hunne blinde werktuigen waren geworden!

»En dan de *beratip beamal*, die woeste troep geestdrijvers, welke in den verderen loop des oorlogs op Borneo schrik en verwarring in onze gelederen te weeg brachten, wanneer zij onder het uiten van den bekenden geloofskreet »lâ ilâha!" zich onverwachts met blinde doodsverachting op ons wierpen! Wie onderhielden dien waanzinnigen moed onder de leden van dat dweepziek genootschap? Wie eindelijk voerde die geestdrijvers aan? De hadji's."

Met deze woorden herinnert de heer Gramberg, in zijn »Sleutel van Madjapahit," de gruwelen van het Mohammedaansch fanatisme, waarvan in den Bandjermasinschen krijg van 1859—1863 het eiland Borneo getuige was. In het werk van den heer W. A. van Rees, »de Bandjermasinsche krijg" (Arnhem, 1865, 2 deelen, later nog, nam. in 1867, door eene nadere toelichting gevolgd) kan de lezer die zich die tooneelen meer in bijzonderheden voor den geest wenscht te brengen, bevrediging van zijne nieuwsgierigheid vinden. Ook de broederschap der *Beratip beamal* treedt vaak in dat verhaal op den voorgrond. Zij vertoonde zich

in het landschap Amoentai in October 1861 en gaf daar aan den opstand een nieuw leven. »De priesters", zegt de heer van Rees (D. II, bl. 186), »vereenigden, waar zij konden, de onnoozele kampongbewoners en gingen hen in het gebed voor. Allengs namen de toehoorders deel aan het gebed, wonden zich op door dweepzieke gezangen en dachten dan niet aan eindigen. Geen uren, maar dagen bleven zij in het gebed vereenigd, het gezang ontaardde van lieverlede in een woest eentoonig geschreeuw, de geest geraakte in een toestand van razernij, het lichaam door langdurig vasten tot zekeren staat van ongevoeligheid. Eenmaal in dien staat gekomen, waren zij geheel in de macht der priesters. Op hun voorbeeld togen zij eene nauwsluitende kleeding van gele of witte stof aan, wetteden klewangs en lansspitsen, borgen djimats in het hoofddeksel en zochten den strijd. Sprakeloos, dicht opéén gedrongen, soms met toegenepen oogen, stortten zij zich dan op de bajonetten en velden met hunne lange lansen ieder die voor hen stond. Alleen de dood der voorvechters bracht hen tot bezinning."

Vele voorbeelden van hunnen fanatieken overmoed worden in het vervolg van dat verhaal medegedeeld. Tot het einde van 1862 heeft deze geestdrijverij voortgeduurd.

De hoofdpriesters Hadji Mohamad Amin, mufti der afdeeling Kween, Pangeran Panghoeloe Mohamad Leman, vroeger hoofd-panghoeloe bij den Landraad te Bandjermasin, de mufti Negara en een paar hoofdpriesters uit Martapoera werden door den Resident met een onderzoek naar den oorsprong en den aard dezer geestdrijvende broederschap belast. Hunne mededeelingen zouden zeker wel waard zijn voor de vergetelheid bewaard te worden; maar het blijkt mij niet of zij een schriftelijk rapport hebben ingediend. Echter ben ik op verplichtende wijze in staat gesteld eenige bijzonderheden op te nemen, die de heer J. J. W. E. Verstege, luitenant der infanterie, die zelf in de gebeurtenissen op Borneo eene niet onbelangrijke rol heeft vervuld, uit hunnen mond heeft opgeteekend.

Volgens die mededeelingen beteekent *beratip* op zich zelf hetzelfde als *berdzikir*, of, zooals de inlander eigenlijk uitspreekt, *berdikir*, t. w. God loven. Bekend is op Java de *dikîr moeloed* bij gelegenheid van Mohammeds geboortefeest; maar ook bij andere gelegenheden is daar de plechtige *dikir* niet ongewoon. Wij verwijzen hier naar Niemann's »Inleiding tot de kennis van den Islam," bl. 352 v. en 354 noot, en naar Gramberg's »Madjapahit", D. II, bl. 193, welke laatste schrijver ook reeds opmerkt, dat de leden van de broederschap der *beratip beamal* hoogstwaarschijnlijk door de uitoefening der *dikir* geinspireerd werden.

Het woord *beamal* (van het Arab. *'amal*) beteekent: een *perboewatan* of *pekerdjaän*, d. i. een *werk*, speciaal een *goed werk* doen.

De naam *beratip baamal* beteekent dus: God loven en goede werken doen. Er zijn er echter die beweren dat de ware naam der broederschap zijn zou: *beratip beïlmoe*, en dit verklaren door: God loven om onkwetsbaar te worden. De genoemde hoofdpriesters echter verklaarden, dat het wel degelijk *beamal* moet zijn, »ofschoon", zegt de heer Verstege, »alleenlijk op de handelingen dezer geestdrijvers afgaande, men lichtelijk zou kunnen meenen dat zij het verkrijgen van onkwetsbaarheid ten doel hebben (1)." Moeilijk is het intusschen te zeggen hoe men aan *beïlmoe* (van het Arab. *'ilmoe*, wetenschap) de beteekenis van »onkwetsbaar worden" zou kunnen toeschrijven. Waarschijnlijk is dat »onkwetsbaar worden" slechts als een voorbeeld van de vruchten der *'ilmoe* bedoeld. Wij weten toch dat in den Indischen Archipel aan *'ilmoe*, Jav. *ngelmoe*, eene verbazende kracht wordt toegekend. »Ilmoe", zegt de heer Harthoorn, »Mededeelingen van wege het Ned. Zendelinggenootschap," D. IV, bl. 213, »Ilmoe is het een en alles van den Javaan, zijn hoogste schat! Ilmoe bevrijdt hem van alle onheil, bereidt hem alle mogelijke geluk. Ilmoe regeert en bedwingt de geesten, werpt de geesten uit en doet ze henen varen waarheen en naar wien men wil. Ilmoe leidt de natuurkrachten, bewerkt de gunst der goden en den zegen des hemels. Ilmoe geeft den zegen der vruchtbaarheid, des rijkdoms en der hoogheid. Ilmoe geeft het zoete genot der bittere wraak; ilmoe doet het voorwerp van zijn haat krommen als een worm in het stof, lijden aan onuitsprekelijke smarten, sterven aan vreeselijke pijnen. Ilmoe openbaart den mensch het bepaalde uur zijns doods, waardoor hij bij tijds gelegenheid heeft om uitstel te smeeken aan den Hjang hjang, den Danhjang of Allah. Ilmoe verzekert den mensch de gunst der goden, eene nieuwe geboorte, eene hooge geboorte. Driemaal heil derhalve den man van *ilmoe*; rampzalig hij die geene heeft." Maar naast de heiligheid van het *weten*, staat ook op Java die der *werken*, der *pratikel*, die in ijverige waarnemingen van alle uitwendige gebruiken en plechtigheden die de godsdienst voorschrijft, bestaat.

Het hoofd der *beratip beamal* in het Amoentaische was de Panghoeloe Abdoe'l-Rasid. Men zegt dat hij, alvorens deze geestdrijverij te beginnen, den Koran wegwierp, zeggende, dat hij een beter geloof zou invoeren, en dat hij een Albinos slachtte, afkomstig uit het landschap Siong of Sihong, wiens bloed en vleesch hij door zijne aanhangers liet drinken en eten, terwijl hij hen in den waan bracht, dat zij daardoor sterk van lichaam en onkwetsbaar zouden worden en tot de hoogste rangen kunnen opklimmen. Ook werd in de mesigit te Benoewa Lawas, nabij

1) Ook bij van Rees wordt telkens op die vermeende onkwetsbaarheid van de leden der broederschap gedrukt, b. v. D. II, bl. 181, 186 enz.

Kaloewa, een karbouw geslacht en de tempel met zijn bloed gereinigd. Men ziet hier de sporen van het heidensche element in dit bijgeloof; want den zuiveren Islam is het menschenoffer een gruwel en volgens zijne leer kon het bedehuis door het bloed van den buffel slechts verontreinigd en ontheiligd worden.

Nog werden door den Panghoeloe Abdoe'l-Rasid bladeren van den klapperboom in den vorm van krokodillen gesneden en deze onder het uitspreken van verschillende bezweringen te water gelaten. Hij bracht zijne aanhangers in den waan, dat deze figuren in werkelijke krokodillen veranderen en alle op Borneo aanwezige Europeanen verslinden zouden, zoodat binnen eene maand tijds het eiland geheel van hen zou verlost zijn.

Hoog werd door Abdoe'l-Rasid opgegeven van de zegeningen die de leden der broederschap zouden deelachtig worden. Heerediensten en hoofdgelden zouden niet meer voor hen bestaan; zij zouden de vervulling erlangen van al hunne wenschen, en zoo vlug en sterk worden dat bergen en rivieren hunne vaart niet meer zouden kunnen stuiten; de weldadige gevolgen der *dikir* zouden voor hen vermenigvuldigd worden en zij zouden krachten erlangen, die anders slechts langs den langen weg van boetedoening (*betapa*) te verkrijgen waren.

De eigenlijke plechtigheid waardoor de leden tot de hoogste geestdrift werden opgewonden, was eene gewijzigde en meer uitgebreide *dikir*, en had op de volgende manier plaats.

De formule bestond uit twaalf volzinnen, die aldus worden opgegeven:

1. Lâ ilâha illâ'llah, menadah kapada Toehan, rizikhi minta moerahkan, bahaja minta djaoehkan, beoemoer minta pandjangkan, serta iman.
2. Lâ ilâha illâ'llah, toemmat di (1) Mekkah ka Medinah, di sitoe tampat rasoel Allah.
3. Lâ ilâha illâ'llah, toemmat di Mekkah ka Medinah, di sitoe tampat sittî Fathimah.
4. Lâ ilâha illâ'llah, hati jang tsiddikh, ija maulano, ija Mohammad rasoel Allah.
5. Lâ ilâha illâ'llah, hati jang moemin beit Allah.
6. Lâ ilâha illâ'llah, nabi Mohammad hamba Allah.
7. Lâ ilâha illâ'llah, nabi Mohammad pesoeroh Allah.
8. Lâ ilâha illâ'llah, Mohammad rasoel Allah.
9. Lâ ilâha illâ'llah, Mohammad tsifat Allah.
10. Lâ ilâha illâ'llah, Mohammad oelija Allah.
11. Lâ ilâha illâ'llah, maudjoed (2) hamba Allah.
12. Lâ ilâha illâ'llah.

---

(1) Volgens bijgevoegde verklaring is toemmat di = deri.

(2) Of volgens inlandsche uitspraak „moedjoed."

Het is niet zeer gemakkelijk overal den juisten zin dezer rapsodie van Arabische en Maleische woorden op te geven. De samenstellers der formule hebben die waarschijnlijk zelve niet geheel verstaan en zich tevreden gesteld met klanken die het oor der vromen konden streelen. Zoo is, om slechts één voorbeeld te noemen, in nº. 10 het meervoud *oelija* in plaats van het enkelvoud *walî*, vriend, vertrouwde, gesteld, waardoor de woorden onzin zijn geworden. Intusschen is zulk een verwarring van enkel- en meervoud in Arab. woorden bij de inlanders niet zeldzaam. Ook de priesters van wie de heer Verstege zijne inlichtingen ontving, wisten geene duidelijke verklaring van deze formule te geven en hebben er allerlei ketterijen in geroken. De uitdrukking *tsifat Allah*, die ik niet beter dan »afdruksel Gods" weet te vertalen, heet »zeer zondig, daar niemand op God kan gelijken of God evenaren, zelfs niet Mohammed". Het woord *oelija*, ofschoon, naar hun inzien, den hoogsten graad van heiligheid met het bezit der daaraan verbonden bovennatuurlijke gaven en krachten uitdrukkende, vinden zij eveneens »zeer zondig, daar Mohammed nog heiliger is en nog grooter macht bezit dan door het woord *oelija* kan worden uitgedrukt, en men dus Mohammed te kort doet door dat woord van hem te bezigen."

Ik heb van de geheele formule geene betere vertaling kunnen maken dan de volgende:

1. Er is geen God dan Allah. Smeekend heffen wij onze handen tot den Heer. Wij bidden dat de levensmiddelen overvloedig mogen zijn, dat rampen van ons worden verwijderd, dat ons leven verlengd worde, met het vertrouwen des geloofs.
2. Er is geen God dan Allah. Van Mekkah tot Medinah, daar is de plaats van den gezant Gods.
3. Er is geen God dan Allah. Van Mekkah tot Medinah, daar is de plaats der eerwaardige Fathimah (Mohammeds dochter).
4. Er is geen God dan Allah. Een oprecht hart [bezit gij], o onze heer, o Mohammed gezant Gods!
5. Er is geen God dan Allah. Het geloovig hart is een tempel Gods.
6. Er is geen God dan Allah. De profeet Mohammed is Gods dienaar.
7. Er is geen God dan Allah. De profeet Mohammed is Gods boodschapper.
8. Er is geen God dan Allah. Mohammed is Gods gezant.
9. Er is geen God dan Allah. Mohammed is het afdruksel Gods.
10. Er is geen God dan Allah. Mohammed is de vriend Gods.
11. Er is geen God dan Allah. Alle schepselen zijn dienaren Gods.
12. Er is geen God dan Allah.

De wijze waarop deze formule werd gereciteerd, was de volgende. Het hoofd der beratippers zeide ieder der elf eerste volzinnen éénmaal

op, in de orde waarin zij hier zijn vermeld, en ieder dier volzinnen werd ook eenmaal door al de aanwezigen gezamenlijk herhaald. De eerste volzin werd door hen uitgesproken met de handen smeekend omhoog geheven en de oogen hemelwaarts gericht.

Nadat elk dezer volzinnen dus door het hoofd en zijne volgelingen was uitgesproken, volgde de twaalfde volzin, die alleen uit de woorden: »er is geen God dan Allah," de gebruikelijke formule der gewone *dikir* bestaat, en deze werd zoolang met gedurige toonverandering, versnelde maat, en daarmede overeenstemmende buiging van het bovenlijf herhaald, tot alle deelnemenden buiten zich zelven vervoerd schenen.

P. J. VETH.

BOEKAANKONDIGING.

Schets van de residentie Amboina door E. W. A. Ludeking. 's *Gravenhage, Martinus Nijhoff,* 1868.

De heer Ludeking, officier van gezondheid van het Nederlandsch-Indisch leger, heeft zich een driejarig verblijf op het eiland Amboina ten nutte gemaakt voor het verzamelen van belangrijke bouwstoffen voor eene beschrijving der, wel is waar meermalen met meer of min uitvoerigheid geteekende, maar gedeeltelijk toch nog zeer gebrekkig bekende residentie, waartoe dat eiland behoort. »Valentijn en Rumphius," zegt de schrijver, »legden den grondslag van eene kennis, die later door vele anderen belangrijk uitgebreid is; naast de onderzoekingen van Zippelius, Korthals, Blume, Bleeker, Wallace, Doleschall enz., staan de zaakrijke werken van Willer, Bleeker en van der Crab (1), als gewichtige schakels in een geheel dat, hoe ook bearbeid, nog niet die volkomenheid heeft bereikt, dat verdere bijdragen van algemeene strekking als een noodelooze arbeid zouden te beschouwen zijn."

De uitgave der aanteekeningen van den heer Ludeking was te minder overbodig, daar de schrijver bij zijne nasporingen eene bijzondere richting volgde, als van zelve aangewezen door den stand dien hij in de maatschappij bekleedt. De gezondheidstoestand der bevolking, de inlandsche geneeskunde en de middelen waarvan zij zich bedient, waren zaken die de aandacht van den schrijver inzonderheid tot zich trokken. In verband daarmede bracht hij ook veel wetenswaardigs over de zeden, gewoonten, nijverheid en taal der bevolking, over het klimaat en de plantaardige en dierlijke voortbrengselen der Ambonsche eilanden bijeen.

(1) T. w. T. J. Willer, *het eiland Boeroe, zijne exploitatie en Halfoersche instellingen,* Amst., 1858; P. Bleeker, *Reis door de Minahassa en den Molukschen Archipel,* 2 deelen, Batavia, 1856; *P. v. d. Crab, de Molukssche eilanden,* Batavia, 1862.

Deze nasporingen stelden hem in staat menige nieuwe bijzonderheid te boek te stellen, menige leemte aan te vullen, die nog in vroegere beschrijvingen was overgebleven. Evenwel heeft zich de schrijver niet geheel tot de mededeeling der vruchten zijner eigene nasporingen bepaald. Om aan zijne schets eenige afronding te geven, heeft hij ook van reeds bekende bouwstoffen gebruik gemaakt, en dus eene tamelijk volledige schets der geheele residentie Amboina geleverd, waarbij hij echter alle breedere uiteenzetting vermeden heeft, waar het zaken gold die in de zooeven vermelde werken reeds breedvoerig beschreven zijn. Het werk van den heer Ludeking maakt dus de beschrijvingen zijner voorgangers niet overbodig, maar vult ze aan. Het is echter zelfstandig genoeg om ook op zich zelf met nut en genoegen te kunnen gelezen worden.

De schrijver noemt zijne schets »beknopt en onvolledig," en hoevele gewichtige bijzonderheden zij ook bevatten moge, wij kunnen de juistheid dier qualificatie niet loochenen. Dat zij zoo is, verklaart zich zeker gedeeltelijk uit de aangewezen betrekking waarin zij tot vroegere geschriften staat, maar heeft toch ook nog een anderen grond, de geheimzinnigheid der koloniale regeering niet alleen van vroeger eeuwen, maar zelfs nog van den tegenwoordigen tijd. De heer Ludeking klaagt er over in zijne voorrede, dat nog altijd zoovele gewichtige bouwstoffen voor eene betere kennis »in de archieven begraven blijven, en soms zelfs de meest onschuldige opgaven met wanhopende moeite verkregen worden van hen, die wetenschap en algemeene kennis slechts toetsen aan hunne persoonlijke meening." Inderdaad is die geheimzinnigheid nog altijd een erkend regeeringsbeginsel, hoeveel oogluiking de geest van latere besturen ook met zich moge gebracht hebben. Het beruchte besluit van den heer Pahud van 18 Januari 1854 (Indisch Staatsblad, nº. 18) is nog altijd niet ingetrokken, en nog altijd bestaat er grond voor de klacht, nog onlangs uitgesproken in het Verslag van den staat en de werkzaamheden des Instituuts voor Indische Taal- Land- en Volkenkunde over het jaar 1867, dat de beginselen der O. I. Compagnie, wat de openbaarheid harer handelingen betreft, ook nog gehuldigd worden in de tweede helft der negentiende eeuw, »waarin nog niet wordt geduld de openbaring door landsambtenaren van geschriften of denkbeelden over publieke aangelegenheden, wier kennis in hunne ambtelijke loopbaan is verkregen."

Aan het zooeven genoemde Instituut heeft de heer Ludeking na zijne terugkomst in het Moederland, zijne aanteekeningen ter uitgave aangeboden. Het bestuur heeft die uitgave aanvaard, na evenwel de statistieke overzichten in overleg met den schrijver eenigszins te hebben vereenvoudigd. Het heeft den arbeid van den heer Ludeking in het derde deel der derde volgreeks van zijne »Bijdragen" opgenomen, maar dien tevens ook door

afzonderlijke uitgave voor het algemeen verkrijgbaar gesteld. Het bestuur dier instelling heeft dus op het werk van den heer Ludeking den stempel zijner goedkeuring gedrukt, — eene onderscheiding waarop het ook naar mijn inzien ten volle aanspraak had.

Overzien wij vluchtig den inhoud en wijzen wij daarbij op een en ander, geschikt om den aard en de bijzondere verdiensten van het werk nader te doen kennen. Ook enkele aanmerkingen zullen wij daarbij niet terughouden.

De eerste paragraaf is gewijd aan »ligging, grondgebied, oppervlakte, verdeeling." Hierhij valt dadelijk in het oog dat het werk geschreven is vóór de insmelting der voormalige residentie Banda als adsistent-residents-afdeeling bij Amboina. Het is het onvermijdelijk lot van geographische werken om spoedig te verouderen; gelukkig evenwel dat hier die veroudering geene essentiëele zaken betreft en op de waarde van het werk geen noemenswaardige inbreuk maakt! Wij constateeren alleen dat men hier te vergeefs naar eenige mededeelingen zou zoeken omtrent de landen die vroeger onder Banda ressorteerden, al maken zij thans mede een deel der »residentie Amboina" uit. Hoe de oppervlakte der eilanden »door middel van gewicht, als vergelijkend hulpmiddel," kan bepaald worden, zal misschien met ons menigen lezer duister zijn. Ook blijkt niet wat de cijfers beduiden, die op de eerste blz. achter de namen eenige tot Ceram behoorende kleine eilanden geplaatst zijn.

De volgende paragraaf, »physische geographie," is door de zucht van den schrijver om zijne beschrijving eenigszins volledig te maken zonder breedvoerig te worden ten aanzien van hetgeen reeds door zijne voorgangers behandeld is, gedeeltelijk wat al te veel eene bloote naamlijst van bergen en rivieren geworden, zonder dat men van ligging en loop eenige voorstelling krijgt. Belangrijker is wat over de baaien gezegd wordt; maar vooral verdient de aandacht wat de schrijver zegt over den pas van Bagoeala en zijne doorgraving, die voor den handel dezer eilanden van zoo uitnemend gewicht zou zijn. Het zou eene verrassende uitzondering maken op de reeks van fatale omstandigheden, die deze schoone eilanden tot blijvende onbeduidendheid en voortgaand verval schijnen te doemen, indien die plannen van doorgraving tot eenige gunstige uitkomst hadden geleid. De heer Ludeking verhaalt ons blz. 7 de treurige geschiedenis dezer doorgravingsplannen, waarvan ook Bleeker en v. d. Crab met een enkel woord hebben gewag gemaakt, met eenige uitvoerigheid, en komt er later, bl. 117, nog op terug, om te beter in het oog te doen vallen, hoe groot het nut der verwezenlijking zijn zou. Men heeft echter gedoogd dat het vroeger reeds aanwezige kanaal door verzanding weder grootendeels onbruikbaar is geworden en schijnt thans te vreezen dat zelfs alleen de uitdieping daarvan een groot verlies van menschenlevens na zich zou sleepen.

Naar aanleiding dezer twee eerste paragrafen maken wij nog opmerkzaam op de ongewone, maar misschien juistere schrijfwijze »Boano" in plaats van »Bonoa" en op het gebruik van den naam »Specerijeilanden" om Amboina en de Oeliassers, in tegenstelling met Ceram en Boeroe, aan te duiden. In de spelling der eigenamen maken wij opmerkzaam op het veelvuldig, en toch niet consequent doorgezet, gebruik der *y*, deels als klinker en in tweeklanken, b. v. in Etty, Amahey, Leytimor, Hay, Wahaay, Sahaay, Way-apoe, deels ook als medeklinker, zooals in Kayeli, Ayer Besar enz. Evenzeer wisselt *u* met *oe* af, zoodat men Uliassers, Hatumetie, Baguala, naast Soesoe, Nitoe enz. aantreft. Het ware zeer wenschelijk daarin meer eenparigheid te brengen. De *y* is geene Nederlandsche letter, en wij kunnen haar veilig als klinker door *i*, als medeklinker door *j* vervangen. Het is te meer wenschelijk omdat de *y* door minkundigen met *ij* verward wordt, waaraan wij de niet zeldzame monsterachtige schrijfwijze »Soerabaija" te danken hebben. Beter is zeker Soerabaya, maar het is eigenlijk een archaïsmus; want sedert lang is in onze spelling de *y* door *i* of *j* vervangen. Waarom zou men niet Etti, Leitimor, en Kajeli, Ajer Besar en zoo ook Soerabaja schrijven. De *j* in Soerabaja is de Javaansche jå, die ook in andere woorden, b. v. in jåså, thans gewoonlijk door *j* wordt uitgedrukt. *U* of *ou* voor den klank dien onze taal door *oe* uitdrukt, zijn eveneens af te keuren. Het is echter zonderling hóezeer velen aan wonderlijke, ingewikkelde en met ons klankstelsel in strijd zijnde spellingen gehecht blijven. Hoe dikwijls b. v. vindt men nog Souracarta gespeld, schoon niemand in het Nederlandsch coucouc (koekoek) zou schrijven. Het schijnt dat velen van oordeel zijn dat die onnederlandsche letters en letterverbindingen te huis behooren in die vreemde Indische namen, gelijk ze hier te lande in namen en bastaardwoorden aan het Fransch ontleend, zooals Lyon, Bayonne, Gouvernement, voorkomen. Maar men vergeet dat wij bij onze Indische namen niets met het Fransche klankstelsel te maken hebben, dat wij hier eenvoudig de inlandsche uitspraak of de letters der inlandsche alphabets zoo goed mogelijk door Nederlandsche klanken hebben terug te geven, en dat er geene enkele reden is waarom wij daarbij een vreemd klankstelsel boven ons eigen verkiezen zouden.

De derde paragraaf handelt over de »geologische gesteldheid" dezer eilanden, die nog weinig bekend is. Wat is op bl. 11 »kornisch tin"? Is kornisch ook het Eng. Cornish, het gentilitium van Cornwallis?

Belangrijker is de volgende paragraaf over »vulkanische werkingen." Men vindt hier zeer lezenswaardige bijzonderheden omtrent de aard- en zeebevingen, waardoor de Molukken zoo vaak geteisterd worden. Niet minder belangrijk en fraai geschreven is wat nu volgt over »klimaat en weêrsgesteldheid." Ik ontleen daarvan het volgende als proeve, hoe goed

de heer Ludeking de pen weet te voeren, als hij zich niet, zooals maar al te vaak het geval is, door de zucht om kortheid met volledigheid te vereenigen, tot catalogusvormige opsomming laat verleiden.

„Als men in de kentering door de verschillende straten tusschen de eilanden of langs de kusten in een eenvoudig vaartuig, met weinige scheppers (roeiers) bemand, wordt voortgeroeid, kan men zich als het ware niet verzadigen aan de beschouwing van het liefelijk, grootsch en betooverend beeld, dat zich allerwege voor onze blikken onthult. Diep in het spiegelgladde kristalheldere water boort onze blik tot in de zoo voortreffelijk gebouwde beddingen van koralen, waartusschen zich eene wereld van schoongeteekende vischen en andere zeedieren beweegt, in eene orde van samenleving, die in het bijzonder onze aandacht verdient. Het helder blauw van een geheel wolkeloozen hemel en het schitterend zonlicht smelten samen met het frisch en levendig groen der kusten en kleuren het geheel met een tooverachtig schoone tint. Het kleinste vaartuig kan den zeetocht wagen. Reeds in den drogen moeson verliest dit beeld iets van zijne schoonheid door de krachtige beweging van het water. Maar boven alles grootsch is de tegenstelling van kentering en regenmoeson, grootscher wellicht, — zij het ook in anderen vorm — dan de tegenstelling van zomer en winter in het Noorden. Dan is de hemel bewolkt, somber en doodsch; regenbuien — soms aan wolkbreuken gelijk — worden door hevige windvlagen voortgezweept, meermalen met onloochenbare regelmatigheid; ontladingen van electriciteit, zooals men die slechts tusschen de keerkringen leert kennen, schieten bliksemstralen door het somber wolkenfloers, die den omtrek met onheilspellenden weêrschijn verlichten, en gevolgd worden door donderslagen, wier ratelen en kletteren de aandacht trekt door hun langen indrukwekkenden duur, waarbij planken- en bamboes-woningen bevend schudden onder den machtigen druk van de reusachtige golvingen der lucht. Dan is het water troebel, terwijl het in de kentering donkerblauw en helder is; het krult zich onder de gierende windvlagen tot schuimende golven. Dan dondert en dreunt eene hevige branding op kusten en rotsen, uiteenspattende in bergen van sneeuwwit schuim. Dan zoekt men te vergeefs naar het onvergelijkelijk schoon kenteringskleed der alles overtreffende tropische natuur. Dan loopen zelfs groote schepen gevaar te vergaan in den reusachtigen strijd, waartoe zich alle elementen vereenigen."

De nu volgende paragraaf over het plantenrijk begint met eene niet minder schoone beschrijving van het algemeen karakter der Ambonsche Flora, om te eindigen met eene lange, dorre lijst van planten in deze residentie voorkomende, uit Miquels »Flora van Ned.-Indië" geëxcerpeerd. In de paragraaf over de dierkunde is het groote verschil van de Fauna der Molukken met die van het Westerdeel des Archipels den schrijver niet ontgaan, maar stuiten wij weder op eene, mijns inziens, vrij nutteloze

optelling der familiën waartoe de vogels, visschen en mollusken der Ambonsche eilanden behooren. Na hetgeen Bleeker, D. I, bl. 251, over het zoogenaamde »witte water" gezegd heeft, verdient ook gelezen te worden wat Ludeking daaromtrent mededeelt. »Op bepaalde tijden des jaars, en aan nog onbekende wetten gebonden, levert de zee rondom de eilanden, vooral de Bandazee, evenals de baai binnen het eiland Amboina, een eigenaardig en treffend verschijnsel op. In de Bandazee, tamelijk ver uit den wal, neemt men eene eigenaardig witte verkleuring waar — de melkzee — veroorzaakt door diertjes, die als haarvormige rozenkransen, in groepen van 20 à 30 bijeen, dun als een kinderhaar, en ongeveer $^1/_{10}$ streep lang, zich in ontelbare massa's dooreen bewegen, en de zee mijlen ver wit kleuren, als hing een nevel over hare oppervlakte. Als »wit water" bekend, nam men het te Amboina het eerst waar in 1656, en de uitgebreidheid is zoo groot, dat het zich in breede, duidelijk kenbare strepen uitstrekt, somwijlen oostelijk tot Nieuw-Guinea, Kei, Aroe, Tenimber, Timor-laut, westelijk tot Timor en noordelijk tot Ceram." De dieren waarvan Ludeking spreekt, schijnen andere te zijn, dan de vuistgroote, bolvormige zeenetels, waaraan Bleeker een dergelijk, bij Batjan waargenomen verschijnsel toeschrijft, dat hij trouwens ook niet rechtstreeks met de Bandasche melkzee durft identificëeren. Ook van een ander analoog versshijnsel, wel eens bloedzee genoemd, maakt Ludeking gewag: het wordt veroorzaakt door tallooze, bloedroode anneliden, die in ketens van ontzaglijke lengte op de oppervlakte van het water drijven.

Op blz. 31 lezen wij de merkwaardige bijzonderheid dat eene soort van zeester, de *Culcita discoidea*, tot woonplaats verstrekt aan een dier eener hoogere klasse, de *Fierasser gracilis* Blkr. Eene soortgelijke bijzonderheid verhaalt dr. Doleschall in eenen brief, opgenomen in »Verhandlungen der K. K. zoölogisch-botanischen Gesellschaft in Wien", 1862. Een voorwerp dat het voorkomen had van een komkommer, maar inderdaad een soort van Holothurie of Tripang was, werd uit het water te voorschijn gehaald. »Wij meenden een pompelmoes voor ons te hebben en lieten het met een groot mes opensnijden, wat zeer veel moeite kostte, daar de stof meer of min kalkachtig en zeer hard was. Bij het openen dachten wij nog steeds eene vrucht te zien; maar hoe verbaasd waren wij, toen wij in de met een doorschijnend vocht gevulde holte een klein, bijna draadvormig vischje zagen zwemmen, gezond en vroolijk, ten bewijze dat het zich te huis gevoelde." Naar allen schijn was ook dit een Fierasser, hetzij *Fierasser gracilis* of *Fierasser Homei.*

Hoogstbelangrijk zijn de beide volgende paragrafen: »de Amboineesche bevolking" en »de Alfoersche bevolking." Bijzondere aandacht verdient wat de schrijver zegt over de inlandsche kinderen en over de Amboineesche burgerij, welke laatste hij noemt: »een stand, wiens vorming

naar mijne meening als een bepaald staatkundige misslag is te beschouwen, die vele gebreken heeft, veel kwaad sticht en verdient dat hij in het algemeen het voorwerp van de meest ernstige beschouwing zij." De algemeene schets die de schrijver van het karakter der Amboineezen geeft, is in sommige opzichten verrassend gunstig, in andere bevreemdend ongunstig, en haast zou men zeggen dat het goede en kwade dat hij van hen zegt, niet geheel met elkander bestaanbaar is. »De Amboinees is eerlijk en maakt zich zelden aan diefstal of woeker schuldig," en toch »telt hij leugentaal en meineed voor niets," en is hij »sluw en niet te vertrouwen.". Eerst heet hij »wellevend, maar eigenaardig vrij," later »trotsch jegens zijne minderen, kruipend voor zijne meerderen, maar jegens dengeen die hem geen goed of kwaad doen kan, onverschillig, zelfs onbescheiden." Met hetgeen van zijne vlugge geestvermogens, lust tot onderwijs en goed begrip gezegd wordt, schijnen de proeven van het domste bijgeloof, die later verhaald worden, niet al te wel te strooken.

Aan zijne beschrijving der Alfoeren laat de heer Ludeking eenige meer algemeene ethnologische beschouwingen voorafgaan, ten einde de plaats aan te wijzen die deze stam onder de bevolkingen van den Archipel inneemt. Deze beschouwingen komen in de hoofdzaak overeen met die welke ik in mijn artikel »Sumatra" in het »Geogr. en Stat. woordenboek van N. I." heb ontwikkeld. De heer Ludeking stelt de Alfoeren ongeveer op dezelfde lijn met de Loeboe's en Koeboe's van Sumatra en met de woeste stammen van Borneo en Flores en houdt deze allen voor representanten der oorspronkelijke bevolking van den Archipel, nog niet door vermenging met vreemden en invoering van vreemde godsdiensten en elementen van vreemde beschaving gewijzigd. Maar ook de Papoea's van Nieuw Guinea stelt de heer Ludeking met de Alfoeren op dezelfde lijn. De onderzoekingen van Wallace schijnen ons te moeten nopen, deze voorstelling aan te vullen door aan te nemen, dat de oorspronkelijke bevolking van den Archipel uit twee rassen bestond, over 't algemeen correspondeerende met de twee zoölogische gewesten waarin hij zich splitst, rassen door Wallace het Maleische en het Papoesche genoemd. Deze rassen, begrensd door eene lijn die Celebes van de Molukken en Soembawa van Flores scheidt, hebben zich echter op hunne grenzen vermengd, zoodat de Molukken en Timor door overgangsvormen bewoond zijn. Doch het is hier de plaats niet om eene quaestie van zoo grooten omvang en gewicht meer breedvoerig te behandelen.

Op de paragraaf over de Alfoeren volgt eene belangrijke beschrijving van het nog zoo duistere kakihanverbond, die aan de mededeelingen van eenen ter dood veroordeelden kapitein prang en van eenige mauens of priesters ontleend is.

De nu volgende paragraaf is aan de »voeding, kleeding en woning',

der bevolking van de residentie gewijd. Meer of min nieuw was mij wat op blz. 81 over het gebruik van saguweer (de heer Ludeking schrijft *sagero*) door Europeanen wordt medegedeeld: »In de militaire cantine werden in 1863 ruim 61000 flesschen van dezen drank verbruikt, en dit is geenszins het geheele verbruik door militairen van de land- en zeemacht. Op onderscheidene plaatsen toch op Amboina en bij voorkeur in de nabijheid der wegen langs welke de sagero naar den pachter wordt vervoerd, bestaan huizen waar soldaten en matrozen de gelegenheid vinden dien drank te koopen, goedkooper zelfs dan in de cantine. Ik geloof niet ver van de waarheid te blijven, als ik het totaal verbruik van sagero door soldaten en matrozen op 100,000 flesschen 's jaars stel. Door sommige militairen is deze drank zoo gewild, dat hij voor sommige personen een reden is een reëngagement aan te gaan. Deze daadzaak verdient wellicht overweging en kan tot de vraag leiden: of het niet wenschelijk zou zijn op alle posten in de koloniën, vooral op de kleine posten, dezen goedkoopen drank ter beschikking van de troepen te stellen, nadat vooraf echter de wetenschap zal hebben beslist, in hoeverre hij, matig gebruikt, al of niet schadelijk is voor de gezondheid. Naar mijne meening zal de uitspraak zijn ten voordeele van dezen drank, wiens werking ik twee en een half jaar heb kunnen gadeslaan, op grond waarvan ik de sagero in ieder geval veel minder verderfelijk acht dan de genever."

Nu volgt eene der belangrijkste en uitvoerigste paragrafen, die aan de beschrijving van nijverheid en landbouw is gewijd. Hier vinden wij belangrijke détails over de visscherij, en verder vooral eene beschouwing der nuttige voortbrengselen van het plantenrijk, die de schrijver in vier groepen verdeelt.

Onder de eerste groep, die der voedingsmiddelen, neemt in de Molukken de sagopalm de eerste plaats in. Zonderling is het dat wij hier niets vinden aangeteekend omtrent de ontzaglijke uitbreiding die de sagocultuur op Amboina zelf, naar luid der regeeringsverslagen, voor eenige jaren ondergaan heeft, zoodat over 1863 het aantal der sagoboomen alleen op dat eiland op 1,606,756 gesteld wordt. Ik ben ook teleurgesteld in de hoop in het werk van den heer Ludeking eenige nadere details omtrent de Gouvernements sago-bosschen op Ceram aan te treffen. Indien zij in 1833, zooals wij op blz. 86 lezen, nog ongeveer *f* 8000 opbrachten, zijn zij zeer achteruitgegaan; want twintig jaren later kon men die opbrengst op niet meer dan *f* 3000 schatten. Zie over een en ander mijne monographie over de sago, in de »Bijdragen tot de kennis der voornaamste voortbrengselen van Ned. Indië, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen."

Belangrijk zijn de beschouwingen die nu volgen over de rijstcultuur

en de pogingen om haar in de Molukken aan te moedigen, waar, tot groot nadeel der volksvoeding, de rijst vaak zoo hoog in prijs is, dat zij voor de massa der bevolking ontoegankelijk wordt. Reeds vroeger (op blz. 6) was het gebleken, dat op Ceram geschikte gronden zelfs voor den natten rijstbouw niet ontbreken, maar dat gebrek aan bevolking de voorname oorzaak is, die zich tegen het nuttig gebruik daarvan verzet.

Wij zullen ons bij de andere voedingsgewassen, de klappers, de keladi, de katjang tanah, niet ophouden, maar wenden ons tot de tweede groep, de eigenlijke cultures (producten voor de Europeesche markt). Hier staat de kruidnagelboom natuurlijk bovenaan. De schrijver behandelt zijne geschiedenis tot aan de opheffing van het monopolie. Men zal echter elders, ook in dit Tijdschrift, in de artikelen in den vorigen jaargang aan de hervorming der Molukken gewijd, veel meer détails daarover aantreffen. Eene les wordt ons echter door de mededeelingen van den heer Ludeking met nadruk gegeven: dat de dwangcultuur aan de bevolking slechts weêrzin tegen den arbeid heeft ingeboezemd; dat zij, blijkens de ervaring, als middel beschouwd om eene bevolking tot arbeidzaamheid op te leiden, haar doel ten eenenmale mist.

Vervolgens worden over de teelt van muskaatnoten, kaneel, koffie en katoen weinig verblijdende berichten medegedeeld. Beter slaagt de geheel vrije cultuur van tabak, en die van cacao zou volgens den schrijver groote voordeelen opleveren, indien zij met meer beleid werd aangevat.

De derde groep van planten vormen die, welke vezelstoffen, harsen en oliën opleveren. Een der gewichtigste van deze is de kajoe-poetih. »Deze olie" zegt de schrijver »wordt gestookt uit twee soorten: de Melaleuca Leucodendron Linn. en de Melaleuca Roxb." Bij de tweede soort is de eigenlijke soortnaam in de pen gebleven. Lees: »Melaleuca Cajeputi Roxb." Deze soorten van Melaleuca zijn inzonderheid op Boeroe te huis. De naam van kajoe poetih schijnt echter niet tot de boomen van dit geslacht beperkt; op Timor geeft men dien naam ook, zoo ik wel onderricht ben, aan soorten van het verwante, eveneens tot de myrtaceën behoorende, geslacht *Eucalyptus*, speciaal aan *Eucalyptus alba*, welke boom op dit eiland zeer menigvuldig is. Ik breng dit hier ter sprake, omdat ik gaarne van deskundigen vernam of dit juist is, en of de kajaput-olie van den handel uitsluitend van de Melaleuca's dan wel ook van sommige Eucalyptus-soorten afkomstig is.

In de vierde en laatste plaats wordt het timmer- en meubelhout behandeld. Belangrijk is wat wij hier over den aanplant van djati-boomen op Boeroe lezen; merkwaardig, zoo zij zich bevestigt, de mededeeling dat op Ceram een kamferboom zou zijn aangetroffen, een boom die tot dusver uitsluitend eigen werd geacht aan de noordelijke helft van Sumatra en Borneo. Over de nu volgende lijst der »bekende en verzamelde

houtsoorten van de Molukken" moet ik weder hetzelfde oordeel vellen als over andere soortgelijke lijsten, door den heer Ludeking in zijne schets ingevlochten.

Bedroevend is de inhoud der volgende paragraaf, »handel en bronnen van ontwikkeling." Het specerijmonopolie heeft den handel der Molukken schier vernietigd; de middelen schijnen te ontbreken om dien weder op te beuren. De schrijver wijst aan waarom de vrijverklaring der haven van Amboina in 1854 tot niets geleid heeft en tot niets leiden kon. Zal de opheffing van het monopolie gunstiger gevolgen hebben? Slechts na een lange reeks van jaren, waarin de ontwikkelingskracht des volks met ijver en volharding in natuurlijke richting is opgewekt, zal men op belangrijke verbetering mogen hopen.

Bij de paragraaf over »heerediensten en belastingen" wil ik niet stilstaan, daar in deze opzichten in de laatste jaren veel is veranderd, zooals in dit Tijdschrift in de artikelen »de hervorming der Molukken" is aangetoond. De dan volgende bevolkingsstaten zijn uit den aard der zaak gebrekkig en onvolledig, maar hoogst interessant voor den statisticus zijn de mededeelingen daarbij gegeven omtrent de verschillende maatregelen door de Regeering genomen, om zooveel mogelijk registers van den burgerlijken stand in deze residentie in te voeren. Ook de bevolkingsstaten leveren geene verblijdende uitkomst op. Zij constateeren vermindering der bevolking zoowel op Boeroe als op Amboina, waarvan kwijnende welvaart en heerschende ziekten als de hoofdoorzaken moeten worden aangemerkt.

Over de »rechtsbedeeling" wordt slechts met een enkel woord gesproken; maar daarna komt de schrijver tot een punt waarbij hij als geneesheer met bijzondere belangstelling verwijlt, den »gezondheidstoestand." Het blijkt uit de uitvoerige berichten van den heer Ludeking dat Amboina sedert 1837 den ouden roem van bijzonder gezond te zijn geheel heeft verloren, en door een heirleger van kwalen geteisterd is. Het hart krimpt ineen bij al de ellenden die in deze weinige bladzijden geboekt zijn. Belangwekkend, maar akelig zijn de mededeelingen over de lepra, waarvan door onverstandige en wreede maatregelen, zooals de schrijver duidelijk toont, de ellenden nog verdubbeld zijn. Er is in al die duisternis één lichtpunt, dat de verbanning der arme lijders naar het eilandje Molano, waar zij in eenzaamheid ver van de zorg der hunnen wegkwijnden, gelukkig is opgeheven.

Eene zeer uitvoerige paragraaf is gewijd aan de »inlandsche geneesen verloskunde," die schier uitsluitend uit allerlei ongerijmde bijgeloovigheden bestaat, en aan eene opsomming van de »inlandsche geneesmiddelen," die op de verschillende eilanden tegen verschillende kwalen worden aangewend. Die middelen zullen wel niet allen geheel van waarde ont-

bloot zijn, al zegt de heer Ludeking terecht, dat het thans nog niet mogelijk is, de waarde te omschrijven, daar allen slechts empirisch aangewend en niet nader onderzocht zijn. »Enkele," voegt hij er bij, »verdienen zoowel door hunne algemeene bekendheid als door het blind vertrouwen dat daarin gesteld wordt, de aandacht." Ofschoon voor den oningewijde in de geneeskunst dit gedeelte weinig aantrekkelijks heeft, durven wij des schrijvers uitvoerigheid niet laken. Wie toch zal ons zeggen welke onder de menigte opgesomde, maar nooit behoorlijk onderzochte middelen den toets zullen kunnen doorstaan? Nog een enkel woord over »gerechtelijke geneeskunde," en over de inlandsche, aan de medische school te Batavia gevormde geneesheeren, die ook hier »docter Djawa" genoemd worden, besluit het geneeskundig gedeelte des werks, terwijl eene laatste paragraaf aan »de taal" is gewijd. »Als wij aannemen," zegt de heer Ludeking, »dat beschaving zeer bevorderd wordt door vaste woonplaatsen en concentratie van bevolking, waarvan een gedeelte geen handenarbeid behoeft te verrichten, dat een belangrijk gevolg van die concentratie van bevolking is gelijkheid van taal, dan geeft het feit, dat er wellicht niet minder dan een 50tal bahasa tanah gesproken worden, ons een beeld van den treurigen toestand dezer residentie. Deze bahasa tanah zijn talen of dialecten aan een of meer zeer nabij elkander gelegen negorijen (dorpen of gehuchten) eigen, die voor bewoners van andere kort nabij gelegen plaatsen geheel onverstaanbaar zijn." Dit is inderdaad een treurig verschijnsel. De heer Ludeking toont door voorbeelden hoe schadelijk de gevolgen zijn van de onkunde omtrent de Alfoersche talen, waarin ambtenaren, zendelingen en andere Europeanen doorgaans verkeeren; maar hoe zal men in den bestaanden toestand voor deze kwaal het geneesmiddel vinden? De heer Ludeking geeft ons eene uitvoerige natuur- en geneeskundige woordenlijst in twintig dezer dialekten. Praktisch nut zullen deze lijsten niet opleveren, maar voor den linguist zijn zij eene welkome bijdrage. Het is echter eene leemte dat bij de inlandsche namen van groenten, vogels, visschen en schelpen de correspondeerende Nederlandsche of wetenschappelijke namen ontbreken. Met weet nu niets meer dan dat door die namen eene soort van groente, van visch, gevogelte of weekdier wordt aangeduid, maar welke blijft geheel onbekend. Op blz. 272 is in de eerste kolom »inlandsche groenten", in plaats van »inlandsche gebakken", eene kluchtige drukfout.

Wij hebben het werk van den heer Ludeking doorloopen en gezien dat er veel uit te leeren is. Maar zoo wij afzien van eenige natuurbeschrijvingen, is de indruk van wat hij ons mededeelt weinig opwekkend. In dat aardsch paradijs, waar de natuur hare heerlijkheid in vollen luister ten toon spreidt en alles tot geluk en genot schijnt geschapen,

toont zich de mensch in de hoogste mate ellendig, een prooi van bijgeloof, onzedelijkheid, ziekte en gebrek. Zelden heeft het wanbestuur een hoogeren trap bereikt dan in deze gewesten, die eenmaal de begeerlijkheid van alle zeevarende machten opwekten en de prooi werden van hunnen gewetenloozen naijver. Het wanbestuur heeft thans wel is waar opgehouden, maar zijne sporen zijn te diep dan dat ze licht kunnen worden uitgewischt, en de kracht schijnt te ontbreken om daaraan met ijver te arbeiden. Toch zijn wij den heer Ludeking dankbaar voor hetgeen ook hij weder tot betere kennis van dien ellendigen toestand heeft bijgedragen. De Molukken staan daar als een leerzaam voorbeeld van de gevolgen eener eigenbatige exploitatie, die zich om de ontwikkeling en welvaart der geëxploiteerde landen niet bekommert; zij mogen ons waarschuwen om ook op Java ten spoedigste een einde te maken aan een stelsel van regeering, dat au fond op dezelfde beginselen berust en van dezelfde gevaren zwanger gaat.

P. J. Veth.

VARIA.

Naar aanleiding van eene aanteekening omtrent de koffieteelt in de Preanger Regentschappen in onzen vorigen jaargang, ontvangen wij het volgende belangrijke schrijven:

»In de afl. van November 1868, blz. 434, komt een stuk voor over de koffie-culttuur in de Preanger, waartegen ik vermeen kortelijk eenige bedenkingen te moeten inbrengen.

»Vraag 2: »Is er eenig gunstig vooruitzicht te wachten van oude tuinen, die op nieuw worden beplant?" beantwoord ik heel anders dan »neen," zoo als de Europeesche en inlandsche ambtenaren worden gezegd te hebben gedaan. — Ik zeg »worden gezegd," want ik geloof niet, dat ze allen »neen" hebben gezegd, omdat ik meen, dat er onder die ambtenaren zijn, die kennis van landbouw hebben.

»Wel degelijk is er gunstig resultaat te verwachten, als men oude tuinen, *waar de goede grond* 2, 3 *à* 4 *voet diep is*, op nieuw beplant, mits de grond maar goed bewerkt worde; en zulke tuinen zijn er vele. — Slechte gronden, waar de tuinen slechts 4, 5, 6, hoogstens 7 jaar oud worden, is het niet alleen verkeerd voor de tweede maal te beplanten, maar men beging eene staathuishoudkundige dwaasheid door ze zelfs voor de eerste maal te beplanten. — Ik ken tuinen, die in het derde jaar zijn afgeschreven. — En kan het anders bij het kleine getal controleurs, die toch ieder maar één lichaam hebben, die met allerlei ander werk zijn overladen, gedurig verplaatst worden en die in den regel niet tot landbouwers zijn opgeleid of gelegenheid hadden, zich daartoe te bekwamen?

»Eene Gouvernements koffie-cultuur, waar niet circa de helft der opbrengst verloren gaat of gederfd wordt, ten gevolge van gebrek aan de noodige landbouwkennis, het strikt noodige toezicht en goed gedrild werkvolk, komt mij, praktisch landbouwer, voor, eene onmogelijkheid te

zijn. — Adres aan de Gouvernements thee-cultuur in Bagelen, waar men nog wel met groot vast Europeesch personeel, met betaalde en vaste boedjangs werkte. — Nauwelijks was die plantage 2 jaar in handen van particulieren of de productie bedroeg ruim 100 pct. meer. — Wil men sprekender bewijs?

In mijne proefhandleiding voor de koffie-cultuur raadde ik o. a. aan, in oude tuinen de boomen welke nog een goede dosis Lebensfähigkeit bezitten, en die alleen weinig geven omdat ze vergroeid zijn en begroeid met woekerplanten, iets boven den grond om te kappen, van de uitspruitsels enkele tot stammen op te leiden, daarvan eenigen tijd te oogsten, ze dan uit te roeien en de tuinen op nieuw te beplanten.

Proeven met het omkappen in het Garoetsche en Soekapoerasche op groote schaal genomen, hebben bewezen, dat een zoo behandelde tuin 8 à 10 jaar (mits goed bewerkt) rijkelijk vruchten geeft. — Waarom doet men dit niet meer? — Wil men weten waarom? Omdat bij de weinig degelijke kennis, welke de meeste ambtenaren van landbouw bezitten, *weifeling* en *vrees voor mistasting* op den voorgrond staan.

»Niet dat ik die ambtenaren door het vorenstaande een verwijt doe. »*Niet ieder is landbouwer die wil, en zonder dagelijksche en jarenlange ervaring.*" Ook den ambtenaar, hoe knap en ijverig ook, waait de praktijk niet zoo in eens aan!

»En nu de kampong-koffie. Dat de Resident er bezwaar in zag, om de bevolking te *dwingen*, om koffie *op* hare erven te planten, vind ik zeer goed. Ik beaam die bezwaren echter niet, als het betreft het planten van koffie als *paggers rondom* de erven en kebons, *langs* wegen in de kampongs, en overal waar een verloren plekje is, waar ten gevolge van de schaduw van vruchtboomen geen aardvruchten of graan kunnen geplant worden.

»De bevolking op het voordeel hiervan opmerkzaam te maken acht ik zeer nuttig; de afdeeling Limbangan, waar zulks sedert jaren plaats heeft op aanmoediging van de controleurs, bewijst het, en de bevolking aldaar gevoelt het en plant thans *ook uit eigen beweging pagger-koffie* (1). — Al school er in den beginne een greintje dwang onder, die zoo moeilijk te vermijden is, dan zou ik dit nog niets vinden, als men de bevolking maar niet belet van de pagger-koffie zooveel af te zonderen, als ze voor eigen gebruik noodig heeft; zij houdt dol van koffie en heeft er ook, bij het weinige dierlijke voedsel dat ze nuttigt, behoefte aan; en krijgt ze die koffie niet van eigen pagger, men kan

(1) Ik kan personen noemen die 1, 2 à 3000 boomen planten op door hen *individueel bezeten* erven of tuinen.

er van verzekerd zijn, dat menige Gouvernements boon in de kampong den vuurdood sterft.

»Als men de bevolking maar redelijk betaalde, b. v. *f* 10 à 12 de pikol, zij zou een massa koffie *vrijwillig* aanplanten, daar durf ik mijn reputatie voor verpanden, vooral als de inkooppakhuizen niet ver afliggen. — De Regeering zou meer koffie krijgen en meer winnen dan nu."

Waspada, 14 Mei 1869. K. F. Holle.

Een ander belangrijk schrijven, dat wij hieronder laten volgen, werd uitgelokt door een uittreksel uit een brief van twee ingezetenen van Manado, opgenomen in het Februari-nommer van dit jaar, blz. 149.

»Reeds sedert lang had ik het voornemen opgevat, mijne denkbeelden omtrent enkele verrichtingen der zendelingen meer algemeen bekend te maken, maar nog altijd ontbrak mij daartoe de gelegenheid.

»Thans echter, nu eene jeremiade, aangeheven door een paar ingezetenen van Manado in een brief aan de Redactie van het Tijdschrift van Nederlandsch Indië, in de tweede aflevering werd opgenomen, meen ik niet langer te mogen zwijgen, en gevoel ik mij gedrongen daartoe, zij het dan ook in algemeene trekken, over te gaan: eensdeels om den slechten indruk weg te nemen van dien brief, in zoo dubbelzinnige bewoordingen gesteld, maar ook in de hoop, dat langzamerhand een meer zuivere toestand in het leven worde geroepen, en het Christendom ontdaan worde van eenige hier gevolgde gewoonten, waarop wellicht door de zendelingen niet die aandacht is gevestigd, welke de ernst van het onderwerp vereischt; en die, ik wil dit aannemen, door hen steeds ter goeder trouw zijn onderhouden, zonder meer bijzonder te letten op de eigenaardigheden eener inlandsche maatschappij, waarvan het bestaan niet kan of mag ontkend worden.

»Wanneer ergens het Christendom op zijne ware plaats is, dan kan men met recht als zoodanig de Minahasa noemen, waar de bevolking gewillig en lijdzaam is en een grooten afkeer heeft van den Mohammedaanschen godsdienst, — waar èn deze èn hare hoofden eene bijzondere neiging hebben om Europeesche gewoonten na te volgen, altijd voor zoo verre die van toepassing zijn in een tropisch klimaat, — waar, in stede van als ware dit land onderworpen, allen zich meer beschouwen als gelijken, bondgenooten der Europeanen, — waar gesproken wordt niet van een Radja Welanda, maar het kita orang poenja Radja den vreem-

deling aangenaam in de ooren klinkt, — waar zelfs vroeger, en thans nog veel meer, eene zekere godsdienstige tint in het dagelijksch leven is waar te nemen, die wel eens beteugeld moest worden om niet tot dweepzucht over te slaan. Zijn dus zoovele gunstige momenten in de Minahasa aanwezig, die hoop konden geven, dat de prediking der Christelijke leer aldaar verblijdende resultaten zou opleveren, dan was het eene gelukkige lotsbeschikking, dat reeds ruim dertig jaren geleden zendelingen herwaarts kwamen, om door verandering van godsdienst de bevolking meer en meer te beschaven.

Is er alzoo een schoon veld ter bearbeiding geopend, dan komt het dubbel aan op eene oordeelkundige leiding, dan is het meer dan noodig dat de zendelingleeraren mannen zijn, die bij vele bekwaamheden ook den tact hebben, om door juiste en doelmatig gekozene middelen, niet slechts min of meer ijverige navolgers, maar in den waren zin des woords Christenen te vormen. Ik aarzel niet te verklaren, dat aan de Minahasa het voorrecht ten deel viel, reeds gedurende langen tijd zoodanige mannen in haar midden te zien, aan wie die moeilijke maar tevens verhevene taak was opgedragen; met recht te waardeeren, omdat zij overtuigd moeten zijn van het edele doel, waartoe zij zich verbonden, en dat in zoo gunstige omstandigheden, onder eene met het Christendom ingenomene bevolking, omgeven door eene grootsche natuur, bij een heerlijk klimaat, zoodat de oostersche genietingen hun evenmin vreemd blijven.

»Het is daarom mijne bepaalde overtuiging, dat onvermoeid en onafgebroken moet worden voortgegaan met de verbreiding van het Evangelie onder de thans nog heidensche stammen; maar om dat doel volkomen te bereiken, om eens en voor altijd alle min of meer gegronde beschuldigingen tegen de zendelingen ingebracht den bodem in te slaan, moeten zij enkele gewoonten of gebruiken veranderen, die veelal schijnbaar slechts als misbruiken kunnen worden aangemerkt, maar toch aanleiding geven, dat hoofden en bevolking in vele opzichten nevenbedoelingen, minder met den godsdienst in verband staande, toekennen aan hen, die ik gaarne geloof dat daaraan het minste denken.

»Maar bij eene nog altijd in het eerste stadium van trapsgewijze ontwikkeling zich bevindende bevolking, waar het godsdienstig element diep in de geheele samenleving is doorgedrongen, ja daarmede als het ware een geheel uitmaakt, moet men hoogst voorzichtig zijn om den schijn van min edele bedoelingen te vermijden, wil men niet, zooals thans reeds geschiedde, openlijk daarvan het verwijt hooren, en, wat erger is, door de bevolking met wantrouwende blikken worden gadegeslagen.

»Het zij mij vergund op enkele punten daartoe te wijzen, ten overvloede verzekerende, dat ik mij op een onpartijdig standpunt kan plaatsen, om

reden ik geen persoonlijke grieven tegen een der zendelingen heb, maar daarentegen hunne vele goede werken naar waarde weet te schatten, en ik dan ook meer in het algemeen eenige wenken wil geven, zonder daarmede bepaalde personen te bedoelen; terwijl, waar mij als ambtenaar bij het binnenlandsch bestuur verweten wordt, het publiek te Manado niet beter voor te lichten, ik in gemoede alleen kan antwoorden, dat ik omtrent de verrichtingen der zendelingen nog nimmer van die zijde werd geraadpleegd.

»Eene groote schrede tot vooruitgang hebben de zendelingen gedaan door allerwege scholen op te richten, en bij de jeugd reeds de eerste kiemen te leggen eener ontwikkeling, die, mogen de rechtstreeksche voordeelen daarvan voor velen ook gering zijn, er toch altijd veel aan zal toebrengen, en ook reeds toegebracht heeft, om het verstand te vormen en vatbaar te maken voor het latere onderwijs in de Christelijke leer.

»Met dat doel voor oogen dient echter met bijzondere zorg te worden gelet op de personen, aan wie die arbeid is toevertrouwd, dat zijn nl. de meesters; en vooral is dit niet gering te achten, omdat die meesters tevens belast zijn met het werk van voorzanger in de gemeente.

»Het is daarom dat ik zou wenschen afgeschaft te zien de thans gevolgde methode, om daartoe gewezen anak piara te bestemmen; het geheele anak-piarastelsel op zich zelf toch is reeds een onzuiver bestanddeel in eene goed geordende maatschappij.

»Voor eenige tegemoetkoming in kleeding en voeding engageeren de zendelingen een tal van jongelieden der laagste klasse, die zij dan later meester maken; sommigen hunner hebben tot dertig en meer van die anak piara; deze verrichten alle denkbare diensten om niet, en algemeen wordt het beschouwd, alsof de zendeling hen gebruikt om zich zelven te bevoordeelen; dat zeker slechts schijnbaar is, maar welke schijn veel nadeel doet aan de zendingzaak, daar het toch niet te ontkennen valt, dat eenige weinige anak piara bij eene eenvoudige huishouding in de binnenlanden voldoende zijn, waarvan dan de meer ontwikkelden eenig onderwijs zouden kunnen ontvangen, en daar het tractement der zendelingen in allen gevalle groot genoeg is, om zich de geringe uitgave van enkele bezoldigde bedienden te kunnen getroosten.

»In de tweede plaats zou het ook wenschelijk zijn, dat zij zich onthielden van den kleinhandel. Verscheidene malen hoorde ik zelfs door de bevolking tot in bijzonderheden uitgerekend, welke enorme winsten de zendeling daarmede behaalt. Het doel moge goed zijn om de bevolking in staat te stellen op eene gemakkelijke wijze kleinigheden te kunnen bekomen, de schijn is alweder tegen hen. Waarom niet enkele personen in de negorij daarmede belast? Steeds zullen er gevonden wor-

den die bereid zijn dit op zich te nemen. Vroeger mocht die handel op verren afstand van Manado bij moeilijke wegen noodig zijn, thans toch niet meer.

»Voorts zou ik voorstellen, dat opgehouden werd met de zondagsche armengiften. Armen zijn er hier niet en bij reparatiën aan kerkgebouwen of den aankoop van kerkelijke benoodigdheden, kan licht eene collecte worden gehouden, zooals reeds meermalen plaats vond. Thans hoort men allerwege, dat die weinige centen ten voordeele der zendelingen geofferd worden. Ook die schijn zou te vermijden zijn, vooral omdat het minder eigenaardig is armengiften te noemen, wat tot andere doeleinden wordt gebezigd.

»Dan moest ook ten strengste verboden zijn, dat plotseling doopen en aannemen tot lidmaten van honderden personen, aan wie dit vóór weinige dagen werd geweigerd, zooals nog onlangs geschiedde, toen een R. C. priester in de Minahasa eene dienstreis deed. Daardoor werpen de zendelingen op zich den schijn van proselietenmakerij, en zoo iets moet dunkt mij tot elken prijs voorkomen worden. Wel is het algemeen bekend, dat vroeger duizenden op straffe van blokarrest door enkele hoofden, om minder edele redenen, gedwongen werden het Christendom te omhelzen; die tijden echter zijn voorbij; vele zendelingen betreuren met recht dat op zoodanige wijze werd gehandeld, en laten geene middelen onbeproefd, om die smet uit te wisschen.

»En waar zij werkzaam zijn tot het welzijn der bevolking, waar zij deze door verlichting en beschaving willen onttrekken aan de willekeur hunner hoofden, en de laatsten door hen wel eens bedreigd worden met klachten aan het Europeesch bestuur, daar moeten zij dit doen, niet, zooals meermalen het geval was, omdat die hoofden hen tegenwerkten, maar onbeschroomd, zonder aanzien des persoons; echter ook onbevooroordeeld, zonder hunne meesters al te onvoorwaardelijk te vertrouwen. Dan zullen die hoofden hen wellicht vreezen, maar de meer beschaafden daarentegen aan hen hunne achting niet kunnen ontzeggen, en alweder is alzoo de schijn van eigen gezag en nevenbedoelingen vermeden.

»Dan verbiede de zendeling niet langer aan de bevolking (vooral de vrouwen) de Europeesche kleederdracht te volgen. Waarom zouden velen, die het zeer goed betalen kunnen, daartoe niet mogen overgaan? Zij zullen aldus het gerucht logenstraffen, dat hen thans verwijt het bakoe soedara wel in het huis Gods te prediken, maar dat te loochenen in den dagelijkschen omgang, waar niemand zich met hen mag gelijk stellen.

»Voorts zullen zij ook met meer oordeel de kerkelijke tucht dienen toe te passen, en niet openlijk hen beschamen, die misdreven; vooral geene hoofden: dat verwekt haat en volharding in het kwade, en dat kan

toch de bedoeling niet zijn der leer, die zij voorstaan. Een enkel liefderijk woord kan veel herstellen, vooral bij deze bevolking, wier gevoeligste zijde het uitmaakt bespot of te schande gemaakt te worden, hoeveel te meer als dit dan nog in het openbaar geschiedt. Eindelijk is het dringend noodig dat de zendelingen, gelijk enkelen hunner reeds zoo goed begrepen, meer afdalen tot de bevolking; dat zij zich niet tot het gewone huisbezoek bepalen, maar zich als het ware vertrouwden maken van zoovelen hunner lidmaten. Daardoor zullen zij meer geacht en bemind worden, daardoor zal een nauwere band ontstaan tusschen leeraar en gemeente, en daardoor zal hun ook onophoudelijk de gelegenheid gegeven zijn, door nuttige wenken vele huiselijke onaangenaamheden te voorkomen.

»En als alzoo de zendelingen in de oprechtheid huns harten het goede betrachten, dan zal geen der ingezetenen van Manado meer kunnen zeggen, dat het hoog tijd wordt de Minahasa te behoeden voor personen, die de Hoofden beleedigen, de inboorlingen verachten en hunne kinderen als zaken beschouwen; dan zullen — waar door min juiste toepassing van in den grond zuivere beginselen tot dat vermoeden wellicht in eenige mate is aanleiding gegeven — dan zullen de zendelingen door hunne toekomstige handelingen gemakkelijk die blaam van zich kunnen afwerpen; dan zal de tijd niet meer verre zijn, dat de namen der tegenwoordige zendelingen onuitwischbaar gegrift zijn in de harten der bevolking, als zoovele heilige namen van personen, die liefde om zich heen verspreidden; dan zullen duurzame gedenkteekenen voor hen zijn opgericht in zoovele eenvoudige en geloovige gemoederen; en niet langer door schijn misleid, zal dan ook de meest verstokte atheist moeten erkennen, dat de zendelingen veel goeds hebben gesticht en, wat meer waard is, dat goede nimmer door zelfs schijnbare wandaden werd ontluisterd!

20 Mei, 1869.

Een controleur in de Minahasa.

Een persoon van groote ondervinding op Java en met de inlanders door dagelijkschen omgang bekend, schrijft mij het volgende dd. 2 Juli jl.

»Met belangstelling las ik uwe beoordeeling van het werk van den heer v. d. Berg »de contractu »do ut des" jure Moh." Het deed mij wèl uw protest te lezen tegen het zien van Mohammedaansch recht in bijna alles wat

op Java bestaat. De Kitab Toehpah is er b. v. lang zoo algemeen niet bekend als sommigen dit willen doen voorkomen en honderden het napraten. — U zult mij haast niet gelooven, als ik u zeg, en ik heb het uit de beste bron, dat in zake van erfenissen in de Preanger *slechts bij uitzondering* het Mohammedaansche recht wordt toegepast. Al de kinderen, jongens en meisjes, deelen doorgaans gelijk op. Alleen als er quaestiën zijn en deze voor de priesters komen, beslissen de laatsten natuurlijk volgens de hoekoem Arab. Ook in civiele zaken ging men tot voor eenige jaren wel eens naar de kaoem, doch daaraan is een einde gekomen sedert, bij arrest van het Hoog Gerechtshof van Ned.-Ind., is uitgemaakt, dat de priesterraad alleen in zake van erfenissen (waris) te beslissen heeft en andere zaken bij den gewonen rechter te huis behooren (zie Bijblad op het Staatsbl. van N. I.).

»Mijne vingers hebben mij dikwijls gejeukt om tegen de Islammanie van den heer Keyzer en zijne volgelingen op te komen, die alles wat overeenkomt met het Mohammedaansche recht ook als een uitvloeisel daarvan doen voorkomen. Alsof niet elke Maatschappij aan bijna dezelfde trappen van ontwikkeling is onderworpen, die dezelfde rechtstoestanden moeten te voorschijn roepen, evenals de inrichting van alle talen zich noodwendig moet schikken naar de samenstelling onzer spraakorganen. Met andere woorden gezegd: waar verschillende maatschappijen in dezelfde omstandigheden verkeeren, zullen meestal, onafhankelijk van elkander, dezelfde rechtstoestanden geboren worden. Zijn er tusschen het Romeinsche, Germaansche en Mohammedaansche recht niet vele punten van overeenkomst? Zoo las ik laatst dat in enkele streken van Rusland (niet-Mohammedaansche) het contract *maro* bestaat, men $^1/_{10}$ snijloon geeft even als op Java enz. Ook in de Preanger heeft men *maro* en daarnaast *nĕngahkeun*, verder *mĕrtiga*, twee soorten. Voorschotten op het gewas noemt men hier *timpah* (*nimpah*), namelijk wanneer men de geheele koopsom vooruit betaalt. Een gedeelte der koopsom gevende zegt men *pandjĕr* (*mandjĕr*).

»Ik heb in de Preanger oudjes ontmoet die zich nog herinnerden dat de djaksa's volgens Javaansche wetboeken recht spraken. Ik behoud mij voor u later te zeggen welke.

»Wel moet men in dezen dus voorzichtig zijn, te meer als men bedenkt, dat noch de behoefte aan goed recht voor den inlander, noch onze politieke toestand medebrengt, om het Mohammedaansch recht uit te breiden. Ik vind het daarom een malle comedie, als de Pangoeloe in den Landraad met een ernstig gezicht van hand afkappen en dergelijke gewaagt, zonder dat iemand, hij zelf niet uitgezonderd, er aan denkt zulk eene barbaarschheid uit te voeren. Zoo vind ik het nog dwazer, dat men den Regenten opdringt dat zij Imams (opperpriesters)

zijn, terwijl zij, volgens de toelichting op het Regeerings-reglement, slechts het toezicht op de handelingen der priesters hebben, even als de burgemeester den dominé of pastoor op de vingers tikt, als hij de rust of goede orde verstoort.

»Ik hoop dat u dit onderwerp nog eens zult onder handen nemen."

P. J. VETH.

In het December-nommer van den vorigen jaargang werd de bewering van den heer Koorders ter sprake gebracht, dat op vele plaatsen van Java in de pesantrèns voortreffelijk onderwijs wordt gegeven. In een brief van den heer K. F. Holle wordt daaromtrent gezegd, dat het een grove onjuistheid is van wijlen Dr. Koorders, als hij beweert dat op de pesantrèns iets anders geleerd wordt dan »ngadji," d. i. het lezen van den Koran en wat daarmede in verband staat. »Juist wêer iets voor Koorders!" — laat die schrijver volgen, — »in wien der Geist des Widerspruchs verbazend sterk ontwikkeld was."

Wij deelen dit mede, niet om nu nog een verwijt aan den overledene toe te voegen, maar om de voortplanting eener dwaling tegen te gaan en te toonen, dat wij niet ten onrechte dadelijk tegen zijne voorstelling van het onderwijs in de pesantrèns protest aanteekenden.

Naar aanleiding van de bekende Bijlage over de rechten der Javanen op den grond door hen ontgonnen, gevoegd bij de Memorie van Toelichting op de Agrarische Wet, komen in het Bataviaasch Handelsblad twee ingezonden stukken voor van den heer K. F. Holle, die wij ons veroorloven over te nemen, omdat zij eenige terechtwijzing omtrent die Bijlage bevatten en het steeds ons streven blijft alles wat het grondbezit der inlanders op Java betreft, zooveel mogelijk toe te lichten, en alle aanteekeningen daaromtrent van bevoegde hand afkomstig, voor vergetelheid te bewaren. Het eerste der bedoelde stukken handelt over het grondbezit in de Preanger, komt voor in het nommer van 7 Juni jl. (no. 65) en luidt als volgt:

Geachte Redacteur!

In de Bijlage der Memorie van Toelichting, behoorende bij het wetsontwerp tot aanvulling van art. 62 van het Regeerings-Reglement, gedeeltelijk opgenomen in uwe courant van 29 Mei, no. 62, komen omtrent het grondbezit in de Preanger beweringen voor, die ik mij in het belang der waarheid verplicht gevoel tegen te spreken.

Ik zou dit niet doen, als het eene nietige zaak betrof, doch waar het, zoo als hier, direct het algemeen belang betreft, vermeen ik niet te mogen zwijgen, even als ieder ander, dient te getuigen, waar hij vertrouwt beter te zijn ingelicht.

Ten eerste is het gezegde onjuist, dat tegalvelden of bosschen, tot (lees: tot het grondgebied van) een dessa behoorende, *communaal eigendom* zijn *enz.*

Volgens het begrip van den inlander *behooren ze aan den Vorst* (het Gouvernement), die ze ter bewaring aan het dessa-bestuur heeft afgestaan.

Wanneer nu een inlander een stuk woeste grond ontgint, wordt hij daarvan de rechtmatige bezitter en blijft het hem toebehooren, zoo lang hij er kennelijk gebruik van maakt. Hij mag het verkoopen, verhuren, wegschenken en bij overlijden gaat het op zijne erfgenamen over. Hij mag er op planten wat hij wil en betaalt alleen belasting, als hij er padi op plant (tjoeké). Heeredienst presteert hij als elk ander grondbezitter en in den laatsten tijd ook wel cultuurdienst.

Is het stuk grond kennelijk verlaten, staat er bij voorbeeld geen blijvend gewas op of is er geen greppel of pagger om, dan kan een ander het naasten, en hierin verschilt alleen het individueel bezitrecht van droge velden met dat van sawahs, dat een sawahbezitter zijn bezitrecht nimmer verliest, *al verlaat hij zijn sawah ook nog zoolang*, terwijl een bezitter van een tegalveld zijn recht kwijt is, als hij zijn veld 2, 3 à 4 jaar onbeheerd laat en er, zoo als bovengezegd, geen blijk meer is, dat het individueel bezeten grond is.

Uit het zoo even gezegde volgt tevens, dat ten tweede het beweren *geheel onjuist* is: *dat het bezit-recht van een sawah na vijf jaar verjaart.* Ben ik wel ingelicht, dan kregen de ambtenaren, belast met het onderzoek naar de rechten van den inlander op den grond in West-Java, overal dezelfde antwoorden, en kan dus aan de juistheid daarvan niet worden getwijfeld; want toeval kon het niet zijn, dat die antwoorden in zoo ver van elkander gelegen streken geheel overeenstemden.

Door de Europeesche ambtenaren worden, naar mijn bescheiden oordeel, dikwerf veel te grif *rechten* aan de bevolking toegekend of toegezegd, met voorbijgang van de rechten der Regeering en van andere inlanders, niet tot de dessa behoorende; of is het genoeg, dat eenige inlanders zich ergens vestigen, om de geheele streek in communaal eigendom te krijgen?

Men onderscheide wijders wel tusschen dorps-gemeenten in de Preanger en op Java; die verschillen hemelsbreed. In de Preanger zijn de dorpshoofden eigenlijk geen vertegenwoordigers der gemeente en de verkiezingen, welke nu plaats vinden, zijn eene nieuwigheid, eenige jaren geleden door het Europeesch bestuur ingevoerd.

Waspada, 1 Juni 1869.

UEd. dw. Dienaar,
K. F. Holle.

Het andere stuk maakt ons bekend met het oordeel van den heer Holle over het nut, dat, ook na de bekendmaking der gemelde Bijlage, het »Onderzoek naar de rechten der bevolking van Java op den grond" voor de juistere kennis van inlandsche zaken zal kunnen opleveren, en luidt als volgt;

Waarde Redacteur!

In Uwe Courant van 23 dezer, no. 72, zegt u van het *Onderzoek naar de rechten der bevolking van Java op den grond*, dat „de zaak niet dienде om eene kennis te verkrijgen, die voor het staatsbelang van gewicht is", en verder dat „wat zij heeft opgeleverd, is gebleken in de Bijlage der Agrarische Wet, door den Minister van Koloniën de Kamer aangeboden" enz.

Vergun mij in dezen met u in gevoelen te verschillen. Toonde ik toch reeds aan dat, wat de Preanger betreft, die Bijlage „onjuistheden" bevat; wat Java betreft, maak ik mij sterk, ook groote onjuistheden aan te wijzen. En wat wonder! De Bijlage is samengesteld uit berichten, welke jaren geleden van de gewestelijke autoriteiten werden ingewonnen, die alleen bij de hoofden te biecht gingen of op de rapporten hunner ondergeschikte ambtenaren vertrouwden, waaryan velen zeker de zaak „afdeden," zonder er al het gewicht aan te hechten dat ze bezit.

Niet alzoo is het gesteld met de Commissiën voor het quaestieuse onderzoek. 1o. Zijn daartoe meestal de geschikte ambtenaren gekozen; 2o. heeft het onderzoek plaats in de kampong, direct bij den kleinen man; 3o. hebben de ambtenaren, met het onderzoek belast, niet anders te doen en kunnen zij zich dus met hart en ziel daaraan wijden, zonder dat ze door allerlei ander werk worden afgetrokken; 4o. moeten die ambtenaren de processen verbaal onder aanbod van eede teekenen.

Er zijn dus alle waarborgen, dat dit onderzoek iets meer dan vroegere zal opleveren en een einde zal maken aan de vele tegenstrijdigheden, die sedert jaren door zich noemende specialiteiten worden gedebiteerd en door oppervlakkigen in den trenre worden nagepraat.

Het onderzoek in de Soenda-landen is reeds afgeloopen, en de oogst van belangrijke, tot nu toe weinig of niet bekende bijzonderheden moet niet onaanzienlijk zijn geweest. Mogen wij hetzelfde ook niet verwachten van de andere deelen der Commissie?

Naar mijn inzien, dat ik voor beter geef, zal het onderzoek, als het niet in den doofpot gaat, veel nut kunnen stichten en niet weinig bijdragen tot verdrijving der onkunde in inlandsche zaken, welke tot nu toe loodzwaar op Java drukt en den vooruitgang niet weinig tegenhoudt.

Hij die het deed instellen, heeft dus geen noodeloos werk verricht.

Met hoogachting noeme ik mij

Uw Dw. Dienaar,
K. F. Holle.

Waspada, 25 Juni 1869.

In ons nommer van Mei jl. werd een uittreksel medegedeeld uit een brief van den heer K. F. Holle, waarin werd aangetoond dat men ongelijk heeft eene hooge en lage taal in het Soendasch te onderscheiden. Thans schrijft mij de heer Holle, dat hij met eenigen schrik dit uittreksel in het Tijdschrift had gelezen, omdat hij in zijn brief dit punt slechts ter loops en daarom vrij oppervlakkig behandeld had. Hij was echter daardoor genoopt de zaak nauwkeuriger uiteen te zetten in een zijner »Snippers" in het Tijdschrift van het Batav. Genootschap. Maar het zal nog wel een poos duren eer het in dat Tijdschrift gezegde den belangstellenden in Nederland in handen komt; voorloopig kan het dus geen kwaad hier uit den brief van den heer Holle nog bij te voegen, dat een kleine 400 jaren geleden het Soendasch zelfs nog in 't geheel geen Kråmåwoorden kende, ten minste indien men op de handschriften op lontar van dien tijd mag afgaan. Ook ontleen ik nog aan dien brief een aardig voorbeeld van laag, midden en hoog Hollandsch. Wat in laag Hollandsch *liegen* heet, noemt men in midden Hollandsch *jokken* of *onwaarheid spreken*, en in hoog Hollandsch *eene onjuistheid zeggen*. Eindelijk moet ik nog meêdeelen, dat de heer Holle mij een paar fouten heeft aangewezen, die in bovengemeld uittreksel zijn ingeslopen. *Djisin* moet zijn *djisim* (=djasad = awak) en voor *tangkadak* moet *tangkoerak* worden gelezen.

P. J. Veth.

Wij maken geene zwarigheid eene plaats te verleenen aan het volgende schrijven. Alleen hebben wij ons genoodzaakt gezien de vrij talrijke woorden met Arabisch karakter door eene transscriptie te vervangen, voor zoover dit zonder bezwaar geschieden kon, omdat de drukkerij van het Tijdschrift slecht van Arabische typen voorzien is.

Aan de Redactie van het Tijdschr. v. N. I.

»*Astaga-pĕrlah* (verbasterd), God beware ons!" zoo heeft op blz. 5 »de *Djoeroe-basa Malajoe:* eenvoudige Bataviaasch-Maleische woordenverzameling, I. Maleisch-Hollandsch," ten vorigen jare alhier, zonder naam des schrijvers (1), bij H. M. van Dorp verschenen: een werkje, dat zich in den vorm zelfs onder de Maleisch-Hollandsche litteratuur door

(1) Naar men zegt, de sedert overleden Translateur alhier, C. J. Batten.

buitengewone ondoelmatigheid onderscheidt, maar als bijdrage tot de pas ontgonnen kennis van 't Bataviaasch-Maleisch zeker eene belangrijke aanwinst heeten mag.

De schrijfwijze van den bedoelden basterdvloek, als men 't zoo noemen mag, is daar dus volkomen gelijk aan die in Gramberg's *Madjapahit*, waarop de heer Veth in den *Gids* van April jl., blz. 113, aanmerkt, dat zij den oorspronkelijken vorm al te zeer onkenbaar maakt. Voor de scheiding in twee woorden valt evenwel te zeggen — schoon ik ze daarom nog niet zou willen aanprijzen, — dat ook wel alleen *astaga!* gezegd wordt; en voor 't overige komt de bestreden schrijfwijze, zoo ik mij niet bedrieg, nader aan den oorspronkelijken vorm, dan hetgeen de heer Veth zou willen lezen.

Volgens dezen is het »de gewone Arab. uitroep *istigfâra'llâhi* (God »moge het vergeven!), die," zegt hij, »werkelijk volgens Pijnappel's »Maleisch Woordenboek door de inlanders tot *istâgapĕr-lah* verbasterd »wordt." Die »gewone Arab. uitroep" (?) wordt bij Pijnappel niet terug gevonden. In zijne »lijst van Arabische, Arab.-Mal. en Perz.-Mal. woor»den" leest men eenvoudig: »*istigfâr*, het vragen van vergiffenis; *istaga*»*pĕrlah*, God vergeve mij! een uitroep van verwondering." Dat het eerste Arab., het laatste eene Mal. verbastering is, moet men er maar bij raden, en zal dan, naar het schijnt, *lah* voor de bekende Mal. partikel moeten houden. Althans blijkt niet, dat de heer P. er het woord *Allah* in gezien heeft, zoo als Marsden, die er het onbestaanbare *istaghafâr-illah* van maakt. Zoo als de heer V. schrijft, *istigfâra'llâhi*, is het de vierde naamval (accusativus) van *istigfâroe'llâhi*, hetwelk beteekenen zou »het vergeving vragen van (d. i. door of aan?) God." De accusativus laat zich dan misschien, naar analogie van 't bekende *sobhâna'llâhi*, »God lof!" (als het ten minste zoo te verstaan is, wat ook niet boven twijfel verheven schijnt te zijn) in absoluten zin verklaren, en ongeveer wedergeven door »(richten wij) de bede om vergeving tot God!"

Is echter werkelijk — wat mij van elders niet blijkt, — zulk een uitroep bij de Arabieren in gebruik? of kan het zijn, dat de heer Veth zich hier. tegen gewoonte door eene kleine onachtzaamheid in de aanhaling van Pijnappel's woorden heeft laten misleiden? Hoe het zij, ook in 't eerste geval zou ik meenen, dat de Maleische uitdrukking zich nog natuurlijker verklaren laat, wanneer men niet aan den infinitivus of het verbaal naamwoord *istigfâr* blijft hangen, maar in gewone Arab. constructie leest: *astagfiroe'llâha*, »ik vraag vergeving aan God": in overeenstemming met den Javaanschen uitroep *ngoedoe bilahi*, Arab. *a'oêdzoe bi'llâhi*, »ik neem mijne toevlucht tot God."

Beide uitdrukkingen behooren — en hieruit verklaart zich wel het

best haar gebruik bij den inlander — tot de gewone formules der dagelijksche gebeden, althans volgens een voor mij liggend Maleisch handschrift, getiteld »*Roekoen sembahjang*" of »regels voor het gebed," in de hoofdzaken overeenkomende met de beschrijving van Niemann, *Inleiding tot de kennis van den Islam*, blz. 371 vlgg., en van Keyzer, *Handboek voor het Mohamm. regt*, blz, 48 volgg., echter met eenige afwijking in de bijzonderheden. Van het middaggebed heet het ook daar (1), na vermelding van eenige andere formules: »*satĕlah soedah itoe maka laloe mĕmbatja*: »*a'oĕdzoe bi'llâhi mina 'ssjaithâni 'rradjîmi bismi 'llâhi 'rrahmâni 'rrahîmi*," d. i.: daarna zegt men: »a'oĕdzoe" enz., hetwelk beteekent: »ik neem mijne toevlucht tot God van (of tegen) »Satan den gesteenigde, in den naam van God den barmhartige en »goedertierene"; en later — naar het schijnt, voor al de vijf dagelijksche gebeden: — »*satĕlah sĕlĕsei mĕmbĕri salâm*, *maka mĕmbatja astagfiroe 'lâha 'l-adlîma*", d. i. »na afloop van den *salâm* zegt men: *astagfiroe* enz., hetwelk beteekent: »ik vraag vergeving aan den grooten God."

Om de inlandsche uitspraak zoo nauwkeurig mogelijk waar te nemen, vroeg ik er een van mijne schrijvers (een' Javaan) naar, natuurlijk zonder hem te zeggen, waarover verschil bestond, en meende van hem ongeveer te verstaan: »*astagăpiroĕloeh*," met de derde *a* en de eerste *oe* zeer kort en toonloos. Daar de laatste *oe* inplaats van *a* mij bevreemdde, liet ik het hem ook opschrijven, in Arab. en Holl. schrift: het eerste deed hij volkomen goed, en vulde het van zelf aan met het bijbehoorende *al-adlîma*, maar transscribeerde ongeveer zoo als hij uitsprak: »*astagfiroellohal-alim*," met bijvoeging van de juiste verklaring: »*artinja: hamba memoehoon ampoon pada Allah jang lebih agoong pisan*," en hield ook bij navraag vol, dat die uitspraak met *loeh* of *loh* hier de gewone is; wat anderen echter tegenspreken.

Ik vroeg hem tevens naar de Arab. schrijfwijze en beteekenis van *mĕrbot* (door den heer Veth, t. a. p., blz. 120, besproken), en kreeg ten antwoord, op schrift: مَرْبُوطْ [*sic!*] *merbot*, *artinja*, *di bawah modin*, »*dengen di atasnja modin nama ketib; adapon pakerdjahannja itoe* »*merbot saben hari mengatahoewi chal ichwal di dalem masdjid*," d. i.: »*merbot* beteekent den ondergeschikte van den *modin*, die weder boven zich heeft den *kĕtib*; — het werk van den *merbot* bestaat in het dagelijks nagaan van den staat van zaken in de moskee." Zeker nog al eene rekbare uitlegging, maar die althans de aanmerking van den heer Veth, voor zooveel de betrekking van den *merbot* op Java aangaat, genoegzaam bevestigt. Wat echter den oorsprong van het woord betreft,

1) Alles in Arabisch schrift en de Arabische woorden met alle klankteekens

kan ik moeilijk aannemen, dat dit *merbot* en het Fransch-Barbarijsche *marabout* »beiden verbasteringen van één en hetzelfde Arab. woord *morâbit*" zouden zijn. Beiden toch, *merbot* en *marabout*, wijzen te duidelijk op een' Arab. vorm *marboeth*, die trouwens in letterlijken zin (»gebonden") ongeveer met *morâbit* overeenkomt, om niet de onderstelling te wettigen, dat de eerste, meer verspreide, vorm *marboeth* ook in 't Arab. nevens den tweeden in gebruik is. In 't Jav. woordenboek van Gericke en Roorda vindt men zelfs i. v. *mĕrbot* uitdrukkelijk opgegeven, dat *marboeth* ook is »benaming van een soort van Mohamm. »priesters in Africa;" maar misschien ís dit niet meer dan eene gissing.

Bij een ander beoordeelaar van Gramberg's werk, den heer van Limburg Brouwer, wiens eigen woorden ik echter thans niet vóór mij heb, meen ik ook eene zonderlinge vergissing te hebben opgemerkt; waar hij, zoo ik mij wel herinner, *Ganapataje* verbeteren wil in *Ganeçâja*, terwijl beiden volmaakt hetzelfde beteekenen: het eerste als dativus van *ganapati*, het tweede van *ganeça*.

Batavia, 26 Juni 1869. A. B. Cohen Stuart.

Dat de heer Cohen Stuart in dit schrijven den juisten Arabischen vorm en de juiste verklaring van *Astaga-pĕrlah* heeft gegeven, mag te minder betwijfeld worden, daar de Koran zelf (XII : 99) van dien vorm reeds het voorbeeld geeft. Tot mijne verontschuldiging moet ik zeggen, dat al onze Maleische woordenboeken, die van Marsden, Roorda van Eysinga en Pijnappel, den infinitief-vorm *istigfâr* opgeven, de tweede der genoemde lexicographen zelfs met aanhaling eener plaats uit den Isma Jatim, en dat Gramberg zelf, zooals ik reeds in mijne recensie aanduidde, op eene andere plaats van zijn werk (II, bl. 154) van »*bismillah's* en *istaghafar's*" spreekt. Die infinitiefvorm nu kan in zulk een uitroep slechts als accusatief worden opgevat, en daarmeê kan dan verder de genitief als genitivus objecti verbonden worden. Ik geloof evenwel thans dat die infinitiefvorm eene vergissing is, die de een van den ander heeft afgeschreven, te meer omdat mij bij het naslaan van den tekst van den Isma Jatim is gebleken, dat daar (bl. 165, r. 6 v. o.) niet de infinitiefvorm, maar de vorm dien de heer C. S. voor den waren houdt, gelezen wordt.

Wat *merbot* betreft veroorloof ik mij de volgende opmerkingen. 1o. Het Fransche *marabout* is stellig verbastering van *morâbith*. Zie Dozy, *het Islamisme*, bl. 239 en 344, en *Glossaire des mots Espagnols et Portugais dérivés de l'Arabe*, in voce *morabito*. 2o. Wanneer in het Javaansch woordenboek van Gericke en Roorda bij *merbot* tot verklaring het Arabische *marboeth* wordt opgegeven, met de bijvoeging »benaming

van een soort van Mohammedaansche priesters in Afrika," dan is het mij duidelijk dat dien schrijvers eenvoudig het Fransche *marabout* voor den geest heeft gestaan, dat zij niet als een verbastering van *morâbith*, maar als Part. Pass. hebben opgevat, eene verklaring die zeer aannemelijk zou zijn, indien wij niet wisten dat in het Arabisch van Noord-Afrika alleen *morâbith* gebruikelijk is. 3°. De verbastering van *morâbiṯ* tot *merbot* is niet sterker dan die van *moeaddzin* tot *modin*. Nu kan men zeker, tot gemakkelijker verklaring der Javaansche vormen, nevens *moeaddzin* (Part. II) den vorm *moedzin* (Part. IV), en evenzoo nevens *morâbith* (Part. III) den vorm *marboeth* (P. P.) aannemen; maar men zou dan toch tevens moeten aantoonen, dat die vormen niet slechts grammatisch bestaanbaar, maar werkelijk in de vereischte beteekenis in gebruik zijn.

P. J. Veth.

In de nota omtrent het »ontwerp van kopermijnontginning op Timor" van den heer de Bruyn, in de Varia van het vorige nommer, zijn, behalve eenige andere fouten, een paar zeer zinstorende ingeslopen, die volstrekt verbetering behoeven. Op blz. 145, reg. 7 en 1 v. o. leest men »koperertin" en »kopertin." Verbeter voor beide: „koperertsen." Op bl. 148, reg. 20, leest men dat de heer Thomas »*f* 20,000" voor de kopermijn-ontginning aanbood; dit moet wezen »£ 20,000." Op dezelfde bladzijde, r. 9 v. o., moet in plaats van »zelfs zonder veel bezwarende omstandigheden, dan," enz. gelezen worden: »zelfs onder veel bezwarender omstandigheden, dan," enz.

DE ARBEID IN DE PADANGSCHE BOVENLANDEN.

De kennis van den arbeid in de inlandsche maatschappij op zich-zelve is vooral uit een praktisch oogpunt belangrijk. De particuliere nijverheid zou op Java van vele — soms geheel onverdiende — aanvallen verschoond zijn gebleven, indien men tot het recht begrip van den arbeid aldaar en wat daarmeê in verband staat (voorschot, loonen), in de inlandsche maatschappij zelve den sleutel gezocht had. Maar eerst na vele »schandalen" is men tot de overtuiging gekomen, dat de arbeid, die hier, als elders, aan de phase van beschaving beantwoordt waarin de maatschappij zich bevindt, zal men zich wachten voor grove dwaling en onjuiste waardeering, moet beschouwd worden in verband met de gansche inlandsche huishouding. — Mocht de toezegging, zoo herhaaldelijk door de Regeering gedaan, niet telkens en telkens weder teleurstelling baren, dan bestaat er grond om te hopen, dat de particuliere industrie zich eindelijk in de Padangsche Bovenlanden een weg zal weten te banen. Reeds heeft zij hare eerste schreden in deze gewesten gezet. Alles dient in 't werk gesteld, om haar bevorderlijk te zijn, en vooral, om het vooroordeel te bestrijden, dat thans reeds hare ontwikkeling bedreigt. Want niet alleen het belang van nijvere ondernemers is daarmeê gemoeid, maar ook dat van de schatkist en bovenal het belang der bevolking. Mits een ruime baan aan de particuliere industrie geopend en zij met vaste hand op den weg wordt geleid, waarop zij door haar eigen belang wordt gedwongen, om tot de welvaart der bevolking mede te werken (en dit is alleen het geval, waar zij op grondeigendom of langdurig grondbezit is gevestigd), laat het zich aanzien, dat weldra een belangrijk deel van het staatsdoel ten aanzien der koloniën door hare tusschenkomst zal bereikt, en het verlies, door het verval der verplichte cul-

tures ontstaan, voor geen onbelangrijk gedeelte door haar zal gedekt worden. Daarom ook is in het volgend overzicht van den arbeid in deze gewesten, in het belang der nijverheid, de eerste plaats ingeruimd aan eene beschouwing van den arbeid, zooals hij zich in de Maleische samenleving buiten vreemden invloed heeft ontwikkeld.

In 't Nomadenleven, zooals o. a. de Koeboehs nog leiden, zorgt elk alleen voor zich-zelven, elk voorziet onmiddellijk en zonder medewerking van anderen in al zijn behoeften. Deze zijn hier trouwens zoo gering, dat ze bijna alle door de natuur-zelve vervuld worden. Zoo voorziet de Koeboeh zelf in zijne kleeding, die uit de schors van de tarâ bestaat; elk vervaardigt geheel alleen zijne woning van eenige takken en bladeren, tenzij hij zich met eene schuilplaats in het woud vergenoegt; en elk verschaft zich-zelven het weinige en eenvoudige voedsel dat hij behoeft: visch en wild, eenige vruchten en wortelen die in het wild worden gevonden. Nu en dan alleen erlangt hij wat rijst, door op een vaste plaats aan den zoom van het woud eenige boschproducten neder te leggen, getah en hars o. a., die de naburige meer beschaafde Maleier op vasten tijd afhaalt en met padi of enkele andere benoodigdheden verruilt.

Ook de Maleier, hoever hij den Koeboeh in beschaving vooruit zij, moet nog grootendeels zelf en onmiddellijk voor eigen onderhoud zorgen. Vandaar de groote handigheid van een inlander, vooral wanneer hij eenigen tijd met den Europeaan in aanraking geweest is; maar vandaar ook zijne geringe vaardigheid in eenig bepaald bedrijf, en de lage trap van ontwikkeling, dien de inlandsche nijverheid tot nog toe bereikt heeft. Hij leert van kindsbeen af zich in alle omstandigheden te redden, maar legt zich niet, gelijk de werkman bij ons, uitsluitend op één handwerk toe.

Dat de werkzaamheden, ter vervulling der verschillende levensbehoeften vereischt, niet onder de leden der inlandsche samenleving verdeeld zijn, maar dat elk ze voor het meerendeel zelf verricht, sluit niet uit, dat de personen die tot ééne negari of gemeente behooren, elkaâr behulpzaam zijn in hun werk en gezamenlijk arbeiden. In dat geval voert elk echter geen bepaald deel van het werk afzonderlijk uit, maar hunne samenwerking bepaalt zich in hoofdzaak tot een gelijktijdig en gemeenschappelijk arbeiden. Meestal heeft dit geen ander doel, dan om den arbeid te verlichten, en kan de samenwerking van verscheidene personen ontbeerd worden; maar in meer dan één geval, waar de krachten van één persoon op zich-zelven te kort schieten om het een of ander werk te verrichten, is die samenwerking onmisbaar. En door dit laatste onderscheidt de Maleische maatschappij zich, uit een oeconomisch oogpunt, van den natuurstaat waarin o. a. nog de Koeboehs verkeeren; die *onmisbare* samenwerking van verscheidene personen wijst op bepaalde behoeften, die de oorspronkelijke samenleving niet kent, en die het

tweede stadium kenmerken, dat de maatschappij in hare ontwikkeling doorloopt.

Van de eerstgenoemde samenwerking, die niet noodzakelijk is, maar bepaaldelijk ter veraangenaming van den arbeid dient, en die men bij de onbeschaafdste volken, b. v. in 't jagen en 't visschen, reeds aantreft, is in de Maleische maatschappij de *tobå* een voorbeeld. Het gebruik bestaat namelijk in sommige gedeelten van de Padangsche Bovenlanden, om de sawahs gemeenschappelijk te bewerken. Eenige landbouwers komen overeen dat zij allen gezamenlijk op de sawahs van een hunner, den volgenden dag op de sawahs van een ander die tot hunne tobå behoort, en zoo voorts zullen werken, totdat elk hunner eene beurt heeft gehad, om daarna op nieuw op dezelfde wijs te beginnen, totdat alle sawahs afgewerkt zijn. Is op het veld van een der leden het werk reeds na één dag geëindigd, dan valt deze persoon uit de tobå, nadat hij een dag op de sawahs van elk der overigen heeft medegewerkt; of wèl hij blijft tot de tobå behooren, maar staat zijne beurt af aan de overige leden, wier sawahs nog niet geheel zijn bewerkt, tegen betaling van acht duiten per dag, door elk lid der tobå op zijne beurt te voldoen.

Op sommige plaatsen nemen de vrouwen aan de tobå deel, maar elders is dit, om zedelijke redenen, door de priesters verboden. In elk geval tracht men het werk zoo aangenaam mogelijk te maken; want dit is het doel van de tobå. De persoon, op wiens sawahs in den loop van den dag moet worden gewerkt, lokt des morgens vroeg door het bespelen van gendang en momongan de overige leden der tobå tot zich, zoodat reeds van den aanvang af iets feestelijks aan 't werk wordt bijgezet. Verneemt men, zooals dikwijls des morgens geschiedt, deze niet onwelluidende klanken, en is men niet met dit gebruik bekend, dan geraakt men licht in den waan, dat er een feest wordt gegeven in de woning, waar deze instrumenten bespeeld worden.

Onmisbaar is de samenwerking van verscheidene personen o. a. bij het bouwen van een houten woning. (In het dorp zelf, de kota, zijn de meeste huizen van hout, daarbuiten, op de ladangs, gewoonlijk van bamboe.) In de eerste plaats kan het hout, dat in het woud is geveld, niet door één persoon naar de plaats van bestemming gesleept worden; de hulp van verscheidene personen wordt daartoe gevorderd. Deze verkrijgt men door tusschenkomst van de hoofden van het dorp, op wier aanzoek, zoo noodig, alle ingezetenen kosteloos de hand leenen, om het hout naar de tabeh te vervoeren: het water waarin het hout aanvankelijk wordt neêrgelegd. — Ook om de woning op te richten verleent de gansche negari hare hulp. Eerst nadat het geraamte van het huis bij gedeelten in elkaâr is gezet, en de palen die het gebouw

moeten schragen, door dwarsbalken aan elkaâr zijn verbonden, richt men deze overeind en plaatst ze elk losweg op een grooten steen, die als fondament moet dienen. Dit is uit den aard der zaak een zwaar werk, dat vele handen vereischt.

Het spreekt echter wel van zelf dat, ook waar samenwerking onmisbaar is, omdat het werk niet door één persoon kan worden tot stand gebracht, toch niet altijd de medewerking der geheele negari wordt verleend. Dit heeft ten behoeve van bijzondere personen alleen plaats in het drieledig geval, dat het te verrichten werk een *overgroot* aantal handen vereischt, dat elk der ingezetenen op zijne beurt voor hetzelfde werk de hulp der negari behoeft, en dat dit werk meer of min ten algemeenen nutte strekt. Alle overige arbeid waarbij de samenwerking van onderscheidene personen vereischt wordt, geschiedt zonder tusschenkomst der negari. Menig bedrijf, b. v. het goudgraven, waarover later zal worden gesproken, wordt diensvolgens wel door eenige bijzondere personen gezamenlijk, maar niet als negari-werk, uitgeoefend.

Behalve ten behoeve van bijzondere personen, werkt de gansche negari mede tot het tot stand brengen van werken die ten algemeenen nutte strekken. De balei-balei, de misighit en de taboeh, die volgens de hadat niet in de negari mogen gemist worden, zijn negari-werken, waaraan alle ingezetenen zonder onderscheid moeten deelnemen. — De soerou's daarentegen, de inlandsche scholen, worden door de soekoe, de kampong of een bijzonder persoon gebouwd.

Die samenwerking der gansche negari draagt den naam van pekaredjaän-daroe.

Zulk eene samenwerking, die daarin bestaat dat sommige personen zich uitsluitend op het ééne, andere weder uitsluitend op een ander bedrijf toeleggen, of, volgens de gewone beteekenis van het woord, coöperatie, treft men in de inlandsche samenleving nog zeer weinig aan. Slechts ten opzichte van enkele bedrijven heeft er verdeeling van arbeid plaats, zooals bij het smeden van ijzer, de bewerking van goud en zilver, het weven van kleedjes, dat alleen door vrouwen geschiedt, het timmeren en nog enkele andere bedrijven van weinig belang.

Onderverdeeling van den arbeid bestaat er in 't geheel nog niet. Een en dezelfde persoon bewerkt het goud, van den toestand waarin het als stofgoud ter markt komt, tot den toestand waarin het als sieraad verkocht wordt. Zoo ook koopt degeen die zich met het weven van kleedjes bezig houdt, de boomwol zooals zij uit den bolster komt, en verwerkt deze tot draden, en vervolgens tot kleedjes. Dit heeft althans bij het weven van ruwe katoenen kleedjes plaats. Voor de fraaie en met goud gestikte lijnwaden, waardoor o. a. Siloengkang bekend is, koopt de inlander gouddraad en zijde, zooals die uit Europa ingevoerd worden.

't Is wel opmerkenswaard, dat in weêrwil van zijne gebrekkige werktuigen en bij het volslagen gemis van hulp, de Maleische ambachtsman nog zulke fraaie voorwerpen vervaardigt als, om een der bekendste te noemen, het filigreinwerk. Het laat het beste verwachten, wanneer de maatschappij, tot meer ontwikkeling gekomen, ook meer verdeeling van arbeid zal toelaten. Maar hier bestaat, vooreerst althans, geen uitzicht op. Aan het eerste vereischte, kapitaal, ontbreekt het tot nog toe en zal het vooreerst wel blijven ontbreken; de behoeften zijn uiterst gering, en nemen zelfs in eeuwen niet merkbaar toe, bij den stationnairen toestand waarin de Oostersche maatschappij zich ook onder onze overheersching bevindt; die weinige producten, eindelijk, waarvan eene uitgebreide consumtie in de inlandsche maatschappij zelve bestaat, worden uit Europa aangevoerd, zoodat de inheemsche producten verdrongen worden. — Voorheen vervaardigde de inlander zijn katoenen kleedjes zelf, en hoe weinig verkeer er ook tusschen de negariën bestond, op sommige plaatsen was de productie van dit artikel toch vrij belangrijk. Thans is deze inlandsche nijverheid echter geheel door de Europeesche verdrongen, en bepaalt de eerste zich tot het vervaardigen van enkele soorten van kleedjes, die door hunne duurte slechts weinig aftrek vinden.

Hoe gering nogtans in de inlandsche maatschappij het aantal bedrijven ook zij die eene zekere bedrevenheid vereischen en waarop slechts enkele personen zich toeleggen, zoo hebben toch die weinige de noodzakelijkheid medegebracht, om den werkman een loon in *geld* te betalen. Daar waar in het geheel geene verdeeling van arbeid bestaat, vindt men ook geen of bijna geen ruilhandel, en daar het geld onmiddellijk aan laatstgenoemden zijn ontstaan heeft te danken, zoo mag het uitoefenen van bepaalde bedrijven als de eerste aanleiding tot zijn gebruik beschouwd worden.

In den regel wordt dat loon na afloop van het werk betaald. Degeen b. v. die eene woning wil bouwen, neemt een timmerman in dienst, die eene zekere som bedingt, na afloop van het werk te voldoen. Bouwt de negari eene balei-balei of een ander gebouw, dan gaat zij op dezelfde wijs te werk. Zij neemt voor het fijnere timmerwerk, waartoe niet ieder geschikt is, een ambachtsman aan, die, hoeveel dagen het werk ook duren moge, eerst nadat het is geëindigd de bedongen som uit de negari-kas ontvangt.

Vroeger althans bestond er in elke negari eene gemeenschappelijke kas. Tot het beheer van deze kas (taboeng negari) werd bij keuze een vertrouwd persoon aangewezen, die in 't geheel geene of slechts mondelinge rekenschap aflegde. Ten behoeve van deze kassen werd eene kleine belasting geheven: 1°. op het slachten van karbouwen, dat thans nog in het afgelegen binnenland slechts bij het eindigen der poeasa geschiedt;

2°. op het hanenvechten; 3°. van allen, die iets ter markt brachten (oeäng paken); 4°. op het verkoopen van runderen en karbouwen (van acht tot zestien duiten per stuk); en eindelijk vloeide in deze kassen nog de som, waarvoor het recht verpacht werd om te visschen op de rivieren, meren enz., die tot het gebied der negari behooren, of, volgens de gewone inlandsche uitdrukking, waarover de negari gezag (hoelajat) uitoefent (1).

Behalve deze negari-kassen waren er ook misighit-kassen (taboeng misighit). In deze vloeiden: de oeäng nikah, de som van 20 cents, die bij gelegenheid van een huwelijk betaald wordt; de oeäng mati sedekah, de som die bij een sterfgeval betaald wordt en die van 1 tot 10 realen (*f* 1.60 tot *f* 16) bedraagt, en ten derde de oeäng tahalil. Thans zijn deze kassen en de belastingen waardoor ze in stand werden gehouden, om de misbruiken waartoe zij aanleiding gaven, door ons bestuur afgeschaft.

Het werk, om tot ons onderwerp terug te komen, geschiedt dus in den regel bij aanneming. Dit geldt zoowel van het timmermansbedrijf als van elk ander bedrijf. Zelfs de koeli lama, de koeli die gedurende eenige dagen met het vervoeren van goederen belast wordt, bedingt een zeker loon, dat hij, gedeeltelijk althans, eerst dan ontvangt, wanneer de goederen op de plaats van bestemming gebracht zijn.

Dagloon wordt in den regel niet gegeven. En wanneer dit al eens geschiedt, dan is het, althans in het binnenland, slechts bij wijze van uitzondering.

De redenen daarvan zijn velerlei; maar in hoofdzaak zijn ze deze. Er bestaat hier, bij betaling in dagloon, voor den arbeider weinig of geen prikkel om goed te werken. In eene maatschappij waar overvloed van proletariërs bestaat, loopt de daglooner die om traagheid of ongeschiktheid uit zijn dienst wordt ontslagen, zeer veel gevaar van nergens meer werk te vinden; de vrees van zijn brood te verliezen, spoort hem aan tot vlijt. Jaagt men hier een arbeider weg, dan vindt hij terstond een ander emplooi. En alleen door hem eerst dan zijn loon te geven, wanneer het werk is afgeloopen, wordt hij tot spoedig werken aangezet. Ten tweede valt het den inlander lichter, een loon op eens te betalen, dan dagelijks bij kleinere gedeelten. Waar nog zoo weinig veiligheid van personen en goederen bestaat, is het gevaarlijk om geld te bewaren. De woning van den inlander is ter nauwernood afgesloten, licht brandt er des nachts in de kota niet en bewaking is in de meeste dorpen geheel onbekend. Hoe gemakkelijk valt het dus om bij hem in te breken, en hoe weinig kans heeft de bestolene dat hij zijn geld terug zal krijgen. Liever dus dan zijn geld te bewaren, zet de inlander het zoo spoedig mogelijk om; hij koopt er vee of andere zaken voor die in geval van diefstal des noods gemakkelijk teruggevonden kunnen worden, en heeft hij geld noodig, dan verkoopt hij een karbouw of verpandt een sawah,

en geeft de zoo verkregen som zoo mogelijk op eens uit. — Vlottend kapitaal wordt in de inlandsche maatschappij zeer weinig gevonden.

Gemis aan geld is mede een reden, waarom bij het goudgraven den arbeider als loon een aandeel in de winst wordt gegeven. Het goudgraven (tambang laboeng), dat bezwaarlijk, zooals het goudwasschen (tambang anjoetan), door één persoon kan geschieden, heeft op tweeërlei wijze plaats: — òf eenige personen komen overeen om gezamenlijk te graven en het gevonden goud gelijkelijk te verdeelen; òf iemand die zich uitsluitend op het goudgraven toelegt (een toeå tambang of kapala tambang), haalt eenige arbeiders over, om onder zijn toezicht eene mijn te ontginnen. In 't laatste geval zijn de arbeiders bij den toeå tambang in dienst en ontvangen een loon, dat, bij gemis van geld, in goud wordt betaald. Het goud dat men vindt, wordt namelijk verdeeld, en wel in dier voege, dat de ondernemer voor de gereedschappen welke hij aanbrengt, en voor de leiding van het werk, het dubbel van elk der overige goudgravers erlangt.

Alvorens echter tot de verdeeling over te gaan, moet den eigenaar van den grond, waar het goud gevonden is, zijn aandeel uitgekeerd worden. Gelijk de sawahs zijn de goudgronden individuëel eigendom. Reeds voorlang zijn ze onder de ingezetenen der negari verdeeld, en wel op die wijze, dat eerst het aandeel van elke soekoe door het dorpsbestuur is bepaald, en daarna door de soekoe het aandeel van elk ingezetene, of juister van elk hoofd van een gezin (toengganei). Vindt men op het gebied der negari toevallig nog eene plek gronds die goud bevat en onverdeeld is gebleven, dan gaat men, zoo zij groot genoeg is, onmiddellijk tot de verdeeling over (2).

Is die plek niet groot genoeg, dan beslissen de panghoeloe's, of de negari gezamenlijk den grond zal ontginnen, en men dus het gevonden goud of de waarde daarvan in de negari-kas zal storten (dit was ten minste vroeger het gebruik), dan wel, of de ontginning aan bijzondere personen zal worden overgelaten, in welk geval de negari $^1/_{16}$ van de opbrengst erlangt. — Een gelijk aandeel, $^1/_{14}$, of, zooals de inlander zegt, één amas op de thail, erlangt de eigenaar van den grond waar het goud is gegraven. Dat gaat in de eerste plaats van het door de ontginners gevonden goud af. — Buitendien mogen de panghoeloe's en de orang gedang radja's van het pas gegraven goud zooveel medenemen, als zij kunnen samenvatten tusschen den top van den duim en den wijsvinger; en eindelijk bekomt elke der vrouwen die zich naar de plaats der ontginning begeven, om den arbeider rijst en koffie te brengen, als belooning een mandool van het erts (karangan). Hetgeen er na dit alles overschiet, wordt op de hierboven beschreven wijze onder de goudgravers verdeeld.

Bij den aanvang van het werk ontvangen zij echter in de meeste gevallen van hun hoofd, den kapala tambang, een voorschot in voedsel en kleeding. Later, wanneer het goud wordt verdeeld, neemt de toeâ tambang dit voorschot met woeker terug, zoodat er voor de arbeiders gewoonlijk maar weinig overschiet. Bij den inlander is er spreekwoordelijk geen ellendiger toestand bekend, dan die van den goudgraver (anak tambang.)

Wanneer men een timmerman, een goudsmid of wien ook in dienst neemt, dan geeft men, gelijk de kapala tambang, gewoonlijk een voorschot; men kan daar niet buiten, tenzij men, wat volgens het voorgaande slechts zeer zelden plaats heeft, dagloon betaalt; want de meeste lieden die in een bepaald bedrijf hunne nering vinden, hebben geene toereikende middelen om zelven voorloopig in hun onderhoud te voorzien; zij leven, gelijk de arbeiders bij ons, van de hand in den tand, en leggen niets over. — Het geven van voorschot is dus in de inlandsche maatschappij regel: *het is geen middel dat de particuliere nijverheid invoert om den inlander aan zich te verbinden, maar het is inhaerent aan de inlandsche maatschappij zelve en een noodzakelijk gevolg van den toestand waarin zich deze bevindt.*

De nadeelen, aan het geven van voorschot verbonden, zoo voor den arbeider als voor hem die den arbeider in dienst neemt, zijn reeds te dikwijls aangetoond, om ze hier op nieuw te bespreken. Alleen wil ik opmerken, dat deze nadeelen voor een gedeelte worden voorkomen, door het voorschot te bepalen tot de meest noodzakelijke voorwerpen. Maar dit is in vele gevallen ondoenlijk. Het is dus een groote vooruitgang, wanneer de noodzakelijkheid om voorschot te geven vervalt. Dit is het geval, zoodra men dagloon betaalt; maar zoolang het proletariaat in de inlandsche samenleving niet toeneemt, zoolang de inlander aan eigen krachten blijft overgelaten en er geen kapitaal van elders wordt aangevoerd, is het niet denkbaar, zooals trouwens uit het voorafgaande volgt, dat er verandering ontstaat in de wijze, waarop de arbeid van oudsher beloond wordt. Door kapitaal aan te brengen, waardoor al dadelijk aan het eerste en voornaamste vereischte voldaan wordt, brengt eerst de particuliere nijverheid van lieverlede die veranderingen te weeg. Overal dan ook, waar zich een Europeesch industriëel vestigt, vormt zich langzamerhand eene klasse van daglooners; de noodzakelijkheid om voorschot te geven — althans voor velerlei arbeid — vervalt, en met de vermeerdering van welvaart nemen tevens de behoeften der inlanders toe. Door de toenemende verspreiding van geld ziet de inlandsche nijverheid zich in staat gesteld, om de oorspronkelijke wijze van werken, waarbij den arbeider een deel van het product wordt gegeven, te verlaten, en zoo voor den ondernemer als den arbeider zelven ontstaan eene menigte

voordeelen, die met het betalen van dagloonen gepaard gaan. Ook de nadeelen, hieraan verbonden, zien we geenszins over het hoofd; maar deze schijnen vooreerst niet te vermijden en wegen in elk geval tegen de voordeelen niet op. Om de woorden te bezigen van den geachten leeraar, die mij bij het schrijven van dit opstel steeds voor den geest kwam, en wiens even helder als boeiend onderricht ik uit erkentelijkheid gedenk (3): »Le salaire ne rompt point l'association du travail et du capital, il en détruit la solidarité absolue, ou ce qu'elle a de fâcheux pour la classe la plus nombreuse et de funeste au point de vue du progrès social. Il donne au travailleur son pain quotidien, au lieu d'un bénéfice incertain; il ouvre au capitaliste un plus libre essor; il permet à l'entreprise d'être conduite avec une suite et un ensemble, que n'obtiendrait jamais le concours de vingt associés. Il est un progrès du moins relatif, et dans les cas mêmes, cas restreints, où de nouveau l'association pourrait redevenir la forme du travail, il n'aurait pas été moins une des étapes nécessaires de la civilisation économique, dont il restera constamment une des formes essentielles."

Na den arbeid in de inlandsche maatschappij op zich-zelve te hebben beschouwd, moge thans eene opmerking volgen over den invloed van ons bestuur op den arbeid.

De arbeid in de inlandsche samenleving is oorspronkelijk geheel vrij. Vóór de vestiging van het Europeesch gezag in deze gewesten, verrichtte ieder het werk dat hij verkoos, en niemand werd tot den arbeid gedwongen. Verplichte diensten en leveringen waren geheel onbekend, met uitzondering alleen van de kleine geschenken, die de negariën den Jang di Pertoean aanboden op zijne jaarlijksche reis door het rijk, en de opkomst bij deze gelegenheid van een deel der bevolking, om den vorst zoo noodig behulpzaam te zijn (4). Deze huldeblijken, die oudtijds ook de landbezitters op Java aan hunne vorsten betoonden, zijn te weinig beduidend, dan dat hierin de oorsprong en de wettiging der heerediensten zou mogen gezocht worden. Deze zijn eerst ingevoerd door het Europeesch bestuur (5). Het voortdurende transport van materialen, en het dikwijls zoo nijpend gebrek aan de eerste levensbehoeften, waaraan onze troepen blootstonden in den langdurigen guerilla-strijd, die aan de vestiging van ons gezag is voorafgegaan, brachten van zelve de noodzakelijkheid mede, om den inlander te dwingen tot het praesteeren van diensten. Bij de geringe middelen waarmeê van onze zijde de oorlog gevoerd werd, moest men wel tot dwang de toevlucht nemen.

Die dwang werd regel, toen later, in vredestijd, groote wegen aangelegd, woningen voor de ambtenaren opgericht en tal van andere werken tot stand gebracht werden. De middelen ontbraken, om deze werken in vrijen arbeid uit te voeren, en al waren ze aanwezig geweest, in geen geval zou het Opperbestuur ze verleend hebben. Het viel immers zoo licht, om den inlander zijn loon te onthouden. In den beginne waren trouwens de heerediensten niet zeer drukkend, en als belasting beschouwd werden ze daardoor gebillijkt, dat het heffen van eene meer rationeele belasting in den eersten tijd onzer vestiging bezwaarlijk kon plaats hebben.

Bij de groote vrijheid, den ambtenaren gelaten, zelfs aan de meest ondergeschikten, die, elk in zijn district, naar eigen inzicht en goedvinden huis hielden, en bij het weinige toezicht dat op personen kan worden gehouden die voor het meerendeel op dagreizen afstands van de hoofdplaats, in het hart van het binnenland, wonen, zijn nogtans de heerediensten niet lang eene redelijke belasting gebleven: zij zijn weldra opgevoerd tot eene buitensporige hoogte en een ondragelijke last voor de bevolking geworden. Men bepaalde zich niet tot het aanleggen van wegen tusschen de hoofdplaatsen, maar, door verkeerden ijver geleid, verbond men zelfs de kleinste negariën door groote wegen. Zonder op de werkkrachten der bevolking te letten, werden deze wegen, die reeds aan onderhoud zooveel arbeid kosten, aanhoudend weder verlegd. — Bij het bouwen van pakhuizen, voor de koffie benoodigd, ging men met eene verkwisting van materialen te werk, waarvan men elders moeilijk de weêrga zal vinden. Het overtollige, wanstaltige, smakelooze metselwerk, aan vele dezer gebouwen, zoowel als aan de woningen die voor de ambtenaren in het binnenland bestemd zijn, getuigt hoe roekeloos men over den arbeid en den eigendom der bevolking beschikte. Het bouwen viel zoo licht, het kostte immers niets; want de inlander moest niet alleen al het werk in onbeloonde diensten verrichten en, kosteloos, bijna alle materialen verschaffen, zooals hout, kalk, steenen enz., maar zelfs in alle gereedschappen en vervoermiddelen, zooals pedati's en karbouwen, uit eigen middelen voorzien. En was het maar bij meer of min noodzakelijke werken gebleven! Maar ook daar, waar deze woningen van geen nut hoegenaamd zijn, moest de bevolking zoogenaamde tampat brenti (of pasanggrahan, zooals men op Java zegt) oprichten, ten behoeve der ambtenaren, wanneer zij op reis zijn. In één district treft men meer dan dertig zulke woningen aan. Ook voor het huisraad van deze gebouwtjes moest de bevolking, zoowel als voor 't overige, zorgen. Gewoonlijk bepaalt zich dit tot een paar stoelen en tafels, maar het voorbeeld bestaat toch, in één, en, naar ik meen, nog andere districten, dat elke tampat brenti van een paar zilveren lepels en vorken voorzien moest zijn. Elders moest

elke negari een paard koopen en ten behoeve van den ambtenaar onderhouden; en in elk district, naar ik meen, bestond eene zoogenaamde negari-kas, die door de contributies der bevolking in stand werd gehouden. Deze gelden, die door den controleur of zijn schrijver beheerd werden, en ten nutte van 't algemeen moesten strekken, werden niet altoos ten bate der bevolking aangewend. — Van den arbeid der bevolking werd niet minder misbruik gemaakt ten behoeve van bijzondere personen. Op eene plaats waar twaalf personen voldoende geweest waren ter bewaking van de gouvernements-gebouwen, moesten, nog vóór weinige jaren, meer dan zeventig personen voortdurend op wacht zijn. Waartoe al die handen gebruikt werden, blijkt daaruit, dat twaalf lieden gras moesten snijden voor een olifant, dien de ambtenaar op die plaats uit liefhebberij er op nahield.

Het zou niet moeilijk vallen bij de bovenstaande voorbeelden nog vele andere te voegen, waaruit het grove misbruik, dat van de heerediensten gemaakt werd, kan blijken. Maar de reeds genoemde kunnen volstaan om er zich een denkbeeld van te vormen.

De ambtenaar bij het binnenlandsch bestuur oefende nog vóór weinige jaren eene discretionnaire macht over den inlander uit. Hij strafte den inlander naar goedvinden, 't zij op de politierol, 't zij voor de rapat, en noch in 't een, noch in 't ander, was hij aan contrôle onderworpen; die contrôle althans bestond inderdaad slechts in naam. Er bleef den inlander dus niets anders over, dan het juk der heerediensten gewillig te dragen, of elders in de onafhankelijke staten eene schuilplaats te zoeken. — In menig dorp blijven tal van sawahs onbebouwd; zij getuigen dat hier vroeger eene talrijke bevolking gewoond heeft. Epidemiën mogen honderden inwoners in 't graf gesleept hebben, en bij de onvoldoende vaccine is dit ook thans nog het geval; — het schandelijk gebruik om de vrucht af te drijven, dat, mede ten gevolge van 't erfrecht, hier algemeen heerscht, moge den aanwas der bevolking hebben verhinderd; — hongersnood, eindelijk, moge ook in latere jaren deze gewesten dikwerf hebben geteisterd; — maar de hoofdzaak van de ontvolking van zoo menig district moet in de heerediensten gezocht worden. De archieven, hoe onbeduidend zij overigens ook zijn mogen, getuigen het op menige bladzijde. In menig dorp nam een aanzienlijk deel der bevolking, die, telkens aan haren eigen arbeid onttrokken, het juk der heerediensten eindelijk moede werd, de wijk naar de onafhankelijke landen. Men stelde dan alles in 't werk om die lieden weêr terug te lokken. Men zond vertrouwde inlanders tot hen af, met tal van fraaie beloften, o. a. dat degenen die weder naar hunne negariën terugkeerden, in de eerste jaren van heerediensten verschoond zouden blijven. Sommigen, door die beloften verleid, gaven aan die roepstem

gehoor. Maar zij zagen zich in de meeste gevallen in hunne verwachting bedrogen: zonder aarzelen verbrak men het gegeven woord, en als vroeger werden die lieden op nieuw tot de zwaarste diensten gedwongen. Anderen, en het meerendeel, waren wijzer, en vestigden zich voor altijd onder de onafhankelijke stammen, die ten Oosten van de Barisan wonen. Op sommige plaatsen was de schrik voor ons bestuur om de drukkende diensten, zoo groot, dat ('t is reeds lang geleden) eene gansche negari in de laras Loeboe Tarab (district Sidjoendjoeng) de vlucht nam, op het bloote bericht, dat de ambtenaar die destijds met het bestuur over Sidjoendjoeng belast was, het plan had, om die plaats te bezoeken. Toen die ambtenaar er aankwam, vond hij zelfs geen menschen genoeg, om voor zijne paarden en die van zijne volgelingen gras te snijden.

Aan hen die meenen, dat de druk der heerediensten *plaatselijk* was, en in dit opstel overdreven wordt, zou ik eene menigte bewijzen van het tegendeel kunnen geven. Maar zonder noodzaak ga ik daartoe uit eigen beweging niet over. Men zal licht begrijpen, dat ik niet zonder weêrzin — en alleen in zoover dit ten algemeenen nutte kan zijn — op de feilen wijs van een corps, waartoe ik-zelf de eer heb te behooren.

Men kan moeilijk gelooven, dat nog vóór weinige jaren de bevolking in zulk een jammerlijken toestand verkeerde. Hoe moeilijk toch laat deze zich rijmen met de vrijzinnige denkbeelden en de humane beginselen, die reeds lang te voren bij de Regeering ingang hadden gevonden, en, zooals men allicht zou aannemen, zich ook in het bestuur van Sumatra hadden doen gelden. Maar al was ook het bestuur in deze gewesten met de beste voornemens bezield, om de bevolking van allen druk te bevrijden, blijkbaar is het daartoe niet bij machte geweest. Eerst sedert het militaire van het civiele gezag is gescheiden, en beide niet meer, zooals vroeger, in één persoon zijn vereenigd, is de toestand belangrijk verbeterd. Sedert dien tijd zijn de belangen der inlanders, waaraan vroeger, om de vele werkzaamheden waarmeê het bestuur overkropt was, niet altoos de noodige aandacht kon worden geschonken, op den voorgrond getreden. In het binnenlandsch bestuur, dat vroeger in zoo menig opzicht aan de willekeur van ondergeschikten moest worden overgelaten, is orde en regel gebracht. De handelingen van de ambtenaren zijn aan gestrenge contrôle onderworpen. Verscheidene personen, in welke het vroeger stelsel van bestuur zich als 't ware geïncarneerd had, zijn uit deze gewesten verwijderd. Misbruik van gezag is met gestrengheid tegengegaan en voor den vervolge moeilijk gemaakt, en wat vooral eene onschatbare weldaad voor den inlander is, aan het misbruik dat van de heerediensten gemaakt werd, is ('t is te hopen) voor altoos paal en perk gesteld.

Met uitzondering van sommige algemeene bepalingen, b. v. dat geene

groote wegen mogen aangelegd worden zonder de uitdrukkelijke toestemming van het Opperbestuur, dat het oprichten van Gouvernementsgebouwen, het leveren van materialen enz., niet meer ten koste der bevolking mag plaats hebben, en eenige andere die in het Staatsblad opgenomen werden, zijn de verbeteringen die ten opzichte der heerediensten ingevoerd zijn, hoofdzakelijk te danken aan het plaatselijk bestuur in deze gewesten. Aan dit bestuur, dat zich gedurende de laatste vijf jaren door energie heeft onderscheiden, komt ontegenzeggelijk de eer toe van een maatregel te hebben genomen, waardoor de meeste plaatselijke misbruiken afgeschaft zijn: de maatregel namelijk dat de negari-kassen opgeheven en de daarin aanwezige gelden onder de bevolking verdeeld zijn; dat de negari-paarden, karbouwen, pedati's en tal van andere zaken ten bate der negariën verkocht zijn; dat de ambtenaren in geen geval meer over den arbeid der bevolking te hunnen bate mogen beschikken; dat geene gelden, onder wat voorwendsel ook, meer van de bevolking geheven mogen worden, met uitzondering van die heffingen alleen, die door het hoofdbestuur uitdrukkelijk zijn voorgeschreven; dat alle belastingen die van oudsher in de inlandsche maatschappij zelve bestonden, voor altijd afgeschaft zijn, en dat voortaan de inlander aan geenerlei opbrengst, aan wien ook, gehouden is, dan alleen aan de kleine geschenken die hij gewoon is als huldeblijken aan zijne hoofden te geven; en, ten slotte, dat alle gebouwen die door de bevolking zijn opgericht, met uitzondering van de pakhuizen en de woningen der ambtenaren, haar eigendom zijn geworden of te haren bate verkocht zijn.

Door deze bepalingen vooral is den inlander een zware last van de schouders genomen; zij hebben hem bevrijd van het ondragelijkste juk: de willekeur van bijzondere personen. In sommige opzichten moge het bestuur wat te ver zijn gegaan. Door te bepalen, o. a., dat geen arbeid hoegenaamd ten behoeve der ambtenaren in heeredienst mag geschieden, terwijl er toch op verscheidene plaatsen geen enkel persoon wordt gevonden die, zelfs voor ruime betaling, tot grassnijden bereid is, wordt de ambtenaar, die wel genoodzaakt is om paarden te houden, tot overschrijding van de voorschriften gedwongen. Door de plotselinge afschaffing voorts van alle kalkbranderijen en steenbakkerijen, waar eveneens in heeredienst werd gewerkt, zal wellicht, volgens het gevoelen van sommigen, groote moeilijkheid ontstaan, wanneer later, op plaatsen die diep in het binnenland liggen, en waar, om het geringe verbruik, geen inlander vrijwillig steenen zal bakken, de behoefte aan kalk of steenen ontstaan zal. Maar 't is niet te verwonderen, dat men zich, gelijk bij elken krachtig ingrijpenden maatregel, aan eenige overdrijving heeft schuldig gemaakt, en de genoemde bezwaren zijn wel te boven te komen, des noods door eene kleine herziening van het genomen besluit.

In elk geval kunnen zij de groote weldaad aan de bevolking bewezen niet opwegen.

Om zich een denkbeeld te vormen van den arbeid waarmede tegenwoordig de bevolking belast is, zijn de bepalingen omtrent de heerediensten gegeven, maar ten halve voldoende. Men leert er wel is waar de beginselen uit kennen waarnaar de heerediensten in 't algemeen zijn geregeld, — maar geenszins het quantum van dwangarbeid dat in elk gewest wordt gevorderd.

Daartoe zou men, althans in de Padangsche Bovenlanden, waar in elk district de heerediensten verschillen, ook in elk district moeten nagaan: 1°. welke werkzaamheden de bevolking in heerendienst verricht, 2°. hoevele lieden en hoeveel tijd tot elk van die werkzaamheden vereischt worden. Als een voorbeeld hiervan moge hier de opgave der heerediensten in één enkel district volgen.

Vooraf zij opgemerkt dat de heerediensten in de Padangsche Bovenlanden gevoegelijk verdeeld kunnen worden in:

1°. Vaste heerediensten. Deze diensten gaan het gansche jaar zonder ophouden door, en het aantal personen tot deze diensten vereischt, is bepaald.

2°. Heerediensten die min of meer naar de omstandigheden worden geregeld: accidenteele heerediensten, zoo men wil.

Tot de eerste behooren a. de bewaking van alle Gouvernements-gebouwen: koffiepakhuizen, woningen van ambtenaren, scholen, gevangenissen enz.; b. het bezorgen van brieven, ook daar waar postloopers zijn; c. de opkomst van een bepaald aantal lieden als koeli's ten behoeve van reizigers in 's lands dienst. Deze corveeën gezamenlijk noemde men vroeger: djaga gedang.

Voorts behooren tot deze kategorie van heerediensten: de bewaking der negari-gebouwen en de opkomst van eenige lieden ten dienste der inlandsche beambten en hoofden, of, zooals het heet, ter bewaking van hunne woningen. Voor zoover deze inlandsche beambten op het établissement wonen, d. w. z. op de plaats waar het hoofd van het district of de afdeeling woont, moeten de heerediensten te hunnen behoeve tot de djaga gedang worden gerekend. Zoo ook de bewaking der negari-gebouwen, die op het établissement zijn gelegen. In 't algemeen verstaat men onder djaga gedang de wacht op de hoofdplaats, of, juister, het aantal personen, die op de hoofdplaats geregeld in heerendienst opkomen. Deze lieden zijn solidair aansprakelijk voor de gebouwen, gelden of goederen, die hun ter bewaking worden gegeven.

Tot de tweede soort van heerediensten behoort het onderhoud der wegen enz.

Gaan we thans, met het oog op de bovenstaande verdeeling, in de eerste plaats na, welke vaste heerediensten worden gevorderd.

In het district dat ik op 't oog heb, en, zoover ik weet, overal elders, wordt elk koffiepakhuis door vier personen bewaakt. Voor alle overige vaste heerediensten is het bepaalde aantal lieden schier in elk district verschillend. Dit vindt daarin zijn oorsprong, dat elk ambtenaar, als hoofd van een district, dit aantal in overeenstemming met de inlandsche hoofden bepaald heeft. Wel is waar is hij hierin niet aan alle toezicht onttrokken; want jaarlijks moet hij eene gedétailleerde opgave omtrent de heerediensten in zijn district indienen; maar bij dit staatje, zoowel als bij alle andere statistieke opgaven, neemt hij veelal, en daartoe wordt hij dikwijls gedwongen, zijne toevlucht tot l'art de grouper les chiffres, of tot erger (6), waardoor hij aan eene eigenlijke contrôle ontsnapt.

De controleurswoning in het bedoelde district wordt bewaakt door acht personen, de school door vier personen (7), eene gevangenis is er niet. De larashuizen op het établissement worden door één of twee personen bewaakt. Aan het hoofd van de djaga gedang, die elke week verwisselt, staat namelijk een larashoofd, of elders een panghoeloe kapala, die gedurende den tijd der wacht in zulk een larashuis, dat door de laras of de negari is gebouwd, zijn intrek neemt. Voor het bezorgen van brieven zijn er op de hoofdplaats vier, en op een ander plaatsje, dat in hetzelfde district op den weg naar de hoofdplaats der Adsistent-Residentie ligt, vijf personen. Men zal dit getal wel wat groot vinden; maar de officiëele correspondentie is in Indië soms druk. Een ambtenaar die zijn belang begrijpt, zal niet verzuimen om dagelijks zijn brievenboek met eenige nummers te verrijken. — Om te eindigen met de djaga gedang, als koeli's voor het transport komen hier geregeld vier personen op.

Een vaste heeredienst is voorts het bewaken der tampat brenti, voor elke waarvan vier personen gebruikt worden, die ook met het bezorgen van brieven belast zijn. En eindelijk het bewaken der woningen van inlandsche hoofden en beambten! Elk larashoofd heeft hier zes man, elke panghoeloe kapala twee man, en elke panghoeloe soekoe, zoomede de inlandsche schrijvers, de koffiepakhuismeesters, de schoolmeesters, de vaccinateurs enz. één man. Elders beschikt de inlandsche schrijver of de pakhuismeester over twee man, maar, zooals ik reeds zeide, dit is overal verschillend.

Geeft men zich rekenschap van den omvang der vaste heerediensten en van het aantal personen, die daartoe voortdurend aan hun eigen werk worden onttrokken, dan komt men, bij eene vergelijking van de bevolkingsstaten met het aantal lieden die voor deze diensten vereischt worden, tot de slotsom, dat in dit district elk werkbaar man eenmaal in de dertien of veertien maanden moet opkomen, of juister, dat hij in dat tijdsverloop eene week in vaste heeredienst moet arbeiden. Maar die slotsom is niet juist. — Op verscheidene plaatsen in de Padangsche

Bovenlanden is een groot gedeelte der bevolking vlottende. Vooral in den rusttijd (pèndiaman), den tijd die tusschen het oogsten van de padi en het beplanten der sawahs verloopt, gaan de meeste mannen op reis, om elders wat te verdienen. In sommige negariën, b. v. in Bondjol, blijft er haast niemand in den rusttijd te huis. Elders weder, b. v. te Siloengkang, verlaten een of twee honderd man hunne geboorteplaats, om gedurende eenige jaren handel te drijven. Het gevolg hiervan is, dat gedurende een groot gedeelte van het jaar, of soms het gansche jaar door, het volle gewicht der heerediensten op de achterblijvenden drukt, en dat, zooals mij in twee districten na een nauwkeurig onderzoek is gebleken, elk werkbaar man gemiddeld eens in de vier maanden moet opkomen.

De indeeling der heerediensten geschiedt, voor zoover mij bekend is, in alle districten op dezelfde wijs. Gesteld dat er in een district voor de djaga gedang gemiddeld zestig man moeten opkomen, en dat dit district uit drie larassen bestaan, dan levert elke laras wekelijks een gedeelte van die manschappen. Naar de meerdere of mindere bevolking, en naar den afstand waarop de laras van de hoofdplaats is verwijderd, is dat gedeelte voor elke laras met onderling goedvinden bepaald. De eene laras levert dus, stel dertig man, de tweede twintig, de derde tien. Op dezelfde wijs als onder de larassen, is ook onder de negariën die tot eene laras behooren, en ook onder de soekoe's van eene negari, het aantal dienstplichtigen verdeeld. De groote wacht (djaga gedang) bestaat bijgevolg uit lieden van allerlei negariën en soekoe's. In enkele districten is soms eene laras, om bijzondere redenen, van alle heerediensten vrijgesteld, en treft men dus die algemeene vermenging niet aan.

Bij die heerediensten, die min of meer door de omstandigheden worden geregeld en die zich in hoofdzaak tot het onderhond der wegen bepalen, geschiedt de indeeling der dienstplichtigen op een andere wijze. In de meeste districten zijn de wegen onder de larassen en vervolgens onder de negariën verdeeld; in enkele distrikten is men verder gegaan, en hebben de negariën haar aandeel onder de soekoe's, en deze weder onder de toengganei's of hoofden van gezinnen gesplitst. 't Laatste verdiende overal navolging, maar in sommige districten kant zich de bevolking daartegen, om de groote uitgebreidheid der wegen, in verhouding tot het aantal werkbare mannen. Men is daar huiverig om persoonlijk de verantwoording op zich te nemen voor een deel van den weg, dat wellicht te groot is, om door één persoon onderhouden te worden. Elk namelijk, 't zij de negari, de soekoe of het hoofd van het gezin, is verantwoordelijk voor het onderhoud van zijn aandeel in den weg. — Is het noodig, dat er aan den weg wordt gewerkt, dan wijst de controleur in den regel aan het larashoofd aan, welk gedeelte van den weg herstel behoeft, en geeft het larashoofd op zijne beurt aan de negari

die het aangaat, den last, om tot dat werk over te gaan. Alle ingezetenen nemen daaraan deel, met uitzondering van de priesters, de vrouwen en bejaarden (8). Daar, waar van de wegen slechts weinig gebruik wordt gemaakt, en men de bevolking niet nutteloos wil plagen, laat men deze slechts eenige malen in 't jaar gezamenlijk opkomen, om, voor zooveel noodig, de wegen weêr in goeden staat te brengen.

Zooals uit het voorgaande blijkt, zijn wel de werkzaamheden bepaald die in heeredienst moeten verricht worden, maar niet het aantal personen tot elk van die werkzaamheden vereischt. Dit is althans nog overgelaten aan het districtsbestuur. Het is te betreuren, dat men ten opzichte der vaste heerediensten nog niet éene schrede verder gegaan is, en het hoofdbestuur nog niet vastgesteld heeft, hoeveel personen in elk district voor elk van die diensten kunnen gebruikt worden. Voor eenige jaren heeft men eene poging gedaan, om te dezer zake eene algemeene regeling in te voeren, maar het is er niet toe gekomen. En toch is de moeilijkheid zoo groot niet, wanneer men slechts in elk district den toestand in aanmerking neemt. In elk geval is zulk eene regeling gewenscht. Want zoolang men niet tot de kleinste bijzonderheden afdaalt, en in alle gevallen voorziet, loopt de bevolking nog altijd gevaar, dat er misbruik van de heerediensten gemaakt wordt. Waar ook maar het onbeduidendste aan de willekeur van bijzondere personen is overgelaten, staat de deur voor allerlei misbruiken open.

De moeilijkheid om de heerediensten tot het onderhoud der wegen te regelen, is oneindig veel grooter. De tijd waarop dit werk verricht moet worden, en het aantal personen, in elk geval benoodigd, zijn afhankelijk van omstandigheden, en zullen dus altijd door het plaatselijk bestuur bepaald moeten worden. De mogelijkheid zal dus altijd blijven bestaan, dat er te veel van de krachten der bevolking gevergd wordt, of dat men het onderhoud der wegen aan veel dringender werk, b. v. het bewerken der sawahs, laat voorgaan, te meer daar de meerdere of mindere ijver van den ambtenaar door velen in de eerste plaats wordt beoordeeld naar den staat der wegen die onder zijn toezicht geplaatst zijn; de wegen vallen 't meest in 't oog.

Hoeveel nadeelen, behalve dit, zijn er aan 't onderhoud der wegen in heeredienst verbonden! Hoever moet de inlander soms loopen, eer hij ter plaatse is, waar hij met zijn werk een aanvang kan maken! In sommige districten, voor enkele wegen, soms vier, vijf, ja, zes dagen. Het verlies aan tijd, bij het herstellen der wegen, is hier onberekenbaar groot.

Dit kwaad, zoo min als het vroeger genoemde, kan geene regeling — hoe goed ook — verhelpen. Meer en meer worde dus uitbreiding gegeven aan de proef, reeds op sommige plaatsen in deze gewesten met

den besten uitslag genomen, om de wegen in vrijen arbeid te doen onderhouden. Aan dat gedeelte van den weg van Padang naar de Bovenlanden, dat »de kloof van Singgalang" genoemd wordt, werkt reeds sedert verscheidene jaren uitsluitend een corps van vrije arbeiders, die, ten getale van honderd of daaromtrent, maandelijks een loon ontvangen van acht gulden koper per hoofd. Ook bij het aanleggen van een nieuwen weg van Padang naar de Bovenlanden, den zoogenaamden weg van Paja, die sedert dien tijd weder door een anderen weg is vervangen, heeft men dat voorbeeld gevolgd, en vrije arbeiders in dienst genomen. De gelden, tot het onderhoud of den aanleg van een weg benoodigd, verkrijgt men uit een fonds, dat door de periodieke bijdragen van eenige districten, die bij die wegen het meeste belang hebben, in stand wordt gehouden. Zoo dikwijls zulks noodig is heft men, zonder bezwaar hoegenaamd, een hoofdgeld van de bevolking ten bedrage van een duit per hoofd, en daaruit wordt de voor elk district vastgestelde maandelijksche contributie gevonden. Dat deze wijze van heffing moeilijk verdedigd kan worden, zal wel ieder erkennen; maar in ieder geval is het voor de bevolking veel minder drukkend eene belasting in geld te betalen, dan dwangarbeid te verrichten op ver verwijderde plaatsen.

Als eene eerste schrede tot de uitbreiding van dien heilzamen maatregel: de afschaffing der heerediensten tot het onderhoud der wegen, zou het wellicht raadzaam zijn registers aan te leggen, waarop in elk district de Europeesche ambtenaar zelf aanteekende: wanneer er aan de wegen is gewerkt, hoeveel tijd daartoe telkenmale is gevorderd, en hoeveel personen telkens daarmeê bezig geweest zijn. Op die wijze zou men na eenigen tijd, bij benadering althans, kunnen nagaan, hoeveel arbeid er tot onderhoud der wegen vereischt wordt. Dwangarbeid kan tot vrijen arbeid herleid worden, zooals, naar ik meen, de ervaring geleerd heeft, door den coëfficient $^1/_3$. Men zou dus met behulp van zulke registers al zeer spoedig kunnen berekenen, hoeveel vrije arbeiders tot het onderhoud van eenigen weg benoodigd zijn. Het nut daarvan, bij eventueele vervanging der heerediensten voor vrijen arbeid, zal wel door niemand betwist worden.

Er worden toch zoovele nieuwe registers en periodieke staatjes ingevoerd, dat men tegen een enkel register meer wel geen bezwaar zal hebben. Vooral niet, indien aan dat register eenig nut is verbonden, terwijl dit van zoovele andere staatjes niet kan gezegd worden. Zoo moet, o. a., in zeker district geregeld een staatje ingediend worden van de koffie die gedurende een zeker tijdsverloop uit de onafhankelijke oostelijke staten in dat district is binnengesmokkeld, — let wel, van de koffie die uit de onafhankelijke staten, waar zij met dertig tot veertig gulden per pikol betaald wordt, naar de Gouvernementslanden, waar alle koffie te-

gen dertien gulden aan het Gouvernement moet worden geleverd, ter sluiks wordt ingevoerd. Het Caput lepidum die dat staatje voorgeschreven heeft, zou zeker vreemd opzien, wanneer men hem zeide, dat dit staatje altoos met »nihil" ingevuld wordt, en dus, gelijk zoovele andere staatjes, alleen tot tijd- en papierverlies leidt.

Wellicht meent men dat registers, zooals hierboven bedoeld worden, van weinig of in 't geheel geen nut zullen zijn. In dat geval neme men een anderen maatregel, waardoor de vrije arbeid kan voorbereid worden. Het komt er zeer weinig op aan, welken maatregel men neemt; maar van des te meer gewicht is het, dat er *iets* wordt gedaan, waardoor van lieverlede de heerediensten kunnen verminderd of afgeschaft worden. De hoofdzaak is dat men, doordrongen van het groote nadeel aan de heerediensten verbonden, bezield is met den ernstigen wil, om de bevolking zooveel mogelijk van dien last te bevrijden. Ook in het belang van de schatkist wordt dit gevorderd. De algemeene welvaart lijdt onder de wanverhouding die er bestaat tusschen de heerediensten en den arbeid dien de inlander voor zich zelven verricht. Het is reeds vroeger gezegd, dat in sommige districten elk werkbaar man eens in de vier maanden in vaste heeredienst opkomt. Laten we, alle overdrijving vermijdend, eens aannemen, dat elk werkbaar man in de Padangsche Bovenlanden van elke vijf maanden eene week, of, m. a. w. dat hij $^1/_{10}$ van zijn tijd voor vaste heerediensten moet afzonderen. Voegen we daarbij den tijd dien hij aan het onderhoud der wegen besteedt: deze is zeker niet minder, stel ook $^1/_{20}$. — Dan nemen de heerediensten alleen reeds een tiende gedeelte in van den tijd dien de behoeftige inlander zoo noodig heeft tot het onderhoud van zijn gezin, — en al werd er ook geen andere dwangarbeid gevorderd, er zou reden genoeg zijn, om tot de geleidelijke afschaffing der heerediensten over te gaan.

Maar de dwangarbeid, zooals men weet, bepaalt zich niet tot heerediensten. Vorderen deze reeds veel tijd, een gedeelte van het jaar is de inlander bezig met dien anderen dwangarbeid, dien het bestuur aan de bevolking opgelegd heeft met het doel om winst te behalen, en die voor den inlander in hoofdzaak slechts daarin van de heerediensten verschilt, dat hij niet onbeloond wordt gelaten. Ik bedoel de dwangcultuur.

De verplichte cultuur in deze gewesten, die zich, zooals men weet, tot de koffie bepaalt, is in meer dan één geschrift uitvoerig besproken. Er bestaat o. a. een geschrift van den heer Scholten, — iemand die door zijn langdurig verblijf in dit gewest met dit onderwerp grondig bekend is, — en dat, herinner ik mij wèl, het opschrift draagt: »het koffiemonopolie ter Westkust van Sumatra." De koffieteelt, zooals zij hier door ons bestuur ingevoerd is, wordt daarin zoo uitvoerig behandeld, dat er weinig ter vermelding is overgelaten.

Men weet, dat in 1847 de Generaal Michiels de dwangcultuur hier ingevoerd heeft. De wijze waarop hij dit deed, kenmerkt den man en het bestuur van dien tijd. Zonder, naar 't schijnt, de hoofden geraadpleegd, of zich lang het hoofd te hebben gebroken met het bepeinzen der middelen waardoor de goede uitslag der verplichte cultuur kon worden verzekerd, belegde hij onverwachts te Fort de Kock eene vergadering van de inlandsche hoofden, tot welke hij, althans zoo de zaak naar waarheid verteld wordt, niets anders zeide dan: »de Padangsche Bovenlanden zijn een vruchtbaar land, de koffie is een voordeelig gewas; plant dus koffie (Tanah darat baik, koppi baik, tanem baik). Tot dit of iets dergelijks bepaalde zich zijne lakonische toespraak. Waarschijnlijk zal hij er wel bijgevoegd hebben: binnen tweemaal vier-en-twintig uren; want dit was het stereotype slot van zijne bevelen (9).

Uit de wijze waarop dat commando ten uitvoer gelegd is, blijkt niet dat men het der moeite waard heeft geacht een welberaamd plan aan de verplichte cultuur ten grondslag te leggen. In 't algemeen schijnt men de regeling op Java tot voorbeeld te hebben genomen; maar terwijl het niet kan ontkend worden, dat men op Java herhaaldelijk getracht heeft — voor zoover de belangen der schatkist dit toelieten — de verplichte cultuur in overeenstemming te brengen met het belang der bevolking; schijnt men hier, uit zorgeloosheid of onkunde, in den begine althans, alleen te hebben beöogd om de koffieproductie zooveel mogelijk op te voeren.

Elke negari moest aanvankelijk een koffietuin aanleggen. — Op den daartoe aangewezen negarigrond moest elk ingezetene een bepaald aantal boomen planten, en nadat deze eenmaal geplant waren, gemeenschappelijk met de overige ingezetenen den ganschen tuin onderhouden. In deze tuinen had elk der ingezetenen dus niet een bepaald aandeel, dat hij onderhield, en waarvan hij-alleen, met uitsluiting der overigen, de vruchten moest plukken; maar de tuin was het gemeenschappelijk eigendom der gansche negari, waarop alle ingezetenen gelijke aanspraken konden doen gelden. — Het gevolg hiervan was, dat elk dat werk in de tuinen zooveel mogelijk van zich afschoof, en dat men, dank zij het gemis van den krachtigen prikkel van het eigenbelang, deze aanplantingen al in den beginne verwaarloosde.

Daarbij kwam dat op sommige plaatsen de gronden, voor die tuinen aangewezen, voor de koffiecultuur in 't geheel niet geschikt waren; 't zij dat men de keuze van den grond geheel overliet aan den inlander zelven, die, van allen dwang afkeerig, niet altoos den meest geschikten grond uitkoos; 't zij dat de Europeesche ambtenaar zich daarmeê belastte, maar niet de vereischte kunde bezat; 't zij eindelijk, dat de negariën, die allen zonder onderscheid aan de verplichte cultuur moesten deelnemen, in 't geheel geene goede woeste gronden bezaten.

Geen wonder dus, dat in sommige districten de koffietuinen al spoedig in verval geraakten. Men nam tot bemesting de toevlucht, maar dit vereischte te veel tijd naar den zin van sommige ambtenaren, zoodat zij den last gaven, om de veekralen eenvoudig naar den koffietuin te verplaatsen. Die maatregel heeft groote schade berokkend. Het is namelijk in 't geheel geen onverschillige zaak, op welke plaats de veekralen aangelegd worden. — Behalve op de nabijheid van water of althans van weeken, modderigen grond, en van goede weidegronden, moet daarbij gelet worden op eene menigte bijzonderheden, die niet aan allen bekend zijn. De inlander roept dan ook gewoonlijk een doekoen te hulp om eene plaats op te zoeken, waar de kraal kan opgericht worden. Door de kralen naar de koffietuinen te verplaatsen, wier ligging niet altijd aan de vereischten voldeed, stelde men het vee aan een menigte ziekten bloot, die zich trouwens niet lang lieten wachten. In sommige districten, en bepaaldelijk in het district Kota VII, waar de bevolking grootendeels in de veeteelt haar bestaan vindt, is een groot gedeelte van den veestapel ten gevolge van dien maatregel bezweken.

Hierdoor vooral is de geringe ingenomenheid die de inlander van den beginne af voor de dwangcultuur aan den dag legde, op sommige plaatsen tot bepaalden tegenzin overgeslagen. — Die tegenzin nam toe, toen van hoogerhand de last werd gegeven, om de djoear (Cassia florida) als schaduwboom in de koffietuinen aan te planten, en hierdoor verscheidene groote koffieaanplantingen na verloop van drie of vier jaren wegkwijnden. 't Schijnt dat de handleiding voor de koffiecultuur van een *Inspecteur der cultures*, die de djoear als schaduwboom aanraadde, de aanleidende oorzaak van die ramp is geweest, en het mag wel merkwaardig genoemd worden, dat een ambtenaar, die bepaaldelijk met de zorg voor de cultures belast was, een schaduwboom aanbeval waarvan de talrijke wortels de teedere worteltjes van den koffieheester in weinig tijds verstikken. Thans nog treft men overal in de Padangsche Bovenlanden gansche bosschen van Cassia florida aan, wier voorkomen de bosschen in het Vaderland voor den geest roept, en die de plaats aanduiden, waar vroeger uitgestrekte koffietuinen geweest zijn.

Om het verlies te herstellen, moesten op nieuw groote koffietuinen aangelegd worden, en daar zachte middelen niet hielpen, moest de inlander door zware en herhaalde straffen tot den aanleg en het onderhoud der tuinen worden gedwongen. Op sommige plaatsen liet men zelfs een blok naar de tuinen brengen, om de nalatigen of tragen te kunnen straffen.

Maar al die middelen baatten weinig. De tegenzin tegen de gedwongen cultuur werd er slechts door vermeerderd, en in meer dan één district verzuimde de bevolking zelfs, om de rijpe koffievruchten te

plukken, zoodat zij door het slaan op gendang en momongan tot dit werk moest opgeroepen worden.

Men ging toen, hier en daar, tot een maatregel over, die — vroeger toegepast — den goeden uitslag der dwangcultuur wellicht zou hebben verzekerd. De gemeenschappelijke tuinen werden onder de ingezetenen der negariën verdeeld, zoodat elk hoofd van een gezin een eigen aandeel bekwam. Maar op sommige plaatsen was de bevolking aanmerkelijk achteruitgegaan, 't zij door epidemiën of anderszins, elders was zij verhuisd, zoodat, bij de verdeeling der tuinen, een enkel persoon soms een veel te groot aandeel bekwam. — Sommige personen werden met het onderhoud van twee-, drie-, ja zelfs vierduizend boomen belast, waartoe, zooals van zelf spreekt, hunne krachten te kort schoten.

Ziedaar in 't algemeen de redenen aangestipt, waarom in sommige streken de koffietuinen in zulk een treurigen toestand verkeeren. Men ziet dat het in de eerste plaats aan het vroeger bestuur moet worden geweten, dat de koffieproductie, vooral in de laatste jaren, met reuzenschreden achteruit is gegaan.

Laat het zich aanzien dat men, door de ondervinding geleerd, de koffieproductie weder tot hare vroegere hoogte zal opvoeren? — Er bestaat meer grond om het tegendeel te verwachten.

Geregelde koffieaanplantingen legt men in den regel niet meer aan. — Dit geschiedt slechts bij uitzondering, in enkele districten. Op verscheidene plaatsen zou die maatregel afstuiten op den tegenzin der bevolking. Meestal plant men tegenwoordig de koffie in den omtrek der woningen. Contrôle op die tallooze kleine aanplantingen is niet mogelijk; alleen op groote tuinen kan het bestuur een geregeld toezicht houden. En al bestond er toezicht, wat zou het baten? want de nalatigheid van den inlander in cultuurzaken wordt niet meer gestraft. — Voor eenige jaren althans heeft het bestuur zich afkeerig getoond van alle straffen, in het belang der verplichte cultuur. En zoo men thans tot de strenge maatregelen terug wilde keeren waardoor men vroeger de dwangcultuur heeft gehandhaafd, welke ambtenaar zou zich thans willen leenen tot daden, die elken weldenkende tegen de borst stuiten? Men bedriege zich niet. Verscheidene personen die thans met het bestuur in de binnenlanden belast zijn, hebben weinig gemeen met de ambtenaren van weleer, waarvan velen door geboorte en opleiding bestemd waren, om zelven het werk te verrichten waartoe zij met ruw geweld den inlander dwongen. — Bij den steeds toenemenden afkeer der bevolking van alle dwangcultuur, zouden trouwens de strengste maatregelen niet helpen. In weêrwil dat de prijs dien het Gouvernement voor de koffie besteedt, thans reeds gestegen is tot 13 gulden per pikol, worden de koffieaanplantingen door de bevolking verwaarloosd. Zelfs al betaalde

men vijftien gulden per pikol — een prijs, waarvoor de Javaan op midden-Java, althans zooals mij nog onlangs aldaar is verzekerd, uit eigen beweging koffie zou telen, dan nog zou in deze gewesten de koffiecultuur een onoverkomelijken hinderpaal vinden in den tegenzin dien de bevolking tegen allen dwang aan den dag legt. De Maleier geeft de voorkeur aan zijne eigene cultures, vooral aan de tabaksteelt, waarvoor de grond hier trouwens zeer geschikt blijkt te zijn. Meer en meer breidt zich deze volkscultuur uit, en langs het meer van Singkarah zijn eene menigte gronden, die vroeger met koffie beplant waren, in tabaksvelden herschapen.

Men mag dus veilig aannemen, dat de koffieproductie in de Padangsche Bovenlanden haar maximum heeft bereikt, en waarschijnlijk voortdurend zal afnemen. In weêrwil van de gebrekkige grondslagen waarop de verplichte cultuur hier van den beginne is gevestigd, is zij in weinig tijds, door kunst en vliegwerk, tot eene aanmerkelijke hoogte opgevoerd, maar even spoedig zal zij, bij gebreke aan dwangmiddelen, weder vervallen. Het wordt dus tijd, dat men omziet naar een meer rationeele belasting.

Thans rest mij nog een woord over den arbeid te zeggen, die de Maleier ten behoeve van den Europeeschen ondernemer verricht.

Tegenwoordig bestaat er in dit gewest slechts ééne particuliere tabaksonderneming; een andere, even als de gemelde nabij Pajakoemboch gelegen, is weder opgeheven. Particuliere koffieaanplantingen of andere ondernemingen van landbouw treft men er in 't geheel niet aan. De tijd schijnt echter niet meer ver dat deze ook in de Padangsche Bovenlanden zullen tot stand komen (10). Op 't oogenblik echter bepaalt de particuliere nijverheid zich nog tot de genoemde tabaksonderneming.

De wijze van werken, bij deze onderneming gevolgd, is aan die op Java gelijk. De ondernemer heeft zelf geene gronden, maar plant op den grond van den inlander, of juister, koopt den tabak, dien de inlander onder zijn toezicht geplant heeft. Alleen plant de Maleier geen tabak op de sawahs, maar enkel op de ladangs — iets dat voor de toekomst van de particuliere tabaksteelt van zeer veel belang is. Hier, als op Java, wordt voorschot gegeven, en voorloopig schijnt dit niet te vermijden. Is het gewas geoogst, dan wordt het, in drie soorten verdeeld, tegen comptante betaling in de schuren afgeleverd. Het werk in de schuren, het drogen, sorteeren enz., wordt in dagloon en grootendeels door vrouwen verricht. In den beginne heeft het den ondernemer veel moeite gekost, om een aantal daglooners te vormen, die niet alleen hun werk verstaan, maar die geregeld en op gezette tijden hun werk

hervatten. Met beleid en overleg is dit bezwaar van lieverlede uit den weg geruimd, en tegenwoordig, naar ik meen, is er aan goede arbeiders geen gebrek.

Tot nog toe trouwens staan de heerediensten den vrijen arbeid natuurlijk niet in den weg, en zoolang de particuliere nijverheid zich niet belangrijk uitgebreid heeft, zal men steeds een genoegzaam aantal arbeiders vinden, die zich onafgebroken op de teelt van tabak voor de Europeesche markt kunnen toeleggen. De invloed der hoofden komt daarbij niet in 't spel. De Maleische maatschappij is door en door demokratisch, en geen hoofd, van welken rang ook, zal den kleinen man kunnen bewegen, om tegen zijn wil of belang voor den Europeeschen ondernemer te werken. Het is dus niet te vreezen, dat men van den invloed der hoofden op den kleinen man misbruik zal maken: de arbeid is hier, in den waren zin van het woord, vrij.

Ook op de koffie-ondernemingen, zoo deze ooit tot stand mogen komen, is geen dwang, van welken aard, ook te duchten. Al het werk zal er geheel vrijwillig geschieden. En vooreerst — er bestaat grond het te hopen — zal er geen gebrek aan handen zijn: uit eigen beweging zullen zich genoeg arbeiders aanbieden. Sommigen meenen nogtans dat het veel moeite zal in hebben, om de inlanders tot een *vast* verblijf op een land te bewegen. Velen, zoo zegt men, zullen, na eene kleine som gelds te bebben verdiend naar hunne negariën terugkeeren, en anderen, die geene sawahs bezitten en nergens een thuis vinden, zijn te veel aan een zwervend leven gewoon, dan dat zij zich met der woon op een land zullen vestigen. — Dat bezwaar is niet ongegrond. Waar de inlander op eene particuliere onderneming geen sawahs bezit, gelijk in het Westen van Java op de landerijen bewesten de Tjimanok, daar bestaat oogenschijnlijk geen band waardoor hij aan de onderneming gehecht is. — Maar, zooals de contracts-woeste-gronden op Java bewijzen, door geduld en humane behandeling kan de landheer den arbeider aan zich en zijne onderneming verbinden. Zoo doende kan hij, zij het ook langzaam, eene kern van vaste arbeiders vormen, die, duurzaam op zijne onderneming gevestigd, voortdurend zal aanwassen, zoolang de landheer zijne plichten tegenover deze lieden in 't oog houdt. Eerst dan, wanneer hij hierin te kort schiet, zal zijn volk spoedig weder verloopen; *hierin trouwens ligt een deugdelijke waarborg, dat het belang van den inlander door de particuliere nijverheid zal worden bevorderd.*

De bezwaren overigens waarmeê hier de ondernemer te kampen heeft, worden ook op Java aangetroffen. In ieder geval wegen de moeilijkheden op Java die op Sumatra wel op. Men hechte toch niet te veel waarde aan de overdreven voorstelling van sommige lieden, die der particuliere

nijverheid in deze gewesten reeds bij vooraad alle kans van slagen ontzeggen; die, zonder op de keerzijde der medaille te letten, de bezwaren breed uitmeten die overal met eene nieuwe onderneming gepaard gaan, en die, zelven van allen ondernemingsgeest verstoken, zich tot taak gesteld hebben, om elke poging, waardoor eene zuivere bron van welvaart kan worden geopend, zoo mogelijk te verlammen.

Welken invloed de uitbreiding der particuliere nijverheid, bepaaldelijk op den arbeid, zal hebben, kan uit het voorafgaande blijken. In de inlandsche maatschappij, aan zich zelve overgelaten, gaat de arbeid geene schrede vooruit. Het bestuur dat de heerediensten en de dwangcultuur invoerde, heeft den toestand waarin de arbeid oorspronkelijk verkeerde, verergerd; het heeft den lust tot de teelt van gewassen voor de Europeesche markt eer uitgedoofd dan aangewakkerd. Zelfs kan hier van de verplichte koffiecultuur niet gezegd worden, wat met het volste recht als eene veel te gering geachte verdienste van de Gouvernementscultuur op Java geldt, dat zij den weg heeft gebaand voor een betere orde van zaken, voor de opkomst der nijverheid van bijzondere personen. Door toedoen van de particuliere nijverheid eindelijk, die in de groote behoefte der inlandsche samenleving aan kapitaal voorziet, en die de werkzaamheden der inlanders richt op zulke producten, aan welke een groote aftrek op de Europeesche markt is verzekerd, zal de arbeid en daarmeê de algemeene welvaart met rassche schreden vooruitgaan.

AANTEEKENINGEN OP „DE ARBEID IN DE PADANGSCHE BOVENLANDEN."

(1) Het woord *hoelajat* (Maleische uitspraak van het Arabische *welajat* of *wilajat*) komt herhaaldelijk voor in het boek Pakihi, en altoos in den zin van *gezag*, voor zoover zich dit althans uit den samenhang der woorden laat opmaken. Zoo wordt er menigmaal in gesproken van de hoelajat die de vorst over zijn rijk en de vader over zijne kinderen uitoefent. Het woord wordt ook gebruikt voor het recht dat iemand heeft op den grond dien hij-zelf heeft ontgonnen, of dien hij, volgens de Maleische uitdrukking, levend gemaakt heeft. Zie „Tijdschrift voor Ned. Ind." Jaarg. 1867, D. I, bl. 289.

(2) Negariën, die slechts eene geringe uitgestrektheid woesten grond bezitten en waar de behoefte ontstaat om dien te ontginnen, gaan wel eens tot de verdeeling van dien grond over. Men handelt daarmede op dezelfde wijs als met de goudgronden, en plant dan, om de grenzen aan te duiden, om elk perceel de poediëng (Justicia picta) of eene dergelijke plant, die door de bonte kleur van hare bladeren in 't oog valt. Maar nu gebeurt het wel eens,

dat eene der soekoe's haar aandeel niet terstond onder hare leden verdeelt, 't zij omdat dit vooreerst nog niet noodig geacht wordt, of om eenige andere reden. Dit stuk grond blijft dus voorloopig het eigendom der soekoe. Maar dit is uitzondering, en in ieder geval is de toestand waarin de grond als soekoe-eigendom verkeert, slechts voorbijgaande. In den regel zijn de woeste gronden het eigendom der *negari* tot wier gebied zij behooren.

(3) H. Baudrillart, professor aan 't College de France.

(4) Zie mijn vroeger opstel: „het Inlandsche bestuur in de Padangsche Bovenlanden," in dit Tijdschrift, Jaarg. 1868, Deel I, bl. 341 vv.

(5) 't Komt mij voor, dat ook op Java de heerediensten niet op traditioneele rechten steunen, zooals nu eenmaal aangenomen wordt; nog minder geloof ik, dat zij, in beginsel, op het grondbezit zouden rusten. Nergens vind ik dit sustenu met kracht van redenen gestaafd; zoover ik weet, heeft het eigenlijk geen anderen grond, dan de mededeeling van van Elten (van den Bosch), in zijne brochure, omtrent de huldeblijken van de bevolking in de Vorstenlanden aan den Soesoehoenan en de overige Grooten.

(6) Dat hij zich daartoe in de meeste gevallen genoodzaakt ziet, zal elk ambtenaar beamen en des noods met eene menigte voorbeelden staven. Laat mij een enkel voorbeeld opnoemen, om ten overvloede aan te toonen, dat er aan alle statistieke opgaven, oorspronkelijk afkomstig van de inlandsche hoofden, niet alleen geene *volstrekte*, maar zelfs geene *betrekkelijke* waarde kan worden gehecht. Zij die meenen mochten, dat de officiëele cijfers toch approximatief waar zullen zijn, verkeeren in eene groote dwaling; de waarde van die cijfers is nul. En toch gronden nog zeovelen hunne redeneeringen op die vermeende, approximatieve waarheid!

Ter zake. Toen de veeziekte hier uitbrak, of eenigen tijd daarna, werden alle ambtenaren aangeschreven om elke tien dagen het cijfer op te geven van het aantal beesten, die in dat tijdsverloop in hun district bezweken waren. — Elk wilde, uit den aard der zaak, die staatjes zoo stipt mogelijk en zoo spoedig mogelijk indienen, om het verwijt te ontgaan van weinig ijver te betoonen. — De Adsistent-Resident schrijft dus aan den Controleur : zend mij dat staatje den 10^{den} van de maand, of uiterlijk den 11^{den} of den 12^{den}. De Controleur draagt de larashoofden, waarvan sommigen op een dag afstands van hem wonen, de indiening van dat staatje op den 9^{den} of uiterlijk op den 10^{den} op. De larashoofden gelasten op hunne beurt aan de panghoeloe's kapala, waarvan sommigen op één, twee, ja drie dagen afstands van hun larashoofd wonen (b. v. in het district Sidjoendjoeng), om die opgave den 7^{den} of uiterlijk den 8sten gereed te hebben, zoodat, au bout du compte, het staatje dat de Controleur indient, en dat het aantal gestorven karbouwen van den 1^{en} tot den 10^{en} van de maand, zooals het heet, opgeeft, reeds den 7^{en} van de maand is opgemaakt. Ik neem nog aan, dat de panghoeloe kapala zich de moeite getroost, om zich op de hoogte van het aantal gestorven karbouwen te stellen. Maar zulk een hoofd is wel een zeldzame vogel! Bijna allen, zoo niet allen, vullen maar een cijfer in; het larashoofd vindt het te hoog of te laag, neemt er een

nul af of voegt er een nul bij, en de Europeesche ambtenaar ziet zich maar al te dikwijls gedwongen, om de ongerijmdheid der opgave, het voorbeeld der hoofden te volgen. — Toen ik eens een larashoofd opmerkzaam maakte, dat er, *volgens zijne opgave*, van de circa één millioen koffieboomen, die er in 't geheel in de laras waren, meer dan circa twee millioen waren gestorven, lachte de man zeer ironisch over mijne naïveteit, nam eene pen op en schrapte twee nullen van het laatste cijfer door. Ex uno disce omnia.

(7) Ik onthoud mij van alle kritische aanteekeningen. Al licht komt hier anders de vraag op, of er ook reden bestaat om te vreezen, dat men met onze fraaie bestuurscholen wegloopt?

(8) Ook hiervoor bestaat niet overal een vaste regel. Men zou weldoen daartoe eens over te gaan, zonder zich aan de, naar mijn inzien, ongegronde stelling te houden, dat de hegrediensten alleen op het bezit van den grond rusten.

(9) Een jeugdig ambtenaar, dien deze overigens verdienstelijke traîneur de sabre eens en profond négligé bij eene zijner vriendinnen: kapala moeda, mata api, of ik weet niet juist welke, ontmoette, werd onmiddellijk van Padang naar Baros of een ander gat, verder noordwaarts, verplaatst, „binnen tweemaal vier-en-twintig uren." De ongelukkige Don Juan, die reeds den volgenden dag onder zeil ging, leed kort na zijn vertrek schipbreuk, zoodat hij zich genoodzaakt zag naar Padang terug te keeren. Toen hij bij den Generaal zijne opwachting maakte, en dezen verslag deed van zijne ongelukkige reis, die hem bijna het leven gekost had, kreeg hij niets anders ten antwoord dan: „vertrek dadelijk naar Baros, binnen tweemaal vier-en-twintig uren."

(10) Werkelijk bestond er vóór een jaar ongeveer, toen ik dit artikel schreef, reden om te hopen, dat weldra een stuk gronds, op den Talang gelegen, door een particulier zou worden ontgonnen en met koffie beplant. Overtuigd, dat de concessie niet lang meer achterwege zou blijven, had men reeds een begin met de ontginning gemaakt. — Nog een ander, door dit voorbeeld verleid, had zich tot de Regeering gewend, of was op het punt zich tot de Regeering te wenden, ten einde een perceel nabij Padang in exploitatie te brengen. Maar ben ik wel onderricht, dan is die eerste poging der particuliere nijverheid, om zich in deze gewesten te vestigen, verijdeld, en bestaat er gegronde reden om te vreezen, dat, zoolang er geene gewichtige verandering plaats heeft in het Bestuur der Koloniën, geene partikuliere koffieaanplanting hier tot stand komen zal.

Sedert dit stuk, ruim een jaar geleden, is geschreven, zijn de aanvragen om woeste gronden in deze Residenties met een aantal vermeerderd. Zoover ik weet, is er geene enkele beschikking genomen.

A. W. P. Verkerk Pistorius.

DE VULKAAN TENGGER OP OOST-JAVA.

(*Naar het Hoogduitsch van Emil Stöhr.*)

Er is wel geen land ter wereld, dat beter geschikt is voor de studie der vulkanen, dan Java, dat heerlijk schoone eiland, waarop de eene vulkaan zich aan de andere paart. Reeds Junghuhn heeft in zijn uitgebreid werk over Java 45 werkzame en uitgedoofde kraters opgesomd en ten deele nader beschreven, aan welk getal men nog 6 slijkvulkanen kan toevoegen. Zollinger telt 67 vulkanen, terwijl hij er nadrukkelijk bij doet opmerken, dat dit getal zelfs tot over de 100 zou stijgen, wanneer hij ook minder belangrijke daarin wilde opnemen. Een der merkwaardigste is het Tengger-gebergte, de Goenoeng-Tengger (goenoeng is javaansch en beteekent berg), op het oostelijk gedeelte des eilands gelegen. Vele reizigers hebben in den loop dezer eeuw dit gebergte bezocht en beschreven, o. a. van Herwerden, in 1830, 1841 en 1844 (zie de Verh. van het Bataviaasch Genootsch., Dl. XX), de Engelschman Beete Jukes, in 1844 (Voyage of H. M. Ship Fly), en de plantenkenner Zollinger, die dit gebergte meermalen botaniseerend doorkruiste. Deze laatste, een mijner beste vrienden, wien ik nog in het jaar 1858 op menig uitstapje in de oostelijke gedeelten van Java had vergezeld, bezweek het volgend jaar onder den afmattenden invloed des klimaats te Kandangan, op den Tengger gelegen, werwaarts hij zich tot herstel zijner zwaar geschokte gezondheid had begeven. (Zie o. a. zijne verhandeling in Petermann's »Geogr. Mittheilungen," 1858, »die Gebirgssysteme Ost-Java's"). Het grondigst is de vulkaan beschreven geworden door Junghuhn, in diens kolossaal werk »Java, deszelfs gedaante, bekleeding en inwendige structuur, 1853." Veelvuldige bezoeken in 1838 en 1844 hadden dien schrijver daartoe in staat gesteld. Hypsometrische hoogte-metingen waren door Zollinger bereids gedaan, terwijl Jukes en Junghuhn zich met barometrische, de laatste ook nog met trigonometrische metingen hadden onledig gehouden. De we-

Rook van den afgelegen Smeroe. Bromo. Widodarin. Kembang-top. Goenoeng Batok.

tenschap heeft alzoo ten opzichte van dezen berg haar plicht geenszins verzaakt; zij heeft echter haar laatste woord ook nog niet gesproken, gelijk ik gelegenheid had op te merken, toen ik in September 1858 den vulkaan een bezoek bracht. Daaraan, alsmede aan de omstandigheid, dat hij niet slechts een der belangrijkste vulkanen van het eiland Java, maar van de geheele aarde is, is het dan ook toe te schrijven, dat ik het waag, nogmaals op hem terug te komen.

Wat vroeger reeds nauwkeurig beschreven werd, zal ik niet noodeloos herhalen, dan voor zoover zulks voor 't recht begrip van den inwendigen bouw des vulkaans noodzakelijk is. Wat zijn topographische gesteldheid aangaat, verwijs ik den lezer naar de groote kaarten van Java, in 't bijzonder naar het 4de, oostelijke blad van de kaart van Junghuhn. — Het Tengger-gebergte, omstreeks 18 zeemijlen (1) van de kust en de havensteden Pasoeroean en Probolinggo verwijderd, rijst van lieverlede uit het vlakke strand op tot eene hoogte van 2650 meters en vormt een vlakken, afgeknotten kegel, met zeer groote basis. Op zijn top draagt hij waarschijnlijk den grootsten krater der aarde, een wijde, bijkans 5 zeemijlen in middellijn metende horizontale vlakte, die met steile helling in de bergmassa afdaalt, ongeveer 2080 meters boven den zeespiegel is gelegen en van alle zijden door 500 meters hoog boven haar uitstekende kraterwanden omgeven is. Midden in den bodem van dezen krater, die hoog met een zwart vulkaan-zand bedekt is en deswege niet ten onrechte den naam Dasar of Zandmeer voert, verheffen zich de eigenlijke uitbarstingskegels, vier in getal. Drie daarvan maken een geheel uit: de Widodarin, Segorowedi en Bromo. Deze laatste, tevens de laagste (220 meters boven het Zandmeer verheven), is op dit oogenblik alleen werkzaam; de andere zijn uitgebluscht, in welk lot ook de vierde uitbarstingskegel, n.l. de Goenoeng Batok, deelt; geheel op zich zelven, iets ter zijde van de vroeger genoemden, staat deze daar, in den vorm van een suikerbrood zich onmiddellijk, ter hoogte van 330 meters, uit het Zandmeer verheffende.

De hooge, steile kraterwanden, die, nagenoeg cirkelvormig, den Dasar van alle kanten omgeven, zijn slechts op een enkele plaats, in het Noordoosten, afgebroken, alwaar een breed, diep ingesneden splijtingsdal zich naar beneden een weg baant. Maar ook hier is het Zandmeer gesloten door een dwarsdijk, die, ofschoon niet de hoogte bereikende van de kraterwanden, toch steeds meer dan 700 meters boven den Dasar uitsteekt. Deze dam of dijk valt naar binnen steil af, even als de andere hooge kratermuren, loopt evenwel buitenwaarts met eene

(1) Wanneer in 't vervolg van zeemijlen of mijlen in 't algemeen sprake is, worden boogminuten bedoeld van 60 op één graad van den aequator.

zachte glooiing in de richting der dalkloof voort. Zoo is in 't kort de vorm van het Tengger-gebergte. Op de buitenste helling bevinden zich diepe gleuven, die meestal een wenig beneden den bovenrand beginnen, kronkelend naar beneden loopen, naar beneden toe breeder worden en zich gedeeltelijk vertakken; dit zijn dalen, somtijds van 100 tot 180 meters diep. Hierdoor ontstaan ribben of graten, van boven met smal toeloopende kruinen, die, terwijl zij naar beide zijden afhellen, beneden vallei-achtige gleuven vormen, niet breeder dan de nokken of kammen der ribben van boven, ja dikwijls slechts weinige meters breed. Deze ribvorming is een natuurlijk gevolg van uitspoelingen, en ofschoon men ze bij alle kegelvormige bergen der aarde min of meer duidelijk kan waarnemen, zoo is zij toch op Java uitermate ontwikkeld, 't geen deels een gevolg is van de tropische regenbuien, deels moet toegeschreven worden aan de omstandigheid, dat de bovenste lagen van alle vulkanen op genoemd eiland uit zand, asch, tuffen en lapilli bestaan. Maar zelfs op Java vindt men nergens die ribvorming op zulk eene duidelijke wijze uitgedrukt als hier, bij den Tengger. De bovenste, zeer dikke laag van het gebergte bestaat uit vulkaan-asch, waarin ontelbare lapilli en andere dergelijke uitwerpselen verstrooid liggen, zoodat men slechts in den ondersten bodem der diepe dalgleuven het vaste, samenhangende gesteente aantreft, dat door de beken glad is geschuurd; maar ook daar niet altijd, dewijl deze gleuven dikwijls niet eens het vaste gesteente bereiken. Op dezen uit asch bestaanden bodem tiert een welige plantengroei; evengelijk overal op Java, nemen koffie-plantages, velden en welige bosschen den voet van 't gebergte in. Op grootere hoogte, waar de lucht koeler begint te worden, verdwijnen allengs de palmen, de wilde pisang en andere vertegenwoordigers van den plantengroei der dalen. Nu verschijnen voor 't eerst de boomvarens met hunne schermachtig gevederde bladen op den korten, 5 a 6 voet hoogen, maar dikken stam. Ter hoogte van 1600 meters vertoonen zich eindelijk de 20—30 voet hooge Tjemoroboomen, eene soort, die slechts eigen is aan oostelijk Java en die door haar habitus aan onze noordelijke dennen doet denken (Casuarina Junghuhniana Miq.) — Hier heerscht het ware Tengger-klimaat, bijkans zoo koel als dat van Europa; rozen en viooltjes bloeien hier in gezelschap van talrijke andere bekende planten, als de wolfsmelk, de brandnetels, enz. De reiziger van het Noorden waant zich verplaatst te midden der Flora van zijn eigen land; slechts de boomvarens ontnemen hem die begoocheling en herinneren hem, dat hij zich tusschen de keerkringen bevindt. In deze koele bergstreken plant men maïs en tabak, alsmede Europeesche moesgroenten, voornamelijk kool, uien en aardappelen, om deze te verkoopen aan de bewoners der dalen. Het Gouvernement heeft hier plantages doen aanleggen, waarin de meeste Europee

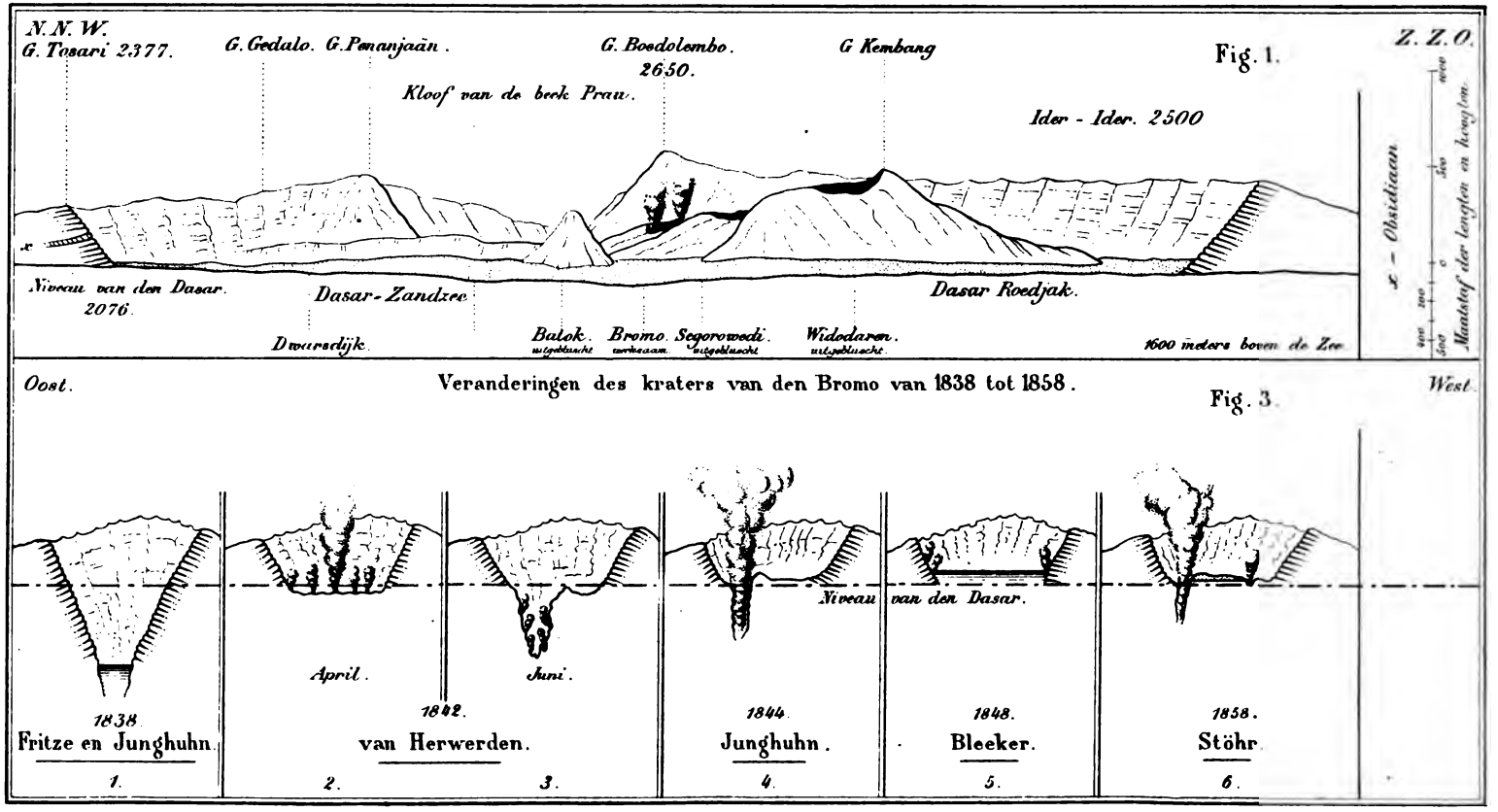
N.N.W.
G. Tosari 2377.
G. Gedalo.
G. Penanjaän.
G. Boedolembo.
2650.
G Kembang
Fig. 1.
Z.Z.O.
Kloof van de beek Prau.
Ider - Ider. 2500
x - Obsidiaan
Maatstaf der lengten en hoogten.
Niveau van den Dasar.
2076.
Dasar-Zandzee
Dasar Roedjak.
Dwarsdijk.
Batok.
uitgebluscht
Bromo.
werkzaam.
Segorowedi.
uitgebluscht
Widodaren.
uitgebluscht.
1600 meters boven de Zee
Oost.
Veranderingen des kraters van den Bromo van 1838 tot 1858.
Fig. 3.
West.
Niveau van den Dasar.
April.
Juni.
1838.
Fritze en Junghuhn.
1.
1842.
van Herwerden.
2.
3.
1844.
Junghuhn.
4.
1848.
Bleeker.
5.
1858.
Stöhr.
6.

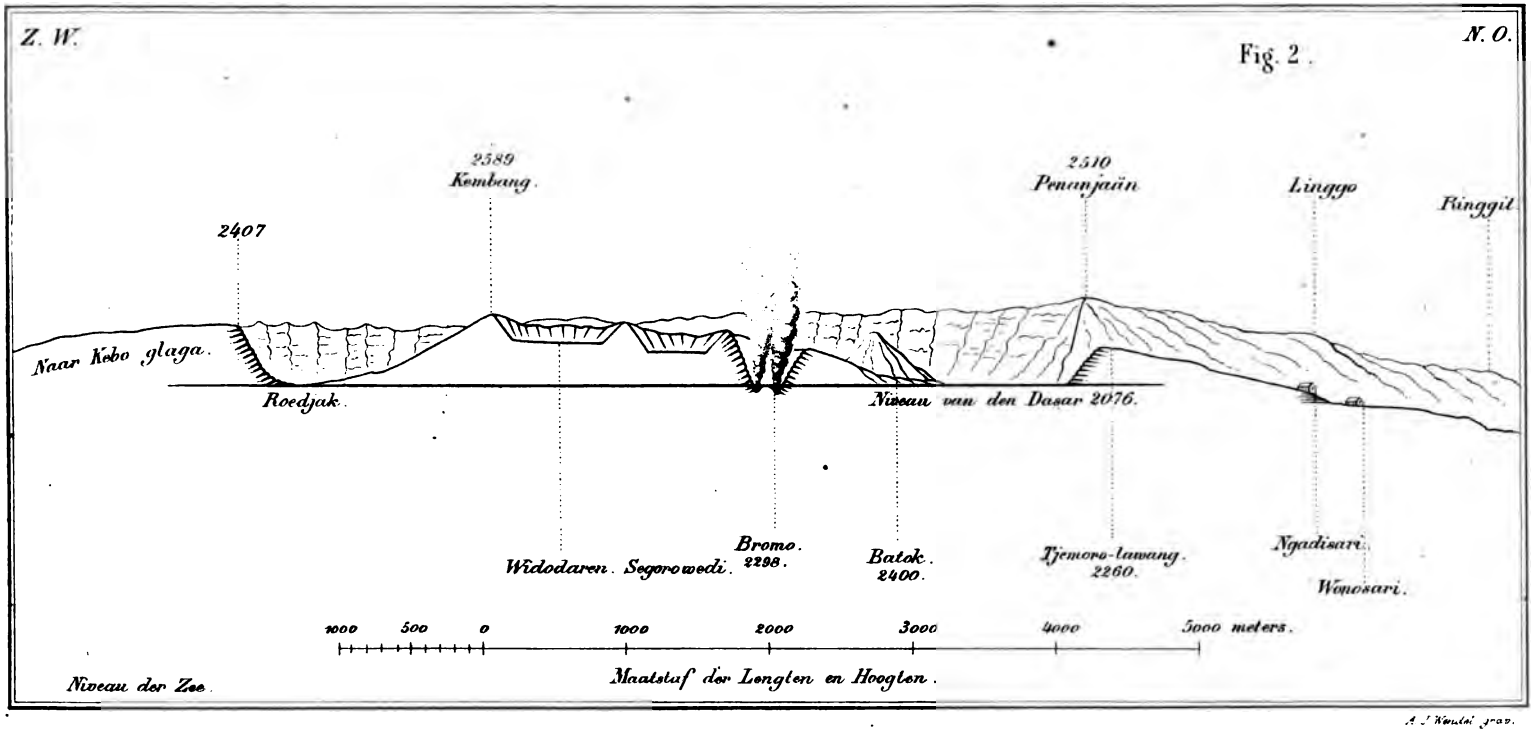
Z. W.
N. O.
Fig. 2.
2589
Kembang.
2510
Penanjaän
Linggo
Ringgit
2407
Naar Kebo glaga.
Roedjak.
Niveau van den Dasar 2076.
Widodaren. Segorowedi.
Bromo.
2298.
Batok.
2400.
Tjemoro-lawang.
2260.
Ngadisari.
Wonosari.
1000 500 0 1000 2000 3000 4000 5000 meters.
Niveau der Zee.
Maatstaf der Lengten en Hoogten.
A. J. Wendel grav.

sche planten en vruchten worden gekweekt, o. a. heerlijke aardbeziën, druiven en perziken, welke laatste evenwel zelden tot rijpheid komen. Tevens dienen deze posten tot tijdelijke verblijfplaatsen voor de zieke Europeanen, die, door de hitte van 't klimaat aangetast, in de frissche berglucht herstel van gezondheid zoeken. De voornaamste plantage bevindt zich te Tosari, aan de westelijke helling, op 1779 meters hoogte gelegen.

Op deze hoogte is het Tengger-gebergte, tot op 2000 meters boven den zeespiegel, door een eigen volksstam bewoond, bestaande uit eenige duizenden zielen; het zijn de weinige Javanen, die heden ten dage niet tot het Islamismus zijn bekeerd geworden. Van hunnen eeredienst valt weinig te zeggen; zij hebben geen tempels, maar men vindt in hunne huizen, die in bouwtrant aanmerkelijk van de gewone javaansche huizen afwijken, ruwe figuren van hout, aan welke zij offers brengen, terwijl eenmaal in het jaar zich de geheele bevolking in het Zandmeer verzamelt, om te offeren aan den God, die naar hare denkwijze in den werkzamen vulkaan Bromo zijn verblijf houdt.

Wellicht heeft de naam Bromo (vuur), die in ieder geval met dien van den god der Hindoes Brama samenhangt, aanleiding gegeven tot de meening, dat deze Tengger-bewoners afstammelingen zouden zijn van de oude Hindoes, die na den ondergang van het groote Hindoe-rijk op Oost-Java, dat van Modjopahit, naar 't gebergte zijn gevlucht en het geloof hunner vaderen, den Siwa-dienst, getrouw bleven.

Al zij ook het laatste waar, veel, dunkt mij, pleit voor de meening, dat de bewoners van den Tengger *niet* de nakomelingen dier vluchtelingen zijn, al mogen dan ook de laaatstgenoemden eenigen invloed gehad hebben op hunne godsdienstige gebruiken. Naar mijn inzien moeten zij gehouden worden voor afstammelingen van de oorspronkelijke bewoners, die, nog vóórdat de Hindoe-godsdienst op Java werd ingevoerd, in hunne afgezonderde bergen de overblijfsels redden van den ouden godsdienst, nl. de aanbidding der ruwe natuurkrachten. Dat de Tenggereezen geene werkelijke Hindoes kunnen zijn, wordt reeds bewezen door de omstandigheid, dat zij niet, gelijk dezen, zich van vleeschspijzen onthouden, maar zelfs de heilige koe slachten; tijdens mijn verblijf te Tosari hield men aldaar een grooten buffel gevangen, om bij het naderende jaarfeest geslacht en gegeten te worden.

Ik noodig thans den lezer uit, met mij den krater des Tenggers en den werkzamen Bromo te bezoeken. Wij zullen daartoe van Tosari afreizen, gelijk ik deed op den 20 September 1858. Tosari ligt op een der vermelde ribben, die zich daar tot een klein plateau verbreedt; rechts en links daalt het terrein eenige honderden voeten ver steil af onder eene helling van 35°—36°. Beneden Tosari strekken deze ribben

zich nagenoeg van het Zuiden naar het Noorden uit; boven het dorpje krommen zij zich van het Z. O. naar het N. W. In de omgeving van het dorpje bestaan zij uit geelachtige of bruinachtige tuf en aschbeddingen met daarin begraven lapilli en andere uitwerpselen. Zelfs in de diepe bedding der beken kon ik geen samenhangend gesteente vinden; in een diepe gleuf, oostelijk van Tosari, vond ik, wel is waar, groote blokken dichte, grijze lava, maar ook deze behoorden niet tot het aanliggende gesteente. Deze steensoorten, zoowel als de asch en tuffen, bleken magnetisch te zijn, d. i. zij werkten op de magneetnaald en wezen dus op magnetiet-gehalte.

De Bromo had op den 4 Maart 1858 eene kleine uitbarsting ondervonden, en toen was er in Tosari, dat in eene rechte lijn meer dan 8 mijlen van den berg af ligt, zoo veel asch gevallen, dat — zooals men mij in het huis van den plantage-opzichter verhaalde — de wijngaarden drie duim hoog daarmede bedekt en bijna te gronde gegaan waren; tijdens mijn verblijf hadden zij zich nog niet ten volle van dien schok hersteld. De weg van Tosari naar het Zandmeer voert langs een ribbe naar boven. Vergezeld van het gewone javaansche gevolg, 3 à 4 Javanen en mijne bedienden, vingen wij 's morgens vroeg, allen te paard gezeten, de reis aan. Van lieverlede werd de kam der ribbe, langs welke de weg liep, smaller, zoodat zij ten laatste nauwelijks twee meters ruimte overliet, naar beide zijden steeds 80 tot 100 voeten diep afvallende; hooger op werden deze voren meer ondiep. De hellingen der bergen waren vooral in het midden met kleine, vierhoekige, wèlverzorgde tuinen bedekt, overschaduwd door casuarinen en boomvarens, een vriendelijk beeld der cultuur op deze hoogte. Verder naar boven nemen deze tuinen een einde en dan verdwijnen ook de boomvarens; slechts de casuarinen blijven, ofschoon minder talrijk en niet zoo groot als beneden, omgeven door kruidachtige gewassen en struiken, die ons aan Europeesche soorten herinneren: de geheele streek draagt een Alpinisch karakter. Boven, ongeveer 2400 hoog boven den zeespiegel (hier staat een uit verdorde Tjemoro-takken saamgebonden vlaggestok) geniet men, wanneer men achter zich naar het Westen en Noorden het land inziet, een verrukkelijk vergezicht. Over de naakte, groene ribben heen, weidt de blik tot aan de zee over eene onafzienbare vlakte. Scherp tegen den horizon afgeteekend, ontwaart men in het Noord-westen de regelmatige pyramide van den Penangoengan met vreemdsoortige wratachtige vooruitsteeksels; verder naar de linkerhand verheft de groote Ardjoeno zijne kruinen ten hemel, en nog verder in dezelfde richting ziet men den reusachtigen kegel van den Kawi, terwijl tusschen dezen en het Ardjoenogebergte in de blauwe verte de kegel van den Kloet zichtbaar is. Zelf op een vulkaan staande, overziet men van hier den blik naa.

het Westen wendende, vier andere, deels werkende, deels uitgebluschte vulkanen.

Wanneer wij ons van dit prachtvolle punt verwijderen, komen wij, iets naar beneden gaande, spoedig aan den rand van den grooten krater. Achterwaarts naar het Westen is het uitzicht gesloten, maar vóór ons, naar het Oosten, opent zich plotseling een ander, zoo vreemdsoortig, zoo grootsch, dat deze aanblik nimmer weder uit het geheugen wordt gewischt; het is een dier beelden, die eens gezien, nooit weder uit de ziel verdwijnen. Wij staan aan den rand van een duizelingwekkenden afgrond; bijna loodrecht valt de muur vóór ons naar beneden, en wel plotseling, tot eene diepte van bijna 300 meters; omlaag, beneden onze voeten ligt geheimzinnig de Dasar, het Zandmeer, zoo diep en in zulk eene uitgestrektheid, dat de ruiters daar beneden ons als zwarte stipjes toeschijnen. Het is eene zwartachtig grijze vlakte, van allen plantengroei ontbloot, aan alle kanten even als een circus omgeven en gesloten door hooge, steile wanden, op welker rand wij staan. Uit het midden des Dasars verheffen zich tot zeer verschillende hoogten de uitbarstingskegels; het dichtst bij ons de slanke, suikerbroodvormige Goenoeng Batok; naast en ten deele achter dezen, de reusachtige vormen der andere, waaronder de lang uitgestrekte, lage zandheuvels van den Goenoeng Bromo, die eene dikke rookkolom dwarrelend naar boven zendt. Slechts sombere, donkere verven, zwart of bruin, treffen ons oog, wanneer wij 't op het Zandmeer of den dorren Bromo laten rusten, waarmede de overige, met groene bosschen en casuarinen begroeide uitbarstingskegels een snijdend kontrast vormen.

Ook de donkere, steile wanden van den circus, die het Zandmeer omgeven, zijn, hoewel gedeeltelijk en in geringere mate, met zulk een groen kleed overdekt. Eene angstwekkende stilte, een akelige, eenzame rust ligt over het landschap; geen vogel laat zich zien, geen dier zich hooren; eene rust slechts nu en dan afgebroken, en daardoor te indrukwekkender, door het opstijgen der rookwolken uit den Bromo, of van het stof, dat door een toevalligen windstoot uit het Zandmeer opwaait. En boven dit alles welft zich, als om het tegenstrijdige der kleuren te vermeerderen, de donkerblauwe hemel der keerkringen.

Aan den anderen kant des Dasars, recht tegenover dezen, ongeveer 2½ mijl van ons af, ziet men in het breede, vroeger vermelde splijtingsdal, dat in het Noord-oosten den circusvormigen wand van het Zandmeer afbreekt; tevens stuit de blik tegen den lagen dwarsdijk, den Goenoeng Tjemoro Lawang, die, steil naar den Dasar afvallende, dezen van de dalkloof afsluit. Door de opening heen ontwaart men in de verte in het Oosten den rookenden kegel van een anderen vulkaan, den Goenoeng Lamongan, en wendt men den blik naar het Zuiden, dan ziet men geheel op den achtergrond, boven de andere hoogten uit, wederom rook

opstijgen, die uit den Goenoeng Sméroe, den hoogsten vulkaan en berg van Java zijn oorsprong neemt. Welk een vreemdsoortig land is toch dit Java, alwaar men binnen het tijdsbestek van minder dan één uur, van de hoogten des Tenggers uit, op zeven groote vulkanen staart, waarvan er wel vijf nog werkzaam zijn.

Wij dalen nu naar het Zandmeer af, het pad volgende, dat in zigzagvormige lijn langs den steilen wand zich naar beneden slingert. Al spoedig blijkt, dat de geheele wand uit lagen bestaat, die, overeenkomstig de gesteldheid van het terrein, naar buiten vlak, met eene helling van ten hoogste 20° afloopen, terwijl de koppen dezer lagen naar binnen, en dus naar het Zandmeer toe, steil afgebroken zijn en terrasvormig over elkander liggen. Hoopen asch, ter hoogte eener hand, alsmede brokken lava, bomben, lapilli, vindt men op alle uitsteeksels en terrassen, terwijl zij ten deele de koppen der lagen bedekken; het zijn de producten van de jongere uitbarstingen des Bromo's. De wand bestaat in zijn bovenste deelen uit lagen asch, zand en tuffen, groen-, geel-, rood-, bruinachtig en grijs van kleur; in het midden zijner hoogte vinden wij voornamelijk lapilli en puimsteen, dikke lagen vormende, die een obsidiaan-laag insluiten; beneden ziet men weder tuffen, bedekt door bomben, lapilli en aschhoopen. Alzoo bestaan de bovenste lagen, tot op ten minste een derde der hoogte van boven afgerekend, uit asch, zand en de hieruit ontstane tuffen, terwijl de onderste (gelijk de obsidiaan-laag reeds voor het midden bewijst) hoofdzakelijk uit lavastroomen opgebouwd schijnen te zijn, ofschoon de koppen dier lagen ten deele ontoegankelijk zijn, als zijnde door nieuwere producten bedekt, 't geen vooral in het onderste gedeelte van den wand het geval is. Nevenstaande doorsnede, met opgave der onder het afdalen verzamelde steensoorten, strekke ter opheldering dier verhouding.

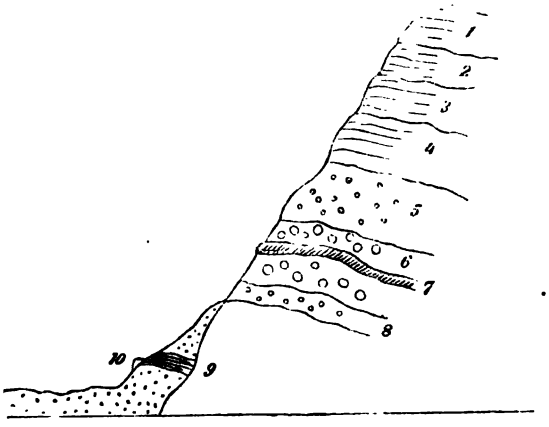

1. *Geelbruine tuf*, palagoniet-tuf het meest nabijkomende;
2. zandachtige, groenachtig grijze *aschlagen;*

3. *geelachtige tuffen* met witte veldspaat-korreltjes;
4. *grijze, zandachtige lagen;*
5. *grijze en zwarte puimsteen-lapilli,* gedeeltelijk in de tuf verstrooid, naar beneden grooter en talrijker wordende en overgaande in
6. *zwarte puimsteen-brokken,* ter grootte eener vuist en meer, zwak magnetisch;
7. *obsidiaan;*
8. *puimsteen-lapilli,* ter grootte eener noot en roodachtig-geel;
9. *geelachtig groene tuf* met planten-indruksels.

De obsidiaan-laag, onder N°. 7 vermeld, is van afwisselende dikte en bestaat uit vele naast elkander liggende van ½ duim tot ½ voet breede obsidiaan-strooken, met daartusschen liggende puimsteen-lagen. De obsidiaan-strooken bestaan wederom uit smalle banden van eene glasachtige, zwarte obsidiaan-soort, afwisselende met banden van dichte, matachtige, grijszwarte, steenachtige massa's, waarin men, met de loep gewapend, enkele veldspaat-deeltjes ontdekt. De glasachtige obsidiaan is magnetisch, de steenachtige zeer weinig of niets; de eerste smelt voor de blaasbuis gemakkelijk tot een zwart glas, de laatste is wat moeilijker smeltbaar en wel tot eene heldere, fleschkleurige, schuimende massa. De obsidiaan-laag ligt midden tusschen puimsteen-lagen in en kan zeer ver aan de hellingen vervolgd worden, gelijk op plaat I met eene horizontale streep is aangeduid. Dit voorkomen diene tevens tot herstelling eener fout in het anders zoo verdienstelijke werk van Fuchs: *die vulkanischen Erscheinungen der Erde*, 1865, waar op bl. 211 wordt gezegd, dat de Tengger wel obsidiaan, doch nimmer puimsteen heeft voortgebracht. Maar puimsteen komt veel op den Tengger voor, ofschoon aan de zoo even beschreven plaats in directe gemeenschap met obsidiaan; ter loops merken wij aan, dat het zoo pas vermelde voorkomen aan den binnenkant des kraterwands, niettegenstaande zijne groote uitbreiding in de lengte, tot nog toe onbeschreven en onbekend was gebleven. De door Junghuhn vermelde obsidiaan-lava komt op geheel andere plaatsen en op geheel verschillende wijze voor; de glasachtige obsidiaan was aan Junghuhn onbekend.

Beneden de puimsteen-banken zijn de koppen der lagen bedekt door jongere uitwerpselen van den Bromo, zoodat het aangrenzende gesteente niet waargenomen kan worden. Bijna geheel beneden bevindt zich eene tuf met afdruksels van plantenstengels, N. 9 onzer doorsnede, die niet magnetisch is, of ten hoogste slechts sporen daarvan vertoont. Ook deze tuf moet men houden voor een jongere, daarop afgezette vorming, dewijl de indruksels slechts van planten kunnen afkomstig zijn, die reeds op den kraterwand gegroeid waren, toen een latere uitbarsting haar met asch bedekte.

Op de talrijke, in het rond liggende en alle benedenwaarts gelegene vooruitstekende gedeelten bedekkende nieuwe uitwerpingsproducten kom

ik later terug. Hier vermeld ik om hun zeldzaam voorkomen slechts die blokken, welke zich bij No. 10 van de doorsnede op een vooruitstekend gedeelte bevinden. Zij bestaan uit een dichte, zwarte peksteen-soort, met vetachtigen glans. Dit gesteente schijnt den overgang tot obsidiaan te vormen, of wellicht tot de trachydolerieten, waarover straks nader; het is waarschijnlijk hetzelfde gesteente, dat Junghuhn op eene andere plaats als doleriet ter sprake brengt. Misschien stammen deze blokken van een der onderste lavastroomen af, welker bedding-koppen door de jongere uitwerpingsproducten bedekt zijn.

De aan plantengroei arme, met een zwart zand en eene bruine asch bedekte Dasar, waarin wij afgedaald zijn, is het getrouwste beeld eener Sahara in 't klein. Den vorigen dag had het vrij sterk geregend en daardoor zag de geheele wijde, doodsche vlakte er diep donkergrijs, bijna zwart uit. Bij aanhoudend heet en droog weêr voert de wind groote stofwolken en zandhoozen uit de heete vlakte omhoog, waarvan wij gelukkig thans geen hinder hadden; evenals in de woestijn zou zich dan ook het tooverbeeld der Fata Morgana aan de verbaasde reizigers vertoonen. Om een ruw denkbeeld te geven van den omvang des Zandmeers, met zijne uitbarstingskegels, laat ik hier de uitkomsten volgen, die Junghuhn bij zijne metingen heeft verkregen. Daarnaar bedraagt de middellijn van den Dasar van het Zuiden naar het Noorden 6500, van het Oosten naar het Westen 8350 meters. Oogenschijnlijk ligt het Zandmeer horizontaal, doch de metingen hebben aangetoond dat de vlakte iets naar het Oosten helt, waar zij ongeveer 60 meters dieper ligt dan in het Westen. Haar diepste punt ligt, volgens Junghuhn, 2098 meters boven het oppervlak der zee, volgens Jukes 2076. Het zuidelijkste gedeelte des Zandmeers voert een eigen naam en heet Roedjak. Het zand dat den Dasar bedekt, is vrij fijn, grijszwart van kleur en bevat magneetijzer (slakvormig?), dat men door middel van den magneet kan afscheiden. Aan de oppervlakte liggen de uitwerpselen van den Bromo. Groot in aantal, zijn zij tevens van de veelvuldigste vormen en afmetingen; enkele bereiken zelfs een middellijn van 8 voet. Het zijn nu eens dichte, dan eens slakachtige, een ander maal weder zwamachtige, poreuze lavabrokken en bomben, en nog weder een ander keer ware puimsteenen. Hunne kleur is haast uitsluitend zwart en in hunne massa laat zich veeltijds een witte triklinische veldspaat erkennen, die anorthiet schijnt te zijn. Het zand van den Dasar bestaat eveneens uit dezelfde stoffen als de rondom verspreide uitwerpselen, en is door verbrijzeling van deze ontstaan. Overal liggen slechts losse uitwerpselen op het zand en nergens treffen wij samenhangende lavastroomen aan, met uitzondering van eene enkele plaats in het oostelijke gedeelte. Daar steken uit de dikke zandlaag kleine punten en tanden omhoog, van buiten met eene roode, ten gevolge van verweering ontstane korst overtrokken, en

die, gelijk het inwendige bewijst, uit eene zwarte, slakachtige laag met langwerpige blaasholten bestaan, in welker grondmassa zich een witte en geelachtige veldspaat (anorthiet) laat onderscheiden. Het is geheel hetzelfde gesteente, dat men zoo veelvuldig op den Dasar in 't rond verstrooid vindt. Dit voorkomen geeft ons recht tot de gevolgtrekking, dat onder het zand van den Dasar een oude, verstijfde lavabodem ligt. Den reiziger treft dan ook het holle geluid onder zijne voeten, wanneer hij het Zandmeer doortrekt, vooral wanneer hij op een steen slaat, en dan in de eerste plaats daar, waar de lava-tanden zich bevinden. Men zou er haast uit besluiten, dat men op een hol gewelf wandelde.

De bijkans een uur lange weg, die van den rand des kraters over het Zandmeer tot aan den voet van den werkenden Bromo voert, gaat voorbij den voet van den Goenoeng Batok, een alleen staanden, trotsch omhoog rijzenden kegel, die, 2400 meters hoog, den blik des reizigers in de eerste plaats boeit. Hij gelijkt, zooals wij reeds gelegenheid hadden op te merken, volmaakt op een afgeknot suikerbrood, en de gleuven, waarmede hij van den top tot den voet doorploegd is, geven hem een zeer regelmatig, geribd voorkomen. Grootendeels met struikgewas en casuarinen begroeid, heeft hij hier en daar echter ook geheel kale, grijze zandvlakten, gelijk op plaat I is te zien. Men vindt aan dezen in 't geheel geen aangrenzend gesteente, maar slechts zand, waaruit hij schijnt opgebouwd. Junghuhn noemt dezen kegelvormigen berg Batuk, doch ik geloof, dat Batok de meest juiste benaming is; Batok beteekent kokos-schaal, en inderdaad heeft de vorm des bergs daarmede eenige gelijkenis.

Ook de drie andere uitbarstingsbergen bestaan eveneens slechts uit zand en asch; men kan althans noch in hunne kraters, noch in hunne diep ingesneden kloven iets anders ontdekken. Op ééne lijn van het Zuid-westen naar 't Noord-oosten achter elkander liggende en als aan elkander geregen, hebben zij geenszins de forsche gestalte van den Batok, maar gelijken veeleer op ontzaglijke, in de lengte uitgerekte zandhoopen. Ieder dezer bergen draagt op zijn top een diepen krater. De zuidelijkste en hoogste, de Widodarin, is uitgedoofd. De kraterrand van dezen bereikt in den Kembang-top de grootste hoogte n. l. van 2589 meters. Ook de middelste berg, de Segorowedi, is insgelijks uitgedoofd. Beide zijn aan den buitenkant begroeid en groen. Alleen de Goenoeng Bromo, de kleinste, laagste en noordelijkste, welks kraterrand ongeveer 2300 meters boven den zeespiegel verheven is, is heden ten dage nog werkzaam. Daarenboven is hij de eenige kegel, die naakt en kaal daar ligt, aschgrauw van kleur, tengevolge van de asch, die zijn kruin bedekt.

Aan den voet van den Bromo genaderd, laten wij de paarden onder een afdak achter, en klimmen nu langs een vrij moeilijk voetpad naar

boven, naar den rand des kraters. Aanvankelijk loopt de weg over losse aschlagen, waar wij somtijds tot aan de enkels in zakken, indien wij 't wagen, het vastgetreden voetpad te verlaten. Daarna neemt het eigenlijke klimmen een aanvang, want nu wordt de berg, die even als de Batok, ofschoon niet zoo regelmatig, met voren doorploegd is, steiler en moeilijker te bestijgen, dan men van verre zou vermoed hebben. Door balken, die de Tengger-bewoners laddersgewijze op een der ribben hebben aangebracht, wordt het beklimmen evenwel wat gemakkelijker gemaakt; deze ladder is ook op onze plaat voorgesteld. De oppervlakte van den berg bestaat uit eene roodbruine, of geelachtig bruine, door den regen ineengeperste aschlaag. Boven op deze ligt eene laag zwart zand, geheel gelijk aan dat, hetwelk den Dasar bedekt. De bruine kleur der asch vermag evenwel den totaalindruk niet weg te nemen, zoodat, op eenigen afstand gezien, de Bromo er geheel zwart uitziet. Behalve dit zwarte zand liggen nog eene menigte uitwerpselen en bomben in 't rond verstrooid, voor 't grootste gedeelte uit zwarte lava met witten anorthiet bestaande, even gelijk men beneden in het Zandmeer vindt; zelden zijn deze uitwerpingsproducten rood of grijs van kleur.

Boven vormt de kraterrand een tamelijk zwarte, getande graat, die den cirkelvormigen of liever ellipsvormigen krater omgeeft en in het Zuiden het hoogst is. Aan de Noordzijde, waar men den rand het eerst betreedt, bedraagt de hoogte 2298 meters boven den zeespiegel, of ongeveer 220 meters boven het gemiddelde niveau van het Zandmeer. Men loopt gevaar, als men op deze graat rondwandelt, duizelig te worden, te meer, wanneer hierbij de angstverwekkende gedachte komt, dat men op losse asch- en zandlagen staat, en steeds gevaar loopt, met een losgebroken stuk in den afgrond te vallen. Hoe gevaarlijk evenwel de zaak er uitziet, zou zij niettemin bezwaarlijk dien afloop hebben; de bovenste aschkorst trouwens is tamelijk vast. De ons verzellende Tenggereezen volgden mij echter met weêrzin op die graat; de bediende, dien ik van Soerabaja medegenomen had, en die nog nimmer een vulkaan had beklommen, was zoo in verbazing en eerbied verzonken, dat hij tot niets in staat was. Een blik in den afgrond des kraters is dan ook, voorzeker! het indrukwekkendste wat men zich kan voorstellen. Naar binnen valt de rand des kraters steil, onder 50, 60 en nog meer graden helling, naar beneden. Ja op sommige plaatsen daalt die rand zelfs loodrecht naar beneden, tot hij den omstreeks 180 meters diepliggenden kraterbodem ontmoet. De helling naar buiten is zacht, bereikt hier en daar evenwel nog een hoek van 30 graden. Tot op den bodem des kraters te komen is volslagen onmogelijk, maar op de dichtst bijgelegen plaatsen kan men van boven af alles tamelijk nauwkeurig onderscheiden. Junghuhn bepaalde in 1844 den grootsten afstand der beide kraterranden

van het Westen naar het Oosten op 583 meters, en in 1858 zal zulks nog nagenoeg hetzelfde geweest zijn, daar, in weêrwil van de in dien tusschentijd, in Maart 1858, plaats gehad hebbende uitbarsting, de krater over het geheel zijn vorm schijnt behouden te hebben. Uit eene menigte spleten in den afgrond des kraters stijgen dampen omhoog; op enkele plaatsen met groote kracht, en daar zijn dan ook de wanden met een aanslag van gele zwavel bedekt; dit is inzonderheid het geval aan den Noordkant, waar, bijna loodrecht onder onze voeten, uit eene vierkante opening van 6—7 meters zulke dampen met groote kracht opstijgen. De hoofdschoorsteen bevindt zich evenwel aan de Oostzijde, waar eene geweldige rook- en dampkolom bruisend en sissend onophoudelijk opwelt, omhoog stijgt, en eerst hoog in de lucht, ver boven den rand des kraters, zich uitbreidt, een bewijs voor de hevigheid, waarmede zij zich aan den afgrond ontworstelt. Van tijd tot tijd, wanneer een sterke wind den rook zijwaarts drong, kon ik een bodemloozen afgrond, van 18 tot 20 meters doorsnede, bemerken, waaruit de rookzuil opborrelde.

De kratergrond, die omstreeks 180 meters beneden den Noorderrand ligt, en zich dus gelijk met het niveau van het Zandmeer bevindt, vormt eene horizontale, bijkans cirkelvormige vlakte, naar mijne schatting nauwelijks 200 schreden in doorsnede, met asch en zand bedekt. Hierop bevinden zich geene fumarolen of dampen, hetgeen slechts het geval is aan haren met voren doorploegden omtrek, gelijk dan ook de vermelde vierkante opening, alsmede de oostelijke hoofdschoorsteen, in dezen omtrek liggen.

Midden op de vlakte hebben zich zand, asch en lapilli reeds eenige meters hoog opeengehoopt; dit is dus als het ware het begin van een kleinen, binnensten kegel, die zich van den omtrek uit begint te vormen. Plaat II, fig. 3, n°. 6, geeft eene doorsnede van den krater van het Oosten naar het Westen, den hoofdschoorsteen mede insluitende; de minder steile helling, die men in dit profiel aan den Westkant ziet, is aan de andere zijde niet voorhanden, zoodat eene doorsnede van het Noorden naar het Zuiden overal dezelfde steile kraterranden zou teruggeven, gelijk zij in deze doorsnede aan den Oostkant geteekend zijn. Vuurverschijnselen heb ik in den krater niet bemerkt, en ook de rook en damp, die mij menigmaal geheel omhulden, waren weinig hinderlijk en schenen bijna uitsluitend uit waterdampen te bestaan. De reuk van zwavelig zuur was er ook weinig aan waar te nemen.

Nadat wij een geruimen tijd boven hadden vertoefd en een groot aantal handstukken verzameld, daalden wij den berg weder af, om ons over het Zandmeer naar den grooten oostelijken kratermuur en het boven vermelde splijtingsdal te begeven. Alvorens mij derwaarts te wenden, geef ik hieronder eene lijst van de voornaamste der door mij op den Bromo

verzamelde mineralen, alsmede van de op den Dasar liggende jongere uitwerpingsproducten. Ik moet mij echter tot mijn leedwezen bepalen tot vroegere aanteekeningen, daar de verzameling in Duitschland ligt (1).

Al deze gesteenten zijn uitwerpingsproducten van den Bromo en behooren alzoo tot de jongste, hedendaagsche periode van den vulkaan, waarin de Bromo alleen nog maar werkzaam is. Het zijn de volgende, die ik hecht aan de vroeger beschreven rij en hier achtereenvolgens opnoem.

Gesteenten van den uitbarstingskegel van den Bromo.

11. Vooreerst de *zandachtige*, *roodachtig bruine asch*, waaruit de Bromo schijnt opgebouwd. Zij is magnetisch, wijst alzoo op magnetietgehalte en vormt, verhard, de bovenste korst van den berg.

12. Dan een *zwart*, *meer of minder fijnkorrelig zand*, waaruit zich met den magneet magneetijzer (slakvormig?) laat afscheiden. Het bevat buitendien witte veldspaat-korreltjes (anorthiet?), terwijl de loep ook nog augiet-deeltjes laat zien. Dit zand ligt overal los op de asch en bestaat ontegenzeggelijk uit fijn gewreven lava's, 't zij deze reeds in den krater, 't zij eerst gedurende de eruptie tot dien vorm zijn gebracht.

13, 14, 15. Overal liggen *lavabrokken* en *blokken* in 't rond verspreid, verscheiden van vorm en structuur, zwart van kleur, nu eens dicht, dan meer of minder poreus en schuimachtig. Deze gesteenten zijn allen producten van de jongste uitbarstingen en gaan in elkaâr over. Zij zijn allen magnetisch en bevatten in de zwarte grondmassa een witten triklinischen veldspaat, dien men min of meer duidelijk als anorthiet erkent. No. 13 bevat slechts weinige anorthiet-korreltjes, is schuimachtig poreus, in waren puimsteen overgaande, met eene oppervlakte, die dikwijls bloemkoolvormig is; No. 14 is eene vezelachtige, deels dichte, deels in verschillende graden schuimachtige slak, met zijdeachtigen glans, anorthiet-korreltjes insluitende; No. 15 is eene dichte lava met zooveel anorthiet-korrels, dat het gesteente porfierachtig wordt (Junghuhn noemt het obsidiaanachtige velspaat-porfier-lava).

16. Eene *dichte*, *zwartachtig bruine lava*, in welker doffe, magnetische grondmassa vele anorthiet-korrels liggen. In blokken aan den rand des kraters.

17. Eene *dichte heldergrijze lava* met vele anorthiet-korrels in een doffe, zeer magnetische grondmassa. In blokken als voren.

Van den Dasar.

18. Het *zwarte zand*, dat overal het Zandmeer bedekt. Hetzelfde zand, als onder No. 12. Alleen bevat het weinig veldspaatkorrels; met de loep meent men hier en daar olivien-korreltjes te ontdekken.

---

(1) Emil Stöhr bevond zich, tijdens hij dit schreef (1868, Juni), in Florence. VERTALER.

19, 20. *Zwarte lavabrokken* en *blokken*, die overal in eene groote menigte verstrooid liggen, en die in eene zwarte, sterk magnetische grondmassa een witten anorthiet bevatten. Zij sluiten zich aan aan No. 13, 14 en 15. No. 19 is dicht en iriseerend; No. 20 slakvormig, in het schuimachtige en tot puimsteen overgaande.

21. Zeldzaam zijn *dichte*, *zwarte*, *op touw gelijkende lavaslakken*, op de gewonden vlakken rood aangeloopen.

22. Zelden en slechts aan den voet van het vroeger gemelde profiel voorkomende, zagen wij blokken, bestaande uit een zeer *dicht*, *basaltachtig gesteente*, van eene homogene, zwarte, magnetische massa. Misschien kan dit gesteente vergeleken worden met No. 10 van het profiel en dus gelijkstaan met de door Junghuhn zoogenoemde dolerieten.

23. Eveneens treft men zelden op den Dasar *bomben* aan, uit eene heldergrijze, dichte, korrelige massa bestaande, met een roode schors; zwak magnetisch. Het zijn door de inwerking van zure dampen vervormde lavagesteenten.

24. Als eene zeldzaamheid kwam voor eene *witachtig grijze bombe* met veldspaatkorreltjes (anorthiet?); niet magnetisch; voor de blaasbuis verspreidde zij een arsenik-reuk, misschien uit arsenik-kiesgehalte voortspruitende.

25. Slechts eenmaal bemerkte ik een *pisolietachtig*, *grijs*, *half verweerd gesteente*, uit kleine, grijze korreltjes bestaande; misschien half ontlede sphärolith-achtige obsidiaan.

In de meeste dezer gesteenten is de veldspaat triklinisch (1) en wel veeltijds anorthiet. Sanidien vindt men nergens. Eene nauwkeurige bepaling van den veldspaat zal echter wel bezwaarlijk anders mogelijk zijn, dan met behulp der chemische analyse, die ongelukkigerwijze tot nu toe niet bewerkstelligd is. Maar reeds voor het tegenwoordige kan het aan geen twijfel meer onderhevig zijn, of al de uitwerpingsproducten van den Bromo moeten geplaatst worden in de rij der basaltachtige lava's en wel in 't bijzonder in die der eukriet-lava's; Junghuhn noemt ze obsidiaan-lava's. De Tengger heeft alzoo in zijne jongste periode slechts basaltachtige lava-gesteenten opgeleverd, tot welke ik ook terstond de gesteenten der naastvoorgaande periode wilde gerekend hebben, namelijk die, uit welke de bovenste en middelste lagen van den wal des circus' van den grooten krater bestaan, wanneer niet de vermelde obsidiaan-band eenigen twijfel opwekte, die ons in verzoeking zou kunnen brengen, deze gesteenten tot de familie van het trachiet te brengen. Obsidiaan en

(1) Onder de mineralen, die tot de familie der veldspaten behooren, zijn er eenige, gelijk orthoklaas, adulaar en sanidien, van het monoklinische (klinorhombische) kristalstelsel; albiet, periklien, oligoklaas, labrador en anorthiet, daarentegen, kristalliseeren in het triklinische (klino-rhomboïdische) systeem. VERTALER.

obsidiaan-achtige vormingen evenwel uitsluitend als producten der trachiet-familie te beschouwen, schijnt mij, naar vele andere vulkanen te oordeelen, niet juist. De glasachtige textuur der obsidianen is toch, voorzeker! een physische toestand, en waarom zouden onder gelijke omstandigheden de basische gesteenten der basalt-familie niet even goed glasachtig kunnen worden, als de meer zure der trachiet-familie? Ik aarzel derhalve geen oogenblik, de bovenste en middelste gesteenten van den wal des circus' tot de basaltische lava's te brengen.

Boven heb ik gezegd, dat de Dasar zonder eenigen plantengroei is; dit is evenwel niet ten volle waar, daar, voornamelijk in het zuidelijkste gedeelte, waar het regenwater dikwijls blijft staan, eenige planten groeien. Zollinger geeft de volgende op: Imperata, Festuca nubigena, Artemisia indica, en achter steenen Senecio pyrophylla, Echinospermum javanicum, Polygonum corymbosum, een Hypericum, Pentachontra javanica, Selliguea Fei. Toen Zollinger in 1856 den Tengger bezocht, vond hij bij den middelsten krater Segorowedi nog geene casuarinen, die toenmaals slechts op den Batok en den Widodarin groeiden. De Segorowedi is dus later uitgedoofd dan deze bergen, of hij is in nog later tijd door uitbarstingen van den Bromo verwoest geworden. Zollinger liet eene daar ter plaatse staande dorre Acacia vulcanica vellen, en telde met moeite aan den 35 centimeters dikken boom 36 jaarringen. Daaruit trekt hij het besluit, dat, wanneer de boom sedert 4 jaren verdord en dus 40 jaren oud ware, de Segorowedi op zijn minst 50 jaren rustig moet geweest zijn, daar er stellig 10 jaren verloopen, voor deze Acacia op een jongen, vulkanischen grond kan ontspruiten.

De uitbarstingen van den Bromo en den Widodarin schijnen overigens hoofdzakelijk in de richting van het N. O. plaats te hebben gevonden, daar aan den Zuidkant de Casuarinen hooger opklimmen dan aan de Noordzijde. Junghuhn merkt met betrekking tot den Batok op, dat tijdens zijn bezoek in 1838 slechts in de laagste plaatsen casuarinen stonden, benevens eenige armoedige acacia's, terwijl het overige gedeelte van den top geheel kaal was; in 1844 daarentegen was de berg tot dicht aan zijn kruin met geboomte bezet, gelijk ook ik in 1858 nog het geval bevond te zijn. In elk geval hebben alzoo sedert 1838 de uitbarstingen van den Bromo geen nadeel toegebracht aan den plantengroei.

De kratermuur, die den Dasar omgeeft, is niet overal even hoog; zijn aanzienlijkste hoogte erlangt hij in het N. O., en wel ter plaatse waar de dwarsspleet de omwalling afbreekt. Daar bevinden zich de beide hoogste punten, t. w. de Goenoeng Penanjaän, 2500 metres hoog, in het Noorden, en de Goenoeng Boedo-Lemboeng, 2650 meters hoog, in het Zuiden dezer kloof, welker opening tusschen deze beide bergkoppen valt.

De geringste hoogte heeft de kratermuur in het Westen, bijna

vlak tegenover de dwarsspleet, waar de wanden een weinig achteruitwijken en met een smallen arm, breuksgewijze, den Dasar binnendringen. Men kan alzoo twee deelen in den circuswal onderscheiden, een noordelijk deel, van de westelijke bocht tot aan den Goenoeng Penanjaän, ongeveer $2\frac{1}{2}$ mijl lang zich in een flauwen boog uitstrekkende, en een zuidelijk deel, van de westelijke bocht tot aan den Goenoeng Boedo-Lemboeng, ruim 5 mijlen lang, half-cirkelvormig, welk laatste deel den naam Ider-Ider voert. De geringste hoogte van den muur des kraters kan men op 2350 meters boven den zeespiegel stellen, dus 280 meters ongeveer boven het diepste punt van den Dasar; terwijl hij aan den Penanjaän 400, aan den Boedo-Lemboeng meer dan 500 meters onmiddellijk uit den Dasar opstijgt. Hij is bijna overal even steil, ja dikwijls nog steiler dan daar, waar wij hem het eerst aan den kant van Tosari hebben leeren kennen, en bestaat even als ginds uit terrasvormig over elkaâr liggende, afgebrokene bedding-koppen. De steile wanden omringen den Dasar evenwel niet muurvormig, maar springen veelvuldig in scherpe kanten uit.

Met asch, zand en lapilli bedekt, gedeeltelijk ook hieruit bestaande, strekken deze vooruitsteeksels, even als coulissen achter elkander liggende, zich van den kam naar den Dasar uit.

Waar de koppen der lagen naar beneden door jongere uitbarstingsproducten bedekt zijn en dus bloot liggen voor de waarneming, vindt men onderaan een grijs, dicht, fijnkorrelig gesteente, met en zonder blaasholten, met veel witten triklinischen veldspaat en dikwijls met duidelijke hoornblende; naar allen schijn heeft men hier een andesietachtig (1) of liever trachydolerietaardig gesteente voor zich, en zooveel te meer, wanneer de veldspaat oligoklaas mocht zijn. Een dergelijk gesteente zullen wij later in de dwarsspleet terug vinden. Junghuhn merkt aan, dat ditzelfde lavagesteente ook in de bovenste lagen van den Ider-Ider voorkomt, hetgeen ik niet heb waargenomen. Het zou van belang zijn de juiste hoogte te kennen waartoe zich deze vorming uitstrekt, daar dan op die plaats, gelijk ook Junghuhn schijnt aan te nemen, het bovengedeelte van den circus-muur uit lavastroomen zou gevormd zijn, en wellicht uit lava's der trachiet-familie. De breedte van het splijtingsdal tusschen den voet van den Penanjaän en den Boedo-Lemboeng bedraagt 4300 meters, en in deze geheele uitgestrektheid is de kloof, naar den kant van den Dasar, door den dwarsdijk Goenoeng Tjemoro-lawang gesloten, die bij eene gemiddelde hoogte van 2260 meters boven de zee of 180 boven den Dasar, steil naar dezen laatsten afvalt. Dewijl dus het Zandmeer van alle kan-

(1) Andesiet noemt men het hoofdgesteente van den Andesketen in Z. Amerika, zooals b. v. van den Chimborazo, den Antisana, Cotopaxi en Pichincha. Het is eene variëteit van trachiet en bestaat uit eene nieuwe soort van veldspaat, andesien genaamd, met hoornblende, augiet en magneetijzer, dikwijls kristallen van sanidien insluitende.

ten gesloten is, zoo moest het regenwater er zich eigenlijk in verzamelen, en dat zulks niet geschiedt, kan niet alléén uit de voorzeker zeer intense verdamping op de verhitte zandvlakte verklaard worden. De wateren moeten nog in onzichtbare kloven van den ouden kraterbodem verzinken, ten deele de verschillende beken van de buitenhelling van den Tengger voeden, ten deele echter ook in den inwendigen vuurhaard geraken, en daarna weder als dampzuilen uit den krater opstijgen, om nieuwe uitbarstingen te veroorzaken.

Boven op den dijk heeft men een uitzicht, niet ongelijk aan dat, hetwelk wij vroeger op den Tosari-pas genoten; alléén is het hier niet zoo grootsch en uitgestrekt, welk gemis evenwel ruimschoots wordt vergoed door de meerdere duidelijkheid, waarmede men, op deze geringere hoogte staande, alles overziet en kan waarnemen. Het is van uit dit standpunt, dat ik het landschap heb ontworpen, voorgesteld op plaat I. In het midden ziet men den rookenden, naakten, bruin-zwarten Bromo; achter dezen en links naast hem den Segorowedi, alsmede rechts achter hem den Widodarin met de Kembang-spits. Nog verder rechts, meer op den voorgrond, treedt de kegel van den Batok te voorschijn. Links, diep in het Oosten, ziet men op den achtergrond ook de steile kratermuren van den Ider-Ider met hunne afgebroken laag-koppen, terwijl men rechts in het Westen de kratermuren beneden den Tosari-pas ontwaart. De obsidiaanlaag is in de teekening door eene horizontale lijn aangeduid; in de werkelijkheid kan men haar echter op dezen afstand niet zien. De coulis-achtige vooruitsteeksels ziet men rechts aangewezen. De rook, die links boven den Segorowedi opstijgt, komt van den verder afgelegen Sméroe. Deze teekening, alsmede de beide profielen 1 en 2 op plaat II, zullen, naar ik vertrouw, den lezer een genoegzaam duidelijke voorstelling van den bouw des Tenggers kunnen geven.

Profiel 1 is eenigszins onjuist, daar de uitbarstingskegels, die niet in de doorsnede vallen, er meteen in perspectief bij geteekend zijn; in profiel 2 gaat de doorsnede door deze kegels zelven. De ingeschreven getallen geven in meters de hoogte boven den zeespiegel aan.

De gesteenten van den dwarsdijk, welke laatste aan den naar het Zandmeer toegekeerden steilen kant insgelijks afgebroken koppen vertoont, zijn, waar men ze nabij kan komen, grootendeels de reeds vermelde grijze, aan veldspaat rijke trachydoleriet-gesteenten. De coulisvormige steile vooruitsteeksels bevinden zich evenzeer aan den dwarsdijk, en daar kan men ze vrij nauwkeurig onderzoeken, uit welk onderzoek blijkt, dat zij vooruitstekende gedeelten van een vast gesteente zijn, door jonge uitwerpingsproducten bedekt; het zijn *de vooruitstekende steile kanten der staande gebleven zijnde wanden van de oude kratermuren, waarvan een gedeelte, naar de zijde des Dasars gelegen, door eene instorting,*

is afgebroken. Alzoo zijn ook de daarmede gelijkvormige vooruitspringende deelen van de hooge kratermuren verklaard; dat deze laatste vooral, bijna op iedere plaats, met zand, asch en lapilli bedekt zijn, is des te natuurlijker, dewijl bij het instorten en afbreken der onderste lava-lagen, de bovenste, uit lossere vormingen bestaande massa's insgelijks mede naar beneden vielen, en op deze wijze groote hoopen puin aan den staande gebleven kant vormden, tevens dezen tot steunsel verstrekkende; latere uitbarstingen van den Bromo hebben deze puinmassa's nog vermeerderd. De beschreven verhoudingen zijn van gewicht voor de geschiedenis van de vorming des grooten kraters, dewijl daaruit voortvloeit, dat hij zijn groote uitgestrektheid en tegenwoordige gedaante hoofdzakelijk aan instortingen heeft te danken.

Naar buiten, aan de zijde der dalkloof, loopt de Tjemoro-lawang zacht glooiend af, met hoogstens 15—20° helling, en ook hier leveren de bovenste losse zand- en aschlagen een zeer vruchtbaren grond. Hier vinden wij dezelfde uitspoelingsgleuven terug, die wij aan de buitenhelling van den Tengger leerden kennen: zij beginnen een weinig beneden den top des dijks, eerst ondiep en daarna wat dieper. Zij vormen eene menigte onderling parallelle beek-beddingen, die echter slechts tijdelijk water bevatten; eerst lager vereenigen zich deze tot de groote kloof der beek Prau. De ribben, die door deze kloven worden gevormd, zijn van boven zoo smal, dat er haast geen plaats voor een voetpad overblijft; langs een dier ribben naar beneden gaande, komt men bij de dicht bij elkander gelegen dorpjes Ngadisari en Wonosari, het eerste volgens Zollinger 1920 meters hoog, alwaar zich een gouvernements-tuin bevindt. De groententeelt is hier insgelijks vrij aanzienlijk, en tot ver naar boven op de berghellingen strekken zich de kleine velden uit. In weêrwil der meerdere hoogte — het ligt bijkans 150 meters hooger dan Tosari, — vond ik de vruchten, voornamelijk de perziken, beter dan ginds, hetgeen in de beschutte ligging een goeden grond van verklaring vindt, daar dit terras, aan alle kanten door bergen omgeven, een keteldal vormt. Dit uitgebreide keteldal is bovenaan 2½ mijl breed, en vernauwt zich eerst ongeveer twee mijlen lager tot de eigenlijke kloof van de Kali Prau, die zich vandaar als een in de buitenhelling van den Tengger diep ingesneden splijtingsdal verlengt. Deze vernauwing heeft niet van lieverlede plaats, daar de breedte tamelijk dezelfde blijft voor het geheele terras, en de wanden in het Noorden en Zuiden geheel op dezelfde wijze en in dezelfde richting zich voortzetten als ginds, waar zij den Dasar begrenzen. Ongeveer 1½ mijl beneden den dwarsdijk, wendt zich de noordelijke muur in eenen sterken boog plotseling naar het Zuiden, naar de kruin van den Goenoeng Ringgit, die, als het ware een hoekpilaar vormt, ter plaatse, waar de eigenlijke beek-kloof begint.

Het geheele bovenste terras bestaat dus uit een 2½ mijl breeden, 1¼ langen, door beken doorsneden en tusschen hooge bergen ingesloten tuin, waarin de vermelde dorpjes liggen. De bergmuren, die het omringen, onderscheiden zich in niets van de kratermuren des Dasars; zelfs de coulissen ontbreken niet, die voornamelijk aan den zuidelijken muur als steile, gladde, scherpe kanten zeer sterk in 't oog loopend vooruitspringen, zoodat men deze wanden als voortzettingen der kratermuren moet beschouwen, d. i. *het zijn de kratermuren, die den krater, toen deze nog grooter was dan thans, en wel zooveel grooter als de uitgestrektheid van het bovenste terras bedraagt, vroeger omgaven.*

Opmerkingswaardig zijn de *terrasvormige trappen van den vallei-grond*, niet alléén in het bovenste terras, maar het geheele dal door naar beneden; zij vertoonen zich in die mate, dat zelfs de ribben dikwijls met zulke terrassen eindigen. Op Profiel 2, Plaat II, is dit aangewezen; men ziet hier hoe het dorp Ngadisari op het benedeneinde van een hooger terras, het nabijgelegene Wonosari reeds op het volgende lagere ligt. Met groote tusschenruimten wordt deze terrasvorming dalafwaarts herhaald. Men heeft reden, om die terrassen te beschouwen als de benedeneinden van de door herhaalde uitbarstingen gevormde vulkanische lagen. Dicht, samenhangend gesteente vindt men ook hier slechts in de diepte, op den bodem der beekkloven.

Omstreeks 2 mijlen beneden Ngadisari vond ik de volgende steensoorten, die ik al weder aan de voorgaande toevoeg:

26. Een *grijs*, *dicht*, *sterk magnetisch gesteente*, vol kleine, witte veldspaat-korreltjes, die niet gemakkelijk nader te bepalen zijn, maar uit oligoklaas schijnen te bestaan. Het is hetzelfde gesteente, dat in variëteiten aan den dwarsdijk en het onderste gedeelte van den kratermuur wordt gevonden, en waaruit in ieder geval het voetstuk van den vulkaan is gevormd. Het is twijfelachtig, of men dit gesteente reeds tot de lava's moet rekenen, dan wel of men het voor een ouder eruptief-gesteente moet houden. Ik verklaar mij voor het laatste en wel te meer, dewijl de gansche habitus aan een andesiet (pyroxeen-andesiet), of een trachydoleriet doet denken, met welken laatsten naam ik het liefst betitelen zou.

27. Daarboven ligt, insgelijks aangrenzend, eene variëteit van het vorige nummer, namelijk een *bruinzwart gesteente* met veldspaatkorrels, waarin de veldspaat gemakkelijker als triklinisch te herkennen is, zonder dat men hem evenwel bepaald oligoklaas kan noemen.

Deze gesteenten zijn door dikke zand- asch- en lapilli-lagen bedekt. Onmiddellijk op deze vindt men evenwel zulke groote blokken, dat zij niet door eene uitbarsting hierheen kunnen geslingerd zijn, zoodat zij òf tot de ergens in de nabijheid aangrenzende lagen omhoog moeten behooren, òf

wel te beschouwen zijn als de overblijfsels van oude lava-puinhoopsgesteenten, gelijk nog heden ten dage andere vulkanen, zooals de dichtbijgelegene Lamongan, er afzenden. — Hieruit zou dan volgen, dat de Tengger in vroegere perioden insgelijks zulke lava-puinhoopsgesteenten heeft voortgebracht. Deze gesteenten zijn:

28. *Een dichte zwarte lava met witte, menigwerf roodachtige anorthiet-korrels;* sterk magnetisch; met kleine blaasholten, waarin het gesteente, even als ook om de anorthiet-deeltjes, dikwijls rood aangeloopen is, als een teeken van beginnende verweering. Het gesteente is zoo vast, dat men er slechts met veel moeite stukken van af kan slaan.

29. *Eene zeer dichte, bruinroode lava*, met zooveel anorthiet-korrels, die dikwijls de grootte eener erwt bereiken, dat het gesteente porfierachtig wordt. Behalve de anorthiet bemerkt men nog onduidelijk gevormde augiet-kristalletjes. Hier en daar werkt het op de magneetnaald, 't geen op magnetiet-gehalte wijst. De roodachtige kleur is toe te schrijven aan een begin van verweering der grondmassa. Dit gesteente komt zeer nabij aan het vroeger onder No. 15 vermelde. Professor Kenngott heeft de goedheid gehad, dit gesteente wat nauwkeuriger te onderzoeken, en zegt: »dat men het ware karakter niet nauwkeurig kan bepalen, maar dat hij het houdt voor een aphaniet-porfier, of, wanneer het van jongeren oorsprong mocht zijn, zou men het tot de basalt-porfieren kunnen brengen." Ook de beide steensoorten No. 27 en 28 behooren dus evenzeer tot de basalt-familie der lava's. Anders is het gesteld met de gesteenten No. 25 en 26, die tot de trachiet-familie kunnen gerekend worden, of nog beter tot hare overgangen, de trachydolerieten.

Beneden deze vindplaats, lager op in de dalkloof van de Kali-Prau, vindt men niet anders dan het grijze gesteente No. 26 in verschillende variëteiten, ten bewijze, dat het voetstuk van den berg werkelijk daaruit is samengesteld en het alzoo het oudste gesteente van den Tengger uitmaakt, terwijl de zwarte lava's met de anorthieten, die aan eene jongere periode toebehooren, zich verder boven op bevinden. Eenmaal evenwel, beneden het dorp Soekapoera, ongeveer 5 mijlen van Ngadisari gelegen, ziet men plotseling weder in blokken en bomben in 't rond liggen:

30. *Eene dichte donkerzwarte, meer of min slakvormige lava, met anorthietkorrels;* het is geheel dezelfde lava als die van het Zandmeer. Het is alsof hier eene zijwaartsche uitbarsting heeft plaats gegrepen, wat nog meer waarschijnlijkheid verkrijgt, wanneer men, van Soekapoera uit, tegen de berghelling in het Zuid-oosten eenen kleinen, wratvormigen kegel ziet zitten, die er als een zijdelingsche uitbarstingskegel uitziet. Ik kon hem, uit gebrek aan tijd, tot mijn leedwezen niet bezoeken. Soekapoera ligt 280 meters boven de zee, dus reeds 1200 meters beneden den spiegel van het Zandmeer. Een dergelijk verschijnsel merkte Jung-

huhn op aan de noord-westelijke helling van den Tengger, alwaar bij Desa Gerbo een stroom van een dicht, zwart gesteente voorkomt, dat hij basalt noemt en evenzeer aan eene zijdelingsche uitbarsting toeschrijft.

Vatten wij de resultaten bijeen, die uit het mineralogische karakter der steenen voortvloeien, dan vinden wij, *dat niet alleen de producten van den Bromo, alzoo die van de jongste phase van den Tengger, alle tot de basaltische reeks der lava's en wel tot de eukriet-lava's behooren, maar dat zelfs in veel vroegere tijden de Tengger alleen dergelijke basaltaardige gesteenten heeft voortgebracht*, dewijl het grootste gedeelte van de ommuring des kraters hieruit bestaat. Als alleroudste steensoorten, die het voetstuk van den berg vormen, komen daarentegen trachydolerieten voor. Scherp begrensd zijn deze perioden evenwel niet, maar zij gaan ongemerkt in elkander over, gelijk de obsidiaan-band bewijst, welken laatsten men even zoo goed tot de trachydolorietaardige, als tot de basaltaardige gesteenten kan brengen.

Uitbarstingen van den Tengger zelven, of ook slechts veranderingen in zijnen grooten krater in den historischen tijd, kent men niet, en men kan wel als zeker aannemen, dat de tijd, waarin de groote krater werkzaam was, ver, zeer ver terugwijkt en misschien eerst in het pliocene, of misschien in het miocene tijdperk moet gezocht worden. Ten tijde van den ondergang van het groote Hindoe-rijk van Modjopahit, in 1478, had de Tengger reeds lang zijn vorm, met al zijn uitbarstingskegels, en — gelijk van Herwerden bericht — moet toen zelfs de Bromo reeds begroeid zijn geweest. Alles, wat wij van uitbarstingen weten, bepaalt zich tot den Bromo, en zekere opgaven reiken niet verder dan het begin dezer eeuw, toen hij voor het eerst aan de Europeanen bekend werd. Deze uitbarstingen van den Bromo in den historischen tijd moeten echter betrekkelijk niets-beteekenend geweest zijn; want waren die verschijnselen even intens geweest als die bij andere javaansche vulkanen, het volk zou de herinnering daarvan ook evengoed bewaard hebben. Te oordeelen naar hetgeen wij van den Bromo in deze eeuw weten, heeft hij lange tijdperken van rust gekend, waarin hij niet eens rookte, terwijl weder op andere tijden onafgebroken rook- en dampkolommen uit hem opstegen en nu en dan uitbarstingen plaats hadden, waarbij bomben, steengruis en voornamelijk asch werden uitgeworpen, vergezeld van een onderaardsch gerommel. Vloeibare lavastroomen zijn er nooit aan den Bromo ontweld, 't geen reeds op zijne betrekkelijk jonge vorming wijst, daar op Java, gelijk men weet, de vloeibare lava's den voorhistorischen tijd toebehooren.

Junghuhn heeft meest alles verzameld, wat tot op het jaar 1848 is bekend geworden van de uitbarstingen van den Bromo; hij noemt als jaren, waarin uitbarstingen plaats grepen, 1804, 1822, 1823, 1829,

1830, 1842 en 1843, waarbij wij nog voegen 1858 en 1859. Dikwijls vloog bij die gelegenheid de asch 25, ja zelfs meer dan 40 mijlen ver weg.

Een der belangrijkste uitbarstingen schijnt die van het jaar 1829 te zijn geweest. De Java Courant van 19 Nov. 1829 berichtte daaromtrent het volgende: »Zaterdag lieten zich verscheidene slagen hooren; Zondag, den 8^{en}, om half twaalf uur, begon het in Malang, dat op 73 mijlen afstands vandaar is gelegen, zooveel asch en steengruis te regenen, dat men uit het huis van den Resident de nabijgelegen woning van den Regent niet kon zien. Boomen, huizen, vee, alles werd door die asch bedekt, het water in de rivieren werd ondrinkbaar. In Glagodowa, aan den voet van den Tengger gelegen, moest men op den middag het licht ontsteken; want de zon was verduisterd en over de aarde lag een tint als bij maanlicht. Tegen den avond dreef de asch naar 't Noorden, naar Pasoeroean, alwaar veel asch viel en de zon door de grauwachtige lucht een vuurbol geleek."

In het jaar 1858 hadden er twee kleine uitbarstingen plaats, eene op 4 Maart, vóór, en eene op 18 October, kort na mijn bezoek. Volgens het *Nieuws- en Advertentieblad van Pasoeroean*, hoorde men vóór de eerste uitbarsting een geweldig onderaardsch gerommel; op den derden dag dwarrelden donkere bolvormige rookwolken omhoog, die een gering aantal steenen meêvoerden; op den 4^{den} dag verdwenen de rookwolken, om voor eene grootere menigte steenen plaats te maken, die onder een onafgebroken donder meer dan ½ mijl ver weggeslingerd werden; daarna kwamen er weder witte en gele wolken te voorschijn. Op 8 mijlen afstands kon men het onderaardsche gerommel duidelijk hooren en te Tosari, dat ook op dien afstand is gelegen, viel, gelijk hierboven gezegd is, de asch 3 duim hoog. Met betrekking tot de uitbarsting van 18 October 1858, zegt hetzelfde blad, dat deze weder vooraf was gegaan van een onderaardschen donder en dat er vele steenen werden uitgeworpen; ook schokken, even als die bij een aardbeving, werden er waargenomen. Van de uitbarsting van 27 Januari 1859 kon ik niet meer gewaar worden, dan dat de asch tot Soerabaja en het eiland Madoera is gevlogen, dus 45 mijlen ver, hetgeen misschien een gevolg was van den heerschenden zuid-oosten wind.

Merkwaardig is het, hoe weinig door al deze uitbarstingen de geheele vorm van den Bromo veranderd werd. Junghuhn, die den berg in 1838 en 1844 zag, vond dezen, in weêrwil van de daartusschen liggende uitbarsting van 1842, in zijne begrenzing nauwelijks veranderd, en in 1858 vond ik de beschrijving van Junghuhn nog in alles overeenstemmende. Geheel anders evenwel verhoudt zich de krater inwendig. Op plaat II, fig. 3, heb ik de veranderingen sedert 1838 op graphische wijze naast elkander voorgesteld, in eene doorsnede van het Oosten naar

het Westen, waarbij de buitenomtrek steeds dezelfde blijft; tot opheldering voeg ik er het volgende bij:

In het jaar 1835 rookte de Bromo; toen begon een tijdperk van rust, en in Juli 1838 zagen Fritze en Junghuhn in den afgrond des kraters een diep blauw meer, zonder rook of damp. De gladde kratermuren verengden zich tot aan het meer slechts weinig en vormden een bijna cylindervormigen trechter. Junghuhn schatte de diepte tot aan het meer op ten minste 1500 voet onder den rand des kraters, of 880 voet onder het Zandmeer. De oppervlakte des waters was in aanhoudende beweging, en zwarte puimsteenmassa's dreven er op rond, welke puimsteenen, bij het schemerlicht dat beneden heerschte, zelfs met den kijker niet duidelijk te onderscheiden waren. De wanden waren zoo steil, dat men zich plat op den grond moest leggen, om tot op den bodem des afgronds neêr te blikken. De diameter van den bodem werd geschat op 400 voet. Zie No. 1 van Fig. 3.

In het jaar 1842 brak de Bromo plotseling los, en van Herwerden, die in de nabijheid gouvernements-ambtenaar was, bezocht hem in dat jaar 4 maal. Uit zijn belangrijk bericht (op de hierboven vermelde plaats) ontleenen wij het volgende. Op den 25 Jan. begon de uitbarsting; stukken lava werden in 't rond geslingerd, zwaveldampen vervulden de lucht en de berg dreunde van donderslagen, die dag en nacht aanhielden. Op den 19 Febr. begaf van Herwerden zich op den dwarsdijk Tjemorolawang. Ontzaglijke asch- en rookwolken stegen omhoog, die des nachts, even als de weggeslingerde steenbrokken, een gloeiend voorkomen hadden en het gebergte roodachtig verlichtten. Drie tot vier explosies hadden er in de minuut plaats, waarbij evenwel de meeste steenen weder in den krater terugvielen; het geraas was oorverdoovend en nu en dan dreunde daarbij de grond. Men trachtte den Bromo te beklimmen, doch de naar beneden rollende steenen lieten zulks niet toe. Op den 21 Maart ging van Herwerden op nieuw naar boven, en ook nu nog was 't onmogelijk den Bromo nabij te komen. Het Zandmeer was met dikke dampen opgevuld en de reuk van zwavelwaterstof in den geheelen omtrek boven alles uit te erkennen. De ontploffingen hadden nu nog slechts om de 3 of 4 minuten plaats, doch zij waren sterker en het aantal afvallende steenen was aanzienlijker; vóór elke explosie werd de opening des kraters een oogenblik helder verlicht. De steenen vlogen schrikbarend hoog, zij waren meest week en halfgesmolten en namen, na op den grond gevallen te zijn, een platgedrukten vorm aan; zij verkoelden tot eene steenmassa, die nu en dan zeer poreus en licht, maar op een anderen keer, ofschoon nog van buiten even als al de andere, van binnen hard en dicht was. In April bezocht van Herwerden den berg ten derden male en thans kon hij den Bromo beklimmen. Hij hield den nieuw gevormden kratergrond voor

ongeveer een derde dieper dan de vroegere meerspiegel; hij was met radiale kloven doortrokken, die in één middelpunt samenliepen en breeder werden; uit de kloven stegen lichtblauwe dampen omhoog, onder een geraas, dat hij vergelijkt bij de branding der zee. De kratergrond bestond uit ten halve verharde lava, die voor korten tijd, toen eenige inlanders den berg beklommen hadden, nog week en buigzaam was, en in het midden nu en dan werd opgeheven om doorgang te verleenen aan gassen en steenen, en zich daarna weder te sluiten. In Juni bezocht van Herwerden den Bromo voor de vierde maal en toen was de bodem met zijn spleten verzonken. Slechts aan de Westzijde was een smalle, halve-maanvormige rand van ongeveer tien voet breedte blijven staan, of liever blijven hangen, terwijl het overige gedeelte van den bodem eenige honderden voeten dieper lag, ja dieper dan de voormalige oppervlakte des meers. In den afgrond ontwaarde men monsterachtige lavaspitsen, tusschen welke zich met zwavel bedekte openingen bevonden, waaruit sissende dampen omhoog stegen. De grootste openingen lagen aan de Oostzijde, waar ook de sterkste dampen uit voortkwamen. De grootste hoeveelheid aanslag van zwavel bevond zich evenwel aan den Westkant, beneden den afgebroken rand des voormaligen lavabodems. Zie Fig. 3, no. 2 en 3.

In het jaar 1844 vond Junghuhn de kraterwanden minder steil, dan in 1838. Aan de oostelijke zijde bevond zich een diepe cylindervormige afgrond van ongeveer 200 voet in doorsnede, waaruit met een groot geraas zuilvormige dampwolken schoten, terwijl westelijk daarvan een ronde, horizontale vlakte was gelegen, waarop, zoo het scheen, water had gestaan, dat de asch in slijk had veranderd. Ook uit kleine scheuren in den westelijken en zuidelijken wand borrelden flauw-witte dampen op. De geheele diameter van den kraterbodem, de oostelijke afgrond ingesloten, werd door Junghuhn geschat op 500 voet. Zie No. 4.

Bleeker (1) bezocht den Bromo in 1848 en op dat tijdstip was de bodem des kraters met water bedekt, waarop zwavelhoudende slakken dreven. Het water stond niet hoog en nu en dan stegen de van beneden komende dampen met een dof geraas er uit op. Uit scheuren in den kratermuur, niet ver boven het waterpeil, zag men zwaveldamp en gas onder een sissend geluid doorbreken. Zie No. 5.

Hoe ik op den 20 Sept. 1858 den Bromo vond, is boven vermeld, en ten overvloede verwijs ik hiervoor naar No. 6 der plaat.

Onder de Tenggerbewoners is het geloof algemeen verbreid, dat de Bromo en de 22 mijlen oostelijker gelegen Lamongan afwisselend werkzaam zijn, zoodat, wanneer de ééne in rust is, de andere in zijn uit-

(1) Fragment eener reis over Java, in het Tijdschr. v. Neêrl. Indië, 1849.

barstingsperiode verkeert. Dit is, wel is waar, dikwijls het geval geweest, doch niet zelden ook (gelijk o. a. in 1844 en 1859) waren beide te gelijk werkzaam. Ondenkbaar is evenwel het geval niet, dat twee vulkanen, die betrekkelijk zoo dicht bij elkaâr gelegen zijn, onderling in verbinding staan. Zollinger (op eene vroeger vermelde plaats) noemt den Lamongan een zijdelingschen schoorsteen van den Tengger. De tot nu bekende waarnemingen omvatten evenwel een te kleine tijdsruimte, om met bepaaldheid zich voor eenige uitspraak te kunnen verklaren.

Gelijk bekend is, liggen de vulkanen van Java *allen op ééne rij*, die het eiland in zijne geheele lengte van het Oosten naar het Westen doortrekt, zoodat men de meeste kan beschouwen, als gelegen op eene spleet, die van het Oosten naar het Westen loopt. Deze groote lengtespleet wordt meermalen doorkruist van kleinere, die van het Zuiden naar het Noorden loopen, waarop zich insgelijks vulkanen verheffen, die voor elke dwarsspleet een afzonderlijk vulkanen-systeem vormen. De grootste berg-massa's vinden wij op deze dwars-spleten, voornamelijk op de kruispunten, en de zich hier bevindende vulkanen zijn naar allen schijn de oudste. De richtingslijn der groote oost-westelijke spleet is niet overal dezelfde. Van het groote bergsysteem van den Idjen-Raoen in het uiterste Oosten, loopt de lijn aanvankelijk naar het Westen, nagenoeg in de richting der parallellen, tot aan den Tengger, die een machtig systeem vormt met den in 't Zuiden gelegen, 3740 meters hoogen Sméroe. Nu wendt zich de lijn naar het Noorden, nagenoeg onder een hoek van 12° 30′, naar den aequator, tot aan het Diëng-gebergte, een niet minder uitgebreid vulkanenstelsel dan dat van den Tengger. Vandaar weder in eene richting parallel met den aequator verder loopende naar het aan vulkanen rijke hoogland der Preanger-Regentschappen, verdeelt de lijn zich vorksgewijs, zoodat men hier eene noordelijke en zuidelijke vulkanenrij vindt. Verder westwaarts wendt de lijn zich nogmaals naar 't Noorden en begeeft zich van hier naar het eiland Sumatra. Wanneer wij nu het in het uiterste Oosten liggende stelsel van den Idjen-Raoen buiten rekening laten, vinden wij op middel- en oostelijk Java twee zeer ontwikkelde bergstelsels, beide op kruisingspunten — zoogenaamde bergknoopen — gelegen, het stelsel van den Tengger en dat van den Diëng, en deze behooren in elk geval tot de oudste vulkanen van het eiland, tusschen welke eerst later, op de spleet die van 't Oosten naar 't Westen loopt, de daartusschen liggende vulkanen zich hebben verheven. Deze korte aanduiding van het oogpunt, waaruit ik de vulkanenstelsels van oostelijk Java beschouw, meende ik hierbij tot recht verstand der zaak te moeten opgeven.

De werkzaamheid van den Tengger als vulkaan is heden ten dage niet meer dan een schaduw van 't geen zij voormaals was. Niet alleen de tijden, waarin de vulkaan zijne grondslagen uit trachydoleriet op-

bouwde, wat zeer zeker reeds in het tertiaire tijdperk geschiedde, maar ook de latere, toen er geweldige stroomen lava uit hem opwelden, zijn reeds lang voorbij. Dit heeft hij overigens met alle vulkanen van Java gemeen, die in historischen tijd geene vloeibare lava's meer hebben uitgeworpen, maar ten hoogste slechts stroomen van lavaächtige puingesteenten, of, en wel het meest, lapilli, zand, asch, een bewijs voor de afneming der vulkanische werkzaamheid op het gansche eiland. De tegenwoordige werkzaamheid van den Tengger, of liever van zijn overblijfsel den Bromo, is zoo weinig van beteekenis, dat hij niet slechts geen steenregens meer uitzendt, gelijk zijn buurman de Lamongan nog doet, maar dat hij het niet eens meer tot zulke asch- en zandmassa's kan brengen, gelijk in dien tijd, toen hij zijn uitbarstingskegel bouwde. Wij gaan gewis niet te ver, wanneer wij beweren, dat de Bromo van heden in het laatste stadium verkeert, het stadium namelijk der Fumarolen, zoo niet het zich in den Dasar opeenhoopende athmospherische water, zich een weg banende tot zijn gloeiende ingewanden, van tijd tot tijd weder aanleiding gaf tot nieuwe uitbarstingen. Onder alle vulkanen van Java is heden de Lamongan, met zijne stroomen van lavapuingesteente, de werkzaamste. Deze is 470 meters lager dan de Bromo en dit kon misschien wel eens de reden zijn waarom de laatste zich in zijne uitbarstingen slechts tot lapilli, zand en voornamelijk asch bepaalt, en dus tot meer lichte uitwerpingsproducten, daar de uiting der werkzaamheid van een vulkaan met de toeneming der hoogte vermindert; dit is althans juist voor een en denzelfden berg.

Op eene andere plaats (1) heb ik aangetoond, dat in betrekkelijk jongeren tijd het Oosten van Java is opgeheven en dat het nog voortgaat met te rijzen, en daar Junghuhn zulks ook voor het Westen heeft bewezen, is geheel Java aan eene rijzing onderworpen, welke rijzing waarschijnlijk in het tegenwoordige tijdperk langzamer plaats heeft, dan in de onmiddellijk voorgaande geologische perioden. De vulkanen van dit eiland hebben dan ook heden eene grootere hoogte dan vroeger, hetgeen men wel degelijk in acht behoort te nemen bij de beschouwing hunner verminderde werkzaamheid, al staat ook overigens die afneming vast. Welk een onderscheid tusschen den Bromo van nu en van dien tijd, toen in het uitgestrekte Zandmeer de gloeiend-vloeibare lava golfde!

Zulk een schouwspel, dat de stoutste verbeelding niet bij machte is te malen, levert nog heden de Kilauea op het eiland Owaihi (een der Sandwich-eilanden) op. Deze vulkaan is ons bekend geworden door Engelsche reizigers, inzonderheid door Sheperd, maar wel in de eerste plaats door

(1) Die Basaltklippe Batu-dodol, in het „Neue Jahrbuch für Mineralogie und Geologie, von Leonard und Geimtz," 1865.

Dana (1), die hem in 1844 bezocht. Duitsche reizigers hebben zich voorgenomen dien vulkaan aan een nader onderzoek te onderwerpen. Hij heeft veel overeenkomst met den Tengger, toen deze nog in de periode verkeerde, waarin de Dasar een gloeiend-vloeibare lava-zee was. De grootte van den ellipsvormigen krater wordt op 4500 meters lengte en 2250 meters breedte bepaald, terwijl de kraterwanden ongeveer 300 meters hoog zijn; beneden aan zijn inwendigen voet golft de gloeiend-vloeibare, nog gedurig opwellende lava. Menigmaal vult deze massa de geheele kraterruimte; meestentijds evenwel is zij tot een groot lava-meer bepaald, dat 3950 meters lang en 2460 meters breed is. De oppervlakte is in aanhoudende beweging; nu eens verheft zich het niveau, dan weder daalt het een weinig en dat soms plotseling. De Amerikaansche zendeling Coan beschrijft eene dergelijke plotselinge daling in Juni 1840, toen binnen 3 weken het peil zich 120 meters verlaagde, hetgeen veroorzaakt werd door zijdelingsche uitbarstingen, die respectievelijk 6 en 27 engelsche mijlen verwijderd lagen. Het onderaardsche kanaal, dat naar de genoemde uitbarstingsplaatsen leidde, lag meer dan 300 meters diep, en de grond was in de richting van den onderaarschen loop der vloeibare lava veelvuldig van scheuren voorzien, waaruit dampen te voorschijn drongen; op eenige plaatsen was het terrein 20—30 voeten opgeheven. De steile wanden, die den krater omgeven, stijgen terrasvormig op; in het jaar 1824 wordt van 3 groote terrassen melding gemaakt, waarvan het onderste 8—900 voet hoog was. Sheperd vond in 1839 nog de 3 terrassen aanwezig, het onderste echter nauwelijks half zoo hoog als vroeger, en in 1844 zag Dana niet meer dan 2 terras-wanden, de bovenste 650 voet, de onderste 342 voet hoog, welke laatste wand het lavameer onmiddellijk omgrensde. Behalve de niveau-veranderingen der vloeibare lava, hebben er ook menigmaal instortingen aan de kraterwanden plaats gegrepen, gelijk Dana uitdrukkelijk vermeldt.

Dit zijn nu geheel dezelfde betrekkingen als bij den Tengger; alleen de afmetingen van dezen laatsten zijn nog reusachtiger. Wij kunnen dus zonder bedenking de waarnemingen betrekkelijk den Kilauea op den Tengger toepassen en evenzeer aannemen, dat de vloeibare lava in den Dasar nu eens hooger stond, den dwarsdijk overstroomende, en dan eens — ook misschien ten gevolge van zijdelingsche doorbraken — honderden meters daalde, waarbij de kraterwanden gedeeltelijk instortten, en dat eindelijk, òf ten gevolge van verminderende werkzaamheid, òf ten gevolge van verdeeling dier werkzaamheid over meerdere punten, de lava op een dieper niveau tot op den bodem van den tegenwoordigen Dasar bekoelde en verhardde. Is er ooit een onderaardsch verbindingskanaal

(1) Geology of the United States exploring expedition, 1849.

tusschen den Tengger en den Lamongan voorhanden geweest, dan was het zeer licht denkbaar, dat bij een plotseling leêgloopen van het meer, instortingen volgden in de richting van dat kanaal, waardoor het costelijke splijtingsdal van de beek Prau, voornamelijk in het bovenste gedeelte, een begin van vorming erlangde.

De jongste vormingen van den Tengger bestaan uitsluitend uit zand, asch en lapilli, dus in 't algemeen uit slakken en wel in ongehoorde hoeveelheid. Deze slakken zijn evenwel niet tot de jongste periode bepaald, maar werden ook gevormd in den tijd, toen de Tengger vloeibare lava's uitzond, en ook zij hebben een groot aandeel uitgemaakt van zijne veelvuldige producten, gelijk o. a. de dikke puimsteen-beddingen bewijzen, tusschen welke de obsidiaan-laag inligt. In de alleroudste lagen ontbreken deze slakken ten eenenmale, wat in elk geval op eene veel grootere intensiteit der werkzaamheid in dien tijd wijst, daar slakken (waaronder ik alle verschillende poreuze steenen versta) zich slechts bij matige warmtegraden beginnen te vormen. Het ontbreken van deze in de oudste lagen kan echter ook daardoor veroorzaakt zijn, dat de vroegste uitbarstingen van den Tengger *onder de zee* geschiedden, en deze de lichtere vormingen verbrijzelde of wegvoerde, terwijl alleen de vaste lavabanken achterbleven. Het rijzen van Java, waarvan hierboven sprake was, is een ontegenzeggelijk bewijs voor die onderzeesche uitbarstingen van den Tengger, en dit moment moet bij de genesis des vulkaans mede in 't oog gehouden worden. Dat tusschen den tijd, waarin de Tengger in zijne grootste werkzaamheid verkeerde en vloeibare lava's uitwierp, en den tijd van heden, waarin hij slechts kleine brokstukken: asch, zand en lapilli, uitwerpt, een overgangsperiode moet geschoven worden, waarin hij geene vloeibare lava's, maar toch stroomen van lava-achtige puingesteenten uitzond, gelijk wij van den Lamongan weten, is niet onwaarschijnlijk, vooral, indien wij 't oog vestigen op de beneden Ngadisari gevonden groote blokken. Deze periode zou dan ook het materiaal geleverd kunnen hebben voor den eersten opbouw van de inwendige kern des uitbarstingskegels, die zich uit den Dasar verheft. Van dezen zou het ontegenzeggelijk zeer merkwaardig zijn, wanneer hij, zoo als het schijnt, slechts uit los zand enz. bestond, zonder zulk een vaste, inwendige kern, hetgeen te meer verwondering zou baren bij zulk een steilen kegel als de Batok is.

Beschouwt men nu de gedaante des Tenggers, dan zou men in verzoeking geraken te denken, dat men een waren *opheffingskrater* in den geest van Leopold von Buch voor zich heeft.

Hier heeft men het breede koepel-gebergte, met naar alle zijden afvallende lagen, dat op zijn top den grooten krater draagt, die regelmatig, gelijk er haast geen tweede op aarde bestaat, door zijn hooge

kratermuren omgeven is, en in welks midden, om den hoofdschoorsteen, den *Bocca*, de eigenlijke *uitbarstingskegels* omhoog rijzen; *ginds* heeft men de *Barancos*, de aan de buitenhelling ingesneden gleuven, van zeldzame regelmatigheid, en eindelijk vinden wij de *Caldera*, de groote oostelijke dwarsspleet, geheel overeenkomstig de theorie, van boven breed, naar beneden smaller toeloopende, welke spleet ook in het Westen, alwaar de Dasar golfvormig indringt, is aangeduid en in welker verlengde richtingslijn de uitbarstingskegels liggen. Beschouwt men de zaak echter wat nauwkeuriger, zoo komt men tot een geheel ander resultaat. De nieuwste onderzoekingen, zooals van Lyell en Hartung, hebben, voorzeker! aan de opheffingstheorie reeds den bodem ingeslagen, en er zijn wel weinig geologen meer, die aan de oorspronkelijke ideeën van Leopold von Buch en Elie de Beaumont vasthouden; het zou dus eigenlijk »uilen naar Athene dragen" moeten heeten, om, met betrekking tot den Tengger nogmaals op dit vraagstuk terug te komen, te meer, dewijl Junghuhn reeds de stellige uitspraak deed, dat er op geheel Java geen enkele opheffingskrater te vinden is. Daar evenwel het Tenggergebergte op het eerste gezicht die opheffingstheorie schijnt te rechtvaardigen, ja in meer dan één opzicht een model hiervoor schijnt te leveren, gelijk dan ook meermalen de zaak in dezen zin werd opgevat, zoo komt het mij voor, niet ongepast te zijn, den Tengger, met opzicht tot dit vraagstuk, kortelijk in oogenschouw te nemen. En ontdekken wij, dat de opheffingstheorie zelfs voor den Tengger niet past, dan zal zulks wel nergens het geval zijn.

Nemen wij dan eerst den *grooten krater* bij de hand, den Dasar met zijn hooge, steile, regelmatige wanden, dan hebben wij reeds gezien, dat deze wanden uit drieërlei gesteenten bestaan: eerst uit trachydolerieten, daar boven basaltische lavagesteenten, en het bovenst, in ongemeene dikte, de poreuze, losse vormingen, die eveneens meestal laagsgewijs voorkomen. Uit deze laatste is *het geheele bovenste gedeelte* van de kraterwanden opgebouwd, en het is moeilijk te denken, dat deze losse massa's groote opheffingen konden verduren, zonder veelvuldig ingestort en weggevoerd te zijn; van deze moeten wij dus aannemen, dat zij op reeds gevormde lagen door reusachtige uitbarstingen opgehoopt zijn geworden, waarbij de producten van elke afzonderlijke uitbarsting eene laag vormden, die van het middenpunt uit naar alle kanten afvalt. *De lagen der gemiddelde hoogte* bestaan uit gevloeide lavastroomen met de daarbij behoorende slakachtige vormingen. Dit zijn, voorzeker! overgevloeide lavastroomen, die zich nog in hunne oorspronkelijke ligplaats bevinden, en niet zulke, die eerst na de bekoeling en verharding opgeheven zijn; want, gelijk Junghuhn reeds opmerkte, ware zulks het geval, dan zouden de ten gevolge der afkoeling in de lava ontstane spleten, die krachtens de wet der zwaarte zich steeds in eene loodrechte richting vormen, door die

opheffingen in deze loodrechte richting gebracht moeten zijn, wat nergens het geval is.

Er bestaat nu volstrekt geen grond, om *voor de alleronderste lagen* eene andere wijze van ontstaan aan te nemen, dan voor de middelste lavastroomen, met welke zij geheel overeenkomen, terwijl zij volstrekt geen meerdere helling hebben, gelijk het geval zou zijn, indien er opheffing had plaats gegrepen. *Het is alzoo aan geen twijfel onderhevig, of de Tengger heeft zich, om zijn grooten krater heen, uit zijne eigene uitwerpselen opgebouwd*, en de oudste lagen zijn te beschouwen als overgevloeide massa's. Zijn enorme grootte heeft de krater te danken aan van tijd tot tijd zich herhaald hebbende instortingen en afbrokkelingen der kraterwanden.

De Baranco's, de gleuven aan de buitenzijde, vormen, even gelijk de theorie der opheffingskraters zulks verlangt, op vele plaatsen insnijdingen in de bovenste kanten van den kratermuur, waardoor deze hier en daar gekarteld wordt. Aan verreweg de meeste plaatsen evenwel, ontspringen zij *onder* dezen bovenkant, aanvankelijk smal en ondiep, later dieper; deze gleuven zijn dus door *uitspoeling* ontstaan, welke uitspoeling gemakkelijk werd gemaakt door de losse aardlagen; en daar, waar zij werkelijk eene insnijding in den bovenrand des kraters vormen, is deze niet meer in zijn oorspronkelijken toestand bewaard, maar door gedeeltelijke instorting afgebrokkeld. Dat zulks werkelijk zoo is, wordt bewezen door den dwarsdijk Tjemoro-lawang, die een effenen bovenrand heeft, horizontaal is uitgestrekt en niet door spleten ingekorven; bij dezen beginnen die gleuven alle onder den rand.

De Caldera, het splijtingsdal, schijnt ten volle voor de opheffingstheorie te spreken, ja nog veel beter dan de veelbesproken caldera van het eiland Palma, daar de laatste naar beneden verbreed en van boven smal is, 't geen slechts door latere uitspoeling kan verklaard worden, terwijl bij den Tengger, geheel overeenkomstig de theorie, het dal van boven breed is, van onderen zich vernauwt. Maar hier in dit splijtingsdal ligt de dwarsdijk Tjemoro-lawang, die het dal van boven naar de kraterzijde afsluit, welke dwarsdijk door de theorie niet kan verklaard worden, terwijl de verklaring zeer gemakkelijk valt, wanneer men hem beschouwt als gevormd uit overgevloeide lavastroomen. Men denke zich slechts den grooten krater als oorspronkelijk geheel omringd door een muur, die nergens is afgebroken en in welks omheining door eene of andere gebeurtenis een dwarsspleet is ontstaan. De van tijd tot tijd door die spleet over den rand heenvloeiende lava, het bergpuin, dat door instortingen in die spleet was geraakt, begravende, vormde zoo van lieverlede den dwarsdijk. Een plotseling zakken der lava in den krater bracht den steil naar den kant des kraters afvallenden, maar daarentegen

in zacht glooiende terrassen dalwaarts zich uitstrekkenden dijk te voorschijn, die nog later door dikke lagen jongere uitwerpselen bedekt werd.

Hoe de dalkloof is ontstaan, zal beneden nog met een enkel woord ter sprake gebracht worden; ik geloof *haar bovenste gedeelte voor eene instorting, het beneden gedeelte voor een gevolg van uitspoeling* te moeten houden.

Ik besluit deze schets met eene korte opgave van de wijze, waarop naar mijne meening de Tengger is ontstaan en in verloop van tijd vervormd.

1. Allereerst hebben op den bergknoop, die gevormd wordt door de groote spleet van 't Oosten naar 't Westen (waarop de meeste Javaansche vulkanen liggen), en die, welke van den Tengger naar den Sméroe in eene richting van 't Zuiden naar 't Noorden loopt, *onderzeesche werkingen plaats gegrepen, waarbij ontzaglijke vloeibare massa's uit den kratermond opwelden, over dezen heenvloeiden en zoo de grondslagen van den Tengger legden, die, zoo als men weet, uit trachydoleriet bestaan.* De tijd dezer werkzaamheid reikt in het pliocenisehe tijdperk, misschien nog veel verder.

2. Nadat door gedurig meerderen aanvoer van dezelfde producten, ondersteund door de seculaire opheffing, waarin geheel Java deelt, de vulkaan eindelijk boven den spiegel der zee was verrezen, veranderden onder die gewijzigde omstandigheden ook de uitwerpsels van den vulkaan. Lavastroomen, deels bestaande uit omgesmolten gesteenten der eerste periode, voor het meerendeel evenwel uit geheel nieuwe producten, *uit de familie der basaltachtige (eukriet) lava's, vervingen allengs de opheffingen der massa's en hierdoor en door de uit deze ontstane slakken werd de kratermuur verder voltooid.*

Gedurende dezen tijd werd, even als bij de Kilauea, het niveau der vloeibare lava in den krater veelvuldig veranderd; nu eens stond het lager, dan weder hooger. De kraterwanden omgaven in dien tijd onafgebroken den krater, die door onophoudelijke instortingen en afbrokkelingen steeds in omvang toenam.

3. In deze periode is eene groote katastrophe voorgevallen, daar plotseling de lava eenige honderden meters is gedaald, hetzij, dat zij door zijdelingsche uitbarstingen een uitweg vond, hetzij, dat zij afvloeide door een spleet, die eene gemeenschap opende van den Tengger met een niet al te ver verwijderden vulkaan, gelijk b. v. met den Lamongan het geval kon zijn. Bij zulk een plotseling leêgloopen van den krater moesten de kraterwanden op vele plaatsen instorten, en daarbij kan in het Noord-oosten een stuk van den ouden kraterbodem zijn blijven hangen, dat door de instortende kraterwanden, die daar het hoogst zijn, vergroot werd. Zoo kan de grond gelegd zijn voor den bovensten daltrap of het terras, waarop thans de dorpen Ngadisari en Wonosari liggen. Bij deze katastrophe kan echter

ook meteen, insgelijks ten gevolge van de plotselinge ontlediging, een gedeelte van het onderaardsche kanaal ingestort zijn, dat naar den Lamongan voerde, en dan wel het bovenste, het dichtst bij den krater gelegen gedeelte. Dat zulks de aanleidende oorzaak kan geweest zijn van het ontstaan van het bovenste gedeelte van het splijtingsdal is des te eerder denkbaar, omdat daar zijne richting van het Westen naar het Oosten, alzoo naar den Lamongan, loopt. In het benedengedeelte van haar loop heeft evenwel de beek Prau eene geheel andere richting, dewijl zij zich plotseling noordwaarts wendt, en daar moet het dal als *enkele uitwerking van uitspoeling* aangezien worden. De wateren namelijk, die zich in het bovengedeelte van het door instorting ontstane dal verzamelden, wendden zich noordwaarts, daar in deze richting de zee het dichtstbij gelegen is, waar zij — door niets gehinderd — zich heenspoedden. Bij de trapsgewijs volgende opheffing des eilands, bleven zij, steeds dieper bedding vormende, in deze richting volharden. Het rijzen des terreins was natuurlijk zeer bevorderlijk aan dit dieper worden van het stroombed, even gelijk tegenwoordig zulks nog waar te nemen is aan de rivieren der Sub-Appenijnen, welk gebergte ook langzaam, maar voortdurend rijst, en alwaar de genoemde vloeden nu beneden in diepe beddingen stroomen, terwijl men boven op de hooge terrassen hun ouden loop nog kan vervolgen.

4. Toen de nieuwe vulkaan al sedert lang den gemelden vorm bezat, steeg weder de lava in zijn krater, misschien wel ten gevolge van tijdelijke verstopping van het verbindingskanaal, en wel zoo hoog, dat zij, over de in de dwarsspleet liggende puingesteenten vloeiende, den eigenlijken dwarsdijk Tjemoro-lawang bouwde, die door latere daling van de lava als een nieuwe kraterwand te voorschijn kwam. Van nu af bereikte de Tengger nimmer weder de vroegere kracht en steeds meer en meer verflauwende, verstijfde de lava, en zoo werd de bodem van den hedendaagschen Dasar gevormd.

5. Als overgang tot de volgende perioden heeft de Tengger wellicht ook een tijd gehad, in welken zijne activiteit wel is waar niet meer bij machte was vloeibare lava's te vormen, maar waarin hij toch nog *puinstroomen* uitzond. Deze periode zal dan wel het eerste materiaal geleverd hebben voor de uit den Dasar oprijzende uitbarstings-kegels.

6. Daarop volgde de periode, waarin, bij steeds afnemende kracht, de Tengger alleen nog maar *weinig volumineuze producten uitwierp, als bomben, lavagruis en zand*, welk laatste te beschouwen is als werktuigelijk verbrijzelde lavabrokken, en dat in zulk eene ongehoorde menigte werd voortgebracht, dat de Dasar daarmede geheel werd opgevuld en tot het tegenwoordige Zandmeer vervormd, terwijl het ook de uitbarstingskegels opbouwde, of hun reeds gevormde inwendige kern met groote

hoopen der genoemde massa's bedekte. De hoogste dezer kegels is de oudste en het vroegst uitgebluscht; het is de Widodarin; de laagste is de nog heden werkzame Bromo, een nader bewijs voor de trapsgewijze afneming der werkzaamheid.

7. Eindelijk kwam de tegenwoordige periode, door Junghuhn de aschperiode genoemd, in welke de vulkaan zijne krachten slechts tot den Bromo bepaalt en betrekkelijk zeer onbeduidend is geworden, doordien er geen andere stoffen dan asch en lapilli worden uitgeworpen, en zelfs de groote zanduitbarstingen hebben opgehouden. Misschien was de Bromo reeds het allerlaatste stadium, dat der Fumarolen, ingetreden, zoo niet van tijd tot tijd het athmospherische water, dat zich tot den inwendigen vuurhaard een weg weet te banen, explosies deed ontstaan, evengelijk het ook de oorzaak is van de opstijgende dampzuilen.

Nijmegen, Sept. 1869. R. E. DE HAAN.

HET INLANDSCH ONDERWIJS IN NEDERLANDSCH INDIE VOLGENS HET VERSLAG OVER 1866 (1).

De Redactie van het Tijdschrift voor N. I. verleende in het Januarinommer van dit jaar eene plaats aan mijn stukje over het Verslag omtrent het inlandsch onderwijs op Java over 1865; en gaarne maak ik weder gebruik van haar welwillend aanbod om ook eene beschouwing van het Verslag over 1866 op te nemen.

Dat Verslag werd mij door eene bevriende hand met de Juli-mail uit Indië toegezonden, en zeker zou ik reeds vroeger dit geschrift hebben aangeboden, zoo ik niet de hoop had gekoesterd, dat de Tweede Kamer dadelijk bij de opening der Staten-Generaal in de gelegenheid zou gesteld zijn met het Verslag kennis te maken. Mij kwam het wenschelijker voor dit stuk achter te houden totdat het bekend zou zijn wat de Kamer met het Verslag zou doen. Doch nu ik in die hoop ben teleurgesteld en het Verslag, zoo mijne informatiën juist zijn, nog niet bij het Departement van Koloniën is ontvangen, meen ik de aandacht van het publiek reeds nu daarop te moeten vestigen. Het kon toch zijn dat het Verslag nog zeer lang wegbleef, en wij ons officieus in het bezit van dat over 1867 zouden kunnen verheugen, voor dat ons stukje over het tegenwoordige gedrukt ware. Waaraan het zoo late opzenden uit Indië te wijten is, begrijpen wij niet; maar wij hopen dat volgende Verslagen spoediger het licht zullen zien, opdat die gebruikt kunnen worden bij de behandeling van de Begrootingen over Neêrl. Indië.

Wij beginnen onze taak met de algemeene bepalingen dit jaar gemaakt en met een kort bericht omtrent de kweekscholen van Soerakarta, Bandong enz.

(1) Dit Verslag is opgemaakt in Indië volgens de gewestelijke verslagen.

I.

Algemeene bepalingen. De Kweekscholen.

Algemeene bepalingen werden dit jaar geene andere omtrent het onderwijs gemaakt, dan de negatieve van art. 3 van het Gouvernementsbesluit dd. 19 Juli 1869, No. 6, dat voorstellen tot verdere oprichting van districtsscholen vooreerst buiten beschikking zullen gehouden worden. De oprichting van 19 dezer scholen heeft dus waarschijnlijk vóór dezen datum plaats gehad. Wij zouden natuurlijk genoemde bepaling zeer betreuren, tenzij misschien blijken mocht dat de bedoeling was daarentegen de oprichting van nog ontbrekende regentschapsscholen te bevorderen en te bespoedigen. Al de reeds gedane voorstellen van den Inspecteur bleven dit jaar in behandeling, zelfs die welke de uitvoering beoogen van het aangenomen beginsel, om al de schoolgelden in 's lands kas te storten, terwijl alle uitgaven voor de inlandsche scholen op Java en Madura ten koste van den lande gebracht worden. Voorstellen worden alsnog gedaan om de inlandsche onderwijzers in den maatregel van de verhooging der traktementen van inlandsche ambtenaren te doen deelen. Ziedaar alles wat het Verslag ons mededeelt. Men zal erkennen dat het ons recht genoeg geeft om bij herhaling over de werkeloosheid van het bestuur op Java de ernstigste klachten aan te heffen.

Het Verslag over de Kweekschool te Soerakarta is van voldoenden aard. Het getal kweekelingen bedroeg 34. Het onderwijs werd zonder stoornis gegeven en ook de kweekelingen deden over 't algemeen naar behooren hun plicht. Van de wiskundige aardrijkskunde en het theoretisch en practisch landmeten werd veel werk gemaakt. Van de rekenkunde werden de evenredigheden met de hoogste en de breuken met de laagste klassen behandeld. De vorderingen in het schrijven waren goed, die in de Hollandsche taal zeer uiteenloopende. Het openbaar examen werd op 4 en 5 Juni 1867 gehouden, zeer tot genoegen van de aanwezigen. De gang van zaken was zeer geregeld. De orde werd niet gestoord en de kweekelingen waren tevreden met hun lot. Eén kweekeling werd wegens oneerlijkheid ontslagen, terwijl slechts twee anderen met kamerarrest behoefden gestraft te worden. De gezondheidstoestand liet soms te wenschen over. Het pas ingevoerde onderwijs in de gymnastiek werkte zeer gunstig. Het onderwijs in het zingen van Javaansche zangwijzen, in het gamêlan-spel en in het opvoeren van wajang-vertooningen verschafte den kweekelingen eene aangename uitspanning. De externe school telde 122 leerlingen, waarvan 80 à 90 getrouw ter school kwamen. De heffing van schoolgeld, dit jaar ingevoerd, ging wel met bezwaren ge-

paard, doch deed toch het schoolgaan niet afnemen. De vorderingen der leerlingen waren voldoende. »Kortom", zegt de hoofdonderwijzer Dr. Palmer v. d. Broek, »men kan veilig aannemen dat deze inrichting in alle opzichten aan haar doel blijft beantwoorden, en dat zij strekt tot nut van de kweekelingen en tot een uitgebreiden zegen voor de inlandsche bevolking van Soerakarta."

In den aanvang van 1866 naderden de gebouwen voor de Kweekschool te Bandong hunne voltooiing en de school werd 24 Mei door het lid van den Raad van N. I., W. A. Loudon, en den Inspecteur voor het inlandsch onderwijs geopend en geplaatst onder de leiding van den hoofdonderwijzer, D. J. ten Zeldam Ganswijk, wien nog twee onderwijzers toegevoegd werden. De onderwijzer in de Soendasche taal te Soerakarta werd, even als de aldaar aanwezige Soendasche kweekelingen, naar Bandong overgeplaatst. Het reglement voor de kostschool van Soerakarta werd bij wijze van proef toepasselijk verklaard op die van Bandong. De school ontving verder een rijken voorraad van schoolbehoeften en leermiddelen, alsmede een wajang en gamêlan, terwijl een stel maten en gewichten volgens het metrieke stelsel werd toegezegd. Zeven en twintig kweekelingen werden op de school geplaatst en hunne toelagen op *f* 12 in plaats van op *f* 10 per maand vastgesteld. In den loop van 1866 en 1867 werden 9 kweekelingen wegens gebrek aan voldoenden aanleg ontslagen; doch 8 anderen werden in hunne plaats aangesteld. Het openbaar examen had plaats op 3 Jan. 1867, en de uitslag was, den korten tijd van het bestaan der school in aanmerking genomen, bevredigend, zoo wat onderwijzend personeel als kweekelingen aangaat. Na de vakantie kwamen alle kweekelingen terug en hadden niet veel verleerd, zoodat daarna weder met het onderwijs geregeld kon worden voortgegaan. Eene externe school bestaat bij de inrichting nog niet, doch de hoofdonderwijzer is van oordeel, dat de bestaande school te Bandong wellicht daartoe kan strekken, zoodat hij zich voorstelt weldra daaromtrent een voorstel in te dienen. Het oog wordt bij deze kweekschool zeer op de paedogogische vorming der kweekelingen gevestigd gehouden; doch de hoofdonderwijzer betuigt rond en open, — en dit doet hem eere aan, — vooralsnog niet best te slagen. Het geheele verslag geeft blijk van veel menschenkennis bij den hoofdonderwijzer en van zeer gezonde begrippen over onderwijs en opvoeding. Wij lazen dat verslag met het grootste genoegen en nemen er alleen daarom weinig uit over, omdat de school nog zoo kort bestaat en het ons meer om mededeeling van feiten en resultaten dan van bespiegelingen, hoe juist en schoon ook voorgedragen, te doen is.

Het gebouw schijnt niet zeer gezond te liggen; de regen sloop soms door de bamboezen heen en de zon is niet geheel te keeren. Men was echter bezig drains rondom de gebouwen te leggen en verdere verbeteringen

aan te brengen. De aangewezen som was, naar het schijnt, voor in alle opzichten goede gebouwen te gering. De zuinigheid schijnt hier alweder de wijsheid te bedriegen, want reeds nu wijst men op noodige reparatiën. De schoolmeubelen enz. zijn voldoende, even als de leermiddelen, waaraan de belangstellende heer Holle eenige nuttige geschenken toevoegde.

De kosten van deze school beliepen in 1866 *f* 12,068.82. De vooruitzichten van de school schijnen ons zeer gunstig toe. Aan alleszins geschikt personeel, aan leerlustige kweekelingen en aan belangstelling bij de bevolking en vooral bij de Europeesche inwoners is geen gebrek. Deze inrichting gaat eene groote en goede toekomst te gemoet.

Op Sumatra is eene zoogenaamde kweekschool te Fort de Kock, doch zij kan eigenlijk op dien naam geen aanspraak maken. Van veel meer belang is de kweekschool voor de Batak-landen, aan wier hoofd de inlander Willem Iskander staat, doch wij zullen deze beide scholen nader in § 3 leeren kennen.

De voorgenomen oprichting van kweekscholen te Amboina en Koepang heeft in 1866, wegens gebrek aan personeel, nog niet plaats gehad, terwijl omtrent de laatste nadere voorstellen aanhangig waren. Verder bestaat er eene kweekschool voor inlandsche schoolmeesters vanwege het Ned. Zendeling-genootschap te Tanawango in de Minahassa (Celebes), welke school van het Gouvernement, volgens besluit van 8 Juli 1846, No. 1, eene toelage van *f* 500 's jaars geniet. Er bevinden zich daar een 30tal kweekelingen. Zij worden opgeleid in verband met de aanwezige toestanden in de Minahassa en gaan in de godsdienstoefeningen der Christenen voor. Zij zijn dus schoolmeesters en voorgangers in de gemeente. Examen werd niet gehouden. Gebrek aan geschikte localiteit belemmert de inrichting in haren bloei, en de gezondheidstoestand van de kweekelingen laat zeer veel te wenschen over. De Directenr, de Heer Graafland, stelde voor de geheele inrichtiug naar het gebergte en wel naar Tomohon te verplaatsen.

§ 2.

Scholen op Java en Madura.

Het Verslag levert over de volksscholen op Java, waarmede waarschijnlijk de regentschapsscholen zijn bedoeld, vele opmerkenswaardige bijzonderheden. Wij beginnen met enkele statistische mededeelingen hier op te nemen.

Het aantal regentschapsscholen is dit jaar niet vermeerderd en slechts met moeite op de vroegere getalsterkte van 58 kunnen gehouden worden, ten gevolge van het gebrek aan onderwijzers. Deze mededeeling geeft ons aanleiding tot de opmerking, dat de kweekschool te Soerakarta al

zeer weinig geschikte onderwijzers heeft opgeleverd; hetgeen ook blijkt uit het verslag der school. Slechts 4 leerlingen verlieten die inrichting als onderwijzers voor de gouvernementslanden van Java, terwijl 2 ter beschikking werden gesteld van Z. H. den Sultan van Djokjokarta. Wij moeten er echter bijvoegen, dat nog twee leerlingen werden voorgedragen om tot onderwijzer benoemd te worden, en daar het gebrek aan onderwijzers zoo groot is, doet het ons pijnlijk aan te lezen, dat aan dat voorstel tot heden (Juni 1867) geen gevolg is gegeven. De verslaggever kan natuurlijk niet zeggen wat daarvan de reden is, doch wij vinden ons verplicht de aandacht zoowel van de Regeering als van het publiek op dit hernieuwd blijk van werkeloosheid der Indische Regeering te vestigen. Terwijl er groot gebrek aan onderwijzers is, laat de Gouverneur-Generaal, door geene beschikking op zoo eenvoudige voorstellen als de onderhavige te nemen, de krachten van twee benoembare onderwijzers ongebruikt! Treurig, voorwaar! en weinig te rijmen met vroegere betuigingen van geneigdheid tot krachtige bevordering van de zaak van het inlandsch onderwijs.

De districtsscholen, bezocht door ± 1500 leerlingen, zegt het Verslag, namen niet onbelangrijk in aantal toe. Negentien nieuwe werden er geopend, zoodat haar getal op ultimo Dec. 1866 28 bedroeg.

Eene zinsnede in het bijzonder verslag over de scholen in Krawang trekt hier onze aandacht. Bij missive van den 1ea gouvernements-secretaris van 24 Dec. 1866, No. 2594, werd aan den Ads.-resid. te kennen gegeven, dat de in het onder zijn beheer staand gewest aanwezige districtsscholen, voorzooveel te haren behoeve beschikt werd over de gronden, de goederen of den arbeid der bevolking, nog vóór het einde van dat jaar moesten worden opgeheven. In die residentie waren 4 dier scholen. Bij gelijkluidende missive van denzelfden datum werden ook de districtsscholen in de residentie Soerabaja opgeheven. In de afdeeling Bangil werden 14 dier scholen, met eene bevolking van 119 leerlingen, op bevel van den Resident van Pasoeroean van 9 Dec. 1866, No. 6864/32, gesloten; het Verslag zegt, dat deze zonder twijfel hare nuttige zijde hadden. De schoollokalen waren door de bevolking opgericht en werden door haar in heeredienst onderhouden. Zij waren van bamboe en wild hout gebouwd en met alang-alang gedekt. De onderwijzers ontvingen geene andere bezoldiging dan de beschikking ieder over 2 bouws sawah en 2 heeredienstplichtigen daags. Bij des Residents missive werden verder 12 districtsscholen in Malang opgeheven, volgens het Verslag naar aanleiding van een ontvangen gouvernements-telegram. De redenen der opheffing worden hier niet medegedeeld. Zij zullen echter waarschijnlijk dezelfde als voor Soerabaja zijn. De opheffing dezer scholen was ons reeds bekend uit het vorig verslag, en in ons stukje daarover

in ditzelfde Tijdschrift, Januari-nommer, 1869, blz. 8, zochten wij te vergeefs naar de reden. Hoe nu van niet onbelangrijke vermeerdering sprake kan zijn bij de oprichting van 19 en de opheffing, alléén in Soerabaja, van 117 scholen, begrijpen wij niet. En waar zijn de onderwijzers der opgeheven scholen gebleven? Zou geen enkele hunner in aanmerking hebben kunnen komen voor de regentschapsscholen, al ware het tijdelijk, om in het dringend gebrek aan personeel te voorzien!

Hoewel het belang der districtsscholen geenszins op ééne lijn te plaatsen schijnt met dat der regentschapsscholen, en de redenen van opheffing, voor zooverre die opgegeven zijn, geen onvoorwaardelijke afkeuring verdienen, zoo doet het ons toch grootelijks leed dat in plaats van opheffing niet liever hervorming heeft plaats gehad. Districtsscholen zijn toch beter dan geen scholen hoegenaamd, en op vele plaatsen wordt de oprichting dier scholen zeer gewenscht.

De Resident van Tjiandjoer geeft onder anderen het verlangen naar die scholen te kennen. Uit Soemedang schrijft men: „Ook bij de inlandsche hoofden bestaat vrij veel belangstelling in deze school en het aantal schoolgaande kinderen zou zeer zeker toenemen als het Gouvernement kon besluiten tot oprichting van districtsscholen." Uit Keboemen wordt geschreven: „Wenschelijk ware het dat er districtsscholen wierden opgericht. Het zenden der kinderen door ouders, ver van de school wonende, is voor hen te bezwarend en vandaar dan ook dat velen niet ter school gaan." Te Soemoroto verlangt men eveneens naar districtsscholen, en de Resident van Bagelen verzocht om eenige opzienerswoningen niet te verkoopen, ten einde daarin districtsscholen te kunnen openen; doch bij Gouverments besluit van 4 Juni 1867 werd dit verzoek afgewezen en de verkoop bevolen. Alweder een bewijs van de geringe geneigdheid tot bevordering van het inlandsch onderwijs.

Hoogstopmerkelijk is wat uit Pekalongan bericht wordt, dat daar de districtsscholen werden bestendigd, onder bepaling dat de onderwijzers in stede van 2 bouws sawah's en heeredienstplichtige koelies, *f* 12 's maands bezoldiging zouden ontvangen; ze werden zonder eenige hulp van het Gouvernement opgericht en onderhouden, en bevatten op ultimo Dec. 1866 reeds 1037 leerlingen, terwijl de uitkomsten van het onderwijs zeer bevredigend worden genoemd: de meeste leerlingen konden reeds lezen en schrijven, en zeer velen rekenen tot de aftrekking toe. Behoefte aan geschikt personeel voor de statistieke opneming van deze residentie deed de hoofden gaarne tot de oprichting dezer scholen besluiten, terwijl voor het onderwijs van een kind van gegoede ouders 50 cents en van min gegoede 25 cents per maand gevorderd werd. De meerdere opbrengst der schoolgelden dan noodig was voor de bezoldiging van den onderwijzer, werd voor onderhoud en schoolbehoeften gebruikt. Men leest verder in

het Verslag: „Ten aanzien der districtsscholen toont alles aan, dat door de oprichting daarvan aan eene dringende behoefte is voldaan; zij worden tamelijk goed bezocht; alleen met het planten en later oogsten der padi liet de opkomst veel te wenschen over. Het verlangen naar dergelijke scholen, ook op andere plaatsen dan de hoofdplaatsen der districten, doet zich meer en meer kennen; thans zijn weder aanvragen ontvangen voor nog drie nieuwe scholen, die alleen daarom nog niet konden worden ingewilligd, omdat geen geschikte onderwijzers waren gevonden. Alles doet voorzien dat met deze districtsscholen een groote stap vooruit is gedaan op den weg van beschaving en onderwijs voor den inlander."

De Regenten van Sitoebondo en Bondowosso verklaarden zich bereid, in afwachting van de voltooiing der schoolgebouwen, tijdelijke schoollokalen, zonder eenig bezwaar voor de bevolking, in gereedheid te brengen, en gaven te kennen dat 2 inlanders gevonden waren, geschikt om aan het hoofd dier scholen te staan, terwijl slechts eene toelage van *f* 80 's maands werd gevraagd.

Onbegrijpelijk mag het genoemd worden, maar toch is het waar, dat op het einde des jaars door de Regeering nog geen besluit op dit voorstel genomen was, te meer onbegrijpelijk daar ook uit de berichten van Soekaradja en Poerworedjo blijkt, dat de genomen proef met districtsscholen tot dus ver goed geslaagd is en hoop geeft op gunstige resultaten voor het vervolg.

In het medegedeelde omtrent de districtsscholen zien wij geen eenheid van beschikkingen, geen vasten maatstaf van handelen, geen systematische ontwikkeling van dat onderwijs. Wat op de ééne plaats wordt opgeheven, wordt op de andere hervormd en op eene derde ingevoerd. Wij herhalen het, districtsscholen schijnen ook ons toe niet zoo gewichtig te zijn als de regentschapsscholen; doch zoo willekeurig handelen als het Gouvernement ten deze doet, kan niet goedgekeurd worden, en eene goede algemeene regeling van deze scholen komt ons dan ook hoogst wenschelijk voor.

De regentschapsscholen werden:

op ultimo Dec.	1865	bezocht door	3017	leerl.
» » »	1866	» »	3142	»

In het geheel bezochten die scholen:

gedurende	1865	4860	leerl.
»	1866	5267	»

Op de regentschaps- en districtsscholen te zamen bevonden zich dus in 1866 in het geheel ongeveer 7000 leerlingen; dat is nagenoeg 1 leerling op de 2000 zielen. Te recht noemt het Verslag dit eene nog alles behalve gunstige verhouding. Nog meer springt dit hoogst gering aantal schoolgaande kinderen in het oog, als men meer in bijzonderheden afdaalt

en de opgaven van sommige afdeelingen nagaat. Zoo vindt men dat in de afdeeling Soemedang slechts 53 kinderen een behoorlijk onderwijs ontvangen, op eene bevolking van ruim 200,000 zielen. Te Patti (resid. Japara) waren op ultimo Dec. 1866 slechts 81 leerlingen op de school. De bevolking bedroeg 234,975 zielen, waaronder 110,234 kinderen, terwijl van die afdeeling verklaard wordt, dat de behoefte aan onderwijs bij de bevolking meer en meer wordt gevoeld.

In de afdeeling Probolinggo zijn 28,325 jongens aanwezig, waarvan men, volgens het Verslag, mag aannemen dat de helft, of ongeveer 14000, den leeftijd van zes jaar en daarboven hebben bereikt, terwijl het aantal schoolgaande jongens slechts 197 bedraagt.

Uit Patjitan meldt men dat slechts 45 kinderen geregeld onderwijs ontvangen, op eene bevolking van ruim 103, 000 zielen, hetgeen wordt toegeschreven aan de onverschilligheid voor het wereldlijk onderwijs. De ouders zenden daar hunne kinderen of pupillen liever jaren lang naar eene priesterschool.

Bedroevend is het zeker zulke voorbeelden te moeten aanhalen, vooral daar toch in de meeste gevallen eene der voornaamste redenen alleen in de te geringe aanbieding van de gelegenheid tot schoolgaan is te zoeken. Uit vele afdeelingen komt de klacht dan ook voor, dat de verre afstand der bevolking van de school oorzaak is van het geringe bezoek, b. v. uit Samarang, uit Demak, uit Temanggoeng. De onvoldoende toestand van vele schoollokalen, de weinige geschiktheid van sommige onderwijzers, werkten echter zeker tot dit zoo betreurenswaardige feit mede, terwijl wij van de gezindheid der inlanders omtrent het onderwijs zeer tegenstrijdige berichten op te teekenen hebben. Over elke dezer drie oorzaken welke aan de uitbreiding van het onderwijs in den weg staan, wenschen wij, onder verwijzing naar voorbeelden, allen uitsluitend uit het Verslag geput, iets in het midden te brengen.

1° De onvoldoende toestand der schoollokalen.

Het ligt natuurlijk geheel buiten ons bestek hier eene lange pleitreden te houden over de wenschelijkheid van goede lokalen bij het onderwijs. Slechte lokalen voeren zeker in het Oosten, even als in het Westen, groote bezwaren met zich. Omtrent 61 schoollokalen geeft het Verslag een oordeel, en dan bevinden wij dat 42 als geschikt en 19 als geheel onvoldoende, als slechte lokalen, worden opgegeven. Te Japara wordt nog steeds gebruik gemaakt van het oude lokaal, waarin men voor *regen* noch *wind* beveiligd is. Omtrent Kediri vinden wij, dat daar het schoollokaal — eene pendoppo op de Aloen-aloen — zeer bouwvallig is. Men wenscht daar een nieuw lokaal, daar het tegenwoordige tijdelijke gebouw te klein is voor het aantal kinderen. Het school-

lokaal te Soemedang is zeer bouwvallig en te klein. In Joana is eene loods op de pasében, hoewel zeer ondoelmatig, tot schoollokaal ingericht, vermits de Ads.-resid. het fort heeft moeten betrekken, waarin vroeger de school werd gehouden. Te Bangil bevindt zich het schoollokaal op het erf van den Regent; doch het is ongunstig gelegen, daar het eene goede ventilatie mist. Het is samengesteld uit wild hout en bamboe en met pannen gedekt. Het verkeert in een zeer bouwvalligen staat, en is niet meer geschikt voor eene gedeeltelijke reparatie, omdat alle houtwerken door de witte mieren zwaar zijn beschadigd. Te Bezoeki beantwoordt het gehuurde woonhuis, tot school ingericht, geenszins aan het doel. Licht en lucht ontbreken er in groote mate; ook kan er geen genoegzaam toezicht op de leerlingen worden gehouden. Te Banjoewangi wordt het onderwijs gegeven in de pasében van den Regent, een open lokaal dat weinig voldoet, daar, wegens gemis aan eene omwanding, geene gelegenheid bestaat tot het ophangen van kaarten, lettertafels enz., terwijl de oplettendheid der kinderen telkens door hetgeen daar buiten voorvalt, wordt afgetrokken. Te Magelan mist het schoollokaal evenzoo glazen ramen.

Men ziet hieruit, dat er in dit opzicht nog veel te verbeteren valt, en het komt ons natuurlijk voor, dat de Javaan geen geneigdheid aan den dag kan leggen om aan zijne kinderen onderwijs te doen verstrekken, als hij hen naar schoollokalen moet zenden zooals die, welke wij hier met een enkel woord hebben geschetst.

2°. Als tweede reden van weinig schoolbezoek vermeldden wij de mindere geschiktheid van sommige onderwijzers. Tegen 43 goede wijst het Verslag 11 ongeschikte aan, hetgeen zeker eene bitter ongunstige verhouding is, en ons te meer met zorg vervult, omdat sommige onderwijzers van de Kweekschool afkomstig, onder het laatste getal eene plaats vinden.

Gelukkig staan vele onderwijzers hier tegenover van wie zeer gunstige getuigenissen worden afgelegd. Ook daarvan zullen wij voorbeelden opnemen, ofschoon niet zoovele als wij zouden wenschen; onze ruimte gedoogt slechts de vermelding van enkele, in de hoop dat zij anderen tot aanmoediging moge strekken.

Van den onderwijzer te Pasoeroean vinden wij onder anderen opgeteekend, dat hij, zonder afkomstig te zijn van de Kweekschool te Soerakarta, zich zelven heeft ontwikkeld tot eene hoogte, waarop slechts weinige inlandsche onderwijzers staan. Zijn gedrag is voorbeeldig en hij bezit in hooge mate de in een onderwijzer zoo onwaardeerbare gaven van mededeelzaamheid en bevattelijkheid bij het onderwijs.

De onderwijzer te Bangil is afkomstig van de Kweekschool te Soe-

rakarta en wordt voor zijne betrekking zeer geschikt geacht. Ook ten opzichte van zijn gedrag valt niets nadeeligs te zeggen; hij leidt een stil en ingetogen leven en is door zijne leerlingen, in weêrwil dat hij te hunnen opzichte eene groote gestrengheid in acht neemt, vrij bemind.

Ofschoon niet afkomstig van de school te Soerakarta, bezit de onderwijzer te Bezoeki toch genoegzame bekwaamheid. Op zijn gedrag valt niets aan te merken en zijn omgang met de leerlingen is zeer naar wensch. Maar ofschoon hij met veel ijver en bekwaamheid is toegerust, is de taak op den duur voor hem te zwaar. Gemiddeld 30 leerlingen daags steeds nuttig bezig te houden en hen in al de voorgeschreven vakken te onderwijzen, zonder eenige hulp, wordt dan ook ten laatste onhoudbaar. Met groot genoegen vinden wij vermeld dat hem de pajong toegekend is en de staatsie toekomende aan een dictrictshoofd. Hulp bij zijn onderwijs dient hij echter spoedig te ontvangen, of de school te Bezoeki zal, ook bij het bezit van een uitmuntend onderwijzer, geen goede vruchten opleveren.

De onderwijzer te Poerworedjo is bekwaam en ijverig, heeft een zeer goed gedrag en goeden tact om met zijne leerlingen, bij wie hij zeer bemind is, om te gaan. Hetzelfde wordt van den onderwijzer te Wonosobo bericht, wien dan ook de tevredenheid van het Bestuur is betuigd geworden.

Zeer gunstig is het bericht omtrent den onderwijzer te Madioen. Hij weet de kinderen zoo aan zich te boeien en hun ambitie op te wekken, dat zij snelle vorderingen maken.

Poerwodadi en Soemoroto mogen zich in zeer geschikte, ijverige leeraren verheugen, hetgeen mede met Bangkalan het geval is. Maar de vreugde over zooveel goeds als wij hier mochten berichten, mag ons niet weêrhouden, wat het ons kosten moge, ook de keerzijde van deze medaille te doen zien.

Te Serang is de onderwijzer ongeschikt; de orde en inrichting der school zijn slecht en (wat wonder?) de vorderingen der leerlingen onbeduidend.

Het onderwijs aan de 29 leerlingen te Lebakwangi wordt gegeven door een kweekeling met *f* 10 's maands, terwijl het opzicht (niet het onderwijs) is opgedragen aan den inlandschen onderwijzer te Koeningan. De reden dat de school te Pekalongan door niet minder dan 60 leerlingen werd verlaten, wordt onder anderen gezocht in de behandeling van sommige kinderen door den onderwijzer, die zich niet ontzien heeft lichamelijke straffen toe te passen, waarom verscheidene ouders hunne kinderen van de school hebben genomen. Aan leerlingen van 18 tot 20 jaar, ja zelfs aan reeds gehuwden, deelde hij die lichamelijke straffen toe. Hij is driftig van aard en mist bedaardheid en geduld. Daar deze onder-

wijzer wegens mishandeling der leerlingen van bestuurswege streng is gestraft, zullen wij hier thans niets meer bijvoegen.

De onderwijzer te Rembang, hoewel afkomstig van de Kweekschool te Soerakarta en zoon van een Wedhono, is onverschillig, heeft geen gezag over de leerlingen, is lui en schijnt ook weinig lust en tact voor zijne betrekking te hebben. Opmerkelijk zijn de volgende woorden over deze school: »De leerlingen gevoelen spoedig, dat zij onder de leiding van den tegenwoordigen onderwijzer weinig vorderingen maken en veelal aan hun lot overgelaten worden, ten gevolge waarvan zij de school weder spoedig verlaten."

De leerlingen! En dan beweren sommigen nog dat de Javaan ongeschikt is tot ontwikkeling! De leerlingen verlaten de school, omdat zij voelen weinig vorderingen te maken en veelal aan hun lot worden overgelaten! Hoe rijmt dit met de bewering dat de Javaantjes liever op hun bali-bali den dag doorbrengen, dan zich te doen onderwijzen? Zij verlaten de school omdat aan hun lust tot het maken van vorderingen niet wordt voldaan, omdat de onderwijzer zich niet met hen bemoeit. Waarlijk de javaansche jongens van Rembang maken vele Nederlandsche schier beschaamd! Het zou ons verheugen zoo wij zulke bewijzen van ontwikkeling en eigen oordeel op meerdere plaatsen opgeteekend vonden.

De hoofdonderwijzer te Soerabaja werd door den hulponderwijzer vervangen en deze mist, hoewel niet onknap, de geschiktheid vooral om mondeling onderwijs te geven. Alléén *omdat hij buiten betrekking* was, had hij voeger het ambt van hulponderwijzer aangenomen. Hij wenschte dan nu ook ontslagen te worden; doch het Bestuur weigert dat ontslag zoolang er geen geschikte plaatsvervanger gevonden is. Wat er in dien tusschentijd van het onderwijs worden zal, is te begrijpen.

Uit Malang bericht ons het Verslag: »De onderwijzer is oud en nagenoeg versleten — zijn geestelijk oog heeft nooit scherp gezien en nu begint het lichamelijke hem ook te foppen; hij ziet zeer slecht. — De Regent, aan hem geparenteerd, doet zijn best hem nog aan te houden; doch zijn tijd tot eene eervolle retraite is daar."

De school te Magetan werd door 48 leerlingen verlaten, ten gevolge van de weinige geschiktheid van den onderwijzer. De ouders prefereeren hunne kinderen naar andere scholen in deze residentie te zenden. Hier vinden wij het oordeel van ouders en niet, zooals hierboven, van de leerlingen zelven. Het vermelde doet echter zien, dat de ouders wel degelijk goed gadeslaan bij welk onderwijzer zij hunne kinderen zenden. »Deze onderwijzer is 27 Oct. 1864 aangesteld, doch mist alle geschikt»heid om het geheugen en het oordeel der leerlingen te scherpen, »hunne ambitie op te wekken of om op te merken, wie het meest »achterlijk is. Trouwens hij is zelf niet bijzonder scherpzinnig en geeft »integendeel menigmaal groote bewijzen van stupiditeit."

De onderwijzer te Kediri, hoewel zijne opleiding aan de Kweekschool te Solo ontvangen hebbende, geeft doorslaande bewijzen, niet voor de hem opgelegde taak berekend te zijn. Wegens nalatigheid en luiheid werd hij door den Resident gestraft. Het doet ons genoegen dat de G.-G. deze school, welke lang niet van de beste is, heeft bezocht. Moge dit er toe leiden dat Z. Exc. krachtiger dan tot nu toe voor de bevordering van het inlandsch onderwijs in het algemeen werkzaam zij!

Wij doorliepen slechts vluchtig het zeer uitvoerig Verslag, maar hopen toch genoegzaam aan onze lezers te hebben doen zien, dat ook het gehalte van vele onderwijzers zeker er veel toe bijdraagt om leerlingen, in plaats van hen naar de school te lokken, veeleer af te stooten en aan de goede Javanen een slechten dunk van onderwijs en onderwijzers te geven.

3o. Als derde reden voor de niet spoedige uitbreiding van het onderwijs gaven wij eindelijk hierboven ook de gezindheid van de inlanders op, waaromtrent echter het Verslag zeer tegenstrijdige berichten mededeelt. Tot ons leedwezen moeten wij echter al dadelijk erkennen, dat de indruk, door het medegedeelde op ons gemaakt, verre van bemoedigend is.

In het vorige Jaarverslag verwierp de Inspecteur de meening, dat de Javanen slechts ter school komen in de hoop op eene aanstelling tot eene ambtelijke betrekking, daar vele ouders toch vooruit wisten dat hunne kinderen nooit daartoe zouden geroepen worden.

Deze omstandigheid zal zeker in één jaar niet zijn veranderd, en het is dan ook moeilijk denkbaar, dat de ± 7000 leerlingen der inlandsche scholen allen tot eene landsbetrekking zouden kunnen geroepen worden. Het Verslag levert echter op vele plaatsen het bewijs, dat de zucht om in landsbetrekking geplaatst te worden, niet vreemd aan het ter school zenden der kinderen is. Wij zullen dat door aanhalingen bewijzen, doch betreuren het feit in de hoogste mate. Niet ambtsbejag behoorde hier de drijvende reden te zijn, maar veeleer zucht om meer algemeene beschaving deelachtig te worden, om aan het leven op aarde hooger waarde te schenken door de toepassing van de verkregen kundigheden op het aanstaande bedrijf, handwerk of ambacht. Dat ook deze zucht niet geheel ontbreekt, blijkt uit enkele verblijdende voorbeelden; maar het zou ons zeer nuttig voorkomen, zoo de Europeesche ambtenaren hun invloed op de Inlandsche bevolking zoo krachtig mogelijk deden gelden, om gezonde denkbeelden op dit punt meer en meer ingang te doen vinden. Eenige zachte dwang schijnt echter te worden uitgeoefend; bij het optreden toch van een nieuw onderwijzer te Madjalengka werd van bestuurswege aan den Regent en de verschillende hoofden dringend aanbevolen, om de school weder van de noodige leerlingen te voorzien. Die *dringende* aanbeveling om te *voorzien* in leerlingen, klinkt in Nederland

vreemd; op Java zal dat toch wel zachte dwang kunnen genoemd worden. Laat wellicht deze of gene Regent de kinderen wel eens in heeredienst opkomen tot het verkrijgen van onderwijs?

Uit Salatiga schrijft men: »Ook hebben de aanwezige ambtenaren aansporing ontvangen om hunne kinderen het onderwijs te doen genieten;" terwijl de Regent van Banjoewangi, op *ernstigen aandrang* van het Europeesch bestuur, had medegewerkt om jonge kinderen op de school te doen opnemen. Ook hier zal wel moeten gedacht worden aan zachten dwang, en hoe sterk deze in het algemeen ook af te keuren is, zoo zagen wij dien toch hier met genoegen aanwenden. Ook in Nederland is soms zachte dwang noodig en wenschelijk om kinderen van de minst ontwikkelde ouders ter school te krijgen; zooveel te meer is deze dus in Indië niet af te keuren, vooral daar de bevolking over het geheel het gewicht van goed onderwijs nog niet genoeg schijnt te begrijpen. Zoo leest men o. a. uit Samarang, dat de meeste kinderen de school onvolleerd verlaten, hetgeen wordt toegeschreven aan de omstandigheid, dat de Inlanders in het algemeen van het nut eener goede opvoeding nog niet genoegzaam doordrongen zijn.

De opkomst ter school liet te Salatiga veel te wenschen over. Hoe nuttig, hoe volstrekt noodig het is om de kinderen het onderwijs geregeld te doen bijwonen, wordt door de ouders niet ingezien; ten gevolge waarvan feesten, huwelijk, besnijdenis, voorgewende ziekte, gebrek aan hulp in de huishouding en veldarbeid voor hen voldoende motieven zijn, om hunne kinderen dagen lang de school te doen verzuimen. Ook te Wonosobo is het niet anders gesteld; want uit die afdeeling schrijft men dat het ook niet te ontkennen valt, dat het stationnair blijven van het getal leerlingen zijne oorzaak vindt in de nog te geringe belangstelling der ouders in het onderwijs, en dat wel niettegenstaande de aanmoediging van de zijde des Regents.

De groote reden van het ter school zenden schijnt, zooals wij zooeven opmerkten, in ambtsbejag gelegen te zijn. Rond en open zien wij dat dan ook op vele plaatsen van het Verslag erkend. Zoo leest men o. a. omtrent Pamalang: »Het treden in 's lands dienst is het meest algemeene doel waarmede de leerlingen ter school gezonden worden." Zoo ook uit Bodjonegoro: »De kinderen der ambtenaren gingen meestal naar school met het doel om later als ambtenaar in 's Gouvernements dienst te kunnen treden, die der landbouwers om eventueel deel te kunnen nemen aan het dessabestuur." Even zoo schrijft men uit Blora, dat de meesten de school bezoeken om eenmaal in het corps der inlandsche ambtenaren te worden opgenomen. Toen de Resident van Bagelen, in overeenstemming met de ambtenaren bij de statistieke opneming, besloot, dat in het regentschap Ambal zooveel mogelijk elke dessa een schrijver zou hebben,

zonden de hoofden en gegoede ingezetenen dadelijk hunne kinderen ter school, terwijl het in Patjitan schier zonder uitzondering het streven der scholieren is om door het schoolgaan de voorkeur te erlangen, als hoofden of ambtenaren moeten benoemd worden. Deze voorbeelden zouden wij met een *zeer groot* aantal kunnen vermeerderen; want schier bij elke school vindt men iets dergelijks in meer of minder stellige bewoordingen opgemerkt. Gelukkig echter vinden wij ook voorbeelden dat de hoofden, zonder dit streven te openbaren, op het onderwijs prijs stellen. Zoo lazen wij met genoegen uit Soemedang: »Er wordt een vrij goed fond gelegd en het zijn juist de hoofden, die zelven vroeger onderwijs genoten hebben, die zich thans beklagen dat zij niet in de gelegenheid zijn hunne kinderen hetzelfde voorrecht te doen genieten."

Verblijdend is ook het onderstaande uittreksel uit het verslag omtrent Pasoeroean: »Het aangroeien van het op 1°. Jan. aanwezige aantal leerlingen, groot 57, tot op 70, bewijst reeds genoegzaam, dat de ouders meer en meer het nut en de noodzakelijkheid beginnen te beseffen om hunne kinderen onderwijs te doen genieten." Ook het volgende uit diezelfde afdeeling heeft zeer onze aandacht getrokken: »De moeite die de Regeering zich geeft om het volksonderwijs onder den Inlander te releveeren, — eene belangstelling die ook weder in het jaar 1866 op zoo ondubbelzinnige wijze is gebleken, zoo door het creëeren van een afzonderlijk département voor het onderwijs, afs door herhaalde toezendingen van allerhande schoolboeken en schoolbehoeften; de impulsie door de met het toezicht op de school belaste ambtenaren aan het onderwijs gegeven; de steeds meer en meer blijkende ingenomenheid en zorgen der ouders voor de verstandsontwikkeling hunner kinderen, hebben een gunstig jaar over de inlandsche school te Pasoeroean doen voorbijgaan; weshalve men de gegronde hoop mag koesteren, dat zich later uit die kiem van beschaving en vooruitgang — thans reeds in de harten van velen gelegd — eene weldaad voor het algemeen maatschappelijk leven ontwikkelen zal."

Wij zien dus, dat werkelijk ook hier en daar prijs wordt gesteld op het onderwijs, en derhalve de berichten ten deze, ook volgens het Verslag over 1866, niet eenstemmig zijn. Mogen de gevoelens, in Pasoeroean opgewekt, weldra die van geheel Java zijn, dan zullen wij ons waarschijnlijk spoedig mogen verheugen in een grooter maatschappelijk welzijn van de bevolking van dat schoone en vruchtbare eiland!

De leeftijd op welken de Javanen de regentschapsscholen komen bezoeken, wordt over het algemeen te oud genoemd. Uit Soerakarta klaagt men dan ook zeer over dit late ter school komen, daar de leerlingen, ten gevolge van gevorderden leeftijd, de school al spoedig vaarwel zeggen.

De tijd van hun school gaan is te kort, vooral als men daarbij in aanmerking neemt, dat de meeste leerlingen drie soorten van letterschrift, die in 't geheel niets met elkander gemeen hebben, moeten leeren lezen en schrijven. In het geheel treffen wij slechts 2 leerlingen aan van 6 jaar, en daarentegen één van 29 en één van 30. Van 10jarigen leeftijd vinden wij 205, van 14jarigen 702, van 16jarigen 641, van 18jarigen 383, van 20jarigen 225, van 24jarigen 24 en van 27jarigen 5 leerlingen. Wij betreuren met den verslaggever, of de verslaggevers, dat de Javanen hunne kinderen niet vroeger aan de Gouvernemements-scholen toevertrouwen, vooral daar een der redenen daarvan ons zeer bedroevend voorkomt. De oorzaak toch van dit late ter school zenden schrijft men te Bandong toe aan de pasantrèns, die holen van fanatisme en lediggang genoemd worden. Hoogst ongunstig is dan ook het oordeel over deze priesterscholen. Het volgende uit het Verslag komt ons waardig voor om hier te worden afgeschreven.

»De Inlander die maar eenigszins gegoed kan heeten, doet zijne kinderen op een pasantrèn, en eerst dan, wanneer hij inziet, dat het ellendig onderwijs, daar genoten, zijne zonen tot niets nut is, en hij ze toch gaarne als hoofd of ambtenaar wil zien optreden, eerst dan, wanneer zijne zonen soms maar al te zeer aan het luieren op pasantrèns gewoon zijn geraakt, neemt hij ze vandaar weg, om ze op de school te Bandong te laten onderwijzen. Het zal wel geen betoog behoeven, dat het vrij wat moeite kost, in de school te Bandong, het slechte, doch veelal reeds welig ontkiemde zaad, in de pasantrèns gezaaid, weder te verstikken en door beter te vervangen, vooral bij jongelieden op reeds gevorderden leeftijd en waarvan sommigen reeds gehuwd zijn en kinderen hebben."

»Het is te bejammeren," zoo schrijft men ook uit Blora, »dat de Javaan zich nog altijd als een plicht rekent, zijne kinderen eerst op de godsdienstscholen (langgars) en daarna voor het eigenlijk, degelijk onderwijs op school te doen, waardoor men onder de leerlingen zelfs getrouwden vindt."

Sterker veroordeeling van de priesterscholen lazen wij nog nergens, en het medegedeelde strookt zeer weinig met de gunstige getuigenis eenigen tijd geleden in de Tweede Kamer omtrent deze scholen afgelegd.

Hoewel wij den Javaan volstrekt geen godsdienstig onderwijs willen onthouden, zoo verwachten wij dat de ambtenaren, door den Inlander voortdurend te wijzen op het geringe maatschappelijk onderricht dat de leerlingen op de pasantrèns ontvangen, in vergelijking met dat van de regentschaps- en districtsscholen, veel er toe zullen kunnen bijdragen, om het vroegtijdig bezoeken dezer laatste scholen te bevorderen. Men late echter het godsdienstig onderwijs aan de priesters en hadji's over. Wij

verlangen ook op Java geen godsdienst op de schoolen onderwezen te zien en gelooven stellig dat het voor de ontwikkeling van den Javaan zeer gewenscht is de hadji's met rust te laten, hen voor het godsdienstig onderwijs te laten zorgen, maar zooveel mogelijk alleen maatschappelijk onderwijs op de regentschaps- en districtsscholen te doen geven. Niet *allen* werken de Gouvernementsscholen tegen, en zoo zij de overtuiging hadden, dat daar nooit iets tegen hunnen godsdienst gezegd werd, zouden, naar wij hopen, meerderen die scholen genegen worden.

Van het aantal der schoolgaande kinderen genoten

2	onderwijs	gedurende	9 jaar.
5	»	»	8 »
92	»	»	5 »
308	»	»	3 »
716	»	»	2 »
1710	»	»	1 »

Zonder betaling van eenige tegemoetkoming ontvangen zeer weinig leerlingen onderwijs; in 1865 bedroeg dit getal slechts 435 en in 1866 510 leerlingen.

Het bedrag der schoolgelden schijnt over het geheel zeer matig te zijn; over de opbrengst daarvan straks nader. Het Verslag houdt echter eenige opmerkingen in waaruit schijnt te blijken, dat de schoolgelden voor velen een struikelblok zijn en vooral dat de bijkomende kosten van voeding en inwoning voor hen, — en dit zijn zeker voor verreweg de meesten — die ver van de school afwonen, het schoolgaan zeer tegenwerken. Te Sidhoardjo meent men de vermindering van het aantal leerlingen, voor een deel althans, aan de schoolgeldheffing te moeten toeschrijven. In Demak schijnt het schoolgeld echter geen bezwaar op te leveren, maar wel de kosten van het inwonen der leerlingen bij vreemden, zoo de ouders te verre afwonen, daar dit in den regel niet voor niet geschiedt. Evenzoo schijnt het te Serang gesteld te zijn. Daar toch zijn de schoolgelden van de weinige leerlingen, naar aanleiding van eene opmerking van den Inspecteur, niet geïnd, in de hoop dat dientengevolge meer kinderen door de ouders naar de school zouden worden gezonden; doch de maatregel heeft voor den bloei van de school geen goede gevolgen gehad. „Men moet," zegt het Verslag, „vooronderstellen, dat het wegblijven der kinderen van deze school toe te schrijven is aan het ophouden door den Regent van Serang van het verstrekken van voeding aan de kinderen, die deze school bezoeken. Deze inlandsche hoofdambtenaar heeft een geruimen tijd de goedheid gehad gemelde verstrekking te bewerkstelligen, ten einde kinderen naar de school te lokken; doch moest sedert de laatste maanden daarmede ophouden wegens financiëele omstandigheden." Wij hopen

hartelijk dat deze, naar het schijnt, zoo goed gezinde inlandsche hoofdambtenaar, na de thans in werking zijnde verhooging van de traktementen, in staat en genegen zal zijn den verlaten weg op nieuw in te slaan. Het feit zelf levert een bewijs te meer op, dat er toch ook hoofden zijn die gunstig voor het onderwijs zijn gestemd. Hetzelfde is ook nog af te leiden uit het medegedeelde uit Bandong. Het komt daar veelvuldig voor, dat de ouders der leerlingen niet bij machte zijn het schoolgeld te betalen, *als wanneer zulks wordt voldaan door hunne meergegoede verwanten.* De redenen van het minder aantal schoolgaande kinderen te Palimanan schrijft men aldaar toe aan de onbemiddeldheid der ouders en de ziekte der leerlingen; doch het kortstondig verblijf hoofdzakelijk aan de toegevendheid der ouders, die tegen den onwil hunner kinderen niets vermogen en daarin berusten. Deze school telt 68 leerlingen, en toch gebeurt het meermalen dat er slechts 10 of 12 ter school opkomen. »Ook zijn," lezen wij bij Blora, »de inlanders jegens hunne kinderen te toegefelijk en laten hen te veel aan hun vrijen wil over, waardoor de meeste knapen geen geregelden cursus houden en alzoo geen groote vorderingen kunnen maken."

Daar men algemeen gelooft dat de macht der ouders over de kinderen in het Oosten veel grooter is dan in het Westen, zoo zal men kunnen begrijpen, dat deze mededeeling groote verwondering bij ons moest te weeg brengen. Zouden ook soms de overmatige eischen tot cultuur- en heerediensten zooveel tijd aan de ouders ontnemen, dat het hun aan tijd ontbreekt om zich met ernst met het aanstaande lot hunner kinderen bezig te houden? Wij hopen zeer dat althans deze schaduwzijde niet ook nog aan de cultuur- en heerediensten verbonden is.

Te Tjiamis en Kwali wordt het kortstondig schoolbezoek toegeschreven aan de zucht om als hulp- of dessaschrijver op te treden, om een of ander ambt bij het dessabestuur te bekleeden, en *van enkelen om hunne ouders bij te staan.* Ook dit denkbeeld klinkt ons al zeer westersch in de ooren, even als het bericht omtrent Brebes, waar enkele leerlingen, die eenige kennis hebben opgedaan, na volbrachten leertijd de school verlaten, om hunne ouders in hunne kostwinning te helpen. Doch genoeg over de redenen en oorzaken van het kortstondig schoolbezoek. Men moge wenschen dat hierin spoedig verandering kome; doch bij den wensch zal het vooreerst, helaas! wel moeten blijven.

Nu een woord over de schoolgelden zelve. — De opbrengst der regentschapsscholen bedroeg in 1866. . . . . *f* 18,735.04
en die van drie districtsscholen . . . . . » 641.18½
dus te zamen . . . . . *f* 19,476.22½

In 1865 bedroeg het geheel *f* 19,669.78.

Oogenschijnlijk is er dus eene, hoewel geringe, vermindering in het cijfer der opbrengst waar te nemen.

Men bedenke echter dat slechts drie districtsscholen opgave van schoolgelden hebben ingezonden. Omtrent al de overige districtsscholen ontbreken de opgaven. Betreurenswaardige nalatigheid! Natuurlijk en als van zelve komt hier de vraag op, wat de Regeering gedaan heeft, of denkt te doen, om ook voor het vervolg zooveel slordigheid en nalatigheid, om niet van plichtverzuim te spreken, te keer te gaan. In het geheele Verslag vinden wij geen enkel woord om het gemis van opgaven omtrent de schoolgelden te laken. En toch schijnt er in het beheer dier schoolkassen, die ult°. Dec. 1866 *f* 38,766.34 bedroegen, niet altijd even regelmatig gehandeld te worden. De eene school helpt soms de andere. Zoo ontving Koeningan *f* 450 uit de schoolkas van Cheribon, en evenzoo Tjiamis *f* 85.60 en Kwali *f* 97.65 uit dezelfde kas, tot reparatie van het schoolgebouw. Nu behooren de drie genoemde afdeelingen wel tot dezelfde Residentie, maar volgens de regelen eener goede comptabiliteit behoort elke school op zich zelve te staan, elke school afzonderlijk beheerd te worden. Te Magetan schijnt men vroeger de school door de inlandsche hoofden te hebben doen betalen. Wij lezen althans: »De kosten van de oprichting van dit gebouw ad *f* 500 zijn indertijd door de gezamenlijke inlandsche ambtenaren van de afdeeling Magetan bij elkander gebracht, tegen belofte van de zijde van het bestuur, dat die gelden later zouden worden gerestitueerd. Het plan bestaat, daarmede in 1867 te beginnen, en althans hun te betalen, die sedert de oprichting gepensionneerd of ontslagen zijn, alsmede de erfgenamen van de overleden contribuanten." In 1867 zal het Nederlandsch Gouvernement *beginnen* met een deel terug te geven van de ontzaglijke som van *f* 500, welke inlandsche hoofden hebben voorgeschoten! Niet in eens, neen! eerst de erfgenamen van overleden contribuanten en dan gepensionneerden of ontslagen ambtenaren. Eerst later zal het Ned. Gouv. er aan denken zijne schuld te voldoen aan de nog levende en in dienst zijnde inlandsche ambtenaren. En zooveel omslag, zooveel overleg voor *f* 500! Is deze handeling overeen te brengen met de wenschelijkheid om ons prestige te handhaven? Is ze billijk tegenover gedane beloften aan inlandsche hoofden? Zou het ijsverbruik op één enkelen dag van den Gouverneur Generaal tijdens Zijner Excellenties reis in 1869, zouden de diamanten pennen, toen besteld, niet meer hebben gekost? Wij willen er niets meer van zeggen en vertrouwen, dat de Minister van Koloniën, na van het Verslag te hebben kennis genomen, onverwijld een einde aan deze ergerlijke zaak zal maken.

Uit s'lands kas is in 1866 ten behoeve van tractementen en tot aankoop

van schoolbehoeften voor de regentschapsscholen *f* 20,991.66 uitgegeven
en voor de districtsscholen 1794.—

te zamen *f* 22,785.66

tegen *f* 20,392.40½ in het vorige jaar.

In het geheel waren de kosten van de regentschapssch. in 1866 *f* 38,711.75
in 1865 » 38,179.97½

Dus meer in 1866 *f* 531.77½

Deze vermeerdering zal toch wel geen aanleiding zijn dat de boven bedoelde *f* 500 niet aan hunne rechtmatige eigenaren konden worden teruggegeven.

Wij zijn thans genaderd tot het onderwijs zelf en zullen hier weder kortelijk opgeven welke hulpmiddelen er op de scholen aanwezig waren en met welke gevolgen het onderwijs gegeven is.

Vooraf laten wij hier een tafel van de verdeeling van de lessen in eene school volgen; beter dan eene beschrijving zal deze doen zien hoe de scholen zijn ingericht.

WERKZAAMHEDEN DER VERSCHILLENDE KLASSEN OP EENE INLANDSCHE SCHOOL.

1e KLASSE.

Schrijven, met hollandsche, javaansche en arabische karakters.
Lezen, javaansch en maleisch (lat. en arab. kar.), vertalen van 't jav. in 't mal. en omgekeerd.
Rekenen, regel van drieën, metriek stelsel en werkstukken.
Aardrijkskunde, wereldbeschrijving, Europa, kaarten en ander teekenen.
Landmeten (bij genoegzaam gevorderde leerlingen).

2e KLASSE.

Schrijven, als de 1e klasse.
Lezen, als de 1e klasse.
Rekenen, gewone en tiendeelige breuken, metriek stelsel.
Aardrijkskunde, wereldbeschrijving en aardrijkskunde van Ned. Indië.

3e KLASSE.

Schrijven, als de 1e klasse.
Lezen, als de 1e klasse.
Rekenen, deelen en metriek stelsel.
Aardrijkskunde, wereldbeschrijving (begin) en Java in 't bijzonder.

4e KLASSE.

Schrijven, met lat. en jav. karakters.
Lezen, javaansch en maleisch (lat. kar.) en beginnen met vertalen.
Rekenen, vermenigvuldigen, aftrekken en optellen.

5e KLASSE.

Schrijven, van jav. en lat. karakters.
Lezen, javaansch (spellen).
Rekenen, cijfers schrijven en uitspreken van getallen.

VERDEELING DER WERKZAAMHEDEN EN LESSEN.

Dagen.	Uren.	Klasse 1. Klasse 2. Klasse 3.	Klasse 4.	Klasse 5.
Maandag. Donderdag.	7½-8½	Maleisch schrijven met arab. kar.	Maleisch schrijven met lat. kar.	Schrijven van kar. (Jav.).
	8½-9½	Lezen idem.	Lezen idem.	Spellen.
	9½-10½	Teekenen, cacograph. op 't bord.	Vertalen (begin).	
	10½-11	Vrij.	Vrij.	Vrij.
	11-12	Aardrijkskunde.	Rekenen.	Cijf. opzeggen.
Dinsdag. Vrijdag.	7½-8½	Jav. schrijven.	Jav. schrijven.	Schrijven van kar. (Jav.).
	8½-9½	Jav. lezen en vertalen in 't mal.	Jav. lezen.	Spellen.
	9½-10½	Jav. lezen, vertalen.	Vertalen (begin).	
	10½-11	Vrij.	Vrij.	Vrij.
	11-12	Rekenen en metriek stelsel.	Rekenen.	
Woensdag. Zaterdag.	7½-8½	Mal. schrijven met lat. kar.	Mal. schrijven met lat. kar.	Schr. van Jav. en lat. kar.
	8½-9½	Lezen en vertalen in 't Jav.	Lezen idem.	Spellen.
	9½-10½	Vertalen in 't mal. en opstellen maken.	Cacographie op 't bord.	
	10½-11	Vrij.	Vrij.	Vrij.
	11-12	Rekenen en metriek stelsel.	Rekenen.	Schrijven op 't bord.

In aantal schoolboeken munten de regentschapsscholen zeker niet uit; over het gehalte der boeken erkennen wij gaarne, geen oordeel te kunnen uitspreken. Aan meer deskundigen zij dat overgelaten. Het grootste aantal boeken, dat op eene school gebruikt werd, was 34.

26	boeken	vond	men	op	5	scholen:
22	»	»	»	»	2	»
18	»	»	»	»	4	»
16	»	»	»	»	6	»
14	»	»	»	»	4	»
10	»	»	»	»	2	»
8	»	»	»	»	1	»
7	»	»	»	»	3	»

Dit aantal boeken zegt echter weinig: een goed onderwijzer kan soms met zeer weinig boeken voldoende onderwijs geven, terwijl een middelmatig of slecht onderwijzer — en wij zagen aan hoevelen van minder gehalte die taak is toevertrouwd — met een aantal boeken toch maar middelmatig of slecht onderwijs geeft. Op vier scholen treffen wij één enkelen Atlas aan, 22 scholen hebben 2 kaarten en 15 hebben er 3; het grootste aantal kaarten is 12, dat wij echter slechts voor ééne school opgegeven vinden. Op 3 scholen is geen enkele kaart aanwezig. Voorts mogen 16 scholen zich verheugen in het bezit van instrumenten voor het landmeten, en op 18 scholen wordt eene globe aangetroffen. Niet vreemd is het dus, dat wij in de verschillende schoolrapporten klachten over onvoldoende hulpmiddelen aantreffen. De school te Poerwodadi bezat geene boeken en geen kaart van N. Indië, zoodat voor het onderwijs de boeken gebezigd werden, die aan den onderwijzer waren ter hand gesteld om te worden verkocht. Wij vinden nog opgeteekend dat het aantal boeken op de school te Karang-Kobar zeer gering is en niet aan de behoeften voldoet, terwijl daarenboven het meerendeel dier boeken onbruikbaar is. Die school bezit geen enkel spel-, lees- of rekenboek, en op het herhaald gedaan verzoek om die te ontvangen volgde geen toezending. »Het spreekt van zelve", zegt het Verslag, »dat het onderwijs zeer onder dat gemis van benoodigde boeken lijdt en de onderwijzers, die met gebrekkige hulpmiddelen moeten werken, weinig tot ijver zal aansporen." Ook hier missen wij dus die belangstelling in het onderwijs, welke men met recht van het Gouvernement mocht verwachten. Niet met woorden alleen is in deze zaak iets te doen, vooral daden zijn noodig; ijver is onmisbaar, en dezen missen wij hier wederom geheel. In de school van Indramajoe klaagt men zeer over het gemis aan kaarten, waardoor zelfs het onderwijs in de aardrijkskunde van de residentie Cheribon schier onmogelijk wordt. Wij begrijpen ten volle dat aan alle aanvragen om

schoolbehoeften niet in eens te voldoen is; doch dat met goeden wil meer kon gedaan worden, komt ons onbetwistbaar voor.

Na al het gezegde zou het zeker ieder moeten verwonderen, zoo wij bijzonder gunstige getuigenissen vonden opgeteekend over den invloed van het onderwijs op de leerlingen. Dit is er dan ook verre vandaan. Wel vindt men voorbeelden van lof; maar wij moeten er toch al dadelijk op wijzen, dat, volgens het Verslag, de vorderingen op vele scholen gering zijn, ja het onderwijs in het algemeen veel te wenschen overlaat. Uit het boven reeds medegedeelde zijn de oorzaken daarvan, naar ons inzien, volledig op te maken, zoodat wij ons kunnen bepalen tot het aanhalen der plaatsen die bijzonder onze aandacht trokken, zonder op nieuw bij de oorzaken stil te staan. Te Serang worden de vorderingen onbeduidend genoemd wegens de slechte orde en inrichting der school. Banjoewangi levert mede een voorbeeld van slechte uitkomsten op. In deze afdeeling schijnt men weinig van de inlandsche hoofden te verlangen; want na verklaard te hebben dat de leerlingen, tot den mannelijken leeftijd gekomen, met de vereischte geschiktheid tot het vervullen van landsbetrekkingen of wel voor die bij particulieren zijn toegerust, vervolgt het Verslag: »De school heeft echter sedert hare oprichting *geen enkel* goed ontwikkeld en geschikt sujet opgeleverd, waarvan de weinige of geene belangstelling welke voor deze inrichting bij den Regent en andere hoofden van invloed bestond, de oorzaak was."

Het examen heeft te Magetan zeer ongunstige resultaten opgeleverd, zelfs de leerlingen van de eerste klasse rekenden bijzonder slecht; het vertalen ging niet veel beter, terwijl het bleek, dat zij van de geographie nagenoeg niets wisten. Verklaring geven van hetgeen zij deden bij het uitrekenen van eenig voorstel of van hetgeen zij gelezen hadden, konden zij niet.

Geheel anders is gelukkig het oordeel over de gehouden examens op andere plaatsen. Het examen was reeds in het vorige jaar te Pekalongan voldoende te noemen; doch het laatst afgenomene overtrof de verwachtingen zeer. De leerlingen gaven bewijzen van wezenlijk met vrucht onderwijs genoten te hebben. Het lezen van Javaansch en Maleisch met de inlandsche en Romeinsche karakters voldeed zeer goed; evenzoo het schrijven; vele handschriften waren zelfs fraai te noemen.

De school te Poerwodadi is in 1866 vooruitgegaan, zoowel wat het aantal leerlingen betreft, als het onderwijs, waarbij alle dressuur wordt vermeden en beoogd wordt een grondige kennis van het geleerde bij de kinderen te bevorderen.

Wij hebben getracht een tableau te vervaardigen van het resultaat dat in elk vak voor elke school verkregen is; doch vele berichten zijn niet afdoende, andere vermelden niets, en wederom andere voegen al de

vakken te zamen door ze eenvoudig allen bevredigend te noemen, of vooruitgang of achteruitgang in het algemeen, zonder opgave van vakken, te constateeren. Wij hebben daarvan dus moeten afzien, en moeten ons bepalen tot de opmerking, dat de aardrijkskunde van alle vakken met het minst gelukkig gevolg schijnt beoefend te worden, alhoewel de jeugdige Javanen in het nateekenen van kaarten werkelijk eenige handigheid schijnen te bezitten.

Behalve al de boven besproken redenen waaardoor zich laat verklaren dat geen betere vruchten worden afgeworpen, werkt ook een inderdaad ergerlijk schoolverzuim daartoe mede. Te Magetan komen de kinderen in den regel één van de drie dagen ter school. Een groote zwarigheid, waartegen reeds zoolang gestreden is, lag ook te Madioen in het schoolverzuim. Men hoopt thans afdoende maatregelen daartegen genomen te hebben, zonder echter te vermelden welke. Over het algemeen zijn overigens de berichten over den leerlust der schoolknapen bevredigend. Wegens luiheid werden er 57 ontslagen, hetgeen ons, het klimaat in aanmerking genomen, niet bijzonder veel voorkomt. Het resultaat van het onderwijs zou echter zeker veel beter zijn, zoo de Kweekschool te Soerakarta kon geacht worden geheel aan hare roeping te voldoen. Het is verre van ons het goede dier school te miskennen, en dit toonden wij reeds hierboven; doch daar waar de Inspecteur zelf verklaart, dat 8 van de afgeleverde onderwijzers ongeschikt zijn, 12 redelijk geschikt en 24 voldoende geschikt, kan men zich toch niet verheugen over een alleszins voldoend resultaat. Het oordeel over sommige onderwijzers, van die school afkomstig, is dan ook in de gewestelijke verslagen verre van loffelijk. De onderwijzer te Bandong mist bij grondigheid van kennis tevens ijver en belangstelling. Doch wij willen geene andere voorbeelden ter neder schrijven; de getuigenis van den Inspecteur is ons voldoende, en over de Kweekschool zelve hebben wij reeds boven gehandeld.

Wij zouden thans van de regentschapsscholen op Java en Madura kunnen afstappen; eene enkele bijzonderheid treffen wij echter aan die nog de mededeeling alleszins waardig schijnt. Op eene school in de Preanger regentschappen, te Manondjaja, wordt een boek gebruikt met inlandsche karakters, houdende eene handleiding voor de teelt van zoetwatervisschen, dus een cursus over de Indische piscicultuur. In dit vak is men eerst sedert weinige jaren in Europa eenige schreden vooruit gegaan, en zoo dit boek werkelijk goed is, geven wij de Regeering in overweging het in het Ned. te doen vertalen en verspreiden; maar zoo het niet aan de eischen der tegenwoordige wetenschap voldoet, was het wellicht beter hiermede de hersens der jonge Javanen niet te vermoeien.

De eenige voorbeelden van onderwijs aan meisjes verstrekt vinden wij in het verslag over Depok onder Buitenzorg en over Toegoe onder Ba-

tavia. Van de 77 en 27 daar schoolgaande inlanders behooren 39 en 14 tot het vrouwelijke geslacht. Dat is zeker voor Java met zijn 14 millioen inwoners, nadat wij 250 jaren op dat eiland gezag hebben geoefend, niets te noemen; doch het is een eerste schrede, die wij van ganscher harte hopen dat elders ruime navolging zal vinden, vooral wanneer dat niet tot schade voor de jongens strekt, die ten deze toch onbetwistbaar voorgaan. Deze beide scholen schijnen ons echter geen zuivere inlandsche scholen te zijn. Beide zijn voor Christenen bestemd. Te Toegoe is zelfs geen enkel Mohammedaansch kind, zoodat deze scholen eigenlijk niet eens in dit Verslag te huis schijnen te behooren, evenmin als de school van den zendeling W. Hoezoe, waaromtrent wordt medegedeeld, dat leerstellig godsdienstonderwijs, van wege de niet-Christen kinderen, die zelfs de meerderheid uitmaken, niet gegeven wordt. Intusschen wordt toch getracht om aan het onderwijs eene zedelijke en godsdienstige strekking te geven, en tracht de heer Hoezoe ook daardoor zijdelings tot uitbreiding van het Christendom werkzaam te zijn. Dat een Christen-zendeling zoo handelt, komt ons natuurlijk en lofwaardig voor. Men zorge echter dat het den inlander bekend zij dat deze school geen eigenlijke Gouvernementsschool is; anders zouden wij zeer vreezen dat deze leermethode vele inlanders, gehecht aan hun vaderlijk geloof, van het Gouvernements-onderwijs op Java afkeerig zal maken.

De school te Koedoes heeft in dit Verslag zeer onze aandacht getrokken. Wij herinneren ons toch zeer levendig de aandoenlijke wijze waarop zij door den Regent werd geopend. De heerlijkste verwachtingen mochten wij van deze inrichting koesteren, doch ze schijnen zich niet te verwezenlijken. In het afgeloopen jaar verminderde toch het aantal leerlingen met een 20tal, en als reden wordt opgegeven, niet de geringe aanmoediging van het Europeesch of van het inlandsch bestuur, maar de landverhuizing; daar de ouders van 29 leerlingen zich elders zijn gaan vestigen. De vorderingen op deze school waren echter gelukkig bevredigend; doch zij heeft nog geen inlandsche hoofden kunnen afleveren. Wij moeten erkennen dat wij eene betere toekomst en een grooter getal dan 61 leerlingen aan deze school hadden toegedacht, vooral als wij in aanmerking nemen, dat in het regentschap Magelang bijna alle jonge inlandsche hoofden kweekelingen der daar bestaande regentschapsschool zijn.

Ook het thans behandelde Verslag levert een bewijs dat op Java lang niet alles is te generaliseeren. Hetgeen goed op ééne plaats is, schijnt men op andere plaatsen af te keuren. Kinderen van denzelfden ouderdom en gelijke ontwikkeling in ééne klasse bij elkander te voegen, en de minder ontwikkelde van de meer bevattelijke te scheiden, moge in beginsel schier op geheel Java goed geacht worden, in Soerakarta

schijnt dit anders gesteld te zijn. Woordelijk laten wij hier volgen wat er van de Javaansche school op het gebied van den onafhankelijken prins Pangeran Adipati Mangkoe Negoro in het Verslag te lezen staat.

»Was de school vroeger in 8 afdeelingen verdeeld, thans vindt men er drie afdeelingen: één van de kinderen en van bloedverwanten van den Prins, één van de kinderen van hooge en lage ambtenaren en één van de kinderen van de laagste ambtenaren en lieden zonder beroep. Deze verdeeling is veel beter dan de vroegere, zij steunt op het in de Vorstenlanden zeer groote, alles overheerschende verschil van standen, en veroorzaakt geene schade aan het onderwijs. De kinderen van de eerste afdeeling, die meer dan anderen verwend en vertroeteld zijn, komen het ongeregeldst op de school; die van de hoogere en lagere ambtenaren munten over 't algemeen door vlijt, schranderheid, ordelijkheid en goede vorderingen boven anderen uit. De eerste afdeeling bevat veertig, de tweede zeven-en-dertig, en de derde twee-en-twintig leerlingen. De derde afdeeling ontving onderwijs in het lezen en schrijven van 't javaansch met javaansche karakters, de vier hoofdregelen van de bewerking der geheele en benoemde getallen, en in het planten van koffie en suiker. De tweede en eerste afdeeling ontvingen onderwijs in dezelfde vakken, voorts in het lezen en schrijven van 't maleisch met latijnsche en arabische karakters, in 't vertalen van 't javaansch in 't maleisch en omgekeerd, in de behandeling van de breuken en evenredigheden, in het landmeten en de aardrijkskunde van Java en Neêrl. Indië en in 't verbeteren van foutieve opstellen".

Dat deze verdeeling beter is met het oog op het alles overheerschend verschil van standen in de Vorstenlanden is mogelijk; doch hoe het mogelijk is dat ze geen schade aan het onderwijs veroorzaakte, is ons een raadsel. Het vertroetelen van de Vorstenkinderen is eigenaardig en verdient opmerking. Voorts vinden wij hier het eenige voorbeeld, dat de kinderen in den landbouw onderricht krijgen, daar de derde afdeeling onderwezen wordt in het planten van koffie en suiker! Let wel, in het *planten!* Er staat niet bij: in de behandeling, veel min: in de eenigszins wetenschappelijke behandeling dier gewassen. Wij gevoelen ons genoopt, hier aan eene vergissing in de mededeeling te denken. — Op deze school van 99 kinderen zijn twee onderwijzers en een kweekeling werkzaam. De goede zorgen van den onafhankelijken prins stellen wij op den allerhoogsten prijs; doch eene meer oordeelkundige verdeeling der kinderen in klassen en eene verandering in het schoolprogramma komen ons toch zeer wenschelijk voor.

En hiermede eindigen wij ons overzicht van het Verslag over de Gouvermentsscholen op Java en Madura. De vorm waarin dat Verslag wordt aangeboden, komt ons minder gewenscht voor. Het schijnt dat de In-

specteur eenvoudig maar mededeelt wat de controleurs of wie dan ook vermelden. Van slordigheid is het Verslag niet vrij te pleiten, aan eenheid mangelt het zeer en het maakt een overzicht zeer moeilijk.

§ 3.

Scholen op Sumatra.

Wij gaan thans over tot de scholen op de Buitenbezittingen, en wel in de eerste plaats tot die op Sumatra.

De predikant A. Buddingh wees het eerst, bij missive van 26 April 1855, No. 149, op de wenschelijkheid om in de residentie Padangsche Bovenlanden eene centrale kweekschool voor inlandsche onderwijzers ten behoeve van Sumatra's Westkust op te richten. Hij gaf Fort de Kock als de meest gewenschte plaats voor de vestiging aan. Na correspondentie over deze zaak met den Gouverneur van Sumatra's Westkust, den luit.-gen. Van Swieten, en met den Ads.-res. J. A. W. van Ophuysen, alsmede met de residenten Couperus en Netscher, bepaalde de Regeering bij besluit van 1 April 1856, No. 13, dat er eene proeve met eene dergelijke school zou genomen worden, en plaatste zij deze school nabij Fort de Kock, te Boekit-Tinggi, onder de leiding van den daarvoor bij uitnemendheid geschikten Ads.-resident van Ophuysen. De proef gelukte volkomen. Zeer gunstig was het oordeel dat over de kweekelingen geveld werd, en bij koninkl. kab. rescript van 8 Febr. 1858, No. 85, werd de school tot vorming van inlandsche onderwijzers voor goed te Fort de Kock gevestigd en eene uitgave van *f* 1680 's jaars daarvoor toegestaan. De bloei van deze kweekschool schijnt echter bij het vertrek van den Ads.-res. van Ophuysen ook te hebben opgehouden. De Inspecteur van het inlandsch onderwijs verklaart althans, dat de inrichting op dit oogenblik zeker geen kweekschool meer mag genoemd worden, en thans niet veel meer is dan eene gewone inlandsche school, die in werkelijkheid van eene kweekschool voor inlandsche onderwijzers niets dan den naam heeft. Een ziekelijke Maleier, die niet bijzonder boven zijne landgenooten uitmunt, geeft, nagenoeg zonder contrôle, jaar in jaar uit les, zoodat de kweekelingen nimmer iets meer hooren, dan hetgeen binnen het bereik van een tamelijk alledaagsch Maleisch brein ligt. In 1866 had deze school 49 kweekelingen, geschikt voor onderwijzers, kunnen afleveren, doch zij leverde er slechts 12, dat is iets meer dan 1 per jaar, welke dus ieder ± *f* 1400 aan den lande hebben gekost. Zestien kweekelingen verlieten de school om tot andere betrekkingen over te gaan, waartegen de tegenwoordige Gouverneur van Sumatra's Westkust echter maatregelen genomen heeft. Niet ¼ van de kweekelingen heeft derhalve aan zijne bestemming voldaan. Slechts 8 scholen werden voorzien van onderwijzers op de kweek-

school gevormd. De Resident der Padangsche bovenlanden bepaalde dat van de toelage aan de kweekelingen, ad *f* 10 per maand, *f* 1.50 zouden worden ingehouden voor schoolbehoeften, terwijl het Gouvernementsbesluit van April 1856 de levering daarvan aan den onderwijzer had opgedragen, hetgeen door den verslaggever, zeer terecht naar het ons schijnt, wordt gegispt. Toezicht op de kweekelingen is door den onderwijzer niet te houden, daar de jonge lieden niet in één lokaal hun verblijf houden, maar een onderkomen zoeken waar zij dat vinden kunnen. Van de inlandsche soldaten te Fort de Kock leeren zij spelen en dobbelen. Het schoollokaal bestaat uit een tamelijk bekrompen kamer, waarboven de rapat-vergaderingen gehouden worden, alsmede andere samenkomsten der hoofden.

Van aardrijkskunde weten de leerlingen bitter weinig en eene globe is niet aanwezig. Het afschrijven van boeken is het voornaamste werk. De Inspecteur vond eenige kweekelingen bezig met het afschrijven van een oud Hollandsch rekenboek, waarin niet alleen opgaven van een aantal oude maten en gewichten voorkwamen, maar zelfs over quadratuur van den cirkel, volgens Ludolf van Keulen en anderen, gehandeld werd. Oefening in het schrijven schijnt niet plaats te hebben. Het lezen was niet uitstekend. Het rekenen tamelijk, maar rekenschap van de bewerking wisten de kweekelingen niet te geven. De Inspecteur zegt verder: „Veel valt omtrent deze zoogenaamde kweekschool niet te melden, omdat daarin niet veel voorvalt, en onder dat weinige niet veel goeds. Het is dan ook slechts eene kweekschool in naam, die dringend geheele hervorming noodig heeft."

Veel beter schijnt het gesteld met de tweede kweekschool op Sumatra's Westkust, welke te Tanah-Batoe is gevestigd, en welke onder de leiding staat van den in Nederland tot onderwijzer gevormden inlander W. Iskander. Den Ads.-res. A. Pruys v. d. Hoeven komt de eer toe Iskander gelegenheid verschaft te hebben om de kweekschool te openen in een gebouwtje, dat, in heeredienst opgericht, wel is waar, ondoelmatig en te klein wordt geacht en door de stormen schier geheel is uit elkander geslagen, maar waarmede men zich toch behelpen kan. Het Verslag geeft in elk opzicht de meest gunstige getuigenis over Iskander. Het is echter voor de krachten van één man, hoe kundig, ijverig en welgezind dan ook, te zwaar om aan 10 aanstaande onderwijzers, en tevens aan de externe school, voortdurend alléén onderwijs te geven. Te verblijdender, ofschoon niet geheel begrijpelijk is het dan ook, dat het oordeel over de kweekelingen buitengewoon gunstig is. Ettelijken hebben het in het rekenen uit het hoofd tot eene bewonderenswaardige hoogte gebracht, waaruit ten duidelijkste blijkt, dat zij hebben leeren denken. Ook wisten zij tamelijk ingewikkelde vraagstukken, die veel hoofdbreken vereischen,

goed op het bord uit te werken. In aardrijkskunde, natuurkunde, geschiedenis en staatsinstellingen van Neêrl. Indië en Europa hadden zij, in verband met de beschikbare middelen, goede vorderingen gemaakt. »Werkelijk treffend," zegt het Verslag verder, »was het door een inlander de eigenschappen der lichamen, zoo als poreusheid, veêrkrachtigheid enz., op eene alleszins voldoende wijze te hooren verklaren." Het schrift was over het algemeen zeer goed en de opstellen en brieven waarvan de Inspecteur het onderwerp opgaf, werden over het algemeen vlug en goed door hen gemaakt. De onderwijzer had hun o. a. de langwijligheid en den omslag afgeleerd, die gewoonlijk in inlandsche schriften, vooral in brieven, heerschen.

Eigenlijk onderwijs in paedagogie werd niet gegeven, maar de kweekelingen waren om beurten als onderwijzers in de externe school werkzaam. Ook hier was de zucht om de Hollandsche taal aan te leeren; weder duidelijk merkbaar. Iskander zelf schrijft en spreekt die taal zeer goed, en het gelukte den Inspecteur soms om de schroomvalligheid der kweekelingen in zoo verre te overwinnen, dat zij hem in het Hollandsch op zijne vragen antwoord gaven. Aan alles was het hem duidelijk, dat Iskander er naar streeft, om aan zijne leerlingen niet zoozeer *veel*, dan wel wat zij leeren *goed* te leeren. Vol eerbied en achting voor den geliefden meester, hangen zij aan zijne lippen. Een uitmuntende geest heerscht dan ook onder hen. Het doet goed, zoo gunstig een oordeel over een in Nederland gevormd inlandsch onderwijzer te mogen opteekenen. Dit resultaat noopt ons dan ook den wensch uit te spreken, dat meerdere proeven met inlanders te dien einde genomen en de noodige gelden beschikbaar gesteld mogen worden, om een tiental gunstig bekende inlanders naar hier te doen overkomen, opdat er, zoo mogelijk, even veel Iskanders naar Indië kunnen terugkeeren. Wij zouden de weldaad, daardoor aan Indië bewezen, onschatbaar groot durven noemen. Wij vleien ons dat een voorstel daaromtrent bij Regeering en Kamers met open oor en open hand zou ontvangen worden. Nu staat of valt de geheele inrichting te Tanah-Batoe met Iskander, en dat kan in het algemeen belang van het onderwijs toch zoo niet blijven.

Na dit verslag over de twee kweekscholen doet de Inspecteur het voorstel, om beide scholen op te heffen en de krachten dier beide iustellingen te vereenigen tot eene enkele centrale kweekschool, op te richten te Padang, geheel op den voet van die te Soerakarta, met 36 kweekelingen, ten einde in deze nieuwe kweekschool met der tijd ± 180 onderwijzers te vormen en af te leveren, om in elke Laras of Koeria ééne school van geschikt onderwijzerspersoneel te kunnen voorzien.

Over dit voorstel durven wij geen oordeel uitspreken. Wij vreezen dat ééne kweekschool voor dit geheele Gouvernement onvoldoende zal

bevonden worden, ook om het verschil in aard en taal van de bewoners. Voor zoo groot eene uitgestrektheid en voor zoovele behoeften betwijfelen wij of eene enkele instelling voldoende zal worden bevonden.

Bijna alles wat wij uit de gewestelijke verslagen over de regentschaps- en districtsscholen van Java en Madura hebben opgeteekend, is volkomen van toepassing op de scholen van Sumatra, waarover wij thans korter kunnen zijn. Over het algemeen zijn de mededeelingen uit dat eiland ontvangen belangrijker van inhoud en helder voorgedragen. Een algemeen overzicht wordt echter geheel gemist. Wij achten het dus voldoende uit onze aanteekeningen het volgende mede te deelen. Van de schoollokalen vinden wij er 19 als goed, 5 als vrij goed, 6 als slecht en 2 als zeer slecht vermeld, terwijl 3 scholen in bijzondere gebouwen gehouden worden en de toestand van één niet wordt opgegeven. De invloed van den zooeven vermelden kundigen onderwijzer van de kweekschool te Tanah-Batoe, den inlander W. Iskander, is op vele scholen zichtbaar en zeer opmerkelijk. Schier alle onderwijzers door hem opgeleid voldoen, wat wij ter eere van den verdienstelijken Iskander met genoegen constateeren. Veertien onderwijzers zijn als goed opgegeven, twaalf als zeer goed, zeven als slecht en over twee wordt geen bepaald oordeel uitgesproken. De scholen worden bezocht door bijna 1400 leerlingen. Over het algemeen zouden wij zeggen, dat zij iets ouder dan op Java ter school komen. De resultaten van het onderwijs worden op 17 scholen bevredigend, op 7 minder bevredigend genoemd, en bij 11 scholen wordt hieromtrent geene opgave gedaan.

In de afdeeling Padang vinden wij 12 scholen. Te Painan verminderde het aantal kinderen van 36 tot 26, dus met 10, en als reden wordt door het Verslag opgegeven: »de verre afstand der school van de woonplaats der ouders, die het belang van het onderwijs niet beseffen en geene genoegzame middelen bezitten om hunne kinderen kost en inwoning te verschaffen en hen van schrijfbehoeften te voorzien. In vroegere jaren werden heffingen gedaan van de geheele negorij of van de soekoe waarvan de leerling afkomstig was; de negorij of soekoe moest niet alleen zorgen voor kleeding, kost en inwoning van den leerling, maar ook voor zijn schrijfbehoeften. Er werd vroeger bevolen, zelfs onder bedreiging en oplegging van straf, dat die negorij of die soekoe zoovele kinderen ter school moest zenden; de panghoeloe kapala, of panghoeloe soekoe was daarvoor verantwoordelijk. Nu er geen dwang meer aangewend wordt om leerlingen te verkrijgen, en de ouders zelven voor hunne kinderen moeten zorgen, blijft het grootste gedeelte der kinderen te huis." Ongeveer hetzelfde wordt uit Batang Kapas vermeld. Het getal leerlingen dat die school bezoekt, wordt op 38 opgegeven, doch slechts 3 bezoeken de school getrouw. Zij blijven in hunne kampongs of gaan bij ver van

hunne kampongs wonende aanverwanten zich schuil houden. De meesten hunner hebben weinig leerlust of worden door de ouders zelven te huis gehouden, dewijl zij niet in staat zijn hunne kinderen van voedsel en behoorlijke kleeding te voorzien, of zich de kleine uitgaven niet willen getroosten. Wij veroorloven ons de vraag, of de ongeschiktheid van den onderwijzer hier ook geen oorzaak van dezen ellendigen toestand kan zijn.

Volslagen gebrek aan belangstelling zoo bij ouders als kinderen wordt als reden opgegeven voor den ongunstigen toestand van de school te Ajer Bangies, die dan ook maar door 4 leerlingen wordt bezocht.

Omtrent de school te Poeloe-Tello (Batoe-eilanden) zegt het Verslag: »De toestand der school is zeer ongunstig; de weinige belangstelling der ouders, die tegen de moeite opzien, welke hun het schoolgaan der kinderen veroorzaakt, is hiervan grootendeels de reden; aansporing van de zijde van den besturenden ambtenaar te Tello mocht geen enkelen der hoofden bewegen een hunner zoons ter school te zenden, ofschoon de meeste hoofden bemiddeld zijn en de weinige uitgaven aan het schoolgaan der kinderen verbonden, voor hen niet bezwarend zijn kunnen." Niettegenstaande dezen zachten dwang werd de school toch door slechts 2 leerlingen bezocht.

Uit deze staaltjes blijkt voldoende, in welk een betreurenswaardig achterlijken toestand het onderwijs in de afdeeling Padang nog verkeert. Waarlijk, hier kan men wel zeggen dat er eigenlijk geen onderwijs gegeven wordt!

In de Padangsche Bovenlanden is het niet veel beter gesteld. Hier treffen wij 9 scholen aan. Op de onverschilligheid der ouders wordt schier overal gewezen. In de school te Bondjol worden verschillende boekjes gebruikt voor het lezen, doch voor het rekenen gebruikt men er geen; mondelinge lessen treden hiervoor in de plaats. Onder de verdere vakken van onderwijs treffen wij het Hollandsch schrijven en lezen aan. Sommige leerlingen der school te Alaban betoonen veel lust tot het schoolgaan, hoewel de meesten (de school telt 50 leerlingen) aansporing noodig hebben. »Het verschil," leest men, »tusschen de al en niet schoolgaande kinderen is zeer in het oog vallend; eerstgemelden onderscheiden zich door meerdere beschaving, betere manieren en grooter ontwikkeling, terwijl de laatstgemelden grootendeels door slordigheid en achterhoudendheid zich onderscheiden."

Door overreding en bemiddeling van het Bestuur zijn de van Gouvernementswege bezoldigde ambtenaren te Boea er toe overgehaald hunne kinderen meer en meer naar de school te zenden. Hierdoor kwamen daar dit jaar 11 nieuwe leerlingen ter school.

Hoewel te Solok het algemeen nog niet op de hoogte is om het nut

van het schoolonderwijs te beseffen, zoo bezoeken er toch 46 kinderen de school, en wordt aldaar, naar de berichten, het onderwijs reeds door velen gewaardeerd: »Vooral is dit," volgens den verslaggever, »het geval bij de handelaren, en het is te voorzien dat bij de jaarlijks grootere uitbreiding van het handelsverkeer, waarvoor in deze afdeeling al de gegevens aanwezig zijn, de lust en de overtuiging van de noodzakelijkheid van eenig onderwijs in dezelfde verhouding zullen toenemen."

De school te Lolo verloor dit jaar meer dan de helft harer leerlingen, en wel om reden dat het de ouders moeilijk viel voedsel voor de kinderen naar Lolo te brengen. Uit gebrek hieraan verlieten velen de school en vertrokken heimelijk naar hunne kampongs. De school staat, na het ontslag aan den onderwijzer gegeven, onder de leiding van een kweekeling, doch behoeft volstrekt een geschikter onderwijzer, daar de kinderen niet genegen zijn onder de bevelen van hun schoolkameraad te staan. Beide redenen zijn dunkt ons voldoende om het verloopen dezer school geheel te rechtvaardigen; doch de vraag rijst onwillekeurig op, of Lolo dan wel eene geschikte plaats is om eene school te vestigen. Eene plaats toch waar het moeilijk is levensmiddelen aan te brengen en die zoo ver van het centrum der bevolking verwijderd schijnt, kan voor eene schoolinrichting niet wel in aanmerking komen.

De afdeeling Tapanoeli telt 11 scholen. De meeste staan onder toezicht en beheer van zendelingen, en op vele plaatsen draagt het Verslag blijken, dat de bevolking, juist om het godsdienstig karakter dezer scholen, hier niet van dat onderwijs gediend wil zijn, hoewel ook het tegenovergestelde soms aangetroffen wordt.

Hoe het hier toegaat, willen wij doen zien door één enkel voorbeeld aan te halen, doch een voorbeeld dat inderdaad sterk spreekt en de gevolgen, die hier door dwang zijn verkregen, zeer aanschouwelijk maakt. Tot ons leedwezen moeten wij opmerken, dat de onderwijzer kweekeling van Iskander is, ofschoon hij te vroeg aan diens leiding werd onttrokken. Het voorbeeld, dat van veel slimheid getuigt, is genomen uit het bijzonder verslag over de school te Penjaboengan. »Gelegen in het centrum," zegt het Verslag, »van de best bevolkte streek dezer afdeeling, moest zij bloeien, doch het tegendeel is het geval. Als oorzaken daarvan moeten worden aangehaald: groote onverschilligheid der hoofden, weêrzin der gegoeden om hunne kinderen ter school te zenden, neiging der Mohammedaansche priesters om het onderricht der kinderen aan zich te trekken, gebrek aan een geschikt schoollokaal, en eindelijk de weinige tact van den onderwijzer in den omgang met kinderen en zijne minder goede ontwikkeling. In Mei jl. werden de hoofden met nadruk gewezen op de moreele verplichting, die op hen rustte, om de kinderen ter school te zenden. Dit had ten gevolge dat weldra een groot aantal

kinderen ter school kwamen, doch het bleek toen tevens dat de hoofden niet de gegoeden hadden overgehaald om hunne kinderen ter school te zenden, maar aan arme zeer slecht ontwikkelde landbouwers, bij wijze van rodie, hadden *gelast* hunne kinderen ter school te zenden; ja eenigen gingen zelfs zoo ver van te verzoeken eenige dier landbouwers te straffen, op grond dat zij dien last niet hadden opgevolgd."

De bloei van de school te Moeara-Sipongi wordt ook schier alleen toegeschreven aan de medewerking der hoofden, op aandrang van het Bestuur.

Wij vreezen zeer dat door de wijze van handelen zoo van zendelingen als hoofden in deze afdeeling weinig nut van het onderwijs te verwachten is. Uit Sipirok toch schrijft men, dat het den zendeling Klammer meer te doen is om door het aantal scholieren de uitbreiding van het Christendom te bevorderen, dan om goed en degelijk onderwijs te geven, en van de gezindheid der hoofden brachten wij boven een sprekend voorbeeld bij.

Wij verlaten thans voor een oogenblik het Gouvernement der Westkust, om ons met de andere deelen van Sumatra bezig te houden.

In de afdeeling Benkoelen treffen wij maar vijf scholen aan, met ongeveer 200 leerlingen. Het Verslag schijnt hier meer stof tot tevredenheid op te leveren. De school te Benkoelen kan met de beste inlandsche school wedijveren en doet niet onder voor de normaalschool te Fort de Kock. Deze school voldoet echter niet aan de behoeften en daarom heeft men nog op twee plaatsen in meer verwijderde wijken onder eene pendoppo scholen voor kleinere kinderen opgericht. De leerlingen van de eerste klasse worden daar voor het onderwijs gebezigd, welk onderwijs zeer goed wordt genoemd; de leerlust is naar wensch, zoodat goede vruchten daarvan knnnen verwacht worden. Van de overige scholen valt niet veel bijzonders te vermelden.

De Lampongsche districten schijnen maar ééne school, te Telok-Betong, te bezitten. De schooljeugd aldaar, 21 in getal, muntte, op een paar uitzonderingen na, uit door leerlust, scherpzinnigheid en gezond oordeel. Over het algemeen schrijven zij een goede hand. Alleen de kinderen uit de onmiddellijke nabijheid der kampong bezoeken de school; de andere kampongs, van 4 tot 46 palen van daar verwijderd, leverden, om ons reeds bekende oorzaken, geen kinderen. Bij zooveel vatbaarheid als hier gezegd wordt te bestaan, schijnt men de stichting van meer scholen in deze afdeeling als zeer wenschelijk te moeten beschouwen.

Eene school te Muntok op Banka wordt door 46 leerlingen bezocht. Deze school, onder de leiding van den zeer geschikten onderwijzer Hadji Idris, (is dit een priester?) leverde gewenschte resultaten op.

De paragraaf in des inspecteurs Verslag, handelende over de bezoldi-

ging der inlandsche onderwijzers en over de voorziening in de materiëele behoeften der inlandsche scholen in het Gouvernement van Sumatra's Westkust, geeft een zeer belangrijk overzicht over den loop van de verschillende Gouvernementeele beschikkingen omtrent die zaken. Het zou ons te verre afleiden, thans die alle, zij het dan ook maar beknoptelijk, te vermelden; wij bepalen ons eenvoudig tot het overnemen van eenige opmerkingen benevens des Inspecteurs voorstellen. Zonder hulp van het Gouvernement zijn in het district Tapanoeli verscheidene scholen opgericht, waarvan er nog 15 bestaan. Op andere plaatsen werden zij door de bevolking, op andere door de bezoldigde hoofden opgericht. Na deze mededeeling vervolgt het Verslag aldus: „Deze laatste manier is zeker de onbillijkste, omdat daardoor eene belasting wordt gelegd op de traktementen dier hoofden, en eenige weinigen ten gerieve van het algemeen moeten betalen. De hoofden namelijk die eene bezoldiging uit s'lands kas genieten, laten op die plaatsen, waar dit systeem is aangenomen, maandelijks een gedeelte van hun traktement staan, en met dit gedeelte wordt de onderwijzer bezoldigd en worden eenige luttele schoolbehoeften aangekocht. De andere manier waarop scholen hun kwijnend leven hebben kunnen rekken, is, dat ieder hoofd van een huisgezin jaarlijks een zekere som opbrengt, onverschillig of hij al dan niet belang bij de school heeft, welke som door de hoofden wordt geind, die gewoonlijk als b. v. *f* 100 noodig is, *f* 200 en meer vorderen. Want op de inning dier belasting bestaat hoegenaamd geene contrôle. Vroeger werden ook scholen onderhouden uit de zoogenoemde negorij-kassen; maar die kassen hebben opgehouden te bestaan, ingevolge eene circulaire van den Gouverneur van Sumatra's Westkust van 21 Dec. 1864, N°. 45246. Een aantal scholen is door deze overigens hoogst nuttige en billijke circulaire vernietigd; het bestaan van ettelijke andere verkeert in groot gevaar, en de wankelbare basis waarop de overige scholen rusten, maakt dat ook het bestaan dier scholen uiterst onzeker is. Geen deel van Ned. Indië heeft dan ook zoo dikwerf scholen zien verschijnen en verdwijnen als Sumatra's Westkust. Zij ontstaan daar wanneer eenig Europeesch ambtenaar ambitie voor de zaak bezit, en gaan te niet wanneer hij of zijn opvolger die ambitie verliest of niet bezit. Zij ontstonden ook wel om te meer gelegenheid te hebben tot het doen van ongeoorloofde geldheffingen van de bevolking."

Deze laatste opmerking is zeker hoogst gewichtig en pleit niet voor de vroegere handelingen van ons Bestuur op Sumatra. In eene noot op de aangehaalde plaats van het Verslag lezen wij nog het volgende: » »De ondervinding heeft geleerd dat het opvorderen van geld van de bevolking altijd met de grootste knevelarij gepaard gaat." (Missive van den controleur van Painan van 11 Mei 1863, N°. 284 (in het archief van Padang).)

»Behalve dat zoodanige heffingen niet door het Gouvernement geauthoriseerd en derhalve ongeoorloofd zijn, geven zij aanleiding tot knevelarijen der hoofden, door welke zij worden gedaan, als die ter zake aan geen behoorlijke contrôle onderworpen zijn of kunnen worden." (Circulaire v. d. Gouv. v. Sum. Westkust, 21 Dec. 1864, N°. 45246)."

Wij kunnen niet anders dan ons verheugen over genoemde circulaire. Met recht zegt dan ook de Inspecteur, dat de beschreven toestand niet langer kan blijven bestaan, en verlangt hij, dat het onderwijs op Sumatra even als op Java op hechte grondslagen gevestigd zal worden. Doch daartoe is geld noodig, en wel voor vier zaken.

1° Voor de oprichting van eene goede kweekschool voor inlandsche onderwijzers, waarover wij boven reeds gehandeld hebben.

2° Voor de traktementen dier onderwijzers. De Inspecteur stelt voor deze te bepalen op *f*25 per maand, met vijfjaarlijksche verhooging van *f* 6.25 p. m. tot een maximum van *f* 50 's maands bij goed gedrag en plichtsvervulling.

3° Voor aankoop van schoolbehoeften, waarvoor een crediet van *f* 20 per maand en per school als noodzakelijk wordt geraamd.

4° Voor den gedeeltelijken opbouw en het onderhoud der schoolgebouwen. Met wijziging van het besluit van 27 Juli, 1864, No 19, wenscht de Inspecteur, dat de Regeering zal bekostigen al wat voor den bouw en het onderhoud noodig is en slechts tegen betaling kan verkregen worden, zooals ijzerwerk, verf, teer, glasruiten enz. Het overige kan door onbetaalde heerediensten geschieden, doch alleen daar waar de heerediensten voor andere zaken, naar het oordeel van den Gouverneur van Sumatra's Westkust, niet te bezwarend zijn.

Volgens dit ontwerp zou eene school gemiddeld jaarlijks kosten *f*900. Om op elke 6000 zielen eene school te bouwen, zouden er ± 180 scholen moeten bestaan, en daar de oprichting daarvan geleidelijk zal moeten geschieden, zoo berekent de Inspecteur dat over 25 of 30 jaar de kosten voor het onderwijs op dit eiland ± *f* 160,000 per jaar zullen moeten bedragen, waarvan af te trekken eenige duizenden guldens wegens opbrengst aan schoolgelden.

Voor het oogenblik stelt de Inspecteur, in overleg met den Gouverneur van Sumatra's Westkust, alleen voor om uit 's Gouvernements voorraad een aantal schoolbehoeften dadelijk aan de bestaande scholen aldaar op te zenden, terwijl hij een concept-reglement, geschoeid op den voet van het Javaansche, aan den Gouverneur Generaal aanbiedt.

Wij hebben dan ook gezien, hoe onbeduidend het onderwijs op Sumatra nog is. De wensch des Inspecteurs om ééne school op 6000 inwoners te stichten, is zeker niet overdreven. Moge zijn voorstel bij den Gouverneur Generaal in ernstige overweging genomen, en niet bij zoovele andere stukken onder het stof der archieven begraven worden! Moge

het alzoo spoedig ter kennis van den Minister van Koloniën worden gebracht, van wien wij verwachten, dat hij zich deze ernstige zaak ernstig zal aantrekken, en gaarne tot beschavingen verlichting van Sumatra door deugdelijk onderwijs zal medewerken.

§ 4.

Scholen op Borneo en Celebes.

Op Borneo treffen wij ééne enkele school aan, en wel te Bandjermasin, met een gemiddeld aantal leerlingen van 22 per maand. De schoolmiddelen schijnen hier voldoende te zijn, even als het schoolgebouw. De onderwijzer liet echter nog veel te wenschen over, doch over $2^1/_2$ jaar hoopte men een geschikt jongeling, die thans te Soerakarta onderricht ontvangt, aan deze school te kunnen verbinden. De leerlingen waren dikwerf om verschillende redenen afwezig, zoodat de vorderingen dan ook veel te wenschen overlieten.

In het Gouvernement van Celebes en Onderhoorigheden vinden wij van twee scholen bericht gegeven, van die te Makasser en van die te Maros, de eene bezocht door 16, de andere door 5 leerlingen. In de verslagen van beide vinden wij klachten over de onderwijzers, die weinig geschikt schijnen en dan ook geen opleiding tot onderwijzer genoten hebben, en over het ongeregelde ter school komen van de kinderen.

Met de eigenlijke verstandsontwikkeling der leerlingen was het te Makasser dan ook alles behalve gunstig gesteld, zoodat zij zich bij het lezen van het een of ander opstel moeilijk rekenschap van het gelezene geven konden. De toestand is niet gunstig te noemen en heeft geene verbetering te wachten, zoolang de hoofden en het volk zoo weinig van het nut en de noodzakelijkheid eener school doordrongen zijn, en niet tevens het aantal scholen vermeerderd en eene gelegenheid tot het opleiden van onderwijzers gegeven wordt.

Te Maros is het schoolverzuim zoo erg, dat de onderwijzer de kinderen in persoon in hunne woning tot het schoolgaan komt *opeischen*. De vorderingen lieten dus natuurlijk ook veel te wenschen over. De toestand dezer school was treurig en zoo niet meer belangstelling door de ouders wordt betoond, en de onderwijzer niet door een geschikter persoon wordt vervangen, kan, volgens den verslaggever, van deze inrichting weinig goeds verwacht worden.

In de Residentie Menado treffen wij vooreerst 16 scholen aan onder den titel van Gouvernements-scholen en ééne school voor zonen van hoofden

en aanzienlijke particulieren in de Minahassa te Tondano, welke door 46 leerlingen wordt bezocht. De onderwijzers dezer school bezitten een tweeden en derden onderwijzers-rang. Het Verslag geeft zeer loffelijke getuigenis over deze heeren, terwijl de resultaten van het onderwijs buitengewoon bevredigend zijn. Meest alle leerlingen gaven blijk van helder doorzicht en verstandsontwikkeling, gepaard m et een goed geheugen. Het onderwijs in de Hollandsche taal, eerst in 1866 aangevangen, heeft bij enkelen goede en waarschijnlijk duurzame vruchten achtergelaten. Bij kabinets rescript van 2 Mei 1866, N°. 57; heeft de Koning goedkeuring verleend op art. 3 van het Ind. besluit van 17 Sept. 1865, N°. 11, waarbij onder die nadere goedkeuring onder andere is bepaald, dat bij die school een kosthuis zal gevoegd worden tot huisvesting en verpleging van de kinderen, welke aan de school onderwijs ontvangen, terwijl de Minister van Koloniën er zeer op heeft aangedrongen, dat de leerlingen van dit kosthuis gebruik zullen maken. Het in den Christelijken Godsdienst gegeven onderwijs is bij hetzelfde Indische besluit opgeheven, doch den Resident van Menado is aanbevolen om dat onderwijs te bevorderen buiten de schooluren, door de schoollokalen in bedoelde inrichting, voor zooveel noodig, daarvoor beschikbaar te stellen.

De 16 andere scholen worden door ongeveer 1700 kinderen bezocht. Het geheele getal wordt, wel is waar, veel hooger opgegeven; doch wij vermelden alleen het cijfer van hen die gezegd worden getrouw de school te bezoeken. Wij geven namelijk het gemiddeld aantal leerlingen op. Zoo vinden wij bijv. dat op de school te Paniki di bawah 110 kinderen aanwezig waren, maar het gemiddeld aantal leerlingen bedroeg slechts 24. Te Tanawangko waren 173 leerlingen aanwezig; het gemiddeld aantal bedroeg echter slechts 26. Onder het opgegeven bedrag, dat wij slechts bij benadering vermelden, omdat er ook van dit gewest geene algemeene recapitulatie in het Verslag te vinden is, bevonden zich een 400tal meisjes. De gebouwen zijn op twee na allen in goeden toestand, terwijl machtiging gegeven is om voor een der slechte lokalen, dat te Kakas, een doelmatig houten schoollokaal, geschikt ter opneming van ± 200 kinderen, door de bevolking te doen oprichten. De school wordt thans door 204 leerlingen bezocht, waarom de aangegeven grootte van het gebouw ons wel wat beperkt voorkomt. Deze gebouwen worden in onbetaalden heeredienst onderhouden, met uitzondering van de school te Menado, die wij lezen dat voor Gouvernements rekening naar behooren onderhouden wordt. Verreweg de meeste onderwijzers zijn inlanders en voldoen zeer goed. Slechts van 3 onderwijzers zijn de berichten geheel onvoldoende. Eén onderwijzer, die te Tateli, is door den Resident van Menado ontslagen, wegens mishandeling van een schoolkind. Te Gorontalo zijn twee scholen, een voor Christenen en een voor Mohammedanen, hoe-

wel op de eerste school van de 81 leerlingen toch 54 den laatsten godsdienst belijden. Het gedrag van den onderwijzer was, in zijne betrekking van voorganger der Christengemeente, onbetamelijk. Wij hadden daarom verwacht, dat ook hij zou ontslagen zijn; doch tot onze verwondering werd hij slechts in dezelfde betrekking naar Bone overgeplaatst. Ook daar is echter het oordeel over hem niet gunstig, hoewel op zijn ijver weinig viel aan te merken. De richting van zijn onderwijs, zegt het Verslag, was minder geschikt om het denkvermogen der leerlingen te oefenen en hun gemoed te vormen.

De traktementen der onderwijzers zijn in deze Residentie, naar het ons toeschijnt, geheel onvoldoende. Een traktement treffen wij onder andere aan van *f* 6.66⅔ per maand; geen wonder dat men om vermeerdering daarvan vraagt! Door dat te geringe traktement is de onderwijzer verplicht zijn eigen maïs- en padivelden te bewerken, waardoor ontegenzeggelijk het onderwijs wordt benadeeld en hij het zedelijk overwicht op zijne dorpsgenooten verliest. Te Menado ontvangt de onderwijzer *f* 8.33⅓ per maand en vraagt men om geheel dezelfde redenen verhooging. Te Niabas en te Lotta is dit mede het geval; ook daar is het traktement *f* 8.33⅓ per maand. Te Bone is het traktement, bij besluit van 15 Juli, 1864, bepaald op *f* 15 per maand, en tot onze niet geringe verwondering lezen wij daar eenvoudig: »deze bezoldiging is voldoende."

Ook in deze Residentie schijnen de inlanders het nut van onderwijs nog weinig te bevroeden. Op vele plaatsen vinden wij dat de ouders en hoofden het nut der scholen nog te weinig beseffen, om ernstig te willen dat hunne kinderen getrouw de school bezoeken, terwijl zij daarentegen eer geneigd zijn het schoolgaan door ongeoorloofde middelen te beletten. Van deze geringe belangstelling geeft het verslag over schier alle scholen, onder anderen dat over Bone, Limbotto en Kakas doorslaande bewijzen.

Slechts één voorbeeld van het tegenovergestelde treffen wij aan bij de school te Langowang, waaromtrent wij deze zinsnede uit het Verslag overnemen: »Gedurende 1866 werd eene niet onbeduidende vermeerdering in het aantal leerlingen waargenomen, toe te schrijven aan de meerdere belangstelling der ouders in het schoolwezen, die het nut beseften dat er voor hunne kinderen in gelegen is, indien deze de school geregeld bezoeken, en daarom toezagen dat zij het onderwijs geregeld bijwoonden. Een gevolg daarvan was de meerdere behartiging van het schoolwezen door het districtsbestuur."

Schier al de kinderen die hier de scholen bezoeken, worden landbouwers; slechts enkele worden schrijvers bij het Gouvernement of bij particulieren. Zoo zegt het verslag over de school te Lotta, dat de leerlingen welke in het jaar 1866 de school hebben verlaten, hun fortuin in den landbouw zochten. Het resultaat van het onderwijs wordt

over het algemeen als bevredigend beschreven, terwijl de leiding daarvan meestal aan zendelingen is opgedragen. Opmerkelijk is echter het bericht omtrent de school te Paniki di bawah, waarin wij lezen: »Het is zeer waarschijnlijk dat, om reden de bevolking dezer negorij bijna geheel Alifoersch is, deze school meer en meer achteruit zal gaan. De Alifoeren toch, welke nog Heiden zijn, hebben een vooroordeel tegen beschaving en gelooven dat, wanneer zij hunne kinderen de school doen bezoeken, men deze onmiddellijk Christen wil maken. Dit vooroordeel kan men slechts langzaam overwinnen. Èn van bestuurswege èn van wege het Zendeling-genootschap worden alle billijke pogingen aangewend om deze lieden tot betere inzichten te brengen."

Zou het beginsel dat op de school voor zonen van hoofden enz. te Tondano omtrent godsdienstig onderwijs is ingevoerd, ook niet op deze scholen van toepassing te maken zijn? Wellicht dat daardoor de tegenzin van de Alifoeren beter zou worden overwonnen dan door alle redeneering.

Er bestaan verder in deze Residentie 25 zoogenaamde negorijscholen, die zich, naar het schijnt, van de zoo even besproken Gouvernements-scholen alleen onderscheiden door den minderen omvang van het onderwijs en door nog lagere traktementen van de onderwijzers. Ze worden gemiddeld bezocht door ± 1200 leerlingen, waaronder een 140tal meisjes opgegeven worden. Over het algemeen zijn de gebouwen goed; slechts omtrent drie zijn minder goede berichten. Slechts 5 van de 25 onderwijzers worden als minder geschikt opgegeven; wij vinden hier traktementen van *f* 3, *f* 2.08½, *f* 2.50, *f* 4.16½, zoodat dezelfde klachten als bij de Gouvernements-scholen ook hier aangeheven worden. Het toezicht is over het algemeen aan de Zendeling-leeraars opgedragen, terwijl in die geringe traktementen nog bijgedragen wordt door het Zendelinggenootschap. Het overige schijnt uit de negorij-kassen gevonden te worden.

Over den geest der bevolking tegenover het onderwijs, de resultaten en den toestand der scholen zijn de berichten al eveneens als bij de Gouvernements-scholen. Ook hier klaagt men over de onverschilligheid en den onwil der Alifoeren. Zoo vinden wij o. a. bij de school te Loboe opgemerkt, dat dezen niet overtuigd zijn van de vruchten eener ware beschaving, welke door de Christenen daarentegen telken dage meer en meer op prijs wordt gesteld. »Alle feiten resumeerend", zegt het Verslag, »kan de toestand der school alles behalve gunstig genoemd worden, en is het te hopen dat eene gewenschte verbetering niet uitblijve."

In de Residentie Menado treffen wij verder nog een aantal scholen aan onder den naam van genootschaps-scholen, welke allen bepaald onder de leiding staan van Zendelingen. Op deze scholen wordt onderwijs gegeven in het lezen, schrijven, rekenen, zingen en in de aardrijkskunde van de Minahassa, terwijl er uit het Nieuwe Testament wordt voorgelezen. Zoo

zijn er in den werkkring van den Zendeling A. V. Schaafsma 18 scholen, bezocht door ruim 1000 kinderen, waaronder ± 350 meisjes; daar echter van enkele scholen het getal meisjes niet afzonderlijk is opgegeven, kan het slechts bij benadering worden begroot. De school wordt in den regel in de kerkgebouwen gehouden, maar deze gebouwen waren slecht en vorderden dringend reparatie. Aan geschikt onderwijzers-personeel bestond groot gebrek. De bepalingen van de schoolrol werden hier en daar zeer verwaarloosd en het was onmogelijk orde en regel te handhaven. Geheel onbevredigend is het resultaat van het onderwijs echter niet. In de strandgemeenten waren de scholen het achterlijkst.

Zes scholen bestaan er in den werkkring van den zendeling J. A. Schwarz, met 430 leerlingen, waaronder een 150tal meisjes. De gebouwen dezer scholen worden allen als goed opgegeven, en het resultaat van het onderwijs wordt als gunstiger dan dat der vorige scholen geschetst. »Wel zou," zegt de verslaggever, »zoo er bij het volk behoefte aan onderwijs ware, het getal schoolkinderen nog wel met een honderdtal vermeerderd worden." De bedoeling zal wel zijn dat, bij het bestaan der behoefte, de ouders deze echter niet gevoelen; want iets later zegt deze Zendeling, dat gebrek aan belangstelling en lust, niet zoozeer armoede, groote hinderpalen waren voor het aanschaffen van leermaterialen, en nog iets verder, dat juist bij de hoofden het verschijnsel niet zeldzaam is, dat de behoefte aan onderwijs voor hunne kinderen zich het minst doet gevoelen. Zoo komen ze zeer laat school en verlaten dan spoedig de inrichting wegens te ver gevorderden leeftijd, sommigen zonder hun eigen naam te kunnen schrijven. Alleen de voormiddag schijnt aan het onderwijs besteed te worden; want wij lezen op bl. 492, dat de kinderen gedurende het grootste deel des jaars, als er tuinarbeid te verrichten is, daaraan een werkzaam aandeel nemen, deels onder leiding van den onderwijzer, deels onder die der oudste scholieren. In het middaguur, bij het uitgaan der school, verdeelt de meester de kinderen daartoe in afdeelingen, en daar, waar in padi- of miloe-tuinen geen werk te doen is, gaan de kinderen veelal in den namiddag onder het toezicht van den meester in den koffietuin werken.

De Zendeling J. N. Wiersma geeft ons een paar zeer goede staten over het onderwijs in zijn werkkring. Hij heeft de leiding van 12 scholen. Ongeveer 600 kinderen, waaronder ongeveer een vierde meisjes, bevolken deze scholen. Het gemiddeld aantal leerlingen was echter slechts 349. De vorderingen der leerlingen waren over het algemeen goed, de onderwijzers zeer geschikt, en de lokalen, die tevens voor de godsdienstoefeningen gebruikt werden, goed.

Onder de leiding van den Zendeling H. J. Tendeloo treffen wij 13 scholen aan, met een gemiddeld aantal van 582 leerlingen; de verhou-

ding tusschen jongens en meisjes is als op de andere genootschaps-scholen. In 1865 had het districtshoofd van Tangari zijne onderhoorigen opgewekt hunne kinderen getrouw ter school te doen gaan; doch de invloed van deze aanschrijving was in 1866 reeds verloren gegaan, waaraan de mindere opkomst van leerlingen wordt toegeschreven. De onderwijzers zijn schier allen jonge mannen van Tonsea en zeer geschikt voor hunne taak. Het onderwijs door hen gegeven kan alzoo niet geheel onvruchtbaar blijven, gelijk dan ook reeds verscheidene jongelieden, door hen onderwezen, en die de school sedert korter of langer tijd verlieten, door hun voorkomen, gedrag en bekwaamheid in het lezen, schrijven en rekenen kunnen bewijzen. De school te Sawangan schijnt uit te munten. Wij vinden hier opgegeven, dat het traktement der genootschapsmeesters in den regel *f* 50 's jaars bedraagt. Een onbekrompen bestaan kan dit niet opleveren. De school te Lonsot wordt, wegens de geheele ongeschiktheid van den onderwijzer, als beneden alle kritiek beschouwd.

De Zendeling M. van der Wal beheert 7 scholen, met een gemiddeld aantal van pl. m. 250 kinderen. Van deze scholen, volkomen gelijk aan de reeds beschrevene, valt niets bijzonders te vermelden.

Zestien scholen, bezocht door gemiddeld 752 leerlingen, staan onder den Zendeling Graafland. De schoollokalen zijn over het geheel in goeden staat. De onderwijzers zijn kinderen des volks; sommigen zijn kinderen van mindere hoofden. Aan geschiktheid ontbreekt het hun meestal niet, maar zij dienen nog te worden aangespoord en aangemoedigd. Geringe bezoldiging en slechte opkomst der kinderen werken nederdrukkend op enkelen. »Het toezicht op de scholen," schrijft de verslaggever verder, »is nog zeer gebrekkig, omdat dit niet aan bepaalde regelen is onderworpen. De genootschaps-scholen worden geacht onder het onmiddellijk beheer van den Zendeling te staan. Hij bezoekt dus die scholen, evenals hij dit ook Gouvernements- en negorij-scholen doet. Maar soms vindt hij op eenmaal de eerste klasse geheel of gedeeltelijk ledig. De kinderen zijn ontslagen, en hij, schoolopziener de facto, draagt daarvan geen kennis! Het is zeer wenschelijk, dat hiervoor eene regeling kome. De toestand der verschillende scholen is niet bevredigend; hij teekent verachtering. De oorzaak ligt hoofdzakelijk in de slechte opkomst der kinderen en de te lage bezoldiging der schoolmeesters."

Het aantal genootschapsscholen onder den Zendeling J. van de Liefde bedraagt 11. Over de schoolmeesters zegt het Verslag, dat zij wel in bekwaamheid te wenschen lieten, doch vol ijver voor hun werk waren. Enkele lokalen eischten verbetering.

Tien scholen behooren tot den werkkring van den Zendeling N. P. Wilken, met gemiddeld pl. m. 500 leerlingen, en 16 tot dien van den zendeling H. Rooker, met ongeveer 900 leerlingen. Ook deze Zendeling

klaagt over het toezicht op de scholen en zegt: »De scholen erlangen evenmin eenige subsidie van het Gouvernement als de leerlingen eenig schoolgeld betalen. Het oppertoezicht berust zonder twijfel bij de Regeering. En voorts in betrekking tot de genootschaps-scholen ware het niet meer dan natuurlijk, dat de Zendelingen van dat genootschap toezicht op het onderwijs uitoefenden. In zeker opzicht is dit ook het geval, aangezien het de Zendeling is die de leerstof aangeeft en contrôle oefent of die leerstof en hoe die wordt aangebracht en toegepast. Maar overigens oefent elk, die zich eenig gezag ziet aanvertrouwd, toezicht op de scholen. Hoe dringend noodzakelijk ook, en hoe ernstig daarop herhaaldelijk is aangedrongen, nog altijd wacht men te vergeefs op eenige definitieve bepaling hoeverre ieders bevoegdheid in dezen reikt. Dit is zeker, dat de Zendeling soms op tal van bezwaren stuit, waar hij redelijker toezicht oefenen wil, en de betreurenswaardige toestand van het hedendaagsche schoolwezen in de Minahassa moet voor een groot deel daarin gezocht worden, dat de Zendeling belemmerd wordt in de uitoefening van degelijk toezicht, grootendeels daardoor, dat hem hier en daar slechts eene schaduw van gezag wordt gelaten."

Eindelijk heeft de Zendeling T. H. Lineman zes scholen onder zijn' werkkring, bezocht door gemiddeld 386 leerlingen. Hij klaagt zeer over de weinige bemoeienis der hoofden met de scholen. Zijne schoollokalen laten over het geheel te wenschen over. De onderwijzers zijn uitsluitend Christen-inlanders, uit de Minahassa geboortig en berekend voor hunne taak. Ook hij klaagt over te geringe bezoldiging, die zoo karig is, dat de schoolmeesters buiten de schooluren voor het grootste gedeelte door den landbouw in hunne behoeften moeten voorzien; terwijl zij daarna 's nachts nog dikwijls in hunne tuinen de wacht moeten houden om hun plantsoen tegen de wilde varkens enz. te verdedigen. De vruchten van het onderwijs zijn dan ook minder dan men onder gunstiger omstandigheden zou mogen verwachten.

§ 5.

Scholen in de Molukken en verdere Buitenbezittingen.

Op de Sangi- en Talaut-eilanden bestaan een 20tal Gouvernementsscholen met een 50tal leerlingen per school, onder het toezicht van eenige zendeling-werklieden. Een verslag over 1866 is omtrent deze scholen niet ontvangen.

Voor ruim 30 jaar stichtte de waarnemende Predikant, de heer Hövеker, eene school op Ternate, welke thans nog onder zijn bijzonder toezicht staat. Ze wordt bezocht door 46 jongens, 29 meisjes en een

tiental Chineesche kinderen, die onderwezen worden in: lezen, schrijven, rekenen, aardrijkskunde van Ned. Indië, algemeene beginselen van dieren-, planten- en delfstoffenrijk, de maleische taal, geschiedenis en zangkunst. De beide onderwijzers voldeden uitmuntend en de school leverde sinds haar bestaan reeds meer dan 200 jongelingen af, die op Java nuttig toepassen wat zij op de school te Ternate geleerd hebben. Het schoollokaal voldeed steeds in alle opzichten. De Predikant geeft buiten de schooltijden godsdienstig onderwijs.

Op het eiland Batjan is men bezig een lokaal te bouwen voor eene school, die, naar het schijnt, onder toezicht zal komen van het hoofd der Christenbevolking aldaar, den heer A. T. de Winter.

Op Amboina treffen wij een 30tal scholen aan, waarover verslag is uitgebracht door den heer D. Boes Lutjens, Ads.-resid. aldaar. Dit verslag, het is ons hoogst aangenaam dat te kunnen en te mogen verklaren, draagt blijken van na nauwgezet onderzoek te zijn opgemaakt. Het is duidelijk en klaar gesteld en doet den verslaggever alle eer aan. Op de rol dezer scholen waren p. m. 2800 kinderen ingeschreven, doch bij de examens waren er slechts p. m. 1800 aanwezig. Ook hier is het schoolverzuim ergerlijk. Klachten daarover vinden wij bij schier elke school en in het bijzonder te Waai, te Lata, te Galala, te Leahari enz. »Voor een goed deel kan slechte opkomst worden geacht het gevolg te zijn," zoo schrijft de verslaggever, »van de opheffing der schoolplichtigheid en de afschaffing van geldboeten en kleine lichamelijke kastijdingen, een maatregel nu sedert een jaar ongeveer in werking." Met hoeveel ernst hij er de hoofden ook op wees, dat deze belangrijke maatregel was genomen, omdat het Bestuur hoop voedde, dat deze middelen om de school te bevolken niet meer noodig zouden zijn, naardien het meende dat de bevolking van het nut van het schoolgaan voldoende bewust was, zoo mocht dit toch weinig helpen. Over de geringe belangstelling van de ouders wordt dan ook schier in elk bijzonder verslag geklaagd. Op deze scholen wordt onderwijs gegeven in het lezen, schrijven, rekenen, aardrijkskunde en zingen. Niet op alle scholen waren de resultaten even gunstig. Zoo verklaarde de meester der school te Waiheroe, dat er slechts 2 kinderen waren die cijferen leerden en dat cijferen ging nog niet verder dan het aftrekken. Een dier twee, die drie duizend vijfhonderd zeventig op het bord moest schrijven, schreef dat na veel talmen aldus: 300050070; de andere stelde het hem gevraagde getal duizend vierenzestig beurtelings op: 1604 en 164. Bij het behandelen van de tafel van vermenigvuldiging antwoordden alle kinderen op eene andere school stoutweg, dat $9 \times 0 = 9$ was. *Ook de meester beweerde dit.* Op de school te Roematiga kon geen enkele der leerlingen de eerste beginselen van eenig vak toelichten, en was de aardrijkskundige kennis beneden het middelmatige. Op de

school te Soja di atas bevond de Ads.-resident het cijferen beneden alle kritiek. Op de school te Soeli werden de beginselen der aardrijkskunde met eene vaardigheid opgezegd, die eer deed denken aan memoriewerk dan aan zuiver begrip van hetgeen werd opgedreund. Zoo hier als op vele andere plaatsen klaagt men zeer over het gebrek aan boeken. Gelukkig kunnen wij echter meer voorbeelden van goede resultaten aanhalen dan van slechte. Wij stippen er enkele van aan. Op de school te Mardika begrepen de kinderen allen het gelezene volkomen, wisten dat zeer aardig terug te geven en in dat opzicht was het onderzoek zeer bevredigend. In het schrijven muntten enkelen uit; het schrift van anderen daarentegen overschreed het middelmatige niet; maar over het geheel genomen scheen ook dat vak van onderwijs behoorlijk beoefend te worden. In het cijferen waren de kinderen zeer vaardig, zelfs tot in den regel van drieën met gebroken getallen. Men heeft hier niet te klagen over dat wertuigelijke, gelijk 't elders wel wordt aangetroffen; op de meeste vragen althans werd vlug en passend geantwoord, zoodat de overtuiging gevestigd werd van grondig onderricht. Te Hative-besar ging het cijferen zeer goed. Tot in den regel van drieën met breuken werd zeer vaardig gewerkt en het geleerde scheen ook te worden begrepen. In de aardrijkskunde en taalkennis waren zeer aardige vorderingen gemaakt. Te Noesanive was het schrift uitmuntend; in het cijferen, de vier hoofdregels, ook toegepast op gewone breuken, waren de kinderen zeer goed te huis. De beginselen der aardrijkskunde werden naar behooren opgezegd en toegelicht. De goede staat dezer school wordt bijzonder toegeschreven aan den meester Huwoe, die daarom door den Ads.-resident, even als zijne adsistenten, zeer gunstig wordt gesignaleerd. Het schrift te Amahoesoe was in 't oog loopend schoon, zelfs met ietwat te veel ornamentatie. Zonder iemand te willen krenken acht echter de verslaggever de school te Hoetoemoeri de eerste dezer afdeeling. Het lezen, schrijven en rekenen, bij groot en klein, werd in geene andere school overtroffen. In het cijferen is de vaardigheid opmerkelijk. Hier is geen sprake van enkel machinaal werk; ook de denkvermogens der kinderen bleken naar behooren gescherpt te worden. In aardrijks- en taalontleedkunde toonde de jeugd zeer aardig gevorderd te zijn.

Het verheugt ons dus ook eens uit het verslag over deze eilanden verblijdende berichten te mogen opteekenen. Over het algemeen komt ons het onderwijs op Amboina het beste voor, dat in geheel Indië wordt gegeven, en van harte zouden wij ons verheugen zoo het onderwijs op Java slechts daarmede op gelijke hoogte stond. Het is inderdaad te bejammeren, dat op deze scholen zoo ernstig moet geklaagd worden over gebrek aan boeken en schrijfpapier. Ergerlijke voorbeelden treffen wij daarvan aan.

Over het algemeen schijnen de meisjes minder ontwikkeld te zijn dan de jongens; doch tot ons leedwezen doet de anders zoo uitvoerige verslaggever geene opgave van de verhouding der beide geslachten, noch van de hoegrootheid en al of niet voldoendheid van de traktementen der onderwijzers, noch eindelijk van den toestand der schoollokalen. In de richting van het lees-onderwijs bracht hij eene verandering, en daar hij zelf een oordeel daarover wil uitlokken, mogen wij dat niet met stilzwijgen voorbijgaan. »De Bijbel namelijk is het bijna eenige leesboek op de scholen en zij die maar eenigszins met de schooljeugd bekend zijn, weten dat de leerlingen, zelfs voordat zij ter school gaan, gemakkelijk memoriseeren, zoodat hij dan ook niet verbaasd is, kinderen soms geheele hoofdstukken uit hun Bijbel zonder het minste haperen te hooren opzeggen. Andere boeken dragen dikwerf het kenmerk van niet gelezen te worden." Voor het uitsluitend gebruik van den Bijbel als leesboek mogen vroeger eenigermate afdoende redenen hebben bestaan, door gebrek aan andere boeken; doch daar dit bezwaar opgeheven is, komt het den Ads.-res. wenschelijk voor, eene andere richting in het leesonderwijs te volgen. Twee ja drie dagen in de week leest men op sommige scholen een paar uren in den Bijbel, of worden deze gewijd aan de beoefening van het N. T. en de kaart van het Heilige land. Hij spoorde aan dit te beperken en ook andere boeken te gebruiken. De onderwijzers waren scherpzinnig genoeg, om des Ads.-residents wensch naar deze verandering der leerwijze op te merken. Wij voor ons gelooven dat het gelijk hier geheel aan den kant van den kundigen en in de behartiging van al wat het onderwijs aangaat zoo ijverigen ambtenaar is, en hopen en vertrouwen dat zijne wijze van zien door het Opperbestuur gedeeld zal worden en goede vruchten zal opleveren.

De school te Boano, bezocht door ± 125 leerlingen, leverde weinig stof tot tevredenheid op. Die van Manipa telde 25 kinderen en daar was de stand van het onderwijs bevredigend.

Op het eiland Ceram treffen wij 9 scholen aan, waarvan echter in ééne geen onderwijs werd gegeven, wegens gebrek aan een meester, terwijl twee ten gevolge der jongste onlusten verloopen waren. De opkomst der leerlingen laat, met uitzondering van de school te Elpapoetih, veel te wenschen over; zoo ook de toestand van het onderwijs te Awaja, waar de leerlingen b. v. bijna niets anders doen dan eenige liedjes zingen, en dat wel in gebrekkig Hollandsch. De schoolgebouwen schijnen redelijk goed te zijn. Ongeveer 800 kinderen kwamen ter school, waaronder een 300tal meisjes.

Onder Saparoea vinden wij melding gemaakt van 12 scholen, bevolkt met ruim 2300 kinderen, waaronder 1024 meisjes. De resultaten van het onderwijs worden als vrij voldoende vermeld. Waarin onderwijs ge-

geven wordt, vinden wij niet opgeteekend. De opkomst der leerlingen was redelijk; de gebouwen in goeden staat, doch de leermiddelen overal versleten. Over de geschiktheid van de meesters wordt met lof gesproken.

Zes scholen met 800 leerlingen, waarvan 350 meisjes, treffen wij aan op Noesa Laut. Van deze scholen valt niets anders op te merken dan hetgeen van die te Saparoea is gezegd, en hetzelfde geldt ook van de zes op Haroekoe met 827 kinderen, waaronder 400 meisjes. Hier lezen wij alleen de opmerking, dat de verstandelijke vermogens der kinderen redelijk goed ontwikkeld waren.

In de afdeeling Boeroe vinden wij ééne school, te Kajéli, voor inlandsche Christenen. Zij wordt in het kerklokaal gehouden, en door 15 jongens en 6 meisjes bezocht. Het lezen, schrijven, de 4 grondregels der cijferkunst en de gewone en tiendeelige breuken, benevens de aardrijkskunde van Indië en Palestina, vormen hier de leerstof. De hoofdfout der kinderen bestaat in liegen, hetgeen met liefde en ernst, en zoo noodig met gestrengheid wordt te keer gegaan. Het niet al te getrouwe schoolbezoek wordt meer aan de onverschilligheid der ouders dan aan gebrek aan leerlust bij de kinderen geweten.

Voor de Christen-bevolking op de Banda-eilanden bestaan 4 scholen, met 77 leerlingen. Het onderwijs omvat hetzelfde als in het overige gedeelte der Molukken. De bezoldiging wordt hier opgegeven als variëerende van *f* 20 tot *f* 25 's maands, met eene toelage van *f* 8 tot *f* 11 van den kerkeraad. Het bezoek dezer scholen schijnt zeer slecht te zijn, de leermiddelen zijn als elders. Hier is echter ook eene school voor niet-Christen inlanders met de noodige meubelen, doch zonder onderwijzer. Een benoemde onderwijzer overleed nog voor hij Banda had bereikt, en een vervanger kon voor hem in 1864 niet gevonden worden. Zou men wel ernstig gezocht hebben?

Timor is in het bezit van 9 scholen met bijna 550 leerlingen. De onderwijzers schijnen geschikt voor het geven van het onderricht in lezen, schrijven, een weinig rekenen, zingen en bijbelsche geschiedenis. Voor het overige weten zij niets. De resultaten van hun onderwijs zijn verschillend, doch over het algemeen zeer middelmatig. Van ééne school lezen wij, dat de kinderen, bij gunstig weder, in de namiddaguren zich nuttig bezig houden met tuinarbeid ten behoeve der school, welke echter ook nog eene Gouvernements-subsidie van *f* 720 's jaars geniet. Op één na zijn de kinderen hier uit Heidensche ouders, welke echter, volgens het Verslag, uit eigen beweging verzochten, dat hunne kinderen onderwijs mochten ontvangen in de gronden van den Christelijken Godsdienst. Het slot van het verslag van de school te Amarassi zegt: » Het verspreid wonen van het volk heeft er iets ongezelligs, een gevoel van zelfgenoegzaamheid ingebracht. Moeilijk is het die menschen het nut der geest-

beschaving aan het verstand te brengen. Zelfs is dit moeilijk langs den weg van hun materiëel leven, want op dat terrein gaat alles bij hen zoo primitief, dat hun doen en laten zich schier kan voortbewegen zonder eenig intellectuëel vermogen."

Omirent Babouw lezen wij, dat de meeste kinderen na eenige jaren tot hunnen natuurstaat terug keeren; het geleerde was slechts geheugenwerk, hun verstand blijft onontwikkeld. Wij behoeven wel niet op te merken, dat er onder zulke gegevens geen goede vruchten zelfs van het beste onderwijs te verwachten zijn.

Te Seba op Savoe kwam in den loop van 1866 mede eene school tot stand, welke door ongeveer 50 leerlingen bezocht werd. Over deze school is geen verslag gegeven, daar er met Savoe van Nov. 1866 tot Maart 1867 geen communicatie was.

Het Verslag eindigt met eenige opgaven omtrent de scholen op het eiland Rotti, 31 in getal. Welke soort van scholen dat zijn, kunnen wij echter niet met zekerheid zeggen. Er schijnen dan ook nog andere scholen op dat eiland te bestaan, dan die waarover verslag wordt gegeven; want te Bioek is eene Gouvernements-school, waarover wij echter niets opgeteekend vinden, evenmin als over de kampongs-scholen, wier bestaan wij evenwel uit de mededeeling over de school te Dengka moeten afleiden. Vroeger schijnen op dit eiland genootschaps-scholen bestaan te hebben; doch thans zijn zij niet meer aanwezig. Wij lezen toch op bl. 640: „In 1848 trad de onderwijzer in dienst van het Ned. genootschap. Na de opheffing van het Ned. genootschap ging hij in dezelfde betrekking over in dienst van het Gouvernement, totdat hij in 1858 op verzoek eervol werd ontslagen. Den 14 Nov. 1859 werd hij op zijn verzoek wederom geplaatst als onderwijzer bij de school te Keka en later aan die te Termano." Deze mededeeling schijnt nu ook hier aan Gouvernements-scholen te moeten doen denken, doch eene enkele bladzijde vroeger lezen wij omtrent deze zelfde school te Termano, dat *de Vorst* beloofd heeft te zullen zorgen, dat er nog een onderwijzer aan deze school zal toegevoegd worden." Zoo ook leest men aangaande Baä: „Vermeerdering van schoolkinderen heeft dan slechts plaats, wanneer de jaloezie van den een of anderen *Vorst* wordt opgewekt, doordien eene andere negorij van gelijke grootte en bevolking meer kinderen ter school zendt; alsdan gebeurt het wel dat somtijds het aantal scholieren met een 20 of 30tal wordt vermeerderd. Vermindering daarentegen heeft er nimmer plaats, daar, zoo als het schijnt, de Vorsten zich verbonden hebben een zeker aantal kinderen ter school te zenden en dat getal altijd compleet te houden." De Vorsten zullen zich dus waarschijnlijk tegenover het Gouvernement hiertoe verbonden hebben, hetgeen ons bij de hoogst geringe zorgen van ons Bestuur voor het schoolgaan nog al vreemd toe-

schijnt, vooral daar toch de Vorsten zorg schijnen te dragen voor het onderwijzend personeel (zoo als ons reeds bleek), en ook voor de lokalen. Zoo vinden wij bij de school te Lailette vermeld, dat de Vorst beloofd heeft het schoollokaal aldaar te vernieuwen en van goede banken te voorzien. Wie het traktement der meesters betaalt en hoe groot dat is, vinden wij niet opgegeven; doch wel dat de scholen schier allen onder toezicht staan van den Posthouder te Rotti. Het onderwijs wordt gegeven in lezen, schrijven, rekenen, Maleisch, bijbelsche geschiedenis en in het zingen; dit laatste soms onder begeleiding van de fluit, zooals te Ringgow en te Lollei, als wanneer het gezegd wordt zeer welluidend te zijn. — Overigens schijnt het onderwijs zeer primitief te wezen; alles gaat werktuigelijk en met uitzondering van de school te Ringgow, is het resultaat van de studie der Maleische taal geheel onvoldoende. Met lof vinden wij op een paar plaatsen van de meisjes melding gemaakt. Bij sommige scholen vinden wij het treurig bericht, dat bijna alle leerlingen even onwetend zijn. En toch hebben de inboorlingen van dit eiland wel vatbaarheid voor onderwijs: aan aanleg en vlug begrip, vinden wij opgeteekend, ontbreekt het hun niet; doch met het schoolpersoneel is het over het algemeen meer dan slecht gesteld. Meer dan de helft der schoolmeesters zijn geheel ongeschikt. Sommigen zijn aan den sterken drank verslaafd en anderen maken er althans somtijds misbruik van. Slechts 8 van de 31 scholen zijn in min voldoende lokalen gevestigd. Het groote meerendeel der lokalen is daarentegen zeer geschikt. De leermiddelen schijnen echter gering te zijn.

Het aantal kinderen dat de beschreven scholen bezocht, is gemiddeld 1505, en de opkomst over het algemeen genomen voldoende.

En zoo zijn wij gekomen aan het einde van dit Verslag. Niet veel goeds mochten wij opmerken. Overal geringe zorg voor eene zoo gewichtige zaak, als die van het onderwijs, ook in het verre Oosten. Veel, zeer veel is er nog te doen, al kan men ook het Gouvernement niet van algeheele werkeloosheid beschuldigen. Wij zijn op den weg van beterschap, doch gaan daarop uiterst langzaam voort. Die langzaamheid heeft al wat leed en nadeel aan Indië toegebracht; moge zij, ook wat het onderwijs aangaat, weldra veranderen in spoed en voortvarendheid!

Rotterdam, September 1869. VIRULY VERBRUGGE.

GOUVERNEMENTS-WISSELTREKKING TE BATAVIA.

Spoediger dan door velen verwacht werd heeft het Indisch Bestuur uitvoering gegeven aan het in 1867 bij de Kamer van Koophandel te Batavia ter sprake gebracht denkbeeld om eene verandering te brengen in de wijze der plaatsing van de wissels die door de Indische Regeering op het Ministerie van Koloniën getrokken worden.

Het is bekend hoe krachtig de omstandigheden er toe hebben medegewerkt om het oude stelsel van wisselafgifte, op het behoud waarvan in 1867 schier algemeen prijs gesteld scheen te worden, bijna even algemeen in discrediet te brengen. Door het gebeurde in April 1868 moest het Gouvernement eensklaps zijne afgiften staken, en meer dan een jaar verliep er vóór het Gouvernement er weêr aan dacht om met zijn papier aan de markt te komen. Toen eindelijk de staat der kas het noodzakelijk maakte om den verkoop van wissels op Nederland weder te beproeven, schijnt men er nog een oogenblik aan gedacht te hebben om daarmede op den vroeger gevolgden voet te blijven voortgaan, doch weldra (Juni l.l.) bevatte het officiëele nieuwsblad eene aankondiging van den Directeur van Financiën, houdende dat de verkoop van Gouvernementswissels op het Departement van Koloniën voorloopig zou plaats hebben bij openbare inschrijving te Batavia, op de voorwaarden nader in de aankondiging omschreven.

Sedert hebben vier zoodanige inschrijvingen plaats gehad, waarvan de uitslag in allen deele bevredigend mag worden genoemd, èn voor het Gouvernement, èn voor hen die hebben medegewerkt om de nieuwe wijze van wisselverkoop bijval te doen vinden. Immers terwijl telkens slechts één millioen door het Gouvernement gevraagd werd, ontving het inschrijvingen voor de onderstaande bedragen:

1°	inschrijving	6	Juli	f 1,782,852.12
2°	»	20	»	» 2,019,150.—
3°	»	3	Augustus	» 1,849,860.—
4°	»	17	»	» 2,476,276.77
		dus te zamen		f 8,128,138.89

of ruim het dubbele van het gevraagde bedrag, en niet minder merkwaardig is het antwoord dat de plaats gehad hebbende inschrijvingen geven aan hen die van meening waren dat de aangeprezen hervorming zich ten slotte zou oplossen in een monopolie, in dien zin dat al het Gouvernementspapier zou worden genomen door eene of meer der te Batavia gevestigde bankinrichtingen, zóó, dat de ambtenaar, de koopman en hij die order had van zijne principalen om uitsluitend in Gouvernementspapier te remitteeren, dus niet meer bij het Gouvernement zou kunnen terecht komen, maar het papier tegen een min voordeeligen koers van den monopolist zou moeten koopen. (Zie o. a. Verslag van de Kamer van Koophandel te Batavia over 1867, bladz. 9). Aan de inschrijvingen toch werd deelgenomen voor de onderstaande bedragen:

	Op 6 Juli.	Op 20 Juli.	Op 8 Aug.	Op 17 Aug.
Javasche Bank.	f 200,000.—	f 408,000.—	f 408,000.—	f ———
Nederl. Ind. Handelsbank .	„ 150,000.—	„ 500,000.—	„ 500,000.—	„ 600,000.—
Rotterdamsche Bank. . .	„ 100,000.—	„ 100,000.—	„ 150,000.—	„ 357,310.—
Chartered Bank of India .	„ 600,000.—	„ 500,000.—	„ 250,000.—	„ 750,000.—
Diverse Handelshuizen . .	„ 711,432.—	„ 503,000.—	„ 485,485.—	„ 763,886.41
„ Particulieren. . .	„ 21,420.22	„ 8,150.—	„ 56,375.—	„ 5,080.36

terwijl in het geheel is gegund geworden, aan:

de	Javasche Bank. . . .	f 287,440.—
»	Nederl. Ind. Handelsbank	» 1,399,000.—
»	Rotterdamsche Bank. .	» 127,810.—
»	Chartered Bank . . .	» 1,693,500.—
diverse	Handelshuizen . .	» 1,279,173.33
»	Particulieren . . .	» 73,780.48.

Het nieuwe stelsel kan dus gezegd worden in alle opzichten aan de verwachtingen die door de voorstanders er van gekoesterd werden, te hebben voldaan; doch of dit in het vervolg ook het geval zal blijven komt minstgenomen twijfelachtig voor met het oog op de houding door het Indisch Bestuur bij de jongst plaats gehad hebbende uitbesteding aangenomen.

Bij toewijzing van de drie eerste inschrijvingen was door het Gouvernement niet meer gegund geworden dan het bedrag waarvoor het uitschrijvingen gevraagd had. Voor de uitbesteding van 17 Augustus l. l. was, bij advertentie van 3 Augustus te voren, door den Directeur van Financiën weder ter kennis van belanghebbenden gebracht, dat het bedrag van wissels waarvoor zou kunnen worden ingeschreven, gesteld werd op

één millioen gulden. Er werd ingeschreven voor een totaal bedrag van *f* 2,476,276.77, en in plaats nu van, even als vroeger, slechts het gevraagde bedrag te gunnen, werd aan de inschrijvers een gezamenlijk bedrag van *f* 1,857,076.77, of ruim 85% meer dan gevraagd was, toegewezen.

Dat het Gouvernement volkomen het recht had om zoo te handelen, wordt niet betwist. In de voorwaarden van inschrijving, door den Directeur van Financiën openbaar gemaakt, komt o. a. de bepaling voor, »dat aan aanvragen tegen hoogeren dan den minimum koers zoo mogelijk zal voldaan worden," en voorts »dat het Gouvernement zich voorbehoudt om aanvragen boven het in veiling aangeboden bedrag te gunnen, wanneer de koers wordt geacht in 's lands belang te zijn."

De toegewezene *f* 1,857 mille waren allen aangevraagd tegen eenen hoogeren koers dan den minimum koers van 102, en misschien zou deze of gene inschrijver tegen 101¾ zich met grond er over hebben kunnen beklagen, indien hem zijne inschrijving niet ten volle ware gegund geworden. Het geldt hier dan ook geen grief tegen hetgeen werkelijk heeft plaats gehad, maar wel tegen de bepalingen, waarnaar men zich in het gegeven geval natuurlijk heeft moeten gedragen. Die bepalingen acht ik vicieus en eene opzettelijke bespreking er van komt mij in het belang der zaak zeer wenschelijk voor.

In de vroeger door mij uitgegeven stukken over de wisseltrekkingen van het Gouvernement wordt het denkbeeld om, ingeval het stelsel van inschrijving mocht worden aangenomen, bij de toewijzing verder te gaan dan het bedrag waarvan de uitbesteding is aangekondigd, geheel buiten bespreking gelaten. Mijn streven was om dezelfde beginselen, die bij de in Indië gehoudene veilingen van Gouvernements-producten zoo proefhoudend zijn gebleken, door het Gouvernement ook van toepassing te doen maken bij het verkoopen van wissels op Nederland, en op dat oogenblik droeg ik nog geen kennis van de met die beginselen in lijnrechten strijd staande meening, ontwikkeld op bladzijde 21 van het Verslag van het 40e boekjaar van de Javasche Bank, dat het Gouvernement zich bij een voorgenomen verkoop van wissels vooraf tot niets binde, wat betreft tijdstippen en hoeveelheden van afgifte.

Het advies van de Javasche Bank waarin deze meening wordt uitgesproken, is, tot mijn leedwezen, niet onder de oogen van het publiek gebracht, en ik betreur dit vooral, wijl ik geloof dat hoofdzakelijk op grond van dit advies de Regeering de bepalingen gemaakt heeft, waartegen ik thans op nieuw met bescheidenheid meen te moeten opkomen.

Ik zeg op nieuw, want ik deed zulks reeds in eene, blijkens hare publiek gemaakte missive aan den Directeur van Financiën van 13 October 1868, No. 62, aan de Bataviasche Kamer van Koophandel gerichte Nota

van 16 Juni 1868. »Vóór alles," schreef ik daar, »moet ik mij verzetten tegen den raad, om bij eenen eventueelen gunstigen loop der koersen, grooter bedrag te gunnen, dan waarvoor de Regeering laat inschrijven. Ieder verstandig man baseert het cijfer waarvoor hij inschrijft, op het bedrag dat wordt aangeboden, en wenscht natuurlijk bewaard te worden voor de verrassing, dat après coup het te verkoopen bedrag in het onbeperkte worde uitgebreid. Wat zou men er van zeggen, indien het Gouvernement na afloop eener producten-veiling, waarin prijzen zijn besteed die meêvallen, met de mededeeling voor den dag kwam, dat dadelijk nog een 50/m. of 100/m. pikols meer zullen geveild worden? Neen, de Regeering houde zich stipt aan het eens opgegeven bedrag. Alleen door zoo te handelen zal zij het vertrouwen van den handel verwerven, een vertrouwen, dat onmisbaar is om de zaak niet te doen mislukken, en dat zij onvoorwaardelijk op het spel zal zetten door een anderen weg in te slaan. Het is aan eene Regeering in zaken als de onderwerpelijke niet geoorloofd om »naar omstandigheden" te handelen. Zij is verplicht om zich vaste regels te stellen, waarvan niet mag worden afgeweken."

Deze zienswijze werd door al de leden van de Kamer van Koophandel gedeeld, blijkens het slot van hare bovenaangehaalde missive van 13 October 1868, No. 62, waarin de Kamer eenparig als de beste wijze van inschrijving meent te moeten aanbevelen, o. a. de beperking der afgifte tot het bedrag waarvan de uitbesteding is aangekondigd.

En zoo behoort het inderdaad ook in het vervolg te geschieden, wanneer het der Regeering althans ernst is om met het stelsel van wisselverkoop bij inschrijving te blijven voortgaan. Eigenlijk zijn al degenen die aan de inschrijving hebben deel genomen, in zeker opzicht misleid geworden. De prijs van wissels regelt zich niet alleen naar de vraag naar, maar ook naar het aanbod van papier, en nu ligt het voor de hand dat menige berekening er door omver wordt geworpen, als onverwachts een bedrag van *f* 850,000 meer disponibel gesteld wordt dan waarop men redelijker wijze had gemeend te kunnen rekenen. Zeker zou menig inschrijver een anderen koers hebben ingeschreven, indien hij had kunnen nagaan dat in plaats van 1 millioen ruim 18½ ton zou gegund worden, en zoo voortgaande zal bij volgende uitbestedingen door gegadigden weêr rekening moeten gehouden worden met een element van onzekerheid dat de beste berekeningen kan doen falen. Zoo zal ook van zelf het doel gemist worden, dat men bij het aanprijzen van het nieuwe stelsel voornamelijk voor oogen had, en wèl om den kunstmatigen toestand, waaain de wisselmarkt in Indië zoo lang verkeerd heeft, voor een meer natuurlijken toestand te doen plaats maken. Het is geen zuivere toestand, wanneer men voor eene zekere vooraf opgegevene heeveelheid

biedingen uitlokt, en daarna, bij het meêvallen van den prijs, besluit om de aangebodene hoeveelheid te verdubbelen.

Het Gouvernement is geen speculant in wissels, het verkoopt zijn papier, evenzeer als zijne producten, om bepaalde bedragen, waaraan het behoefte heeft, in kas te krijgen, en nu moge men beweren, »dat het »Indisch bestuur, op het voetspoor van iederen particulieren handelaar »en van iedere bank, zich volkomen vrijheid behoort te reserveeren, om »ten eigen meesten voordeele te handelen" (zie Verslag Javasche Bank 1867/8, bl. 20), ik voor mij ben de leer toegedaan dat het Gouvernement bij zijne handels- en bankierszaken naar vaste regels behoort te werk te gaan, en het evenzeer is af te keuren dat onverwachts *f* 850/m. meer aan wissels worden afgegeven omdat er toevallig meer vraag is, als het afkeuring zou verdienen indien het Gouvernement, bij ontvangst van willige marktberichten uit Europa, op het oogenblik dat het eene veiling houdt, besloot, om het aangebodene quantum met eenige duizenden pikols koffie of suiker te vermeerderen.

Zoo begrijpt men het ook in Engeland, waar sinds jaren wissels op Indië bij inschrijving worden aangeboden. In de »Economist" van 1868 heeft de heer mr. P. F. Hubrecht eene statistiek van deze wisseltrekkingen medegedeeld, loopende over 132 plaats gehad hebbende inschrijvingen, waaruit blijkt, dat men zich daar streng aan het beginsel houdt om, voor welke bedragen ook wordt ingeschreven, niet meer te gunnen dan het aangeboden bedrag. Zoo bedroegen de totalen der:

	aangeboden bedragen		toegewezen bedragen	
in 1862,	42,370,000	roepijen	40,620,000	roepijen
» 1863,	100,500,000	»	98,513,000	»
» 1864,	79,000,000	»	77,988,000	»
» 1865,	70,100,000	»	62,893,000	»
» 1866,	81,000,000	»	63,330,000	»
» 1867,	58,950,000	»	49,968,000	»

Bij de toewijzing wordt te rade gegaan met het door het Gouvernement vóór de inschrijving vastgestelde minimum van den koers waarbeneden geen wissels zullen worden toegewezen, doch dit minimum blijft geheim tot na opening der inschrijvingsbiljetten. Hetzelfde beginsel werd ook ten opzichte van de wisseltrekkingen van het Nederl. Indisch Gouvernement voorgestaan door de Kamer van Koophandel in hare meer aangehaalde missive van 13 October 1868, No. 62, en, naar het mij voorkomt, zeer terecht; want het belang van het Gouvernement kan er evenmin door gebaat worden, dat het publiek vooraf weet tot welken koers het casu quo bereid zal zijn zijne wissels af te staan, als door eene bekendmaking dat in eene te houden veiling van producten de koffie of suiker niet beneden eene zekere limite zullen worden losgelaten. Juist

eene dergelijke bekendmaking kan eer tot voor den lande nadeelige combinatiën leiden, dan wanneer men, zonder op den loop der zaken te willen influenceeren, alles aan de natuurlijke werking van vraag en aanbod overlaat. Op grond hiervan komt het wenschelijk voor, dat het Gouvernement bij volgende uitbestedingen van wissels den raad opvolge van de Kamer van Koophandel, om namelijk de limite waartoe de Regeering wenscht af te geven, wanneer die gesteld wordt, in geen geval vooraf bekend te maken, doch aan een verzegeld papier toe te vertrouwen, dat eerst na afloop der inschrijvingen wordt geopend.

Mogt de Regeering, naar aanleiding van het bovenstaande, er toe te bewegen zijn om de voorwaarde van afgifte harer wissels te wijzigen, dan zou het mijns inziens ook ernstige overweging verdienen, om gebruik te maken van den wenk, voorkomende in de mail-editie van het Bataviaasch Handelsblad van 25 Juni ll., bladz. 477, en in het vervolg ook inschrijvingen met een koersverschil van $\frac{1}{8}$ pCt. toe te laten.

Amsterdam, 4 October 1869. N. P. VAN DEN BERG.

VARIA.

Toen wij in het Februari-nommer een brief plaatsten van twee ingezetenen van Menado, wier namen *wij* opzettelijk verzwegen, geschiedde dit in de hoop, zooals wij reeds toen te kennen gaven, dat de beschuldigingen schitterend zouden worden gelogenstraft. Maar schoon de beschuldigingen te algemeen en te onbepaald waren om in de oogen van een rechter eenige aandacht te verdienen, meenden wij toch dat er misschien eenige reden tot klacht of eenige aanleiding tot misverstand bestond, en dat de opneming dus van gemeld stuk in ons Tijdschrift zou kunnen leiden tot opheldering, wenschelijk wellicht voor de zendelingen zelven, voor wie het stille mokken, waartegen niets kan worden ingebracht, gevaarlijker is dan de openbare aanklacht, die weêrlegd kan worden. Het schrijven van een Controleur in de Minahassa, opgenomen in ons laatste nommer, en in een zeer welwillenden geest voor de zendelingen gesteld, doet echter zien dat werkelijk van hen eenige handelingen zijn uitgegaan, die tot verkeerde interpretatie konden aanleiding geven, en de wenken door dien schrijver aan de zendelingen gegeven, opdat zij alles wat aanstoot geeft zorgvuldig vermijden, kunnen voor de bevordering der goede zaak van wezenlijk nut zijn. Dat schrijven alleen zou genoeg zijn geweest om ons te bevestigen in de overtuiging, dat de plaatsing van den brief der ingezetenen van Menado in het Februari-nommer in het belang was van de zendelingen en van de zaak die zij voorstaan. Intusschen komt in »de Locomotief" van 14 Juli 1869, nº 87, een schrijven voor, waarin ons die plaatsing eenigszins euvel schijnt geduid te worden, en de beschuldigingen op hoogen toon worden afgewezen. Met den geest van dit stuk kunnen wij ons niet vereenigen, en veel beter schijnt »de Controleur in de Minahassa" den toon te hebben getroffen, waardoor de behandeling van zaken van dien aard wezenlijk nuttig kan worden. Voor zoover echter het schrijven in »de Locomotief" eenigszins kan bijdragen om

de zendelingen in de Minahassa te zuiveren van de hun aangewreven blaam, heeft het aanspraak op overneming in het Tijdschrift, dat ook aan de beschuldiging publiciteit gaf. Wij laten daarom het stuk woordelijk hieronder volgen.

EENE BESCHULDIGING BEANTWOORD.

Geachte Redacteur!

In het Februari-nommer van het *Tijdschrift voor Ned. Indië* komt een stuk voor van twee ingezetenen van Menado over de Zendelingen alhier. Over den inhoud daarvan betuigt de Redactie haar diep leedwezen terwijl zij de hoop uitspreekt, dat „de beschuldigingen tegen de Zendelingen ingebracht schitterend zullen worden gelogenstraft."

't Is niet mijn doel om die beschuldigingen te logenstraffen: zij zijn daartoe te algemeen gesteld, geheel zonder opgaven van feiten en personen, zoodat men raden moet waarop de schrijvers eigenlijk het oog hebben, en men dus, daar het hier niet één maar tien personen geldt, onmogelijk kan zeggen of er aan hunne beweringen al of niet waarheid ten grondslag ligt. Het geheele stuk maakte op mij den indruk dat de schrijvers, met tegenzin tegen de Zendelingen vervuld, gaarne iets kwaads wilden zeggen, maar toch ook op wilden passen buiten schot te blijven, opdat niemand hen later van laster zou kunnen beschuldigen. 't Verwondert mij dat de Redactie van zulk een Tijdschrift dat niet heeft opgemerkt; had zij dit, dan zou zij dunkt mij zulk een stuk niet geplaatst hebben. Ik althans zou het stuk geene nadere bespreking waardig achten, stond het niet in zulk een Tijdschrift. Nu wil ik er een paar woorden over zeggen, U vezoekende, die wel in uw geacht blad te willen opnemen.

De beschuldigingen tegen de Zendelingen komen hoofdzakelijk hierop neder:

a. „De Zendelingen maken ons en onze landgenooten wijs, dat de Koning van Holland, die zooveel hooger is dan de G. G., hen gezonden heeft om alles naar hun eigen goedvinden onder ons te doen." — 't Getuigt voorwaar niet voor de snuggerheid van Menado's ingezetenen, om zich zoo iets te *laten* wijsmaken. Verder zou dit een profiteeren zijn van de domheid der natie; en de Zendelingen zijn het juist die met alle kracht de ontwikkeling, vooral het schoolonderwijs, trachten te bevorderen. Hoe is dat te rijmen?

b. „Zij misleiden ons op allerlei wijze te hunnen voordeele, en wanneer zij kunnen zetten zij ons af." Hoe jammer, dat de schrijvers hier geen enkel feit genoemd hebben, een feit b. v. zoo als laatst in uw blad voorkwam van een Controleur, die zonder betaling voor zich had laten werken,

waarvan door een zendeling aan den Resident kennis was gegeven. Wij noodigen de schrijvers in 't belang van de Minahassa uit *feiten* te noemen.

c. „Zij beleedigen onze hoofden door in de binnenlanden naar het gezag te dingen." Zulke kerels moeten het land uitgezet worden, en daarom, geachte „ingezetenen", *feiten* en personen! Of maken alle zendelingen zich daaraan schuldig? Mij is dat niet bekend. Wel zijn mij gevallen bekend van sommige hoofden, die de bevolking zeer onderdrukken, en van sommige zendelingen, die veel neiging gevoelen om die arme menschen zooveel in hun vermogen is te beschermen, maar van dingen naar het oppergezag is daarbij geen sprake. Dat de hoofden zich daardoor beleedigd gevoelen, is wel zonder twijfel, maar ik denk dat zulk een beleediging den zendeling niet tot schande, maar tot eer verstrekt.

d. „Zij verachten onze personen." Misschien geldt hier het woord van de Genestet: „Wilt gij bemind zijn, wees beminnelijk, lieve man." Altijd met verandering van het zegwoord „beminnen" in „achten."

„Zij beschouwen onze kinderen als zaken." Wel, wel, die booze zendelingen! Het wordt tijd dat er een commissie komt om vooral de *beschouwingen* der zendelingen te onderzoeken. Leve de inquisitie!!

Intusschen is deze beschuldiging zeer vreemd. Zijn toch de schrijvers, waarvoor zij zich uitgeven, ingezetenen van Menado, wat hebben dan de zendelingen met hunne kinderen te maken? Slaat de phrase op kinderen van inlanders, dan is het juist de zendeling die in al zijn werk zich bevlijtigt om de kinderen te ontwikkelen en den ouders op het hart te drukken, wat zij aan de opvoeding hunner kinderen verplicht zijn.

e. »'t Is niet voor niet, dat de meesten hunner rijk worden; allen leven zij goed, zij streven er naar zich-zelven te dienen." De waarheid is, dat de meesten er werk meê hebben met hun tractement rond te komen; zij streven er naar de tering naar de nering te zetten, en richten overigens hun huis zoo comfortable, mogelijk in. Deden zij 't niet, het zou van weinig liefde voor hunne vrouwen getuigen, die waarlijk, van de beschaafde maatschappij als uitgesloten, niet te veel levensgenot smaken. Zij zijn over 't geheel ijverig in hun werk en zoeken daarbij niet zich-zelven. Wat op letter *b* gezegd is geldt ook hier.

f. »Geen der Residenten van Menado was op de hoogte van hunne intieme handelingen." 't Getuigt zeker niet voor de activiteit van de Heeren Residenten. Wij vertrouwen echter dat zij nu, voorgelicht door de twee ingezetenen, spoedig op de hoogte zullen komen, en dan hooren wij er ook wel eens wat van!?

g. »De binnenlandsche ambtenaren zijn bang voor de zendelingen." Dit is inderdaad een leelijk geval; de »ingezetenen" weten niet waarom; wellicht moet men hier om het versje denken:

Een goed geweten siddert niet,
Wijl 't booze voor een schaduw vliedt.

Adres de geschiedenis van dien Controleur met dat ebbenhout.

h. »De zendelingen verlangen niet dat men over hen spreekt of schrijft; zij worden liever met rust gelaten." Dat doet er niet toe; spaar ze maar niet! Opmerkelijk is echter het feit, dat al dat courantengeschrijf dat er thans over de Minahassa plaats heeft, door zendelingen is aangevangen en uitgelokt. Zouden zij de spreuk vergeten hebben: »Die den bal opslaat moet hem weêr terug verwachten"? In dat geval zou het ook een *dom* volkje zijn, en dat staat niet in de aanklacht.

i. Ten slotte: „Het ware zeer wenschelijk dat er eene onpartijdige Commissie uitkwam onverwacht, dan zou Nederland verbaasd staan *ook* over de handelingen der zendelingen in de Minahassa." Wij onderstrepen het woordje *ook*, omdat het ons voorkomt dat de „ingezetenen" wel verwachten dat Nederland *ook* nog over iets anders verbaasd zal staan. Ook wij achten het onverwacht komen van zulk eene Commissie een heilzaam iets voor de belangen van ons land. Zoo'n Commissie kan men echter niet verwachten dat op zulke algemeene geruchten hierheen zal komen, en daarom noodigen wij de ingezetenen dringend uit bepaalde feiten te noemen, door bepaalde zendelingen gepleegd; dan heeft althans de Commissie een aanvangspunt om het onderzoek te beginnen. Wij meenen, dat de ingezetenen nu zedelijk verplicht zijn feiten te noemen; doen zij het niet, dan beschouwen wij hen als lasteraars en misschien is dan ook in de oogen van de Redactie van 't T. v. N. I. de beschuldiging tegen de zendelingen ingebracht schitterend gelogenstraft.

En hiermede, geachte Redacteur!

Uw dienaar
J.

Wie heeft niet Timon's geestige uitvallen gelezen tegen den advocaat, die alles weet, over alles spreekt, alles behandelt en hervormt?

Intusschen gaan niet enkel gepromoveerden aan dat euvel mank. Er zijn er die in hun studeervertrek alles willen verbeteren wat door anderen gedaan werd en alles veranderen wat bestaat. Wij hebben er vrede mede zoolang dit eene liefhebberij van een publicist is; maar in de praktijk heeft die hebbelijkheid hoogst verkeerde gevolgen.

De tegenwoordige Minister van Koloniën heeft tot heden zeer weinig voor de hervorming van Indië gedaan, maar heeft onderscheidene détails in het bestuur veranderd. Hij heeft eene bijzondere neiging om door eene pennestreek in de begrootingen onderdeelen van eene of andere administratie af te schaffen, in te krimpen, te wijzigen of minstens onder andere Departementen te brengen, dan waaronder zij tot dusver beheerd werden. Waar hij het woord »toelage" in de begrooting ontdekt, is het snoeimes onverbiddelijk gereed. Dit heeft nogtans somtijds eene zeer verkeerde zijde. Hetgeen ten opzichte van het Departement van Oorlog is geschied, bewijst dat reeds ten duidelijkste.

Het beknopte overzicht, ten vorigen jare bij het jaarlijksche verslag aan de Staten-Generaal gezonden, bevatte niets lezenswaards dan een uittreksel van een rapport van den legercommandant, waarin eene gunstige getuigenis omtrent den geest van het Indische leger voorkwam, enkele uitzonderingen daargelaten. Spoedig bleek echter dat hier weder de officiëele waarheid medegedeeld was; want in het laatste jaar hoort men niets dan klachten en grieven van het leger, die zich zelfs op zeer ongewone wijze, door het houden van meetings en het opzenden van petitiën aan het Opperbestuur en de Staten-Generaal, lucht geven. Vol hoop staarde men op de aankomst van een nieuwen legercommandant.

Nauwelijks is de heer Kroesen op Java aangekomen en reeds meldt »de Javabode" het volgende: »Uit eene steeds goed geïnformeerde bron vernemen wij, dat met deze vertrekkende mail voorstellen ten opzichte van het N. I. leger naar den Minister van Koloniën worden gezonden van zoodanigen aard en strekking, als het leger recht heeft te eischen, onder bijvoeging dat, zoo de Minister die niet inwilligt, de bevelvoerende generaal zich genoopt voelt zijne betrekking neder te leggen.

»Met gespannen verwachting zien wij het ministeriëel antwoord te gemoet op zulk een kategorisch voorstel.

»De heer de Waal moet weten, dat de tegenwoordige kommandant van het leger slechts één woord heeft, en hij bij het eventueel aftreden van dien generaal geen man van eer zal vinden, die deze betrekking onder zulke omstandigheden zal willen aanvaarden."

Wij laten dit bericht van den Javabode (red. Cd. Busken Huet), wat inhoud en vorm betreft, voor hetgeen het is, en deelen het onder reserve mede. Maar ontegenzeggelijk bestaat er ontevredenheid onder het Indische leger en hebben sommige beslissingen van den Minister van Koloniën dien geest vermeerderd, daar zij niet in overeenstemming zijn met de inzichten van het Indisch bestuur of de belangen van den dienst.

Wij keuren vooral af dat de Minister, ten opzichte van speciale vakken van dienst, waarvan hij geene ondervinding opgedaan kan hebben, met

ééne pennestreek op de begrooting quasi-bezuinigingen op allerlei kleine zaken invoert, in strijd met de adviezen uit Indië of zelfs zonder eenig advies van ginds te hebben ontvangen. Wie zich te veel met détails bezig houdt, kan niets groots of degelijks tot stand brengen.

Wij zullen de grieven van het Indische leger bij eene andere gelegenheid onderzoeken. Wij zien evenwel uit de begrootingen voor 1869 en 1870, dat de Minister hier te lande over de opheffing van den generalen staf heeft beslist en een bureau of kabinet van den legerkommandant en eene afdeeling voor de zaken der infanterie en kavalerie, nevens de hoofddirectiën der andere wapens en diensten, heeft gecreëerd. Ware hij vroeger op voorstellen uit Indië daaromtrent afgegaan, hem zouden thans de gegevens niet ontbreken, om de kosten der nieuwe inrichting op de begrooting voor 1870 uit te trekken, zooals hij mededeelt.

Wij staan voor heden ook niet stil bij de intrekking der toelagen van de officieren der genie en artillerie of andere beschikkingen.

Wat wij evenwel onbepaald afkeuren en wat nog door niemand verdedigd werd, is het schrappen van de begrooting van de toelagen voor militaire schrijvers, bij het Departement van Oorlog werkzaam. Dat is geen maatregel van bezuiniging, maar van beknibbeling, die in elk opzicht schadelijke gevolgen zal hebben.

De redacteur van het Nieuw Bat. Hbl., de heer Keuchenius, deelt mede, dat de Indische Regeering voorstellen heeft gedaan om van de uitvoering van het ontnemen der toelagen aan officieren en militaire schrijvers af te zien, en het voornemen had, voor zoover de verlaagde posten op de begrooting over 1869 niet in de uitgaven konden voorzien, naar buitengewone middelen om te zien. Intusschen zijn de toelagen later op hooger last met 1 Juli jl. allen ingetrokken.

Hoe het maken van dergelijke bezuinigingen, in strijd met de adviezen uit Indië, met het beginsel strookt, om het Indisch bestuur meer ruimte van handelen te geven, is voorcerst onverklaarbaar. Het doel der vaststelling van de Indische begrooting bij de wet is niet geweest het koloniaal bestuur meer dan vroeger aan banden te leggen, wat de détails betreft.

Maar als wij de intrekking der toelagen aan militaire schrijvers op zich zelve nagaan, dan stuiten wij al dadelijk op de onrechtvaardigheid, die er in gelegen is, zoodanigen maatregel op eenmaal in te voeren. De schrijvers, hier bedoeld, zijn militairen, die, voor het Indische leger geëngageerd zijnde, blijken administratieve bekwaamheden te bezitten en daarom bij de administratie dienst doen. Zij verrichten buitengewonen arbeid en verdienen dus eenige meerdere belooning. Maar bovendien waren die militaire schrijvers in het genot van die toelagen, toen zij een reëngagement teekenden; zij wisten niet beter dan dat zij op de hun

bekende voorwaarden in dienst bleven. Er ligt dus ongetwijfeld eene groote hardheid in den ministeriëelen maatregel. Dit klemt te meer, daar deze toelagen sedert eene lange reeks van jaren aan de militaire schrijvers zijn uitgekeerd en niemand aan verandering kon denken. Er zijn er onder die schrijvers die gehuwd zijn. Wat wordt nu hunne positie? Wil men reorganiseeren, dan brengt de billijkheid mede de bezuinigingen voor de toekomst te laten werken, en niet personen te treffen, die men eensklaps van een gedeelte van hunne inkomsten berooft.

Is het staatsbelang bovendien door dezen maatregel gebaat? Dat ontkennen wij. De militaire schrijvers, bij het Indische Departement van Oorlog werkzaam, zijn dikwijls zeer geschikte menschen, die, om welke redenen dan ook, dienst genomen hebben, maar blijken veel beter voor het bureauwerk geschikt te zijn, en daarom bij het Departement geplaatst worden, waar zij goede diensten doen. Na verloop van tijd zijn zij den militairen dienst ten deele ontwend. Maar zij kunnen zonder toelagen uiterst bezwaarlijk bij de bureaux blijven. Zal de troep door de wedertoevoeging van dit element winnen?

Bovenal zal de bezuining — die toch het eenige motief is tot aanprijzing van den maatregel — juist het omgekeerde gevolg hebben als men daarvan verwacht. Reeds blijkt uit de begrooting voor 1870, dat de Minister zelf verwacht, »dat, ten gevolge van het intrekken der toelagen wegens schrijfloon aan onderofficieren en minderen, sommigen naar de corpsen zullen terugkeeren, en daardoor de behoefte zal ontstaan *tot het in dienst nemen van burgerlijke personen.*" De Minister raamt daarom eene som van *f* 18,630 voor het civiel personeel, dat de militaire schrijvers zal vervangen. Dus zou de geheele bezuiniging op deze zelfde som nederkomen, want de helft der toelagen »zou alweder uitgegeven moeten worden." Maar de Minister erkent, dat hij zoo handelt, »bij gemis aan betere gegevens." Nu durven wij de verzekering geven, dat als die »betere gegevens" in staat stellen eene juiste raming te maken, blijken zal dat geen burgerlijk personeel bij het Departement van Oorlog den arbeid, door de militaire schrijvers onder genot van toelagen gedaan, voor denzelfden prijs zal verrichten. Men had toch een intelligent personeel in de militaire schrijvers, en dat is niet te vervangen zonder grootere uitgaven.

Hoe men de zaak wende of keere, wij zien er niets in dan eene handeling van den Minister, voortgesproten uit de zucht om bij het Indische leger iets te veranderen en een of anderen post op de begrooting te schrappen. Maar ook hier geldt: niet alle verandering is verbetering.

Wanneer wij nagaan welke uitgaven het leger in Nederland eischt, hoeveel geld hier te lande doelloos voor onnutte vestingen of hooge rangen wordt uitgegeven, terwijl te vergeefs jaren lang op bezuiniging

is aangedrongen; wanneer wij herdenken welke vermoeiende en gewichtige diensten ons Indisch leger bewijst; dan noemen wij maatregelen, als die welke wij bespreken, treurig. Het kan geene bevreemding wekken, dat de geest onder het Indische leger daardoor niet beter wordt, als men dergelijke beknibbelingen ziet invoeren, die ten slotte zullen blijken voor den lande financiëele nadeelen na zich te sleepen. Hoe eer men er op terugkomt, des te beter. Dat zij tevens eene les om niet willekeurig de pen te halen door sedert zeer langen tijd bestaande organisatiën, in strijd met of zonder advies van de bevoegde beoordeelaars in Indië. Zoo een Minister dien weg bleef opgaan, dan zouden er conflicten met het Indische bestuur moeten ontstaan; want ook aan den Gouverneur-Generaal zijn bij de wet rechten toegekend en hem zijn hoogst gewichtige verplichtingen opgelegd; hij moet, in de eerste plaats, voor de hem toevertrouwde belangen waken.

SEPOY.

Men zal zich herinneren dat de heer Schimmelpenninck, als Minister van Financiën, goedvond de begrooting der staatsuitgaven in Nederland telkens te doen sluiten door de bijdragen uit Indië te verhoogen met sommen, millioenen bedragende, onverschillig of dat al of niet verkregen baten waren. Nu eens, voor de begrooting van 1867, heette het dat 7½ millioenen te veel naar Indië waren geremitteerd; dan weder, dat men voor 1868 9 millioen uit de Indische kas kon nemen, die daar op een niet meer bestaand administratief kapitaal over waren, — eene voorstelling, die later veranderd werd in eene zoogenaamde toewijzing van die 9 millioen uit de Indische diensten vóór 1 Januari 1867 aan de Staatsbegrooting voor 1868. Zoo dreef hij de werkelijke of fictieve Indische baten in één jaar tot 32 millioen op.

Tegen dat leunen op Indische baten is door anderen met ons met nadruk gewaarschuwd. Thans blijkt, dat het slechts kunstmiddelen en cijfers op papier waren, zooals terecht is aangewezen.

De heer Blom karakteriseerde dit den 20sten November 1867 als volgt: »Eerst was de Minister zeer bezorgd; toen minder; later — ik heb dit reeds gezegd, — was er een zekere luchthartigheid in zijne meeningen, en nu eindelijk is hij, zou ik haast zeggen, overmoedig. Hij ziet nu niet alleen niet meer met zorg het oogenblik in, maar meent zeker voor de toekomst te zijn.

»En toch is er in deze beschuldiging van den Minister wel iets onbillijks. Hij is werkelijk zoo wispelturig niet als het schijnt, wanneer men de verschillende stukken voor zich heeft; en hier ontmoet ik eene opmerking van den heer van Delden. De Minister zelf blijft zich onder al die wisselingen van voorstellen volkomen gelijk; het is altijd de Minister die zich helpt met hetgeen hem het dichtst voor de hand ligt. Vindt hij geld op zijn weg, hij gebruikt het; hij neemt het uit de kas die hem het eerst voor de hand komt. Is de Nederlandsche kas de eerste waarop hij zijn oog vestigt, en ontmoet hij later de Indische kas, die beter gevuld is, dan laat hij de Nederlandsche kas rusten en bedient zich van de Indische. Het is altijd dat regelen voor het oogenblik, zonder iets verder te zien dan den dag van heden, hetgeen de handelingen van dezen Minister kenmerkt. Daarvan is natuurlijk die wisseling van voorstellen, dat telkens onder andere vormen brengen van zijne voorstellen, een noodzakelijk gevolg."

De heer Blom noemde het brengen van die 9 millioenen uit de Indische kas onder de middelen voor 1868 »eene financiëele kansrekening;" want de opgaven daaromtrent waren zoo onvolledig, dat (toen de afkeuring over het bezigen van zulk een onzeker middel algemeen werd) de redeneering ten slotte deze was: »het is mogelijk dat het uitkomt, maar het is evenzeer mogelijk dat het misslaat; zoo het niet uitkomt, dan zullen wij naar andere middelen omzien." Men verhoogde intusschen steeds de uitgaven.

De Minister van Financiën heeft bij de indiening der begrooting voor 1870, op 24 September jl., medegedeeld, dat men zich eene groote teleurstelling zou hebben voorbereid, zoo men er bij de latere definitieve vaststelling der Staatsbegrooting voor 1868 op had blijven rekenen, dat die 9 millioen beschikbaar waren uit de rekeningen der diensten, aan 1 Januari 1867 voorafgaande. »Het werd raadzaam geacht," zeide hij, »eerst nadere berichten uit Indië af te wachten. Na geruimen tijd kwamen die berichten in, doch zij vielen niet mede. Naar aanleiding daarvan zouden de beschikbare baten, voortvloeiende uit de rekeningen van dat vroegere tijdperk, niet hooger te schatten zijn dan *f* 2,500,000."

Het verschil is nog al opmerkelijk en een bewijs hoe luchthartig de aanvankelijk zwaarmoedige »boodschapper van kwade tijdingen" met fictieve Indische millioenen omsprong, terwijl men geenerlei nieuwe bron van inkomsten opende.

Intusschen is deze uitkomst ook voor de toekomst eene les, om niet over Indische baten te beschikken, dan wanneer zij werkelijk verkregen zijn, en dit door de rekening en verantwoording wordt uitgewezen.

De heer Fransen van de Putte zei terecht, den 23sten December 1868: »Ik geloof, dat het een verzuim is in de comptabiliteitswet, dat er niet

met zooveel woorden in staat, dat het slot van dienst de eerste post op de middelen van eene volgende Indische begrooting moet zijn; doch als men art. 98 nagaat, ziet men dat dit buiten kijf de bedoeling der wet is geweest.

»Wanneer men daarop (op rekening en verantwoording, opdat de werkelijk geconstateerde baten alleen onder de middelen opgenomen worden) niet blijft aandringen, en daarop niet staat, dan zie ik de financiëele toekomst van mijn vaderland, wat dit punt betreft, donker in. Wat zal de stemming over dezen post zijn? Eene zuivere quaestie van vertrouwen; want de Minister van Koloniën met den Minister van Financiën te zamen, die dan misbruik, of laat ik zeggen, daarvan gebruik willen maken, kunnen, met de twee hoofdstukken van de Indische begrooting in de hand, zoo aardig manoeuvreeren, dat nog zeer lang dergelijke saldo's onder de raming van de middelen kunnen worden gebracht, totdat eindelijk misschien, en dan te laat, een staat B. van onze koloniale rekeningen zou worden overgelegd."

Ook nu nog werkt het financiëel raderwerk in Indië niet vlug en is de les, die het bestuur van den heer Schimmelpenninck ons geeft, dubbel behartigenswaard. Zij moet ons hoogst omzichtig maken in het beschikken over niet definitief geconstateerde baten uit vroegere diensten.

Zelfbeperking is eene moeilijke taak. Maar men herdenke hetgeen de heer Baud den 11^{den} Juni 1855, in eene zoo merkwaardige rede, herinnerde, dat reeds op 20 Mei 1843, door de toenmalige Regeering, bij de behandeling eener leeningwet aan de Tweede Kamer werd verklaard: »dat men niet in die mate, waarin zulks thans plaats heeft, afhankelijk moet blijven van de uit haren aard steeds onzekere en wisselvallige bijdragen uit de overzeesche bezittingen."

Sedert wijlen de heer J. C. Baud in 1846 het Indische Bestuur aanschreef, wegens het gemis aan behoorlijk ontwikkelde ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur, zorg te dragen voor het onderwijs der inlanders, — opdat de Regeering althans inlandsche ambtenaren kon bekomen die de allereerste beginselen van kennis bezaten, — is telkens de vraag behandeld: in hoever de Nederlandsche taal een element van het onderwijs in den Indischen Archipel behoort uit te maken, en of het niet wenschelijk is inlanders in Europa op te leiden, ten einde later als onderwijzers, door middel der inlandsche talen, de verkregen kennis verder te verspreiden?

Meer en meer is men tot overeenstemming omtrent dit vraagstuk gekomen.

De overgroote meerderheid der bevoegde beoordeelaars wenscht onze taal, als wetenschappelijke taal, om het zoo eens te noemen, bij het onderwijs van den inlander gebezigd te zien.

Het beginsel waarvan men bij het onderwijs van den inlander uitgaat, is, dat hij in zijne eigene landtaal onderwezen moet worden. Men ziet geen heil in het brengen van onze taal op de volksschool. Nooit heeft men een geheel volk in eene vreemde taal tot beschaving en ontwikkeling kunnen brengen.

Maar onze taal moet dienen om datgene wat den inlander ontbreekt, aan te vullen, zooals de wetenschappelijke opleiding in het Westen op het Latijn berust.

Daarom wenscht men dat onze taal door de inlandsche onderwijzers goed worde beoefend. Dit zal strekken om het onderwijs te vergemakkelijken en te verbeteren, den onderwijzer tot hooger sfeer op te voeren en vooral om hem later gelegenheid tot studie en lectuur te verschaffen, daar de verschijning van werken in de inlandsche talen tot de zeldzaamheden behoort. Men vergete toch niet dat weleens met grond gezegd is: wie eene vreemde taal kent, opent zich eene nieuwe wereld en leeft tweemalen.

Even wenschelijk is het dat de doctors djawa, vroedvrouwen, paardenartsen en alle inlanders, die tot eenig hooger studievak opgeleid worden, onze taal aanleeren, zoowel in het belang der studie als tot latere zelfoefening.

Men is het daaromtrent thans vrij algemeen eens.

Even wenschelijk wordt het ook geacht eenige jeugdige inlanders, die tot het geven van onderwijs bestemd zijn, in Europa op te leiden. Men stelt zich daarvan veel in het belang van het later door hen te geven onderwijs voor. Sommigen verwachten zelfs daarvan de verbetering der nog steeds gebrekkige leer- en leesboeken, die meestal door Europeanen zijn samengesteld, en vervanging door betere leermiddelen.

Twee schitterende voorbeelden pleiten zeer ten gunste van opleiding van inlanders in Europa. Wij weten welke goede vruchten dergelijke opleiding van den Batak Willem Iskander, hoofd van de kweekschool te Tanah Batoe, en van den Alfoer Magindaän heeft gehad. Zoowel het staatsonderwijs als de zendingszaak hebben goede resultaten van dergelijke opleiding ondervonden. Enkele in Europa opgekweekte mannen kunnen veel invloed oefenen. Sedert een paar jaren dringen de Indische schoolautoriteiten daarom met nadruk er op aan, dat de Regeering een klein getal jeugdige inlanders, bij wijze van proefneming, in Europa doe opleiden. Ook het *Bataviaasch genootschap van kunsten en weten-*

schappen adviseerde ter gunste van dat denkbeeld. Zulke inlanders kunnen wellicht het personeel bij op te richten kweekscholen opleveren.

Men bericht uit Indië, dat de heer Inspecteur van het inlandsch onderwijs reeds sedert lang voorstellen heeft gedaan om 8 jeugdige inlanders, als 2 Javanen, 2 Soendaneezen, 2 Mandhelingers en 2 Menadoreezen, onder toezicht van Willem Iskander, in Europa te laten opleiden.

In de zitting der Tweede Kamer van 9 November van het vorige jaar was de Indische begrooting voor 1869 aan de orde. De heer Moens stelde der Kamer voor meer geld toe te staan dan aangevraagd was, om nieuwe kweekscholen op te richten. De Minister wees dat voorstel af. »Eene nieuwe algemeene verordening omtrent dat onderwijs was in de maak." De vorige Minister had een koninklijk besluit van 30 Mei 1868, bevattende de »grondregelen van eene nieuwe inrichting", naar Indië gezonden. Dat besluit was tot dusverre nog niet afgekondigd. De heer Mijer peinsde daarover toen nog steeds. »Maar," zei de Minister tot den heer Moens, »wees gerust; in het algemeen geloof ik dat wel vertrouwd kan worden op de gezindheid van de Indische regeering om het inlandsch onderwijs uit te breiden." Een schitterend bewijs voorzeker levert daarvan het feit, dat de heer Mijer, die steeds als opposant in Nederland op onderwijs van den inlander aandrong, tot heden eene nieuwe algemeene verordening onafgedaan liet, ofschoon hij vernomen heeft dat de Minister daarom geld afwijst. Als »de tijdelijke hinderpaal, gelegen in het nog ontbreken van eene definitieve algemeene verordening zal zijn weggenomen," zou, zoo verzekerde toch de Minister van Koloniën, »de zaak van zelf den gang nemen, dien de geachte voorsteller wenschte." Maar de heer Mijer laat dien tijdelijken hinderpaal steeds bestaan.

Wat zou ik overigens met geld doen? vroeg de Minister verder. Er is geen »personeel" voor nieuwe kweekscholen.

Moest men nu het middel niet aangrijpen, om in dat gebrek te voorzien? Intusschen zien wij uit de begrooting voor 1870, dat voor uitbreiding van het inlandsch onderwijs geen penning meer dan vroeger wordt aangevraagd. De kweekschool te Probolinggo figureert daar met deze noot: »Globale raming. De school is nog niet opgericht." Verder wordt geen geld voor meerdere scholen aangevraagd, want de opening van scholen heeft sedert 1867 geen gelijken tred gehouden met de daarvoor bestemde gelden.

Ergo is de toestand deze: er is geen personeel voor de kweekscholen; de 80 geprojecteerde scholen op Java kunnen, nadat sedert bijna 20 jaren daar onderwijzers gevormd worden, niet alle van onderwijzers worden voorzien; men klaagt tevens over gebrekkige leermiddelen; als de Tweede Kamer geld voor kweekscholen wil geven, dankt de Minister daarvoor, vertrouwende op de belangstelling van het Indische bestuur,

dat steeds peinzend op de nieuwe verordening blijft turen, waarop hij zelf zegt te willen wachten. Maar tevens worden de middelen niet gegeven om het onderwijs te verbeteren en uit te breiden, personeel voor kweekscholen te krijgen en dus vooruit te komen; men bezigt het aangegeven middel: opleiding van inlanders in Nederland, niet.

Is zulk een »bedaarde" stap niet bewonderenswaard?

Het eenige goede middel om personeel te verkrijgen, zoo is men vrij algemeen van meening, bestaat daarin, dat men jeugdige inlanders in Europa opleide. Daaraan doet men echter niets. Zou nu eene som van 20,000 of 25,000 gulden, af te trekken van 1½ millioen, die de Minister op de begrooting voor 1867 onbeschikt laat, geen hoogst nuttige uitgave zijn? De heer Keuchenius schrijft in No. 10 van de Maileditie van het *Nieuw Bataviaasch Handelsblad* van 8 Augustus o. a.:

»De uitgaven, die hiermede (het opleiden van jeugdige inlanders in Nederland) gepaard gaan, zijn gering, in vergelijking van hetgeen reeds door jarenlange veronachtzaming van het inlandsch onderwijs is bespaard en van de voordeelen die deze bezittingen reeds der Nederlandsche schatkist hebben afgeworpen. Het nut, 't welk daarvan, na het vierde eener eeuw reeds mag worden te gemoet gezien, laat zich niet berekenen. Maar wij gelooven, dat alleen langs dien weg de pogingen om den inlander te eeniger tijd een goed onderwijs te brengen, met gunstig gevolg zullen kunnen bekroond worden; terwijl de beschaving, welke hem wordt toegedacht, in dat geval niet met inbreuk op zijne volkseigenaardigheden, noch met vernietiging of kwetsing van zijn nationaal karakter zal behoeven gepaard te gaan."

Wij meenen, dat de Regeering in het belang van het volksonderwijs eenige duizenden op de Indische begrooting had behooren te brengen, om in den nog steeds vrij treurigen toestand van het inlandsch onderwijs verbetering te brengen!

De Minister van Koloniën, den 22sten December van het vorige jaar, bij de behandeling van de Staatsbegrooting van 1869, den heer Thorbecke beantwoordende, liet zich aldus hooren: »Over het inlandsch onderwijs komen de denkbeelden, door den geachten spreker medegedeeld, geheel overeen met die welke vroeger ten aanzien van dat aangelegen onderwerp werden betracht; het was te doen om het onderwijs van de zonen van inlandsche regenten en andere leden der inlandsche aristocratie. Later werd door een minister, wiens radicale denkwijze aan deze Kamer bekend is, — ik bedoel den heer Pahud — in het toenmaals aangenomen beginsel de verandering gebracht, dat men zijne zorgen niet inzonderheid had te bepalen bij de zonen der inlandsche hoofden, maar moest verspreiden over de gansche inlandsche bevolking, en sedert dien tijd, M. d. V.! is die zaak bedorven, want dat was ook weder

overdrijving. Allengs, geloof ik, keeren wij terug tot de goede beginselen."

Toen men dit voor het eerst las, vroeg men zich vrij algemeen af: is dat ernst of kortswijl? Het zij nu het een of het ander, zeker is het, dat het tegenwoordige getal scholen in den Archipel, en zeer zeker op Java, in het minst niet voldoende is, om zelfs een genoegzaam aantal inlandsche ambtenaren te kweeken. Wij spreken noch van de districts- of dessa-hoofden, noch zelfs van de regenten. Wij wijzen alleen op het feit, dat men voorzeker uit het 5000tal schoolgaande kinderen zelfs geen voldoend getal schrijvers èn bij de hoofden èn in de dessa's zal kunnen vinden, daar somtijds niet meer dan ééne school op een gebied van 20 palen te vinden is.

Wij hebben de vroeger vermelde woorden van den Minister steeds als ironie beschouwd. Zijn zij dat niet, dan wijzen wij op hetgeen de heer Keuchenius zegt: »De grootste besparing ligt evenwel in de toekomst verscholen, wanneer de Regeering, door de offers, ter verbetering van het inlandsch onderwijs gebracht, zich eenmaal zal zien in staat gesteld om voor een groot aantal betrekkingen, vooral op de bezittingen buiten Java, waartoe thans Europeanen zouden noodig zijn, de hulp van wèl ontwikkelde inlanders in te roepen." Onze Buitenbezittingen zijn veelal lastposten; elke maatregel verdient de aandacht die tot een zuiniger beheer zou kunnen leiden.

Het weglaten van een post, ook op de begrooting voor 1870, om inlanders op staatskosten in Europa te laten opleiden, ten einde later in Indië in de inlandsche talen onderwijs te geven, is treurige ernst en eene handeling van dezen Minister van Koloniën, waarvoor ons geen enkele goede grond bekend is.

Beschouwt de Minister het onderwijs in Indië alleen als een regeeringsbelang, omdat hij de zonen der aristocratie tot goede ambtenaren wil opleiden, — het denkbeeld van Baud en dus een terugtred tot 1846, — ook dan is de tegenwoordige toestand onhoudbaar. Daarin kan alleen op de aangegeven wijze verandering worden gebracht.

Wij vertrouwen dat de Tweede Kamer zich dit onderwerp zal aantrekken; de Minister, die ten vorigen jare den koffieprijs voor den inlander, ten gevolge van een amendement, verhoogde, kan er geen bezwaar in zien, dat bij amendement eene geringe som van ƒ 20,000 of ƒ 25,000, overeenkomstig de voorstellen van den Inspecteur van het onderwijs, op de begrooting worde gebracht, opdat uitvoering worde gegeven aan art. 128 van het Regeerings-reglement: »De Gouverneur Generaal zorgt voor het oprichten van scholen ten dienste der inlandsche bevolking."

Aan dat imperatieve voorschrift wordt niet behoorlijk uitvoering gegeven, als men zegt: »ik heb geen geld noodig voor nieuwe scholen,

want er zijn geene onderwijzers;" maar tevens geen geld aanvraagt om onderwijzers-personeel te vormen. Zooals de opleiding tot dusverre plaats heeft, blijkt toch dat in de verte niet in de behoefte kan worden voorzien.

De »belangstelling" in het inlandsch onderwijs, die de Regeering aan den dag legt, is al bijzonder gering. Toch heeft zij het onderwijs op Java tot regeeringszaak verklaard en de zorg daarvoor op zich genomen, toen de zendingszaak het in hare hand wilde nemen.

Zal de Tweede Kamer zich weder laten afschepen met eene verwijzing naar eene algemeene verordening, die niet komt?

L.

HET BUDGET VAN BRITSCH INDIE.

Het kan niet onbelangrijk en moet zelfs nuttig zijn, om, bij onze beschouwing van den toestand onzer Indische bezittingen, nu en dan ook het oog te slaan op de financiëele aangelegenheden van Engelands bezittingen in Britsch Indië.

De gelegenheid daartoe werd onlangs gegeven door de, als naar gewoonte, kort vóór de sluiting der zittingen van het Britsch Parlement, aan het Lagerhuis gedane mededeeling van het budget dier bezittingen. Weinig tijds te voren was die mededeeling reeds — bij uitzondering en voor de eerste maal sedert Indië deel uitmaakt van het Vereenigd Koninkrijk — door den hertog van Argyll, in zijne qualiteit van Secretaris van Staat voor Indië, en tevens van lid van het Hoogerhuis, bij dat deel der wetgevende macht gedaan, bij gelegenheid dat de aanleg van spoorwegen in Britsch Indië besproken werd.

Het Indisch budget, hoezeer onder dien naam bij het Parlement gebracht, is echter geheel verschillend van, en heeft niet de minste betrekking tot het budget dat door den Kanselier der Schatkist bij het Parlement wordt ingediend, — en daar het Parlement geene directe bemoeienis met het beheer van Britsch Indië heeft, en geen stem heeft noch uitspraak doet, hetzij over de uitgaven, hetzij over de belastingen en andere bronnen van inkomsten van die bezittingen, geschiedt de mededeeling van het budget aan het Parlement alleen met het doel, om te voldoen aan de verplichting der Regeering, om aan de Vertegenwoordiging der natie, en daardoor aan de natie zelve, tot voordeel van het algemeen, op de duidelijkste wijze, de meest mogelijke inlichtingen te geven omtrent den financiëelen toestand en de vooruitzichten van het Indische Rijk, zonder dat het Parlement, ten gevolge dier opgaven, tot eenig besluit of handeling ten opzichte van dat rijk wordt geroepen.

Voor zooveel ons van het verledene bekend is, hebben de financiën

van Britsch Indië nooit een vroolijk aanzien gehad voor het Engelsche volk. Schier onveranderlijk, met slechts een paar uitzonderingen, wezen de hoofdinhoud en de slotsom der mededeelingen omtrent het budget aan het Parlement op een deficit, nu eens grooter, dan eens kleiner dan in vorige jaren.

Het budget, nu laatstelijk bij het Britsch Parlement overgelegd, maakte geen uitzondering op dien regel; — maar daar, bij de juiste politieke en economische inzichten en den praktischen zin der Engelschen, geen plaats wordt ingeruimd aan het denkbeeld van exploitatie en van directe voordeelen der koloniale bezittingen voor het Moederland, kon het overzicht dat over de Indische financiën gegeven werd, hoe ongunstig ook, niet leiden tot weeklagen en tot wanhopen. — Het gaf slechts reden om omzichtigheid aan te bevelen en ernstig nadenken op te wekken over hetgeen te doen is, om, des noodig zelfs met grooteren uitleg van geld, de ontwikkeling dier bezittingen en de welvaart der bevolking te bevorderen.

Zonder hier in alle bijzonderheden te treden, die het bedoelde budget der Britsch-Indische bezittingen, bij den grooten omvang van cijfers, kan opleveren, wenschen wij alleen te wijzen op sommige punten, welke den gestadigen vooruitgang en de groote verbetering aanduiden, die, gedurende een lange reeks van jaren, den materiëelen toestand van de bevolking van Indië onder het beheer der Britsche Regeering hebben gekenmerkt. — Veel kan daarvan tot les en nuttig voorbeeld voor het beheer van onze Indische bezittingen strekken.

In de eerste plaats is de aandacht te vestigen op eene vergelijking van de inkomsten van Britsch Indië in 1856/7, het jaar dat onmiddellijk den grooten opstand voorafging, met die van 1867/8, het laatste jaar waarvan volledige rekeningen werden overgelegd.

In 1856/7 bedroegen de inkomsten £ 33,375,026 en in 1867/8 £ 48,534,412, hetgeen in dat tijdvak eene vermeerdering aanwijst van £ 15,156,386, of 45½ pct. over de geheele inkomst van het Indische Rijk, waarvan £ 7,301,629 werden opgeleverd door bronnen op welke verhoogde of nieuwe belastingen waren toegepast. — De landelijke inkomsten waren verbeterd in al de provinciën van Indië, en daar die geïnd worden naar een verminderden aanslag en een lageren maatstaf dan vroeger, is de verbetering ten volle toe te schrijven aan vermeerdering van cultuur en van de algemeene welvaart der bevolking. — De handel van Britsch Indië toont ook gedurende hetzelfde tijdvak eene gelijke uitbreiding. In het jaar vóór den opstand bedroegen de invoeren £ 28,608,284 en de uitvoeren £ 26,591,877. In 1866/67 was het bedrag der eerste geklommen tot £ 44,291,496, en der laatste tot £ 50,202,777, — dus eene vermeerdering aanwijzende van £ 15,683,212 voor de in-

voeren en van £ 23,610,900 voor de uitvoeren, grootendeels te danken aan vermeerderde productie van katoen. — Terecht mocht de Hertog van Argyll bij die opgaven opmerken: »dat die toeneming van in- en uitvoeren het meest bevredigende bewijs geeft, niet alleen van den tegenwoordigen gunstigen staat der bezittingen, maar ook van hare ontzaglijke ressources, zoo immer eenige buitengewone omstandigheid hooge prijzen mocht medebrengen, geschikt om de voortbrenging aan te wakkeren".

Tegenover die gunstige verschijnselen valt echter op te merken, dat de uitgaven van Britsch Indië vermeerderd zijn in veel grootere evenredigheid dan de vermeerdering van inkomsten bedraagt. — De schuld, tijdens den opstand bedragende £ 53,489,115, is sedert met £ 42,771,000 vermeerderd en tot £ 96,251,543 geklommen, waarvoor een gemiddelde rente van £ 4.13.8^{d} percent moet worden opgebracht.

Tot die vermeerdering heeft natuurlijk het leger voor een groot deel bijgedragen. Vóór den opstand bestond het leger uit 45,522 Europeanen en 249,153 inlanders, of te zamen 294,675, kostende £ 12,731,916. Thans is het samengesteld uit 64,704 Europeanen en 122,984 inlanders, of te zamen 197,688 man, kostende £ 16,044,061 's jaars. Bij kleiner aantal is het gehalte en de samenstelling van het leger verbeterd; maar de manschappen, ook door het grooter getal Europeanen, kosten meer dan vroeger, ten gevolge van verhoogd loon en betere kleeding, terwijl het vervoer der troepen, de kosten van aanwerving en de pensioenen en verlofgelden belangrijk tot de grootere kosten van het leger bijdragen. — Voor militaire gebouwen, die in de verschillende deelen van Britsch Indië worden opgericht, wordt volgens het budget nagenoeg £ 1,000,000 's jaars opgebracht.

De politiemacht is ook zeer uitgebreid. Vóór den opstand was daarvoor eene som van £ 1,093,040 noodig. Thans wordt op dat hoofd £ 2,374,290. uitgetrokken; maar daarbij is tevens op te merken, dat de verbetering welke die dienst tot vermeerdering van veiligheid in het algemeen belang heeft ondergaan, en hare genoegzaamheid tot vervulling harer taak, betrekkelijk veel grooter zijn dan de vermeerdering der kosten.

Voor 't overige is het grootere bedrag der uitgaven van Britsch Indië vooral te zoeken in de kosten van het verbeterd rechts- en justitiewezen, in de snelle uitbreiding van middelen en inrichtingen van onderwijs en in de sommen die meer dan vroeger zijn of worden besteed aan buitengewone openbare werken, welk een en ander doet zien dat, zoo de Regeering van Britsch Indië is overgegaan tot grootere uitgaven dan door de inkomsten kunnen worden gedekt of bestreden, zij dat alleen heeft gedaan met de gedachte aan en het doel van bevordering der blijvende belangen van de inlandsche bevolking.

Inderdaad is het voor een degelijke beoordeeling der financiëele aange-

legenheden van de bezittingen in Britsch Indië noodig, die te beschouwen in het licht niet alleen van economische, maar ook van staatkundige en moreele overwegingen. De Engelsche staatslieden en de natie, hoezeer gewis deficits in de Indische financiën nimmer wenschelijk of aangenaam achtende, nemen die als bestaanbaar aan binnen zekere mate of grenzen, en als gerechtvaardigd door een verstandige en vèrziende politiek. — Engeland handelt jegens Indië als een moederland in den waren zin van het woord, en het beheer dat het over die bezittingen voert, is bij uitnemendheid een vaderlijk beheer.

De economische stelregels die in het Moederland worden betracht of toegepast, vooral ten aanzien van groote of openbare werken en inrichtingen, zijn uit den aard der zaak voor Indië niet bruikbaar. Vele zaken die dáár ten behoeve of in het belang van de bevolking moeten worden gedaan, worden in Engeland het best aan het eigen initiatief en de uitvoering der natie overgelaten, maar in de Indische bezittingen heeft de Regeering zich te beschouwen en te gedragen als de landheer over zijne bezittingen, die, het grootste deel zijner inkomsten trekkende van de grondhuur, ook de plichten behoort te vervullen die een landheer aan zijne gezamenlijke onderhoorigen of pachters verschuldigd is.

De Regeering wordt daarom er toe gebracht, en acht het ook hare roeping, om, zoowel in het belang van den Staat, als ten gevolge harer maatschappelijke verplichtingen, velerlei ondernemingen op zich te nemen en uit te voeren, die zij, onder andere omstandigheden, geheel buiten hare bemoeiing zou laten. — Daartoe behooren spoorwegen (1), gewone wegen, kanalen, water-verzamelplaatsen, besproeiing van landen en talrijke andere soortgelijke ondernemingen, waaraan in Indië de opperste macht beide aandacht en middelen moet wijden voor de behoorlijke ontwikkeling der hulpbronnen van het land. Zulke werken zijn het die eene dadelijke en diepe bres maken in de Indische financiën; maar zoo zij al deficits op het Indisch budget doen ontstaan en onderhouden, verdient de Regeering daarvoor meer lof dan afkeuring. Het zijn toch voortbrengende werken, al is het dat de terug-ontvangst der daarvoor

(1) De aanleg van spoorwegen in Britsch Indië geschiedt tot dus ver door particuliere maatschappijen met rentewaarborg der Regeering. Men berekent dat het kapitaal waarover die waarborg loopt, bij het einde van dit jaar reeds 85 millioen pd. st. zal bedragen. — De Regeering in Engeland zal echter van het systeem van rentewaarborg afgaan, waarvan de ondervinding het nadeelige voor het Gouvernement heeft doen kennen, dewijl de maatschappijen niet den minsten prikkel hebben om zuinig te werken, en aan den aanleg van sommige lijnen weinig zorg is besteed. Men denkt dat aanleg van spoorwegen door de Regeering zelve met eene belangrijke besparing van kapitaal zal gepaard gaan. De nieuw geprojecteerde lijnen, die binnen 10 jaren zullen moeten worden voltooid en van groot strategisch en commerciëel belang zijn, bedragen eene lengte van niet minder dan 7000 mijlen.

bestede sommen redelijkerwijze eerst na een belangrijk tijdsverloop en door indirecte resultaten kan worden verwacht. Zij vestigen wel is waar voor het tegenwoordige eene groote schuld op het land, maar op den duur wordt de waarde van het land in verhouding er door verhoogd.

Men wijze dus niet, gelijk wel eens gedaan wordt, op den toestand der ffnanciën in Britsch Indië en op de deficits die de budgets van dat land opleveren, als op de resultaten van een slecht beheer, waartegen men de tot dus ver verkregene uitkomsten onzer Indische bezittingen als een gunstig voorbeeld overstelt. De cijfers van het Britsch-Indisch budget mogen op zich zelven ontmoedigend zijn; maar de feiten waarop zij wijzen of betrekking hebben, zijn geruststellend voor de toekomst. In menig belangrijk opzicht voorziet de Regeering werkelijk in bestaande behoeften en verbetert zij de toestanden en de vooruitzichten der inlandsche bevolking, zoodat men zeggen kan, dat, zoo Britsch Indië zijn geheel inkomen en meer dan dat verteert, het althans den troost heeft van het genot dier inkomsten en van het vooruitzicht later ook de vruchten daarvan te zullen trekken. — De vooruitgang in dat Rijk is dan ook in elke richting groot en voortdurend, en onmiskenbaar is het Britsch Indië van heden ver vooruit bij het Indië van 10 jaren geleden, terwijl het Indië der toekomst, b. v. na verloop van weder 10 jaren, een nog gunstiger vergelijking met het Indië van heden belooft op te leveren.

De Engelschen zijn met hunne bezittingen aldaar op den rechten weg, en het bestuur wordt blijkbaar met bekwame hand gevoerd, met het verhevene en waardige doel, om de bevolking op te leiden tot beschaving, hare welvaart te bevorderen, de rijkdommen des lands te ontwikkelen en te doen strekken tot nut en voordeel van het algemeene wereldverkeer, waarvan het Moederland natuurlijk voor eigen handel en welvaart de eerste en beste vruchten oogst. Bij zoodanig beheer mag Engeland gewis het vertrouwen koesteren, dat, wellicht over weinige jaren, de eerbied en genegenheid der bevolking van Indië voor de Regeering een groot deel van de militaire macht, die nu daar op de been moet worden gehouden, onnoodig zullen maken, en dat, zoo immer de tijd mocht komen om Indië te verlaten, het Moederland zich gewis zal kunnen beroemen op het achterlaten van zulke herinneringen van zijne tegenwoordigheid en het gevoerd beheer, als de bewondering der volgende geslachten zullen opwekken.

S.

IETS OVER DE VERHOUDING DER GESLACHTEN ONDER DE JAVANEN OP VERSCHILLENDE TIJDSTIPPEN.

In een der zittingen van het dezer dagen gehouden Internationaal Statistisch Congres, heb ik, naar aanleiding van in het jaar 1846 op Java gedane nasporingen, een en ander medegedeeld betrekkelijk de verhoudingen tusschen de seksen onder de inlandsche bevolking. Ik vond voor het Java van 1845 als algemeene uitkomst:

1°. Overwicht van vrouwelijke individu's in het algemeen op mannelijke.

2°. Overwicht van vrouwen op mannen.

3°. Overwicht daarentegen van mannelijke kinderen op vrouwelijke.

Mijne onderzoekingen van het jaar 1846 zijn de eenige openbaar gemaakte na 1815, die nagenoeg het *geheel* der inlandsche bevolking van Java omvatten, en het kwam mij voor, dat zij, als zoodanig, van bijzonder gewicht te achten waren, om tot de ervaring te komen, in hoever in het algemeen overeenkomst of verschil bestaat tusschen eene talrijke evennachtslijn-bevolking van het Maleische ras en de Kaukasische stammen van Europa.

Het gold hier de vraag, of de in Europa gevonden wet van de verhoudingen der seksen ook op Java toepasselijk is, en het antwoord was bevestigend.

Intusschen heeft het niet ontbroken aan bedenkingen tegen de juistheid der bevolkingscijfers van het jaar 1845, en bijgevolg ook tegen de juistheid der daaruit gemaakte gevolgtrekkingen.

Ik zelf heb ook die cijfers voor niet meer gegeven dan zij zijn; maar ik heb steeds beweerd en beweer ook thans nog, dat zij der juistheid meer naderden dan men algemeen pleegt aan te nemen en dat zij van minstens voldoende waarde zijn om er uit te besluiten, dat de wetten die de verhoudingen der seksen in Europa regelen, ook op Java zich doen gelden.

Ten einde echter allen twijfel omtrent de waarde der gemaakte gevolgtrekking weg te nemen, deel ik hier eenige gegevens mede, die wel is waar niet tot de gansche bevolking van Java betrekking hebben, maar toch loopen over gewesten en cijfers, uitgestrekt en groot genoeg, om tot breeden grondslag van berekeningen te dienen.

In de eerste plaats wensch ik te wijzen op de uitkomsten verkregen door de statistische opneming der residentie Kadoe in 1867. Een overzicht dier uitkomsten werd openbaar gemaakt in een extra-bijvoegsel van de Javasche Courant van 21 Februari 1868 en later overgedrukt voor de leden van de Tweede-kamer der Staten-Generaal, alsmede in dit Tijdschrift, jaarg. 1868, Deel II, blz. 53. Omtrent de juistheid der daarin voorkomende cijfers kan geen twijfel bestaan, en zij zijn daarom voor het hier ter sprake gebracht onderwerp als van het grootste gewicht te beschouwen. Ik geef ze hier terug, mij echter slechts bepalende tot de cijfers der districten en der totalen.

Regentschappen.	Districten.	Mannen.	Vrouwen.	Meisjes.	Jongens.
Magelang	Magelang	14588	16500	9716	9797
	Ngassinan	12055	13790	8733	9376
	Balak	14449	15982	9099	9813
	Bandongan	16019	16293	11179	11574
	Probolinggo	29164	33021	18227	19554
	Remameh	8780	10099	5667	6060
	Menoreh	22168	25007	17866	18959
	Totaal:	117223	130692	80487	85133
Temanggoong	Djetis	13377	14810	8467	9059
	Kadoe	16951	18533	10500	11387
	Lempoejang	10434	11494	7274	7765
	Prapak	7889	6822	5572	5601
	Soemowono	8966	10334	7516	7722
	Totaal:	57617	61993	39329	41534
Totaal der Residentie Kadoe:		174840	192685	119816	126667

Volgens deze cijfers waren de verhoudingen in de Residentie Kadoe, in het jaar 1867, als volgt:

Mannelijke tot vrouwelijke individu's = 1 : 1.036.
Mannen tot vrouwen (volwassenen) = 1 : 1.102.
Meisjes tot jongens (kinderen) = 1 : 1.057.

Opmerkelijk is het dat de opgaven van Raffles betrekkelijk de bevol-

king van Kadoe in 1813 = 97167 mannelijke en 99004 vrouwelijke individu's, eene verhouding aanwijzen van 1 : 1.018.

De statistiek is in het bezit van hoogstbelangrijke cijfers betreffende de bevolking van het voormalig Gouvernement van Java's Noordoostkust. Dit Gouvernement bestond uit de Noordkust-gewesten van Java, ten Oosten van Cheribon gelegen, en die gewesten vertegenwoordigden de tegenwoordige residentiën Tagal, Pekalongan, Samarang (zonder Grobogan), Japara, Rembang (zonder Blora en Bodjonegoro), Soerabaja (zonder Modjokerto en Bawean), Pasoeroean (zonder Malang), Probolinggo, Bezoeki, Banjoewangi en Madura. De volkstelling in het jaar 1802, op last van den Gouverneur N. Engelhard ondernomen, en blijkbaar met de toen mogelijke nauwkeurigheid uitgevoerd, gaat tot in de bijzonderheden van districten, volkstammen, geslachten en leeftijden, en is als de eerste gewichtige statistische arbeid over Java te beschouwen. Het is in die bescheiden van het jaar 1802, dat ik aanleiding heb gevonden tot het samenstellen van de »Statistiek der bevolking van het Gouvernement van Java's Noordoostkust in het het jaar 1802", opgenomen in het tweede deel van Jaargang 1866 van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië. Voor het tegenwoordig doel ontleen ik aan die statistiek slechts de cijfers der inlandsche bevolking van de residentiën, waartoe de 44 regentschappen van het jaar 1802 thans behooren. Het onderstaande is alzoo slechts een residentie'sgewijze samentrekking der cijfers van de toenmalige regentschappen.

Residentiën.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.
Tagal	43627	56505	51568	49067
Pekalongan	36573	43977	43474	38319
Samarang	97033	114375	91191	75780
Japara	73579	96632	76040	68941
Rembang	33068	37420	32974	30971
Soerabaja	65524	77513	67933	65936
Pasoeroean	14951	17524	10991	11072
Probolinggo	8214	9575	5523	4868
Bezoeki	12152	12635	12618	10803
Banjoewangi	865	887	1182	1111
Totaal:	385586	467043	393494	356868

Uit deze cijfers laten zich de volgende verhoudingen berekenen.

Mannelijke tot vrouwelijke individu's 1 : 1.057.
Mannen tot vrouwen (volwassenen) 1 : 1.211.
Meisjes tot jongens (kinderen) 1 : 1.102.

Volgens dezelfde statistiek bestond in 1802 de inlandsche bevolking van Madura en omliggende eilanden uit 52390 mannen, 62965 vrouwen, 46495 jongens en 52487 meisjes. De verhouding der geslachten zou diensvolgens geweest zijn = 1 : 1.167 en overwicht bovendien van meisjes op jongens; — dus altijd overwicht van het vrouwelijk geslacht. Men kan echter nagaan dat de telling op Madura, toen nog onder het dadelijk en onverschillig beheer der vorsten, met geringe middelen moet hebben plaats gehad.

Aan de statistiek van Java van 1802 sluiten zich de opgaven der bevolkingscijfers, voorkomende in het tweede deel van Raffles' »History of Java", onder het hoofd: »Account of the several principal divisions of Java and Madura." Men kan weten, uit het werk van Raffles zelf, dat aan de opneming der bevolking in 1813 veel zorg is besteed. Die opneming had plaats door eene commissie onder de leiding van den luitenant-kolonel Colin Mackenzie, en omvat geheel Java, en niet slechts, zooals de statistiek van 1802, de Noordkust-gewesten van Midden-Java en de residentiën van den Oosthoek.

In het eerste deel zijner »History of Java" gaf Raffles een algemeenen bevolkingsstaat van Java, welke gezegd wordt te loopen over 1815, maar waarin ik gedeeltelijk de cijfers van het jaar 1813 terugvind. Aan dien staat zijn ontleend de volgende cijfers, die alleen tot de inlandsche bevolking betrekking hebben. De totale inlandsche bevolking van Java en Madura werd toen gerekend 4,499,250 zielen te bedragen, die over de verschillende gewesten en naar de geslachten verdeeld waren als volgt:

Gewesten.	Mannen.	Vrouwen.
Bantam	111988	118988
Batavia en Ommelanden	151064	128557
Buitenzorg	37334	36345
Preanger regentschappen	120289	122979
Cheribon	99837	113821
Tagal	80208	95238
Pekalongan	52007	61389
Samarang	154161	151749
Kadoe	97167	99004
Grobogan en Djepan	31423	34686
Japara en Joana.	54000	47000
Rembang	73373	81266
Grissee	58807	56271
Soerabaja	76038	75987
Transporteere .	1197696	1223280

Gewesten.	Mannen.	Vrouwen.
Transport .	1197696	1223280
Pasoeroean	53665	54087
Probolinggo	49797	53130
Banjoewangi	4297	4257
Totaal:	1305455	1334754
Soerakarta	470220	500072
Djokjokarta met Patjitan	331141	351864
Totaal:	801361	851936
Madura:		
Bangkallang en Pamakassan	45194	45654
Sumanap	55826	59070
Totaal:	101020	104724
Algemeen totaal:	2207836	2291414

Volgens deze cijfers was de verhouding van mannelijke tot vrouwelijke individu's: Voor Java zonder de Vorstenlanden = 1 : 1.022.
» de Vorstenlanden = 1 : 1.063.
» Madura = 1 : 1.036.
» Java met Madura = 1 : 1.037.

In de dertig jaren tusschen 1815 en 1845 werden geene cijfers bekend, betrekking hebbende tot de seksen in de verschillende deelen van Java, zoodat de eerste bijzondere gegevens betrekkelijk dit onderwerp na 1815 die zijn, welke openbaar werden gemaakt in mijne »Bijdragen tot de statistiek der bevolking van Java", opgenomen in jaargang 1847 van het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië.

Volgens die gegevens bestond de inheemsche bevolking van Java, zonder Soerakarta en Banjoemas, in 1845 uit 2229443 mannen, 1417230 jongens, 2514467 vrouwen en 1395646 meisjes, behalve nog 938008 kinderen in Buitenzorg, Krawang, Cheribon en Soerabaja, van welke de bescheiden slechts het cijfer, maar niet het geslacht vermelden. Deze cijfers wijzen op de volgende evenredigheden:

mannelijke tot vrouwelijke individu's	1 : 1.072
mannen tot vrouwen	1 : 1.123
meisjes tot jongens	1 : 1.015

Daar intusschen van niet minder dan 938008 onvolwassenen het geslacht niet werd vermeld, kan de eerste evenredigheid niet als zuiver worden beschouwd. Men moet zich daarom, ter bekoming van eene

meer juiste uitkomst, bepalen tot die gewesten, van welke het totaal van beide seksen is opgegeven en dan vindt men: voor de

Gewesten.	Mannelijk geslacht.	Vrouwelijk geslacht.
Bantam	188730	198798
Batavia zonder Buitenzorg	116971	125956
Preanger regentschappen	349460	377701
Tagal	138484	149157
Bagelen	301749	310269
Djokjokarta	163795	181901
Pekalongan	109698	123529
Kadoe	166349	188018
Samarang	356829	381987
Japara	206219	207599
Rembang	228560	239306
Madioen	148184	164817
Kediri	113847	119442
Pasoeroean	164974	167067
Bezoeki met Probolinggo en Banjoewangi	245345	251961
Totaal:	2999194	3187508

De verhouding van mannelijke tot vrouwelijke individu's hierboven aangegeven = 1 : 1.072 wordt, door de uitsluiting van de residentiën van welke de geslachten der kinderen niet zijn vermeld, beperkt tot 1 : 1.062.

Stelt men nu de evenredigheden, voor verschillende tijdstippen verkregen, bijeen, dan bekomt men volgend overzicht. Men zal er uit ontwaren dat er eene merkwaardige overeenkomst bestaat tusschen de verhoudingen van vroegere jaren en die, verkregen in 1867 door de met de meeste nauwgezetheid en met de beste middelen bewerkstelligde volkstelling in de residentie Kadoe.

Volkstellingen.	Verhouding van mannel. tot vrouwel. individu's.
1802 Gouvernement van Java's Noordoostkust	1 : 1.057
1815 Java zonder de Vorstenlanden	1 : 1.022
Vorstenlanden vóór 1830	1 : 1.063
Madura	1 : 1.036
Java met Madura	1 : 1.037
1845 Java zonder Soerakarta en enkele andere gewesten	1 : 1.062
1867 Kadoe	1 : 1.036

Het komt mij voor, dat de groote overeenkomst der evenredigheden van 1802, 1815 en 1845 met die van 1867 krachtig pleit voor de waarde der vroegere tellingen, en dat de cijfers der vroegere tijdstippen inderdaad minder ver van de juistheid waren verwijderd, dan men geneigd is aan te nemen.

Men mag er uit besluiten dat het feit van het overwicht der vrouwelijke op de mannelijke bevolking boven allen twijfel verheven is; en voorts ook, dat de cijfers van vroegere tijdstippen, als de juistheid vrij wel benaderend voorstellende, zonder gevaar voor grove mistasting, kunnen dienen als grondslagen van vergelijking, waar het geldt de beoordeeling van den aanwas der bevolking.

September, 1869. BLEEKER.

DE FIERHEID DER MALEIERS EN DE SLAAFSCHHEID DER JAVANEN.

Onder al de klachten en klaagtoonen, die van zekere zijde uit Java tot ons komen, nemen de verzuchtingen over de voortgaande vermindering van den eerbied van den Javaan voor de Europeanen een eerste plaats in. 't Zal weldra met ons gezag geheel gedaan zijn, zoo jammert men; want alle ontzag voor ons »prestige" is er totaal uit. En zelfs de onderdanigheid voor hunne eigen hoofden beginnen de inlanders op Java meer en meer te verliezen. Verbeeldt u, dat zij zich durven verstouten van bij de bevoegde macht te gaan klagen, wanneer zij meenen door u verongelijkt te worden. Gij zijt niet in uw humeur, 't geen iedereen kan gebeuren; gij geeft uw jongen een klap omdat hij u laat wachten op uwe koffie — een klap die niet eens hard aankomt — en de jongen klaagt u aan wegens mishandeling — en er zijn rechters, zoo dwaas, zoo weinig vertrouwd met de aloude adat, zoo weinig op de hoogte van de Oostersche toestanden, dat zij u tegenover een inlander in 't ongelijk stellen. Waar moet het heen? Waar is de goede oude tijd gebleven, toen gij uw jongen met een briefje naar den Resident zondt en hij er twintig achter op kreeg? Toen was er orde; toen ging alles geregeld; toen had de Javaan eerbied voor het gezag. Maar thans! sedert de liberalen hunne philanthrophische westersche begrippen hebben ingevoerd, sedert de verplichting om een pas te hebben is opgeheven, en vooral sedert de rotan is afgeschaft, ziet gij overal de sporen van toenemende brutaliteit, van afnemenden eerbied voor 't gezag, van schrikbarende vermindering der onderdanigheid voor de overheden, waardoor de Javaan zoo gemakkelijk kon worden geregeerd.

Mij dunkt, er zal wel wat waars in die klachten zijn. 't Zou mij niet verwonderen, als de Javaan inderdaad niet meer zoo gedwee, onderwor-

pen, slaafs gehoorzaam is als vroeger; als hij werkelijk zich niet meer alles zoo maar laat welgevallen en integendeel wel eens den moed heeft om zijn recht te zoeken en te handhaven, zelfs tegenover zijne hoofden. Maar is dat een reden, om de zaken zóó donker in te zien? Kan een land niet gerêgeerd worden, wanneer de ingezetenen meer zelfstandigheid, meer gevoel van eigenwaarde, meer begrip en besef van hunne rechten hebben, en meer fermiteit tegenover hen, die hen beleedigen, dan tot dusverre met de goede, gedweeë Javanen het geval was?

Naast Java ligt een eiland met eene bevolking, waarvan het volkskarakter in dat opzicht juist het tegenovergestelde is van de Javanen. De Maleiers van Sumatra zijn een fier ras van menschen, dat zich niet licht zou laten welgevallen wat men op Java ongestraft durft doen. Daar vindt gij niets van die onderdanigheid en onderworpenheid, waaraan gij op Java gewoon zijt. En wordt daar ons gezag niet geeerbiedigd? En is daar de ambtenaar buiten machte, om zijn plicht te doen en de bevelen van 't Gouvernement ten uitvoer te leggen? En ziet gij daar al die schrikbeelden verwezenlijkt, die uwe verbeelding u voor den geest brengt, nu gij op Java ook de eerste beginselen van dat gevoel van zelfstandigheid en onafhankelijkheid meent te bespeuren, dat den Maleier sedert eeuwen kenmerkt?

Voor eenigen tijd las ik een brief van een jong ambtenaar, die op Sumatra's Westkust zijn loopbaan was begonnen. Vergun mij er eenige regelen uit af te schrijven.

»Gij hebt zeker reeds vernomen, dat indertijd mijne pogingen, om op Java geplaatst te worden, mislukt zijn. Gij weet hoe zeer ik dat verlangde, toen ik Europa verliet. Ook te Batavia werd ik in mijne meening versterkt, dat Java »het neusje van den zalm" is voor den beginnenden ambtenaar. En men zou het ook wel uit alles moeten opmaken wat men hoort en ziet. Ik was dus zeer teleurgesteld toen mij eene plaatsing op Sumatra's Westkust te beurt viel. Maar nu zal 't u zonderling voorkomen, als ik u verzeker, dat ik er mij over verheug, dat het zóó en niet anders is uitgevallen.

»Minder onbegrijpelijk zal 't u echter worden, wanneer ik u de oorzaken opgeef, die deze veranderde zienswijze bij mij hebben te weeg gebracht. En die oorzaken zijn alleen gelegen in het karakteristieke van den werkkring van een controleur op Sumatra's Westkust, in verhouding tot den aard en het karakter der bevolking. Die werkkring is dan ook bijna niet te vergelijken met dien van zijn collega op Java. Is hij dáár eigenlijk niet veel anders dan een Europeesche koffiemandoor, hier is hij in waarheid medebestuurder en leider van 't volk. Is daar de eerste en voornaamste plicht die op hem rust, mede te werken tot het verkrijgen van 't batig slot, hier is hij de vertegenwoordiger

van 't Gouvernement, wiens voornaamste roeping is, om de welbegrepen belangen der bevolking te behartigen en te bevorderen.

»En die schoone taak wordt hier daarom zoo veel te aangenamer, doordien men te doen heeft met een volk, geheel en al verschillend van dat op Java. Is de Javaan kruipend en nederig jegens zijne hoofden en waagt hij het niet licht hun iets te weigeren, hun in eenig opzicht te weêrstreven; de Maleier staat steeds als man tegenover zijne hoofden, en geeft niets toe en schenkt hun niets boven de rechten, die hun door de adat zijn toegekend. Zal de Javaan het niet wagen, in 't bijzijn van zijn hoofd iets te zeggen, dat dezen kan bezwaren; de Maleier schroomt niet zijne hoofden voor den rapat te brengen. Wordt hij dáár naar zijne meening verongelijkt, dan gaat hij naar den Resident om hem zijne zaak bloot te leggen, en geldt het geschillen over belangrijke zaken, dan ziet hij er volstrekt niet tegen op, om zijne zaak te Batavia in het hoogste ressort aanhangig te maken en te doen beslissen.

»Hier kan men er dus veel gemakkelijker achter komen, wat de bevolking verlangt en wat zij in haar voordeel rekent. Hier kan men ook als ambtenaar krachtig medewerken, om haar vooruit te brengen op de baan der ontwikkeling. En dat het volk hier gaarne vooruit wil en niet traag is om te doen en over te nemen wat het inziet dat goed en nuttig is, daarvan heb ik, in den betrekkelijk korten tijd dat ik hier ben, reeds vele sporen gezien en opgemerkt. Ik zal u een paar voorbeelden mededeelen.

»Op Java bestaat, gelijk gij weet, nog altijd het aloude voorvaderlijke gebruik, dat de padi door de vrouwen in 't blok gestampt wordt; daardoor wordt de korrel der rijst gebroken en vervliegt een groot deel in stof en gaat verloren. Vandaar, dat men er rijstpelmolens heeft zien verrijzen; maar ik zou mij vergissen indien een enkele dier molens aan een Javaan behoorde. Komt men daarentegen hier in de kampongs, dan vindt men wel is waar ook naast ieder huis het rijstblok, meestal een uitgehouwen steen, maar dit dient slechts om het fijne meel voor gebak en dergelijken te bereiden. Wil men zien, hoe de padi wordt gepeld, dan trede men buiten de kampong tusschen de sawahs. Dáár ziet men kleine huisjes, aan de ééne zijde voorzien van een waterrad, dat door het, anders nutteloos wegvloeiende sawah-water in beweging wordt gebracht. De beweging van dit rad wordt op een twaalftal stampers overgebracht, en ziedaar hoe de Maleier, zonder noemenswaardige kosten, eene groote besparing van tijd en arbeid en betere rijstpelling heeft weten te verkrijgen. Dat noem ik vooruitgang.

»Dit voorbeeld is één uit velen. Kom in de Maleische kampongs; zij zijn ruim en van breede (25 tot 40 voet) wegen voorzien. Kom in de nette, op stevige palen gebouwde huizen, gij verwondert u over den

rijkdom dien gij daar in koperen en ander huisraad ziet. Reis over de wegen, gij zult verbaasd staan over de stoutheid van hun aanleg en de vindingrijkheid van de constructie der bruggen. Het volk is hier vrijer dan ergens in den Archipel, gij merkt het aan hunne ontwikkeling.

»Kort nadat ik hier kwam, gebeurde mij zelven een geval, waaruit ik dadelijk proefondervindelijk leerde, dat het volk hier alles behalve dien slaafschen eerbied voor Europeanen koestert, dien men op Java overal ontmoet. Op zekeren dag reed ik van hier naar Fort-de-Kock. Daar ik geen beter paard kon krijgen, had ik mij met dat van een oppasser moeten vergenoegen, een ongelukkige knol, die noch door ransel noch door goede woorden te bewegen was, uit zijn vervelenden langzamen stap te treden. De weg was vol inlanders, die ik gedurig hoorde schateren van lachen. Ik schreef die pret in den beginne toe aan den goeden uitslag, dien zij met hunne koopwaren op de pasar gehad hadden. Doch weldra bemerkte ik, dat ik mij vergiste, en dat mijn eigen persoon en mijn Rosinante de oorzaak dier vroolijkheid waren. Door het ranselen, waartoe ik onophoudelijk verplicht was, om vooruit te komen, scheen een inlander op het idée eener guitenstreek te komen. Hij greep, zonder dat ik het eerst bemerkte, den staart van den knol en bracht het dier, in weêrwil van mijn slaan, weldra tot volkomen stilstand. Toen ik het zag, ontstak ik in woede, en riep hem toe:

»Laat los kerel, ben je gek?

»Wel neen, mijnheer," was het lakonieke antwoord, met een gezicht zoo leuk, maar tevens zoo goedig, dat de geheele troep in lachen uitbarstte, ik zelf niet beter wist te doen dan in 't koor meê te lachen, en wij gezamenlijk op die wijze, ik op mijn luien knol, vroolijk de reis vervolgden."

Ziedaar het uittreksel uit den brief van mijn jongen vriend van Sumatra. Mij dunkt, zij die de zaken op Java zoo donker inzien, omdat zij meenen dat de Javanen al meer en meer hunne slaafsche onderworpenheid verliezen, moeten door deze lectuur wat bemoedigd worden. Als de Javanen werkelijk in besef van hunne rechten, in zelfstandigheid, in gevoel van eigenwaarde toenemen, dan beginnen zij meer op hunne stamverwanten, de Maleiers, te gelijken. Zij moeten dan anders geregeerd worden, dan tot dusverre het geval was. Men zal dan niet meer straffeloos kunnen doen, wat men tot dusverre heeft gedaan. Men zal hen in hunne belangen en hunne rechtmatige eischen meer moeten ontzien. Maar geregeerd kunnen zij worden; wanorde en regeeringloosheid behoeft daarom nog niet onder hen te heerschen; dat leeren ons de Maleiers van Sumatra.

P.

IETS OVER DE GENEESKUNDE DER JAVANEN (1).

In de Maart-afievering van dit Tijdschrift komt een opstel voor van den heer Klinkert over de geneeskunde der Maleiers, die daarin den wensch uitdrukt, dat zijne opgaven met die omtrent Java en andere plaatsen in den Archipel mochten worden aangevuld, en dat een geneesheer zich genoopt mocht voelen zijne aandacht aan dit onderwerp te schenken.

Sedert eenigen tijd houd ik mij bezig met het onderzoek der Javaansche geneesmiddelen, en behalve eene ontelbare menigte recepten, heb ik ook eenige aanteekeningen over hunne geneeswijze enz. verzameld. De wensch door den heer Klinkert uitgesproken, heeft mij op het denkbeeld gebracht daarvan het een en ander, dat ik later door meer hoop te doen volgen, aan de lezers van dit Tijdschrift mede te deelen.

De Javaansche doekoen, d. i. inlandsche geneeskundige, kent 249 soorten van ziekten, die ik hier achter alphabetisch met de Latijnsche termen zal opgeven. Die doekoens zijn òf Javaansche vrouwen òf inlandsche kinderen; zelden oefenen Javaansche mannen het vak uit. De doekoens leiden ook de accouchementen, en brengen zoo wel bij hunne genezingen (?) als bij bevallingen allerlei bijgeloovigheden in praktijk.

De doekoens zijn zeer geheimhoudend met hunne voorschriften en geneesmiddelen; zij wrijven deze laatste met water op eene dakpan of ruwen steen, tot ze fijn zijn, en laten dat wrijfsel innemen, of zij koken ze fijn gesneden en gewreven in een pisangblad en laten dien drank innemen en

(1) Alle woorden uit de inlandsche talen in dit stuk, ook de blijkbaar gebrekkige, maar die niet met zekerheid kunnen verbeterd worden, geven wij onveranderd, zooals wij ze bij den schrijver vinden, en zoo goed als het niet altijd duidelijke schrift ons vergunde die te lezen. Indien, zooals onvermijdelijk is, hier en daar fouten zijn ingeslopen, verzoeken wij den schrijver ons in staat te stellen die later te verbeteren. *Red.*

de overblijfsels (ampas) op de lijdende plaats als kruidenpap (tâpel) leggen, of ook zij schrijven de medicijnen en hare gereedmaking den patiënt voor.

Bij 't zoeken van versche kruiden mag de naam der zieken niet genoemd worden en moet men zich stil houden. Van een boom neemt men 't levend hout en zorgt dat de schaduw des verzamelaars er niet over heen gaat.

De 3de en 5de dag der maand zijn verboden dagen, dan mag men geen geneesmiddelen zoeken; dagen waarop men niet aan geneesmiddelen mag werken, zijn de 13de, 16de, 21ste, 23ste en 24ste der maand.

Bij 't verzamelen van welk medicament ook, moet men den naam bij zich zelven noemen, en 't volgende gebed opzeggen: »Ik vraag van U hulp om goed te werken en alle menschen te helpen;" en vervolgens staat er op 't mij gegeven papier: »Berkat nabi, moesa kalamoedie, boeka troe, sinja asalnja, segala kajoe berkata, kata, nabie moesa dengen alat alat, amin!" 't welk ik niet begrijp.

De giften der geneesmiddelen zijn ad visum, b. v. van bladeren een handvol, van zaden een vingergreep, van bloemen en harsen eveneens, van basten en houten de grootte van een vingerlid, van bollen of knollen en vruchten een schijfje of segment, van groote zaden zooveel stuks, van sommige artikelen de grootte van een zoutkorrel of kristal, b. v. van aluin, zwavel, troessi, ook de grootte van een tamarindepit, rijstkorrel of korrel van turksche tarwe.

Als eene merkwaardigheid bij 't voorschrijven van Jav. geneesmiddelen door een doekoen, noem ik het koppelen van twee namen, b. v. dringobenglé, moormag-daging, podi-sari enz.

De doekoen kent alleen koude en heete ziekten; daaronder rangschikt hij alle andere, terwijl hij de geneesmiddelen in verkoelende en verhittende verdeelt.

Zeer vele der inlandsche geneesmiddelen zijn goed werkende, doch te weinig bekend; eenmaal hoop ik 't geen ik weet en verzamel tot nader onderzoek bekend te maken.

Mij zijn 265 geneesmiddelen bekend. Van 33 dezer kan ik nergens de latijnsche namen vinden; ik beveel deskundigen de aanvulling van mijn tekort in dezen aan.

Die onbekende zijn: Alim, Bakas, Daon taï kim, Daon sisikh betokh, Djohokeling, Getah toemoe, Gedawoong, Gedong terawas, Kajoe poentianak, Kara poetih, Kajoe tjakmo, Koersani, Klitji, Kajoe dewa, Kajoe doroe, Kembang lawang, Matra poetih, Miengsi, Daon matra tjang, Ortalan wan, Rodjo towo, Rompot biloeling, Sanggari panjan, Selakin, Seroet, Serot assem, Sisikh betokh, Tjenlok, Temoe temen, Tepak limau, Toemboeloetan (akar), Taikim. Tahi alo sobo, Wankia en Woeroe.

Ik laat hier in alphabetische orde eenige doekoenstermen volgen :

Beboré,	smeersel van inlandsche medicamenten.
Bedakh,	poeder tot verkoeling.
Boemboe,	specerijen.
Djamoe,	drank tot prophylaxis.
Djodo,	een paar, b. v. van zaden.
Doekoen,	inlandsche geneeskundige.
Gengem,	een handvol.
Obat,	geneesmiddel.
Oental oentalan,	groote pil, d. i. bolus.
Param,	verwarmend smeersel (poeder).
Pepilis,	smeersel voor hoofd en slapen.
Poetjookh,	jonge blaadjes en topjes.
Se bidji (se=satoe),	een korrel of een stuk.
Se boekoe,	een kristalletje van zout (zoutkorrel).
Se boengkoel,	een partje.
Se bottor,	een erwt.
Se djoempoet,	een vingergreep.
Se gagang,	een takje.
Se iris,	een schijfje.
Se kemiri,	zoo groot als een kemiri-noot.
Se kloengsoe (klingsi),	zoo groot als een tamarinde-pit.
Se lembar,	een stuk of een blad.
Se menir,	een kleine rijstkorrel.
Se roas,	een stukje, b. v. van een chinaasappel.
Se ros,	een lid van bamboes of suikerriet.
Se titikh,	een klein stukje van eene houtsoort.
Se toegel,	als een vingerlid of iets grooter.
Tâpel,	kruidenpap.
Tim,	in een waterbad gekookt (getimd).
Tjeraken,	inlandsche apotheek.

Bij weinige geschreven recepten is de hoeveelheid opgegeven; de doekoens weten steeds hoeveel zij van iedere soort noodig hebben. Het bovenstaande zal eenig denkbeeld kunnen geven van de wijze, hoe zij recepteeren.

Van de hier volgende ziekte-namen heb ik *eenige* omschreven volgens de mij opgegeven verschijnselen; zelf zag ik die niet.

Aboeh-aboehen, Javaansch,	hydrops, oedema, phlogosis.
Ajan ajanen, sakit ajan, J.	epilepsis.
Ampeg-ampegan, ambeg, J.	asthma.
Antip, J.	zware oogleden.
Apoes, J.	marasmus.
Awaweh, sakit bengang, J.	syphilis, blennorrhoea, gonorrhoea.
Badi (sakit) ?	duivelsziekte!!
Bagoessen ?	parotitis.
Bangké (sawan), J.	soort van ziekte (= tetanus), die men krijgt nadat men een lijk heeft gezien (bijgeloof).
Bangsar, sakit koeries ?	s. v. uitslag, waarbij de puistjes met pus gevuld zijn.
Barahen, J.	lepra.
Baroessoe (sakit),	wit tandvleesch bij kinderen, anaemie?
Batoek bara ?	haemoptoë.
Batoek gangsa, J.	laryngitis.
Batoek kekket, J.	tuberculosis.
Batoek kèkèl, J.	aanhoudend hoesten.
Batoek tjikeh, J.	kinkhoest.
Banjoenen, J.	diarrhoea.
Bedillen, J.	caries.
Bedoor, J.	galbobbels.
Bekonjok, J.	etterachtige puisten.
Bèlèk, J.	ophthalmia catarrhalis.
Bengang rambat, J.	excoriatio squamosa.
Bengang (sakit), awaweh, J.	leucorrhoea, syphilis, gonorrhoea.
Bisoe, J.	stom.
Bisoel, M., woedoen, J.	furunculus.
Blakh, J.	afschilfering der hand- en voetzool.
Blawoer, blaboer, J.	opgespoten sclerotica.
Blĕrĕng, J.	amaurosis.
Blèroek, J.	macula corneae totalis.
Blobok, J.	blepharophthalmie.
Boeang ajer (sakit), M. roepanja nana.	slijmerige diarrhoea.
Boeang ajer darah, M.	dysenterie.
Boeboel oetâ, belah, boeboel, J.	rhagades, vooral onder de voeten.
Boeboel, belah, J.	ulcus callosum.
Boedeg, J.	doofheid.

Boedoeg of boedoek, J.	lepra met gezwollen handen en voeten, zweren.
Boedoek basoe, J.	s. v. lepra?
Boenting, M.	gravida.
Boentoe, J.	verstopt in den neus.
Boesoeng ajer, weteng gedeh bengkak ajer, J.	hydrops ascites.
Boesoeng watoe, J.	peritonitis.
Boessitten, J.	desquamatie.
Bolonggan (sakit), J.	ulcus pedis, ook s. v. scabies.
Borok, J.	wonden over 't geheele lijf.
Dabak, dablag, gabog, J.	morbilli ?
Dappen, J.	s. v. plaatselijke zwellingen ?
Demom (sakit), M.	febris.
Dèngèn, M.	rheumatisme, arthritis.
Dèngèn banjoe, J.	oedema.
Dèngèn gèni, J.	acuut rheumatisme, met hitte in de aangetaste deelen.
Deres kintjing ?	incontinentia urinae.
Dilep ?	geeuwen, vooral bij sterilitas foeminae!!!
Djampenèn ?	rhagades labiorum.
Djémpé, J.	even als verrekt.
Dabol, dobol, J.	prolapsus.
Doedoek ?	fistulae glandularum colli, ook kanker? volgt op Bagoessen.
Doegel (sakit), J.	oprisping met bitteren smaak.
Dompo (sakit), J. (oelo),	opeengehoopte puistjes of zweertjes.
Drodos, drèdes, J. (nrotjoh),	het tranen der oogen.
Edan, J. (hédan)	mania.
Edan taoen.	intermitteerende mania.
Endjo (indjo), J.	favus.
Endra.	
Entjok, hentjok, J.	rheumatisme, arthritis, zinking.
Entjok wedang of wedar, J.	rheumatismus vagus.
Gabog, dablag, dabak, M.	morbilli.
Gandjel, J.	ophthalmia catarrhalis, even als of er zand in de oogen zit.
Gemm lambjar (?), J.	dubbel zien.
Gèndèng, J.	idioot.
Goedik, J. M.	scabies.
Goesi (sakit),	scorbuut.

Gom, J.	beslagen tong bij kinderen.
Gondok, J.	struma.
Gondong,	parotitis.
Gram jang, gramjang, J.	zwak gezicht.
Hédan, J.	zinneloos.
Hédan elang, J.	id. intermitteerend.
Indrak, J.	aphthae.
Kadas, J.	herpes cincinnatus, ringworm.
Kadas koedis, J.	prurigo.
Kadas loea, J.	framboesia.
Kadèmen, Ng. J. Kasrepè, Kr. J.	febris intermittens.
Kagendak (sakit),	vomitus.
Kaget kaget, J. (sanketten),	convulsiones.
Kalikata (sakit) ?	carbunculus.
Kaliwara (sakit) ?	wormbuik.
Kamanden (sakit), J.	gevoel van mierenkruipen.
Kamiloeroessen,	phthisis.
Kampiran, J.	s. v. bezetenheid.
Kasambet J.	delirium, toeval.
Kasloo, J.	verzwikt.
Katemper, J.	apoplexia.
Katissen, J.	koude koorts.
Kaweh orang (sakit) ? (malengkar),	ophthalmia.
Kedlinges, J.	verzwikt.
Kemanden,	colica.
Kematoes, J.	phthisis.
Kematoes-rah, J.	ongeregelde menstruatie.
Kematoes tendjò,	chronische diarrhoea.
Kèmèng.	zwaar gevoel, de oogleden stijf.
Kena sawar, J.	
Kendelling.	cancreus uitwas aan de oorlel.
Kenger, J.	verrekt!
Kerep ?	benauwd op de borst.
Kerkussum, kerkeusan (sakit) ?	graveel, ook moeilijke urienloozing.
Kermi (sakit), J.	maden.
Kelboe (sakit) ?	laryngitis crouposa, angina membranacea.
Kĕtjolok ?	gestoken oogwond.
Klandjir, J. M.	opgezette klieren.
Klilippen ?	splinter in 't oog.
Koejaja (sakit), (ankob-ankob).	hartwater.

Koejaja koening,	galbraking.
Koendoeran, J.	dood in 't kraambed.
Koermò,	uitslag over 't geheele lichaam (verschillende soorten?).
Koetil, J.	wrat.
Kondor, J.	breuk.
Koppok, Kopok, J.	loopende ooren.
Koreng gedeh J.	elephantiasis.
Koreng borek of borrok, J.	ulcera rhagadenica.
Koreng radang, J.	
Koreng rodek of roedoek.	wondjes tusschen de teenen en in de huidplooien.
Krèttèn, J.	
Latah,	soort van St. Vitus dans.
Lembeh, lemès badan, J. M,	zwakte.
Lemès badan, lembeh, J. M.	id.
Lempoengèn, J.	bleek en zwak van koorts, diarrhoea enz.
Lempoong, J.	
Lempoh, lempog, J.	paralysis.
Lestrong, J.	congestie, ook verzwering in de neusholte.
Liempang kranan.	
Linoe, J.	sleeuwe tanden, ook pijn in de leden.
Loempangèn, J.	puistjes aan de binnenzijde der lip die wondjes geven, scorbuut.
Loempoeh, J.	lam, kreupel in de beenen.
Majo, J.	zeere oogen met ontstoken oogleden.
Majo (sakit),	s. v. uitslag aan de voeten na baadjirs.
Malengkar (sakit), M. (kaweh orang),	ontstoken oogen.
Maroengkoet (sakit) ?	s. v. jicht.
Mata glap, M. (semapoet, J., sakit pening, M., toedjoe koeliling, M.)	duizeling.
Matå kao, J.	syphilis.
Mata sambas.	
Mededek, proet moeles,	colica flatulenta.
Medjen (sakit),	obstructie, duizeling.
Mèdjen, J.	slijm- en bloedafgang, ook aambeien.
Medoet, J.	begin van amaurosis, lichte wolken voor de oogen.

Mengi, J., sesakh dada, M.	asthma.
Mentjrèt, J.	diarrhoea.
Mimisen, J.	neusbloeding.
Mlitoes, J.	witte vlak op 't oog (macula corneae).
Mlilit, J.	dysenterie.
Moeles, J. (sakit proet),	buikpijn.
Moeloet batjin, M.	scorbutus of noma ?
Moeloet terkantjing, M.	klem.
Moemet, J.	draaierig.
Moenek moenek, J.	misselijk.
Moenta darah, M.	bloedbraken.
Moeroes, J.	buikloop.
Moetah-berakh.	cholera.
Moetanging (?),	cholera.
Moetah oemor, J.	vomitus.
Moto kaoe, måtå kao,	syphilis.
Ngeloe, J.	hoofdpijn.
Ngeloe poejeng, J.	zware hoofdpijn.
Ngèrès, J.	een gevoel van zand in de oogen, ook in den anus.
Nglemoet, J.	myopie.
Ngomjang, J.	ijlen.
Njènjèk, J.	de binnenzijde der oogleden verwoest.
Nrotjoh, drodos, drèdes, J.	het tranen der oogen.
Oedoen semat, J.	kleine steenpuisten.
Oedoen tjeplòk, J.	steenpuisten.
Oemor-moetah, J.	braken.
Oetji-oetji, J.	koud absces.
Padoean di mata,	macula corneae.
Panastis (?), J.	heete koorts.
Pannas proet, pasang badan, M.	s. v. buik-waterzucht ?
Pannoe, J.	witte jeukende vlekken.
Pantjingèn, J.	pijn in de keel alsof er een vischgraat inzat.
Patah, J. M.	beenbreuk.
Patek soenga, J.	dikke huiduitslag aan de geledingen, waardoor zij stijf en krom worden.
Patjek, J.	kortademig met stekende pijnen in de borst.
Pattekh (dèdèk), J. Pattekh gempol, J.	framboesia (zeer kleine).

Pĕgĕl, J.	pijnlijk gevoel in de botten.
Peloessèn, J.	begin van droes met invallenden neus.
Pelooh, J.	sterilitas virilis.
Pilik, J.	verkoudheid.
Pingang (sakit), M.	lendenpijn.
Plentjing, J.	puistjes.
Poejeng, J.	duizelig.
Poessing, M.	duizelig.
Prih, J.	zinking.
Pripih, J.	pijn aan de ooglidranden.
Proet bengkak, M.	opgezette buik.
Proet moeles, mededek,	colica flatulenta.
Rangen, J.	ontvelling tusschen de teenen, vooral na 't bandjir loopen.
Ratjik, J.	hevige wormziekte uit de oogen ?
Remek (sakit), tjapej ?	zware vermoeidheid.
Rimang, J.	myopie.
Sakit kapala liot, M.	hevige hitte in 't hoofd.
Sakit meriang, J.	wee in den buik.
Sakit oeloe ati, M.	maagkramp.
Sakit pening, M., semapoet, J., mata glap, M., toedjoe koeliling, M.	duizeling.
Sakit sawanan, J.	
Sakit soesoe kamisandan, J.	
Sambang, J.	egyptische oogontsteking.
Sambang banjoe, J.	
Sambang hoedoek, J.	
Sambang kajoe, J.	
Sambang rané, J.	
Sambang tikoes, J.	cholerine ?
Sambang tjolok, J.	keratitis.
Sandangen, J.	klonters in de borst.
Sanketten of kaget kaget, J.	convulsiones.
Sarap,	als kinderen niet zuigen willen, stuipen en opgezetten buik hebben.
Sarap wedang, J.	varioloïden.
Sawan agoong, J.	helminthiasis.
Sawan bangké, J.	
Sawan kleboe, J.	stuipen.
Sakit sawan ombak, J.	catarrhus intestinorum infantum.
Sebela (sakit) ?	
Selo karang, J.	droes met invallenden neus, *ozaena*.

Semapoet, J. (mata glap, M., sakit pening, toedjoe koeliling, M.),	duizeling.
Semlomat (?), J.	heet, van 't lichaam.
Senap, J.	vol op de borst en pijn in de maagstreek.
Sènè (sakit), J.	de steen.
Sepet, J.	zwaar gevoel in de oogen.
Sĕrĕt ?	moeilijk slikken.
Seriawan, indrak, J., gom,	spruw.
Serik,	kriebeling in de keel.
Sesekh,	moeilijke ademhaling, benauwdheid.
Singgatten ?	levend van de wormen gegeten, uitslagen, gezwellen, wonden.
Singgoel, J.	onophoudelijk oprispen.
Siwillen, J.	huiduitwassen, nijnagels.
Soemeng, J.	groote hitte.
Soemer, J.	zwaar in 't hoofd.
Soerboeloes, J.	pijn in de borst die langzaam voortgaat en de ademhaling belet.
Soeroela, J.	idem, doch met sneller voortgang.
Soesah kintjing, M.	moeilijk urineeren.
Timbellen, J.	zeere oogleden, zweertjes dicht bij de oogharen.
Tjadok, J.	's morgens en 's avonds slecht zien, soms blind.
Tjangkrang, J. M.	waterpokken, ook blaren.
Tjantenga, J.	panaritium, fijt.
Tjapcj, M., sakit remek ?	zware vermoeidheid, gevoelloosheid in de leden.
Tjaplak, J.	wratten aan handen en voeten.
Tjatjar, M. J.	pokken.
Tjatjien (sakit proet),	verstopping.
Tjatjingèn, J. M.	wormziekte.
Tjekot, J.	kloppende pijn in 't oog.
Tjikallen, J.	kramp in buik of leden.
Tjikallen (sakit), J.	buikkramp.
Tjleket, J.	pijn als of er een stekend insect in de oogen is.
Tjoemleng, J.	kloppend gevoel in de oogen.
Toedjoe,	furunculus.
Toedjoe koeliling, M., semapoet, J., sakit pening, M., mata glap, M.	duizeling.

Toerbannen, J.	carbunculus.
Toeri, M., torek ?	doof.
Tojannen, J.	waterige diarrhoea.
Troekbon, J.	klein gezwel boven aan de dij.
Watoek, J.	hoesten.
Wedangen, J.	nagelziekte. De lijders hebben een heet gevoel als van Spaansche vliegen.

Woedoen, J., bisoel, M., oedoen tlepok J. steenpuist.

Samarang, Augustus 1869. Dr. J. A. VAN DISSEL.

EEN MAANDBLAD VOOR DE MINAHASSA.

Het is bekend dat sedert eenigen tijd ook verscheidene dagbladen en andere periodieke geschriften in de Maleische taal in N. I. het licht zien. Te Soerakarta verschijnt reeds sedert lang eene Javaansche courant de Djoeroe martani. Van de Maleische bladen worden er twee te Batavia uitgegeven, namelijk de Biang lala en de Matahari, terwijl onlangs nog een derde blad door de firma Ogilvie en C°. geannonceerd is, onder den titel van Bintang barat. Te Samarang verschijnt de Selompret Malajoe en te Soerabaja de Bintang timor. Met het begin van dit jaar heeft ook de Minahassa een maandblad gekregen, namelijk de Tjahaja sijang, onder redactie van den zendeling N. Graafland, dat op de drukkerij van het Nederlandsch zendelinggenootschap te Tondano wordt gedrukt. Van al deze bladen hebben wij slechts dit laatste, alsmede de Selompret Malajoe en de Biang lala nu en dan onder de oogen gehad; er bestaat trouwens hier te lande geene bibliotheek of inrichting, waar men meer dan enkele in N. I. uitkomende periodieke geschriften aantreft. Op de Tjahaja sijang willen wij thans eenige oogenblikken de aandacht vestigen. Wat de taal betreft, zoo vinden wij hier niet het plat Javaansch-Maleisch, waarin de Selompret Malajoe geschreven wordt, maar toch op verre na geen zuiver Maleisch. Trouwens, van een maandblad als dit, waarin over allerlei onderwerpen, meestal door Europeanen, geschreven wordt, mag men dit ook niet verwachten. Wij begrijpen dat de redactie in de eerste plaats de behoeften van hare lezers, die niet veel meer dan het locaal Maleisch der Minahassa verstaan, in het oog moet houden, maar hopen toch dat zij zich moge beijveren, om ook juist door dit blad op den duur meer ingang te verschaffen aan eene zuiverder taal. Misschien vraagt deze of gene: waarom wordt zulk een voor de Minahassa bestemd blad niet in het Alfoersch geschreven? dit is immers de eigenlijke volkstaal? Wij moeten hierop antwoorden, dat het

Maleisch in de Minahassa in het algemeen de taal is van school, kerk en verkeer met vreemdelingen. Het Alfoërsch is in de meeste dorpen slechts de taal van het huisgezin, en wordt daar zelfs door menigeen slechts gebrekkig verstaan; zoozeer is het reeds door het Maleisch verdrongen. Er zijn ook nog dorpen, waar de bevolking weinig of geen Maleisch verstaat, maar dan stuit men weêr op een ander bezwaar. Het Alfoersch is namelijk in verscheidene dialecten gesplitst; wilde men nu een boek of maandblad uitgeven in een der hoofddialecten, b. v. het Toumboeloesch, dan zou dit door de Minahassers die niet tot den stam der Toumboeloe behooren, of niet of slechts ten halve verstaan worden, veel minder nog door de bevolking der strandplaatsen, zoo als Menado, Kema enz., waar het Maleisch de heerschende taal is. Bovendien plegen de bewoners der verschillende streken andere dialecten dan hun eigen met minachting te beschouwen, en geschriften daarin zouden hun niet recht welkom zijn, voorondersteld dat zij die konden lezen. Aan het Maleisch hecht zich het denkbeeld van meerdere beschaving; het is de taal waarvan hoofden en Europeanen zich bedienen, die men in de school heeft leeren lezen, zoodat men in het algemeen aan Maleische geschriften de voorkeur geeft. Van andere bezwaren spreken wij nog niet eens. Wij hebben hier in Europa een gewest niet zeer veel grooter dan de Minahassa en weinig minder bevolkt, waar men dergelijke toestanden aantreft bij even groote punten van verschil. De uitgestrektheid der Minahassa bedraagt ruim 90 vierk. geogr. mijlen, met eene bevolking van 111,000 zielen; die van Grauwbunderland 130 v. g. m., met nog geen 100,000 inwoners. In het grootste gedeelte van Grauwbunderland is het Duitsch de taal van het verkeer met vreemdelingen, die ook in alle of de meeste scholen onderwezen wordt, maar de eigenlijke landtaal is het Romanisch, waarin ook verscheidene dialecten bestaan; in een paar der hoofddialecten worden periodieke geschriften uitgegeven, in drie verschillende dialecten heeft men vertalingen van den Bijbel, en de bevolking schijnt zoo gehecht aan hare taal, dat deze toestand nog wel lang zal voortduren. Italiaansch is de volkstaal van nog een ander, slechts gering gedeelte der bewoners. In een land dat betrekkelijk welvarend is, waar allen of de meesten kunnen lezen en schrijven, en waar men de eigenlijke volkstaal boven elke vreemde taal bemint, kunnen bladen als de Gazetta romanscha, Grischun enz. genoeg debiet vinden om zich staande te houden, maar, al het andere daargelaten, hoe zouden er in de Minahassa bladen kunnen bestaan, die slechts door de arme en weinig ontwikkelde Alfoersche bewoners van een gering getal dorpen gelezen konden worden?

Wij stappen hiervan af, om den lezer eenigszins bekend te maken met den voornaamsten inhoud der Tjahaja sijang. Men vindt hier een aantal korte op-

stellen, die ten deele zeer van praktisch nut kunnen zijn, zooals: over het bevolkingscijfer der Minahassa, vergeleken met dat van andere streken, over schaduwgevende boomen in koffie-tuinen, over onheilen aan kinderen in de Minahassa overkomen door nalatigheid der ouders, over de gedeeltelijke vrijstelling van gedwongen werkzaamheden, die onlangs aan de bevolking is verleend, en hoe men van deze meerdere vrijheid een goed gebruik moet maken, over het inzamelen van den koffieoogst, waarbij vooral gewaarschuwd wordt tegen het plukken van onrijpe boonen, over sagokloppen (in de Minahassa nuttigt men meestal de sago die de arengboom oplevert), over het dragen van goederen en het snijden van gras. Dit laatste stuk bevat eene waarschuwing tegen verkeerde opvatting van bovengenoemd Gouvernementsbesluit, waarbij de inlander van de meeste heerediensten is vrijgesteld. Sommigen meenen namelijk dat het sedert verboden is, goederen voor anderen hier- of daarheen te dragen, anderen eischen daarvoor een veel te hoog loon, enz. In N°. 2 vinden wij eenige spreuken en gezegden uit de Kroon der Koningen. Verscheidene nommers bevatten raadsels, waarvan de oplossing later gegeven wordt. Een ingezonden stuk in No. 5 behelst een aantal hygienische raadgevingen en wenken. Er is ook in de meeste nommers eene rubriek van een of twee bladzijden, waarin een en ander buitenlandsch nieuws uit de verschillende werelddeelen wordt medegedeeld. De hier genoemde stukken en eenige andere, ook kleinere (want wij kunnen hier niet alles vermelden), komen ons voor inderdaad recht doelmatig te wezen. Wij hebben niettemin ook aanmerkingen op dit maandblad, die wij niet mogen verzwijgen. Zoo heeft het eerste nommer ons niet bijzonder bevallen. Het wordt toch grootendeels ingenomen door een lang stuk over samenleving, dat ons veel te droog en abstract voorkwam, en door een ander stuk, dat voornamelijk handelt over den aard en het nut van geschiedverhalen. Dit laatste is ontleend aan een boekje door den bekenden Maleier Abdullah geschreven en te Singapore verschenen, onder den titel »Elmu kapandajan orang Airopa," dat later te Batavia is herdrukt. Ook dit stuk vonden wij voor de Minahassers te breed en abstract. Wij hebben ook bezwaar tegen de geschiedenis van Assur, Babylon en Phenicië, die in verschillende nommers achtereenvolgens wordt voortgezet. Als men over geschiedenis wil schrijven, zouden dan niet b. v. tafereelen uit de geschiedenis van Nederland of uit de kerkgeschiedenis in de Tj. s. beter op hunne plaats zijn en eene meer onderhoudende en boeiende en ook nuttiger lectuur opleveren? Wij geven dit den schrijver der genoemde stukken eens in bedenking.

Aan de uitgave der Tj. s. is ook die van een bijblad (»Tambahan" genaamd) verbonden, nagenoeg uitsluitend van stichtelijken aard. De zendelingen hebben gemeend dat zulk een bijblad eene behoefte was voor

de meerendeels christelijke bevolking der Minahassa. Men vindt daarin stichtelijke overdenkingen en beschouwingen naar aanleiding van bijbelplaatsen, stukken over den dood en de opstanding van J. C., een stukje over oorzaken en gevolgen, waarin voornamelijk geredeneerd wordt tegen het geloof aan geesten en spoken (gurumi, suwanggi, pontianak enz), een stuk over de Parijsche tentoonstelling van 1868, meest naar aanleiding van een opstel in de Mededeelingen van het Ned. Zendelinggenootschap, enz. Wij kunnen niet zeggen dat wij met dit bijblad ingenomen zijn; het geeft over het geheel eene vervelende lectuur; alleen het laatstgenoemde stuk maakt daarop eene uitzondering.

De Biang lala, die onder redactie van Dr. Mühleisen Arnold te Batavia verschijnt, is in de meeste opzichten van dergelijken aard als de Tjahaja sijang. Zij komt echter wekelijks uit en is hier en daar door houtsneden geïllustreerd. Houtsneden in zulke bladen te geven, al laten zij somtijds iets te wenschen, is naar ons inzien geen kwaad denkbeeld. Zij behooren daarin even goed als in de »Taman pŭngatanan bagie kanak kanak, een niet onaardig maandschrift, dat vroeger door den zendeling Keasberry te Singapore werd uitgegeven en dat een aantal jaargangen telt. Of het tegenwoordig nog verschijnt, is ons onbekend.

Het is hier misschien de plaats om eens even een vluchtigen blik te werpen op de inlandsche bladen in Britsch Indië. Wij ontleenen daarover enkele bijzonderheden aan het werkje van Garcin de Tassy, »les auteurs Hindoustanis et leurs ouvrages, d'après les biographies originales," Paris, 1868. „Ik ken," zegt hij, »meer dan 150 verschillende dagbladen in het Hindostani. Te Calcutta waren vóór eenige jaren 16 dagbladen, door inlanders uitgegeven, namelijk vijf in het Perzisch en Hindostani, negen in het Bengaalsch en twee in het Engelsch." In 1846 gaf de maulawi Naciroe'ddin de Martanda uit in vijf kolommen en in vijf talen, Hindi, Hindostani, Bengaalsch, Perzisch en Engelsch; dit blad heeft thans opgehouden te bestaan. Men heeft niet lang geleden de uitgave aangekondigd van een blad in de volkstaal bepaaldelijk voor vrouwen. Behalve te Calcutta, verschijnen ook in de overige of althans in de meeste overige groote steden en in een aantal kleinere, periodieke geschriften voor inlanders.

»Si ces journaux parvenaient facilement en Europe, on trouverait sans doute à y puiser des renseignements intéressants, dignes d'etre réproduits dans nos journaux, etc."

In Ned. Indië nemen sommige in onze taal verschijnende dagbladen nu en dan wel eens stukken uit het een of ander Maleisch blad over.

G. K. N.

BOEKAANKONDIGING.

Catalogus der bibliotheek van het Indisch Genootschap te 's Gravenhage, op nieuw bewerkt door J. Boudewijnse. 's Gravenhage, Mart. Nijhoff, 1869.

Het is van algemeene bekendheid dat het Indisch Genootschap, sedert jaren te 's Gravenhage gevestigd, steeds onafgebroken werkzaam is geweest en blijft tot verbreiding van kennis der Nederlandsche koloniën en bezittingen. Ter bereiking van dit doel heeft het telkens, wanneer er slechts aanleiding was, de gelegenheid geopend tot behandeling van economische en andere vraagstukken op Indisch gebied, waardoor het ook tot voorlichting wilde strekken van hen, die geroepen zijn over koloniale aangelegenheden uitspraak te doen. Doch ook op andere wijze tracht het nuttig voor Indië werkzaam te zijn. Sedert zijne oprichting heeft het namelijk eene bibliotheek aangelegd, waardoor den beoefenaar der koloniale wetenschap eene niet onbelangrijke hulp bij zijne studiën verschaft wordt. Die boekverzameling is, evenals die van zoovele andere instellingen, thans de kern en de roem van het Genootschap geworden. Steeds is het streven van de Bestuurders geweest, daarin, zooveel mogelijk en voor zooverre de fondsen van het Genootschap het gedoogen, op te nemen alle boekwerken, vlugschriften, dagbladen, handschriften, kaarten, plannen en teekeningen of andere bijdragen, welke betrekking hebben tot de Indische koloniën en bezittingen. Terecht hebben zij tevens begrepen, dat, wil de boekerij werkelijk tot algemeen nut strekken, ook in wijderen kring, voor niet-leden van het Genootschap, het publiek in kennis dient gesteld te worden met hetgeen daarin op koloniaal gebied aanwezig is. Aan hunne goede en ijverige zorgen hebben wij het dan ook te danken, dat er sedert 1856 een drietal catalogi van de bibliotheek verschenen zijn. De eerste, in 1856 te 's Gravenhage bij H. C.

Susan C.Hz. verschenen, was door den heer Cantervisscher bewerkt, terwijl de tweede, van 1864, afkomstig is van de hand van den tegenwoordigen Utrechtschen boekhandelaar J. L. Beijers.

De aanmerkelijke uitbreiding die de boekerij sedert 1856 ondergaan had, deed sedert lang de behoefte gevoelen aan eene herziening en vermeerdering der beide genoemde boekenlijsten. Daarbij kwam, dat, volgens een onlangs genomen besluit, de boekerij voortaan ook toegankelijk zou zijn voor de leden van het Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde van N. I., wien men niet gevoegelijk een paar oude en in meer dan één opzicht verouderde catalogi kon voorleggen, te minder daar het Bestuur van gemelde Instelling op loyale wijze had aangeboden de kosten te bestrijden, welke uit het drukken van een nieuwen catalogus zouden voortvloeien.

Op aanzoek van het Bestuur nam de ijverige Secretaris en Bibliothecaris van het Genootschap, de heer J. Boudewijnse, de niet onbenijdenswaardige taak op zich om voor de derde maal het publiek bekend te maken met de schatten, welke het Indisch Genootschap in zijne boekverzameling bezit. Verlangend zagen wij reeds sedert eenigen tijd deze nieuwe bijdrage tot eene koloniale bibliographie te gemoet; eerder echter dan wij hadden kunnen vermoeden, werden wij door de verschijning daarvan verrast. Het zij ons vergund ze hier aan te kondigen en naar aanleiding daarvan enkele opmerkingen in het midden te brengen.

Een paar woorden allereerst over de bibliotheek zelve, waartoe de lezing van haren catalogus en enkele stellingen van den geachten schrijver ons aanleiding geven.

Wat aanstonds ieder in het oog moet vallen, is voorzeker de belangrijke uitbreiding der verzameling sedert 1856. »Droeg de in 1864 uitgegeven catalogus," zoo schrijft de heer Boudewijnse in zijne voorrede, »de blijken dat de boekerij sedert 1856, toen de eerste catalogus der boekverzameling van het Genootschap het licht zag, aanmerkelijke uitbreiding ondergaan had, eene vergelijking van den catalogus die thans aan de leden wordt aangeboden, met de beide vorige, doet wederom eene belangrijke vermeerdering kennen." Telde de eerste boekenlijst ter nauwernood een drietal vellen, en was die van 1864 van ietwat grooteren omvang: een 180tal bladzijden zijn noodig geweest om al de titels mede te deelen der werken, waaruit de bibliotheek thans is samengesteld. Dankbaar erkennen wij de vele en merkwaardige aanwinsten, waarmede zij in de laatste jaren bij voortduring is verrijkt geworden. Aan dit gevoel van dankbaarheid paart zich echter eene zekere mate van onvoldaanheid. Wij moeten gulweg bekennen: de lezing van den nieuw uitgegeven catalogus heeft ons eenigszins teleurgesteld, met opzicht vooral tot den rijkdom der verzameling. Gaarne

geven wij toe, dat er vele werken in gevonden worden die betrekkelijk schaarsch zijn en die een sieraad eener boekerij uitmaken. Hoewel niet bijzonder veel, is er toch onder de rubriek »Reizen" een en ander, dat zeer merkwaardig is; de rijke litteratuur betreffende de Oost- en West-Indische Compagnie is er tamelijk goed vertegenwoordigd; aan het overgroot getal brochures, vooral sedert 1848 uitgegeven, ontbreken niet vele nommers, terwijl voorts de lijst der tijdschriften, werken van genootschappen, jaarboeken, dag- en weekbladen niet mag vergeten worden.

Doch bij de erkenning van het vele belangrijke dat de boekerij bezit, hadden wij daarin meer verwacht. Men meene niet, dat wij wellicht te hooge eischen stellen. Zulk een verwijt zou ons kunnen treffen, wanneer wij in de bibliotheek van het Genootschap, die betrekkelijk van nog jongen datum is, reeds een groot aantal oude en zeldzame drukwerken over Indië hadden meenen te vinden, zooals b. v. — om alleen op taalkundig gebied te blijven — 't »Kort bericht van de Maleysche Letterkonst, Amstelredam, 1655, fol."; »Grondt ofte kort bericht van de Maleysche Tale, door J. Roman, Amst. 1689, 4o."; »het Spraackende Woordboek in de malijsche en madagaskaarsche talen met vele Arabische en Turksche woorden, beschreven door F. de Houtman, Amst., 1603, 8o"; de »Collectanea Malaica vocabularia. Maleisch woordboek, d. i. een bijeensameling van alle gedrukte maleische woordeboeken (van Wiltens, Danckaerts, Heurnius, Gueyniers), Bataviae, 1707, 4o., 2 voll.," en meer anderen.

Ook hadden wij ons niet voorgesteld in de boekerij aan te treffen een exemplaar van alle of van vele in Ned. Indië verschenen oude geschriften. Was het ons toch niet reeds van elders bekend, de heer van der Chijs had ons in de voorrede van zijn Catalogus van de Bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap kunnen leeren, dat veel van die werken tegenwoordig uiterst zeldzaam, zoo niet onmogelijk meer te verkrijgen is.

Allerminst dachten wij eindelijk aan eene merkwaardige verzameling handschriften, daar het ons bekend is, dat, evenals zoovele andere maatschappijen, ook het Indisch Genootschap niet over zulke ruime fondsen te beschikken heeft, dat het zich de weelde zou kunnen veroorloven een aantal manuscripten, die nu en dan aangeboden worden, zich aan te schaffen; evenmin zijn wij zulke optimisten om te gelooven, dat er in ons vaderland vele menschen gevonden worden, die eene wetenschappelijke inrichting met legaten of geschenken begiftigen.

Noch vele oude en zeldzame werken over Indië, en ook aldaar gedrukt, noch een belangrijk getal handschriften hadden wij kunnen vooronderstellen in de boekerij te zullen vinden. Waren ze er, onverhoopt, aanwezig geweest, er zou reden van blijdschap en dankbaarheid zijn. Wat

wij evenwel redelijker wijze hadden mogen verwachten, is de aanwezigheid van meer nieuwere werken over onze overzeesche koloniën en bezittingen. Ons oog is o. a. bijzonder gevallen op § 6 van de 5e afdeeling van den catalogus, waarin de werken over taal- en letterkunde worden opgeteld. Zonderen wij de negen geschriften af, die overdrukken zijn uit verschillende tijdschriften, dan treffen wij er slechts 35 aan: welk gering getal in eene wèlgeordende private bibliotheek spoedig overschreden is. En waren die 35 nog zeldzame geschriften, wij zouden er vrede mede hebben; doch, om niet te spreken van de werken van G. H. Werndly, A. Meursinge, van de Proeve eener Javaansche spraakkunst van Bruckner en anderen, zal men onder het opgegeven getal te vergeefs zoeken naar de spraakkunsten en de woordenboeken van Marsden en Roorda van Eysinga; zelfs het Javaansch-Nederd. woordenboek, samengesteld door J. F. C. Gericke en uitgegeven door T. Roorda, is er niet aanwezig, evenmin de beide bewerkingen der Maleische spraakkunst van Pijnappel en het door hem naar het werk van Marsden en andere bronnen bewerkte Mal.-Nederd. woordenboek, alsmede het Bataksch-Nederd. woordenboek van Dr. H. N. van der Tuuk.

Wij twijfelen niet of ieder zal ons toestemmen, dat eene dergelijke verzameling van taal- en letterkundige werken alleen merkwaardig is door hare onvolledigheid en dringend aanvulling eischt. Wat verder de andere afdeelingen betreft, ook daarin zouden wij werken kunnen opnoemen, waarvan de aanwezigheid eene eerste behoefte is. Doch wij zouden de ons toegestane ruimte verre moeten overschrijden, zoo wij bij iedere afdeeling afzonderlijk wilden stilstaan, en meer bepaald ook de verzameling werken nagaan betreffende de Fransche, Engelsche en Spaansche koloniën, benevens die over Siam, China en Japan. Het medegedeelde is trouwens genoeg om vooralsnog niet te hooge verwachtingen te koesteren van den rijkdom der Bibliotheek van het Indisch Genootschap, met miskenning van hetgeen elders op koloniaal gebied gevonden wordt. Lichtelijk zou men o. i. daartoe kunnen komen, na de lezing van het verslag van den geachten Secretaris omtrent den staat en de werkzaamheden van het Genootschap in 1868—1869, waarin o. a. gezegd wordt: »Ongetwijfeld verdient onze boekverzameling de kennisneming van ieder belangstellende in de koloniale aangelegenheden; want ieder vak van indische litteratuur en wetenschap, al is het dan ook niet volledig, is er vertegenwoordigd. Bedriegen wij ons niet, dan zal men een tweede indische bibliotheek, die zooveel bezit als die van het Genootschap, te vergeefs zoeken." In de voorrede van den catalogus wordt schier hetzelfde herhaald; wel wordt er daarin op gewezen, dat de boekerij niet »eene volledige koloniale bibliotheek kan genoemd worden," doch aanstonds wordt er bijgevoegd, dat »men toch niet ontken-

nen zal, dat zij den beoefenaar der koloniale wetenschap eene hulp verzekert, die hij schaars in ons vaderland vinden zal." Onbekendheid met hetgeen in andere openbare bibliotheken op het gebied der koloniale litteratuur wordt aangetroffen, heeft, naar het schijnt, tot het nederschrijven dier woorden aanleiding gegeven. Van de beide universiteitsbibliotheken te Utrecht en Groningen spreken wij niet; van die te Leiden moeten wij verwachten, dat daarin, vooral sedert de oprichting der Instelling van onderwijs voor taal- land- en volkenkunde van N. I. en de overbrenging van de boekerij der voormalige Delftsche Akademie, een overgroot aantal werken op koloniaal gebied aanwezig zijn. Wat in het bijzonder de Koninklijke Bibliotheek aangaat, aan wier dienst wij het voorrecht hebben verbonden te zijn, eene vergelijking van hare verzameling met die van het Indisch Genootschap heeft ons het bewijs geleverd, dat men niet te vergeefs eene tweede Indische bibliotheek zal zoeken, waarin zooveel aanwezig is als in die van genoemde instelling. Zelfs durven wij beweren, dat de Koninklijke Bibliotheek, zoowel met opzicht tot afzonderlijke werken als tot de brochurenlitteratuur, even rijk is, en in sommige vakken, b. v. op het gebied van taal- land- en volkenkunde, voornamelijk ook in reisbeschrijvingen, een tal van werken kan noemen, die betrekkelijk schaarsch zijn, en het aanzien eener verzameling vermeerderen. Het zij ons daarom vergund tegen de gemelde uitspraken hier ter plaatse protest aan te teekenen: 't geen ons niet ten eenenmale overbodig voorkwam, omdat velen, die, daarop afgaande, slechts de verzameling van het Genootschap raadplegen, somwijlen verstoken zouden zijn van de hulp, die eene andere instelling hun zou kunnen aanbieden. Het is intusschen verre van ons den heer Boudewijnse er een verwijt van te maken, dat hij door eene te groote liefde voor de aan zijne zorgen toevertrouwde bibliotheek verleid is geworden, daaraan eene eer toe te kennen, die men aan andere instellingen niet kan betwisten. Liever dan hem over zijne ietwat stoute woorden hard te vallen, willen wij ze als eene vermaning tot plichtsbetrachting beschouwen, d. i. om ook onzerzijds het publiek in kennis te stellen met hetgeen in bibliotheken van andere genootschappen en instellingen op het gebied der koloniale litteratuur wordt aangetroffen. Terecht herinnert de heer Boudewijnse, dat, zou de uitgave van een catalogus van hetgeen in andere bibliotheken aanwezig is, wenschelijk zijn om aan te wijzen welke werken in die bibliotheken worden gevonden, die uitgave daarom ook van zooveel nut zou kunnen wezen, omdat zij eene gelegenheid te meer zou aanbieden om den omvang der koloniale litteratuur te beoordeelen.

Wij verheugen ons dat de heer Boudewijnse de daad bij het woord gevoegd heeft met opzicht tot de aan zijne zorg toevertrouwde boekerij.

Reeds daarom heeft hij aanspraak op onze sympathie, en terwijl wij hem geluk wenschen met de vervulling van zijne omvangrijke taak, houden wij ons verzekerd, dat hij tevens den oprechten dank zal ondervinden van elken belangstellende in de indische litteratuur, welke hij met eene niet onverdienstelijke bijdrage heeft verrijkt.

Het doet ons leed, dat de lof dien wij gaarne voor den geleverden arbeid van den geachten schrijver over hebben, niet onverdeeld kan zijn. Met de wijze toch waarop hij heeft gemeend zijne taak te moeten vervullen, kunnen wij ons in meer dan één opzicht niet vereenigen.

Ieder bibliograaf zal ons aanstonds toegeven, dat bij de samenstelling van een catalogus de meest mogelijke nauwkeurigheid en volledigheid gevorderd worden. Toetsen wij nu den geleverden arbeid aan dezen allesszins rechtmatigen en billijken eisch, dan mogen wij daaraan niet geheel onze goedkeuring schenken. In de eerste plaats betreuren wij het, dat de heer Boudewijnse aan het mededeelen van de titels der werken niet die zorg heeft besteed als wenschelijk, zelfs plichtmatig is. Zij zijn óf onvolledig óf onnauwkeurig opgegeven. Regel schijnt de schrijver zich daarbij niet gesteld te hebben. Nu eens stuiten wij op een titel die blijkbaar niet volledig is afgeschreven; dan vinden wij het drukoord, den naam van den drukker of uitgever soms vermeld, soms geheel weggelaten; van dit laatste levert schier elke bladzijde het bewijs. Bij het mededeelen van anonyme geschriften worden hunne titels afgeschreven zooals wij ze lezen, in plaats van zich aan den algemeen aangenomen en gebruikelijken regel te houden, om alsdan het eerste zelfstandig naamwoord vooraan te zetten en, bij gebreke daarvan, het bijvoegelijk naamwoord, het voornaamwoord, het bijwoord of het werkwoord, dat de plaats van het zelfstandig naamwoord vervangt, en, bij gemis van al die rededeelen, het eerste woord van den titel. Erger maakt de heer Boudewijnse het, waar hij bv. op blz. 66 slechts opgeeft: »Vier brochures in één band over Ned. en zijne koloniën, Utrecht, 1853, 8°." Zulk eene opgave past veeleer in een verkoopcatalogus, waarin van pakketten met brochures wordt gesproken, niet in een die beredeneerd wil heeten en ter raadpleging voor het wetenschappelijke publiek bestemd is, wat, zoo we ons niet bedriegen, ook het doel van den schrijver is geweest.

Eene grieve hebben wij verder tegen de wijze van catalogiseering der handschriften. Beschrijving daarvan is vooral een eerste plicht. Wordt de moeilijkheid van zulk een arbeid door bevoegden in geenen deele ontkend, bepaaldelijk indien men met oude handschriften te doen heeft, lichter wordt de taak, indien men slechts handschriften van jonger datum, zelfs van onzen tijd, moet catalogiseeren, wat hier het geval is. Naar onze bescheidene meening is de heer Boudewijnse in dit opzicht

min gelukkig geweest. Enkele voorbeelden slechts. Op blz. 17 worden een drietal HSS. medegedeeld, welke lijsten bevatten van geschriften over Ned. Oost- en West-Indië. Gaarne zou men hiervan meer hebben willen vernemen, dan dat zij in folio zijn en ten geschenke zijn ontvangen van Jhr. J. P. Cornets de Groot van Kraaijenburg. Elders, blz. 101, wordt gewag gemaakt van een paar andere, waarvan het éene een »overzigt" bevat »der verkogte producten en gedane betalingen uit de netto-provenu's enz. over het jaar 1841, 8vo", terwijl het andere een »overzigt" is »der rekening tusschen het Ministerie van Koloniën en de Ned. Handelmaatschappij, ter zake van verkochte O. I. gouvernementsproducten en gedane betalingen, uit de verkregen netto-provenu's in het jaar 1846, 4to." Van wien beide deze HSS. afkomstig zijn, of zij officiëele stukken dan wel eene kopij daarvan zijn, of zij al dan niet gedrukt zijn — van dit alles blijkt niets. Even onbepaald is de opgave van een ander stuk, getiteld: »Papieren concernerende de expeditie van een corps troupes na Surinamen tegens de invasie der Bosnegers. — Onder welke papieren ook is vervat het verschil tusschen 18 leden der vergadering van Holland en de stad Amsterdam over de inhouding van 's lands penningen door de laatste stad, met de resolutiën daartoe betrekkelijk, 1772—1781." Van dit geschrift, waarin blijkbaar twee heterogene stukken zijn opgenomen, weten wij niets dan dat het »gedeeltelijk manuscript" is: eene bijvoeging, naar het schijnt, niet van den heer Boudewijnse afkomstig, maar in het geschrift zelf te vinden.

Op blz. 54 wordt een handschrift behelzende de »Bataviase Statuten" van 1642 opgegeven. O. i. ware het zeer gemakkelijk geweest daarbij aan te teekenen, dat die »Statuten" reeds uitgegeven zijn door wijlen S. Keijzer, in de »Bijdragen voor Taal-, Land- en Volkenkunde van N. I., Nieuwe reeks, IVe dl.," terwijl de latere, de »Nieuwe Statuten," nog op een uitgever wachten. Of dit laatste ook nog gezegd kan worden van A. Meursinge's HS. over »Land- en Volkenkunde van Neêrland's Indië, Delft, 1849—1850, 8vo.", op blz. 39 genoemd, vermoeden wij; doch iets zekers wordt den belangstellenden lezer niet medegedeeld.

Zoo blijkt uit een en ander, dat de heer Boudewijnse velen aan zich zou verplicht hebben, zoo hij bij de opgave der aanwezige HSS. enkele aanteekeningen had gevoegd, gelijk hij gemeend heeft te moeten doen bij eenige werken van oude dagteekening. Wat die aanteekeningen bij oude en zeldzame geschriften betreft, zij zijn weinig in getal, doch al zijn zij niet talrijk, wij mogen toch den schrijver daarvoor dankbaar zijn, terwijl hij zelf ons het vooruitzicht opent ze te zullen vermeerderen, zoo hij later weder geroepen mocht worden om een nieuwen catalogus te bewerken.

Bij deze opmerkingen, welke de heer Boudewijnse ons, naar wij ver-

trouwen, ten goede zal houden, veroorloven wij ons nog een tweetal bedenkingen te voegen. De eerste betreft de rangschikking van een aantal werken in de verschillende afdeelingen. Bij de inzage van den catalogus moet het toch ieder, evenals ons, in het oog vallen, dat vele werken niet op de plaats vermeld worden welke door hun inhoud als van zelf is aangewezen. Reeds op de eerste bladzijden vinden wij geschriften genoemd die elders hadden moeten opgegeven worden. Robertson's geschiedkundig onderzoek wegens de kennis der Ouden van Indië, Teenstra's beknopte beschrijving van de Ned. Overzeesche bezittingen, Tjassen's Zeepolitie der vereenigde Nederlanden, zou men waarlijk niet zoeken onder de »Algemeene werken over koloniën en koloniale politiek," evenmin als de Minnebrieven van Multatuli gerangschikt kunnen worden onder de geschriften over »Koloniale politiek in het algemeen." Onder die rubriek zouden wij ook niet de »Bataviase Statuten" gebracht hebben, die o. i. eigenaardig behooren tot de afdeeling: Wetgeving, op blz. 86 en volg.

§ 1 van de 5e hoofdafdeeling, blz. 34 en vlg., heeft tot opschrift: Geschiedenis. Hier zou men natuurlijk verwachten, dat allereerst werden opgegeven die geschriften, waarin de geschiedenis van Oost-Indië in het algemeen wordt beschreven, en daarna die over Java en de Buitenbezittingen. De lezer vindt echter op blz. 34—36 slechts de titels van de werken der eerstgenoemde klasse, en zoekt hij b.v. naar het verhaal van den opstand der Chineezen in 1740, naar de Bataviasche nouvelles van 1744—1746, naar de historische werken van van Rees en Weitzel, naar Hageman's Geschiedenis van den oorlog op Java van 1825—30, enz. hij zal ze vinden onder de afdeeling: Land- en Volkenkunde. Evenzeer zal hij daarbij een groot aantal »reizen" aantreffen. Uit een bibliographisch oogpunt hebben wij tegen dit laatste niet het minste bezwaar, doch het komt ons eenigszins vreemd voor, dat de heer Boudewijnse ze aldaar heeft opgenomen, daar hij (wonderlijk genoeg!) tusschen de afdeelingen »Algemeene werken over Koloniën" en »Tijdschriften enz." reeds eene § bestemd had tot mededeeling van de Reizen in het algemeen en naar verschillende werelddeelen, Reizen naar Oost-Indië, Amerika en Australië. Verkieslijker en regelmatiger zouden wij het daarom gevonden hebben, zoo hij daarbij ook de verhalen der reizen door en in Oost-Indië had opgenomen.

Gewichtiger bezwaar dan tegen de plaatsing van sommige geschriften, hebben wij tegen het systeem zelf dat in den catalogus is aangenomen. Evenals in de catalogi van 1856 en 1864 is, gelijk den lezer reeds gebleken zal zijn, ook in den nu uitgegeven catalogus eene systematische indeeling gevolgd. Terecht heeft de heer Boudewijnse het wonderlijk systeem, in de lijst van 1856 aangenomen, vaarwel gezegd, terwijl

hij in de verdeeling van die van 1864 mede enkele veranderingen moest brengen, waartoe de uitbreiding der bibliotheek in de eerste plaats aanleiding gaf. Het verschil kan spoedig blijken uit eene vergelijking van de inhoudsopgave voor den uitgegeven catalogus, met die welke vóór den catalogus van 1864 geplaatst werd.

In XII afdeelingen heeft de heer Boudewijnse zijne lijst gesplitst. Ze zijn de volgende: I. Algemeene werken over koloniën en koloniale politiek. II. Aardrijksbeschrijving. Reizen. — Reizen in het algemeen en naar verschillende werelddeelen. Reizen naar Oost-Indië. Reizen in Afrika. Reizen naar en in West-Indië. Amerika. Australië. III. Tijdschriften. Werken van genootschappen. Jaarboeken. Dag- en weekbladen. Bibliographie. IV. Oost- en West-Indische Compagnie. V. Nederlandsche koloniën. A. Oost-Indië. 1. Geschiedenis. 2. Land- en Volkenkunde. *a.* In het algemeen. *b.* Java. *c.* Buitenbezittingen. 3. Bestuur. *a.* Koloniale politiek in het algemeen. *b.* Brochures enz. over koloniale politiek. *c.* Reglementen op het beleid der regeering van Ned. Indië. *d.* Kultures. *e.* Landbezit. Grondeigendom. Verkoop van landerijen. *f.* Kolonisatie. *g.* Koloniale geldmiddelen. Begrooting. Batig slot. *h.* Bronnen van inkomst. *i.* Muntwezen. *k.* Rechtswezen. Wetgeving. Politie. *l.* Militair beheer. *m.* Eeredienst. Zendeling- en bijbelgenootschappen. *n.* Onderwijs. Opvoeding. *o.* Handel. Handelmaatschappij. Scheepvaart. *p.* Vervoerwezen. *q.* Nijverheid. 4. Natuurlijke historie. 5. Geneeskunde. Gezondheidsleer. 6. Taal- en letterkunde. 7. Levensbeschrijvingen. Personalia. — B. West-Indië. 1. Algemeene werken. Geschiedenis. 2. Land- en volkenkunde. *a.* Suriname. *b.* De eilanden. 3. Bestuur. *a.* In het algemeen. *b.* Brochures over algemeene kol. politiek der W. I. bezittingen. Personalia, enz. *c.* Slavernij en emancipatie. *d.* Kolonisatie en immigratie. *e.* Eeredienst, Onderwijs, Opvoeding. *f.* Nijverheid, Muntwezen enz. — C. Kust van Guinea. — VI. Vroegere Nederlandsche bezittingen. 1. Kaap de Goede Hoop. 2. Ceilon. 3. Brazilië. 4. Nieuw-Nederland. — VII. Engelsche koloniën. 1. In het algemeen. 2. Bezittingen in Azië (Britsch-Indië). 3. Bezittingen in Amerika (Britsch-Guiana). 4. Bezittingen in Afrika. 5. Bezittingen in Australië. VIII. Fransche koloniën IX. Spaansche koloniën. X. Siam. China. XI. Japan. XII. Werken van niet bepaald koloniale strekking.

Onzes inziens is deze systematische indeeling min gelukkig en wordt zij door te groote bezwaren gedrukt dan dat wij ze zouden kunnen overnemen. Het zij ons vergund eene andere daartegenover te stellen; daaruit zal van zelf blijken, waarin en op wat grond wij ons met den geachten schrijver niet kunnen vereenigen.

Allereerst geven wij in overweging of men bij het samenstellen van

den catalogus niet scherp in het oog had moeten houden, dat de Bibliotheek van het Indisch Genootschap niet enkel werken bevat over onze overzeesche bezittingen, maar ook geschriften heeft opgenomen welke van geen bepaald koloniale strekking zijn. Door dit dualistisch karakter der verzameling is, dunkt ons, de splitsing van haar inventaris in twee deelen als van zelf aangegeven: I. Koloniale werken. II. Werken van niet koloniale strekking.

Het eerste hoofddeel, waarmede wij ons thans alleen willen bezig houden, moet noodwendig geopend worden, hetzij als afzonderlijke afdeeling of als inleiding, met de vermelding van de werken die door den heer Boudewijnse sub. nº. III vermeld worden, terwijl deze gevolgd moeten worden door die, waarmeê de thans uitgegeven catalogus aanvangt. Daaraan zouden wij dan verder willen aansluiten de optelling van die geschriften, die niet uitsluitend over de geographie, geschiedenis, zeden en gewoonten, godsdienst enz. van de verschillende koloniën handelen, doch waarin een of meer bladzijden of hoofdstukken daaraan gewijd zijn. Ook zouden wij hier willen vermeld zien enkele reizen in het algemeen en naar verschillende werelddeelen, waarbij men wel de koloniën aandeed, doch zulks niet als het doêl van den tocht beschouwde. Eerst na dit drietal inleidingsparagrafen kan men de werken over onze bezittingen en koloniën, en die van andere mogendheden, benevens die over Siam, China en Japan laten volgen.

Het hoofdstuk, waarin de geschriften over onze bezittingen en koloniën moeten opgegeven worden, laat zich aanstonds splitsen in werken over: A. de tegenwoordige bezittingen, d. i. 1. Oost-Indië. 2. West-Indië en 3. Kust van Guinea, en B. de vroegere bezittingen, d. i. 1. Kaap de Goede Hoop. 2. Ceilon. 3. Brazilië. 4. Nieuw-Nederland.

De onderafdeeling Oost-Indië verdeele men verder als volgt:

1. Reizen.
   - *a.* Reizen naar Oost-Indië.
   - *b.* Reizen in en door Oost-Indië.
2. Land- en Volkenkunde.
   - *a.* In het algemeen.
   - *b.* In het bijzonder.
     - *α.* Java.
     - *β.* Buitenbezittingen.

Onder deze rubriek kunnen gevoegelijk, altijd in systematische orde, opgenomen worden de werken over de natuurlijke gesteldheid des lands, het planten- en delfstoffenrijk, enz.

3. Taal- en Letterkunde.
4. Geschiedenis.
   - *a.* In het algemeen.

b. In het bijzonder.

Deze afdeeling *b* kan wederom gesplitst worden: 1. Geschiedenis van Oost-Indië van de vroegste tijden tot op de komst der Nederlanders. 2. Geschiedenis der Nederlanders in Oost-Indië. *a.* in het algemeen. *b.* de twee eerste eeuwen onzer vestiging, of de geschiedenis der O. I. Compagnie in haar opkomst, bloei en verval. *c.* de geschiedenis der Fransche en Britsche heerschappij over Indië. *d.* de geschiedenis van Oost-Indië sedert het herstel van ons gezag tot heden.

5. Hulpwetenschappen. Numismatiek, Oudheidkunde, Heraldiek, Genealogie.
6. Geschiedenis van personen en geslachten. Levensbeschrijvingen.
7. Bestuur.
   a. Koloniale politiek in het algemeen.
   b. De Oost-Indische Compagnie.

(De heer Boudewijnse heeft eene afzonderlijke afdeeling van werken over de O. I. Compagnie. O. i. is het min juist werken over het bestuur van de Compagnie te vereenigen met die, welke uitsluitend over hare geschiedenis handelen.)

c. Het Bestuur na den val der O. I. Compagnie.

Deze afdeeling kan wederom gesplitst worden; de verdeeling van den heer Boudewijnse, reeds hierboven medegedeeld, laat zich over het algemeen rechtvaardigen.

Wat, eindelijk, de beide andere onderafdeelingen, West-Indië en Kust van Guinea betreft, zij kunnen, evenals ook de overige afdeelingen die wij noemden, in onderdeelen gesplitst worden, zooals die door den heer Boudewijnse zijn opgegeven.

Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat wij de verdeeling die wij hier hebben aangegeven, geenszins als de beste beschouwd wilden hebben; zij komt ons als de meest eenvoudige voor, terwijl zij, naar we gelooven, niet aan die bezwaren onderhevig is, die tegen het door den heer Boudewijnse gevolgd systeem kunnen aangevoerd worden. Voorts zij nog herinnerd, dat de verdeeling door ons ontworpen is met het oog op eene bibliotheek, gelijksoortig aan die van het Indisch Genootschap. Voor eene algemeene koloniale bibliographie moet natuurlijk een ander meer uitgewerkt systeem worden vastgesteld.

Een enkele opmerking nog ten slotte over het leveren van zulk eene bibliographie. Met genoegen hebben wij uit de voorrede van den catalogus ontwaard, dat bij den heer Boudewijnse reeds sedert lang de wensch bestaan heeft, al zijne krachten aan de vervulling van die moeitevolle taak te wijden. Het doet ons echter leed daarbij tevens te moeten vernemen, dat hij, hoe gaarne hij ook dien arbeid ondernemen zou, voorals nog zich niet in staat ziet dien tot een eenigszins goed einde te

brengen, daar hij, tot nu toe althans, het middel niet gevonden heeft om met eenige hoop op volledigheid op te geven wat in Indië gepubliceerd is. En niemand zal ontkennen, dat, wil eene koloniale bibliographie aanspraak maken op eenige volledigheid, daarin de titels der werken of geschriften die in Indië het licht zagen, niet mogen ontbreken.

Gaarne erkennen wij de moeilijkheid om eene volledige lijst te geven van in Indië gedrukte en uitgegeven werken. De Bibliotheek van het Bataviaasch Genootschap kan, helaas! voor eene bibliographie van N. I. niet als eene hoofdbron gebruikt worden, daar men aldaar niet met zorg een exemplaar van alle in N. I. verschenen drukwerken bewaard heeft, hetgeen ook (onbegrijpelijk genoeg!) niet geschied is van wege het Departement van Koloniën met opzicht tot de aldaar aanwezige bibliotheek. Intusschen er zijn bouwstoffen genoeg om, tot op zekere hoogte althans, te weten te komen, welk aandeel Indië aan de koloniale litteratuur heeft gehad. Uit de merkwaardige »Biblothèque asiatique et africaine" van Ternaux-Compans, de belangrijke catalogi van Fred. Muller, Mart. Nijhoff en anderen, uit de lijsten der bibliotheken van het Batav. en het Indisch Genootschap, van het Departement van Koloniën en van de Algemeene Secretarie te Batavia zou men zulks voor een goed deel kunnen opmaken, terwijl bij zulk een onderzoek ongetwijfeld op veler welwillendheid mag gerekend worden. En voorts stelle men zich niet voor, immer eene volledige bibliographie over een bepaald onderwerp te kunnen leveren; de ervaring van bevoegde bibliografen heeft lang het tegendeel geleerd. Men levere wat men, na nauwgezet onderzoek, heeft kunnen vinden. Eenige onvolledigheid zal, vooral bij eene koloniale bibliographie, niet worden misduid, althans niet door hen die met de moeilijkheden van zulk een arbeid bekend zijn. Langer uitstel zou in dezen noodlottig zijn, daar het zich laat aanzien, dat werken die in Indië verschenen en thans reeds zeldzaam zijn, in later tijden niet meer te verkrijgen noch te raadplegen zouden zijn, dat zelfs de herinnering daaraan uitgewischt zou wezen. Die kracht en lust bezit, gorde zich daarom aan tot het leveren van zulk een werk, waaraan al meer en meer behoefte begint te bestaan.

Den Haag, 12 Oct. 69. Dr. T. C. L. WIJNMALEN.

Java! Hoe het te verdedigen tegen een Europeeschen vijand? door Tento. Arnhem, J. Heuvelink, 1869.

Onze litteratuur, zoo rijk in geschriften over onze Oost-Indische bezittingen in 't algemeen, is nog arm aan geschriften over de Indische militaire aangelegenheden, vooral zoodanige, die met eenige zaakkennis

over het verdedigingsstelsel handelen, waarvoor reeds zoo vele millioenen zijn uitgegeven, zonder dat men weet of dit met vrucht is geschied. Wat men nu en dan daarover hoort, moet het tegendeel doen vooronderstellen; maar door de geheimzinnigheid waarin onderwerpen van dien aard eigenaardig gehuld zijn, blijft dat alles zoo onzeker en onbepaald, dat het moeilijk is daarin den goeden weg te vinden. Het is daarom, dat wij met welgevallen de pogingen begroeten, die door enkelen gedaan worden, om daarin licht te geven.

De schrijver van het bovengenoemd boekje zegt, nimmer de gelegenheid te hebben gehad om eenen blik in de geheimen der archieven te werpen, en verklaart zich onbevoegd om over de bijzonderheden te oordeelen. Men verwachte dan ook van hem geen uitgewerkt verdedigingsplan voor Java; maar al weet hij weinig stelligs over de bijzonderheden te zeggen, hij weet genoeg van de hoofdzaken, om zijne overtuiging uit te drukken, dat in hetgeen is uitgevoerd en als hoofdbeginsel voor de verdediging is aangenomen, verandering moet komen.

Wij mogen er den schrijver niet hard over vallen, dat zijn boekje minder geeft dan de titel schijnt te beloven, en dat zijne beschrijvingen te oppervlakkig zijn om er veel uit te leeren; want hij zelf heeft dit erkend en er de redenen voor opgegeven. Wij willen er hem liever dankbaar voor zijn, dat hij de aandacht op dit belangrijk onderwerp gevestigd heeft en de gedachtenwisseling daarover heeft opgewekt.

Nederland is te klein, zegt hij, om er naar te kunnen streven, geheel Indië door de kracht der wapenen te behouden, wanneer een machtige staat de verovering ernstig verlangt. Daarom moeten wij onze eischen matigen en ons tot de verdediging van den hoofdzetel onzer Aziatische bezittingen, dat is: van Java, beperken. Maar ook om Java tegen alle vijandelijke invallen te beschermen, daartoe heeft ons klein land geene toereikende middelen. Men behoeft slechts een blik op de kaart te werpen, om zich te overtuigen, dat de uitgebreide kusten met hare vele uitmuntende baaien en geschikte ankerplaatsen niet tegen eene landing kunnen worden verzekerd; ze zijn ook voor het meerendeel niet versterkt, en waren ze dit, ze zouden toch niet kunnen worden bezet. Zelfs onze vloot, waarvoor tot dus verre nog geen veilige haven is gevonden, zou met de grootste opofferingen en den grootsten moed eene landing niet kunnen verhinderen. Waarom dan aan de verdediging dat wijdomvattend karakter gegeven, dat uit de aangelegde werken is af te leiden, in plaats van haar tot een centraal punt te beperken, waaruit men den vijand met vereenigde krachten het hoofd kan bieden?

Na dit te hebben doen voorafgaan, geeft de schrijver op bladz. 9—11 een korte schets, bijna niet veel meer dan eene bloote opnoeming, van de aangelegde vestingwerken, waarvan hij het oppervlakkige erkent en

voor welker nauwkeurigheid hij niet instaat. Zijn oogmerk was minder, om de taktische waarde van elke versterking op te geven, dan de verspreide ligging der versterkingen aan te toonen, en te doen uitkomen, dat zij elkander niet kunnen ondersteunen, geen strategisch verband hebben, en dat hare verdediging door ons betrekkelijk klein Indisch leger de verovering van Java niet kan verhinderen.

Hij spreekt echter over allen een afkeurend oordeel uit, dat hij niet genoeg heeft gerechtvaardigd, en waarop soms wel wat af te dingen is. Slechts aan de positie van Tjilatjap kent hij hooge waarde toe. Van die te Willem I zegt hij, dat zij niet op de rechte plaats ligt, door nabijliggende hoogten beheerscht wordt, en volgens sommige natuurkundigen bestemd is (hij meent gevaar loopt), om in den schoot der aarde verzwolgen te worden, aan welke voorspelling hij wegens de laatstelijk ondervonden aardbevingen eenige waarde schijnt te hechten. De strandbatterijen te Samarang acht hij geheel ongeschikt om aan eenen aanval van eenen Europeeschen vijand te kunnen weêrstand bieden.

Waar de schrijver een afkeurend oordeel uitspreekt over het groote getal en de verspreiding der aanwezige vestingen, kunnen wij hem zonder aarzelen gelijk geven. Reeds is in de afleveringen der maanden Juni en Juli 1869 van dit Tijdschrift in gelijken zin door ons gesproken; wij houden het met den schrijver voor ondoelmatig, om met het betrekkelijk kleine Indische leger, in een land waar gebrek aan goede wegen en middelen van vervoer als 't ware de afstanden verdubbelt, op zulke verwijderde punten als Oost- en West-Java groote vestingen te bezitten, wanneer het toch waarschijnlijk is, en door weinigen ontkend wordt, dat de eigenlijke beslissing in Midden-Java zal plaats hebben. Doch in hetgeen de schrijver over Willem I zegt, meenen wij dat hij dwaalt, en zich geene goede voorstelling gemaakt heeft van de rol die deze vesting bij eenen veroverings-oorlog zal te vervullen hebben.

Dat de vestingwerken van Willem I door nabijliggende hoogten beheerscht worden, is waar; doch dit is slechts een taktisch gebrek, dat in één zóó bergachtig land als Java moeilijk vermeden, en ook geneutraliseerd kan worden door die domineerende hoogten te versterken en te bezetten. Het is voorzeker een gebrek, maar geen hoofdgebrek, als overigens de ligging in strategisch opzicht goed is, en de vesting den vijand het verder doordringen versperren en het voorbijgaan onmogelijk maken kan. Die taak, meenen wij, zal Willem I goed kunnen vervullen. De vijand toch zal zich niet willen inlaten met het belegeren eener vesting die niet zwak is, en door eene aanzienlijke macht ondersteund wordt. Immers het bijeenbrengen van het benoodigde artillerie- en geniepark, van levensbehoeften en middelen van verpleging voor het belegeringscorps in een tropisch bergland, is eene bijna onoverkomelijke taak,

die gewis veel te veel van den tijd zou vorderen, die voor de actieve operatiën geschikt is. In plaats van de spoedige beslissing te verkrijgen die hij noodig heeft, zou de vijand gevaar loopen zijne strijd- en andere middelen te zien wegsmelten, zonder iets belangrijks verricht of verkregen te hebben.

Als steunpunt van de linie der Toentang, waarachter ons leger opgesteld is, verspert de vesting met die linie de hoofdwegen naar het binnenland van Midden-Java. Ons leger staat daar in eene sterke stelling, waar het den vijand lang het hoofd kan bieden, en een vruchtbaar landschap met eene talrijke bevolking, de meest krijgshaftige van Java, dekt.

Worden de strandbatterijen van Samarang in verband met het nieuwe havenkanaal aangevuld en verbeterd, zooals op bladz. 32—35 van de Juli-aflevering gezegd is, en de verdediging door eene brigade van het mobiele leger ondersteund, dan zal eene landing te Samarang niet mogelijk zijn; is verder de stelling der Toentang voltooid en zijn de gebreken die deze vesting aankleven, weggenomen door de domineerende hoogten, zoo als op bladz. 38 gezegd is, te versterken en te bezetten, dan zal ook Willem I even moeilijk te genaken als te belegeren en door eenen geweldigen aanval te nemen zijn. De vijand zal dan moeten beproeven de positie te omgaan door te Pekalongan of te Djapara te landen en één dezer plaatsen tot punt van uitgang zijner bewegingen te maken, maar hij zal dan met andere en wellicht nog grootere bezwaren te kampen hebben. Het komt ons daarom voor, dat de strandbatterijen van Samarang, mits verbeterd, en de vesting Willem I met de linie van de Toentang grootere waarde hebben, dan de schrijver denkt.

Als aan Willem I uit een strategisch oogpunt een verwijt te doen ware, dan zou het kunnen zijn, dat de afstand van het Noorderstrand niet grooter is, aangenomen namelijk dat het den vijand gelukken mocht, om te Samarang te landen. Hoe verder toch men den vijand naar het binnenland lokken en van zijne natuurlijke basis, de vloot, verwijderen kan, des te beter. Maar strategische stellingen zijn geographische punten, die niet naar willekeur kunnen gekozen worden, en die men nemen moet waar men ze vindt en zoo als de natuur ze gemaakt heeft. Ware er een dieper in het binnenland gelegen punt te vinden geweest, dat goed aan de eischen voldeed, het zou gewis gekozen zijn geworden; het is dan ook niets meer dan eene aardigheid, die sommigen heeft doen zeggen, dat »de vallei van Ambarawa gekozen is, omdat de Nederlanders van nature geneigd zijn, om zich in of nabij de moerassen te vestigen."

Intusschen, wij zeiden het reeds hiervoren, de vijand heeft slechts keuze tusschen drie wegen, te weten: de landing te Samarang langs

twee smalle accessen, die over slappen en drassigen bodem voeren en niet zonder aanzienlijke offers te forceeren zijn, om daarna ons leger in eene versterkte stelling, onder het kanon eener vesting, in front aan te tasten; of de landing hetzij te Pekalongan of te Djapara, ten einde te beproeven de linie der Toentang langs eenen grooten omweg te omgaan. Kiest hij den omweg, dan zal hij in het eerste geval over Wileri, Reting, Parakan en Kadoe tot Willem I een afstand van 138 kilometers hebben af te leggen: in het tweede geval over Koedoes, Goeboek, Kedong Djati, ruim 120 kilometers. Maar welk een tal van moeilijkheden staan hem dan te wachten, om de vervoermiddelen te verzamelen, noodig om een leger, sterk genoeg om het onze te verslaan, van de vereischte levens- en oorlogsbehoeften te voorzien? Op de hulpmiddelen van het land dat hij doortrekken zal, moet hij tot het bekomen van levensmiddelen niet rekenen; want behalve dat de binnenlanden van Java, bij ontstentenis van groote middelpunten van handel en nijverheid, daartoe de bronnen niet bezitten, zal hij alle dorpen verlaten en have en goed weggevoerd, de wegen vernield en de bruggen afgebroken vinden. Meer dan 10 kilometers per dag zal hij niet kunnen afleggen; 15 kilometers komt ons volstrekt onmogelijk voor. Ons leger zal den vijand te gemoet gaan en hem in voor ons gunstige stellingen aantasten, zijne gemeenschap bedreigen, zijne parken oplichten. Zwermen van licht gewapende inlanders zullen, aan de kozakken gelijk, zonder zich in gevechten in te laten, onophoudelijk op zijne flanken en in zijnen rug zijnen marsch verontrusten en wegvoeren wat zij buit kunnen maken.

Als de marsch oostelijk van uit Djapara plaats heeft, zal de spoorweg van Samarang naar de Vorstenlanden ons goede diensten bewijzen. Mits men het rollend materiëel van Samarang hebbe weggevoerd, en zich het bezit van den weg hebbe verzekerd, door eene versterking op de hoogte van Kedong Djati aangelegd, zal de spoorweg ten bate der verdediging komen en daarvoor van groot gewicht zijn.

Ten slotte merken wij op, dat Willem I geen gevaar heeft om weg te zinken, zooals de schrijver met meer anderen schijnt te gelooven; dit is reeds op bladz. 39 in het Juli-nommer gezegd.

Aan de positie van Tjilatjap kent de schrijver, en te recht, groote waarde toe; het is de eenige der aanwezige versterkingen wier voltooiing hij aanbeveelt, omdat door haar de gemeenschap ter zee met het buitenland kan worden opengehouden, en de haven vatbaar is, om voor eene veilige zeeplaats te worden ingericht. Hij meent daarom dat noch kosten, noch moeite aan de voltooiing moeten worden gespaard. Wij voegen er bij dat Tjilatjap het terugtochtspunt voor ons leger zijn zal, als de positie achter de Toentang moet worden verlaten, en dat het bovendien

de basis onzer operatiën zal uitmaken, als de vijand ten Westen van Samarang mocht zijn geland. Afgescheiden daarvan zal Tjilatjap de hoofddepotplaats van het mobiele leger zijn, waaruit alle provisionnementen zullen worden getrokken, waarheen zware zieken en gekwetsten moeten worden geëvacueerd; het zal onze hoofdmagazijnen en hospitalen moeten bevatten, indien niet nog een ander punt, bijvoorb. Adjibarang in het landschap Daja-loehoer, wordt gekozen, zoo als bladz. 41 is gezegd. De linie der Toentang moet slechts de noodige levensmiddelen tot onderhoud van het leger voor eenige weken bevatten, en geene andere dan lichte zieken of gekwetsten behouden; op de communicatielijn, van Willem I tot Tjilatjap, moeten op de verschillende étappes kleine magazijnen voor de behoefte van eenige dagen worden opgericht, hetzij om daaruit door opschuiving de verbruikte levensmiddelen in de magazijnen van de Toentang-stelling aan te vullen, hetzij om te dienen tot onderhoud van het leger dat zich op dien weg beweegt, ten einde dit steeds de meest mogelijke beweegbaarheid te doen behouden, en het in staat te stellen zich oogenblikkelijk, zonder voorafgaande voorbereidingen, in die richting naar de bedreigde punten te begeven. Komt de bedreiging uit een oostelijke richting, dan neemt de spoorweg de taak op zich om het leger te proviandeeren.

Voor eene oorlogshaven acht de schrijver de ligging van Tjilatjap niet geschikt; hij heeft gelijk, want de vloot moet in de wateren van het Noorderstrand blijven, omdat daar het gebied van hare werkzaamheid zal zijn. Maar hoe zal dan worden te gemoet gekomen aan dit gemis, aan de onmisbare behoefte van eene veilige haven tot herstel van schade en het aanvullen der verbruikte middelen? Het is moeilijk te zeggen, doch wij vestigen de aandacht op de reede van Djapara. Het is ons niet bekend of de ankerplaatsen achter de eilanden Poeloe-Pandjang en Poeloe-Telokh thans nog de vereischte diepte hebben voor het ankeren van oorlogschepen, en of het waar is dat de koraaldieren deze, voorheen zelfs voor groote schepen geschikte ankerplaatsen zoo ondiep hebben gemaakt, dat eenigszins groote schepen er niet meer ankeren kunnen. Een onderzoek is gemakkelijk in te stellen; en zoo dit gunstig ware en daaruit bleek dat de reede van Djapara voor het ankeren van oorlogschepen geschikt is te maken, dan zou een belangrijk en moeilijk vraagstuk zijn opgelost. In dat geval zou het beveiligen dezer reede tegen vijandelijke aanranding geen groot bezwaar hebben. Djapara zou dan ook niet meer tot landingsplaats des vijands kunnen worden gekozen, en zelfs de landing te Samarang of Pekalongan zou bedenkelijk worden, indien onze vloot, veilig te Djapara liggende, vandaar zou kunnen komen opdagen, om de landingsvloten te Samarang of te Pekalongan te bedreigen.

Op bladzijde 12—15 behandelt de schrijver de sterkte van het Indische leger. Hij acht die niet voldoende, en zoo men ze toetst aan het voorgeschrevene verdedigings-stelsel dan heeft hij gelijk. Men zou echter met die sterkte kunnen volstaan, zoo men wilde besluiten om een eenvoudiger en meer centraal beginsel van verdediging aan te nemen.

Wij houden ons aan de feitelijke formatie, liever dan aan de organieke, omdat tot deze laatste ook behoort het corps Pradjoerits, sterk 95 Europeesche en 100 Inlandsche officieren, en 1052 Europeesche, 436 Amboneesche en 3300 Inlandsche onderofficieren en manschappen; — deze laatste, op voet van oorlog, te brengen op 6600 man; — welk corps nog niet is opgericht en het ook wel nimmer zal worden. De feitelijke formatie telde in 1864: 1313 Europeesche officieren en 27469 onderofficieren en manschappen van alle wapenen, waaronder 11727 Europeanen, 545 Afrikanen en 872 Amboneezen, met 530 paarden voor de artillerie en 523 voor de cavalerie. Hieronder is ook begrepen de bezetting der buitenposten, die, luidens de voorschriften, bij dreigend oorlogsgevaar niet meer dan ruim 200 officieren en 7000 man moeten behouden, welk cijfer zelfs nog voor eene vermindering zou vatbaar zijn. Men zal dus, naar dien maatstaf, voor Java overhouden ongeveer 1100 officieren en ruim 20000 manschappen, waaronder 11000 Europeanen, Afrikanen en Amboneezen. De infanterie wordt echter dan tevens, door eene versterking van 30 man per inlandsche compagnie, vermeerderd met 1440 man, voorts met 1100 man door de indeeling der rustende Pradjoerits, en met 3000 man door de contingenten der inlandsche vorsten; de artillerie krijgt eveneens eene vermeerdering van 956 man voor de veldbatterijen en de vesting-artillerie en van 760 paarden; terwijl de cavalerie, versterkt door de cavalerie der legioenen van de Inlandsche vorsten en de indeeling van het korps Djajang-sekars, op 1544 man met 1444 paarden wordt gebracht, en eindelijk het corps sappeurs en mineurs tot 712 man wordt vermeerderd. Wij laten, zoo als gezegd werd, het corps Pradjoerits, dat in de verdedigings-ontwerpen op 195 officieren en 11388 man geraamd is, buiten rekening, omdat het wel nimmer opgericht zal worden, en bekomen dan eene sterkte van 1100 officieren en 24052 manschappen, die, onzes inziens, bij eene minder verspreide en meer samengetrokken wijze van bezetting en verdediging van het eiland Java, meer dan voldoende is. Er zijn er wel onder de genoemde troepen wier gehalte uit een militair oogpunt niet groot is, zooals de legioenen der Inlandsche vorsten, de rustende Pradjoerits en ook de aanvullingen om het staande leger van den voet van vrede op den voet van oorlog te brengen. Doch bij een verdedigings-stelsel als wij aanbevelen, versmaden wij die minder geoefende troepen niet, omdat zij dienen kunnen tot het bezetten der posten in de

tweede linie en de bewaking der magazijnen en minder bedreigde punten, hetgeen de beschikking over een grooter deel van het staande leger in de eerste linie toelaat. De rustende Pradjoerits, bijvoorb., wier gehalte bij het leger niet hoog aangerekend wordt, doch die dan toch in den wapenhandel geoefend en reeds aan eenige militaire diensten en orde gewoon zijn, zouden wij willen doen strekken tot de aanvulling der Inlandsche compagniën infanterie, organiek op 30 man per compagnie vastgesteld, omdat die spoediger in rij en gelid gesteld kunnen worden dan geheel nieuw aangeworven manschappen. De aldus bij het leger ingedeelde Pradjoerits moeten natuurlijk in de verschillende residentiën weder door andere vervangen worden. Deze worden daar weder geoefend door de Europeesche onderofficieren-instructeurs, die in alle residentiën bij de rustende Pradjoerits zijn geplaatst, en wanneer men die detachementen wil verdubbelen en verdriedubbelen, hetgeen aan de zorg onzer flinke ambtenaren van het binnenlandsch bestuur kan worden overgelaten, die bijna even veel militairen geest hebben als de officieren van het leger, dan heeft men zonder belangrijke kosten en zonder grooten omslag steeds eene reserve tot aanvulling van circa 3000 man ter hand. Dat men overigens de manschappen die bij het staande leger zijn ingedeeld, en in 't algemeen allen die bij het leger te velde en de posten binnen het oorlogsterrein dienst doen, in kleeding, voeding en soldij eene billijke toelage geven en zoodanig behandelen en verzorgen moet, dat ze met hunne positie tevreden en niet gemakkelijk tot desertie over te halen zijn, of daarin geene verbetering van hun lot behoeven te zoeken, ligt voor de hand en wordt slechts ter loops vermeld. Toch schijnt de herinnering niet overtollig, dat in 1811, den dag na de nederlaag te Meester Cornelis geleden, van de 13 à 14 duizend man die de bezetting van het geretrancheerde kamp uitmaakten, slechts 100 dragonders en 40 man infanterie konden verzameld worden, om de krijgskas naar Midden-Java te escorteeren. Meer dan 6000 man hadden hunne wapenen weggeworpen en zich gevangen laten nemen, waardoor ook 245 officieren in handen des vijands vielen; de overigen hadden zich verspreid en brachten maraudeerende de streken in onrust welke zij doortrokken. Ons dunkt dat daartoe veel zal hebben bijgedragen de geringschatting waarmede in die dagen de Inlandsche soldaten werden behandeld, en de geringe soldijen en belooningen die zij voor hunne zware diensten ontvingen.

Eene behartigenswaardige opmerking is die, welke de schrijver aangaande de plaatsing der magazijnen maakt. Al de artillerie-, kleeding- en andere magazijnen liggen open en onbeschermd aan het Noorderstrand; zelfs met den artillerie-constructiewinkel en de fabriek voor de Marine en het Stoomwezen is dit het geval. Dikwerf reeds is door de bevoegde

autoriteiten op de noodzakelijkheid gewezen, om de militaire magazijnen naar Midden-Java, achter de linie van defensie, over te brengen; het is te hopen dat op dien wenk gelet zal worden, en dat, bij eventueele behoefte aan uitbreiding, men geene nieuwe magazijnen in de zeeplaatsen zal bouwen.

Niet minder is het der aandacht waard, dat voor de vestiging van den hoofdzetel van het Bestuur een gezond beginsel worde aangenomen. De vraag is nog altijd onbeslist, waar men dien zetel definitief plaatsen zal. De eerste ontwerper van het aangenomen verdedigings-stelsel wilde de Regeering naar eene nieuw te bouwen bevestigde hoofdstad, achter de linie der Toentang, te Kedjiwan aan de Z. O. helling van den berg Merapi, overbrengen; doch hiervan is later afgezien. De generaal-majoor baron von Gagern stelde zich met eene tijdelijke verplaatsing tevreden, uit te voeren bij dreigend oorlogsgevaar, en wees daarvoor eene der drie volgende plaatsen aan, te weten: Poerworedjo, Djokjokarta of Soerakarta, hetgeen echter dit bedenkelijke heeft, dat men in geen dier drie plaatsen geschikte gebouwen zal kunnen vinden, om er de departementen van algemeen bestuur onder dak te brengen. Te Poerworedjo evenwel heeft men met het oog daarop aan al de kazernen voor de troepen eene permanente inrichting gegeven, om althans tot noodhulp te kunnen dienen. Doch de verplaatsing van de departementen en archieven naar zulke verwijderde oorden, kan niet in eenige maanden worden volbracht, en wanneer men daarmede eerst in de kritieke oogenblikken aanvangt, zullen daardoor middelen worden geabsorbeerd, die voor belangrijker verrichtingen, namelijk het voorbereiden der verdediging, zullen vereischt worden. Het is dus beter de verplaatsing te volbrengen in de dagen van rust. De vlakte van Bandong schijnt voor eene permanente vestiging van den hoofdzetel der Regeering en de stichting eener nieuwe stad zeer geschikt te zijn. Zij is ruim 2100 voeten boven het oppervlak der zee gelegen, bezit een gezond en gematigd klimaat en heeft eene uitgebreidheid die er de vestiging eener aanzienlijke Europeesche stad toelaat. De bevolking der Preangerlanden is de rustigste van Java; zij is zonder eenige militaire bezetting steeds in rust gebleven, hoezeer de beginselen waarnaar zij bestuurd werd en nog wordt niet tot de mildste behooren. Van vijandelijkheden, hoe ook de loop der operatiën in geval van invasie zijn zal, heeft Bandong niets te vreezen, omdat het landschap door zijne ligging daartegen gedekt is, en door geringe voorzieningen voor den vijand ongenaakbaar kan worden gemaakt. Het zou inderdaad moeilijk zijn, om op Java een ander oord te vinden dat eene vereeniging van zulke gunstige voorwaarden voor eene vestiging van Europeanen aanbiedt. De verplaatsing van den hoofdzetel der Re-

geering naar Bandong zou ook al spoedig het besluit ten gevolge hebben, om den spoorweg van Batavia-Buitenzorg tot die stad te verlengen, waardoor de bloei van dit vruchtbare, maar nog zoo geïsoleerde landschap zeer zou klimmen en de waarde van Java voor den Nederlandschen handel in aanzienlijke proportiën winnen. Bedriegen wij ons niet, dan heeft de Gouverneur-Generaal van Britsch-Indië zijn verblijf van Calcutta naar de vruchtbare hellingen van het Himalaja-gebergte overgebracht. Waarom zou de Gouverneur-Generaal van ons schoon Insulinde niet hetzelfde doen en zich vestigen meer in de nabijheid en te midden van het volk dat hij regeert, en welks behoeften en belangen hij noch te Batavia, noch te Buitenzorg kan leeren kennen?

Eindelijk treedt de schrijver in beschouwingen van hetgeen gebeuren zal, als de hoofdplaatsen van Java, onbevestigd blijvende, in de macht des vijands geraken.

»Maar, zal menigeen ons toevoegen, wat hebben wij aan Java, wanneer onze hoofdplaatsen in 's vijands handen zijn; wanneer hij de zee beheerscht; wanneer de toevoer van de Noordkust ons is afgesneden? De vijand zal ons stil met rust laten in het gebergte, ons zooveel mogelijk trachten te benadeelen, zoowel materiëel als moreel; hij zal niet oprukken om onze sterke stellingen aan te tasten, maar zich tevreden stellen met de Noordkust en wachten tot gebrek of verraad ons tot de overgave zal noodzaken."

De schrijver is blijkbaar met deze opmerking verlegen; hij weet ze niet te wederleggen; hij vindt dat ze veel waars bevat, en zegt: dat het zijne bedoeling ook niet was dien toestand als benijdenswaardig voor te stellen; ziet men kans den vijand het landen en veroveren der hoofdplaatsen te beletten, des te beter! Maar vooralsnog gelooft hij, dat dit onze krachten verre te boven gaat, en de hoofdplaats, den zetel van ons bestuur, wil hij redden.

Men zij gerust. De hypothese, opgeworpen door de voorstanders van de verdediging der stranden en tegenstanders van de onverdeelde verdediging in eenig centraalpunt van het binnenland, gaat, ter goeder trouw, van eene verkeerde voorstelling uit. De vijand die de verovering van Java beoogt, kan zich met het bloote bezetten van eene of meer strandplaatsen niet tevreden stellen. Wil hij zijn oogmerk bereiken, dan moet hij ons leger aantasten, het verslaan en geheel vernietigen, of door capitulatie in het bezit van het eiland komen. Zonder dat is zijn bezit niet wettig en slechts tijdelijk, kan hem de gehoorzaamheid onthouden worden, telkens wanneer het oogenblik gunstig is, en zijn zijne veroveringen niet tegen herovering verzekerd. De inbezitneming moet feitelijk zijn, om de gehoorzaamheid verbindend te maken.

Aan die voorwaarde voldoet het eenvoudig bezetten van enkele hoofdplaatsen niet; en het wachten totdat de overige deelen van het eiland goedschiks zullen worden overgegeven, zou wel eens van langen duur kunnen worden, 's vijands middelen tot uitputting brengen en hare aanvulling, wanneer hij wederkeerig niets van Java trekt, boven zijne krachten doen gaan. Op die wijze overzeesche oorlogen te voeren, zou ze tot al te kostbare ondernemingen maken.

Het eenvoudig bezetten eener stad heeft ook geenerlei resultaat. Wil men in de ommelanden en de nabijliggende landschappen gezag uitoefenen en er belastingen heffen, dan moet men het platte land bezetten en er een bestuur organiseeren. Maar wat zullen de gevolgen zijn, als de vijand, zonder onze strijdkrachten te hebben gedeerd, de zijne verspreidt, en ons leger zijne verspreide detachementen aantast en verjaagt? Men ziet dat de voorstelling die men zich gemaakt heeft, niet juist en in de praktijk niet uitvoerbaar is.

De vijand zou echter, volgens sommigen, eene verovering met een beperkt doel kunnen beoogen; hij kan het voornemen hebben, om slechts een deel des eilands te veroveren en aan zijne macht te onderwerpen. Dit zij zoo! Maar daarvoor heeft hij schier even aanzienlijke middelen noodig als voor de verovering van het geheel. Zoo lang de vrede niet gesloten en dat deel hem niet bij verdrag afgestaan is, zal hij voor het onderhouden der reeds aanzienlijke detachementen, over de uitgestrektheid van het bezette onderdeel verspreid, aan de grenzen eene aanzienlijke macht vereenigd, en in de wateren eene voldoende vloot bijeen moeten houden, om tegen onze ondernemingen verzekerd te zijn. Ons dunkt dat aldus de kosten der verovering verre het voordeel daarvan zouden kunnen overtreffen.

En ten slotte: gesteld eens die verovering met een beperkt doel ware met minder inspanning te bereiken, zal zij dan verhinderd kunnen worden door Batavia en Samarang en Soerabaja te bevestigen en die steden door aanzienlijke militaire macht bezet te houden? Immers neen; want de werking van die bezettingen reikt, als de vijand de ommelanden bezet heeft, niet verder dan haar kanon draagt. Noch de vestingwerken dier steden, noch hare troepen kunnen verhinderen dat in West- en Oost-Java de ommelanden bezet worden. Eene landing te Cheribon zou geheel West-Java en eene te Grissee geheel oostelijk Java in de macht des vijands kunnen brengen. Ons verzwakt en verspreid mobiel leger zou aan de bezettingen van Batavia en Soerabaja geene hulp kunnen brengen, maar die vestingen, wellicht geblokkeerd en van proviand verstoken, zouden al spoedig tot de overgave gedwongen kunnen worden en de spoedige overgave van het eiland het einde daarvan kunnen zijn.

Dergelijk resultaat is minder te vreezen van eene centrale verdediging, waarbij het leger vereenigd, mobiel en vrij in zijne bewegingen blijft, en aan de ondernemingen des vijands eene gelijke macht kan overstellen. Wij zijn ook overtuigd, dat de verovering niet zal worden geleid zooals door de voorstanders der verdediging aan de stranden wordt vooronderstelt. Dit zou te zeer in het nadeel van den aanvaller zijn. Den verdediger ten onder te brengen is het doel van den aanval, en het middel daartoe is de vernieling zijner strijdkrachten. Dit doel kan niet bereikt worden door eene passieve houding aan te nemen; ieder verzuim om aan te vallen en den verdediger te verzwakken komt ten bate van dezen. Immers hij heeft slechts ten doel te »behouden," en dit kan hij het beste bereiken wanneer hij met rust gelaten wordt, totdat hij zelf eene geschikte kans vindt om zijne tegenpartij aan te vallen en te verslaan. Wij kennen in de geschiedenis geen voorbeeld van eenen veroverings-oorlog, die op de zoo even genoemde wijze zou zijn gevoerd; zoo er een bestaat zal men ons genoegen doen het te noemen.

Hiermede nemen wij afscheid van den schrijver »Tento," in het vertrouwen, dat hij ons onze opmerkingen en toelichtingen zal willen ten goede duiden. Wij zeggen hem dank voor zijne poging, om de aandacht van het Nederlandsche publiek op dit belangrijk onderdeel der koloniale aangelegenheden te vestigen, en sluiten met den wensch, dat ook anderen zich aangemoedigd zullen gevoelen hunne denkbeelden daarover mede te deelen.

X.

As Possessões Portuguezas na Oceania por Affonso de Castro, Membro da Sociedade de sciencias e artes de Batavia, Deputado da Nação, Official do Exercito Portuguez e Ex-Governador de Timor. Lisboa, Imprensa Nacional, 1867.

Bovenstaande is de titel van een werk van den oud-Gouverneur van Timor, de Castro, betreffende het gedeelte van Timor en onderhoorige eilanden, dat onder het gezag van de kroon van Portugal behoort. Daar de belangstelling in het gedeelte van Timor dat gerekend wordt tot onze overzeesche bezittingen te behooren, in den laatsten tijd zeer is toegenomen, kwam het ons niet ongepast voor dit werk uit den

vreemde met eenige regelen aan te kondigen, om daardoor de lezers van dit Tijdschrift op te wekken, met den ook voor ons niet onbelangrijken inhoud kennis te maken.

Behalve eene voorrede en inleiding, is het werk door den S. in twee deelen gesplitst. Het eerste bevat in elf hoofdstukken de geschiedenis van Timor en onderhoorige eilanden onder Portugeesch gezag, van den tijd af dat de Portugeezen zich in het begin der 16e eeuw aldaar vestigden, tot op heden; terwijl het tweede gedeelte in negen hoofdstukken handelt over land- en volkenkunde, de inlandsche vorsten, het volk, zijne zeden en gewoonten, nijverheid, handel enz., verder over het koloniaal beheer, inkomsten en uitgaven, verbeteringen die de S. wenscht te zien ingevoerd, zijne gedachten over kolonisatie enz. Eenige niet onbelangrijke bijlagen zijn achter ieder gedeelte gevoegd. Tot het werk behooren twee kaarten, als ééne van Timor en omliggende eilanden, op een schaal van 1 : 300000, door E. A. Bettincourt vervaardigd, en waarop de verdeeling der Provincias enz., tot het Portugeesch gedeelte van Timor behoorende, is aangewezen; de tweede is een kaartje van de reede van Dilli, door den luitenant ter zee 2e kl. J. Isebree Moens, in 1861 aan boord van het Nederl. Stoomschip de Citadel van Antwerpen gemaakt.

Daar het ons voornemen slechts was het werk aan te kondigen, ligt het niet in onze bedoeling in beschouwingen te treden over een of ander hoofdstuk; wij vermeenen echter niet te mogen nalaten, om met een enkel woord er op te wijzen, dat de S. de toekomst van Portugeesch Timor boven alles ziet in de uitbreiding van de koffie-cultuur; en ofschoon de S. met het cultuurstelsel, door den Generaal van den Bosch op Java ingevoerd, wel ingenomen schijnt (1), acht hij dit voor Timor om de daarbij opgegeven redenen niet geschikt; doch stelt naar aanleiding daarvan een ander stelsel voor, dat, indien het kans van slagen had, binnen weinige jaren de productie, die voor 1865—1866 op 2400 pikols wordt opgegeven, tot 30000 pikols zou opvoeren, en dat op eene wijze, waarbij de bevolking, de vorsten en het Gouvernement belangrijke voordeelen zouden genieten.

Hooren wij ook meermalen ten onzent de welgegronde klacht herhalen: wat heeft Nederland in twee eeuwen voor de beschaving van den Javaan gedaan? schrijver laat die ook Portugal in de ooren klinken, als hij zegt: »Ao passo que as colonias hollandezes adquirem um subido grau de prosperidade, Timor jaz na mais horrivel miseria, e *a dominação portugueza*, *que conta trezentos annos*, não tem podido introduzir a

(1) In de Documentos achter het tweede gedeelte is opgenomen „Resumo do relatorio sobre o novo systema de culturas pelo commissario Geral van den Bosch, datado de 24 de Janeiro de 1834."

civilisação n'aquelle povo, nem ha dado incremento ao commercio, creando industrias e desenvolvendo a agricultura." Maar reeds vroeger had een onzer schrijvers over Timor er op gewezen, op welken lagen trap van beschaving ook de Timorees staat die op het Nederlandsch gedeelte van Timor gevestigd is; wij bedoelen den heer Francis, waar wij op blz. 227 van zijn in de noot aangehaald werk (1) lezen: »Het zal dan ieder oplettend beschouwer van den voortgang der menschelijke beschaving onbegrijpelijk voorkomen, hoe een land, zoo ruim bedeeld en redelijk wel bevolkt, na twee eeuwen onder Nederlandschen invloed te hebben gestaan, nog zoo verre ten achteren is in welvaart en beschaving."

Laten wij, met het oog op de plannen die men met Timor voorheeft, den wensch koesteren, dat daaruit ten aanzien van het volk iets goeds moge voortvloeien.

L.

---

(1) E. Francis, Herinneringen uit den Levensloop van een Indisch ambtenaar enz. 1856, 2e Deel, Timor, blz. 227.

VARIA.

Omtrent het verblijf der Spanjaarden in de Minahasa vindt men de voornaamste bijzonderheden aangeteekend in het 1e Deel van Valentijn's Oud en Nieuw Oost-Indië, nader toegelicht en uiteengezet in de belangrijke bijdrage van den heer Riedel, getiteld: »het oppergezag der vorsten van Bolaäng over de Minahasa," en voorkomende in het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, dl. XVII, afl. 5 en 6.

Als eenige overblijfselen van hun oponthoud in deze streken worden aangewezen groote bakken of kommen, uit een soort van trachietsteen gehouwen, in den vorm der gebruikelijke rijstblokken, en daarom door de inlanders ook *lisong* (Mal. lêsoeng) geheeten. Men vindt deze alleen in de negorijen Pontak en Poöpo, aan de overzijde der Ranojapo gelegen; en, volgens het verhaal van een inlandsch hoofd, die zich in der tijd om een weg te zoeken derwaarts begaf, ook eenige van grooteren omvang in de bosschen die de grens vormen met het rijk van Bolaäng-Mongondow. Daar zij te groot zijn om voor het stampen van rijst gebruikt te worden, is tot heden nog niet verklaard, waartoe deze lisongs eigenlijk hebben gediend.

Merkwaardig zijn echter eenige woorden, die, in het Maleisch der Minahasa gebruikelijk, min of meer met Spaansche woorden overeenkomen.

Behalve dat de afleiding van het Alfoersche *kawalo* van het Spaansche *caballo* algemeen bekend is, hebben nog geene nadere onderzoekingen daaromtrent plaats gevonden; men mag dus hopen, dat de onderlinge vergelijking van enkele woorden de beoefenaars der Alfoersche talen zal nopen, hunne aandacht meer bijzonder op dit punt te vestigen.

Karakteristiek zijn de volgende voorbeelden:

Maleisch der Minahasa.	Spaansch.	Hollandsch.
Barba,	barba,	baard.
Kadéra,	cadéra,	stoel.
Horas,	hora,	uur, klok.
Arkoes,	arco,	eereboog.

Maleisch der Minahasa.	Spaansch.	Hollandsch.
Fresco,	fresco,	versch, frisch.
Kasoeari,	casuarina,	de kasuarisboom.
Gargantang,	garganta,	gorgel, keel.
Koera,	curar,	bleeken, van goed.
Kentar,	cantar,	zingen.
Sombar,	sombra,	schaduw.
Serampa,	sarampion,	de mazelen.
Soewar,	sudar,	zweeten.
Palo-palo,	palo,	stok, staf.
Sono,	sueno,	slaap.
Toki,	tocar,	kloppen.
Taripa,	tripas,	de darmen.
Testa,	testa,	voorhoofd.
Maradja = knorrig,	marrajo = boosaardig.	
Nĭng ada = trada,	ningun = Keiner (Hoogd.)	
Domato,	domita,	een soort van trachiet-steen.
Foeroe,	furo,	wild, van dieren.
Fastioe,	fastidioso,	beu van iets zijn.
Ponòsọ,	faño̱so,	door den neus spreken.
Kano-kano,	caño̱,	riet.
Sĕloba,	salobre,	ziltig, van water.
Koléto = knijpen met de nagels,	coléto = iemand vasthouden, bij den kraag pakken.	

Omtrent de laatste zeven woorden valt op te merken, dat zij in het Ternataansch dezelfde beteekenis hebben.

DE C.

Volgens het Maleische woordenboek van den heer Pijnappel heeft het woord *Kabesaran*, behalve de algemeene beteekenis die aan een grondwoord wordt gegeven door toevoeging van het praefix *ka* en het suffix *an*, nog die van *regalia*, *vorstelijke insigniën*.

De heer Bleeker in zijn bekend werk »Reis door de Minahassa enz.", eene beschrijving van de aldaar bij plechtige gelegenheden vertoonde *Kabesaran* gevende, noemt deze »eene soort van inlandsche burgerwacht," waartegen de heer Graafland in het eerste deel van zijn »Minahassa" opkomt, zonder echter, bij eene overigens zeer nauwkeurige voorstelling van de eigenaardige exercitiën dier *Kabesaran*, het woord zelf juister te verklaren.

In het VIIe deel van het »Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde, uitgegeven door het Bat. Gen. v. K. en W.," vindt men een Maleisch verhaal: *tjerita boelan di bĕlah doea*, waarvan de eerste regel:. *maka hoeloebalang itoepon berdjalanlah pergi ka kampong Hatidjah dengan kabesarannja*, vertaald wordt door: *vervolgens ging de veldheer met trots naar de woonplaats van Hatidjah.*

Zou de vertaling door *eerewacht* of *gevolg* niet eenige aanbeveling verdienen, zoo met het oog op de naamstoepassing in de Minahasa, als omdat het begeleiden van aanzienlijke personen voorzeker onder de eerbewijzingen mag gerangschikt worden?

DE C.

Het woord *dapo*, dat in het September-nommer, bl. 195, voorkomt, en dat ik daar niet wist te verklaren, is ongetwijfeld niets anders dan eene eenigszins gewijzigde, waarschijnlijk Menangkabausche uitspraak, van *dĕpa*, vadem, dat aan het Maleisch, Javaansch en Soendasch gemeen is.

P. J. V.

Bij de heerschende neiging die nu en dan bespeurd wordt, om de tractementen der officieren van het Indische leger te hoog te noemen, is het niet onaardig na te gaan hoe zij geregeld zijn onder den Gouverneur-Generaal Daendels, toen de levensbehoeften niet duurder zullen geweest zijn dan thans, zelfs als men er de gevolgen der afgebrokene gemeenschap met Europa bij in rekening brengt. In het derde deel van den »Staat der Nederlandsche Oost-Indische bezittingen onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal H. M. Daendels" leest men het volgende besluit:

Soerabaja, den 16den van Zomermaand 1810.

Zijne Excellentie de Maarschalk en Gouverneur-Generaal, in aanmerking genomen hebbende de tegenwoordige duurte, zoo der levensmiddelen als stoffagien, paarden, equipagien, fouragie enz., gelijk mede dat in de mindere betaling, welke de militairen genieten, in vergelijk der civiele ambtenaren, nog eene groote onevenredigheid plaats heeft:

Heeft besloten de tractementen der Officieren bij de armee van Zijne Majesteit in Indiën, van Kolonel tot Luitenant inclusive, te vermeerderen, en te bepalen op den volgenden voet, als:

Aan de Officieren van den Staf, Genie, Kavallerie en Rijdende Artillerie:

Een Kolonel	's jaars	Rijksdaalders	negenduizend vijfhonderd.
» Majoor (1)	»	»	achtduizend.
» Luitenant-Kolonel	»	»	zevenduizend.
» Kapitein	»	»	drieduizend.
» Eerste Luitenant	»	»	tweeduizend.
» Luitenant	»	»	eenduizend tweehonderd.

Aan de Officieren van Infanterie, Jagers en Artillerie:

Een Kolonel	's jaars	Rijksdaalders	negenduizend.
» Majoor	»	»	zevenduizend vijfhonderd.
» Luitenant-Kolonel	»	»	zesduizend vijfhonderd.
» Kapitein	»	»	tweeduizend vijfhonderd.
» Eerste Luitenant	»	»	eenduizend vijfhonderd.
» Luitenant	»	»	eenduizend.

Terwijl de Adjudanten en Kwartiermeesters zullen worden betaald even als de Officieren van de Kavallerie, onder bepaling verder, dat de betaling der tractementen in de onderscheiden garnizoenen zal geschieden in dezelfde specie en volgens dezelfde bepaling, als op iedere plaats in het bijzonder tot heden heeft plaats gevonden, ingaande met den eersten van Hooimaand aanstaande.

Onder de werken van Dickens is »Little Dorrit" niet dat, hetwelk in het algemeen het hoogst staat aangeschreven. Nogtans vinden wij daarin wat misschien de geestigste zijner schilderingen is, de beschrijving van het »Circumlocution office", een der departementen van algemeen bestuur, waarin de Barnacles met onverdroten ijver werkzaam zijn, om, wanneer er iets nieuws te doen of te bevorderen valt, de middelen uit te denken »how NOT to do it."

Wanneer wij letten op den ijver dien het Britsch bewind doorgaans ten toon spreidt om groote hervormingen tot stand te brengen, kunnen wij ons nauwelijks voorstellen dat het Vereenigd Koninkrijk in die mate den invloed van het »Circumlocution office" ondervindt, dat Dickens dáár zijne werkzaamheid kon voorstellen, als »containing the whole science of government." Wanneer wij konden aannemen dat hij met het bestuur van Nederlandsch Indië genoegzaam was bekend geweest en dit hem belangstelling genoeg kon hebben ingeboezemd, zouden wij eerder gelooven dat de waarneming van hetgeen daar voorvalt, de kleuren aan zijn palet had geleend.

---

(1) De Majoor had toen rang boven den Luitenant-Kolonel.

Deze gedachte werd bij ons niet zoozeer gewekt als verlevendigd, bij de lezing eener reeks van artikelen in het »Bataviaasch Handelsblad", voorkomende in de nommers 20 tot 26 der mail-editie voor 1869, getiteld »een uitstap naar Padang", en afkomstig van de hand zelve van den redacteur, den heer H. J. Lion. Uit die artikelen blijkt ten duidelijkste dat het »Circumlocution office" in Indië eene groote rol speelt, en de kunst »how NOT to do it" daar eene schaarsch geëvenaarde hoogte heeft bereikt. Wij willen dit door eenige uittreksels staven.

De inrichting van het Departement bestaat in een zeer ingewikkeld stelsel van adviesvragen en raadplegen, dat in ieder geval een eindeloos *uitstel*, in de meeste gevallen reeds langs den natuurlijken weg tot *afstel* leidende, ten gevolge heeft, en zoo het doel langs dien weg nog niet bereikt wordt, door eene *afwijzende beschikking* wordt bekroond, waarvoor de vele zwarigheden, door zulk een tal van adviseurs geopperd, meestal voldoende gelegenheid verschaffen.

Doch hooren wij den heer Lion:

„Er wordt b. v. een verzoek gedaan waarbij gewestelijke besturen, eenige Chefs van Departementen en eindelijk de Raad van Indië moeten gehoord worden.

„Dan gaat het verzoek allereerst ter consideratie en advies in handen van de gewestelijke besturen; meestentijds wordt zelfs de een na den ander gehoord. De een leest het advies van den ander, weet het natuurlijk beter dan deze, vit er op, en behandelt dus meer het advies van zijn voorganger in het considereeren, dan de zaak zelve.

„Nu komt het na vele maanden in handen van een Directeur. Deze bevit weder de residenten en gaat nog eene schrede verder, door in beschouwingen te treden over het verzoek, de beginselen af- of (wat zelden gebeurt) goed te keuren en eigen voorstellen te doen of (soms onmogelijke) veranderingen in het verzoek te brengen. Daarna gaat de steeds aangroeiende bundel naar een anderen Directeur; dezelfde manoeuvre; vervolgens naar den Procureur-Generaal, die somtijds genoodzaakt is aan te wijzen, dat de aanvraag of de daarop gebaseerde adviezen in strijd zijn met de vigeerende wetten. Dat maakt eene terugzending noodzakelijk, en geeft verdere vertraging. Eindelijk komt de zaak in handen van den Raad van Indië, ook al weder den een na den ander. Heeft ze dat laboratorium, waar beginselen, wet, staatsbelang en doelmatigheid in een homogeen geheel moeten gebracht worden, gepasseerd, dan komt een nieuwe *rem*, soms sterker dan al de andere, namelijk de Secretarie. En na al dit interminabele considereeren en tegenspreken en vitten en adviseeren, gaat de zaak eindelijk, indien ze daarvoor gewichtig genoeg is, naar Holland.

„Uit Holland verneemt men dan, dat het verzoek, waarover nu drie of vier jaren gehandeld is, maar buiten beschikking blijven moet, *omdat*

sedert dien tijd de beginselen van Regeering (i. e. de luim van den ageerenden Minister) veranderd zijn.

„Degenen die met den werkelijken gang van vele zaken, o. a. met dien der „Verandering der voorwaarden van uitbesteding in Indië" of van de „Regeling der burgerlijke pensioenen", of van de „Bevordering en ontslag van burgerlijke ambtenaren" bekend zijn, zullen mij toegeven, dat ik evenmin overdrijf als typen maak, maar dat ik het considereer- en adviseerstelsel geportretteerd heb."

Men zou zich zeer vergissen indien men meende, dat de Barnacles, die het »Circumlocution office" administreeren, zich onwillig zouden betoonen om het oor te leenen aan voorstellen, waarvan, naar het oordeel van het domme publiek, dat de heilzame strekking van het »not to do it" niet begrijpt, verbetering het gevolg zou kunnen zijn. Integendeel, het verbazende talent der Barnacles komt nergens beter uit, dan in hunne geneigdheid om te hooren, en *toch niet te doen*. Ook hiervan brengt de heer Lion eene proeve bij.

„Eenige jaren geleden beklaagde zich (in een particulier gesprek) een hooggeplaatst persoon, dat hij juist door het geschetste stelsel niets kon tot stand brengen, ten eerste omdat het te lang duurde voordat de „Akten zum Spruche reif würden"; maar ook omdat in den loop der zaak personen en beginselen te veel afwisselen, de adviezen daardoor vol tegenstrijdigheden en vol tegenspraak zijn, en men daarin eindelijk evenmin eene meerderheid van meeningen vindt, als er een bepaalde conclusie uit kan trekken.

„Het was, zeide hij, om dol te worden, en het maakte iemand wars, iets op touw te zetten!

„„Van dien gang van zaken", antwoordde ik grof weg, „draagt niemand de schuld dan U alléén."

„Dat was niet lekker!

„„Hoezoo?" werd vrij geraakt gevraagd.

„„Wel eenvoudig omdat men de zaken niet behandelt, gelijk men behoorde te doen!"

„„Zoo, hoe zou jij het dan doen?"

„„Ik? ik zou het zoo doen: Van elke zaak die ter consideratie en advies aan gewestelijke besturen, directeuren, rekenkamer, Procureur-Generaal en Raad van Indië moest gezondeu worden, liet ik zooveel *afdrukken* maken als er adviseurs zijn, en nog een paar meer, eventueel voor Kamers van Koophandel, particuliere specialiteiten, den Algemeenen Secretaris en een der referendarissen van de Regeering ter voorloopige speculatie.

„„Al die stukken zond ik *te gelijker tijd aan al die autoriteiten* en zette er op: „te beantwoorden binnen ..... maanden of dagen (en ik zou er *streng* de hand aan houden, dat ze binnen den gestelden termijn beantwoord werden).

„„Na afloop van dien termijn zou ik nu niet een advies met een doorloopende vitterij daarop (en dit na jaren) ontvangen, maar ik zou zooveel zelfstandigs adviezen hebben, als er adviseurs gehoord zijn, en waarbij dan de een niets had geweten van den ander, noch door een praeadvies was geinfluenceerd.

„„Nu stelde ik al die adviezen in handen van den Referendaris, die de zaak reeds bestudeerd had, en liet er een referaat van maken. *Dat,* en casu quo het een of ander origineel advies, ging ik dan door met mijn secretaris en *dan nam ik mijn besluit.*"

„„Zoodoende zouden karrevrachten van monnikkenwerk bespaard worden en men zou toch eindelijk in Indië eens zien, dat het Gouvernement „time" voor „money" houdt, en den tijd niet verspillen, gelijk hij in millioenen dagwerken van heerediensten verspild wordt!"

„„Dat is een goed idée! dat moet gedaan worden!"

„Het idée was mogelijk goed, de opvolging er van moest goede vruchten dragen.

„*Het idée is echter ter griffie gedeponeerd!*"

De verwondering in de laatste woorden uitgedrukt, verdient bijna naïef te heeten. Zoo slim zijn de Barnacles, dat zelfs de heer Lion bijna hun dupe werd. Hij gaf een raad die uitnemend was, indien de quaestie werkelijk was geweest »how to do it", maar begreep niet dat men wel den schijn, maar niet de daad wilde; dat het heilzame beginsel »not to do it" moest worden gehandhaafd.

Een enkele maal echter laten de Barnacles zich overvleugelen; de noodzakelijkheid om den schijn te bewaren dat men iets doen wil, laat sommige zaken werkelijk tot een begin van uitvoering komen. Maar meestal gelukt het nog in tijds, d. i. als de zaak reeds wat geld heeft gekost, maar toch nog niet haar volle beslag heeft, de middelen te vinden om haar te stuiten. Een heerlijk voorbeeld hiervan verschaft ons de telegraphische gemeenschap van Batavia met Singapore, waartoe de onderzeesche telegraafdraad van Anjer naar Telokh-Betong in de Lampongs, voor een paar jaren gelegd, de eerste schrede was. »Die draad bestaat", zegt de heer Lion, »maar hij is ook, gelijk de geheele telegrafische gemeenschap tusschen Java en de Buitenbezittingen, *ter griffie gedeponeerd.*"

Ziehier wat onze schrijver er verder van zegt.

„Het daarstellen der telegrafische verbinding van Java met Sumatra is sedert eene reeks van jaren door den Koning goedgekeurd; men had een zeekabel gelegd tusschen Anjer en Telokh-Betong. Vandaar is de draad gespannen naar Lahat in Palembang en van Lahat moet de lijn loopen naar Benkoelen, Padang, Fort de Kock en verder oostelijk naar Siak tot verbinding met Singapore, Malakka en aansluiting aan de internationale lijnen tusschen Europa en Azië, oostelijk, en Amerika wes-

telijk. De palen waren gezet, draden gekocht, suppletoire credieten geopend, personeel benoemd en, bij Besluit van 20 Juni 1867, Indisch Staatsbl. No. 78 (dus meer dan twee jaren geleden) werd het Tarief gearresteerd voor de verzending van telegrafische berichten van alle plaatsen van Java naar Telokh-Betong, Lahat, Palembang, Benkoelen, Indrapoera, Padang, Fort de Kock en andere plaatsen op Sumatra; zelfs werd bij een later Besluit reeds bepaald, dat de *lijnwachters* met geweren met getrokken loopen moesten worden gewapend (Staatsbl. 1868, No. 10), enz. enz.

En nu?

„De kabel tusschen Anjer en Telokh-Betong is sedert lang onbruikbaar, blijft onbruikbaar en er is niet eens een stoomschip om telegrammen over te brengen. De palen tusschen Lahat, Benkoelen en Padang wachten nog altijd op de draden, die hier of daar opgerold liggen. Van de supplétoire credieten heeft men niets meer vernomen; de Minister heeft ze niet goedgekeurd (hoezeer tot afkeuren niet bevoegd) en zelfs is den Gouv.-Gen. te kennen gegeven, dat voor 1869 geen geld voor den Sumatra-telegraaf op de begrooting mocht gebragt worden. Dus palen, draden, personeel, tarieven enz.... *maar geen telegraaf;* alles ad calendas graecas verschoven."

De heer Lion geeft ook hier weder het bewijs dat hij de edele bedoeling en vooruitziende wijsheid der Barnacles niet op prijs stelt. Hij durft dit meesterstuk van staatkunde, dat eene verderfelijke nieuwigheid in de geboorte smoort, »een der leelijkste staaltjes van Indische administratie, van ministeriëel despotisme en Gouvernementeele zwakheid in Indië" noemen.

Voor welk een reeks van onheilzwangere plannen hebben de Barnacles het schoone Sumatra al niet bewaard! Elk der tien artikelen van den heer Lion levert daartoe nieuwe bijdragen. Wat zou er van »de siamans en wau-wau's, van de olifanten en rhinocerossen worden, indien eens aan al die plannen werd gevolg gegeven; indien het Gouvernement der Westkust door een spoorweg werd doorsneden, indien daar woeste gronden op groote schaal ontgonnen werden, indien daar particuliere landbouwondernemingen voor de cultuur van indigo, koffie, klappers en andere producten tot stand kwamen? Het opstel van den heer Lion leert ons in een aantal voorbeelden, dat, na al de verkregen ervaring, er nog tal van idealisten wordt gevonden, die er van blijven droomen, dat Sumatra, voor het kapitaal en den ondernemingsgeest van den Europeaan geopend, een schoone en rijke bezitting zou kunnen worden, en bereid zijn geld en krachten daaraan te wijden. Die dwazen! De Barnacles weten het beter. »Sie sollen es nicht haben, das ferne Pfefferland!"

DE PRIESTER EN ZIJN INVLOED OP DE SAMENLEVING IN DE PADANGSCHE BOVENLANDEN.

't Avondrood tooit den hemel en het steile gebergte dat het eenzame dal van Siloengkang (1) omsluit. Langs den rotsigen oever der Lasi knielen de geloovigen neder: als in stille aandacht verzonken, bedekken zij 't gelaat met de handen of richten het opwaarts naar 't Westen. Geen geluid treft het oor dan alleen de klank der kalintoeng (2), die de t'huiskomst der kudde uit de verte vermeldt. Eene plechtige stilte, als geheiligd door het ruischen der palmen, heerscht alom.... Allengs bedekt een vale tint de toppen der bergen, die zoo even nog blonken als goud; het gloeiende purper waarin het dal en de bergstroom zich baden, verbleekt, en nachtelijk duister verdringt aan den hemel de laatste bloedroode strepen. — Daar weêrgalmt op eenmaal de stem van den Bilal: Allahoe Akbar!

Allahoe Akbar!... Gaan we mede op tot het avondgebed! In 't ruime gebouw dat te Siloengkang tot bedehuis dient, heeft de gemeente, bij 't rosse licht der palita, zich reeds in lange rijen geschaard. Met zachte stem heft de voorganger half neuriënd het avondgebed aan. Eerbiedig buigen zich allen, of werpen zich in hun gansche lengte ter neder, om, straks weêr verrijzend, als juichend hun Allah! aan de stem van den imam te paren. Vanwaar dat weemoedig en duister gevoel, dat, hoe weinig de uiting van de zucht naar iets hoogers ons hier ook bevredigt, toch onweêrstaanbaar ons gemoed overmeestert?

Onder hen die in de soerou (3) bijeen zijn, bevindt zich een man die hoog door de bevolking geëerd wordt om zijne vroomheid en kennis der schriften. Sedert hij van de bedevaart terug is gekeerd en te Siloengkang eene school heeft gesticht, komen er moerids van wijd in de rondte, om zich onder zijne leiding te vormen. Dagelijks worden hem

uit de omliggende dorpen geschenken gebracht, en zeker zijn er maar weinige priesters wier invloed zoo groot is en die men zooveel eerbied bewijst.

Hadji Mohammed of, zooals hij door de bevolking genoemd wordt, de Toeankoe Sjech van Siloengkang, is een man in de kracht van zijn leven. Zijn gelaat teekent ernst en in het oog ligt iets schranders. Hij heeft overigens de vuilbleeke gelaatskleur, de uitstekende kaken, in 't algemeen het weinig innemende voorkomen van de meeste Maleiers. Maar door zijne waardige houding en natuurlijke wijze van spreken onderscheidt hij zich gunstig — vooral van de priesters. Want ook hier hebben dezen dat ietwat linksche in hunne manieren, dien zalvenden en slependen toon, dien schijnbaren ootmoed, kortom, dat eigenaardige in houding en spraak, dat ons met een glimlach aan hunne collega's aan gene zijde der linie doet denken.

Niet ver van de soerou, de school die door hem bestuurd wrodt, is een plekje dat door groepen van palmen en met bonte kleuren versierde huisjes omgrensd wordt. In 't midden verheft zich een reusachtige koebang. De moederstam is met grijze mossen bedekt en draagt haast geen blad meer; maar de frissche bladerenkroon der jeugdige stammen en takken die hem stutten en schragen, verschaft op pasardag bijna aan alle bezoekers een koele en belommerde schuilplaats. Menig avonduur bracht ik door op dit plekje in gesprekken met den Sjech van Siloengkang, en daar zijn levensloop aan dien der meeste priesters in de Padangsche Bovenlanden gelijk is, zal ik, om een denkbeeld te geven van het midden waarin de priester van kind af geplaatst is, en het standpunt dat hij in de inlandsche huishouding inneemt, er hier het voornaamste uit meêdeelen.

Te Siloengkang uit gegoede ouders geboren, sleet Mohammed zijne jeugd in dit vriendelijke dorp en op de omringende bergen. Het gebergte heeft hier een hoogst eigenaardig karakter. Op den helder blauwen hemel teekenen zich scherp de steile barre rotsen met hunne spitse en kantige toppen. 't Zijn woest dooreengeworpen en dicht opeengedrongen pyramiden, door diepe kloven gescheiden en heinde en verre met spichtige grassen en varens bedekt. Door het vale groen slingert zich een breede strook gronds, van alle vegetatie ontbloot, naakt, donkerrood, als doorgloeid, en wanneer, na langdurige droogte, het ilalang verzengd is, dan kronkelt zich bergopwaarts een reusachtige slang: de vonk, in de verschroeide halmen geworpen, groeit aan tot een geweldigen brand, dien de wind golvend voor zich uitdrijft in wolken van rook, waaruit knetterend en loeiend de vlammen omhoog slaan. Bar en woest is het landschap, waar het oog zich ook wendt, van de dalen tot de kruinen der bergen, die door sombere anou's (4) gekroond zijn. Een enkele

maal, als ten spijt van zich zelve, ontplooit de natuur het strenge gelaat: — waar, uit een wieg van bloeiende heesters (sikadoedoek, karamoenting, lagoendi) de bergstroom voorbijschiet en klaterend omlaag stort, of waar het donkere groen van waringins de kalkrots belommert, die, verweerd en verbleekt, met hare spitse en fantastische vormen, als een gothische bouwval te midden der bergen verrijst. Maar van het bedrijvige leven der menschen die eenmaal deze oorden bewoonden, toen wellicht hooge wouden verrezen waar nu het grauwe ilalang omhoog schiet, is geen spoor meer te vinden; sinds lang zwijgt de echo, waar eenmaal de slagen weêrgalmden, toen de reuzen des wouds voor het broze werktuig bezweken. En wanneer ge, hier ronddolend, een kudde ontmoet, zich drenkend aan een van die schalen van grauwen trachiet waarin zich het water op de rotsen verzamelt, dan is 't alsof de tengere herdersknaap, die, op de breede schoft van een buffel gezeten, u zwijgende aanstaart, — alsof hij van schrik wordt bevangen door 't geluid uwer stem, die de eeuwige stilte verstoort. De bergwind alléén spreekt op deze eenzame hoogten, en van eerbied doordrongen voor 't plechtig akkoord waarin hij zich ruischend doet hooren, sleept de stroom der gedachten u mede, die hier opwelt zoo rein en zoo frisch als de bron op rotsigen bodem, die het blauw van den hemel weêrkaatst.

Als met een tooverslag verandert het landschap bij 't naderen der kota Siloengkang. Van een hoogte die loodrecht verrijst, ziet ge eensklaps het dal met zijn boschjes van palmen, die aan den voet der rotsen verspreid zijn. De bergstroom die de kota in wijde bochten doorkronkelt, en zich ginds weêr verliest in 't blauwend verschiet, schijnt dooraderd met goud: — zóó glinsterend weêrkaatst de zandige bedding het brandende zonlicht. Langs 't fluweel der sawahs die 't riviertje omzoomen, golft de bonte menigte voort, die heden den pasar bezoekt. Schuchter omziende, den sarong te nauwer nood opnemend, trippelt het meisje door de kabbelende golfjes, die kussend de fijne enkels bespatten. De grijsaard steunt zuchtend 't gebogen en verschrompelde lichaam op den knoestigen boomtak, die nog met bladeren omkransd is. Met krachtigen tred schrijdt de koeli, den zwaren last op het hoofd torschend, voort. Nog luider dan de zwermen van vogels die de lucht in elke richting doorklieven, joelt een vlucht van vroolijke knapen, die van den oever omlaag springen in den plassenden vloed. Alles ademt leven en lust, vooral in den ochtend, wanneer de palmen, door een zuchtje bewogen, als trillen van vreugde; wanneer de bloemen waaraan de dauwdrup nog hangt, als lachen door tranen; wanneer de bergen den sluier omhoog slaan en tintelen en blozen in 't koesterende licht.

Schetst men de jeugd van den inlander, zijne kindsche jaren althans, dan kan men volstaan met eene schets der natuur te midden waarvan

hij opgegroeid is. Als kind staat hij uitsluitend onder haren invloed. Van 't oogenblik af dat hij op één- of tweejarigen leeftijd aan de moederborst wordt ontnomen, wordt hij bijna geheel aan zich-zelven overgelaten. Schier zonder eenig opzicht dartelt hij rond in de nabijheid der woning, en later, wanneer hij 't waakzaam oog der moeder geheel kan ontberen, in den omtrek der kota of in 't naburig gebergte. Alleen de kinderen van behoeftige ouders gaan reeds vroegtijdig mede naar 't veld, om, zoodra hunne krachten dit toelaten, behulpzaam te zijn op sawah of ladang. Oudere lieden laten zich anders met den Maleischen knaap, althans tot zijne onderrichting, niet in. Al zijne indrukken verkrijgt hij in 't woud of op de bergen, verkrijgt hij onmiddellijk uit de hand der natuur. Door deze voor oogen te voeren, heb ik dus alles van Mohammeds kinderjaren gezegd; bijzonderheden die van beslissenden invloed op zijn leven geweest zijn, komen in dit eerste tijdperk niet voor.

Op elf- of twaalfjarigen leeftijd, en bij velen reeds vroeger, komt in den toestand van den inlandschen knaap een verandering van eenig gewicht. Hij gaat dan voor 't eerst naar de soerou. Ook Mohammed bezocht reeds vroegtijdig een der scholen van de kota Siloengkang, maar gelijk de kinderen van vele gegoeden, verliet hij zijne geboorteplaats op nog jeugdigen leeftijd, om daarbuiten eenige jaren van soerou tot soerou te zwerven. De reden waarom dit bij vele inlanders plaats heeft, wordt elders, in »'t Maleische Gezin en het Erfrecht," besproken. De kennis die Mohammed zoo zwervende opdeed, was, volgens zijn eigen woorden, gering, maar op de vorming van zijn karakter en oordeel was het verblijf op die verschillende soerou's, onder lieden van allerlei slag, zeer zeker niet zonder invloed. Men vergist zich overigens, zoo men meent, dat de leerwijze die hier, gelijk in alle landen waar de Islam heerscht, op de scholen gevolgd wordt, bij allen zonder onderscheid den lust tot onderzoek geheel zou uitdooven. Zoo ken ik een jongen Maleier uit het dorp Pamoeätan, in de laras Padang Siboesoek, die met zooveel ijver in de schriften verdiept is, dat hij, tot welken prijs ook, de school nabij Solok, waar hij reeds sedert eenige jaren zich ophoudt, niet zou willen verlaten. Onlangs naar zijne geboorteplaats teruggkeerd, om overeenkomstig het dringend verlangen zijner familie te trouwen, ('t is voor den Oosterling eene schande vrijgezel te zijn op huwbaren leeftijd) keerde hij weinige dagen nadat het huwelijk ingegaan was, weêr terug naar de soerou. De vrouw was jong en voor een Maleische niet onbevallig. Zooals ik overigens op de school zelve vernam, bestond er geen andere reden waarom die ingetogen en afgetrokken discipel zóó aan de soerou gehecht was, dan alleen zijn opgewekt godsdienstig gevoel. Dit voorbeeld staat niet op zich-zelf; 't zou met een aantal andere kunnen worden vermeerderd. En niet alleen bij mannen treft men die

zucht tot kennis en onderzoek aan. Ik herinner mij een jonge vrouw, die bij haar reeds bejaarden man er zoolang op aandrong, om haar den inhoud van den Koran te leeren, totdat hij, om 't huwelijksgenot, er eindelijk in toestemde.

't Is mogelijk, dat reeds op jeugdigen leeftijd een vonk van dat heilige vuur ook in de borst van Mohammed gloorde. 't Laat zich anders moeilijk verklaren, waarom hij zooveel achtereenvolgende jaren ook uit eigen beweging op soerou's doorbracht, en deze slechts enkele malen verliet, om de vasten in zijne soekoe te vieren, of om te voorzien in een nijpend gebrek, waaraan de fakirs in 't algemeen nog al lijden: koerang doeït. Daar hij niet behoorde tot een priesterlijk geslacht, was godsdienstige opleiding voor hem geen vereischte.

De geestelijkheid in de Maleische samenleving is namelijk verdeeld in twee groote klassen. De eerste omvat de eigenlijke priesters, die bij uitsluiting belast zijn met de kerkelijke diensten. Daar zij tot het organisme van de negari behooren, is hunne waardigheid erfelijk volgens de hadat. 't Zijn de Imam, de Chatib en de Bilal. De functiën van elk zijn genoeg bekend. De eerste is wat de inlander noemt: de kapala sembajang. De Chatib leest des vrijdags de katobah voor (men zegt hier niet kotbah) en de Bilal, die strekt genomen niet tot de priesters kan worden gerekend, roept de geloovigen op tot de dagelijksche gebeden. [De Orang Siak is geen priester, zooals men verkeerdelijk uit de officiëele staatjes zou opmaken: 't is gewoonlijk een behoeftig man, die door den pandita (malim) aangesteld wordt, om voor een geringe belooning de misighit in goeden toestand te houden.] De werkzaamheden waartoe deze priesters krachtens hunne geboorte verplicht zijn, bepalen zich hoofdzakelijk tot de bovengenoemde, aan andere zijn ze althans niet streng gehouden. Hunne tegenwoordigheid wordt, b. v. b., niet vereischt bij huwelijken of sterfgevallen, maar wel die van den pandita negari of malim. Bemoeienis met het dorpsbestuur hebben zij volgens de hadat volstrekt niet, zij mogen dus ook geen zitting nemen in de vergadering der hoofden. Ze zijn ook niet bepaaldelijk aangewezen tot het geven van godsdienstig onderricht, al zijn er verscheidenen die zich hiermeê uit eigen beweging belasten. En wat hun levensonderhoud betreft, hierin voorzien ze, gelijk de overige ingezetenen zelven. Want de sedekah en pitrah die de meesten hunner ontvangen, zijn in den regel zeer onbeduidend. Bij enkelen is dit niet het geval. Dit hangt trouwens van hunne persoonlijkheid af.

Tot de tweede kategorie van geestelijken behooren die menigte lieden, die uit eigen beweging zich toeleggen op de kennis der schriften, maar van alle kerkelijke bediening uitgesloten zijn. Sommigen staan, gelijk de eigenlijke priesters, aan het hoofd van scholen, en worden om hunne

vroomheid en kunde kinderlijk door de bevolking vereerd. Acht de gemeente hen grondig bekend met den godsdienst, dan spreekt zij hen aan met »Toeankoe"; zijn ze tevens hoog bejaard, dan voegt men bij dien titel het woord »Alim." Zijn zij ervaren in de godsdienstige wetten en hebben zij een groot aantal discipelen, dan noemt men hen »Toeankoe Oelema", en als uitdrukking der hoogste vereering geldt eindelijk de titel van »Toeankoe Sjech." De minderheid van deze lieden is hadji, in welke hoedanigheid men eveneens aanspraak mag maken op den titel Toeankoe. In 't algemeen is in de bovenlanden (niet in de benedenlanden) het woord toeankoe een priesterlijke titel, die bij vergissing door ons bestuur is overgebracht op sommige inlandsche hoofden.

Daar de soerou's bepaaldelijk godsdienstige scholen zijn, noemt men met de geestelijken gewoonlijk in éénen adem al de klassen van leerlingen die deze scholen bezoeken. Ik bedoel vooreerst de fakirs, de rondzwervende scholieren, die niet tehuis behooren in de negari waar zij ter school gaan. Sommigen van hen hebben reeds een zekere mate van kennis verkregen en staan aan het hoofd van kleinere soerou's. Ten andere: de ǧarim, de schooljongens op huwbaren leeftijd, en eindelijk de anak moerid, de jongere leerlingen. Naar hunne vorderingen onderscheidt men ze ook wel in de pakih (niet te verwarren met fakir), dat zijn zulken die het boek Pakihi onder handen hebben; voorts de labei, die gevorderd zijn tot het boek Tafsir enz. — Ik vraag geen verschooning voor de dorre détails; want meer dan eens scheen het mij toe, dat zelfs op Sumatra niet iedereen er mede bekend was.

Hadji Mohammed nu behoort tot de hierboven genoemde tweede soort van geestelijken, of, wanneer ik die uitdrukking bezigen mag, tot de niet-geordineerde priesters. Zijne geboorte bestemde hem niet voor een geestelijken werkkring; maar, mag men zijne woorden in alle opzichten gelooven, dan was 't eene innerlijke drijfveer die hem daartoe reeds vroegtijdig drong. De gekleurde verhalen der bedevaartgangers en het groote aanzien van sommige priesters zullen er waarschijnlijk wel het hunne toe bijgebracht hebben, om zijne keus te bepalen, en hem eerst geruimen tijd te doen volharden in de gansch niet verlokkelijke studie der godsdienstige schriften, daarna, ondanks de vele bezwaren die daarmeê gepaard gaan, de bedevaart te doen ondernemen. 't Is geen geringe zaak voor den eenvoudigen bergbewoner, om ver over zee naar een onbekende landstreek te gaan. 't Zijn niet alleen de kosten van de lange reis — waarvan zoo velen nimmer terugkeeren, — er is een veel gewichtiger reden, die velen van dien pelgrimstocht afhoudt. Voor den Maleier die diep in het binnenland woont, bepaalt zich het vaderland tot de enge grenzen der kota. Wat daarbuiten ligt, beschouwt hij als vreemd en min of meer vijandig gebied, en ofschoon van gelijke hadat

en taal en van gelijke belangen, zoo is een vriendschappelijke band tusschen de bewoners van verschillende dorpen slechts zeldzaam. Dat men een reis onderneemt om iemand van een naburige negari een vlieg af te vangen, dat laat zich hooren; maar uit persoonlijke genegenheid — dat is tusschen lieden van verschillende negariën bijna niet denkbaar. Vandaar onderling wantrouwen en afkeer en tusschen verscheidene dorpen een bepaald vijandige houding. Zulk een bekrompenheid schijnt ons moeilijk te verklaren; maar let men op den vroegeren staatkundigen toestand van Menangkabou, op de hevige veeten die naburige dorpen aanhoudend verdeelden, op de veelvuldige strooptochten op het gebied der negariën onderling, op de groote onveiligheid en de bondgenootschappen die daaruit ontstonden, en bedenkt men, dat ons bestuur wel is waar de openbare veiligheid handhaaft en het onderling verkeer zoodoende krachtig bevordert, maar dat de oude volksbegrippen en denkbeelden, de op vroegere toestanden gegronde sympathiën en antipathiën, vooral bij de oostersche volken, zich niet zoo licht laten uitroeien en daartoe soms eeuwen vereischt worden, zelfs dan, wanneer de ongerijmdheid er van den minst beschaafde moest in 't oog vallen, dan is die aanhoudende tweespalt tusschen naburige dorpen een licht verklaarbaar verschijnsel. Onder de verschillende vormen en toestanden die de maatschappij in haar ontwikkelingsgang moet doorloopen, is de negari de hoogste vorm (de bondgenootschappen, die nog slechts in staat van wording verkeeren, ter zijde gesteld), dien de Maleische samenleving tot nog toe zelfstandig bereikt heeft. Die menigte dorpen, waarvan de meeste afgezonderd op zich-zelven staan, sommige ten halve met elkaâr zijn vereenigd, en andere elkaâr weder afstooten als 't ware, brengen ons onwillekeurig het beeld voor den geest van die kristallinische stoffen, waarbij het proces der kristalschieting eensklaps gestremd schijnt.

Gaat de bergbewoner dus niet zonder weêrzin — althans indien het uit eigen beweging geschieden moet — naar een naburige kota (bij de strandbewoners merkt men eer het tegendeel op; ze dragen te recht den naam van Orang Malajoe), hoeveel strijd moet het die lieden dan kosten, om, ver van bekenden en vrienden, ver van hun soekoe, naar een landstreek te reizen die hun geheel onbekend is. Ook bij Mohammed woog die bedenking, maar het gebod van den profeet en, wie weet? de zucht naar onderscheiding en vooral het uitzicht op stoffelijk voordeel, later bij zijn terugkomst te oogsten, wogen zwaarder. — Laten we vóór alles de waarheid betrachten. Hoogere aspiraties zijn, zelfs onder 't beschaafdste deel der bevolking zóó zeldzaam, dat men ze moeilijk kan aannemen, wanneer een minder edele drijfveer tot verklaring kan strekken. Oost of West, overal is het argument van Bartholo het meest onweêrstaanbaar, het meest aanneemlijk ter verklaring van men-

schelijke daden. Materiëele belangen zullen, geloof ik, ook bij Mohammed een sterker prikkel geweest zijn dan het verlangen, om met eigen oogen de heilige Kaäba te zien, en neder te knielen, gelijk de profeet eens gezegd heeft, op de plaats waarboven een engel in den hemel de wacht houdt, die, met het gebed dat aan de moede borst van den pelgrim ontsnapt op de lippen, de wieken uitslaande omhoog rijst, tot waar zich de poorten van een hoogeren hemel ontsluiten, vanwaar de bede van hooger tot hooger, van hemel tot hemel, door engelen wordt overgebracht tot aan de voeten van Allah.

Bij het verblijf van Hadji Mohammed te Mekka zal ik niet stilstaan. De bedevaart is reeds te uitvoerig, o. a. door den nu overleden hoogleeraar Salomon Keyzer beschreven, dan dat ik mij niet tot een verwijzing naar die geschriften zou mogen bepalen. Van de lotgevallen van Hadji Mohammed in 't bijzonder is mij trouwens weinig bekend, dat de moeite waard is hier te worden medegedeeld. Wat uit het privaatleven den inlander in 't geheugen geprent blijft, maakt in den regel onze belangstelling niet gaande. 't Zijn van ons standpunt grootendeels beuzelachtige dingen, aan welke alleen het prisma van een kinderlijke verbeelding gloed en kleur geven kan. Zaken die ons van belang schijnen, merkt de inlander niet op. Ieder heeft natuurlijk zijn eigen speelgoed. Slechts in 't voorbijgaan stip ik dus aan, dat hij, volgens oud gebruik, door de leden van zijn soekoe tot aan de grens der kota begeleid, met een twintigtal lotgenooten den weg naar Priaman opging, en zich, gelijk de meeste bedevaartgangers uit de bovenlanden, hier naar Poelau Pinang inscheepte. Een Arabisch vaartuig, waarop hij, dicht opeengepakt met een honderdtal reisgenooten, honger, dorst en allerlei ellende uitstond, bracht hem van daar in een paar maanden naar Djeddah. Sjech Achmat, de zoon van een Maleier uit Lintou in Boea, begeleidde hem voor het gewone loon (een ringgit van elkeen die met de karavaan meêgaat) naar Mekka, waar zij na twee nachten aankwamen. Geholpen door denzelfden priester, die zich reeds van kindsbeen af in Arabië ophoudt, gelukte het Mohammed spoedig een kosthuis te vinden, dat alleen voor zijne landgenooten bestemd was. Hier begon het werkzame leven, dat hij zoo langen tijd in Mekka zou voortzetten. Den dag besteedde hij aan een handwerk om in zijn onderhoud te voorzien, en des avonds bezocht hij de moskee, waar godsdienstig onderricht aan de Maleiers wordt gegeven. En hoewel dit volk maar weinig bij de Arabieren gezien is, die, spottend en honend, Sumatra een Karbouwenland noemen, bleef hij tien jaren lang in het Heilige Land. Toen dreef het lang bedwongen hart hem terug naar zijn soekoe. Na een kort oponthoud op Malakka, waar hij onderwijs gaf aan den zoon van een Radja, zag hij eindelijk de westelijke kust

van Sumatra weêr opdoemen En op een avond dat het dal van Siloengkang frisscher dan ooit zich vertoonde, zag de pelgrim, die tien jaren lang het heete zand der woestijn had geademd, als man, in 't schilderachtig gewaad van den hadji en omstuwd door verwanten en vrienden, het vriendelijk dal en de kota terug, die hij als kind had verlaten.

»Ook de bok draagt een sik," zegt de inlander en duidt daarmeê aan, in zijn eigenaardig gemoedelijk-ironischen trant, dat het gewone kenteeken der priesters, dat bij velen in niet veel meer dan een paar lange haren bestaat, hoe eerwaardig dan ook, op zich-zelf geen blijk van meerderheid is. Wel zijn de tulband, de djoebah en de sadariah een dracht die onderscheiding geniet; maar aan 't Arabisch gewaad moeten de woorden en daden beantwoorden, zal de hadji het hooge standpunt bij voortduring innemen, waarop de bedevaart hem geplaatst heeft. De meeste bedevaartgangers, al hangt men dan ook aan hun lippen in de eerste dagen na hunne tehuiskomst, houden weldra op een orakel te zijn. De meesten keeren tot hun vroegeren, onbeduidenden toestand terug. Ook Hadji Mohammed moest dat ebben van de goede meening zijner dorpsgenooten spoedig genoeg ondervinden. Maar het bewustzijn van zijn meerderheid, de drang tot het prediken van de zuivere Hanefietische leer, een weinig geestelijke hoogmoed, en het blinkend vooruitzicht van een ruim, geëerd bestaan, waren te zamen een stevige band, die, om de lendenen gesnoerd, hem de kracht gaven tot inspanning van al zijn vermogens. Van nu af heeft hij recht op onze belangstelling. Zijn leven, dat tot nog toe slechts bevallige vormen en kleuren vertoonde, gaat nu tot vruchtzetting over. En van de vogelvlucht die we namen, waar het de beschouwing gold van zijn jeugd, laten we ons nu voor een oogenblik neder, om zijn mannelijk werken en streven met aandacht gade te slaan.

't Inlandsch onderwijs. Een onderwerp van zooveel gewicht, dat men er niet aan kan denken zonder warme belangstelling. Constateeren we vooreerst, dat vóór 1848 het onderwijs zich tot een africhting van de zonen der inlandsche hoofden tot klerken bepaalde. Sedert dien tijd is er vooruitgang gekomen — zelfs op Sumatra. De africhting bepaalt zich er niet meer uitsluitend tot de kinderen van inlandsche hoofden. Ik erken het bescheiden: ik oordeel op grond van slechts zeer geringe ervaring. Slechts een enkele school heeft korten tijd onder mijn toezicht gestaan; de overige scholen ken ik voor het meerendeel slechts van een vluchtig bezoek, maar de indruk, van allen medegebracht, is dezelfde. Telkens rees de vraag bij mij op: was de tijd van die jongens niet beter op de

sawahs besteed? Zijn de kosten van het onderwijs, hoe gering ook, geen verspilling van 's lands gelden? Ik geloof niet dat ik met die meening alleen sta; vergis ik mij niet, dan is dat gevoelen vrij algemeen op Sumatra. 't Is zeker onredelijk om, met het oog op den toestand waarin de bevolking verkeert, op de geringe middelen die men tot nog toe aan het onderwijs heeft kunnen besteden, en den korten tijd dat het bestuur zich ernstig aan de zaak gelegen laat zijn — reeds nu veel goeds te verwachten. Het is zeker verkeerd om uit het oog te verliezen, dat Sumatra maar een buitenpost is.... Een buitenbezitting, d. w. z. aan de voeten van Java gezeten, vangt Sumatra ter nauwer nood een kruimelken op. Zoover ik weet, is er aan het departement van binnenlandsch bestuur zelfs geen enkel persoon die met Sumatra bekend is. Wat er dus wordt van de rechten, belangen en aanspraken van dat eiland, laat zich gissen. Er zijn er die meenen, dat in den verwaarloosden staat waarin Sumatra verkeert, geen radicale verandering zal komen, zoolang dit eiland niet, op het voorbeeld van Ceylon, de Straits-settlements enz., zijn eigen zelfstandig bestuur heeft verkregen en rechtstreeks onder het toezicht der kroon is gebracht. 't Is mogelijk een dwaling, maar dit wordt gereedelijk erkend: het is ongerijmd te gelooven, dat zoolang Sumatra afhankelijk van Java zal blijven, het inlandsch onderwijs, of welke zaak dan ook waarbij ons geldelijk belang niet direct is betrokken, ooit zijn vollen eisch krijgen zal. — Doch, al laat men aan al die bedenkingen recht wedervaren, dan noch laat moeilijk de gedachte zich weren, dat, ondanks de geringe middelen die toegestaan zijn, het inlandsch onderwijs bij betere leiding meer bevredigende resultaten kon geven. Maar ook hier schijnt het woord dat Adam Smith of een ander gezegd heeft, te gelden, dat in alle menschelijke zaken eerst dan de goede weg wordt bewandeld, wanneer halsstarrig alle overige wegen beproefd zijn. Ligt het niet voor de hand, dat men eerst onderzoekt, hoe het met de scholen der bevolking zelve gesteld is, eer men overgaat tot een regeling van het Gouvernements-onderwijs? (5) Is het niet een opmerkelijk verschijnsel, dat terstond de aandacht moest hebben getrokken, dat in de Padangsche Bovenlanden een aantal scholen zijn van honderden moerids? Wijst dit niet — hoe verwerpelijk het onderwijs op die scholen ook zijn moge — op een algemeene en bepaalde behoefte? Moet men de volksbehoeften niet kennen eer men een onderwerp regelt van zoo teederen en gewichtigen aard als het volksonderwijs? En al is men na een vluchtig bezoek in de soerou geneigd tot de aprioristische stelling, dat een grondig onderzoek naar dat onderricht geen nut zou hebben, behoorde het dan toch niet voor iemand die niet geheel is verstoken van wetenschappelijke conscientie (en wiens levenstaak de behartiging van het inlandsch onderwijs is), een imperatieve behoefte te zijn, om,

althans in de hoofdzaak, de oorspronkelijk inheemsche scholen te kennen, al ware het slechts om zoo mogelijk een punt van aanknooping voor onze scholen te vinden, om den schakel te zoeken die het heden aan de toekomst kan hechten? — Is er zonder zulk eene »Fortbildung des geschichtlich Entstandenen" veel heil van een maatregel te wachten, die, zooals hier op Sumatra de regeling van het bestuurs-onderwijs, geheel in de lucht hangt? — We gaan bij dit alles uit van het denkbeeld, dat de soerou's te nauwer nood scholen kunnen genoemd worden. Maar dat vulgaire vooroordeel is althans op Sumatra geheel ongegrond. Het onderwijs op de oorspronkelijk inlandsche scholen is van veel meer gewicht en belang dan het onderwijs op onze zoogenaamde inlandsche scholen. In meer dan één opzicht geven ons de soerou's stof tot nadenken, in enkele punten tot navolging zelfs. Ik vlei mij, dat de schets die hieronder zal volgen, dit voldoende in het licht stelt.

Om een denkbeeld van de soerou's te geven, vestig ik, onder de vele groote scholen in de Padangsche Bovenlanden, mijne keus op de school te Siloengkang. Vooreerst, omdat ik met die school nauwkeurig bekend ben. Gedurende drie jaren heb ik ze met belangstelling gade geslagen. Met verscheiden personen welke aan die school zijn verbonden, zoowel leeraars als moerids, ben ik persoonlijk bekend. Ten andere wijl aan het hoofd van deze school de priester staat dien ik, ter wille van een minder dorre, concreete beschouwing, persoonlijk in dit opstel ingevoerd heb. Maar om het verwijt te ontgaan van Schönmalerei, moet ik opmerken, dat deze school in deugdelijkheid misschien alle andere in deze gewesten voorbij streeft. Ik voor mij althans ken hier geen betere soerou. En nu ter zake.

Reeds kort na zijne terugkomst van Mekka besloot Hadji Mohammed om, gelijk zoovele anderen, eene school op te richten. Met ijver ging hij aan het werk, en met behulp van zijne soekoegenooten en een steeds aangroeiend getal moerids, waarvan sommigen hem reeds op zijne terugreis, te Padang en Priaman, door hunne ouders toevertrouwd waren, bouwde hij, van het kappen van het ruwe hout af, het groote gebouw en de kleine woningen die daartoe behooren, hetwelk alles nu onlangs geheel is voltooid en bekend is onder den naam van »de Soerou van den Toeankoe Sjech van Siloengkang." De eigenlijke school, het hoofdgebouw, is een der fraaiste inheemsche gebouwen in de Padangsche Bovenlanden. In den vorm wijkt het eenigszins af van de overige soerou's, maar in de hoofdzaak komt het er meê overeen. Gelijk deze is het van één pontjok voorzien, die in het midden van het dak als een torentje oprijst (de misighit heeft er twee of drie). De planken omwanding is met snijwerk versierd, zooals dit meer het geval is bij aanzienlijke huizen; vergis ik mij niet, dan is dit aangebracht door lieden uit Solit Ajer (in de XX

Kota), die hierin een bijzondere kunstvaardigheid hebben. Het fraaie taboeh-huisje (6), dat natuurlijk niet mocht ontbreken, is een geschenk uit de XIII Kota. Ik deel deze bijzonderheden mede, omdat er uit blijkt hoeveel vereerders de Sjech heeft, die al dit werk kosteloos hebben geleverd. Aan het hoofdgebouw sluiten zich een zevental nette houten woningen aan, waarvan er twee voor vrouwen bestemd zijn en de overige voor fakirs (leerlingen van elders afkomstig). Sommige van deze woningen zijn verscholen achter boschjes van muskaatnotenboomen, tjoebadak (nangka) en pisang; maar het hoofdgebouw, dat onder een groep van statige palmen, op een vooruitspringende rotsige helling van het gebergte rust, valt reeds van verre in 't oog door zijne rijzige vormen en het donkere idjoek-dak (7), dat in een blinkenden rand van metaal is gevat.

't Is hier dat sommige ingezetenen van het dorp des avonds het onderricht komen bijwonen. In de kleine gebouwtjes zijn de leerlingen van elders afkomstig gehuisvest, in den regel twintig of dertig bijeen, waarbij zooveel mogelijk gelet wordt op hun eigen verlangen en de plaats hunner afkomst, opdat stam- en dorpsgenooten niet noodeloos van elkaâr zouden worden gescheiden. In hun kleeding, die zich alleen onderscheidt door een wit hoofddeksel (kopiah), voorzien ze zelven: evenzoo in hunne voeding, waartoe zich overvloedig de gelegenheid aanbiedt in de herbergjes (lapou's) in den omtrek van den pasar en eens in de week op de paken (8). Tot laat in den avond ziet men de moerids, een fakkel rondzwaaiend, de steile trapjes der lapou's opklimmen, om den langen bamboe dien zij over den schouder hebben geworpen, voor weinige duiten met kahwah (koffie) te vullen. Rijst, sambal, goelei en een gedroogd vischje zijn hun gewone voedsel, rundvleesch en kippen zijn uitzondering. Behoeftige moerids vindt men te Siloengkang maar weinig, omdat de levensmiddelen er duur zijn; men hoort er dus zelden, zooals in andere dorpen, het langgerekte vervelende geroep om een aalmoes: sedekah fakir baras handei!

Over 't algemeen zien de moerids er krachtig uit. Dit is zeker voor een gedeelte te danken aan het geregelde baden, dat twee- of driemaal daags moet geschieden en waarop zooveel mogelijk het oog wordt gehouden. Maar wat mij meer dan dat frissche uiterlijk heeft getroffen, en wat men zoo hoogst zelden aantreft onder die stompe, vierkante en gemeene Maleische gezichten, is het reine, edele ovaal van 't gelaat van enkele moerids, dat mij onwillekeurig aan het Arabische type deed denken. Misschien waren deze van 't Noorden, van Singkel of van een van die plaatsen afkomstig; ik herinner mij niet er ooit naar te hebben gevraagd.

Aan 't hoofd van elke groep moerids die in ééne woning bijeen zijn, staat een goeroe-toeâ. De meesten van deze leeraars hebben reeds

een zekeren leeftijd bereikt; er was er een enkele onder van nog geen veertien of vijftien jaar. 't Was de lieveling van den Sjech, die hem van Padang had medegenomen: een vlugge, schrandere knaap, slank en bevallig van bouw, met een innemend gelaat, en dien warmen gloed, die tropische zon in 't oog, die men soms aantreft bij kinderen, maar die zoo spoedig weêr uitdooft, zoodra ze zich overgeven aan 't gebruik van vrouwen en madat (9). Hoe jeugdig hij ook was, scheen hij uitmuntend voor zijn taak berekend. 't Komt er trouwens weinig op aan, of de goeroe's door hun leeftijd en voorkomen bij de kinderen ontzag wekken. Belangstelling, welwillendheid en een zekere mate van flinkheid werken oneindig meer uit op het weeke gemoed der Maleische, in 't algemeen der Indische kinderen. Van schooltucht is hier overigens eigenlijk geen sprake. De moerids genieten de meest mogelijke vrijheid. Overdag en des nachts gaan ze uit naar 't hun goeddunkt. En daar de jongeren voor het meerendeel onder de hoede van een ouderen makker staan, dien ze van huis uit gevolgd zijn, en die voor hen zorgt, hen bewaakt en des noods ook straffend terechtwijst, wordt de tusschenkomst van den goeroe maar zelden vereischt. Straffen zijn dan ook zoo goed als onbekend. Klappen heb ik nooit zien geven. Lichamelijke aanraking, met de vingers zelfs, is voor den teêrgevoeligen Indiër, wanneer ze niet met zeer vriendschappelijke bedoeling geschiedt, diep vernederend, kwetsend, haast zou ik zeggen, verontreinigend. De zwaarste straf die, zoover ik weet, ooit opgelegd wordt, is de straf soeroef, die daarin bestaat, dat de schuldige zijn makkers op een kip onthaalt: een verzoeningsmaal als 't ware. In 't ergste geval, wanneer zulk een zware straf niet baat, wijst men den moerid de deur. Daartoe komt het trouwens zelden of nooit, daar de moerids naar eigen verkiezing een sourou bezoeken en weder verlaten, zoodat, wanneer het er hun niet aanstaat, ze gewoonlijk spoedig weêr heengaan.

De groote vrijheid die zelfs de jongste moerids genieten, dat volslagen gemis van schooltucht, heeft zeker ook zijn goede zijde. De kinderen verkrijgen er spoedig een zekere mate van zelfstandigheid door. Schadelijke gebreken en hebbelijkheden, die overal met strenge tucht gepaard schijnen te gaan, zijn buitendien bij de moerids zeer zeldzaam. En hoewel ik menigmaal 's avonds en 's nachts, geheel onverwachts, opzettelijk in de woningen ben binnengegaan, waar in het eenig vertrek al de moerids op hun matjes, bij 't licht van een walmend harspijpje, half naakt en dikwijls in bedompten dampkring bijeen liggen, heb ik nooit iets ontdekt dat de meening van anderen bevestigt, als zoude hetzelfde zedenbederf onder de moerids bestaan, dat men o. a. bij de karbouwenjongens, vooral op Midden-Java, zoo dikwijls aantreft. Maar dat het genis van discipline, van een stevigen schoolband, het onderwijs

niet bevordert, is voor geen tegenspraak vatbaar. Vooral de jongere moerids verleidt die vrijheid uit den aard der zaak dikwijls, om, in plaats van te leeren, naar buiten te gaan. Op de koele uren van den dag zijn dan ook een aantal hun goeroe behulpzaam in 't werk op erf of sawah. Zoolang de soerou nog niet geheel was voltooid, waren dikwijls allen, onder een oorverdoovend gejoel, aan 't zagen, timmeren, planken sleepen en wat niet al meer. Maar ook sedert de voltooiing van 't schoolgebouw zijn er geen vaste schooluren. Alleen de Sjech, zoover ik weet, houdt zich aan bepaalde uren, waarop trouwens nog al dikwijls een uitzondering gemaakt wordt, wanneer er veel op de sawahs te doen valt, of wanneer hij met de waardigheid van een apostel, door een menigte van de vriendjes omstuwd, die, te voet gaande, hem ter nauwer nood al hijgende kunnen bijhouden, daar hij, te paard, zoo cavalièrement mogelijk op een drafje blijft voortrijden — wanneer hij hier of daar in 't gebergte een bezoek gaat afleggen. 't Gebeurt ook wel dat een Europeesch ambtenaar uit den omtrek hem ontbiedt, om in een moeilijke hadat-zaak raad en voorlichting te geven. Maar anders geeft hij onderricht na de waktoe loehoer, wanneer de zon haar hoogsten stand heeft bereikt, en in den regel na het avondgebed, dikwijls tot laat in den avond. Treedt men op een van die uren het ruime en hooge vertrek binnen, dat het gansche hoofdgebouw inneemt, en uitsluitend tot het geven van onderwijs of het vieren van een plechtigheid dient, dan treft men gewoonlijk den Sjech aan, omringd van eenige goeroe-toeâ's, enkele moerids en ook wel, des avonds, van een paar ingezetenen van leeftijd uit het dorp. Ze zitten, op een matje neêrgehurkt, in een halven kring om den Sjech, die, soms met zijn tulband getooid, op een bontgekleurd en mollig kleedje troont, dat opzettelijk voor hem door een vrome vrouwenhand is vervaardigd. Met de ééne hand op het handschrift, dat in een menigte geitenvellen gewikkeld op een lessenaartje (lihar) voor hem ligt, verklaart hij, soms wel wat zalvend en leerarend, de zoo even gelezen woorden, of heldert ze op met een menigte voorbeelden en voegt er dan somtijds een wenk bij, die vruchten draagt voor 't praktische leven. Hoewel mij gewoonlijk veel van 't gesprokene ontging, daar ik het idioom te Siloengkang maar ten halve versta, meende ik toch dikwijls op te merken, zoo uit de vragen die de toehoorders tot elkaâr en den Sjech richtten, als uit hun soms lachende, soms naïef verbaasde gezichten, dat het woord van den Sjech niet in den wind was gestrooid, maar 't ontvankelijk gemoed van zijn hoorders bevruchtte. De lessen van den Sjech stekken de goeroe-toeâ's weêr over onder hunne moerids. Maar bij 't formeele onderwijs wordt de gewone Arabische leerwijze gevolgd: eerst leeren de kinderen van buiten, wat hun na jaren eerst zal worden verklaard. Dit heeft,

afgezien van de menigte nadeelen, wel geen ander nut, dan de oefening van 't geduld en 't geheugen. Nu, 't Jobs geduld komt hun later te stade. — De geschriften die hier en op de meeste soerou's tot het onderwijs worden gebezigd (Sarof, Nahoe, Pakihi, Tafsir, Hadis, Salajoe en Piei) zijn me voor het meerendeel geheel onbekend: een enkel ken ik slechts bij uittreksels. Zoover ik echter weet, zijn ze alle van godsdienstigen aard. Men verlieze trouwens niet uit het oog, dat het gewijde boek van den Islam, met zijne commentaren en vervolgen, niet alleen het leven van het individu in betrekking tot het leven hiernamaals, maar het gansche maatschappelijke leven omvat. En gesteld al eens, dat nogtans deze boeken maar weinig nuttige kennis bevatten, naast en boven dat onderricht in de schriften staat het levende woord, dat de moerids zoowel in als buiten de soerou in den onafgebroken, vertrouwelijken omgang met hun goeroe's voortdurend opvangen. Bepaalde uren waarop de moerids zich-zelven oefenen, zijn er niet, evenmin als bepaalde uren voor het geven van onderwijs. Niettemin vindt men gewoonlijk den ganschen dag tot 's avonds laat in de woningen rondom het hoofdgebouw een aantal moerids, die, met een waar synagogenlawaai, hunne lessen opdreunen, opschreeuwen, opgillen zelfs. Een heilzame oefening voor hunne longen, waarvan de leerlingen zich weder op andere uren met schrijven verpoozen. Dit wordt door geen bepaald persoon, aan geen bepaalde moerids, op geen bepaalde uren onderwezen. Hier belast de goeroe-toeâ er zich meê, ginds weder een oudere fakir, die met voorbeeldig geduld zijn jongen makker de eerste hanenpooten leert zetten. Op die wijze, zonder regel en orde, zal men meenen, kunnen de moerids niet veel kennis opdoen. Men gaat echter te ver in zijn afkeurend oordeel, zoo men meent, dat er in 't algemeen slecht en weinig op de soerou geleerd wordt. Meer dan eens toonde mij een moerid met zekeren trots zijn keurig net schrift, en deed ik nu en dan eens een vraag over Sumatra, dan bleek het dat de Elmoe Negari niet allen geheel onbekend was. In 't rekenen zijn ze over 't algemeen weinig te huis. Die dorre cijfers passen niet voor de Indische hersens. Maar wat geheel aan hun neiging voldoet, dat is het gezang onder begeleiding van de rabanâ, de tamboerijn, die, zooals mij door de goeroe's gezegd werd, van Klingaleeschen oorsprong is en 't eerst van Atjeh uit in Midden-Sumatra bekend werd. Soms komen een honderd moerids des avonds in het hoofdgebouw te zamen, om, onder het slaan op de rabanâ, godsdienstige liederen (sikirs) te zingen, waarvan sommige, door den kluizenaar Baroedah gedicht, sikir Baroedah genoemd worden. Een enkele maal wordt er ook een sedekah, een liefdemaal, in de soerou gehouden. Dan zitten aan weêrszijden van de nette matjes die de gansche lengte van het schoolvertrek beslaan, lange rijen van moerids

en oudere lieden, die als gasten opgekomen zijn. Vóór elk vijf- of zestal personen prijken net geschuurde koperen voetstukken, waarop een schotel met rijst en kleine schaaltjes met sambal en toespijs geplaatst zijn. Daarnaast staat een geelkoperen waterketel, die zoowel dient tot het wasschen van de handen als om uit te drinken. Na een kort gebed tasten allen gretig in de schotels toe. In een oogwenk is al het eten verdwenen. De Sjech, die nu en dan een genadig knikje aan zijne gasten toegeworpen heeft, neemt nu het woord op en houdt een stichtelijke toespraak, die meer dan één der aanwezigen bij wijze van een toast beantwoordt. Want de Maleiers zijn bijna allen grands et beaux parleurs. Natuurlijk vergeet geen van hen, vóórdat hij het woord neemt, den sacramenteelen groet aan ons, in een hooger gedeelte van het vertrek geplaatste Europeesche gasten, die in een sierlijke beweging van de hand eerst naar het hart en dan naar het voorhoofd bestaat, terwijl de Sjech, glimmend van kwalijk verborgen zelfvoldoening, ijverig onze glazen inschenkt en van tijd tot tijd een glas wijn meêdrinkt. In 't algemeen maakt zulk een sedekah geen ongunstigen indruk.

Met inachtnemeng der hadat, heb ik tot nog toe over de vrouwen op de soerou gezwegen, en licht ik ook nu, aan 't eind van mijn relaas over de school te Siloengkang, met zekeren weêrzin den dichten sluier op, die de vrouw, aan godsdienstige overpeinzing overgegeven, steeds behoort te bedekken. 't Is trouwens voor de inlandsche vrouw-zelve 't best, dat men haar stilzwijgend met den mantel der liefde bedekt. 't Zij me dus vergund zeer kort te zijn. Niet zelden ondergaan op de soerou eenige vrouwen (zoowel als mannen), om allerlei redenen, de soeloek, of, zooals men in Algerië zegt, la retraite religieuse. De vlekjes waarmeê het maagdelijk kleed zoo licht wordt bezoedeld, wisschen ze uit door, gewoonlijk een veertig dagen, in-zich-zelven gekeerd, met een rozenkrans in de hand en een doek om het hoofd, in volslagen afzondering achter een klamboe door te brengen. Sommigen trouwens maken het zich licht en ondergaan die kuur en famille, in welk geval zij gewoonlijk een man meêbrengen om voor haar te koken. Met zijn gewonen ijver maakt de Sjech van deze gelegenheid gebruik, om aan enkele van de jongere vrouwen, geheel belangeloos, persoonlijk onderricht te geven. Booze tongen in de kota zeggen, dat, spijt die vrome zorg van den Sjech, het wel eens gebeurd dat een van die boetende Magdalena's, nog vóór het louteringsproces van de soeloek geheel is geëindigd, weêr instort. Ook de Maleier is né malin, ook hier wordt ware godsvrucht belasterd. De eenvoudige priester weet immers niet, qu'il y a des accommodements avec le ciel, en wat men ook zegge, ook voor de vrouw is er plaats in den kring waartoe de vroomheid der priesters zich uitstrekt.

De schets der school te Silòengkang heeft reeds te veel ruimte ge-

vorderd, dan dat ik nog bij een andere groote soerou zou stilstaan. Maar om geen eenzijdig oordeel over 't oorspronkelijk inlandsch onderwijs te vellen, is het noodig dat we aan eene enkele der kleinere scholen voor het minst een vluchtig bezoek brengen. Nemen we daartoe eene der geringste: de school van een fakir in het dorpje Batoe Mendjoelor (Kota VII). Als bij de reeds beschreven soerou, zal ik eerst een denkbeeld trachten te geven van het midden, van de streek waarin zij ligt. Het landschap is niet bloot de lijst der inlandsche zeden, gewoonten en instellingen, niet bloot de achtergrond waarop zij zich aan het oog van den opmerker voordoen, — neen, het gansch bestaan van den inlander, zoo persoonlijk als maatschappelijk, is met zooveel fijne vezelen in de omringende natuur geworteld, dat beide zich niet van elkaâr laten scheiden, zonder alle klaarheid, frischheid en leven aan de beschrijving van het eerste te ontnemen. De Maleische beschaving is op verre na niet tot dat standpunt gevorderd, dat ze deels beheerschend, deels vijandig tegenover de natuur is geplaatst; ze staat in bijna even afhankelijke verhouding tot de laatste, als de plant tot den bodem; en terwijl onze westersche beschaving de moeder over het hoofd is gegroeid, kan de natuur ten opzichte der Indische beschaving in 't algemeen nog met recht de Alma mater genoemd worden. Zelfs uit een bloot wetenschappelijk oogpunt, zou dus beschouwing der inlandsche huishouding met natuurbeschrijving gepaard moeten gaan: natuurstudie vooral (die zich in een opstel als dit uit de aard der zaak tot een korte schets moet bepalen) geeft den sleutel tot het recht begrip der inlandsche toestanden. Ik meen derhalve geen verschooning noodig te hebben voor 't geen, volgens mijn inzicht, geen bloote uitweiding is, en wat zich in de voorstelling niet zonder weêrzin laat scheiden, daar de verbeelding het eens voor altijd tot één geheel heeft verbonden. En nu — dalen we neêr in de diepte der wouden!

Nog geen zes palen oostwaarts van het zonnig dal van Siloengkang, vangt de sombere, de duistere, de oneindige wildernis aan. Ondoordringbare wouden bedekken tot ver in het Oosten den golvenden bodem, die zich glooiend tot heuvelklingen verheft en weêr neêrdaalt tot moerassige dalen, of steil tot berggevaarten omhoog rijst, die door zware wolken bedekt zijn. De nevelen die van deze toppen zich uitbreiden tot de diepst gelegen kloven, hullen het woud in een zwaarmoedigen grijsblauwen dampkring, waardoor, soms dagen achtereen, de zon zich dreigend en bloedrood aan den grauwen hemel vertoont. Alle vroolijke klanken zijn uit deze sombere oorden gebannen. Zelden of nooit hoort men een ander geluid van een vogel, dan den schorren kreet van den zilverfazant en het gekrijsch der monsterlijk gesnavelde rhinocerosvogels. Maar sarrend, joelend en gillend schetteren des morgens, tot de zon een

vierde van hare baan heeft doorloopen, de langgerekte daemonische kreten van honderden apen u tegen; aanhoudend doortrilt het schelle en snerpende geluid van myriaden insecten den eeuwigen nacht. Een enkele maal stijgt uit het diepe ravijn, waarlangs ge struikelend en hijgend voortklautert, een vriendelijke stem tot u op: 't is het murmelende beekje, dat zich voortspoedt door den doolhof van bladeren en twijgen naar meer open en vroolijke oorden — die het wellicht nimmer bereikt. Want de ééne zuilengang verdringt steeds den ander in de geheimzinnige diepte, waarin ge, door de hooge poorten van met lianen vereenigde kruinen, in 't voorbijgaan een blik werpt; er is geen eind aan de meandrisch door elkaâr gekronkelde, huiverig-kille katakomben, waarin geslachten bij geslachten van de bladeren en bloesems der wouden ontkleurd en verteerd opeengetast liggen. Van die hemelhooge kruinen, waar de ééne boom den ander draagt, moge het volle leven in zijn stoute kracht op u neêrzien, het ééne woud moge hier boven het ander verrijzen, — de dood met de vermagerde leden en het bleeke gelaat werpt al die reuzen ter neder. De schitterende kleuren der orchideeën, de prachtige patma die den vermolmden boomstronk bedekt, — ze zijn slechts het koortsachtig gloeien dat aan de stervensure voorafgaat. Bevend heengeslopen door het dicht aaneengesloten groen, werpt de zonnestraal zijn gouden gloed op de teedere cycadee, maar lijdend buigt deze zich weder over het zachte bed van varens en mossen; door het avondzuchtje bewogen, heft ze als voor 't laatst en ten doode vermoeid de fijngeplooide bladeren op, verzuchtend naar de zonnige dreven, waar een krans van lagoendi het fiere meer van Singkarah omvlecht. En, voortgezweept door onnoemelijken angst, stort de bergstroom zich in de duistere, onafzienbare diepte, terwijl sidderend de mimozen hem nastaren, en de ketaping, aan de rotsen gekluisterd, zijn schrale takken en bladeren, die als met bloed zijn bedekt, vertwijfelend omhoog slaat. — O! de genius dezer wouden is eene sombere Prometheus-gestalte en de kreten van wanhoop die aan de breede, langbedwongen borst ontsnappen, doorschokken het diepst uwer ziel.

De physionomie van het landschap stemt nauw overeen met het voorkomen der menschen, die, verspreid, deze wildernissen bewonen. In 't oog vallend gedrukt, stompzinnig en dof is hun gelaat, loom en slepende hun gang, ter neêr geslagen hun gansche uiterlijk. Geen anderen indruk maken de lange rijen van Rantouers (10), die ge een enkele maal op 't smalle pad in deze wouden tegenkomt.

Zwijgend gaan ze voort, te nauwer nood naar u opziend, de een achter den ander hun aanvoerder volgend, gebukt onder den zwaren last van een korf, die, over de naakte schouders gebonden, hoog boven 't hoofd uitsteekt, en dubbel gewapend met een kris in den buikgordel en een ontbloote klewang of lans in de hand. Dezelfde stempel van neêrslach-

tigheid is op het voorkomen der menschen gedrukt die de kleine, armoedige en ver van elkaâr verwijderde dorpen bewonen, waarvan de blauwe rook, die des avonds uit de woningen omhoog kringelt, u na de lange, vermoeiende dagreis zoo vriendelijk tegenlacht. De treurige toestand van deze lieden verklaart voldoende hun droevig figuur. Niet bij uitzondering, maar geregeld om de vijf of zes jaren, geteisterd door hongersnood, wanneer schadelijke insecten en muizen, of olifanten en wilde zwijnen, de met zooveel moeite aangelegde rijstvelden vernielen; of aangegrepen door vreeselijke epidemiën: cholera, pokken, waartegen in die afgezonderde streken door ons geen bijstand kan worden verleend; of van hun laatste uitkomst beroofd, wanneer, zooals voor eenige jaren, de gansche veestapel door de pest wordt verslonden (O! hadt ge de menschen gezien, die, krankzinnig door 't verlies van al hunne have, een kalintoeng om den hals hadden gebonden, en rondwroetten in de aarde, op de plaats waar hun laatste karbouw was begraven) — kan geen pen de ellende beschrijven, die in sommige tijden door hen wordt geleden. De jongeren ontvluchten in zulke booze moesims naar elders, of graven wat goud, of trachten op de eene of andere wijs in hun sober onderhoud te voorzien; de ouden en zwakken bezwijken, of nemen een redmiddel te baat, — het laatste dat het harde lot hun niet kan ontnemen: zelfmoord vordert hier in sommige tijden meer offers, dan ooit het geval is, zoover ik weet, in andere streken; — of, wat meer geestkracht vereischt, zij nemen de wijk naar het diepst van het woud, dat nog geen mensch heeft betreden, vlechten hier een huisje van takken en bladeren, dat, hoog in een boom of op een paar stammen bevestigd, meer aan het nest van een vogel dan aan een menschelijke woning doet denken, en van hier dalen ze dagelijks in de duistere wildernis af, om door het inzamelen van rotan, was en hars een middel te vinden, waardoor het smartelijk leven kan worden gerekt.

Eens, dat ik in deze wildernissen, door den nacht overvallen, langs de schuddende bamboe naar zulk een hutje opgeklauterd was, trof ik een oud, door ziekte vervallen en hier geheel alleen wonend man aan. Verwonderd, vroeg ik hem naar de oorzaak, dat het zóóver met hem was gekomen. Toen verhaalde hij mij, dat hij vroeger betere dagen gekend had, hoe zijn ladangs vernield waren, hoe de laatste van zijne karbouwen aan de booze ziekte was bezweken, en eindelijk, hoe, vervolgd door ellende en ziekte, hem ook de laatste steun op zijn ouden dag was ontvallen door het overlijden van een zijner verwanten, die tot nog toe voor hem gezorgd had. Thans restte hem niets, voor de dagen die hij nog had te leven, dan wat rotan te zoeken: elders in de Padangsche Bovenlanden, in streken die niet geheel onbewoond zijn, is in de wouden weinig of geen rotan meer overgebleven. Toen hij, 't gerimpeld gelaat over het

vuurtje van takken en bladeren gebogen, met bevende stem zich dat alles weêr voor den geest bracht, welde hem een traan in 't oog. 't Was voor 't eerst, dat ik die gemoedsaandoening bij een inlander zag.

— Nessun maggior dolore,
Che ricordarsi del tempo felice
Nella miseria — — —
[Inferno, Canto V.]

Op den drempel dezer wouden ligt het dorpje Batoe Mendjoelor. Aan 't hoofdeind der kota (kapala kota), een eindweegs voorbij den grooten boom, waar de ingezetenen des avonds bijeenkomen, wacht ons de fakir reeds op, die van ons voorgenomen bezoek in de soerou heeft kennis gekregen. Door hem geleid, treden we het kleine schoolgebouw binnen. 't Is een woning van de eenvoudigste soort (een lipat pandan), maar de andjoeng (het uitstekend gedeelte aan weêrszijden der woning), die anders bij deze soort van huisjes niet voorkomt, toont aan dat we hier met iets meer dan een eenvoudige woning te doen hebben. Behalve dat ze uit een enkel vertrek bestaat, en er dus geen afgeschoten slaapplaatsen in voorkomen, kenmerkt ze zich overigens inwendig niet als soerou. De stookplaats naast de deur, daarboven de bamboezen stellaadje waarop eenige aarden pannen en kopjes van ruw Europeesch maaksel geplaatst zijn, de geroosterde koffiebladeren die aan stokjes geregen boven de deur hangen, de potten die ordeloos over den vloer liggen en met zakjes gevuld zijn waarin waarschijnlijk wat rijst en kruiderijen bewaard worden, en eindelijk de matten en kleedingstukken die dwars over het vertrek aan een paar bamboezen hangen; dat alles toont trouwens aan, dat de school tevens tot woning dient voor den fakir.

't Is nog vroeg in den ochtend. Alleen na het bad soeboeh, des morgens van zes tot zeven, en een paar uur des avonds, na de waktoe magrib, komen hier de jongens bijeen. Overdag hoeden zij het vee (vroeger ten minste, thans zal de eenmaal zoo rijke veestapel wel geheel zijn uitgestorven) of werken op 't veld. Een goede twintig jongens zitten neêrgehurkt op den vloer. De meesten schijnen niet veel ouder dan een jaar of zeven, acht. Het naakte lijf (de meeste knapen dragen, behalve den onmisbaren hoofddoek en den slendang, die achteloos om het hoofd of den schouder is geslagen, slechts een korte broek, die tot even boven de knieën reikt) toont bij allen afzichtelijken uitslag: een zeer gewone kwaal in de Padangsche Bovenlanden, die aan het werken in de moerassige sawahs toegeschreven wordt. — De les begint. Van een plank aan den wand neemt de fakir een dikken foliant, in een menigte vellen en banden gewikkeld, en legt dien voor zich op de lihar.

Na lang talmen dreunt hij eenige zinsneden voor, die telkens door een der knapen om beurten herhaald worden. Nadat dit een poosje geduurd heeft, deelt de fakir een twintigtal boekjes uit, die door hem zelven geschreven zijn en uittreksels uit den Koran bevatten. Nu beginnen al de moerids te gelijk hardop deze regels op te dreunen. Op de vraag of de jongens verstaan wat ze lezen, antwoordt de fakir door ontkennend het hoofd te schudden. Na eenig heen en weder vragen rijst er twijfel bij ons op, of de leeraar-zelf zijn eigen schrift wel begrijpt. En toch wordt hier in 't geheel geen ander onderwijs gegeven. Toch wel eens, zegt de fakir: wanneer de ouders het verlangen, dan geeft hij les in 't schrijven. »Komt dat dikwijls voor?" — » »Zeer zelden." " Summa summarum: als de moerids na een jaar of vijf voor altijd de soerou verlaten, hebben ze het gewoonlijk niet veel verder gebracht dan tot de kennis van het alif-ba-ta. Dit stemt de fakir-zelf meesmuilend toe.

't Is misschien niet zonder belang, met een enkel woord te vermelden, waarin gewoonlijk het schoolgeld bestaat. Gaat de knaap voor 't eerst naar school, dan brengt zijne moeder en eenige van hare verwanten hem bij den fakir, die, onder het genot van koffie en smakelooze versnaperingen, den jongen ondervraagt en bij 't heengaan van de ouders een rijksdaalder of daaromtrent ontvangt. Van tijd tot tijd komen de verwanten weder eens terug, 't zij uit eigen beweging, 't zij op verzoek van den meester, om zich van de vorderingen van hun veelbelovende spruit te overtuigen. Staat een arme fakir aan 't hoofd van de school, dan ziet hij zich genoodzaakt om van de kunde zijner leerlingen hoog op te geven en ouders en verwanten telkens aan te sporen tot een bezoek van de soerou; want het is eenmaal gebruik dat bij elk bezoek aan den meester een geschenk wordt gegeven. Zelden bestaat dit in geld, gewoonlijk in fraaiigheden of levensmiddelen. Iemand als de Sjech van Siloengkang krijgt niet zelden als geschenk een fraai paard, een zeldzaam handschrift enz.; terwijl een mindere goeroe zich met wat rijst, djagong of tabaksblaadjes tevreden moet stellen. Op geen enkele school is een vast bepaald loon voor den priester.

Wat op de kleinere soerou's, zooals die te Batoe Mendjoelor, geleerd wordt, is, zooals uit het bovenstaande blijkt, nagenoeg niets. Maar vergeten we niet, dat alleen de kinderen van behoeftige lieden bij uitsluiting in hunne woonplaats ter school gaan. Anderen gaan reeds op jeugdigen leeftijd des noods naar elders op grootere soerou's. De keus van deze is ruim. Behalve de menigte kleine soerou's, zooals er b. v. b. in het kleine Batoe Mendjoelor drie zijn, en die in geen enkele kota ontbreken, zelfs niet ver oostwaarts in het hart van de wildernis, te Tandjoeng Gedang b. v. b., aan de grens der onafhankelijke landschappen, waar ik des avonds verrast werd door het luide geschreeuw uit een naburige

school; — behalve de menigte soerou's van middelbare grootte, zooals o. a. de soerou van Toeankoe Kandoeng te Siloengkang, die gemiddeld door niet minder dan tachtig moerids bezocht wordt, ofschoon er buiten de groote school van den Sjech in dit dorp nog drie kleine soerou's zijn; behalve al die soerou's van kleine en middelbare grootte, zijn er op verscheiden plaatsen scholen van honderd tot duizend moerids. Ik zal dit door een paar cijfers staven. Nauwkeurigheid in deze getallen moet men echter niet verwachten. Die is met den besten wil ter wereld niet te bereiken. Vooreerst omdat de bevolking van een soerou, als van een bijenkorf, altijd vlottende is. Elken dag komen en gaan er zwermen van moerids. Dan zijn er tijden in 't jaar dat bijna elke schooljongen naar zijn soekoe gaat, b. v. b. in de Poeasa, of dat de school zich tot barstens toe vult, b. v. b. in den pendiaman, den rusttijd na afloop van den rijstoogst. Voor iemand dus die maar weinig tijd kan besteden aan 't verzamelen en de nauwgezette contrôle van statistieke gegevens, en die, hoe gaarne hij daartoe ook bereid zou geweest zijn, geen jaar lang (en dit is toch wel de kortste termijn om met nauwkeurigheid het gemiddeld cijfer te kunnen bepalen) dag voor dag het aantal moerids op eenige scholen heeft kunnen aanteekenen, — stel dat hem dit mogelijk was, want waarschijnlijk zouden de priesters hem wantrouwen, — voor zoo iemand is het bijna ondoenlijk, een lijn te trekken op het gemiddelde aantal leerlingen van eenige school. Maar men kan er zeker van zijn, ce qui n'est pas jurer gros, dat mijne cijfers juister zijn dan de »statistique amusante" der Regeeringsverslagen omtrent eene menigte zaken, waaraan voor ons geen »winst of verlies," althans niet rechtstreeks, is verbonden; — statistiek waar men zooveel cijfers afnemen of bijvoegen kan als men wil, zonder dat de nauwkeurigheid der opgaven er iets onder lijdt.

Ziehier dan eenige cijfers, die op vluchtige aanteekening of berichten berusten aan welke geen onderzoek is ten koste gelegd, en volgens welke het maximum der moerids op sommige der grootste scholen het navolgend aantal bedraagt.

1. De groote school te Taram (afdeeling Lima Poeloh) wordt op sommige tijden van het jaar misschien wel door 1000 moerids, voor een groot gedeelte uit de onafhankelijke staten, bezocht.
2. Een soerou te Kota Toeâ (laras Kota IV n Agam) — 200 tot 300 moerids.
3. Een te Tjangkiang (in dezelfde laras als de sub 2 genoemde) — ruim 100 moerids.
3. Een te Pasir (eveneens in de laras Kota IV, Agam) — tot 300 moerids.
5. Een groote school te Laboh (laras Lima Kaum, afdeeling Tanah Datar) — 200 moerids.

6. Een te Padang Ganting (in Tanah Datar) — 100 moerids.
7. Een te Simaboh (laras Simaboh, Tanah Datar) — 200 moerids.
8. Een te Pangean (district Boea, Tanah Datar) — 100 moerids.
9. Een te Piei (laras Salajoe, XIII Kota) — 300 moerids.
10. Een te Moeara Panas (XIII en IX Kota) — 150 moerids.
11. Een te Kota Hanou (XIII en IX Kota) — 200 moerids.
12. Een te Kasih (laras Saning Bakar, Singkarah) — 150 moerids.
13. Een te Singkarah — 100 tot 150 moerids.
14. Een te Tjalou (Moeará, Sidjoendjoeng) — 300 tot 400 moerids.
15. Een te Padang Siboesoek (Sidjoendjoeng) — 150 moerids.

Onvoldoende als deze cijfers zijn, wijzen ze toch, in verband met hetgeen vooraf is gegaan, als met den vinger aan, hoe algemeen het onderwijs in de Maleische samenleving verbreid is. Terecht mag het den naam van volksonderwijs dragen. Het strekt zich uit tot allen, zonder onderscheid van klasse of stand, wanneer die woorden van eene maatschappij mogen worden gebezigd waarin maar weinig of geen verschil in rang en stand bestaat. Dat de godsdienst het overwegend bestanddeel van het onderwijs uitmaakt, wie zal het wraken, waar de samenleving in die phase verkeert, dat de godsdienst de grondslag en tevens de kroon is van het gansche maatschappelijke leven? Het onderwijs in die weinige vakken die voor den Maleier van nut zijn in 't praktische leven, is trouwens veel algemeener, ik hoop dit voldoende te hebben gestaafd, dan men veelal gelooft. Wel blijven de kinderen der armen er in den regel geheel van verstoken, maar belangrijk is het aantal van hen, die aan kennis der godsdienstige schriften bedrevenheid paren in die praktische vakken, waartoe zich het onderwijs op onze zoogenaamde inlandsche scholen uitsluitend bepaalt. Er is trouwens nog een ander voordeel aan het verblijf op de groote soerou's verbonden, dat niet over het hoofd mag worden gezien. Door den omgang met moerids van allerlei leeftijd en allerlei landstreek, wordt de Maleische knaap met de toestanden elders op Sumatra bekend, zijn blik verruimt zich, zijn oordeel wordt reeds vroegtijdig gescherpt. De onafgebroken en vertrouwelijke omgang met den goeroe doet het overige. De ontwikkeling der moerids, hoe gering ook, bereikt reeds spoedig een zekere hoogte, die, hun leeftijd in aanmerking genomen, verrassend mag worden genoemd. Vandaar het op den eersten blik onverklaarbaar verschijnsel, dat de Maleische knaap van vijftien of zestien jaren, die op de sourou gevormd is, in ontwikkeling met den man van leeftijd gelijk staat. Dit alles samenvattend, kan, na nauwgezette overweging, ons oordeel over de inlandsche volksscholen niet anders luiden dan gunstig: het inlandsch onderwijs is niet ten achteren bij den staat van beschaving

dien de Maleische samenleving in 't algemeen heeft bereikt. Dat er veel, zeer veel aan verbeterd kan worden — en waar is dit niet het geval? — spreekt van zelf. Maar, geworteld in de volksbehoeften, geëvenredigd aan 't geen door de inlandsche maatschappij zelve van hare leden gevergd wordt, en de kiem in zich sluitend van geleidelijken, schoon tragen vooruitgang, waarin het trouwens met de gansche inlandsche huishouding geheel overeenkomt, — heeft het recht van bestaan, heeft het recht op onze belangstelling en verdient het geenszins het zeer ongunstig vooroordeel, dat eenmaal in den bodem van onze oppervlakkige kennis der inlandsche toestanden wortel gevat heeft. Dit gunstig oordeel kan door een rechtstreeksch beroep op personen gestaafd worden. In mijne omgeving in de Padangsche Bovenlanden, waar ik uit den aard mijner betrekking bijna uitsluitend en voortdurend in aanraking kwam met inlanders van allerlei rang, stand en leeftijd, waren verscheiden personen, zelfs onder mijne ondergeschikten: inlandsche hoofden, schrijvers, pakhuismeesters, mantri's enz., die zoowel de soerou als onze scholen bezocht hadden. Ik heb in 't algemeen bevonden, dat personen van onze scholen afkomstig voor een gedeelte bruikbaar zijn als klerk, maar dat zij, wat grondige kennis der inlandsche huishouding, algemeene beschaving en helderheid van oordeel betreft, in den regel achterstaan bij hen die op de inheemsche scholen gevormd zijn.

Wat kan de soerou ons leeren met betrekking tot onze zoogenaamde inlandsche scholen? Tweeërlei. Vooreerst: wat aan eene wezenlijke behoefte der gansche bevolking in haar tegenwoordigen toestand voldoet, wat meer dan iets anders het karakter van den inlander vormt, wat een vaste richting geeft aan zijn leven, wat hem opheft uit zijn verdierlijkten toestand, wat hem wellicht in moeilijke uren zal steunen en troosten: de Godsdienst — het onderwijs daarin, niet uit de doode letter der schriften, maar door het levend woord van den priester, zooals op de soerou geschiedt, zal altoos aan onze scholen ontbreken. Men achte dat gemis niet gering, want buiten de school — in 't gezin, wordt de inlander niet opgeleid in den godsdienst. Men *denke* overigens van den Islam wat men wil, — dat alles wat hierboven genoemd is, wordt door den Islam aan de bevolking gegeven, in de mate die zij in haar tegenwoordigen toestand verlangt. Dit laatste zou denkelijk niet het geval zijn met eene leer, die, zedelijk verheven en rein als zij is, met de inlandsche toestanden aanhoudend in botsing zou komen. De Nederlandsche staat is trouwens geen missionaris. En gesteld al, dat hij hier als zendeling wilde optreden, — gesteld, dat men geschikte leeraars kon vinden, — gesteld zelfs, dat de Regeering de noodige gelden zou toestaan, dan zou waarschijnlijk de eenige vrucht der prediking van staatswege in ergernis, wrok en verwarring bestaan. Wat dus de kracht uitmaakt

der inlandsche scholen, zal altijd op onze scholen gemist worden. Ten andere: in meer dan één materiëel opzicht kunnen de grootere soerou's aan onze scholen tot voorbeeld gesteld worden. Hoewel op de soerou de moerids in- en uitgaan naar goedvinden (strenge tucht kan trouwens moeilijk worden gehandhaafd in een land, waar de vader niet tot het gezin behoort en ieder naar eigen goeddunken handelt, zoodra hij zich daartoe de noodige kracht en zelfstandigheid toekent) — hoewel de moerid de meeste vrijheid geniet, vindt hij een vast verblijf in de soerou, dat hem aantrekt omdat hier zijne makkers bijeenwonen. De jongens die naar onze scholen gestuurd zijn, moeten op den pasar een goed heenkomen zoeken — op den pasar, waar zij telkens in nauwe aanraking komen, en niet zelden onder hetzelfde dak zijn gehuisvest, met het meest verdorven element der bevolking: de koeli lama, die door hun zwervend leven voor een deel tot een peil zijn gezonken zoo laag als de bevolking van Atjeh, waar mannen openlijk met knapen in het huwelijk treden. Wat er in die omstandigheid wordt van de goede zeden der kinderen die onze scholen bezoeken, waar buitendien elke zedelijke band tusschen den meester en den leerling gemist wordt, waar de leeraar aan al de gebreken van Hollandsche schoolmeesters een verregaande onkunde paart en door zijn leeftijd, vroomheid of meerdere ervaring geen gezag over de schoolknapen uitoefent, — wat er wordt van de zedelijke ontwikkeling der schooljeugd, laat zich eerder gissen dan zeggen. 't Zou dus een schrede voorwaarts zijn, wanneer onze school in dit opzicht naar 't voorbeeld der soerou ingericht werd. Geld wordt daartoe niet vereischt, tenzij men een op zich zelf heilzaam beginsel ook hierin wil overdrijven. Volgens de hadat moet de soerou òf door de soekoe gebouwd worden, en ziet deze zelf naar een goeroe uit, òf door den goeroe-zelven, met medewerking van eene soekoe. Is het dus onbillijk of met de hadat in strijd, dat de bevolking zelve hare districtsscholen tot stand brengt? Ik ken trouwens meer dan één district waar de hoofden, onder zekere voorwaarden, daartoe gaarne bereid zijn.

Eene bedenking weêrhoudt mij op een menigte kleinigheden te wijzen, die, van hoe weinig belang ze ook schijnen, toch aantoonen met hoe weinig oordeel onze scholen ingericht zijn. Een enkel voorbeeld slechts. Waartoe dient het dat de jongens op schoolbanken zitten? Waartoe dat opdringen van westersche vormen? Welk nut heeft die gedwongen houding, die de inlander later zoo spoedig mogelijk weêr afleert? Alsof een kind niet kon leeren wanneer het niet minstens een paar voet boven den grond zat! Die hooge banken en lessenaars dienen tot niets, dan dat de schooljongen ongemerkt naar een afleiding grijpt, die.... steeds voor de hand ligt te midden van zooveel verveling. In de soerou zitten de moerids in een halven kring om den goeroe, die op allen voortdurend

het oog houdt, en wanneer de inlanders schrijven, of wat ook verrichten, zitten ze het best en het liefst op een matje. Maar eene bedenking doet mij de pen halen door de opmerkingen, die ik reeds had ter neêr geschreven, en die van even weinig belang zijn als de bovengenoemde. Is het niet beter op de vele kleine gebreken vooreerst niet te wijzen, waar door een radicale verbetering alleen het inlandsch onderwijs aan zijn doel kan beantwoorden? — En hoeveel, hoevéél jaren zal het nog duren, eer eene klasse van leeraars gevormd is, die waarlijk een tegenwicht kunnen zijn van de priesters: de conditio sine qua non van den bloei der bestuursscholen? — 't Heeft geen nut, hier nog verder over den bedroevenden toestand van onze scholen te spreken: keeren we tot de priesters terug.

Uit hetgeen vooraf is gegaan zal ook dit zijn gebleken, dat de invloed dien de priester door het onderwijs uitoefent, zich uitstrekt tot de gansche bevolking. En het stille, weinig bewogen leven dat de inlander in het binnenland leidt, staat ons borg, dat de indrukken, op de soerou verkregen, niet weder uitgewischt worden; dat de geest van den priester, die zich ongemerkt aan den leerling heeft medegedeeld, over diens begrippen, gevoelens en denkbeelden voortdurend blijft heerschen.

Reeds daardoor alleen, dat het gewichtigst gedeelte der opvoeding in handen der priesters berust, is hun invloed van belangrijken en blijvenden aard. Maar hun werkkring is niet binnen de soerou beperkt, hoe uitgebreid dit veld dan ook zijn moge; niet als leeraar alleen neemt de priester in 't maatschappelijk leven een belangrijke plaats in. Meer ontwikkeld dan het gros der bevolking, is hij voor allen, zoo ouden als jongen, een raadsman. In alle gewichtige zaken wordt zijn meening gevraagd, en hoewel hij geen zitting mag nemen in den rapat der hoofden, en de hadat hem ten strengste verbiedt om zich in bestuurszaken te mengen, verzekeren hem zijn kennis en meerdere ervaring, het ontzag en de achting die hem ieder bewijst, ook in materiëele belangen een aandachtig gehoor. Door zijn vertrouwelijken omgang en nauwe bekendheid met allen, is het gezag van den priester in verscheiden gevallen veel grooter dan dat der inlandsche hoofden. Niet middellijk alleen, door het onderwijs op de soerou, maar onmiddellijk tevens, door het hooge standpunt dat hij in de schatting van den inlander inneemt, heeft de priester overwegenden invloed.

Heilzaam is die invloed, waar een man als de Sjech van Siloengkang in alle belangen der kota zijn helder oordeel doet gelden, ernstige geschillen in der minne beslecht, medewerkt tot handhaving van orde en tucht, en, den geest der bevolking beheerschend, stoffelijk en zedelijk haar welzijn bevordert. — Heilzaam in 't algemeen is die invloed, in zoover de priester den inlander oproept uit den lethargischen toestand waarin het meerendeel der bevolking verkeert. Door niets in haar dood-

sche rust te midden der wouden of op de eenzame bergen gestoord, lijdelijk in een toestand berustend die van het leven der planten maar weinig verschilt, — zonder drang naar iets hoogers, kwijnt de bevolking in doffe onverschilligheid weg. Dank zij het onderricht van den priester, hoe onvolkomen zijn godsdienstleer zij, de bevolking wordt door haar tot inspanning van hare krachten geprikkeld: tot zelfbewustzijn ontwakend, wordt haar leven verhoogd en veredeld.

Bedenkelijk is in menig opzicht die invloed, wijl vele priesters hunne stelling misbruiken. Om mij te bepalen tot enkele voorbeelden, die mij uit eigen omgeving bekend zijn: nu eens tracht de priester zich van de zakat meester te maken, onder het voorwendsel deze tot het bouwen van een misighit te willen gebruiken, hoewel deze gelden jaarlijks onder armen en weezen moeten verdeeld worden; dan weder gebruikt hij de hoofden als werktuig tot baatzuchtige doeleinden, of verwekt hij, uit persoonlijke veeten, afkeer en haat tusschen de ingezetenen der kota. 't Is buitendien geen zeldzaam verschijnsel, dat een priester, zooals de inlander zegt, een nieuwe djoemaät instelt: dat hij zich afscheidt van zijne gemeente, verwanten en vrienden zoo mogelijk tot eene secte vereenigt en op eene afgezonderde plaats buiten de misighit opwindt. 't Zijn deze priesters vooral, die door hunne ijdelheid en ongeneeslijken waan, door hunne vinnige en onverzoenlijke twisten en waanzinnigen ijver voor hetgeen zij als het gebod van Allah en hunne hooge roeping beschouwen, de grootste ergernis en wanorde stichten. 't Is de schuld van deze dweepers vooral, wanneer de kota verdeeld is in vijandige kampen, wanneer de ingezetenen elkander op allerlei wijze vervolgen, soms tot handgemeen wordens toe. De schadelijke gevolgen ook in materiëel opzicht blijven niet achterwege. De koffietuinen worden verwaarloosd, de wegen niet onderhouden en zelfs de arbeid op de sawahs gestaakt. Treedt het bestuur niet met kracht tusschenbeide, waartoe het trouwens menigmaal wordt gedwongen door den aandrang der malims, die als pandita negari geen aanranding van de hadat gedoogen, dan slaat die verwarring niet zelden tot volslagen verzet over. In de meeste moeilijkheden van ernstigen aard die het Bestuur ondervindt, heeft een priester de hand. — Bedenkelijk vooral is de groote invloed der priesters, omdat de leer die zij voorstaan en op de scholen verbreiden, — hoe verdraagzaam, in vergelijking van andere godsdienstige scholen, de beginselen ook zijn die tot nog toe het meerendeel der priesters belijdt, — toch altoos vijandig tegen onze overheersching gekant blijft. En welk een machtige drijfveer ook hier op Sumatra de godsdienst kan zijn, dat toont de hevige en langdurige strijd der padari's, toen het woord van een Hadji Miskin en dergelijke dweepers de bevolking verblindde en heinde en verre de rampen van den oorlog verbreidde. Wanbestuur leidt zelden tot iets anders dan

plaatselijke onlusten, die door een handvol soldaten gedempt worden; maar wat geen onderdrukking of grove miskenning van de rechten der bevolking vermag, daartoe blijkt de godsdienst bij machte. Die verspreide bevolking, zoo verdeeld door verouderde veeten en locale belangen, en die te allen tijde, zelfs in den bloei van het Menangkabousche rijk, van staatkundige eenheid verstoken, tot geen eendrachtig samenwerken in staat schijnt, wordt door den godsdienst in een oogwenk vereenigd en in beweging gebracht. Elke hevige en algemeene beroering der inlandsche samenleving vindt in den godsdienst hare oorzaak. Van deze zijde, dus in de eerste plaats van de zijde der priesters, dreigt ons altoos een ernstig gevaar. Nauw aaneengesloten door gemeenschap van belangen, begrippen en denkbeelden, hebben de priesters de draden in handen waarlangs de elektrische vonk van opgewekten godsdienstijver zich in een oogwenk door het land verspreidt.

De priesters, zooals het aangevoerde, zoowel in hun voor- als hun nadeel, bewijst, zijn dus het overheerschend element, het glanspunt der inlandsche huishouding. Zij geven den stoot tot elke beweging, in welke richting deze ook plaats heeft. Zij verheffen de bevolking en leiden haar ten goede, of zijn de oorzaak van een menigte rampen. Zij zijn het licht der inlandsche huishouding en tevens de schaduw. Zij behooren dus het meest onze belangstelling en aandacht te trekken, en moeten ons voortdurend tot waakzaamheid aansporen. Het beginsel van onthouding in alles wat den godsdienst der bevolking betreft, moet zich in geen geval tot onze belangstelling, ons onderzoek uitstrekken. Door hun ingeboren geest van verzet zijn wel is waar vele priesters een struikelblok voor ons bestuur; velen verwekken door hun houding en voorkomen en de gisting die ze voortdurend te weeg brengen, afkeer; maar ons belang vordert dringend, dat geen reden van afkeer, hoe gegrond die ook zijn moge, ons een oogenblik de priesters uit het oog doet verliezen, vooral sedert een gewichtig verschijnsel op godsdienstig gebied in deze gewesten zich voordoet. — Vóór eenige jaren is in de negari Padang Ganting, tot de afdeeling Tanah Datar behoorend, een man overleden, Toeankoe Sjech Beroelah genaamd, die, na geruimen tijd in Mekka te hebben geleefd, eene nieuwe leer, die van Aboe Hanifa, in zijne geboorteplaats ingevoerd heeft. 't Is opmerkelijk, hoe spoedig die leer hier ingang gevonden en door adepten verbreid is. In weinig jaren heeft zij zulk een uitbreiding erlangd, dat misschien een achtste der gansche bevolking haar nu reeds omhelsd heeft, en op verscheidene der aanzienlijkste scholen de vroegere, zoo verdraagzame leer geheel door haar is verdrongen: o. a. op twee groote scholen in het dorp Siloengkang, waartoe ook de school van den Sjech van Siloengkang behoort; voorts, ben ik wel onderricht, op de soerou's te Tjangkiang en te Pasir, beide

in Agam, op de soerou te Kasih in Singkarah, op die te Bondjol enz. Een criterium ter onderkenning der Hanefietische scholen is de soeloek, eene instelling die, zoover mij bekend is, zich tot deze scholen bepaalt. Bedrieg ik mij niet, dan kenmerkt de nieuwe leer zich ook daardoor, dat zij de poeasa een dag eerder, dan hier tot nog geschiedde, doet invallen. Voor de juistheid van deze laatste bewering kan ik nogtans niet instaan. Dit alleen weet ik zeker, dat het verschil omtrent den aanvang der vasten reeds op verscheidene plaatsen tot moeilijkheden heeft aanleiding gegeven. Sommige priesters verzetten zich krachtig tegen de inlandsche hoofden, waar deze, na den imam te hebben geraadpleegd, volgens oud gebruik den aanvang der poeasa bepalen. Uit dit geschil ontstaan soms hevige tooneelen, die, naar 't schijnt, zich niet meer tot een enkele landstreek bepalen. Ons bestuur althans heeft gemeend uitdrukkelijk te moeten bepalen, dat het aan de beslissing van den imam blijft overgelaten, wanneer de poeasa zal aanvangen, en dat zijne uitspraak voor ieder verplichtend gemaakt wordt, wanneer hij omtrent het begin der poeasa met het larashoofd in overleg is getreden, met dien verstande echter, dat andersdenkenden de poeasa op een anderen dag kunnen beginnen, mits zij zich onthouden van alle vertooning, die aan anderen aanstoot zou kunnen geven.

't Is bekend, dat de Sjafeïetische leer, die tot nog toe in onze koloniën de overhand heeft, zich door groote verdraagzaamheid kenmerkt. Vergis ik mij niet, dan kan dit geenszins gezegd worden van de Hanefietische leer (die in Turkije de heerschende is). 't Kan dus moeilijk ontkend worden, dat de uitbreiding dezer nieuwe leer onze aandacht verdient. Let men op den ongelooflijk spoedigen aanwas in deze gewesten van het aanvankelijk zoo geringe getal van hare belijders; let men op de teekenen die zich in den laatsten tijd voordoen; let men op hetgeen de geschiedenis van Sumatra ons leert, — dan bestaat er zelfs reden te over, om, niet langs den weg der routine (men weet wat die leert), maar, gelijk ten opzichte der suiker- en koffiecultuur en, nu onlangs, van 't grondbezit is geschied, zich door eene enquête, die uit den aard der zaak bedektelijk moet plaats hebben, nauwkeurig op de hoogte te stellen van eene beweging, die, zooals ik onlangs op Java heb gemeend te bespeuren, zich niet tot eene buitenbezitting bepaalt. Het bekende: »geen kawi, maar koffie is de zaak der Regeering," dat men, vreemd genoeg, tot nog toe verzuimd heeft als motto boven 't reglement der Regeering te plaatsen, — dat treffend juiste gezegde is misschien niet van toepassing op den inlandschen godsdienst, die wel is waar in eene Nederlandsche kolonie geen aanspraak kan maken op dezelfde belangstelling als kruidenierswaren, maar die ons reeds zooveel gekost heeft. Eene enquête op de buitenbezittingen kost trouwens geen geld. Dat bewijst het

onderzoek naar het landbezit op Sumatra. De ambtenaren die met hetzelfde onderzoek op Java belast zijn geweest, hebben eene belangrijke toelage genoten; de ambtenaren op Sumatra volstrekt niets: waarschijnlijk omdat de Regeering, door een gevoel van billijkheid gedreven, gemeend heeft, dat de laatste personen, wier traktement zoo gering is, ook geen gratificatie behoeven.

Er is geen oogenblikkelijk gevaar. Nog lang kan het duren, eer wij de eerste schokken gevoelen van deze beweging op godsdienstig gebied. Misschien blijven ze geheel achterwege. Maar — ook dit moet erkend worden, — het wolkje dat ter nauwer nood zichtbaar aan den horizon opduikt, kan, eer wij 't vermoeden, tot een geweldige donderbui aanwassen. Wat staat ons borg, dat eene hervorming die de gemoederen zoo aangrijpt en licht doet ontvlammen, aan ons bestuur zal voorbijgaan, en geen spoor in de inlandsche samenleving achter zal laten? — Ieder is geneigd om uit de enkele, op zich-zelven staande feiten, die binnen den engen kring zijner waarneming vallen, een algemeene slotsom te trekken. Meer dan iemand staat aan deze dwaling de ambtenaar in het binnenland bloot, die, geïsoleerd als hij is, zijn blik niet verruimt, door eigen, beperkte ervaring aan die van anderen te toetsen. Wanneer hij buitendien in een landstreek geplaatst is, waar, zooals schrijver dezes in 't perfide Palembang, het fanatisme ook heden nog rondwaart en nog bloedige offers eischt, — dan loopt zijn oordeel gevaar, meer dan ooit het rechte spoor te verliezen. Misschien is dien ten gevolge mijn inzicht te duister. Maar, zelfs dan als mijne vrees geheel ongegrond is, — wat schaadt het? wanneer ik als mijne overtuiging hier neêrschrijf: Weest waakzaam! We vermoeden niet wat er omgaat in »ce monsieur qui passe." Hoeveel minder kunnen we nagaan wat de gedachten, de geheime wenschen en plannen van die barvoeters zijn, die hun gelaat en houding, hun gansche voorkomen zoo volmaakt in bedwang hebben, dat er jaren meê heengaan, eer men iets op die bruine gezichten leert lezen. Wie weet, hoeveel brandstoffen er in die gemoederen opgehoopt liggen, hoe hevig het vuur van godsdienstijver en dweepzucht zal woeden! Wie zal ons zeggen, of de langverzwegen wrok, die alle overheersching op den voet schijnt te volgen, niet wacht op het juichend woord van den priester, wanneer eindelijk de langverbeide dag dáár is: dies irae. dies illa! — Weest waakzaam! Onze legermacht is ook op Sumatra tegenwoordig veel sterker dan vroeger. En de inlander weet dit. Maar de onneembare vesting, die, zooals de heer van Hoëvell eens van een inlander opving, in de harten der bevolking moet worden gebouwd (11), laat nog steeds op zich wachten, evenzeer als goede verdedigingsmiddelen van ijzer en steen. Welke kracht er trouwens in de Maleische bergbewoners nog schuilt, dat leert het nietige Bondjol, dat jaren lang aan

onze legermacht het hoofd heeft geboden; dàt leert de memorie van den kloeken en heldhaftigen priester, die, van goede ammunitie en leeftocht verstoken, alleen gedragen door het krachtig bewustzijn van met moed zijn plicht te vervullen, met eene kleine schaar van getrouwen jaren lang onze troepen heeft staande gehouden; dàt leert het voorbeeld van den alleen door verraad in onze handen gevallen Toeankoe Imam. — Weest waakzaam! We staan op vulcanischen bodem. Geen rimpel op het blauwe meer van Singkarah verraadt het dreigend gevaar. Te nauwer nood zijn de wolkjes van rook en van damp die uit den krater van den Merapi omhoog stijgen, zichtbaar. In het rustig besef zijner kracht draagt de bergreus, in den zonnegloed lachend, de weelderig belommerde kota's, die als altoos in onverstoorbare rust zijn verzonken. Eensklaps verduistert de hemel. Een vreeselijke schok werpt de wateren uit hunne rotsige bedding. Dreunend doorwoelt en doorkronkelt een geheimzinnige kracht de diepten der aarde, terwijl (onder donder en bliksem) een breede stroom van gloeiende asch van den bergtop omlaag stort en de welige landouw in een oogwenk verslindt. En meent ge, dat de verzengende gloed van de dweepzucht in de harten der menschen niet heviger blaakt dan het vuur in de ingewanden der aarde? dat lang ter neêrgedrukte felle haat en godsdienstijver niet geweldiger uitbarsten en ons met grooter rampen bedreigen, dan de stroom van gloeiende lava?

AANTEEKENINGEN OP „DE PRIESTER EN ZIJN INVLOED OP DE SAMENLEVING IN DE PADANGSCHE BOVENLANDEN."

(1) Siloengkang aan het riviertje de Lasi (Soengei Lasi) ligt in het westelijk gedeelte van het district Kota VII, nabij de grens der afdeeling Solok. 't Is een plaatsje dat meermalen in de Oendang-Oendang genoemd wordt en ook thans wel bekend is om de fraaie kleedjes van zijde, met gouddraad doorstikt, die de vrouwen er weven.

(2) *Kalintoeng* heet het klokje dat den buffel om den nek wordt gebonden. — Overdag weidt de kudde in 't gebergte, des avonds keert ze naar de kota terug.

(3) *Soerou* is de naam der inlandsche scholen, die op Java *pesantrèn* genoemd worden.

(4) *Anou* is hier de naam van den boom, die, op Java *areng* geheeten, in zijn somber karakter zoo meesterlijk door Reinwardt beschreven is.

(5) Ik spreek alleen van Sumatra. Niet van het onderwijs dat op Java van wege ons bestuur wordt gegeven, noch ook van de langgars en pesantrèns aldaar.

(6) De *taboek* is een uitgehold blok hout, dat als gong dient. Ze mag volgens de hadat in geen negari ontbreken, evenmin als de misighit en de balei-balei. — Uitvoeriger sprak ik daarover in „het Maleische dorp," Augustus-nommer, bl. 108.

(7) *Idjoek*, dezelfde stof die op Java *gemoeti* genoemd wordt.

(8) *Pasar* heet de plaats waar markt gehouden wordt, *paken* de markt zelve.

(9) Ofschoon de invoer van opium in de Padangsche Bovenlanden verboden is, is de voortdurend geconsumeerde hoeveelheid, die er langs allerlei wegen binnengesmokkeld wordt, zoover ik dat heb kunnen nagaan, nog vrij belangrijk.

(10) In Juli, Augustus en September, na afloop van den rijstoogst, komen de meeste Rantouers, gewoonlijk in troepen van acht, negen, tot twintig, te Sidjoendjoeng voorbij. Ze zijn meerendeels afkomstig uit Rantou Kwantan, R. Batang Hari, R. Tobå, R. Boengå, R. Pelapat, R. Soengei, R. Batang Asei, R. Singginggi en uit Tabir, Korintji en de XII Kota. Met uitzondering van de twee laatste, kan ik de ligging van geen dezer landschappen met eenige nauwkeurigheid opgeven. Gewoonlijk staat aan 't hoofd van deze lieden een zoogenaamde Toeå Galeh (*galeh* w. z. handelen), die den tocht leidt, namens allen het woord voert en in vele gevallen de eenige handeldrijvende persoon is, die de overigen in dienst heeft en na afloop der reis met kains betaalt. Maar het doel van deze tochten bestaat niet alleen in handel drijven. Verscheiden Rantouers bezoeken de soerou's in de Padangsche Bovenlanden (hier schijnt dus het foyer van den Islam op Sumatra te zijn), en bij voorkeur die te Sidjoendjoeng, te Tjalou nabij Moearå, de soerou van Si Ambeh te Padang Siboesoek en eene te Siloengkang (allen in het district Kota VII); voorts de groote school van Salajå in de XIII Kota, die te Soemanih in Singkarah, ook wel die van Tandjoeng Beroelah te Padang Pandjang en de school te Kota Gedang.

De handelswaren, die ze gewoonlijk in een grooten van bamboe en rotan gevlochten korf medebrengen, zijn: harssoorten, was, rotanmatten en soms een muskuskat, welke artikelen ze gewoonlijk reeds te Sidjoendjoeng of in den omtrek dezer plaats van de hand zetten. Maar hun voornaamste ruilmiddel is stofgoud, dat ze te Pajakoemboeh, te Padang enz. bij voorkeur aan de factorij overdoen. Ze bewaren dit goud, in een zakje zorgvuldig met doeken omwonden, in den buikband, op dezelfde plaats waar zij hun geld, soms wel ten bedrage van vijf honderd gulden, en grootendeels in rijksdaalders, bij zich steken. Hier vindt men ook dikwijls het fraaie, grillig gesneden en gekleurde doosje, dat de gewichtjes tot het wegen van het stofgoud bevat. Van dezc is de halve thail soms een fraai bewerkt blokje koper, de overige gewichtjes zijn van lood en allerlei andere materialen. — Daar de reis van deze lieden van zulk een langen duur is, leggen ze dagelijks slechts geringe afstanden af: zes of zeven palen. Te Padang of op eene andere plaats van bestemming vertoeven zij gewoonlijk niet langer dan tien dagen. Hun inkoopen bepalen zich hoofdzakelijk tot lijnwaden, kruit, pistolen en geweren,

die hun ook uit Poelou Pinang (en uit Singapore door tusschenkomst van Europeanen?) toegevoerd worden. Aan 't kruit dat zij, zooals alle volksstammen op Sumatra, zelven vervaardigen, hechten zij maar weinig waarde.

Hun uiterlijk is over 't algemeen ongunstig, maar van lichaamsbouw zijn ze forscher en grooter dan de bewoners van de Padangsche Bovenlanden, zooals mij gebleken is uit een kleine meting, waaraan ik een tijd lang iederen Rantouer die mij een pas voor het Gouv. van Sumatra's Westkust kwam vragen, onderwierp. Ik weet hier geen andere reden voor te geven, dan dat ze, uithoofde van den hoogen bruidschat, die naar ik meen in sommige streken wel *f* 800 bedraagt, eerst op mannelijken leeftijd in het huwelijk treden. De meesten dragen lang haar. Dit is het kenteeken dat ze nog ongehuwd zijn; de getrouwden laten het haar snijden.

In de Batang Hari schijnen vele Javaansche woorden in omloop te zijn. Daar heet een kleine negari: desâ, het hoofd daarvan: si patih, en de orang gedang radja: demang. In deze landstreek moeten ook eenige tempeltjes en beelden uit de Hindoe-periode zijn, bepaaldelijk in de vlakte Padang Tjandi, nabij de negari Si Goentoer. Volgens de beschrijving, mij van deze beelden gegeven, is er denkelijk een Ganesa en een Nandi onder. Voor 't geval dat Padang Tjandi nog niet door Europeanen bezocht is, geef ik hier de reisroute op. Van Soengei Langsei (Langsat?) aan de Oostelijke grens van het district Sidjoendjoeng, waarheen de reis, gedeeltelijk te voet, nog al bezwaarlijk is, kan men, de Batang Takoeng en vervolgens de Batang Pangean afzakkende, in drie dagen te Si Goentoer zijn. Op deze plaats is een radja gevestigd, eveneens te Sitiwong, op een halven dag afstands van Si Goentoer, en te Padang Lawas en Poelou Poendjoeng: plaatsjes die, ben ik wel onderricht, men voorbijvaart. De bovenstaande inlichtingen zijn afkomstig van een paar vertrouwde inlanders, die ik naar Si Goentoer had gezonden, om mij voorloopig verslag te doen van de route. Volgens hun zeggen, zouden de radja's wier dorpen men voorbijkomt, geen bezwaar hebben tegen de komst van een Europeaan, met uitzondering van een enkelen, die mij liet weten, dat hij in 't voorbijvaren op mijne prauw zou laten schieten. 't Komt mij echter waarschijnlijk voor, dat dit slechts een verdichtsel was van de bovengenoemde inlanders, die, na reeds eenmaal den bezwaarlijken tocht naar Si Goentoer te hebben gemaakt, er tegen opzagen om mij er heen te begeleiden, zooals waarschijnlijk het geval zou geweest zijn, en mij zoodoende van de reis zochten af te schrikken. Tot mijn leedwezen ben ik door allerlei redenen verhinderd geweest, om zelf die beelden eens te gaan zien.

(11) Zie „Reis over Java, Madura en Bali," D. I, p. 205.

A. W. P. VERKERK PISTORIUS.

Boengamas (Palembang), Maart 1869.

HET BOSCHWEZEN OP JAVA.

(Vervolg en slot van bl. 171*).*

IV.

De voorschriften door den Commissaris-Generaal du Bus de Ghisignies in 1829 gegeven, bevatten, in een beknopt bestek, al hetgeen de ondervinding voor het beheer der bosschen, het planten en vellen van djati-hout had geleerd. Behalve enkele ondergeschikte bepalingen, zouden zij nog als eene niet verwerpelijke handleiding kunnen dienen, en feitelijk hebben zij, tot 1866, toen de nieuwe regeling in werking trad, tot gids en leidraad gestrekt voor de ambtenaren die zich met het boschwezen moesten inlaten.

De Commissaris-Generaal stelde, natuurlijk, het verkrijgen der vereischte kennis van de bosschen op den voorgrond. Zoodra mogelijk moesten de residenten van de gewesten alwaar djati-bosschen werden aangetroffen, uitvoerige verslagen indienen, waarop geen enkele wetenswaardige bijzonderheid mocht gemist worden. De verslagen zouden opgeven: den naam van ieder bosch, van het regentschap en het district waartoe het behoort, zijne ligging, strekking, uitgebreidheid en grensscheiding of belending; — den afstand van ieder bosch van de hoofdplaats der residentie of andere voorname plaats; — den staat van ieder bosch; of en, zoo ja, sedert wanneer daarin was gekapt; in hoeverre er nog gekapt kon worden; de hoedanigheid en de soort van het hout; de gestalte in het algemeen der boomen; welke soort van houtwerken en welke afmetingen zij door de bank opleveren; — of er sleepwegen bestonden of bestaan hadden, of men nieuwe kon aanleggen en de oude herstellen en verbeteren; — de hoedanigheid van het terrein, te weten of het vlak of heuvelachtig was, de geschiktheid van den grond voor den groei van

djati-hout, de gelegenheid voor nieuwe aanplantingen voornamelijk aan de oevers van die rivieren langs welke de houtwerken kunnen afgevoerd worden; — door welke rivieren en spruiten elk bosch wordt doorsneden, haren oorsprong, loop en uitwatering; of de houtwerken langs die rivieren kunnen afdrijven; of de afvoer al dan niet met moeilijkheden gepaard gaat; zoo ja, waarin de moeilijkheden bestaan en hoe zij te overwinnen zijn; — hoe ver men de houtwerken moet sleepen van de plaatsen waar men die kapt, tot de plaats vanwaar men ze òf langs groote sleepwegen òf langs rivieren kan afvoeren; — of het bosch al dan niet is gelegen in de nabijheid van bevolkte, vruchtbare en bebouwde districten; in hoe verre de bevolking dier districten voor de boschwerkzaamheden is afgescheiden; of die afscheiding doelmatig is geschied; of de bevolking al dan niet van vele buffels en koebeesten is voorzien; — de rentvrije sawahs en het bedrag in geld hetwelk zij aan grondlasten zouden opbrengen, indien het blandongstelsel niet bestond, alsmede eene algemeene opgaaf van de kosten der blandongs, vergeleken met de voordeelen die zij aan hout kunnen opleveren; — eindelijk, of de bevolking in het algemeen al dan niet afkeerig is van de boschwerkzaamheden, hetzij tegen vergoeding in rentvrije sawahs, hetzij tegen betaling in geld, en welk van beide stelsels de voorkeur verdient voor het Gouvernement en de bevolking.

Met de kennis van deze bijzonderheden toegerust, moesten de residenten aanhoudend zorgen, niet alleen voor oordeelkundige behandeling der bestaande bosschen, maar voornamelijk voor de bijhouding en de uitbreiding van het boschgebied. Aanplant en onderhoud van jonge plantsoenen werd hun dringend opgelegd. Het grootste gedeelte der voorschriften is er aan gewijd. Zij dalen in dit opzicht tot de kleinste bijzonderheden. Men moest van de jonge plantsoenen die in de djatibosschen opkomen, partij trekken en daarvan bij voorkeur geregelde aanplantingen maken. Daar waar geene genoegzame plantsoenen voorhanden waren, moest men pitten, zooveel mogelijk van djati-*soengoe*, verzamelen en in den regentijd zaaien. Niet alleen uitgekapte perceelen of gronden waarop vroeger djati-hout had gestaan, maar terreinen gunstig gelegen voor het groeien van de jonge boomen en het afvoeren van het later uit te kappen hout, kwamen voor herwouding in aanmerking. In uitgekapte bosschen had men, vóór het zaaien van djatipitten of het planten van jonge spruiten, den grond van stronken en wild kruid te zuiveren. Elders moest op het wegruimen van de alang-alang nog het omploegen of omspitten van den bodem volgen, alvorens de plantsoenen te ontvangen. Aanbevolen werd dat de boompjes zoo regelmatig mogelijk en op dezelfde afstanden, van bijvoorbeeld 16 voeten, werden geplant, om daardoor het aanleggen van sleepwegen en het

transport gemakkelijker te maken. Ter voorkoming van beschadiging der plantsoenen door buffels of ander gedierte, moesten zij ompaggerd worden. Behalve tot deze werkzaamheden, waren de bewoners der dessa's, in de nabijheid der nieuwe aanplantingen, gehouden om de plantsoenen die uitstierven of gebrekkig groeiden, te verwisselen door nieuwe boompjes, en den grond schoon te houden, om aan den groei der plantsoenen te gemoet te komen, »kunnende," aldus luidt de edelmoedige bepaling, »het aan deze bewoners of arbeiders tot belooning worden »gegund, om zich het op den grond liggende hout, dat voor den »Lande van weinig belang is, en de stompen van boomen voor eigen »gebruik ten dienste te maken."

De residenten hadden stiptelijk te doen toezien, dat geene tegalvelden werden aangelegd in de bosschen welke voor den houtkap waren bestemd. Ook het planten van kapas, suikerriet, djagong en de cultuur van andere producten waren in die bosschen verboden. Verder behoorde tot de plichten van de gewestelijke autoriteiten om te doen waken tegen het schenden der boomen, het vernielen der bosschen en plantsoenen en het onbevoegd kappen van houtwerken, die niet uitdrukkelijk aan de bevolking waren afgestaan.

De aankap was evenzeer in bijzonderheden geregeld. Als een middel tot betere instandhouding der bosschen, werd de perceelsgewijze aankap aanbevolen. Om aan de jaarlijksche eischen van houtwerken van verschillende afmetingen te voldoen, had men de bosschen te verdeelen in onderscheidene perceelen, waarvan sommige om de 20 jaren, andere om de 30 tot 40 jaren, en die welke de zwaarste houtwerken moesten leveren, slechts om de 60 tot 80 jaren zouden geveld worden. Het kappen van jong geboomte welks stammen nog geene stukken hout van zes duimen vierkant geven, moest men zorgvuldig vermijden. Evenmin was het geoorloofd zware boomen te vellen om er hetzij kleine balken of lichte houtwerken, hetzij breede planken of zoogenaamde *doelangs* (platte balken) uit te kappen, dan alleen voor zoo ver het voor 's lands dienst volstrekt werd vereischt. Het voorafgaande ringen of cerneeren, althans van de zwaarste boomen, was mede aanbevolen. Van den te vellen boom en zijne takken moest men niets nutteloos verspillen, de inkapping zoo dicht mogelijk aan den grond doen en zware boomen uitgraven en bij de wortels afkappen, waardoor de stammen bij het vallen minder gevaar loopen om te barsten. Bij het nederlaten had men verder te zorgen, dat de boom niet werd beschadigd of dat hij aangrenzende boomen niet beschadigde. Behalve de stammen bestemd voor rondhouten, moesten de gevelde boomen tot vierkante balken gekapt, verder op geschikte verzamelplaatsen vereenigd, en vandaar zoo spoedig mogelijk afgevlot of uitgesleept worden. De voorschriften van den Commissaris-Generaal

eindigen met de raadgevingen, dat men de verzamelplaatsen nabij rivieren op een hoogen oever kieze, ten einde bij overstrooming de houtwerken niet wegspoelen, en dat men voor het uitsleepen zoo veel mogelijk de oude of reeds bestaande sleepwegen gebruike, en geene nieuwe dan bij volstrekte noodzakelijkheid aanlegge, »zijnde het aanleggen van nieuwe »sleepwegen en bruggen eensdeels bezwaarlijk en anderdeels voor de »bosschen nadeelig, omdat alle boomen die men op een nieuw aan »te leggen sleepweg ontmoet, zonder onderscheid uit den weg geruimd »moeten worden."

Deze voorschriften waren, over het algemeen, voortreffelijk. De fout lag in het gemis van deskundige ambtenaren, belast met de taak om ze praktisch toe te passen. Van de residenten kon men noch verwachten, noch vergen, dat zij, bij hunne veelvuldige administratieve werkzaamheden, de locale en ingewikkelde kennis der houtbosschen machtig werden en zich verzekerden van den geregelden gang van den aankap in de bosschen, van het uitsleepen der houtwerken en van het voortdurend bijplanten van jonge boomen en het onderhouden van plantsoenen. Deskundige hulp is daartoe even onvermijdelijk als zij het is voor het aanleggen en onderhouden van openbare werken. De uitstekendste administrateur kan die hulp niet missen. Juist de residenten die zich aan het boschbeheer lieten gelegen zijn, betreurden het meest, dat zij verstoken waren van de voorlichting en medewerking van bekwame houtvesters, en dat zij zich moesten behelpen met het gewone ondergeschikte personeel, hetwelk vaak het beheer en de exploitatie der houtbosschen beschouwde als een bijkomenden last, waarvan het zich op de minst bezwarende wijze trachtte af te maken.

Toen, een jaar later, de Gouverneur-Generaal van den Bosch het stelsel van cultures invoerde, raakten de voor het boschbeheer vastgestelde bepalingen van zelf in vergetelheid. De opvolging van de meeste dier bepalingen was letterlijk onmogelijk tegenover de eischen van dat stelsel. De residenten hadden vrij wat anders te doen dan te letten op een regelmatig boschbeheer. Suiker- en indigo-fabrieken moesten als met een tooverslag verrijzen, en de massa's hout voor die fabrieken, voor loodsen, voor de woningen der fabrikanten, voor pakhuizen, voor brandhout, in het wilde zonder eenig toezicht in de lands-bosschen gekapt, mogen inderdaad verbazend genoemd worden. De aankap, reeds aanzienlijk voor de openbare inrichtingen en de verdedigingswerken, verkreeg hierdoor een vernielend karakter. Geheele bosschen verdwenen of werden zoodanig gehavend, dat zij voor geregelde houtvellingen niet meer in aanmerking konden komen.

In 1836 was het reeds zoo ver gekomen, dat men zelfs geene globale kennis meer had van den staat der bosschen. Een in dat jaar aan de

inspecteurs der cultures opgedragen onderzoek gaf natuurlijk slechts zeer oppervlakkige uitkomsten. De inspecteurs deelden mede, dat de voornaamste houtbosschen verspreid waren in dertien residentiën, over eene oppervlakte van ruim 6000 vierkante kilometers, waarvan ongeveer 3000 geheel of grootendeels met djati-boomen waren begroeid. De bosschen in de residentie Madioen en in het zuidelijk gedeelte der residentie Rembang hadden een nog zeer aanzienlijk getal djati-boomen, zelfs van de zwaarste soort. Men kon er nog, gedurende eene reeks van jaren, veel en goed hout verkrijgen. Het djati-hout van zware afmetingen was in het noordelijk gedeelte der residentie Rembang uitgekapt. Zware houtwerken werden schaars aangetroffen in de bosschen der residentiën Samarang, Krawang, Cheribon, Tagal, Pekalongan, Japara, Soerabaja, Bezoeki en Kediri.

Eene minder oppervlakkige opneming, welke in 1840 door eene commissie in de residentiën Rembang en Madioen werd bewerkstelligd, gaf voor de bosschen in de eerste dezer residentiën eene uitgestrektheid aan van 2838 vierkante kilometers, welke, naar eene ruwe doch matige berekening, veertien millioen kapbare boomen zouden bevatten. Sporen van aanzienlijke, vroeger nimmer tegengegane vernielingen waren op vele plaatsen te erkennen. Een groot aantal boomen waren dood op stam gekapt, met het oogmerk om tegal-velden aan te leggen. Alleen in de bosschen der regentschappen Blora en Bodjonegoro lagen ruim 12,500 stuks gekapte houtwerken, op eene waarde van *f* 150,000 geschat, die men verzuimd had af te voeren, en die voor een groot deel tot ontbinding waren overgegaan.

De uitbreiding der cultures en der verdedigingswerken verijdelde echter elke poging om eenige orde en regelmaat in de houtvellingen te brengen. Zoo hadden, nog in 1845, aanzienlijke aankappingen plaats in de residentie Samarang voor tabaksfabrieken, terwijl men van den aankap voor de vestingwerken in die residentie zich eenig denkbeeld kan maken uit het feit, dat voor de fondeering van de vesting Willem I niet minder dan 50,000 balken werden geleverd. In de residentie Bezoeki geschiedden te gelijker tijd groote houtvellingen voor gouvernementswerken en tot opbouw en verbetering van fabrieken. In de residentie Japara was de aankap voor allerlei plaatselijke behoeften zoo aanzienlijk, dat de aldaar werkende houtzaagmolen door balken uit Rembang moest worden gevoed. In Tagal, Pekalongan, Cheribon leden de bosschen bijna onherstelbaar van de ondernemingen van landbouw, en in de Preanger-regentschappen waren, voor de groote uitbreiding der koffie-cultuur, uitgestrekte bosschen weggekapt, en spaarde de bijl alleen die bosschen, welke schier ongenaakbaar of te ver van bewoonde oorden verwijderd waren.

Van de minutieuse voorzorgen, bij het reglement van 1829 voor het

aankappen voorgeschreven, kon natuurlijk geen sprake meer zijn. De perceelsgewijze aankap maakte overal plaats voor den aankap op eisch, dat is het vellen van boomen waaruit men hootwerken van aangegeven afmetingen denkt te bekomen. Om die houtwerken machtig te worden, velde men vaak boomen die bleken aan den gestelden eisch niet te voldoen, zoodat het kappen weder hervat werd, tot men eindelijk slaagde balken van de bepaalde afmeting te krijgen. Bij dat alles had men den tijd niet om de heinde en ver in de bosschen opgespoordc boomen eerst te ringen, ten einde ze een jaar later te vellen, waardoor niet zelden de levend gekapte boomen bij den val scheurden en voor het doel onbruikbaar werden. Dikwerf had men schoone boomen geveld boven de gevraagde afmetingen, die men dan maar tot die afmetingen verkapte, al moest men weldra weder het woud binnendringen, om balken van groote afmetingen op te zoeken. Veel werd op die wijze verwoest om betrekkelijk weinig te bekomen. Veel inspanning werd gevorderd om minder voordeelige uitkomsten te bereiken; want het links en rechts heen kappen vorderde gestadig nieuwe sleepwegen, en het uitsleepen van de boomen in veelvuldige richtingen was zoo buitensporig moeilijk en drukkend voor de sleepers, dat, gelijk de commissie voor Rembang, in 1840, constateerde, dikwerf het gevelde hout aan zijn lot over gelaten en de aan het vellen bestede arbeid maar prijs gegeven werd.

De aanplantingen welke, sedert 1837, den residenten weder gestadig werden aanbevolen, gaven, hoe aanzienlijk somtijds ook, niet terug hetgeen door aankap en vernieling werd weggenomen. In verschillende residentiën moest men, bij voorbeeld in 1848, den aanplant staken, omdat het onderhoud der bestaande aanplantingen reeds veel arbeid vorderde en de bevolking met ander werk was overladen. Overigens voerde het gemis aan deskundige voorlichting, in dit opzicht, tot veel onvruchtbaren arbeid. Er werd geplant op geheel ondoelmatige terreinen; op ver van de dessa's verwijderde plekken, waar men de plantsoenen niet kon verzorgen; in residentiën zooals Kadoe, Bagelen, Banjoemaas, de Preanger-regentschappen en Bantam, waar de djati-plantsoenen nimmer konden gedijen, in weêrwil van den hardnekkigen arbeid daaraan besteed. Tot langs de wegen werden jonge djati-boomen, op verre afstanden uit de bosschen gehaald, in rijen geplant! En niemand dacht er aan, de elementaire opmerking te maken, dat de djati-boom alleen gezellig wil groeien en dat hem aldus een zijner eerste levensvoorwaarden werd onthouden!

De wettelijke voorschriften welke sedert 1836 op nieuw in het Indisch Staatsblad worden aangetroffen, vermochten even weinig voor het behoud der bosschen. Zij waren veelszins ijdel. Het Gouvernement

gelastte contrôle, terwijl de middelen van contrôle ontbraken (1). Het beperkte de bevoegdheid der residenten om vergunningen tot aankap aan particulieren te verleenen, maar zag zich genoopt die zelf te verleenen, ingevolge contractueele verbindtenissen met bijzondere personen aangegaan. Het verbood onvoorwaardelijk den particulieren aankap in verschillende bosschen, en wanneer men dientengevolge moeilijkheden in het verkrijgen van hout ondervond, zag het zich gedrongen dit verbod weder op te heffen voor contractanten, scheepswerven en andere ondernemingen. De praktijk was in strijd met het doel der wettelijke bepalingen, het beheer hoogst gebrekkig, het toezicht onbeduidend, de exploitatie eene beschaafde regeering onwaardig.

V.

Velerlei en met een zeldzaam geduld doorgezet zijn de pogingen, door de Regeering aangewend om het boschwezen op Java uit den staat van verval waarin het verkeerde, behoorlijk te reorganiseeren. Te midden van de vroegere wanorde had men de overtuiging opgedaan, dat geene middelen tot verbetering zouden baten, zoo lang men deskundigen miste die de noodige voorlichting konden geven en met de uitvoering zouden belast worden. De grondslag van een beter beheer, het was duidelijk, moest in de voorlichting en contrôle van bosch-ambtenaren gezocht worden.

Een viertal Duitsche bosch-ambtenaren werden voor den Indischen dienst aangeworven en uitgezonden. Zij aanvaardden in 1851 hunne taak met de opneming van enkele bosschen in Rembang, het aanleggen van sleepwegen en het organiseeren van den perceelsgewijzen aankap. Toen eerst bleek voldingend van de uitgebreidheid der behoefte. In het uitgestrekte boschgebied van Java telden de vier Duitschers ter nauwer nood, en bovendien mocht men niet ten eeuwigen dage voor een geheelen tak van het Indisch bestuur van vreemdelingen afhankelijk blijven. Er werd daarom besloten om Nederlandsche jonge lieden, afkomstig van de Landhuishoudkundige school te Groningen, in de wetenschappelijke vakken van het boschwezen te Carlsruhe te doen opleiden. Achtervolgens werden op deze wijze vijftien bosch-ambtenaren verkregen, die op Java eene kleine doch uitstekende kern vormen, en van welke één sedert 1866 de betrekking vervult van Inspecteur voor het boschwezen, gezamenlijk met den laatst overgeblevene der vroeger uit Duitschland ontboden deskundigen.

Niet minder was het gebleken, dat eene volledige kennis der hout-

(1) Op enkele plaatsen slechts was het toezicht opgedragen aan een inlandsch hoofd met eenige *matta matta's*. Voor al de bosschen in de residentie Pekalongan was maar één mantri in dienst. Elders werden de bosschen in het geheel niet bewaakt.

bosschen langs administratieven weg niet te bereiken viel. Al wat daaromtrent was voorgeschreven, had slechts geleid tot oppervlakkige, onvolledige en voor de houtexploitatie onbruikbare opgaven. Eene opneming door landmeters en eene kaarteering der houtbosschen zouden eerst den waren staat, de ligging, de uitgestrektheid van dit landsdomein aangeven. Men begreep terecht, dat die opneming even min te vergen was van de weinige bosch-ambtenaren, als vroeger van de residenten en de hun ondergeschikte plaatselijke ambtenaren, en toen het plan, omstreeks 1859, tot rijpheid kwam, verkreeg het Gouvernement in Indië van het Opperbestuur de noodige fondsen, om eene speciale commissie met de opneming en kaarteering der djati-bosschen te belasten. Ondanks de groote moeilijkheden aan hare taak verbonden, heeft de commissie hare werkzaamheden volhardend voortgezet. Meer dan 20,000 vierkante kilometers min of meer boschrijk terrein, met aangrenzende sawah- en tegalvelden, met vlakke en bergachtige landstreken, wegen en rivieren, zijn door haar opgenomen en in kaart gebracht. Van de bosschen in de residentiën Japara, Samarang, Rembang, Soerabaja, Madioen, Kediri, Pasoeroean, Probolinggo, Bezoeki, Tagal en Pekalongan bestaan thans verzamelkaarten op de schaal van 1 : 100,000, en détail-kaarten op de schaal van 1 : 25,000. Deze laatsten zijn bijzonder uitvoerig; zij geven de ligging aan der bosschen, verdeeld in djati- en wildhout, de golving van den groei, de accidenten van het terrein, den loop van kali's en beekjes, de hulpmiddelen waarvan men verder voor de exploitatie kan partij trekken. Men mag ze echter niet als volmaakt beschouwen. Hier en daar kunnen zij in de détails verbeterd en aangevuld worden; zij zijn echter meer dan voldoende om de bosch-ambtenaren den weg te wijzen en het algemeen bestuur een helderen blik te laten slaan in het groote boschgebied van Java.

De cartographie der djati-bosschen geeft zelfs een verrassend licht. Over het algemeen maken die bosschen den indrnk van eene sombere, huiveringwekkende verlatenheid. Onder de dichte schaduw der bladen verstikken alle planten. Eene samengepakte lucht, gelijk aan die van een heet waterbad, beklemt den nieuwsgierigen binnendringer langs de eerbiedwaardige stammen, die elkander als een zuilenrij opvolgen. De tijger schuwt deze onherbergzame wouden. Des te ongeloofelijker komt het voor, dat de mensch zich in een djati-bosch vrijwillig zou nederzetten. Toch vertoonen de boschkaarten menigvuldige kleine nederzettingen te midden van uren diep bewoude streken. Vele inlanders, die maar niet de weldaden van ons bestuur wilden bevroeden, volgden den loop der kali's en vestigden zich op de eerste de beste plek, waar zij kans zagen door ontginningen in hun levensonderhoud te voorzien. Zij leven daar, van alle geregelde gemeenschap afgesneden, maar ongehinderd en ongedeerd,

vrij van de velerlei banden die elders de Javasche gemeenschap vaak knellend verbindt.

De Regeering zal wel nimmer berouw behoeven te gevoelen over de kosten der opneming en kaarteering der bosschen. De voornaamste djati-bosschen zijn haar thans in bijzonderheden bekend, eene kennis die zij vroeger vruchteloos trachtte te bekomen. De commissie nadert het einde harer taak. Zij heeft nog slechts de weinig beduidende djati-bosschen van Krawang en Cheribon op te nemen. De vraag zal dan te beslissen zijn of zij mede de djati-bosschen in Djokjokarta en Soerakarta en de bosschen, meestal van wildhout, in de Preanger-regentschappen zal in kaart brengen, alvorens tot hare ontbinding wordt besloten.

De voldoende kennis der djati-bosschen en de aanwezigheid van een kader deskundige ambtenaren openden nu wel de gelegenheid voor de organisatie van een beter bosch-beheer, maar het beheer wordt zoozeer door de exploitatie beheerscht, dat, vóór alles, diende beslist te worden, welk stelsel men daarvoor zou aannemen. Eene goede keus was hier van het grootste gewicht *en* voor het Gouvernement *en* voor de bevolking. Op den sedert de Compagnie gevolgden weg kon niet langer voortgesukkeld worden. Reeds is het een en ander medegedeeld omtrent den erbarmelijken invloed dien het onachtzame vellen naar hoog bevel op het beheer uitoefende. Die mededeelingen verdienen aangevuld te worden althans door enkele feiten betrekkelijk de Staats-exploitatie.

Ook nadat het cultuur-stelsel het paroxysme zijner woede had bereikt, bleven de houtvellingen loodzwaar drukken op de bij de blandongs ingedeelde kappers, sleepers en vee-eigenaren. Men kan het zich gemakkelijk voorstellen, dat het vellen van djati-boomen geen lichte arbeid is, vooral voor eigenlijke landbouwers, die evenzeer als ervaren houthakkers aan dat werk werden gezet. Maar vooral het sleepen was voor de bevolking noodlottig. Het had eene verderfelijke uitwerking op haren veestapel. Gedurende vijftien dagen, ongerekend de afmattende heen- en terugreis, moesten de dieren onafgebroken dienst doen. Gemiddeld sleepten zij, iederen dag, ongelijke lasten over eene lengte van 9 tot 10 kilometers. Tevens moesten zij dien afstand terug afleggen, om den volgenden dag op nieuw te beginnen. Nabij de kapplaatsen bestond niet altijd gelegenheid om het vee te drenken en waren de weiden door de menigte verzamelde buffels spoedig afgegraasd. Het vee, door een dag zwaren arbeid afgemat, moest dan dikwijls nog groote afstanden afleggen eer het voedsel bekomen en zijn dorst lesschen kon. Dikwijls was de last der te sleepen balken niet evenredig aan de trekkracht der voorgespannen buffels, zoodat vaak onder het sleepen dieren doodvielen. Onder het geleverde vee kwamen, tot groot nadeel van den stapel, vele koeien voor, soms in drachtigen toestand, dikwerf kort nadat zij geworpen had-

den, met nog een zeer jong kalf bij zich. Dit te beletten was onmogelijk, indien men althans het vereischte aantal trekdieren wilde bekomen. Buitendien, de vurigste en krachtigste beesten leden het meest. Zij waren het die den eersten ruk gaven en meestal verlamd van de blandong terugkeerden. De bezitters waren daarvan zoo overtuigd, dat zij gewoonlijk de slechtste dieren naar de bosschen zonden. Gelukkig hij die nog eene keus kon doen! Velen waren er die slechts één trekdier bezaten en het aan de blandongs moesten opofferen.

Het loon, zoo lang het in kwijtgescholden landrenten bestond, was voor vele arbeiders en vee-eigenaren een absolute leugen. Reeds in 1840 kwam men tot de overtuiging, dat op die wijze de inlandsche hoofden en hunne aanverwanten, zonder aan den arbeid der blandongs deel te nemen, het meest bevoordeeld, en de werkzaamheden aan het minste en armste gedeelte der bevolking opgelegd werden, terwijl intusschen het bedrag der vrijgegeven landrente nagenoeg gelijk stond met de waarde der geleverde houtwerken volgens gouvernements-tarief (1). Sedert 1819 had men reeds in Soerabaja en Pasoeroean, bij wijze van proefneming, die vervolgens *adat* werd, kappers en sleepers in geld betaald. In 1840 werd besloten, in de regentschappen Blora en Bodjonegoro de landrenten te heffen, en de blandongdiensten te betalen met 10 centen daags voor iederen kapper, 25 centen daags voor een drijver met een span trekdieren, en 20 centen daags voor ieder hoofd der kappers en drijvers, benevens een en een vierde kati rijst en een tiende kati zout voor ieder hoofd, kapper en drijver. Geleidelijk werd nu heffing der landrente aan den éénen kant, en betaling in geld met rantsoenen aan den anderen, regel, overal waar de blandongs in werking waren; doch het loon bleef ongelijkmatig. Eerst in 1864 en 1865 nam men daarvoor algemeen den volgenden maatstaf aan:

30	centen	daags	voor	een	span trekdieren,
12	»	»	»	»	drijver,
20	»	»	»	»	hoofd,
12	»	»	»	»	kapper.

Dit verhoogde loon was evenwel nog aanmerkelijk beneden het cijfer der verdiensten welke kappers en sleepers met eigen landbouw en

(1) De gouvernements-tarieven geven in eene klimmende schaal prijzen voor houtwerken van alle afmetingen aan, per stuk en per stere of kubieken meter. Dit zijn echter fictieve prijzen, daar het hout meestal op de markt boven of beneden die prijzen wordt verhandeld. De tarieven hebben echter een blijvend nut als eene eigenaardige soort van maat van de waarde der houtwerken.

nijverheid konden verkrijgen. De onderlinge transactiën der vee-eigenaren deden dit duidelijk uitkomen. De eigenaar die zich van de blandong afkocht, betaalde, boven de vergoeding van 30 centen daags, 6 gulden voor vijftien dagen of 40 centen daags, makende te samen 70 centen daags. Zelfs bij onderlingen verhuur van een span ploegdieren, die slechts van 's morgens 6 tot hoogstens 10 uren in den voormiddag behoeven te werken, verdiende de eigenaar een huurprijs van 40 tot 50 centen daags, of 10 en 20 centen meer dan bij de blandongs. Daarbij kwam nog, dat, bij onderlingen verhuur, het vee in de onmiddellijke nabijheid der stallen wordt gebezigd tot arbeid die het geen nadeel toebrengt, en dat het van 10 uren 's morgens tot den volgenden dag uitrust; terwijl bij de blandongs, daarentegen, de dieren bijna den geheelen dag door, met slechts een kleinen rusttijd, werden gebruikt voor diensten strijdig met den aard der buffels, die niet geschikt zijn als trekbeesten groote afstanden af te leggen; voorts de dieren tot 5 dagen noodig hadden om hunne bestemming te bereiken, zoodat de eigenaar, voor eene betaling van 15 dagen, werkelijk zijn vee gedurende 25 dagen kwijt was; dan ook de blandongdiensten zoo nadeelig waren voor het vee, dat men de dieren welke 2 jaren daarvoor hadden gewerkt, als slachtvee moest verkoopen, en men een buffel die gedurende een werkseizoen 4 malen was uitgekomen, niet kon gebruiken voor het beploegen der velden in den eerstvolgenden westmoeson; en eindelijk, de buffels die onder of ten gevolge van het sleepen bezweken, niet aan de eigenaren vergoed werden.

De omvang der blandong-diensten in de voornaamste bosch-residentie, Rembang, blijkt uit eenige cijfers van den jongsten tijd. Daar werden nog in blandong aangekapt en naar de verzamelplaatsen afgevoerd, in 1864, 12,306, en in 1865, 10,770 kubieke meters hout. In 1864 leverden de vee-eigenaren uit de drie afdeelingen Toeban, Bodjonegoro en Blora een totaal van 282,225 span trek-beesten, met 188,150 drijvers. In Bodjonegoro waren alle vee-eigenaren, uitgezonderd de leden der dessa-besturen, met de levering van trekdieren belast. Hun aantal bedroeg 2760 met 7651 buffels. Zij leverden in 1864 een totaal van 215,000 trekbeesten, zoodat ieder hunner, in den blandong-tijd, gemiddeld een trekdier gedurende 77 dagen afstond.

De exploitatie van Gouvernements-wege, verwerpelijk uit het oogpunt der volksbelangen, was niet aanbevelenswaardiger in het beperkt belang der Regeering. Hoe aanzienlijk somtijds, kon uit den aard der zaak de aankap niet uitgebreid worden in evenredigheid der behoeften. Volgens deskundige opgaven, zou het Gouvernement, door middel der blandongs, van de ongeveer 2000 vierkante kilometers djati-bosschen in de residentie Rembang, jaarlijks hoogstens 12 vierkante kilometers perceelsgewijze hebben kunnen exploiteeren, en dit is een gewest waar de

exploitatie van Staatswege steeds haar hoogste peil bereikte! De gedwongen houtvellingen voorzagen niet eens in de behoefte aan houtwerken voor de verschillende departementen. De leveringen geschiedden onregelmatig, langen tijd nadat de aanvragen waren gedaan; dikwerf kon men aan de aanvragen in 't geheel niet voldoen en werd er vruchteloos jaren achtereen op enkele balken gewacht voor de voltooiing van openbare inrichtingen.

Het is waar, de kunstmatig verwarde aflevering droeg het hare bij om dien toestand nog te verergeren. De verschillende departementen die houtwerken noodig hadden, moesten hunne aanvragen indienen bij de directie der producten en civiele magazijnen, belast met het beheer der Gouvernements-stapelplaatsen. Deze wendde zich vervolgens tot de directie der cultures, die de exploitatie, zoo het heette, regelde. Beide directiën hadden echter doorgaans geene hoogte van de in de bosschen gekapte, noch van de op de stapelplaatsen verzamelde houtwerken. Hoeveel balken en van welke afmetingen uit de bosschen gesleept werden, kon men niet met juistheid opgeven; men kende zelfs niet de beweging op de stapelplaatsen. Om slechts van de twee voornaamste te gewagen, te Samarang heerschte eene wanhopende verwarring en achterstand in de administratie, welke niet eens door eene speciale commissie kon verholpen worden; buitendien werden de houtwerken op een ongeschikt terrein gestapeld, hetwelk aan periodieke overstroomingen was blootgesteld, en dus voor het behoud der houtwerken zeer slecht was gekozen. Te Boenga, waar de administratie zoowel als de stapeling vrij goed geschiedde, bleef er evenwel nog veel te wenschen over: nooit waren er genoeg overdekte bergplaatsen om het hout tegen den regen en de sterke zonnehitte te beschermen; een gedeelte van het terrein was niet genoeg opgehoogd; kanalen moesten nog worden gegraven, en hoezeer het Gouvernement ook aandrong op het bekaden van den oever om de inscheuring der Solo-rivier te beletten, kwam deze rivierwering nooit tot stand. Inkoopen tot hooge prijzen van houtwerken die in eigen voorraad voorhanden waren, vervoer van hout naar plaatsen waar men het niet noodig had, bederf van kostbare balken hier, terwijl elders gebrek heerschte, — ziedaar enkele gebreken van de verwikkelde afleveringen, gezwegen van het zonderlinge feit dat lands-hout, in lands-bosschen gekapt en voor lands-inrichtingen gebruikt, driemaal verantwoord moest worden (1).

---

(1) Eerst te elfder ure, in 1865, werd besloten om het beheer der Gouvernementshoutstapelplaatsen te brengen onder de directie der cultures en daarvoor een hoofdadministrateur aan te stellen.

Op het contingent der Gouvernements-exploitatie liet men het dan ook nooit geheel aankomen. Vandaar het gebruik om van de bevolking kleine houtwerken aan te koopen; vandaar de maatregel om haar in vrijen arbeid hout te laten uitsleepen tegen vergoeding beneden de tariefsprijzen; vandaar de bij herhaling aangewende pogingen om den bijzonderen ondrnemingsgeest voor den houtkap te winnen. Reeds in 1839 besloot de Indische regeering, om de houtvellingen in de Gouvernementsbosschen te Samarang te doen plaats hebben door particuliere ondernemers, »ten einde daardoor weg te nemen de bezwaren welke in den aan»zienlijken aankap van hout ten dienste van publieke werken gelegen »zijn, zoo voor de bevolking, als voor het Gouvernement, ook met be»trekking tot de kosten van het kappen en het sleepen." Dit besluit had tot gevolg den afstand van 24 vierkante kilometers van het djati-bosch Kaliwoengoe aan Meijer Timmerman Thijssen, later Marshall, tegen de levering aan het Gouvernement van een vijfde der gekapte houtwerken en terugbetaling van een voorschot van ƒ10,000 koper in houtwerken, gerekend tegen de helft van den tariefsprijs. In 1835 werd op nieuw het beginsel gehuldigd, dat »overeenkomsten kunnen worden aangegaan met »particulieren tot aankapping van hout uit s' Gouvernements djati-bosschen, »onder zoodanig beding, ten aanzien van evenredige aanplanting, onder»houd van het plantsoen, als anderszins, hetwelk waarborg oplevert, dat »die overeenkomsten tot exploitatie, niet tot uitroeiing, van diezelfde bos»schen leiden zullen." Ditmaal was de ambitie groot. Als eene bijzondere gunst beschouwde men het uitgeven van drie hout-contracten: het contract gesloten met van Royen in 1854 voor den aankap te Liengkir in Soerabaja, met Pietermaat in 1856 voor den aankap te Tempoeran in Samarang, met Loudon in 1858 voor den aankap te Blitar in Kediri (1).

Bij al deze contracten was bepaald: levering aan het Gouvernement van een gedeelte, een derde, een vierde, een vijfde van de gekapte houtwerken. Ofschoon niet zoo gebrekkig als de rechtstreeksche Staats-

(1) Ook het militair departement maakte, reeds in 1850, schikkingen met aannemers voor de levering van houtwerken ten behoeve der vestingwerken te Salatiga en Ambarawa. Het is op den ingeslagen weg voortgegaan, zoodat thans de ondernemer Pietermaat hout levert voor de hoofdplaats Salatiga en de vesting Willem I, en met van der Biesen eene overeenkomst is aangegaan voor den tijd van 12 jaren, aangevangen met 1864, voor de levering van djati-hout aan het genie-departement in de 2de militaire afdeeling van Java. Tevens levert van der Biesen hout aan het burgerlijk bouw-departement in de residentiën Kadoe en Bagelen. In 1862 werd met van der Palm gecontracteerd voor den aankap en de levering van djati-hout uit de bosschen der regentschappen Brebes en Pamalang ten behoeve van het burgerlijk bouw-departement in Tagal van medio 1868 tot medio 1873. In Pekalongan werkt eene dergelijke overeenkomst met den aannemer Neuman gesloten en in Soerakarta werken twee overeenkomsten, met Schomers en Gout aangegaan, voor den aankap en de levering van djati-hout van de huurlanden Madjenang en Repaking.

exploitatie, werkten zij toch niet alleszins bevredigend. Het stelsel dat zij huldigden, was niet anders dan het zoogenaamde *métayage*, bij den landbouw in een gedeelte van Frankrijk in zwang, en dat door alle economisten wordt veroordeeld. Het bestaat hierin, dat de eigenaar zijn grond en zijne hoeve aan een boer, *métayer*, afstaat, die voor zijne rekening exploiteert en de winsten met den eigenaar deelt. Het gevolg van deze soort van overeenkomsten is, dat de exploitant zoo weinig mogelijk hoeve en land verbetert, er zoo veel mogelijk tracht uit te halen, maar de winst tracht te verbloemen, om den eigenaar bij het uitkeeren van zijn wettig aandeel te verschalken. De hout-contracten, op hetzelfde beginsel aangegaan, gaven dezelfde uitkomsten. De contractant had geen belang bij herwouding en besteedde er weinig zorg aan; bij de uitkeering van 's lands aandeel in de houtwerken rezen er gestadig moeilijkheden over het bedrag en de soorten van de af te leveren houtwerken, ten ware de van Gouvernementswege benoemde commissiën voor het in ontvangst nemen zich eenvoudig tevreden stelden met de opgaven en de uitkeeringen van den contractant. Van den anderen kant belemmerden de bedongen uitkeeringen den contractant en somtijds drukten zij werkelijk op zijne exploitatie.

Het Gouvernement verkeerde alzoo voor de exploitatie in een moeilijk dilemma. De ervaring ontraadde ten sterkste Staats-exploitatie, en het in werking zijnde contracten-stelsel, waarbij buitendien vrije mededinging was uitgesloten, had ook zijne eigenaardige bezwaren. De klip links en rechts werd echter met beleid ontweken door de toepassing van het beginsel van algeheele exploitatie door particulieren, gepaard aan onbeperkte mededinging.

VI.

Toen eenmaal de eigenlijke hoofdquaestie, de exploitatie, in 1865 beslist was, kon men gerust tot eene reorganisatie van het boschwezen overgaan. Die reorganisatie werd onvermijdelijk, wilde men van de sedert jaren met moeite en geld verzamelde elementen voor een beter beheer de meest mogelijke partij trekken en tot verdere verbeteringen geraken. De nieuwe organisatie verscheen in het 96ste Indische Staatsblad van 1865 en trad met den 1sten Januari van het volgende jaar in werking. (Reglement voor het beheer en de exploitatie der houtbosschen van den lande op Java en Madura.) Bij een aantal ordonnantiën en bestuursmaatregelen werd na dien tijd uitvoering aan de voornaamste bepalingen van het reglement gegeven. Van een en ander rest ons thans verslag te geven.

Het reglement verdeelt 's lands bosschen in djati-bosschen en wildhout-bosschen, en de eerstgenoemde weder in bosschen die onder

en in bosschen die niet onder geregeld beheer zijn gebracht. Deze onderscheidingen zijn noodzakelijk. Voor wildhout-bosschen kunnen niet dezelfde bepalingen gelden als voor de djati-bosschen, alle djati-bosschen kunnen niet plotseling onder geregeld beheer worden gesteld, en intusschen is het wenschelijk, dat in alle bosschen zonder onderscheid de aankap volgens bepaalde voorschriften geschiede.

De geregeld beheerde djati-bosschen moeten opgemeten, afgebakend en in kaart gebracht worden. Zij zijn, bij ordonnantie, door den Gouverneur-Generaal met name aangewezen en verder verdeeld in tien boschdistricten. Rembang alleen is verdeeld in twee boschdistricten (de regentschappen Rembang en Blora vormen één district, Toeban en Bodjonegoro een ander), met ruim 1700 vierkante kilometers bosch; Madioen vormt één district, met ongeveer 500 vierk. kilom. bosch; Kediri één district, met 140 vierk. kilom. bosch; Soerabaja één district, met ongeveer 180 vierk. kilom. bosch, waarbij nog geannexeerd zijn 50 vierk. kilom. bosch in Pasoeroean, Probolinggo en Bezoeki; Samarang één district, met 365 vierk. kilom. bosch; Japara één district, met 110 vierk. kilom. bosch; Krawang, Cheribon en de Preanger regentschappen één district, met een nog onbekend boschgebied. De djati-bosschen die aangewezen zijn voor het geregeld beheer, beslaan dus gezamenlijk eene oppervlakte van 3133 vierkante kilometers.

Het beheer van ieder boschdistrict, voor zooveel het technisch gedeelte betreft, is opgedragen aan een houtvester van de 1ste, 2de of 3de klasse. Ter vermijding van conflicten met de administratieve overheid, bepaalt het reglement, dat de houtvesters ondergeschikt zijn aan de residenten en de bevelen volgen van den directeur van binnenlandsch bestuur, hetzij rechtstreeks door hem, hetzij door rondreizende inspecteurs te geven. De taak der houtvesters bestaat in het controleeren van den geregelden aankap in de geëxploiteerde bosschen, in het berekenen van de gevelde en niet gevelde houtmassa's, ten einde om de tien jaren de uitgestrektheid van den aankap zoodanig worde geregeld, dat er eeuwigdurend geveld kan worden, in de zorg voor het in stand houden der bosschen en voor de herwoudingen. Zij moeten om de drie maanden, door tusschenkomst van de residenten, aan den directeur van binnenlandsch bestuur opgaven indienen van de aangekapte en vervoerde houtwerken, met aanwijzing der waarde volgens het tarief. Tevens zijn zij verplicht uitvoeriger jaarverslagen in te dienen, waaruit zoowel van den staat der djati-aanplantingen als van de bewerkstelligde houtvellingen moet blijken.

De inspecteurs zijn de raadgevers van den directeur van binnenlandsch bestuur. Deze deelt hun alle beschikkingen mede betreffende het boschbeheer en de bosch-exploitatie. Zij stellen, op zijn last, plaatselijke

onderzoekingen in; zij doen hem van hunne bevindingen, zoowel wat beheer en exploitatie als personeel betreft, nauwkeurig en volledig verslag, en voegen daarbij de vereischte voorstellen, ten einde hem in de gelegenheid te stellen met kennis van zaken te beslissen, of, zoo noodig, de beslissing der Regeering in te roepen. Ook geven zij hem kennis van de bevelen en aanwijzigingen die zij tijdens hunne rondreizen aan de houtvesters hebben gegeven.

Met de aspirant-houtvesters, die aan de houtvesters zijn toegevoegd en hen eventueel vervangen, vormen deze ambtenaren den staf van wetenschappelijk opgeleide bosch-ambtenaren. De rij van het Europeesch personeel is daarmede niet gesloten. Het reglement voegt er nog aan toe eene drieledige klasse van opzieners, mannen van de praktijk en die, onder goede leiding, wel eens bruikbare houtvesters zouden kunnen worden. De organisatie van het boschpersoneel brengt mede een zeker aantal mantri's-politie, aan wie dezelfde bevoegdheid is toegekend als aan de dorpshoofden; voorts schrijvers, boschwachters en oppassers. Reeds is hiervoren opgemerkt, dat het Europeesch personeel op Java aanwezig was, toen het bosch-reglement werd afgekondigd. De Regeering had het slechts volgens de nieuwe organieke bepalingen in te deelen. Voor het benoodigde inlandsch personeel waren echter geene genoegzame fondsen aanwezig. Eerst bij de Indische begrooting voor 1869 zijn de credieten aangevraagd en toegestaan, om althans werkelijk eenige politie in de bosschen te kunnen uitoefenen.

De exploitatie, onder het nieuwe bosch-reglement, verdient eene bijzonder belangstellende beschouwing. Het daarbij aangenomen beginsel is, gelijk reeds werd vermeld, particuliere exploitatie van alle geregeld beheerde djati-bosschen, met inroeping van publieke mededinging. Maar voorzichtigheidshalve werden tweeërlei vormen voorgeschreven. Boschperceelen, volgens het reglement, kunnen uitgegeven worden: 1°. voor bijzondere rekening, zonder eenige verplichte levering aan den Lande, maar tegen betaling aan het Gouvernement van eene jaarlijksche retributie in geld, en 2°. ten behoeve van den Lande, tegen betaling door het Gouvernement van eene bij inschrijving te bepalen som voor kap- en sleeploon per kubieken meter. De laatste vorm werd werkelijk toegepast voor de uitbesteding van het bosch Parengan in Rembang, dat thans door een ondernemer ten behoeve van het marine-departement wordt uitgekapt. Men verkeerde bij die uitbesteding nog onder den indruk van karig voorziene houtmarkten, en men twijfelde of de particulieren wel in staat zouden zijn om aan alle behoeften te voldoen.

Spoedig verdween evenwel alle twijfel. Nog vóórdat het bosch-reglement in werking trad, in November 1865, werd men bekend met den afloop van de uitbestedingen van twee bosch-perceelen in Rembang, tegen eene

jaarlijksche uitkeering in geld aan 's lands kas. Een gedeelte van het bosch Randoe Blatoeng, gelegen in het regentschap Blora, groot 6 vierkante kilometers, aangeboden tegen een minimum-prijs van *f* 26,163 's jaars, of *f* 261,630 gedurende den tienjarigen aankap, was toegewezen aan van Below, gecommanditeerd door de firma Arnold en Zonen, tegen de hooge inschrijvingsom van *f* 60,213 's jaars of *f* 602,130 in tien jaren. Een ander perceel, Sedan, gelegen in het regentschap Rembang, groot 3 vierkante kilometers, ingezet tegen een minimum-prijs van *f* 11,620 's jaaars of *f* 116,200 in tien jaren, was aangenomen door Muysken tegen *f* 15,425 's jaars of *f* 154,250 in tien jaren. In den loop van 1866 werden vervolgens uitbesteed en toegewezen: het boschperceel Gedangan, gelegen in Samarang, groot 1528 bouws, aan Dekker, tegen *f* 60,500 's jaars of *f* 605,000 in tien jaren; het boschperceel Banglé, gelegen in Kediri, groot 10 vierkante kilometers, aan Drossaers, tegen *f* 91,426 's jaars of *f* 914,260 in tien jaren; het boschperceel Siti Mendak, gelegen in Samarang, aan Elias, tegen *f* 40,116 's jaars of *f* 80,232 in twee jaren. In 1867 zou men voortgaan met de uitbesteding van nog vier perceelen, gelegen in Soerabaja, Madioen en Japara; doch in Japara kwam slechts één Chineesche inschrijver op, die niet werd aangenomen, en elders mislukte de inschrijving geheel (1).

Twee voorname oorzaken verklaren voldoende het stuiten der uitbestedingen van boschperceelen. Het *marasme* waaraan Java thans nog lijdt, was reeds aangebroken. Java ondervond den weêrslag van den gedrukten toestand waarin Europa verkeerde. De ondernemingsgeest werd ontmoedigd, er was geen kapitaal meer voor eenige nieuwe onderneming, dus ook niet voor nieuwe bosch-exploitatie te vinden. Hierbij kwam dat het Gouvernement, nu ten volle overtuigd dat de particuliere ondernemers voortaan ruim in alle behoeften zouden voorzien, zijne stapelplaatsen opruimde, zoodat de buitengewone afzet van Gouvernements-houtwerken, gepaard met den grooteren aankap in de reeds afgestane perceelen, de houtmarkt als 't ware overvoerde en den ondernemingsgeest nog verder afschrikte, om onder dergelijke omstandigheden zich aan bosch-exploitatiën te wagen. Dit moest des te meer het geval wezen, omdat tot dus ver het djati-hout

---

(1) De eerste berekening der jaarlijks te vellen houtwerken, volgens het voorschrift van het boschreglement, met het oog op eenwigdurenden aankap, heeft plaats gehad door de houtvesters. Volgens die berekening kunnen jaarlijks in de djati-bosschen van Rembang ruim 135,000 kubieke meters hout worden geveld, en in de djati-bosschen van geheel Java 250,000 kubieke meters, zonder aan eene altijd voortgaande rotatie afbreuk te doen. De tegenwoordige aankap wordt geschat op ongeveer 40,000 kubieke meters. Naar de oppervlakte berekend, verkrijgt men de volgende cijfers. In exploitatie zijn ruim 30 vierkante kilometers, waarin jaarlijks een tiende, of 3 vierk. kilom., wordt geveld, zoodat men gerust 600 vierk. kilometers voor tienjarige exploitatie zou kunnen afstaan.

nog geen *debouché* heeft buiten Java, althans buiten Nederlandsch Indië. Het tegenwoordig in Europa voor gepantserde schepen gebezigde djati-hout is afkomstig van Britsch-Indië. De Nederlandsche marine gebruikt daarvan gemiddeld 930 kubieke meters, of twee ladingen voor schepen van 350 tot 400 lasten; zij betaalt gemiddeld den hoogen prijs van *f* 128 per kubieken meter. Het departement van marine heeft zich echter bereid verklaard aan Javaasch djati-hout de voorkeur te geven bij gelijke hoedanigheid en prijzen. Het is te hopen dat de hout-ondernemers op Java van deze goede gezindheid van het departement partij zullen trekken. De geprefereerde houtwerken zijn die van 7 meters lengte, bij eene zwaarte van 45 centimeters. De Gouvernements-tariefsprijs in Indië is voor houtwerken van deze afmetingen *f* 38.50 de kubieke meter. Stel *f* 50 per kubieken meter voor vracht en kosten van laden, lossen enz., zoo kan de leveringsprijs met 60 pct. verhoogd worden boven tariefsprijs en de ondernemer nog eene winst maken van *f* 17.40 per kubieken meter op den prijs van *f* 128, die hier gemiddeld door het marine-departement voor djati-hout wordt betaald (1).

Wat hiervan zij, de exploitatie volgens het bosch-reglement van 1865 mag zich voor het oogenblik in een minder gunstig licht voor de ondernemers vertoonen, zij geeft ontegenzeggelijk zeer bevredigende uitkomsten voor het Gouvernement en de bevolking. De ondernemers zijn waarschijnlijk te ver gegaan in hun naijver bij de inschrijvingen, en hebben de betrekkelijk matige minimum-prijzen, door het Gouvernement gesteld, buitensporig overdreven. Voor Randoe Blatoeng was, gelijk wij zagen, de minimum-prijs *f* 26,163 en de hoogste inschrijving *f* 60,213 's jaars; voor Banglé vroeg het Gouvernement minstens *f* 41,000 's jaars en de hoogste inschrijving overtrof dien prijs met 110 pCt. Wanneer men daarbij de exploitatie-kosten rekent, dan moet de ondernemer zijn hout tegen hooge prijzen verkoopen, wil hij rekening maken, terwijl juist de omstandigheden voor het oogenblik het hout-debiet beperken. Indien dus enkele ondernemers in ongelegenheid geraken, dan hebben zij dit veeleer te danken aan hunne eigene overschatting van de waarde der uitbestede bosch-perceelen, dan aan het beginsel voor de exploitatie bij het bosch-reglement vastgesteld. Dat dit beginsel het juiste is, bewijst de door de contractanten van Tempoeran en Blitar gedane en door het Gouvernement aangenomen aanbieding, om gedurende den nog loopenden tijd van hunne

(1) De vracht, te oordeelen naar de prijzen besteed voor hout van Moulmain en Rangoon, kan gesteld worden op *f* 40 per kubieken meter. Dit is nog zeer hoog berekend. Het departement van marine betaalt in Nederland voor eikenhout per kubieken meter: voor ruwe balken *f* 45, voor krommers en knieën *f* 55. Het djati-hout kan dus alleen met eikenhout op de Nederlandsche markt mededingen, indien de leveringsprijzen beneden het Gouvernements-tarief op Java dalen.

contracten de verschuldigde retributie niet meer in houtwerken, maar in geld, de eerste met *f* 21,000, de tweede met *f* 34,000 's jaars, te kwijten. Niet de vrije, particuliere exploitatie tegen een jaarlijkschen pachtschat in geld is verkeerd, maar blijkbaar de overdrijving, waaraan vaak de mededinging zich schuldig maakt.

Intusschen heeft het Gouvernement, dat vroeger geene noemenswaardige inkomsten uit 's lands bosschen trok, sedert 1866 jaarlijks ruim *f* 300,000 van de uitbestede boschperceelen verkregen. Dit is niet het eenige voordeel. Zijne kostbare stapelplaatsen zijn nagenoeg opgeruimd en het bezuinigt daardoor eene belangrijke vaste uitgaaf. En men mag aannemen, dat nu de verschillende openbare inrichtingen het hout moeten aankoopen hetwelk zij gebruiken, zij zuiniger daarmede zullen te werk gaan, dan toen zij het slechts uit 's lands voorraad te nemen hadden en het tegen fictieve Gouvernements-prijzen verantwoordden, indien het al verantwoord werd.

De nieuwe wijze van exploitatie is, voorzeker, eene ware weldaad voor de bevolking. In alle oorden der wereld vormen de houthakkers eene afzonderlijk afgerichte klasse van arbeiders. Onder het blandongstelsel, zelfs in de residentie Rembang, kon men het nooit zoo ver brengen. Kappers en sleepers moesten hoofdzakelijk door den landbouw in hun onderhoud voorzien; zij waren reeds daardoor minder geschikt voor de boschwerkzaamheden, en al hanteerde de Rembangsche landbouwer beter den bijl dan b. v. de suiker-planter uit andere residentiën, hij was toch een ongeoefender veller dan degeen die er zijn beroep van maakt. De tegenwoordige exploitatie nu vormt eene klasse van krachtige houthakkers, die genoeg aan het vellen verdienen om zich rijst en andere benoodigdheden aan te schaffen. Zij laat den landbouwer aan den ploeg en lokt alleen hen die het boschbedrijf vrijwillig toegedaan zijn. Zij heeft denzelfden invloed als het vlotten van oudsher langs de Solo-rivier in redelijk betaalden vrijwilligen arbeid. Bedreven vlottenmakers leven op hare boorden, zonder sawahs te bezitten, en voorzien toch in hun onderhoud met hunne verdiensten. Voor alle werkzaamheden kan de arbeider zijn loon bedingen en moet de wet gelden van vraag en aanbod, en dit te meer omdat nergens minder dan in de houtbosschen, de Javaan iemand behoeft te ontzien. Het volgende feit kan dit bewijzen. In een der uitbestede boschperceelen waren enkele inlandsche gezinnen gevestigd. Zij leefden er in volslagen gerustheid, toen zij plotseling vernamen dat het bosch geëxploiteerd zou worden. Daar beving hen de vrees dat de gehate blandong, waaraan zij zich onttrokken hadden, hen toch zou aangrijpen, en zij namen eenvoudig de vlucht naar eene streek waar zij niet gemakkelijk te bereiken vielen. Weldra bereikte hen echter de tijding dat de exploitatie particulier was, dat er geen blandong-dienst

gevergd werd, maar integendeel geld te verdienen was. Eenige Javaantjes kwamen er zich van overtuigen, en toen de tijding juist bleek te zijn, verschenen achtervolgens genoeg arbeiders om de exploitatie te beginnen en midden in de onderneming eene welvarende dessa te vestigen, met een passer waar zich de arbeiders van alles dat hun aangenaam is, kunnen voorzien.

Het spreekt van zelf, dat de gedwongen leveringen van sleepdieren opgehouden hebben. De ondernemers, en niet gelijk voorheen de landbouwers, dragen daarvan den last, en, door hun belang geprikkeld, beijveren zij zich natuurlijk om het sleepen zoo onkostbaar mogelijk te maken. Algemeen gebruiken zij *triquebals*; zij leggen goede sleepwegen aan en bij enkele ondernemingen bestaan reeds tramwegen, waardoor het vervoer der balken en andere houtwerken zeer spaarzaam geschiedt.

De niet geregeld beheerde djati-bosschen en de wildhout-bosschen kunnen wij thans kort behandelen. Die bosschen, die somtijds in de binnenlanden ver van goede gemeenschapsmiddelen verwijderd zijn, en uit welke afvoer van groote houtmassa's zeer kostbaar, ja schier ondoenlijk is, vergen hoofdzakelijk behoudende voorschriften. Het is voornamelijk zaak te zorgen, dat zij niet verwoest worden, en dat zij intusschen hout geven voor de in de nabijheid ontluikende inlandsche en Europeesche nijverheid, zoo als voor pedatti's, gereedschappen, woningen, theekisten, brandhout enz. Wat de niet gereegeld beheerde djati-bosschen betreft, bepaalt het reglement dan ook terecht, dat de ingezetenen der gemeenten in wier gebied de bosschen zijn gelegen, zonder eenige betaling, hout van bepaalde afmetingen mogen kappen, en omgevallen hout, dat als timmerhout niet bruikbaar is, zoomede afval, mogen verzamelen ter bekoming van brandhout en bereiding van houtskolen. Het stelt verder den particulieren aankap afhankelijk van eene schriftelijke vergunning, telkens voor één jaar door den Gouverneur-Generaal te verleenen, en waarbij de hoeveelheid en de afmetingen der houtwerken aangewezen en de wijze van toezicht geregeld worden. Voor het aldus gekapte hout moet aan 's lands kas een vierde van den Gouvernements-tariefsprijs worden betaald. Van bestuurswege mag alleen in die bosschen gekapt worden op schriftelijken last der residenten, onder vermelding van de hoeveelheid en de afmetingen der te kappen houtwerken, en behoudens de nadere goedkeuring van den directeur van binnenlandsch bestuur. De bepalingen van het bosch-reglement omtrent de wildhout-bosschen komen nagenoeg overeen met die betrekkelijk de niet geregeld beheerde djati-bosschen. Zij verschillen hoofdzakelijk hierin, dat het doel van het beheer der laatsten steeds blijft de instandhouding der bosschen en hunne waarde-vermeerdering, en voor de wildhout-bosschen instandhouding niet onvoorwaardelijk op den voorgrond treedt. Een betrekkelijk onbeduidend bosch kan,

bij voorbeeld, een terrein innemen dat zeer geschikt is om besproeid en in vruchtbare sawahs herschapen te worden. Daarbij kan zich het verschijnsel voordoen, dat de bevolking vermeerdert en groote behoefte heeft aan uitbreiding van den voedingsakker. In dit en dergelijke gevallen, is het stellig in het belang van het Gouvernement, zoowel als in dat der bevolking, dat het wildhout-bosch weggekapt en de bodem voor den landbouw dienstbaar gemaakt wordt. Het is waar, in de laatste jaren is men in Indië, in navolging van de stemmen die zich daarover in Europa en Britsch Indië hebben doen hooren, tegen ontwouding opgekomen en heeft men daaraan buitengewone droogten en overstroomingen gaan toeschrijven. Die roep uit Indië is echter meer een nagalm van de klachten uit Europa en Britsch Indië, dan de uitkomst van nauwkeurige plaatselijke waarnemingen. Men bevroedt dit al spoedig, wanneer men opmerkt, dat de Javasche bergstreken, bekroond door vulkanische kegels die steeds werken, en waar de temperatuur zelden het vriespunt bereikt, lichtvaardig en oppervlakkig worden vergeleken met het Himalaja-gebergte en de Alpen, met eeuwigdurende sneeuw bedekt, waarvan de vernielende werking alleen kan belemmerd worden door dichte wouden, die de hoogst mogelijke altitude bereiken. Iedereen moet het in 't oog springen dat dergelijke vergelijkingen niet opgaan, en dat ontwouding in Indië niet dezelfde noodlottige gevolgen kan hebben als in noordelijk gelegen bergstreken. De natuur in koude landen heeft niet dezelfde herstellende kracht als in het tropisch klimaat van Indië; de droogten en overstroomingen, die men daar tegenwoordig aan ontwouding toeschrijft, zijn verschijnselen die er zich sedert onheugelijke tijden voordeden; sedert de kali's op Java van de bergen begonnen te vloeien, waren er, wegens het snel afdalende verhang, hooge *bandjers*, die zoowel boomen ontwortelden als steenen losrukten en naar de vlakke kuststreken voerden, en de opmerking is juist, dat de vernielende werking der kali's veeleer tegengegaan wordt door terrasgewijze geïrrigeerde sawahs, die het water in de hooge landen verspreiden en ophouden, dan door bij haren oorsprong groeiend hout, dat geen voldoenden weêrstand biedt aan de pressie van hare plotseling zwellende watermassa.

Niet omdat ontwouding eenigen merkbaren invloed op het sedert eeuwen onveranderd gebleven klimaat van Java zou uitoefenen, maar om ten eeuwigen dage de noodige houtwerken te bekomen en een kostbaar lands-domein op den duur geldelijk productief te maken, behoort men bedacht te zijn op het behoud der bosschen. Ultra-conservatisme is hier evenzeer te vermijden als algeheele verwaarloozing. Zelfs verdient het aanbeveling het maximum der houtvellingen te bereiken. Want het baat niets voor het behoud der bosschen, dat overjarige boomen ongeveld blijven; zij sterven eindelijk uit, zonder tot nuttige doeleinden te zijn ge-

bruikt en dikwerf, bij het omvallen, verstoren zij de ontwikkeling van naburige jeugdige en krachtige stammen. De na de invoering van het bosch-reglement gevolgde weg voor herwouding is praktisch al hetgeen er te doen staat. De bij het reglement gevoegde handleiding voor het aanplanten en voortkweeken van djati-boomen geeft daarvoor de beste, op wetenschappelijke waarneming gegronde voorschriften. Zij beveelt natuurlijke voortplanting door middel van de afvallende djati-pitten aan in elk perceel dat leêggekapt is; verder gedeeltelijke bearbeiding van den bodem die eenigszins verwilderd is, en kunstmatigen aanleg alleen op terreinen waar natuurlijke voortplanting onmogelijk is, doch steeds op kalk-, talkachtige en opgeloste basalt-gronden van ongeveer 2 meters diepte, liefst op plekken niet ver van bestaande bosschen verwijderd of waar vroeger goede djati-bosschen stonden (1). Overeenkomstig deze aanwijzigingen zijn de aanplantingen van djati-boomen langs wegen, bij wachthuizen, in heggen enz., de partiëele, heinde en verre verspreide aanplantingen van djati-boomen in streken, hooger gelegen dan 1500 voet boven de oppervlakte der zee, gestaakt. De herwouding wordt geconcentreerd in uitgekapte perceelen, gedevasteerde bosschen, in aanplantingen die eene toekomst beloven. Een jaarlijksch crediet van *f* 50,000 is daarvoor bestemd, en voor 's hands schijnt dit voldoende om aan het boschgebied terug te geven hetgeen er door vellingen aan ontnomen wordt.

In het algemeen mag het thans werkende bosch-beheer en exploitatie als eene geslaagde hervorming worden beschouwd. Te midden van den strijd die steeds wordt gevoerd, om tot veilige grondslagen voor de verschillende landbouw-industriën van Java te geraken, is de gedachte troostrijk, dat zonder schokken noch hevige worsteling, eene hervorming tot stand kwam, die misschien de hardst gedrukte bewoners van Java geemancipeerd, het veld der particuliere nijverheid verruimd en aan het Gouvernement vele en pijnlijke beslommeringen ontnomen heeft. Het moet echter niet verbloemd worden, de voortdurende gedrukte toestand van Java is niet geschikt, om over het nieuwe beheer en de nieuwe exploitatie der lands-bosschen vreugde-kreten te doen slaken. Waar algemeene oorzaken van ontmoediging werken, ontsnapt niets aan den enerveerenden invloed dien zij uitoefenen; doch laat men weder de handen aan het werk slaan, laat de ondernemingsgeest zich weder opbeuren; en men zal aan de vruchten der nieuwe bosch-organisatie de kracht der beginselen leeren kennen waarop zij opgetrokken is.

G. H VAN SOEST.

(1) De handleiding treedt in vele bijzonderheden voor de te verzorgen aanplantingen. Zij kan gelden voor eene verbeterde en vermeerderde uitgaaf van de in 1829 door den Commissaris-Generaal du Bus vastgestelde.

GEEN PRAATJES MEER!

Bij de jongste beraadslagingen in de Tweede Kamer der Staten-Generaal over de vaststelling der Oost-Indische begrooting voor 1870, zijn stellingen verkondigd, die, hoezeer zij uit de doos van versletene argumenten opgerakeld en dus niet nieuw zijn, echter om de wijze waarop zij werden voorgedragen en om den persoon door wien zij werden aangevoerd, niet onopgemerkt noch onbesproken mogen gelaten worden.

De eene dier stellingen had meer bepaald betrekking op de verplichting die op Indië zoude rusten om bij te dragen tot de geldelijke behoeften van den Nederlandschen Staat, en op het daarop gegrond recht van Nederland om zich het excedent toe te eigenen dat de inkomsten van Indië boven de uitgaven mochten opleveren.

Met al hetgeen in de laatste jaren van verschillende zijden aangevoerd en gedaan is om de kennis van onze Oost-Indische Koloniën bij de Nederlandsche natie te ontwikkelen en te vermeerderen, en haar in staat te stellen een beter oordeel te vellen over vroeger zoo weinig of minder juist bekende toestanden en feiten in die Koloniën, mocht men wanen dat het dientengevolge, bij blijkbaar toegenomene belangstelling in koloniale zaken, ijverig ingesteld onderzoek naar de aangelegenheden dier Koloniën en hare betrekkingen tot het Moederland, eindelijk een helder licht zou hebben ontstoken in den strijd welke daarover door benevelde meeningen werd gevoerd.

Men dacht dat het Nederlandsche volk eindelijk wakker geschud en tot de overtuiging gebracht was van de onbillijkheid, zooal niet de onzedelijkheid, van het voor Indië aangenomen en sedert zoo vele jaren gevolgde regeerstelsel, waarbij het ééne volk het andere exploiteerde ten bate van zich zelven.

Merkbaar toch was van vele kanten het toenemend verzet tegen het

begrip dat de Koloniën, en vooral Java, alleen ten voordeele van het Moederland moeten worden beheerd, en tegen het stelsel om zooveel mogelijk geld uit die streken en van hare bevolking te persen en hen cijnsbaar te maken aan de behoeften van Nederland, terwijl daar zoovele eigene dringende behoeften tot materiëele en moreele ontwikkeling onbevredigd werden gelaten; — want terwijl dat verzet zich meer en meer deed hooren bij de volksvertegenwoordiging en zich uitte door eene afkeurende uitspraak van vele koloniale staatslieden, verhief zich zelfs van de zijde der behouders in de Eerste Kamer eene stem om te verklaren, dat het stelsel, de zoogenaamde batig-slot theorie, Nederland had gedemoraliseerd.

Men meende derhalve tot een gunstig keerpunt te zijn geraakt in de heerschende begrippen omtrent het koloniaal regeerstelsel, en eindelijk daarbij voor goed gekomen te zijn op het pad der zuivere economische beginselen, bij welker verkondiging en toepassing geene andere dissonanten meer zouden worden gehoord, dan van hen die uit verstoktheid in eigen meeningen, of uit parti pris, aan het oude en verouderde zich bleven hechten, en voor geene bekeering vatbaar zijn.

Die verwachtingen hebben echter thans eene belangrijke teleurstelling ondervonden, en de jongste debatten in de Tweede Kamer hebben den indruk gegeven, dat wij ons aan eene illusie hebben overgegeven bij de hoop dat de begrippen ten aanzien der Koloniën zoodanig zouden zijn opgeklaard, dat men eindelijk wijsheid en verstand in de plaats van bekrompenheid en zelfzucht zou zien treden.

Zoo de beraadslagingen in de Tweede Kamer de begrippen en wenschen der Natie mochten afspiegelen en uitdrukken, zijn wij nog verre van ons verlost te kunnen achten van de theorie der batige sloten en de exploitatie der Koloniën. Even sterk als vroeger hebben zich toch de voorstanders daarvan doen hooren, en, hoezeer ook niet meer rond voor de zaak durvende uitkomen, en zich met expediënten, ja zelfs sophismen behelpende, om hunne redenen en hun oogmerk onder schoonklinkende woorden te bemantelen, hebben zij voorshands de poging verijdeld die de Regeering, — zij het ook wellicht op te weinig praktische wijze, — heeft aangewend om in het belang der Kolonie, en van den Staat in het algemeen, van die theoriën en hare uitwerking op het koloniaal beheer voor goed verlost te raken.

Nog zouden wij ons bij de ondervondene teleurstelling ter neder leggen, en, even als tot nu toe, van den tijd en den drang van omstandigheden de zegepraal van meer gezonde begrippen omtrent Indië en het koloniaal beheer willen verwachten; maar moeilijk valt het te berusten en te zwijgen, nu het blijkt dat de voorstanders van het stelsel van exploitatie der Koloniën ook een bondgenoot gevonden hebben in de rij der

liberalen, en dat een der tot nu toe onder de corypheeën getelde leden dier partij is opgestaan om het stelsel in bescherming te nemen en met vernieuwde kracht te doen oprijzen.

Den heer van Eck komt de eer toe van de vertooning dier aberratie, die wij dus in de rij der liberalen hebben waargenomen en die de conservatieven en reactionnairen zich natuurlijk hebben ten nutte gemaakt.

Alsof het te doen ware om de beschuldiging of het verwijt te ontgaan van een bepaalden overloop tot de partij van het ancien régime, of wellicht omdat zich hier inderdaad slechts het geval voordoet van eene, zelfs bij de meest verstandigen soms voorkomende, afdwaling van den geest, werd het stelsel van exploitatie der Kolonie niet rechtstreeks, zoo als men tot dus ver gewoon was, te berde gebracht en verdedigd. Niet rechtstreeks werd de theorie van het batig slot, het vermeende recht om door de Koloniën in de behoeften van het Moederland te doen voorzien, voorgestaan en bepleit. Neen, het heette nu dat men wenschte het stelsel van equivalent, dat men in Nederland bij de regeling en bepaling der middelen van inkomst tot regel had en waaraan men zich zoo hechtte, ook op Indië toe te passen; — men kwam nu met de leer dat de Nederl. Staat in het cultuurstelsel op Java eene groote landbouwonderneming had, zoodat die Staat aanspraak had op het genot, althans van het grootste deel, der daaruit voortspruitende winsten (Voorl. Verslag over de Begrooting).

Opmerkelijk is de wijze waarop de heer van Eck zijn stelsel van het equivalent voordroeg, en — dan toch als de zoo dikwijls gewraakte toepassing van Westersche begrippen op Oostersche toestanden, — trachtte ingang te doen vinden. Hij wil geene verhooging van uitgaven in Indië zonder equivalent, evenals die regel in Nederland wordt toegepast. — »Ook in Nederland," zegt hij, »is men zwaar gedrukt, ook hier kan men de vlucht niet nemen die men behoort te nemen; hier kan men niet komen tot dien graad van ontwikkeling, waarop ieder volk trotsch moet kunnen wezen. Het is een eerste plicht om naar die ontwikkeling te streven, omdat het is de ontwikkeling van het menschdom." En daarvoor schroomt hij zelfs niet om een beroep te doen op het medelijden van Indië jegens Nederland. »Al ware het alleen uit medelijden," roept hij uit, »moet Indië een weinigje denken aan de toepassing van den regel van het equivalent," — nu »wij hier te lande zoo ver zijn gekomen, dat wij tot leeningen moeten komen, dat wij zwaar drukkende belastingen, die men in Indië niet kent, hier moeten heffen, en er sprake is, andere belangrijke belastingen in te voeren."

Zonder te willen aannemen de uit de rede des heeren van Eck af te leiden opinie, dat het met de Nederlandsche natie reeds zoo verre ge-

komen is, dat zij vrede kan hebben met den vernederenden toestand waarin een harer vertegenwoordigers, zonder bepaalde tegenspraak bij de andere vertegenwoordigers, haar plaatsen wil, door, ter voorziening in hare vermeende nooddruft, het medelijden der Kolonie op te wekken en in te roepen, willen wij liever met den heer Jonckbloet in gemoede verklaren, dat wij nog »te veel goeden dunk hebben van het gevoel van eer, van het gevoel van billijkheid en rechtvaardigheid van het Nederl. volk, dan dat wij zouden kunnen gelooven, dat het in zijne eigene behoeften zou willen doen voorzien uit eene vreemde beurs," — en hopen wij dat het Nederl. volk den heer van Eck en zijne verdere vertegenwoordigers bij passende gelegenheid dat gevoel eens beter inscherpen en duidelijk maken moge.

Zonder ook in beschouwingen te willen treden over de voegzaamheid van het equivalentstelsel, zoo lang Indië nog millioenen bate aan de schatkist opbrengt, en van dat beroep op medelijden, op hetzelfde oogenblik dat zoowel in als buiten de vertegenwoordiging menig blijk wordt gegeven van hetgeen er nog ontbreekt aan de betrachting van recht, rechtvaardigheid en plicht jegens Indië, en aan hetgeen voor de ontwikkeling en de welvaart van het overheerschte volk moet worden gedaan, wenschen wij tegen de schoone ontboezeming van den heer van Eck, — zoo daaraan niet alleen de waarde eener declamatie is toe te kennen, — de vraag te stellen, in hoe verre de voor Nederland gewenschte vlucht en ontwikkeling moeten worden verlangd of verkregen ten koste der bevolking en der belangen van het andere land, van Indië, zoo als onvermijdelijk het geval moet zijn bij toepassing van het equivalentstelsel, met het behoud van batige sloten voor Nederland, — en of het niet veel meer plicht te achten is, om de oorzaken die de gewenschte vlucht en ontwikkeling hier hebben verhinderd of nog belemmeren, op te sporen en weg te nemen, ook door de traagheid en flauwheid te overwinnen, die, gelijk de generaal Knoop te recht opmerkte, als een kenschetsende trek onzer natie, er tegen opziet om doortastende hervormingen te ondernemen, en die zich uit in de zucht om aan het bestaande te hechten, al is het slechte en nadeelige daarvan duidelijk en onwederlegbaar aangetoond.

Tot die vraag mogen wij ons te meer geroepen achten na de kennisneming van hetgeen de Minister van Financiën bij de beantwoording van het Voorloopig Verslag op het 1ste hoofdstuk der Staatsbegrooting voor 1870, in het midden brengt omtrent de gebreken, de onbillijkheden en de onrechtmatigheden die aan het belastingstelsel in Nederland kleven, en omtrent de noodzakelijkheid die er bestaat tot hervorming en verbetering, met het doel om 's Rijks inkomsten te vermeerderen en tevens den druk, die nu te veel gevoeld of verwacht wordt voor een bepaald gedeelte der be-

volking, — en waardoor het beroep op het medelijden van Indië zeker bij den Heer van Eck is ontstaan, — over te brengen op een ander deel, dat vrij wat beter dien druk kan torschen, maar tot dus ver daarvan is vrij geloopen.

Alvorens dus de hulp van Indië in te roepen of te vorderen, zou dus de hand eerst geslagen moeten worden aan eene verbetering der eigene huishouding in Nederland, aan eene inkrimping van de weelderig opgevoerde inproductieve uitgaven, en aan de wegneming van het gebrek aan energie en eigen inspanning, dat reeds zoo lang, en deels ook als een gevolg van de door de Indische baten aangebrachte weelde, belemmerend op de ontwikkeling der bronnen van welvaart in Nederland heeft gewerkt.

Aan de toepassing van het equivalentstelsel in — en het medelijden van — Indië heeft de Heer van Eck niet genoeg. De onweêrstaanbare trek om de Indische baten voor Nederland te blijven behouden, heeft zich ook van hem meester gemaakt in die mate, dat hij tot het denkbeeld gevoerd wordt, dat het cultuurstelsel op Java beschouwd moet worden als eene groote landbouwonderneming van den Staat, als eene exploitatie van staatsdomeinen, waarvan het grootste deel der winsten rechtens door den Staat moet worden genoten. — De begoocheling waartoe dat denkbeeld hem vervoert, schijnt hem te doen vergeten, dat van het cultuurstelsel eigenlijk weinig is overgebleven; en dat zijne leer, zoo al, dan toch strikt genomen slechts in zeer beperkten zin, in aanmerking zou kunnen komen; en hoezeer reeds bij het Voorloopig Verslag der koloniale begrooting zijne stelling begroet werd met de qualificatie van ongerijmdheid en van geheele tegenstrijdigheid met het door de voorstanders van het cultuurstelsel steeds verdedigde, en zeker ook bij dat stelsel bedoelde beginsel, dat het in het wezen der zaak niet anders is dan opbrengst van belasting in arbeid, blijft hij bij de gevoerde debatten herhaaldelijk op zijn denkbeeld aandringen. — Zoo hij al toestemt, dat in de uitkomsten der, naar zijne meening, door Nederland in Indië uitgeoefende industriën belastingen verscholen liggen, vraagt hij: »wanneer Nederland koffie- en andere cultures drijft, waarom kan men dan verlangen dat de voordeelen die daarvan komen, uitsluitend voor Indië gebezigd worden, en beweren dat de algemeene fiscus er niets mede te maken heeft?" (Zitting 4 Nov.) Later vroeg hij, »waarom, zoo het nadeel, als er nadeel is, ten nadeele van Nederland zal komen, Nederland niet het minste recht zou hebben om een deel der baten te genieten, wanneer er voordeelen van worden getrokken?" Om die vragen en zijne geheele stelling te rechtvaardigen, beroept hij zich op 's Ministers eigen betoog ten aanzien van het Banka-tin. De Minister toch, zegt hij, rekent zelf, in de voorgestelde bijdrage van 10 millioen gulden voor Nederland, »op de baten die Nederland trekt uit het Banka-tin; want dat is ook eene industrie, al is zij van anderen aard.

Zeg nu niet," gaat hij voort, »dat wordt niet in gedwongen arbeid bewerkt; want daar zou ik eene reden in vinden kunnen om van de winsten uit de overige cultures de belasting af te trekken die er in verscholen ligt." (Zitting 19 Nov.)

Wij geven het door den heer van Eck geleverd betoog omtrent zijn denkbeeld zoo veel mogelijk met zijne eigene woorden terug, om te beter de schier onverklaarbare begripsverwarring te doen uitkomen die zich daarbij van hem heeft meester gemaakt, en waartoe hij wellicht te eer vervoerd is geworden door het miswijzend compas der, naar het schijnt, verleidelijke beschouwing, welke de heer Hasselman omtrent dat recht op overwinsten van industriëele en landelijke ondernemingen heeft geleverd. — »Nederland," zegt die afgevaardigde, »heeft recht en aanspraak op overwinsten zoo als die in Indië worden verkregen... want hoe worden die verkregen? Door het beschikbaar gestelde kapitaal, door meerdere kennis en meerder beleid, in één woord door geld en beter bestuur. En daarom komen ons de in dier voege verkregene overwinsten regelmatig toe." (Zitting 18 Nov.)

Daarin, in de wijze waarop die zoogenaamde overwinsten in Indië zouden verkregen worden, ligt dus de geheele grondslag van het door den heer van Eck aangevoerd en door den heer Hasselman geliefkoosd denkbeeld van exploitatie van staatsindustriën en domeinen en van het recht om baten voor Nederland door Indië te doen opleveren. Maar dan wenschen wij toch die heeren, en elk een die slechts een blik geslagen heeft op en onbevooroordeeld nadenkt over de geschiedenis van het ontstaan en de verdere lotgevallen van het cultuurstelsel in Indië, en vooral van de koffiecultuur, te vragen, of niet de aard van dat stelsel en juist de wijze waarop daaruit baten zijn verkregen, den bodem van hun betoog inslaan!

Zeer zeker zou hunne stelling kunnen opgaan, wanneer wij inderdaad bij de door het Gouvernement op Java ingestelde en nog in werking gehouden cultures te doen hadden met eene zuiver industriëele onderneming en de daaruit verkregen wordende baten alleen te danken waren aan de werking van het ingelegde kapitaal en het beter beheer, — of wanneer die zoogenaamde domein-exploitatie op Java geschiedde, even als zij in Nederland gevoerd wordt; — maar zoo als het elk ingewijde in de geschiedenis van het koloniaal beheer al dadelijk zal in 't oog vallen, en met recht door den heer Jonckbloet werd gereleveerd, zijn bij de stelling der heeren van Eck en Hasselman eenige der belangrijkste factoren van de verkregen winsten geheel buiten rekening gelaten, t. w. de gedwongen arbeid van den Javaan, en, wat nog meer weegt, de eigenmachtige beschikking over zijne gronden, de willekeurige en te lage bepaling van de prijzen van de verkregen productie en het onvol-

doend loon dat hun betaald wordt, zooals dat vooral bij de cultuur der koffie in het oog springt, en waarbij geheel afgeweken is van de bedoelingen van den insteller der gouverments-cultures, en in het algemeen gehandeld wordt in strijd met de bepalingen die omtrent de belooning en de bescherming der inlanders in het Regeerings-Reglement staan geschreven.

Onbegrijpelijk is het dat aan die factoren niet schijnt gedacht te zijn. Wij geven den heer van Eck in overweging, die factoren, zij het ook maar alleen den gedwongen arbeid, in rekening te brengen, en zullen dan gaarne van hem de opgave der winsten vernemen, die, na aftrek van de in de opbrengst der cultures verscholen belasting, de zoogenaamde industriëele ondernemingen van den Staat, waarop men de rechten en aanspraken van 't Moederland zoo luid doet klinken, ten bate van Nederland zullen kunnen afwerpen.

De stelling en daarop gebouwde redeneeringen van den heer van Eck, hoe ook bezien, getuigen zoo weinig van behoorlijk nadenken, ook over de consequentiën waartoe zij onvermijdelijk moeten leiden, dat de heer Jonckbloet alle aanleiding had om hem te gemoet te voeren: »men redeneert als de bezitter van eene West-Indische suikerplantage, in den tijd dat nog met slaven werd gewerkt," en dat de Minister van Koloniën inderdaad alle recht had om op te merken, »dat de liberale vertegenwoordiger die dat alles bijbrengt, zeggende: de Staat heeft op Java industrieën, waarvan de vruchten hem toekomen, en daarbij doelende op de verplichte cultures, slechts aanvoert eene herinnering aan de slavenplantages van den Nederlandschen Staat in de West" en dat hij, de Minister, »dat zelfs geen antwoord waardig acht."

Die houding van den Minister werd dan ook ten volle gerechtvaardigd door de volte-face die de »liberale vertegenwoordiger" daarop maakte, met de erkenning, dat hij »stellingen kan hebben verdedigd waarop misschien wel iets was af te dingen," en met de verontschuldiging die hij voor zich inbrengt, dat, »omdat hij zoo weinig tijd over heeft en den geheelen dag in de Kamer zit, er bij al het andere werk niet zeer veel tijd overblijft om zich zoo ten volle op de hoogte der zaken in Indië te stellen." (Zitting 19 Nov.)

Maar zoo wij dat als verontschuldiging aannemen tegen de afdwaling waarin de heer van Eck is geraakt, dan is zeker de vraag niet ongepast, waarom, daargelaten dat hij die het ambt van volksvertegenwoordiger op zich neemt, en geroepen wordt om over de hoogste staatsbelangen te oordeelen en te beslissen, gewis zich op de hoogte van alle staatszaken moet stellen, die heer zich er aan waagt om stellingen en beschouwingen aan te voeren op een terrein waarop hij, naar zijne eigene bekentenis, de juiste kennis en een helder oordeel schijnt te missen.

En tot die vraag hebben wij te meer grond, wanneer wij nu komen tot de andere door den heer van Eck geopperde stelling, »dat Indië ook zijn deel behoorde te betalen in de schuld van Nederland en de renten daarvan." Die stelling werd door hem ingeleid met de vraag, »waarom de Minister niet het aandeel in de renten van de schuld dat Indië moet dragen", in zijne berekening der bijdrage opneemt. Ook in de verdere debatten dringt hij daarop aan, in weêrwil van de verklaring des Ministers, dat die schuld al afbetaald is. Toch erkent hij zelf »de gronden niet te kennen waaruit de Minister redeneert;" toch verklaart hij behoorlijke inlichting te behoeven, terwijl hij zich verontschuldigt door de meening uit te drukken, »dat het toch niet van de leden der Kamer te vergen is, dat zij alle mogelijke geschriften opzoeken en daaruit opmaken wat ieder schrijver op zijn standpunt daarvan zegt." (Zitting 19 Nov.)

Ook daarbij komt dus uit gebrek aan kennis en aan dat onderzoek, dat, naar wij meenen, wel degelijk van leden der Kamer te vorderen is, wanneer zij stellingen van eenig gewicht of gevolg verkondigen en verdedigen, en dat in deze aangelegenheid zeer zeker niet veel moeite noch tijd had behoeven te kosten, noch eenigen twijfel zou hebben nagelaten, bij raadpleging van het aan allen, die over Indische zaken willen mede praten, bekende verdienstelijke werk van den heer de Waal: *Aanteekeningen over koloniale onderwerpen.* »Ik begrijp niet," zegt dan ook de heer Moens, »hoe iemand, althans wanneer hij gelezen heeft hetgeen door den heer de Waal op zoo heldere onomstootelijke wijze over die zaak is uiteengezet, zeggen kan dat die som van ƒ 9,800,000 de rente is van eene schuld wettig op Indië rustende;" en wij bevelen dan ook den heer van Eck en allen die nog stilstaan bij het vermeende aandeel van Indië in de Nederl. schuld en rentebetaling, ten zeerste aan dat werk te lezen en hunne aandacht op de daarbij gegeven berekeningen te vestigen. »Het zijn," gelijk de Minister in de Kamer zeide, »onwederlegbare cijfers, niet met eenige politieke bedoeling gegroepeerd, maar gezocht in den geest om waarheid, niets dan waarheid te vinden." En wat blijkt daaruit?

Dat van de schuld van vóór 1836, — eigenlijk nog slechts gefingeerd, — Java reeds in den loop van 1837 niets meer aan het Moederland had terug te betalen, en dat er van 1831 tot 1840, behalve al het vroeger door het Moederland ontvangene, nog eene zuivere overwinst van 39 millioen aan het Moederland is afgeworpen."

Verder zegt de Minister nog, »dat Java »na 1840 tot 1866 nog heeft bijgedragen aan het Moederland ƒ 586 millioen." En dat is, blijkens de *Aanteekeningen etc.*, 2e deel, pag. 151, »klinkende munt, rechtstreeks van de eene staatskas in de andere gevloeid," — zonder nog »de mil-

lioenen te tellen die daarenboven door het Moederland van Java genoten werden aan indirecte voordeelen."

»En zoo men," vaart de Minister voort, »bij die zes honderd vijf en twintig millioenen nog bedenke, waardoor de schuld van het Rijk zoo groot is geworden als zij was, toen wij begonnen te amortiseeren," als men dus nagaat »het tijdvak van 1830 tot 1839, het *volhardingstelsel*, gevoed met hetgeen den Javaan werd afgeperst, en met het gevolg dat de schuld werd vergroot;" dan gaat het zeker niet aan om »zich op de zedelijkheid te beroepen, als men vergt dat de Javaan zal deelen in de betaling der renten van eene op zulk een wijze vergroote schuld. En," roept de Minister uit: »het is de stem van een liberaal die daarop aandringt, mijnheer de Voorzitter!" (Zitting 19 Nov.)

Helaas! het was de stem van een liberaal, in wonderbaarlijke harmonie zich uitende met die van de Heeren Hasselman c. s.; en het is juist om dat bedroevend verschijnsel bij de vertegenwoordiging der Natie, en om den daaruit ontstanen twijfel of niet ook daarbuiten, bij velen in den lande, de schuld van Indië aan Nederland nog als onafgedaan beschouwd wordt, dat wij hier nog het debat der Kamer daarover bespreken, — om, zonder verdere bestrijding noodig te achten, met den Minister te zeggen: »Geen praatjes meer over die schuld van *f* 9,800,000!" — want »ook de wet heeft uitspraak gedaan; in de Comptabiliteit wordt gesproken van de *bijdragen*, niet meer van de *schuld*. Indien er op dat oogenblik nog een rentepost was geweest van *f* 9,800,000, dan zou de wet daarvan ook gesproken hebben."

Inderdaad geen praatjes meer, noch in noch buiten de Kamer, over die oude reeds lang en meer dan voldoende gekweten schuld, en evenmin over een stelsel van beheer der Koloniën, dat hoe men het ook voorstelt en met welke fraaie phrases men het ook omkleedt, niet anders ten doel heeft dan eene exploitatie van de eigendommen en den arbeid eener onder Nederlands staatsgezag geraakte bevolking. — De tijd van handelen is meer dan ooit gekomen, en wel van handelen en beslissen in die richting, die een einde kan maken aan den onzekeren en gevaarlijken toestand waardoor aller belangen in de Koloniën lijden, en zoovele belangen ook hier te lande benadeeld worden; — handelen in dien zin, dat de bevolking die in de Koloniën onder Nederlands hoede en heerschappij is gesteld, bevrijd worde van de eigenmachtige beschikking over hare eigendommen, over haren arbeid en over de vruchten van dien arbeid. — Zijn er nog in den lande, en kan er ooit nog eene regeering ontstaan, die zich eene illusie maken en het bestaanbaar achten om het cultuurstelsel op Java te doen zijn eene landbouwonderneming en domein-exploitatie, — men gunne zich dan die weelde en het genot voor den Staat, mits onder dezelfde voorwaarden waarop hier te lande zoodanige onder-

neming en exploitatie alleen geoorloofd zou zijn, en mits vrijlatende het daar buiten gelegen terrein en opheffende het sequester dat nu, als het ware, gelegd is op den arbeid en den grond op Java, en dat, thans nog slechts gehandhaafd in het belang eener zeer beperkte productie der Kolonie, toch even belemmerend als vroeger werkt op den invloed van Europeesch kapitaal en Europeeschen ondernemingsgeest en op de groote ontwikkeling voor welke de productiviteit dier zoo rijke Koloniën vatbaar is.

Nederland moet voor het beheer zijner Koloniën den breeden, heilzamen weg betreden, dien Engeland, ook door nadeelen en verliezen geleerd en gedrongen, met zijne overzeesche bezittingen is opgegaan. Geene exploitatie in elk geval meer van het ééne volk ten bate van het andere, en geen stelsel meer dat tot oogmerk heeft om anderen voor zich te laten werken en zich met het zuur verdiend dagloon van anderen te verrijken, een stelsel dat voortdurend tot handelingen leidt die, door beschaving en eene verstandige staatkunde veroordeeld, slechts als uitkomst opleveren: vernietiging der welvaart van beide partijen, verlamming der volkskrachten en belemmering van productie.

Bij het verheven en waardige doel om de bevolking onzer Koloniën tot beschaving te brengen en hare welvaart te bevorderen, moet Nederlands beheer er naar streven om de rijkdommen dier bezittingen te ontwikkelen en te doen strekken tot nut en voordeel van het algemeen wereldverkeer, waarvan het Moederland natuurlijk en van zelf voor eigen handel en welvaart de eerste en beste vruchten zal inoogsten.

Dan zal ook geen vrees behoeven te bestaan voor het antagonisme dat nu meer en meer dreigt tusschen Nederland en Indië te ontstaan, en dat, blijkbaar als een schrikbeeld voor den »liberalen volksvertegendiger" opgerezen, hem ook geleid heeft tot den dwaalweg der reactionnaire theoriën, en tot de bestrijding van de vermeende voorliefde voor Indië bij hen die slechts het belang bepleiten van — en het gevoel van menschelijkheid en rechtvaardigheid inroepen voor de »20 millioenen menschen die daar ginds leven, en die hier niet vertegenwoordigd zijn," en die tot dus ver getoond hebben de belangstelling, de achting en de bevordering hunner belangen en welvaart meer te verdienen, dan hun die hier werkelijk van velen, ook onder de vertegenwoordigers der Nederlandsche natie, schijnen ten deel te vallen.

S.

NOG IETS OVER DE VERMEERDERING VAN JAVA'S BEVOLKING SEDERT 1795.

In het onlangs te 's Hage gehouden Internationaal Statistisch Congres werd op nieuw ter sprake gebracht de toeneming van Java's bevolking en de jaarlijksche verhouding van haar vermeerdering.

Ik heb er toen op gewezen, dat, volgens de bekend geworden cijfers, het zielental op Java in ongeveer 35 jaar verdubbelt, en dat de berekeningen over de laatste 17 jaren wijzen op eene gemiddelde jaarlijksche toenemingsevenredigheid van meer dan 2½ procent.

In vroegere artikels, opgenomen in het Tijdschrift voor Neêrlandsch Indië en in de Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Neêrl. Ind., is reeds over dit onderwerp gehandeld. Ik kom er thans op terug, deels omdat het thans meer algemeen belangstelling inboezemt, deels omdat ik nu ook de bevolkingscijfers tot het einde van 1867 kan opgeven en sommige fouten in vroegere berekeningen wensch te verbeteren.

De totale bevolkingscijfers van Java zijn bekend van de hieronder genoemde jaren. Zij zijn achter de jaartallen medegedeeld. Wat de waarde der cijfers aangaat, verwijs ik naar wat ik meer dan eens daaromtrent heb gezegd, en dat daarop neêrkomt dat zij, over niet te kleine tijdruimten genomen, de juistheid genoegzaam naderen, om de er op gegronde algemeene berekeningen voor grove misvatting te vrijwaren.

Jaren.	Bevolking.	Jaren.	Bevolking.	Jaren.	Bevolking.
1795	3,500,000	1826	5,295,542	1832	7,323,982
1802	3,647,165	1827	5,839,266	1834	7,511,106
1807	3,770,000	1828	6,168,089	1837	7,981,284
1815	4,615,270	1829	6,691,114	1838	8,103,080
1825	6,368,090	1830	7,064,936	1845	9,530,123

Jaren.	Bevolking.	Jaren.	Bevolking.	Jaren.	Bevolking.
1846	9,499,944	1854	10,581,890	1861	13,019,106
1847	9,657,002	1855	10,911,241	1862	13,380,268
1848	9,666,582	1856	11,290,450	1863	13,649,680
1849	9,584,130	1857	11,594,158	1864	13,917,368
1850	9,570,023	1858	11,943,019	1865	14,168,416
1851	9,687,346	1859	12,324,095	1866	14,552,473
1852	9,943,075	1860	12,718,717	1867	15,002,818
1853	10,290,045				

Neemt men het 35-jarig tijdvak 1795 tot 1830, dan heeft men als daaraan beantwoordende cijfers: 3,500,000 en 7,064,936.

In het volgende 35-jarig tijdvak 1830 tot 1865 waren de cijfers 7,064,936 en 14,168,416.

Neemt men de 35-jarige tijdvakken anders, b. v. van 1815 tot 1850, dan heeft men 4,615,270 en 9,570,023, dus insgelijks ruim verdubbeling. De uitkomst is ook nagenoeg gelijk, wanneer men de 35 jaren neemt van 1832 tot 1867. Men heeft dan 7,323,982 en 15,002,818, en alzoo evenzeer ruim verdubbeling.

Berekent men de gemiddelde jaarlijksche toenemingsverhouding der bevolking over het geheele 72-jarige tijdvak 1795 tot 1867, dan erlangt men als uitkomst eene evenredigheid van 1.726 pCt.

Splitst men het tijdvak 1795—1867 in twee van nagenoeg gelijke grootte, dan geeft de berekening voor het tijdvak:

1795 tot 1830 eene gemidd. jaarlijksche verhouding = 1.928 pCt.
1830 » 1867 » » » » = 1.944 »

Verdeelt men deze tijdvakken in kleinere, dan bekomt men voor het tijdvak:

1795—1815 eene gemidd. jaarl. verhouding = 1.374 pCt.
1815—1830 » » » » = 2.796 »
1830—1845 » » » » = 1.980 »
1845—1860 » » » » = 1.910 »
1860—1867 » » » » = 2.354 »

Brengt men de tijdvakken zooveel mogelijk tot tienjarige terug, dan worden de uitkomsten als volgt:

1815—1827 eene gemidd. jaarl. verhouding = 1.951 pCt.
1827—1837 » » » » = 3.090 »
1837—1847 » » » » = 1.900 »
1847—1857 » » » » = 1.823 »
1857—1867 » » » » = 2.563 »

Berekent men de jaarlijksche toenemingsverhouding over het jongste 20-jarig tijdvak 1847—1867, dan erlangt men als uitkomst 2.183 pCt.

en bepaalt men zich tot het laatste 15-jarig tijdvak 1852—1867, dan wordt de verhouding = 2.744 pCt.

Neemt men de verhoudingen voor elk der laatste 15 jaren (1852—1867), zooals zij jaar voor jaar gevonden worden, dan bekomt men voor

1853 = 3.58 pCt.	1858 = 3.00 pCt.	1863 = 2.01 pCt.
1854 = 2.83 »	1859 = 3.19 »	1864 = 1.91 »
1855 = 3.11 »	1860 = 3.20 »	1865 = 1.80 »
1856 = 3.47 »	1861 = 2.44 »	1866 = 2.71 »
1857 = 2.68 »	1862 = 2.77 »	1867 = 3.09 »

Van welke jaarlijksche verhoudingen het gemiddelde is = 2.786, wat vrij wel beantwoordt aan de verhouding van 2.744 pCt. gevonden door berekening over de eindgetallen der 15-jarige reeks.

Sept. 1869. Bl.

BOEKAANKONDIGING.

Erinnerungen aus der Laufbahn eines Indischen Officiers von W. A. van Rees. Nach der dritten Auflage des Holländischen übersetzt von Wilhelm Berg. Erste Serie. Erster Theil. Mannheim, Druck und Verlag von J. Schneider, 1869.

Onze lezers herinneren zich dat wij in het vorige jaar, in het Maart- en April-nommer van dit Tijdschrift, de Duitsche vertaling aankondigden eener reeks van populaire geschriften over onze Indische bezittingen, onder den titel van »Indische Bibliothek." De rij werd geopend door: »Aus dem Indischen Leben" van Dr. W. R. van Hoëvell. Daarop volgde: »Ost-Indische Damen und Herren" van Dr. J. ten Brink. Dit laatste werk vormt in de »Indische Bibliothek" vier deeltjes, waarvan wij slechts het eerste opzettelijk vermeldden. Toen de vier novellen van ten Brink voltooid waren, werd de onderneming gestaakt, niet uit gebrek van belangstelling bij de lezers, ook niet omdat de vertaler zijne taak moede werd, maar omdat de zaken van den uitgever Ludwig Denicke te niet liepen. Wij drukten reeds vroeger de verwachting uit, dat in de derde plaats de zoo populaire, en zoo terecht populaire, »Herinneringen" van van Rees in de »Indische Bibliothek" zouden worden opgenomen. Die verwachting kon door het staken der onderneming niet vervuld worden; maar toch heeft dezelfde hand die de genoemde geschriften van v. Hoëvell en ten Brink in de taal onzer naburen overbracht, voor eene vertaling der »Herinneringen" gezorgd, waarvan thans het eerste deel, wel niet onder denzelfden algemeenen titel, maar toch in ongeveer gelijken vorm, bij Schneider te Mannheim is verschenen.

De lezers kennen onze gunstige meening omtrent het werk van van Rees, die trouwens, zooals het ten onzent zoo zeldzame verschijnsel eener derde uitgave bewijst, door het Nederlandsche publiek algemeen ge-

deeld wordt. Het is niet noodig daar verder over uit te weiden; maar met genoegen kunnen wij vermelden, dat die gunstige meening, blijkens de aankondigingen van dit werk die ons tot dusverre onder de oogen kwamen, ook in Duitschland niet ontbreekt. De eer hiervan komt natuurlijk voor een deel ook aan den vertaler toe, die zich, evenals in de vroeger uitgegeven werken, uitmuntend van zijn taak heeft gekweten. De vertaling is los en vloeiend en heeft inderdaad letterkundige verdiensten. Indien de vrucht die wordt voorgediend gezond en smakelijk is, de schaal waarin ze aan den Duitschen lezer wordt voorgezet, is de vrucht waardig.

Het komt ons niet ongepast voor het oordeel van een paar geachte Duitsche dagbladen over dit werk tot staving van het gezegde aan te halen. De »Norddeutsche Allgemeine Zeitung" van 18 Nov. zegt het volgende: »Te oordeelen naar het voor ons liggende eerste deel der eerste serie van dit door Wilhelm Berg vertaalde werk, bevat het een aanschouwelijk, op een rijken schat van persoonlijke ervaring berustend tafereel van het leven en streven in het Hollandsch-Indische leger. Aan de Europeesche wapenbroeders der in den Indischen Archipel met alle gevaren van het klimaat, eene ongewone levenswijze en geheel onbekende en onvermoede vijanden strijdende officieren van het Hollandsch-Indische contingent zal dit tafereel eene even aangename als nuttige lectuur opleveren. In het Hollandsch heeft het boek reeds drie uitgaven beleefd, wat wel het sprekendste bewijs is voor zijne groote verdiensten, en het zal zich ongetwijfeld ook in Duitschland weldra vele vrienden verwerven; want ook in Duitschland is het getal van hen niet gering, die vrienden of verwanten hebben, welke het in het Vaderland te vergeefs nagejaagde geluk in de Hollandsche koloniën hoopten te vinden, en omtrent wier lot men hier ten minste in algemeene omtrekken kennis erlangt." Nog gunstiger luidt het oordeel van de »Hamburg-Altonaer Tribüne" van 19 November. »Voor de vertaling," zoo lezen wij daar, »van deze Herinneringen van een officier, die, in hollandschen dienst zijnde, naar de Oost-Indische Bezittingen gaat, — een werk dat in Holland reeds drie uitgaven beleefde, — zijn wij den heer Berg dank schuldig. Het eerste deel, dat met het verhaal der »uitreis" en der »aankomst" gevuld is, schildert in frisschen en behagelijken stijl, doorgaans waar en boeiend en tot in bijzonderheden afdalend alles wat daarbij pleegt plaats te grijpen, en legt daarbij de belangwekkende inkleeding geen oogenblik af. Een gezonde humor tintelt door iederen regel en de schildering der Indische zeden en van het Indische soldatenleven is zoo rijk aan de aandacht spannende bijzonderheden, dat wij over de zonderlinge zaken die ons de schrijver bericht, wel eens ongeloovig het hoofd zouden schudden, indien wij niet door zijne klare en

natuurlijke wijze van vertellen gedwongen werden hem volkomen geloof te schenken. Het boek is even leerzaam, als onderhoudend en boeiend."

Wij behoeven hier niets bij te voegen. Ieder zal toestemmen dat deze lof, die het oorspronkelijke volkomen verdient, aan het werk in zijn Duitsch gewaad niet zou gegeven worden, indien de vertaler zich niet goed van zijne taak had gekweten.

Wij hebben slechts ééne opmerking. Zij betreft weder, evenals vroeger bij de »Indische Bibliothek," de nauwkeurigheid der correctie. Wij vinden maar al te veel drukfouten, inzonderheid waar het woorden uit vreemde talen betreft. Reeds op den titel staat in het motto uit Byron »laste adieu", in plaats van »last adieu". In het opschrift van het tweede hoofdstuk staat: »Beschreibung eines Seehafens vom Kaap aus gesehen," waar men niet zoo dadelijk op den inval komt dat »Kaag," in plaats van »Kaap" moet worden gelezen. Op blz. 51 lezen wij »ko-no-ro-jo-ko," in welke verminkte vormen de namen der letters van het Javaansche alphabet »ho-no-tjo-ro-ko" bezwaarlijk te erkennen zijn. In het opschrift van het 5de hoofdstuk, 2e ged., is de schoone naam der Indische eilandenwereld »Insulinde" tot het onverstaanbare »Jesulinde" verbasterd. Op blz. 95 zijn de Maleische woorden *ietoe* en *bersoempah* in de vormen *jetoe* en *bersaempah* half onkenbaar geworden. Doch waartoe meer voorbeelden? Waarschijnlijk is de oorzaak daarin gelegen, dat de vertaler, op grooten afstand van de pers wonend, de correctie grootendeels aan vreemde handen moest overlaten. Hoe het zij, het is een misstand die het boek ontsiert, en die wij hopen dat bij de volgende deelen zooveel maar immer mogelijk is zal vermeden worden.

VARIA.

Toen wij in het vorige nommer eenige opmerkingen maakten over het Indische Departement van Circomlocutie, waren wij nog niet bekend met de redevoering in de zitting der Tweede Kamer van 11 November door den Minister van Koloniën uitgesproken. Wij zouden anders zeker niet hebben nagelaten aan die rede een nieuw en krachtig bewijs voor de uitstekende werking van dat Departement, in zake de verordening op het Inlandsch onderwijs, te ontleenen. Wel had reeds de Minister in de zitting van 6 Nov. gesproken van eene verordening op het onderwijs »die maar niet tot stand wilde komen;" maar hij had toen nog niets gezegd over de meesterlijke taktiek waardoor dat resultaat was verkregen. Het schijnt ons niet ongepast tot verdere opheldering der nuttige werkzaamheid, waardoor dat Departement met merkwaardige volharding de wenschen en pogingen van idealisten en nieuwigheidszoekers teleurstelt, hier de woorden zelven van den Minister mede te deelen.

„Sedert jaren heeft er eene briefwisseling plaats gehad tusschen het Indisch Bestuur en den Minister van Koloniën over het toestaan van geld voor volksscholen op Java. In afwachting van dat geld, schreef men gedurig, kan er niets geregeld en dien ten gevolge niets gedaan worden. Nu heeft mijn geachte voorganger een koninklijk besluit ontworpen en verkregen, dat regelen vaststelt waarnaar de gelden zouden worden toegestaan.

„Dat besluit, over welks bestaan ik mij zeer verheugde toen het mij door hem werd medegedeeld bij de overdracht van het Departement, heeft in Indië aanvankelijk den gewonen loop gehad. Het is naar den Raad van Indië gezonden om consideratiën en advies. Dit gold, evenals bij elk koninklijk besluit, de vraag of het, al dan niet zou afgekondigd worden. Immers de Gouverneur-Generaal heeft de bevoegdheid de afkondiging van koninklijke besluiten uit te stellen. De Raad heeft geadviseerd om eerst den betrokken Directeur over de uitvoering te hooren, iets wat,

geloof ik, eene fout was. Dat gebeurde in September 1868. Maar de zaak van het inlandsch onderwijs staat beneden den Directeur onder een inspecteur. Nu was die inspecteur niet op Java, en er moest dus geschieden wat ik dezer dagen met betrekking tot dien inspecteur opmerkte, de stukken moesten hem nagezonden of tot zijne terugkomst van Borneo aangehouden worden. Eerst in December 1868 bracht hij zijn rapport uit. En nu wilde het geval dat de Directeur, gehoord over de uitvoering van de vastgestelde beginselen, bij het ontwerpen der voordracht tot die uitvoering bezwaren ontmoette, die tevens de beginselen raakten. De Directeur heeft daarop in Juli 1869 die bezwaren aan de Regeering medegedeeld, met de voordracht van bepalingen die zijns inziens de zaak in behoorlijken gang konden brengen. De Gouverneur-Generaal heeft mij het rapport toegezonden, met kennisgeving dat het spoedig naar den Raad ging en al het mogelijke zou gedaan worden tegen vertraging.

„Terwijl aldus eerst tusschen het Indisch- en het Opperbestuur over een crediet voor het inlandsch onderwijs en vervolgens tusschen de autoriteiten in Indië over het niet afgekondigd koninklijk besluit van Mei 1868 werd gecorrespondeerd, is de toestand deze geweest, dat iedereen die een voorstel ter zake deed aan den Gouverneur-Generaal, ten antwoord kreeg dat de zaak vooraf algemeen geregeld moest worden."

Men ziet hier duidelijk de schoone werking van het Departement van Circumlocutie, die de Minister ook al niet naar waarde schijnt te appreciëeren. Wat hij zegt dat, naar zijn inzien, een fout was, is integendeel als een meesterstuk te beschouwen. Hoeveel uitgaven en beslommeringen zijn niet reeds daardoor vermeden! De Minister schijnt werkelijk te gelooven dat thans al het mogelijke tegen verdere vertraging zal gedaan worden. Wij zijn integendeel overtuigd, dat het Departement van Circumlocutie alle krachten zal inspannen om de vertraging te bevorderen, en wij gelooven zelfs dat het de middelen om door uitstel tot afstel te komen nog geenszins uitgeput acht.

In de Memorie van Toelichting op het wetsontwerp betrekkelijk de »nadere regeling van de op hoog gezag ingevoerde suikercultuur en wijziging van art. 60 R. R." komt onder VII het volgende voor:

»De fabrikanten hebben de koelies slechts gedurende den maaltijd noodig van Juni tot October. Hoe zullen die koelies nu gedurende de overige maanden in hunne behoeften voorzien? Kunnen niet daaruit moeilijkheden geboren worden?"

Men ziet de tijd van de vaderlijke zorg is nog niet voorbij en de vrees voor moeilijkheden nog steeds toenemende.

Van de Regeering wordt alleen verlangd de zorg voor ieders vrijheid, slechts beperkt door het algemeen belang en de rechten van elken burger. Indien dit steeds betracht wordt, behoeft voor het ontstaan van moeilijkheden weinig vrees te bestaan. Vaderlijke zorg ontaardt zoo licht in dwingelandij, en als het op kiezen aankomt, zal men meer geneigd zijn om vrees voor dwingelandij dan voor vrijheid te koesteren.

Is de rol van vader voor één huisgezin reeds moeilijk, die voor een millioen huisgezinnen van verschillende kleur, spraak en gewoonten, en verspreid over een uitgestrekt gebied, kan onmogelijk genoemd worden. In allen gevalle wordt daarvoor eene kennis van de verschillende behoeften vereischt, die zeker onze tegenwoordige Minister van Koloniën evenmin als een zijner voorgangers bezit.

De Waal dwaalt als hij denkt, dat groote vraag naar arbeid op een gegeven oogenblik of gedurende een der moesons niet reeds lang bestaat zonder tot moeilijkheden aanleiding te geven. Om dit aan te toonen zal het voldoende zijn de verschillende klassen van arbeiders na te gaan.

De manoempangs (bij anderen inwonenden) worden onderscheiden in *boedjang* (vaste, meest aanverwanten en ongehuwden) en *badéga* (tijdelijke, meest vreemden en gehuwden).

De boedjang blijft bij zijn baas (*doenoengan*) één of meer jaren, onverschillig of er veel of weinig werk te doen is, en deelt met zijn baas (den grondbezitter) diens tafel en dak, krijgt 's jaars een pak kleêren, en, als hij zijn eigen huishouden gaat oprichten, in Soemedang en andere plaatsen een huwelijkspenning.

De badéga daarentegen wordt slechts geëngageerd voor den Westmoeson of den tijd van den rijstbouw. Zijn loon is in de geheele Preanger, van de Wijnkoopsbaai af tot de Tjitandoeï toe, $^1/_2$ tjaing of 100 bos padi (*samadéa*). Buitendien krijgt hij eten gedurende den tijd dat hij werkzaam is, en wordt hem een afdak of afzonderlijk krotje tot bewoning afgestaan. In districten als Tasiekmalaja heeft meer dan de helft der grondbezitters badéga's, die na afloop van den rijstbouw maar weêr hun fortuin moeten zoeken.

Dat het aantal dezer lieden niet gering is, zal wel niet behoeven gezegd te worden, en toch heeft men ooit van moeilijkheden gehoord uit het ophouden van verdienste bij genoemde lieden ontstaande?

Het vreemdst is echter, dat men van die moeilijkheden zoo hoog opgeeft in de suikerdistricten. Als ergens de tijdelijke arbeider zelden of nooit zonder verdienste behoeft te wezen, dan is het in die districten, waar in den Westmoeson zijn arbeid gevraagd wordt voor den rijstbouw,

en in den Oostmoeson voor den suikerrietbouw en de verwerking van het product. Juist omdat in de suikerdistricten geregeld werk voor de arbeiders is, treft men er meer vaste dan tijdelijke aan. In westelijk Samarang heet de sawahbezitter (cultuurplichtige) *sikep harep*, de arbeider *sikep boeri*. De koffieplanters van Selokaton en Bodja kunnen het getuigen, dat zij de meeste arbeiders van de benedenlanden of stranden krijgen dadelijk na afloop van den rijstaanplant en totdat het gewas begint te rijpen. De arbeiders krijgen van deze bazen teerkost (*sangoe*) en gereedschappen, en deelen hunne verdienste op de koffielanden verkregen met hun bazen.

Maak het de Europeanen gemakkelijk in de binnenlanden ondernemingen te beginnen; de daardoor onstane vraag naar arbeid zal gelegenheid tot verdiensten geven aan hen die werk zoeken. Dat is het beste middel om te zorgen dat er voor dat tijdelijk leêgloopen, waarvan de Minister gewaagt, geene vrees behoeft te bestaan.

Q.

In het vorige jaar is in vele dagbladen en tijdschriften nog al ophef gemaakt van eene geldverspilling die daarin zou bestaan hebben, dat aan den schout-bij-nacht Andreae te hooge overtochtsgelden naar Indië waren toegekend. Ook in de Tweede Kamer werd de zaak besproken en in ons November-nommer voor 1868 maakten wij er, blz. 432 en 433, gewag van op eene wijze, die, ofschoon wij ons van een eigenlijk oordeel onthielden, toch doet zien dat wij in den algemeenen twijfel omtrent de richtigheid van het voorgevallene deelden. Onze verontschuldiging zij, dat noch de Minister van Koloniën, noch die van Marine de zaak wisten op te helderen, waardoor natuurlijk aan de ongunstige meening voet werd gegeven.

De zaak heeft ook voor den heer Andreae iets zeer onaangenaams, en het is ons daarom een genoegen eene opheldering daaromtrent te kunnen plaatsen, die ons door eene geachte hand uit Indië is toegezonden. De richting van den heer Andreae in koloniale zaken is de onze niet; maar voor- en tegenstanders hebben in onze oogen dezelfde aanspraak op billijke waardeering, en waar wij ons in ons oordeel ten opzichte van wien ook mogen vergist hebben, zullen wij steeds aan terechtwijzing gaarne eene plaats verleenen.

Het bedoelde stuk luidt als volgt:

In het Augustus nummer van „de Tijdspiegel" treft men in eene noot op bl. 122 het volgende aan:

„Dat intusschen de Minister Hasselman zich door zulke bedenkingen, „even weinig als door de bepalingen der Wet liet terughouden, be„wijst o. a.... de verspilling van *f* 5000 aan den schout-bij-nacht „Andreae, die maar op *f* 1500 aanspraak had. Is het te verwonderen „dat men de bemoeienis der Staten-Generaal met zulke dingen ver„derfelijk vindt?"

Wij veroorloven ons den referent van dat tijdschrift de opmerking te maken, dat, zoo zwijgen *goud* is, spreken daarom niet altijd op den naam van *zilver* aanspraak kan maken, en er den raad bij te voegen om zich in den vervolge beter op te hoogte te stellen der onderwerpen over welke hij schrijft.

Wij geven echter toe, dat er verschoonende omstandigheden voor hem zijn: de Tweede Kamer toch, toen zij in hare zitting van 11 November (toevallig juist op den 11) de quaestie der overtochtsgelden van den schout-bij-nacht Andreae besprak, vertoonde het vreemde schouwspel van eene discussie buiten de orde, zonder dat zulks door iemand werd opgemerkt.

De uitbetaling der overtochtsgelden voor reizen uit Nederland *naar* Nederlandsch Indië *aan de zeeofficieren*, heeft met de *Indische* begrooting niets te maken; zij komt ten laste van de *Nederlandsche* staatsbegrooting.

Het koninklijk besluit van 16 November 1866, No. 80 (Indisch Staatsblad 1867, No. 56) behelst in Art. 5 het volgende:

„De kosten van.... uitzending van het personeel (der zeemacht) „blijven tot den dag dat het op schepen bij het voorgaand artikel „bedoeld, geplaatst is, ten laste der Nederlandsche staatsbegrooting."

Terwijl de aanhef van het koninklijk besluit van 22 Mei 1867, No. 51 (Indisch Staatsblad, No. 105) luidt:

„Overwegende dat de regelen waarnaar ten laste der begrooting „van Nederlandsch-Indië, vrije overtocht wordt verleend van „Nederland naar Nederlandsch-Indië en omgekeerd, nader behooren „te worden vastgesteld."

Het blijkt dus duidelijk dat het laatstgenoemde besluit noch in Artikel 8, noch in eenig ander artikel eene bepaling *kan* behelzen, ter aanduiding der som welke den schout-bij-nacht Andreae voor zijne passage zoude moeten worden toegekend.

Ten overvloede wijzen wij er op dat in Artikel 1 A (passage van Nederland naar Indië) niet, en slechts in Artikel 1 B § 2 (passage uit Nederlandsch-Indië naar Nederland) van het personeel der zeemacht wordt gesproken.

De geheele gedachtenwisseling over de passage-kosten aan den schout-bij-nacht Andreae toegekend, in het Voorloopig Verslag, de Memorie

van Beantwoording en de beraadslagingen betrekkelijk de Indische begrooting, is dus volkomen oiseus geweest.

Het blijft ons intusschen onverklaarbaar, dat noch de Minister van Marine, noch die van Koloniën in staat zijn geweest het misverstand op te helderen; van de toegestane *f* 5000 is de helft ten laste van het Marine-departement gebracht: deze omstandigheid alleen was reeds voldoende om de aandacht er op te vestigen, dat de uitgaaf niet op de begrooting voor Nederlandsch-Indië 't huis behoorde; terwijl aan het Departement van Koloniën, te wiens laste de wederhelft kwam, de uitgaven voor Nederland en die voor Indië niet goed uit elkander schijnen te worden gehouden.

De zaak zou slechts eene eenigszins kluchtige zijde hebben, indien zij geene aanleiding had gegeven tot het mengen van den naam van den schout-bij-nacht Andreae in de discussiën en in artikelen in dagbladen en tijdschriften, op eene wijze welke, om niet meer te zeggen, alles behalve vereerend was.

In de opvatting van het publiek toch is *te zijner gunste* van een koninklijk besluit afgeweken, en is, in strijd met dat besluit, *f* 3500 te veel betaald.

Niets is intusschen minder juist.

Het Marine-departement heeft geene vaste regelen gesteld in den geest van die, welke de Minister van Koloniën aan den Koning voordroeg, van welke het koninklijk besluit van 22 Mei 1867, No. 51, het gevolg was. De passage-kosten van zeeofficieren worden bij elke voorkomende gelegenheid naar omstandigheden geregeld.

Gewoonlijk wordt voor een passagier 1ste klasse (per koopvaardijschip) *f* 600 toegestaan; worden vele officieren te gelijk met hetzelfde koopvaardijschip uitgezonden, dan sluit het Marine-departement een afzonderlijk contract. Zoo werd onlangs aan de zeeofficieren die met „de Voorlichter" van Nederland naar Indië werden overgevoerd, voor *f* 400 per hoofd passage verleend.

Aan den schout-bij-nacht Andreae werd juist evenveel betaald als sinds jaren aan zijne voorgangers was toegelegd: men moge de som groot of klein noemen, zij werd *niet* in strijd met eenig koninklijk besluit gegeven.

Wil men evenwel beweren, dat zij te ruim werd gesteld, dan houde men goede rekening met hetgeen voor de reis naar Indië noodig is. Om maar eene bijzaak te noemen, teekenen wij hier aan, dat de reiskosten van den adjudant van den kommandant der zeemacht voor het grootste gedeelte ten laste van dezen komen, en wijzen wij daarbij op hetgeen zoo juist door den Heer Rochussen werd opgemerkt, dat de positie van den Vlagofficier, die voor weinige jaren naar Indië vertrekt, van geheel anderen aard is dan die van de Raden van Indië of andere hooggeplaatste Indische ambtenaren.

Doch hoe men daarover denken moge doet thans weinig ter zake: de hoofdzaak is — en dit wenschten wij aan te toonen, om te voorkomen dat de naam van den schout-bij-nacht Andreae verder op ongepaste wijze ter sprake worde gebracht, en zoo mogelijk den bestaanden indruk weg te nemen — dat te zijnen opzichte bij de Nederlandsche Regeering en de Tweede Kamer der Staten Generaal eene (inderdaad zeer) „zonderlinge vergissing" heeft plaats gehad.

K.